

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

НАУКОВІ ЗАПИСКИ SCIENTIFIC NOTES

**Серія:
Право**

**Series:
Law**

**Випуск 12
2022
Edition 12
2022**

**Кропивницький – 2022
Kropyvnytskyi – 2022**

УДК 34 (052.552)
Н 15

Наукові записки. Серія : Право. 2022. Випуск 12. Кропивницький, 2022. 300 с.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-1

Рецензенти:

Армаш Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Центра судової експертизи та експертних досліджень;

Гаруст Юрій Віталійович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права;

Петков Валерій Петрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри теорії і історії держави та права Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

У Наукових записках розкриваються окремі питання історії та теорії держави і права, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права та процесу.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти та усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної та зарубіжної юриспруденції.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Соболь Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений діяч науки і техніки України.

Заступник голови редколегії:

Гриценко Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений юрист України.

Науковий редактор:

Рябовол Лілія Тарасівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Відповідальний редактор:

Трошкіна Катерина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Члени редколегії:

Аніщенко Михайло Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент Запорізького державного медичного університету;

Батанов Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Безпалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Берлач Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бруннер Хільмар – доктор наук з державного управління та публічного права, професор адміністративного права при Федеральному коледжі державного управління (м. Ной-Ульм, Німеччина);

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, Головний науковий співробітник відділу координації правових досліджень Національної академії правових наук України;

Гречанюк Сергій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Тернопільського національного економічного

університету;

Гуржій Тарас Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету;

Джафарова Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ;

Добковскі Ярослав – габлітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

Дрозд Олексій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ;

Литвиненко Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом;

Манжула Андрій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сокурєнко Олена Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Стрбан Грега – доктор наук, професор, декан юридичного факультету, Університет Любляни (Словенія);

Тильчик В'ячеслав В'ячеславович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України;

Шатрава Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем забезпечення діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 12 від 28.04.2022 року).

Статті подано в авторській редакції

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ №22502-12402Р від 10.01.2017 р. видане Державною реєстраційною службою України.

«Наукові записки. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (Категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність 081) наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

«Наукові записки. Серія: Право» реферується у наукометричних базах даних: «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International; Google Scholar.

ISSN 2522-9230 (Print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-1

© Автори статей, 2022

© Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2022

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.15(045)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-4-9

Соболь Євген Юрійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: 81sobol@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0804-8354>

Габелко Вероніка Олексіївна,
студентка Навчально-наукового інституту права
Київського Національного Університету
ім. Тараса Шевченка
e-mail: gabelkov@gmail.com

СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК: СПІВВІДНОШЕННЯ ФОРМАЦІЙНОГО ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДІВ

Типологія держав посідає одне з провідних місць у сфері класифікацій в розділі теорії держави і права, оскільки з її допомогою можливо визначити відповідну соціальну сутність. Публікація актуалізує проблему співвідношення ключових підходів задля подальшого використання в контексті сучасності.

Внаслідок відмови від беззаперечного слідування формаційному підходу науковці розробили альтернативу, в основі якої лежала самобутність і особливість конкретного регіону, що надавала змогу виявити багатоваріантність історії та визначити відмінності й особливості кожної з цивілізацій. Обидві класифікації здобули значне поширення, а разом з тим прибічників та опозиціонерів. У статті проаналізовано роботи науковців різних епох задля більш деталізованого розгляду переваг та недоліків використання кожного з підходів. Зазначена спроба устаткувати поняття «цивілізація» шляхом розгляду кожної з його дефініцій.

Ключові слова: типологія, формаційний підхід, соціально-економічна формація, цивілізаційний підхід, цивілізація.

Sobol E., Gabelko V. SOCIAL DEVELOPMENT: THE RELATIONSHIP BETWEEN FORMATIC AND CIVILIZATIONAL APPROACHES

The typology of states occupies one of the leading places in the field of classifications in the section of the theory of state and law, because with its help it is possible to determine the relevant social essence. The publication highlights the problem of correlation of key approaches for further use in the current context.

As a result of abandoning the unquestioning adherence to the formational approach, scientists have developed an alternative based on the identity and uniqueness of a particular region, which allowed to identify the diversity of history and identify differences and features of each civilization. Both classifications have become widespread, as have supporters and oppositionists. The article analyzes the work of scientists of different eras in order to consider in more detail the advantages and disadvantages of using each of the approaches. The attempt to define the concept of "civilization" by considering each of its definitions has been made.

Key words: typology, formational approach, socio-economic formation, civilizational approach, civilization.

Постановка проблеми. Невпинна модернізація суспільства зумовлює появу все більшої кількості нових питань, які постають в науці. Бажання отримати відповідь на поставлені проблеми визначає проведення досліджень і, як результат, виникнення більш прогресивних концепцій в контексті систематизації суспільств. Такою дилемою стало порівняння двох підходів до типології загалу, а саме - формаційного та цивілізаційного, кожен з яких здобув як прихильників, так і критиків, і намагання виокремлення більш укладистого.

Згідно з першим (формаційним) підходом, суспільство проходить наступні етапи: первіснообщинний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм та соціалізм (комунізм). За цією методологічною моделлю стан економічної сфери визначає політичну, соціальну, правову, культурологічну та релігійну галузі, тобто базис превалює над надбудовою. Суспільно-економічна формація – категорія, що

фіксує тип суспільних відносин, в основі якого лежить певний етап виробництва. Ресурси та можливості виробництва відіграють ключову роль при визначенні соціального статусу особи. Ці ідеї виражені в працях науковців Карла Маркса («Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1852), «До критики політичної економіки» (1859), «Націоналізація землі» (1872) та ін.) та Фрідріха Енгельса «Походження родини, приватної власності та держави» (нім. *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*) (1884, 1900), «Селянське питання у Франції і Німеччині» (1892). Формацийний підхід демонструє сутність людського прогресу та його важливе значення у розвитку соціуму. Також за допомогою п'ятиступінчатої моделі можливо відслідкувати постулати розвитку суспільства.

Цивілізація розуміється як історичний етап, досягнення якого здійснюється за спостереженням культурних чинників і відносин, а керування відбувається на базі духовно-релігійних засад. Кожна з них має власну історію розвитку, становлення, піднесення та занепаду. Сильні сторони теорії дають змогу зосередити увагу на дослідженні цивілізації і розгляд кожної з них як особливості народів і їхніх культурних здобутків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливе зацікавлення серед науковців займає пояснення азійського способу виробництва в контексті формацийного підходу. Це пояснюється відсутністю конкретних роз'яснень зазначеного етапу Карлом Марксом та Фрідріхом Енгельсом, що закладає підґрунтя для роздумів кожного з прихильників концепції. Карл Вітфогель присвячує книгу «*Oriental despotism: a comparative study of total power*» (1957), у якій детально сформував і описує теорію гідравлічної держави і причини її виникнення.

На вищока цивілізаційного підходу стоять М. Я. Данилевський «Росія та Європа. Погляд на культурні та політичні відносини слов'янського світу до германо-романського» (1869), О. Шпенглер «Присмерк Європи» (*Der Untergang des Abendlandes*) (1918-1922) та А. Дж. Тойнбі «Збагнення історії (1934-1961). Більш модернізованими та видозміненими від традиційного сприйняття концепції є роботи Ф.Фукуями «Кінець історії» (1990), К. Ясперса «Сенс і призначення історії» (1991, 1994), С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій» (1996), Ю. В. Яковця «Історія цивілізацій» (1997), П. Сорокіна «Соціальна і культурна динаміка» (2000). Цивілізаційний підхід здобув прихильників і серед сучасних науковців в контексті аналізу української історіографії. Такими є роботи В. Е. Гончаревського «Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991-2009)» (2011) та М. Ф. Юрія, Л. М. Алексієвця, Я. С. Калакури, О. А. Удода «Україна найдавнішого часу - XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання» (2012).

Мета статті – здійснення історико-правового аналізу ключових підходів до визначення типології держав, спроба визначення прерогатив та недоліків застосування кожної з них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж десятиліть філософи висувують багатоманітні концепції розвитку соціуму. Їхня відмінність полягає у тому, на яку сферу життя спирається науковець. Однією з найбільш поширених теорій, згідно з якою історія суспільства поділяється на певні етапи, вважається формацийний підхід до визначення державотворення, запропонований і введений німецькими суспільними діячами Карлом Марксом та Фрідріхом Енгельсом. Згідно з нею, людство проходить п'ять етапів, кожен з яких послідовно і поступово змінює один одного. Поняття «формація» розуміється як система устаткованих рис суспільства на певному історичному проміжку часу (*Okonomische Gesellschaftsformation; Socio-economic formation; Formation socio-economique*; з лат. *formatio*- формування, вид). Початковою ідеєю К. Маркса було виділення трьох формацій (первіснообщинна, економічна та комуністична), які носили назву макроформації. Ключовими елементами, розвиток яких й визначав заміну одного етапу іншим, визначалися виробничі відносини, приватна власність та класова диференціація. Остання розкривала поведінку не лише суспільства в загальному, а й різних груп людей, розвиток їх взаємодії. Зміна формації відбувалася внаслідок революційних пертурбацій, кожна з яких змінювала виробничі відносини і виносила їх на новий, більш прогресивний рівень. У своїх працях Карл Маркс зазначає, що суспільне виробництво випереджають соціально-економічні відносини, що й зумовлює різку зміну константного підприємства. Це пов'язано з тим, що виробничі сили, на відміну від статичних виробничих відносин, розвиваються динамічно. Внаслідок несумісності цих елементів відбувається революція, яка, на думку Маркса, змінює застарілу форму на більш сучасну і прогресивну. Визначальним критерієм, що дає змогу виокремити особливості кожної з формацій, соціолог вважає економічну сферу суспільства. У структурі спільноти він виділяє базис та надбудову: перша зосереджує увагу на економічній галузі, друга ж базується на духовному та політичному розвитку держави. Саме спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний та духовний процеси життя взагалі, про що й зазначає філософ у своїй праці «До критики політичної економії», виданій 1859 роком: «Не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість» [1, с. 2]. Виокремлення п'яти способів виробництва надало змогу сформулювати аналогічну кількість формацій: первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична (буржуазна) та комуністична (соціалістична).

Особливістю *первісної формації* є відсутність держави і класів (відповідно, й боротьби між ними), товарного виробництва та приватної власності. Вона виникає з моменту появи першої людини, приблизно 2,8-3 млн років тому і завершується появою державних утворень. Первіснообщинний устрій передбачав союз родів (плем'я), кожен з яких був об'єднаний кровноспорідненими зв'язками, проживав на спільній території та здійснював господарство, на базі якого й проводився рівномірний розподіл благ [2, с. 7].

Наступна формація – *рабовласництво*, розпочинається з 4 тис. до н.е. з моменту появи перших державних утворень, характеризується появою приватної власності та, як результат, класів. Внаслідок нерівномірного розподілу добробуту з'являються дві основні групи населення: раби (ті, хто працюють) та рабовласники (ті, на кого працюють, отримують результати і вигоди). Зазначена формація умовно існує до 476 р., у результаті падіння Західної Римської імперії і виникає можливість для генези наступного етапу.

Феодальна формація визначається з середини 1 тис. н.е. і завершується XVII-XVIII ст. Характеризується розвитком великої земельної власності. Кардинальною відмінністю від попередньої формації є зміна статусу підлеглого: якщо раніше, за часів рабоволодіння, хазяїн займав позицію не лише землевласника, а й повноправного володільця раба, що могло призводити до надмірно суворого ставлення й надавало можливість вільно розпоряджатися його життям, то у більш прогресивній формації підлеглий міг самостійно вести хазяйство та бути власником певних засобів виробництва, хоч і був підвизитний феодалу. Тепер останній лише частково переймає політичну владу, а селянин мав право володіти певним наділом, хоч і за ренту.

Капіталістична формація охоплює часові проміжки з 1640 – 1917 рр., хоч засада першої вдало проведеної буржуазної революції належить Нідерландській революції (1568-1648 рр.). Антагоністичні суперечності між класом експлуататорів – капіталістів та найманої ними групи пролетаріату виникають через привласнення надлишкового продукту, що створюють робітники, буржуазією. Тим самим, створюється економічний примус, що виявляється в стабільній праці задля отримання заробітної плати.

Проміжний етап між капіталізмом і повним комунізмом займає соціалізм (найнижчий щабель комунізму), головною метою якого є побудова соціалістичної держави, що, за умови розвитку і вдосконалення, перетворюється на найбільш розвинену модель суспільства, або ж регресує до капіталістичної форми. Диктатура робочого класу націлена на встановлення однорідного суспільства.

Комуністична формація, тотожно з первіснообщинним ладом, не потребує наявності держави. Принцип “від кожного за здібністю, кожному за працею” замінюється на тезу “від кожного за здібністю, кожному за потребами”, що свідчить про розвиток технологій на найвищому рівні і можливості забезпечення усіма благами, відсутність експлуаторських класів.

Важливо зазначити про *азійський спосіб виробництва* (нім. Asiatische Produktionweise), що пояснює другу, більш прогресивну епоху після античного суспільства. Вона виступає своєрідною альтернативою етапам рабоволодіння та феодалізму, виникнення якої пов'язується з проведенням широкомасштабних іригаційних робіт, спричинених кліматичними та географічними умовами. Головними рисами виступають централізоване деспотичне керівництво, експлуатація масової робочої сили і опір на примус до тяжкої фізичної праці, відсутність приватної власності на землю. Натомість повноцінної розробки в роботах Карла Маркса ця ланка не отримала, але здобула прихильників на чолі з Лайошем Мадьярем і Бесо Ломіадзе, що зазначали про відсутність класу феодалів в країнах Азії.

Серед переваг формаційного підходу можна виокремити впорядкованість процесу еволюції людини та створення концепції, яку можна вважати однією з найбільш обґрунтованих в XIX ст. через наявність у ній поетапного природно-історичного характеру розвитку держави. Він дає можливість передбачити хід певних знаменних явищ, зазначивши, який етап розвитку суспільства буде наступним. Також, приматом є виділення спільних рис у розвитку різних суспільств.

Недоліками формаційного підходу зазначаються:

- європоцентризм: запропонована концепція побудована переважно на базі історії європейських суспільств (Грецьке, Германське, Англійське та інші). На противагу їм виступають східні спільноти, модель яких у більшості випадків не є доцільною для використання описаного підходу.

- економікоцентризм: надмірне зосереджені уваги на економічній галузі, за рахунок чого й визначається монізм базису.

- есенціалізм, що виявляється в унеможливленні відхилень: відповідно до зазначеного підходу, усі держави проходять одні й ті самі формації, при цьому істотно не вирізнявшись одна від одної. Знецінюються унікальні явища, відбувається часткове ігнорування несхожості одних спільнот з іншими у різних аспектах життя.

Більш прогресивним є цивілізаційний підхід, виникнення і розвиток якого пов'язаний з такими науковцями, як М. Я. Данилевський, А. Дж. Тойнбі, О. Шпенглер та ін. Концепція безперечно пов'язана з одноіменним терміном, трактування якого здійснюється науковцями по-різному. *По-перше*, «цивілізація» (з лат. *Civilis* – цивільний) трактується як складна динамічна система, мета якої – відповідь на певні поставлені виклики. *По-друге*, поняття може ототожнюватися з культурою. *По-третє*, воно може пояснюватися наступним етапом розвитку суспільства після варварства. Спільним є те, що усі представники згаданої концепції відмовляються розглядати історію через виробничо-економічну призму.

Прихильниками теорій локальних цивілізацій є Освальд Шпенглер і Арнольд Джозеф Тойнбі.

Німецький публіцист О. Шпенглер визначає 8 цивілізацій, існування яких пояснював кінцевою стадією розвитку локальних культур. «Духовна епоха» - організм, створений і закріплений на певній території, має безпосередній зв'язок з нею, який існує до етапу залякту, а потім взагалі перетворюється на цивілізацію. Його праця «Захід Європи» (1918) містить інформацію про три історичні культурні моделі з аналогічною кількістю душ: містична, аполлонівська та фаустівська, кожна з яких зосереджує увагу на

характер і особливості.

Трактування Арнольда Джозефа Тойнбі докорінно відрізняється від ідей Освальда Шпенглера і Миколи Яковича Данилевського: він відкидає ідею порівняння цивілізації з живим організмом, що розвивається у відповідності до певних законів. Згідно з англійським соціологом, цивілізація знаходить відображення у коловороті певних локальних цивілізацій, особливістю яких є відносна єдність політичної, духовної та інших сфер життя. Англійський історик виділяє 21 цивілізацію, кожна з яких виникла як відповідь за законом «Виклик-Відгук» [3, с. 87]. Варто зазначити, що їх Тойнбі виділяє одразу декілька видів: виклик утиску, виклик суворого клімату, виклик нових земель, виклик зовнішнього тиску та виклик зовнішнього удару з боку людства. Подальший прогрес цивілізації визначається не лише по тому, наскільки швидко й влучно творча меншість надасть відповідь на поставлені поклики, а також наскільки швидко вона визначить новий, що, у свою чергу, також потребуватиме відповіді [3, с. 285].

Соціолог зазначає, що усі цивілізації проходять за наступними етапами: генезис, розвиток, надлом та спад. Зародженню сприяють два фактори: об'єднання людей в клас «творчої» меншості і середовище, що не є достатньо сприятливим, але і не ворожим [3, с. 187]. На перших етапах «творча» еліта здатна зберігати авторитет за рахунок прийняття правильних рішень. Початок кінця відбувається тоді, коли «мисляча» еліта перестає відповідати на виклики настільки ж влучно, наскільки вона робила ще на засадах, і силою намагається втримати панівне положення і привілеї, яких воно уже не гідно. Творчість замінюється на примітивне керівництво, як наслідок, пролетаріат починає повставати за причиною несправедливості, що, в свою чергу, призводить до насилля [3, с. 373-374].

Це дає змогу зрозуміти, що причиною занепаду цивілізації виступає не зовнішній чинник, а, скоріше, відсутність самодетермінації. Перехід від раніше «творчої» до тепер лише «правлячої» меншості створює умови для надлому цивілізації у результаті невдоволення більшості. Також поширеною причиною є мілітаризація, що призводить до міжусобних війн між локальними цивілізаціями (винятками науковець зазначає лише територіальні середземноморські експансії еллінської та сирійської цивілізацій). «Залізний меч, так само як і сталевий танк, підводний човен або будь-яка інша машина знищення, може бути символом перемоги, але не символом культури» [3, с. 243].

Теоретична альтернатива попередньої класифікації, запропонована американським політичним науковцем Волт Вітменом Ростоу, виносить на перший план технічну характеристику: рівень її розвитку, структуру споживання, при цьому ігноруючи характер виробничих відносин. У своїй праці «Стадії економічного росту. Не комуністичний маніфест», датованій 1960 р., мислитель виокремлює не суспільно-економічні формації (на протигагу ідеям Карла Маркса), а стадії економічного росту. Першим етапом визначається традиційне суспільство, ознаками якого є ієрархічність у відносинах, примітивна ручна праця та сільськогосподарське виробництво. Другий етап займає «перехідне суспільство», ключовими елементами якої виступають пошкваллення внутрішньої та зовнішньої торгівлі, виокремлення категорії підприємців, основною метою яких є приріст прибутку з його подальшим обігом, та поява централізованих держав. Третій тип – етап піднесення, особливістю якого виступає «хвиля» промислових революцій, які, на думку Ростоу, охопили Англію, Німеччину, Францію, США та ін. у схожий проміжок часу. Четвертим етапом є стадія зрілості, що забезпечується блискавичною швидкістю виробництва, збільшеними рівнем урбанізації населення та використання результатів наукових і технічних досягнень. П'ятий етап пояснюється переходом від виробництва до споживання. Ера високого масового споживання зосереджує увагу на третинному секторі виробництва – сфері послуг.

До теорій стадіального розвитку цивілізацій відносять ідеї Елвіна Тоффлера. У своїй праці «Третя хвиля» 1980 р. він виокремлює три типи суспільства: аграрне, індустріальне та постіндустріальне.

Перший тип існував з найдавніших часів, проте в деяких державах існує й донині. Основним фактором виробництва виступає земля.

Етап індустріального суспільства охоплює проміжок з XVII століття і завершується в середині XX століття. Головний фактор виробництва – капітал.

Постіндустріальне суспільство (автором якого є американський соціолог Деніел Белл) бере початок з середини XX століття, поштовхом стала науково-технічна революція. Основним фактором виробництва вважаються знання.

Характер праці:

1) індивідуальний стандартний (праця ремісника)
2) індустріальне масовий стандартний – суспільство виконує приблизно схожу роботу, по суті, кожна людина стає своєрідним гвинтиком у великій промисловій машині технологій.

3) ідеєю праці в інформаційному суспільстві є можливість своєрідного творчого внеску внаслідок широких можливостей реалізації, хоч праця все ж лишається масовою.

Процес виробництва поділяється на ручну роботу, машинну працю та повну автоматизацію (на цьому етапі головною вимогою від людини є загальний контроль усієї комп'ютеризованої системи). У відповідності з ним, головним продуктом буде їжа, вироби та послуги.

За соціальною структурою у традиційному суспільстві люди «закріплені» за своєю землею, що робить їх менш мобільними; переважає колективізм, стратифікація носить закритий характер (прикладом слугує непальська кастова система, яка формувалася і розвивалася одночасно з індійським поділом

суспільства) [4].

Структура індустріального суспільства змінюється на користь самої людини та її комфорту: соціальна диференціація зазнає спрощення, тепер людина може вільно переходити з однієї групи в іншу, виокремлюються дві основні категорії: ті, хто працює (робочі) і ті, на кого працюють (керівники, власники підприємств). Зростає рівень мобільності, заводи та фабрики з'являються в тих місцях, де присутні сприятливі умови для їх будівництва.

Структуру постіндустріального суспільства складає соціальна мобільність, яка розвивається до більш високого рівня, поділ загалом знову ускладнюється. Внаслідок комплікації виробництва загальна назва «керівник» має більшу варіативність розгалужень: за відповідною освітою, дипломом, характеристиками. На даному етапі суспільства стан людини визначається не за майновим статусом, а за знаннями та внесками для людства – реалізуються елементи меритократії (буквально- влада гідних, з лат. *meritus* «гідний» і дав.-гр. *κράτος* «влада, правління»). На думку прихильників вищезгаданої концепції, «влада знань і здібностей» – тенденція, яка замінила «владу крові» традиційного та «владу багатства» індустріального суспільств. Значення промислового підприємства не зводиться нанівець, оскільки все ще підтримує економічний сектор. Натомість, зростає роль послуг і науково-технічного прогресу, знання виокремлюються у самостійний елемент виробничих відносин.

Меритократія існує у гармонійному поєднанні з концепцією американського футуролога, який так само визначає важливість знань, їхню перевагу над силою та майном. У праці «Метаморфози влади» (1990) автор описує наступне: «У наші дні дуже часто можливість укласти угоду залежить від знань більше, ніж від викладених на стіл доларів. На певному рівні простіше здобути гроші, ніж потрібне ноу-хау. Знання – ось справжній важіль влади» [5].

Варто відмітити, що й сам теоретик постіндустріального суспільства, Деніел Белл, був прихильником принципу меритократії, про що свідчить його робота «Прихід постіндустріального суспільства», у якій він зазначає, що пізнавально-теоретична ерудиція відіграє провідну роль в новому способі життя [6].

Перевагою цивілізаційного підходу є, в першу чергу, гуманізм, що виявляється в централізації образу людини, її діяльності. Також, концепція відмовляється від лінійно-стадіальної системи, зосереджується увага на багатоваріантності розвитку держав і визначенні неповторності кожної з них. Попри усі вищезазначені позитивні риси цивілізаційний підхід має й негативні риси:

- невизначеність ключового для розуміння поняття через відсутність його чіткого трактування;
- плюралізм думок серед науковців, які підтримують теорію цивілізацій.
- знецінення матеріального прогресу та економічних здобутків.

Висновки. Отже, дослідивши проблему співставлення двох ключових підходів до формування типології держав, робимо висновок про те, що жоден з них не є досконалим. Обидві концепції здобули своїх прихильників, які навіть на етапі сьогодення намагаються розширити ідеї, вдосконалити і модернізувати описані моделі та перенести їх на сучасний лад.

Суспільно-економічна формація - категорія, що фіксує тип суспільних відносин, в основі якого лежить певний етап виробництва, на базі якого й засновано підхід Карла Маркса та Фрідріха Енгельса. Ресурси та можливість виробництва відіграють ключову роль при визначенні соціального статусу особи, визначають її становище.

Цивілізація ж розуміється як історичний етап, досягнення якого здійснюється за сприянням культурних чинників і відносин, а керування здійснюється духовно-релігійними засадами.

Саме тому найбільш доцільним підходом до визначення типології держав є застосування як моністичного формаційного, так і цивілізаційного підходів, про що також зазначає у своїй праці І.В.Богушова [7].

Завдяки діаметральній протилежності головних цінностей та критеріїв структурованість лінійно-стадіального і багатоваріантність другого сприятимуть більш поглибленому вивченню розвитку держав та їх класифікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Карл Маркс «До критики політичної економії». 1859. 168 с. URL: <http://lugovoy-k.narod.ru/marx/13/cont.htm>
2. Кузьминець О.В., Є.С. Дурнов, Ю.В. Сокур Історія держави та права зарубіжних країн (Схеми, коментарі, термінологічний словник) : навчальний посібник. Київ, 2012. 242 с.
3. Тойби А. Дж. Постижение истории : сборник. 2010. 383 с.
4. Кастова система та історія нового народу Непалу : веб-сайт. URL: <https://www.yoair.com/uk/blog/the-caste-system-and-the-history-of-the-newar-people-of-nepal/>
5. Toffler A. Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century, 1990. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века. Перевод на русский язык: В. В. Белокосков, К. Ю. Бурмистров и др. М., 2004. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий : веб-сайт. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4857>
6. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. К.

Либідь, 1996. С.194-251. Перекладено за виданням: D. Bell. The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting. London, 1973.

7. Богушова І.В. Співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав: теоретико-правовий аналіз. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 43 – 46.

REFERENCES:

1. Marks, Karl. (1859). Do krytyky politychnoi ekonomii. [To the critique of political economy]. 168. [in Russian].

2. Kuzmynets, O.V., & Durnov, Ye.S., & Sokur, Yu.V. (2012). Istoriia derzhavy ta prava zarubizhnykh krain (Skhemy, komentari, terminolohichniy slovnyk). [History of the state and law of foreign countries (Schemes, comments, glossary)]. navchalnyi posibnyk. 242. [in Ukrainian]

3. Toybi, A. Dzh. (2010). Postizhenie istorii. [Comprehension of history]. sbornik. 383. [in Russian].

4. Kastova systema ta istoriia novoho narodu Nepal. [The caste system is the history of the new people of Nepal] veb-sait. Retrieved from: <https://www.yoair.com/uk/blog/the-caste-system-and-the-history-of-the-newar-people-of-nepal/>

5. Toffler, A. Powershift (2004). Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century. (Beloskokov, V.V., & Burmistrov, Yu.K. Trans.] Moskva. Retrieved from: <https://gtmarket.ru/library/basis/4857> [in Russian].

6. Bell, D. (1996). Prykhid postindustrialnoho suspilstva. [The arrival of post-industrial society]. Suchasna zarubizhna sotsialna filosofii. 194-251. [in Ukrainian]

7. Bohushova, I.V. (2011). Spivvdnoshennia formatsiinoho ta tsyvilizatsiinoho pidkhodiv do typolohii derzhav: teoretyko-pravovyi analiz. [Correlation of formational and civilizational approaches to the typology of states: theoretical and legal analysis]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 43 – 46. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-9-13

Зеленко Інна Павлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: zelenko0212@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0226-7481>

ПЛЮРАЛІЗМ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВИХ АКСІОМ

У статті висвітлено, що класифікацію правових аксіом розуміють у декількох значеннях: процес створення класифікаційної схеми; процес об'єднання предметів у групи; результат наукового дослідження. Представлено, що класифікація правових аксіом є самостійним та самодостатнім дослідницьким методом й в той же час – допоміжним, результат застосування якого важливий для продовження наукового пошуку.

Розглянуто, що класифікація правових аксіом виступає як метод наукового пізнання та як етап наукового дослідження. Продемонстровано погляд, що класифікація у праві має свої специфічні риси. Представлено, що є точка зору відповідно до якої класифікація правових явищ здійснюється особливим методом. Набув подальшого розгляду розподіл правових аксіом в залежності від галузей права на правові аксіоми процесуального та матеріального права. Зазначається, що традиційно аксіоми у процесуальному праві зустрічаються частіше ніж у матеріальному, що обумовлено специфікою процесуального права, а не тим, що вони є більш дослідженими. Висвітлено, що від масштабу функціонування вирізняють правові аксіоми загальноправові, міжгалузеві, галузеві. Наголошено, що зазначений критерій відображає погляд науковців, які або ототожнюють аксіоми з принципами, або вважають, що вони дуже близькі один одному, але не є аналогічними поняттями. Зазначено, що за змістом правові аксіоми поділяють на нормативні, які являють собою правові веління, закріплені в текстах нормативно-правових актів та наукові є судження, що містять концептуальні положення, що сформульовані науковцями як загальновідомі постулати. Зосереджено увагу на те, що від форми закріплення можна виділити наступні види аксіом: закріплені безпосередньо, що виводяться з змісту правових норм, які отримали закріплення у законодавстві. Запропоновано розподіл правових аксіом в залежності від шляхів виникнення на правові аксіоми, які виникли у результаті правової практики, та ті, які з'явилися внаслідок правового усвідомлення.

Ключові слова: правові аксіоми, класифікація, класифікація правових явищ, правові принципи.

Zelenko I. PLURALISM OF APPROACHES TO CLASSIFICATION LEGAL AXIOMS

The article highlights that the classification of legal axioms is understood in several senses: the process of creating a classification scheme; the process of grouping objects; the result of scientific research. It is presented that the classification of legal axioms is an independent and self-sufficient research method and at the same time - an auxiliary, the result of which is important for the continuation of scientific research.

It is considered that the classification of legal axioms acts as a method of scientific knowledge and as a stage of scientific research. The view is shown that the classification in law has its own specific features. It is presented that there is a point of view according to which the classification of legal phenomena is carried out by a special method. The division of legal axioms depending on the branches of law into legal axioms of procedural and substantive law has been further considered. It is noted that axioms in procedural law are traditionally more common than in substantive law, due to the specifics of procedural law, rather than the fact that they are more studied. It is highlighted that the axioms of common law, intersectoral, branch are distinguished from the scale of functioning. It is emphasized that this criterion reflects the view of scientists who either identify axioms with principles, or believe that they are very close to each other, but are not similar concepts. It is noted that the content of legal axioms is divided into normative, which are legal commands enshrined in the texts of regulations and scientific judgments are conceptual provisions that contain conceptual provisions formulated by scientists as well-known postulates. Attention is focused on the fact that the following types of axioms can be distinguished from the form of enshrinement: enshrined directly, which are derived from the content of legal norms that have been enshrined in law. The division of legal axioms depending on the ways of origin into legal axioms, which arose as a result of legal practice, and those that appeared as a result of legal awareness, is proposed.

Key words: legal axioms, classification, classification of legal phenomena, legal principles.

Постановка проблеми. Поняття «класифікація» як у науці взагалі, так й при класифікації правових аксіом розуміють у декількох значеннях: по-перше, як процес створення класифікаційної схеми; по-друге, як процес об'єднання предметів у групи; по-третє, як результат наукового дослідження. Науковці зазначають, що вона може бути з одного боку, самостійним та самодостатнім дослідницьким методом, а, з іншого – допоміжним, результат застосування якого важливий для продовження наукового пошуку. У другому випадку класифікація будь-якого явища підсумовує наукове дослідження, систематизує його результати, надає можливість здійснювати подальші розвідки певними методами. Серед різноманіття завдань та функцій класифікації, що описуються в науковій літературі найчастіше вказується на те, що вона виступає як метод наукового пізнання та як етап наукового дослідження. Все це в повному обсязі стосується класифікації правових аксіом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові аксіоми досліджували у своїх працях наступні науковці: О.Є.Гольцова, Д.С.Гудзь, Т.А.Коваленко, В. А.Кройтор, О.Ф.Скакун, Т.М.Супрун, І.Д.Шутак. Але комплексного дослідження видового різноманіття правових аксіом не проводилось.

Мета статті – розглянути багатоманітність поглядів на види правових аксіом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікація, як ми зазначали, може виступати як процес й як етап наукового пізнання. Але чи відрізняється класифікація юридичних понять від класифікації будь-яких інших явищ? Більшість науковців вважають, що ніякої різниці між цими поняттями немає. Але є протилежний погляд. Цікавою з цього приводу є позиція Дж. Холла про те, що класифікація в юридичній науці має певну специфіку: «в межах правової класифікації не можна здійснити категоризацію виключно фактичних термінів без втрати специфіки права, а існуючі галузі права самі по собі характеризуються певним упорядкуванням, яке виходить за рамки звичайної каталогізації» [1, р. 340].

Науковець вирізняє такі ознаки класифікації у сфері права: а) класифікація має бути постійним процесом, що триває; б) існує необхідність постійного пошуку більш ефективних класифікацій, оскільки підхід, згідно з яким кожна класифікація є самодостатньою та вичерпною сама по собі і не існує жодних стандартів для оцінки класифікації без урахування інтересів конкретного класифікатора, не є релевантним та справедливим, не сприяє розвитку науки; в) в юриспруденції для класифікації об'єктів необхідно визначити базові одиниці, за аналогією з видами та елементами в хімії чи біології; г) існує також необхідність визначення специфічних рис таких одиниць для того, щоб можна було їх ідентифікувати та класифікувати таким чином, щоб забезпечити можливість більш широкого узагальнення; д) класифікація не повинна бути взята «з повітря», а повинна бути розроблена тільки одночасно з відкриттям значущих одноманітності, схожості чи співвідносності та взаємодій між об'єктами, що розглядаються [1, р. 341]. Хоча таку специфіку можна вирізнити й при класифікації будь-якого суспільного явища.

Крім того, як особливості класифікації правових явищ, Дж. Холл називає використання в її процесі одного зі спеціальних методів, а саме: «переходу від виключно абстрагованої фактичної ситуації, відображеної в гіпотезі правової норми, до соціальних наук для більш повного моделювання практичних ситуацій (наприклад, від норм права, що стосуються ненормальних психічних станів, до досліджень психіатрії для більш детального опису ситуацій, що моделюються)». Автор пояснює, що такий перехід не означає вихід за межі права та перехід до інших наук, а має на увазі реконструкцію, творчу переробку та уточнення концепцій інших наук, для розгляду їх у правовому полі [1, р. 342]. Тобто, мова йде про застосування під час проведення класифікації даних інших наукових дисциплін, необхідних у конкретних обставинах.

Але, потрібно розуміти, що результати будь-якої класифікації у соціальних науках не є ідеальними, тому що така класифікація не буде абсолютно повною, ні коректною у повному сенсі слова, що обумовлено

специфікою суспільних відносин.

Одна із традиційних класифікацій правових аксіом є розподіл в залежності від галузей права. Як правило, йде мова про вирізнення аксіом процесуального та матеріального права. Зазначається, що традиційно аксіоми у процесуальному праві зустрічаються частіше ніж у матеріальному. Вважається, що це обумовлено специфікою процесуального права, а не тим, що вони є більш дослідженими. У процесуальному праві приватні інтереси індивіда підлягають розгляду та захисту з боку публічної влади. Це викликає необхідність виходити із моральних норм при винесенні об'єктивного, справедливого рішення, узгодження інтересів всіх сторін. Крім того, на процесуальну форму, на відміну від матеріально правових галузей, значно менше впливають історичні, соціальні, політичні чинники. Тому кількість процесуальних норм, перевічених багатовіковою юридичною практикою, перевищує кількість аналогічних вічних матеріальних норм.

Яскраві приклади процесуальних аксіом можна спостерігати у сучасному цивільному процесуальному законодавстві України. Так, наприклад, аксіому «загальновизнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню в суді» безпосередньо закріплено в положеннях ч. 3 ст. 82 Цивільного процесуального кодексу України, згідно з якою обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування [2, с. 50].

Аксіома «позивач і відповідач доказують обставини, на які вони посилаються», ґрунтуючись на положенні п. 3 абз. 2 ст. 129 Конституції України [3] та положеннях ЦПК України, має значення процесуального принципу змагальності цивільного судочинства. Її закріплено в положеннях ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України [4], що конкретизують конституційні приписи щодо змагальності сторін у судовому процесі та свободи в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їхньої переконливості. Так, відповідно до ч. 3 ст. 12 та ч. 1 ст. 81 ЦПК України, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених цим Кодексом [4].

Прикладом аксіом у матеріально-правових нормах, на думку Р. Смолярчука є правові норми, відповідно до яких ліси України задекларовано її національним багатством; констатовано виконання лісами водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних, естетичних, виховних та інших корисних екологічних функцій; визначено право лісокористувачів на відшкодування збитків; передбачено обов'язок відновлення лісів на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю (зруби, згарища) цілком можна вважати очевидними істинами, що оспоруванню не підлягають, а відтак такі положення слід вважати правовими аксіомами в лісовому праві [5, с. 36].

Наступним критерієм поділу правових аксіом є масштаб функціонування. Зазначений критерій відображає погляд науковців, які або ототожнюють аксіоми з принципами, або вважають, що вони дуже близькі один одному, але не є аналогічними поняттями. Відповідно до цієї підстави можна вирізнити правові аксіоми-принципи: загальноправові, міжгалузеві, галузеві.

Так, Т. Коваленко вважає, що для регулювання земельних відносин можуть застосовуватись як загальноправові, так і міжгалузеві та галузеві правові аксіоми. Оскільки правові аксіоми акумулюють правовий досвід людства у сфері земельно-правового регулювання, їх використання є необхідним для впорядкування суспільних земельних відносин, запобігання та усунення юридичних дефектів та забезпечення ефективності правового регулювання соціальною та правовою цінністю», «закон зворотної сили не має», «що не заборонено нормами земельного права та не суперечить його принципам дозволяється» [6, с.319-320].

У відносинах щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення важливе значення мають міжгалузеві правові аксіоми – «відповідальність може наступити лише за наявності вини», «ніхто не може бути двічі притягнутий до відповідальності за одне й те ж земельне правопорушення» [6, с. 319].

Як галузеві правові аксіоми у земельному праві України науковиця розглядає – визнання землі основним багатством (ст. 14 Конституції України, ст. 1 Земельного кодексу України) [3; 7], проголошення рівноправності усіх суб'єктів права власності на землю (ст. 13 Конституції України, ст. 5 Земельного кодексу України) [3;7].

Деякі науковці наголошують, що зазначена класифікація порушує принцип повноти охоплення об'єктів, що класифікуються. Вони виходять з того, що всі принципи є аксіомами (не викликає сумніву, що нормативно закріплені принципи повинні висловлювати найбільш загальновизнані аксіоматичні ідеї), але не всі аксіоми є принципами. Отже, останні, зокрема аксіоми правосвідомості, аксіоми правової науки залишаються поза класифікації. Крім того, якщо аксіоми є принципами, що впливає з критерію класифікації, то в такому випадку їх можна класифікувати з тих же підстав, що і принципи права.

Поняття «аксіома» і «принцип» не є тотожними, і різняться вони за масштабом дії. Значення принципу права набувають ідеї, що мають загальноправове, або галузеве значення, що набувають розвитку і конкретизуються в багатьох нормах права. А деякі аксіоми можуть визначати зміст лише декількох нормативних приписів або ж взагалі виражатися в одному приписі закону. Наявність таких поодиноких аксіом цілком узгоджується з юридичною природою цих правових феноменів як елементарних істин, що не допускають інших тлумачень, не потребують доказів, а отже – подальших уточнень і конкретизацій. Концептуально правові аксіоми і принципи права дуже близькі одне одному, проте цілком не збігаються [8,

с. 204-205].

Тому було запропоновано ще один вид в цій класифікації як то аксіоми, що не є принципами права, тобто поодинокі аксіоми. Прикладом поодиноких аксіом є аксіома «загальновідомі факти доведенню не підлягають». Ці аксіоми також можуть закріплюватися нормами кількох галузей, але, з свого елементарного характеру, статусу принципу права у жодній із цих галузей вони не набувають.

За сферою існування або за змістом правові аксіоми поділяють на нормативні та наукові. Нормативними правовими аксіомами являють собою правові веління, закріплені в текстах нормативно-правових актів. Науковими аксіомами є судження, що містять концептуальні положення, що сформульовані науковцями як загальновідомі постулати.

Як приклад наукових аксіом в радянській юридичній літературі пропонувалися різні судження: «У процесі правотворчості право реалізується в нормативних актах, правовідносинах і правосвідомості. Право реалізується тільки в зазначених трьох формах, четвертої не дано», «право – зведена в закон воля панівного класу...», «право – ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання юридичних норм». Не викликає сумніву, що такі судження скоріш відображають не основи самого права, а стан юридичної науки в певний період [8, с. 206]. Сучасною науковою аксіомою можна було б тоді вважати визначення права як міри рівності, свободи й справедливості.

Залежно від форми закріплення можна виділити наступні види аксіом: закріплені безпосередньо, що виводяться з змісту правових норм, які отримали закріплення у законодавстві. Окрім тексту нормативно-правового акту, аксіоми можуть існувати в різних формах, наприклад, в узагальненнях практики, у відомих прислів'ях. У розвиненій правовій системі, якою є правова система сучасної України, основоположних, загальновизнаних правових істин, які ще не закріплені на нормативному рівні, є дуже мало. Тому виділяти у цій класифікації аксіоми, які ще не закріплені в нормативно-правових актах та існують тільки в правосвідомості юристів, у юридичній практиці або наукових дослідженнях, можна лише із застереженням, що приклади таких аксіом тепер виявити надзвичайно складно. Що стосується перших двох видів, то перевагу в правотворчій практиці, безумовно, потрібно віддавати безпосередньому закріпленню юридичної аксіоми в окремому нормативно-правовому приписі [9, с. 139].

Зазначені класифікації правових аксіом вважаються найбільш розробленими й найбільш обґрунтованими.

Крім того, від форми їх закріплення (об'єктивності) виділяють: аксіоми як елемент принципів, норм, фікцій, презумпцій та ін. Не зовсім згодні з цією позицією, тому може виникнути проблема розмежування аксіом й схожих правових явищ. За критерієм масштабу охоплення території правові аксіоми намагаються класифікувати на універсальні та національні. Виходячи з того, що аксіоми є універсальними цінностями, і відбувається зближення правових систем сучасності, така класифікація викликає багато питань.

Перспективною, на нашу думку, є класифікація в залежності від джерела виникнення – аксіоми, що виникли у результаті практичної діяльності, наприклад, аксіоми судового процесу, та аксіоми, як результати наукового осмислення дійсності, наприклад, аксіоми, що обґрунтовують права та свободи людини.

Висновки. Результати будь-якої класифікації у соціальних науках не є ідеальними, тому що така класифікація не буде абсолютно повною, що обумовлено специфікою суспільних відносин та суб'єктивністю підходів.

При відсутності багатоманітності досліджень видів правових аксіом, існує декілька найбільш розроблених та обґрунтованих класифікацій.

Одна із традиційних класифікацій правових аксіом є розподіл за галузями права – аксіоми процесуального та матеріального права. За масштабом функціонування можна вирізнити правові аксіоми-принципи: загальноправові, міжгалузеві, галузеві. За сферою існування або за змістом правові аксіоми поділяють на нормативні та наукові. Залежно від форми закріплення виділяють наступні види аксіом: закріплені безпосередньо, що виводяться з змісту правових норм, які отримали закріплення у законодавстві.

Пропонуємо класифікувати правові аксіоми в залежності від джерела виникнення на аксіоми, що виникли у результаті практичної діяльності, та аксіоми, як результати наукового осмислення дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Hall J. Some Basic Questions Regarding Legal Classification for Professional and Scientific Purposes. *Journal of legal education*. 1953. Vol. 5. Pp. 329-343.
2. Кройтор В. А. Правові аксіоми в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018 № 32. С. 47-52.
3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
5. Смолярчук Р. Ф. Правові аксіоми, презумпції та фікції у лісовому праві України. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Острог, 26-27 жовтня 2018 року). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. 112 с.
6. Коваленко Т. Юридичні аномалії у правовому регулюванні земельних відносин в Україні.

Публічне право. 2012. № 3 (7). С. 315-322.

7. Земельний кодекс України: Закон від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

8. Давыдова М. К вопросу о понятии правовых аксиом: теоретические и технико-юридические аспекты. *Юридическая техника.* 2007. № 1. С. 203-208.

9. Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.

REFERENCES:

1. Hall, J. (1953). Some Basic Questions Regarding Legal Classification for Professional and Scientific Purposes. [Some Basic Questions Regarding Legal Classification for Professional and Scientific Purposes]. *Journal of legal education.* Vol. 5. 329-343 [in English].

2. Kroitor, V. A. (2018). Pravovi aksiomy v tsyvilnomu sudochynstvi. [Legal axioms in civil proceedings]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia.* № 32. 47-52. [in Ukrainian].

3. Konstyutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].

4. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks (2004, March 18). [Civil Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

5. Smoliarchuk, R. F. (2018). Pravovi aksiomy, prezumptsiï ta fiktsii u lisovomu pravi Ukrainy. [Legal axioms, presumptions and fictions in forest law of Ukraine]. *Reformuvannia natsionalnoho ta mizhnarodnoho prava: perspektyvy ta priorityty. Materialy II Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (m. Ostroh, 26-27 zhovtnia 2018 roku).* 112. [in Ukrainian].

6. Kovalenko, T. (2012). Yurydychni anomalii u pravovomu rehuliuванні zemelnykh vidnosyn v Ukraini. [Legal anomalies in the legal regulation of land relations in Ukraine]. *Publichne pravo.* № 3 (7). 315-322. [in Ukrainian].

7. Zemelnyi kodeks Ukrainy. (2001, October 25). [Land Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].

8. Davyidova, M. (2007)yu K voprosu o ponyatii pravovyih aksiom: teoreticheskie i tehniko-yuridicheskie aspektyi. [To the question of the concept of legal axioms: theoretical and technical-legal aspects]. *Yuridicheskaya tehnik.* № 1. 203-208. [in Russian].

9. Shutak, I. D. (2015). Yurydychna tekhnika. kurs lektsii. [Legal technique. course of lectures]. 228. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 17.04.2022

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.722

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-14-18

Мілова Тетяна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: tmilovanik@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1480-6772>

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ЯК
ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ**

Стаття присвячена висвітленню поняття та змісту конституційного принципу рівності як гарантії реалізації прав та свобод людини і громадянина в Україні. Проаналізовано різні підходи вчених щодо визначення поняття та структури даного принципу. Висвітлено такі дефініції як „рівність”, „рівноправність” чи „рівноправ’я”, їх зміст, взаємозв’язок та значення. Розглянуто означені поняття з точки зору конституційного права, зокрема: рівність передбачає однакове юридичне становище людини і громадянина перед законом, іншими словами рівність усього спектру прав та обов’язків у всіх осіб, тоді як рівноправність означає виключно рівність лише прав і свобод людини. Підкреслюється, що принцип рівності по своєму змісту є ширшим поняттям, розкриваючи незаперечну єдність прав, свобод та обов’язків людини і громадянина.

Визначено, що конституційний принцип рівності належить до групи юридичних нормативно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, зокрема, до так званих норм-принципів. Закріплення даного принципу в Конституції України спрямоване на забезпечення прав та свобод людини і громадянина шляхом гарантування для всіх осіб однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом.

Звернена особлива увага на забезпечення рівності конституційних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Актуалізується питання рівності залежно від регіональної належності поряд з расовою, національною, релігійними переконаннями, інвалідністю та за іншими ознакам. Під регіональною належністю розуміється належність особи за народженням чи проживанням до регіону – частини території України або території компактного розселення українців за межами території України, – що відрізняється від інших територій за низкою історичних, географічних, мовних та інших ознак. Охарактеризовано особливості гендерної рівності.

Розкрито деякі аспекти забезпечення принципу рівності у реалізації окремих прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: рівність, принцип рівності, права та свободи людини і громадянина, гарантії прав та свобод, нормативно-правові гарантії прав та свобод, регіональна належність, гендерна рівність.

**Milova T. CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY AS
GUARANTEES OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE**

The article is devoted to the coverage of the concept and content of the constitutional principle of equality as a guarantee of the realization of human and civil rights and freedoms in Ukraine. Different approaches of scientists to the definition of the concept and structure of this principle are analyzed. Definitions such as "equality", "equality" or "equality", their content, relationship and meaning are highlighted. These concepts are considered from the point of view of constitutional law, in particular: equality implies equal legal status of man and citizen before the law, in other words equality of the whole spectrum of rights and responsibilities of all persons, while equality means only equality of human rights and freedoms. It is emphasized that the principle of equality in its content is a broader concept, revealing the indisputable unity of rights, freedoms and responsibilities of man and citizen.

It is determined that the constitutional principle of equality belongs to the group of legal normative-legal guarantees of human and civil rights and freedoms, in particular, to the so-called norms-principles. The enshrinement of this principle in the Constitution of Ukraine is aimed at ensuring the rights and freedoms of man and citizen by guaranteeing equal opportunities for all persons to exercise their constitutional rights and freedoms, as well as ensuring equality before the law and the courts.

Particular attention was paid to ensuring the equality of constitutional rights and freedoms of internally displaced persons. The issue of equality depending on regional affiliation is raised, along with racial, national, religious beliefs, disability and other grounds. Regional affiliation means the affiliation of a person by birth or residence to a region - part of the territory of Ukraine or the territory of compact settlement of Ukrainians outside the territory of Ukraine - which differs from other territories in a number of historical, geographical, linguistic and other features. Features of gender equality are described.

Some aspects of ensuring the principle of equality in the realization of certain human and civil rights and freedoms in Ukraine are revealed.

Key words: equality, principle of equality, rights and freedoms of man and citizen, guarantees of rights and freedoms, normative-legal guarantees of rights and freedoms, regional affiliation, gender equality.

Постановка проблеми. Гарантування та забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина є одним із головних ціннісних орієнтирів у формуванні розвиненої демократичної, правової та соціальної держави. За Конституцією України саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Дієві юридичні механізми, які дозволяють окремим особам, різним соціальним групам, громадянському суспільству загалом повною мірою реалізувати свої конституційні права і свободи тривалий час залишаються однією з найактуальніших проблем у вітчизняній юридичній науці.

В умовах триваючого процесу узгодження норм міжнародного та національного права важливого значення набувають основоположні принципи права, які у той же час виступають нормативно-правовими гарантіями реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина. Фундаментальну роль серед юридичних норм-принципів займає принцип рівності, що дозволяє з точки зору права урівноважити можливості людини та визначає сутність і спрямованість правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми юридичних гарантій прав та свобод людини і громадянина були предметом дослідження такими вченими, як: С. С. Алексєєв, В. Д. Бабкін, М. В. Баглай, Б. С. Ебзєєв, Л. І. Глухарєва, С. Д. Гусарєв, Т. М. Заворотченко, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. М. Кудрявцев, С. Л. Лисєнков, Н. М. Онїщенко, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, О. Ф. Фрицький, Ю. С. Шемшученко та ін.

Висвітленню принципу рівності як основоположного принципу права присвячені роботи С. Б. Боднара, О. Васильченко, Г. Кельзєна, Д. Ллойда, С. П. Погребняка, І. К. Полховської, Дж. Ролза, Т. І. Фулей та ін. Однак, розгляд питання щодо принципу рівності саме як гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина на вітчизняному рівні потребує детального вивчення з урахуванням нових викликів сучасності.

Мета статті полягає у проведенні аналізу наукових праць та чинного законодавства щодо місця і ролі конституційного принципу рівності як нормативно-правової гарантії у реалізації прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі при характеристиці означеного принципу використовуються такі дефініції як „рівність”, „рівноправність” чи „рівноправ’я”. У цьому аспекті, слушною є точка зору І. К. Полховської про те, що поняття „рівність” і „рівноправність” не тотожні, але тісно взаємопов’язані категорії. Рівність – надзвичайно складне та багатоаспектне явище, яке можна розглядати у правовому, економічному, політичному, філософському та інших аспектах. Рівність є ширшим поняттям за рівноправність й включає останню [1, с. 8-9].

Розглядаючи означені поняття з точки зору конституційного права, видається доцільним звести їх до наступних значень: рівність передбачає однакове юридичне становище людини і громадянина перед законом, іншими словами рівність усього спектру прав та обов’язків у всіх осіб, тоді як рівноправність означає виключно рівність лише прав і свобод людини. Отже, принцип рівності по своєму змісту є ширшим поняттям, розкриваючи незаперечну єдність прав, свобод та обов’язків людини і громадянина. В сучасній конституційно-правовій літературі часто-густо ці поняття використовуються як синоніми [2, с. 461]. Такий підхід може мати місце, проте він не є виправданим при застосуванні поняття „рівноправності” чи „рівноправ’я” при фактичному аналізі конституційного принципу рівності, оскільки тоді зміст поняття буде ширшим за форму його вираження.

Відповідно до ст. 21 та ст. 24 Конституції України, принцип рівності означає, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності і правах, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Проголошується також рівність прав жінки і чоловіка, так звана гендерна рівність. Особливою конституційною нормою проголошується рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від народження у шлюбі чи поза ним (ст. 52 Конституції) [3].

Починаючи з 2014 року в Україні актуальним постало питання забезпечення рівності конституційних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, а на сьогоднішній день перелік таких областей нажаль значно розширився. Ключові аспекти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб врегульовує Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», прийнятий у жовтні 2014 року [4], останні змін до якого були внесені у квітні-травні 2022 року.

Крім того, останнім часом в чинному законодавстві поняття порушення рівноправності стало розглядатися також залежно від регіональної належності (ст. 161 КК України). Так, з вторгненням Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року було внесено ряд змін до чинного законодавства України, зокрема до Кримінального кодексу України (далі – КК України). Посилено кримінальну відповідальність за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції, в межах чого встановлено зміни до ст. 161 КК України, де передбачена відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від регіональної належності поряд з расовою, національною, релігійними переконаннями, інвалідністю та за іншими ознакам. У цій кримінально-правовій нормі під регіональною належністю

розуміється належність особи за народженням чи проживанням до регіону – частини території України або території компактного розселення українців за межами території України, – що відрізняється від інших територій за низкою історичних, географічних, мовних та інших ознак [5].

Варто зазначити, що конституційний принцип рівності належить до групи юридичних нормативно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, зокрема, до так званих норм-принципів. Норми-принципи – це незаперечні вимоги загального характеру, керівні засади (ідеї), що прямо закріплені в Конституції України та іншими законами, які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку особистості в суспільстві з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина [6, с. 64].

Отже, закріплення даного принципу в Основному Законі України спрямоване на забезпечення прав та свобод людини і громадянина шляхом гарантування для всіх осіб однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом.

Принцип рівності, як слушно зауважує О. Васильченко, визначає режим взаємовідносин людини та громадянина з державою та суспільством, встановлює рівність прав та свобод людини і громадянина, а також рівність усіх перед законом, унеможливаючи будь-які привілеї для одних громадян чи обмеження у правах для інших та не допускаючи преференцій у сфері прав і свобод людини та громадянина для будь-яких груп чи соціальних категорій населення [7, с.52].

Досить вдалою, на нашу думку, є конструкція принципу рівності в сучасному праві. Вона описується за допомогою формули «диференційована рівність з можливістю позитивних дій» і виходить з того, що всі, хто знаходиться в однаковому становищі, мають рівні права, свободи та обов'язки й є рівними перед законом і судом; але права, свободи та обов'язки є різними, коли право враховує розумні й об'єктивні відмінності між особами або створює тимчасові сприятливі умови для певної категорії осіб з метою компенсації існуючої фактичної нерівності [8, с. 8]. Це так звана «формальна» або нормативно-правова рівність. Практична ж реалізація рівності можливостей, як вказує С. Б. Боднар, можлива через створення двох систем: 1) винятків із загального режиму правового регулювання для окремих учасників суспільних відносин; 2) організаційних засобів, необхідних для реалізації прав та обов'язків суб'єктів правовідносин [9, с. 10].

Незаперечним є той факт, що нормативно-правова гарантія рівності надає однакові можливості всім, проте вона сама по собі не здатна забезпечити рівність фактичну, яка залежить від великої кількості чинників – політичних, економічних, соціальних, духовних, безпекових тощо.

Проголосивши фундаментальний принцип рівності, задекларувавши його в Конституції, держава тим самим взяла на себе обов'язок спрямовувати свою діяльність на забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, створивши для цього рівні можливості.

Одним з найважливіших вимірів рівності у вітчизняному суспільстві, поряд з нормативно-правовою рівністю набуває так звана «економічна рівність», тобто хоча б відносна рівність матеріальних благ в умовах існування [10, с. 48]. Для демократичного суспільства реалізація людиною своїх прав та свобод на основі принципу рівності в умовах певної економічної (соціальної) нерівності є цілком нормальним явищем. Інша справа, коли соціальна напруга у суспільстві велика, економічна нерівність стає суттєвою та має тенденцію до постійного зростання. Така ситуація свідчить про те, що принцип рівності у більшості випадків носить виключно декларативний характер. Таким чином, стан економічної рівності громадян може бути показником якості та системності чинного законодавства у сфері прав людини, а також свідчити про ефективність реалізації прав та свобод людини і громадянина в країні.

На сьогоднішній день в умовах глобалізації активно посилюється матеріальна нерівність, при цьому можливість особи реалізувати свої права досить часто залежить від матеріальних чинників. Слід погодитися з думкою М. М. Марченко щодо того, що глобалізація не вирішує проблему соціальної і, тим паче, матеріальної рівності людей. Навіть більше того – глобалізація породжує крайнощі у сфері матеріальної нерівності [11, с. 365]. В таких умовах національній державі важливо забезпечити не лише юридичні гарантії рівності, але й необхідно зробити суттєві зусилля у матеріальній сфері. Це, зокрема, реальне забезпечення громадянам прожиткового мінімуму; розвиток соціального забезпечення; забезпечення безоплатної (але ефективної та сучасної) медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я; безпека для життя і здоров'я довілля тощо.

Як бачимо, найбільш гостро проблеми реалізації конституційного принципу рівності проявляються у забезпеченні соціальних та економічних прав та свобод людини і громадянина. Причому, закріплення окремих конституційних положень у цій сфері відрізняються не тільки декларативністю, а й нерідко змістовою недостатністю. Наприклад, ст. 48 Конституції України зазначає, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. У той самий час, коли ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права закріплює не лише визнання права кожного на достатній життєвий рівень, але й «на неухильне поліпшення умов життя» [12]. Отже, на міжнародному рівні йдеться не лише про декларування права, але й про вказівку на його гарантування.

Як точно зауважує Т. Шаповал, що відсутність або неналежне оформлення конституційних гарантій прав (зокрема соціально-економічних) могло бути частково «компенсоване» у спеціальних законах, присвячених реалізації цих прав, але й вони характеризуються декларативністю та недостатністю. До того ж, забезпечення таких прав часто-густо знаходиться поза необхідною «матеріальною участю» з боку держави, і влада сприймає їх з позиції досить умовно обґрунтованої доцільності [13, с. 55].

Головне завдання політики правової та соціальної держави передбачає реальне зменшення впливу тих чи інших обставин на існуючу нерівність, створення умов, за яких є можливим вільний та всебічний розвиток кожної людини.

Спираючись на положення Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року до сутності принципу рівності як гарантії прав та свобод особи слід також віднести:

- заборону встановлювати різницю у правах людини на основі економічного, політичного або міжнародного статусу країни чи території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті; (ч. 2 ст. 2);

- вимогу забезпечення рівного захисту від будь-якої дискримінації, від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації (ст. 7);

- забезпечення ефективного поновлення особи у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8);

- гарантування людині на основі повної рівності того, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом (ст. 10) [14].

Окремою складовою конституційного принципу рівності є рівність прав жінки і чоловіка. Конституція України надає рівні умови для розвитку кожної особистості, можливості застосування нею своїх здібностей у всіх сферах на власну користь. Рівність прав жінки і чоловіка, тобто гендерна рівність, забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї тощо. Гендерна рівність одночасно включає три компоненти: рівність прав, рівність можливостей та рівність результатів [15, с. 379-380]. На досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства направлений Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Цим законом запроваджується обов'язкове здійснення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів. Важливим у цьому аспекті безперечно є необхідність у використанні авторитетних наукових досліджень провідних юристів-теоретиків і практиків, що, на превеликий жаль, на практиці застосовується дуже рідко.

Попри нормативне закріплення рівності прав жінок та чоловіків в українському суспільстві зберігаються прояви прямої та непрямой дискримінації жінок, на що не раз вказував Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. Це стосується рівня оплати праці у галузях, де домінує праця жінок, високого рівня безробіття, особливо серед жінок старшого віку, проявів домашнього насильства, випадків торгівлі жінками, диспропорції участі жінок в органах державної влади та місцевого самоврядування на керівних посадах. Останніми роками науковці акцентують увагу й на проблемі захисту прав чоловіків, зокрема, це пов'язано з суттєвим зниженням середньої тривалості життя чоловіків, втрата репродуктивного здоров'я, складність у адаптації до соціального життя в умовах кризових явищ, частими є випадки трудового каліцтва серед чоловіків тощо. Означені проблеми у сфері гендерної рівності як складової загального принципу рівності потребують свого практичного вирішення на державному рівні.

Висновки. Конституційне закріплення принципу рівності у вітчизняному законодавстві з точки зору міжнародної практики такого закріплення є цілком достатнім, норми чинного законодавства України відповідають нормам міжнародного права. Однак, як доводить практика, у якості виключно юридичної гарантії принцип рівності навряд чи зможе повною мірою забезпечити рівність прав і свобод людини і громадянина у реальному житті. Нормативному закріпленню змісту даного принципу при реалізації більшості прав та свобод (соціальних, економічних, культурних та ін.) притаманна значна кількість оціночних категорій, що дає широкі можливості для довільного їх тлумачення державою. Така ситуація сама по собі побічно сприяє проявам різного роду дискримінаціям. Очевидно, що для ефективного гарантування рівних можливостей людини та громадянина в Україні крім юридичних гарантій, потрібні також сприятливі умови у вигляді безпекових, економічних, політичних, духовних гарантій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Полховська І. К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2007. 18 с.
2. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. 568 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. №1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2002. 222 с.
7. Васильченко О. Сучасний зміст конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2017. №7. С.47-55.
8. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 2009. 37 с.

9. Боднар С. Б. Рівність як категорія філософії права : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. Львів, 2010. 23 с.
10. Оніщенко Н. Захист прав і свобод людини в Україні. *Право України*. 2009. №4. С. 47–54.
11. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации. Москва : Проспект, 2009. 400 с.
12. Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / [упоряд. Ю. К. Качуренко]. Київ : Наукова думка, 1992. С. 24-36.
13. Шаповал Т. Основні права і свободи в механізмі конституційного регулювання. *Юридична Україна*. 2010. №10. С. 53–57.
14. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / [упоряд. Ю. К. Качуренко]. Київ : Наукова думка, 1992. С. 18-24.
15. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : Монографія / за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 424 с.

REFERENCES:

1. Polkhovska, I. K. (2007). Konstytutsiyni pryntsyyp rivnosti liudyny i hromadianyna v Ukraini. [Constitutional principle of equality of man and citizen in Ukraine]. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. yuryd. nauk : 12.00.02.18. [in Ukrainian].
2. Shliakhtun, P. P. (2005). Konstytutsiine pravo: slovnyk terminiv. [Constitutional law: a dictionary of terms]. 568. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib. (2014, October 20). [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. Zakon Ukrainy №1706-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
6. Zavorotchenko T. M. (2002). Konstytutsiino-pravovi harantii prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini. [Constitutional and legal guarantees of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. Kyiv. 222. [in Ukrainian].
7. Vasylychenko, O. (2017). Suchasnyi zmist konstytutsiinoho pryntsyypu rivnosti prav i svobod liudyny ta hromadianyna. [The modern content of the constitutional principle of equality of rights and freedoms of man and citizen]. Pravo Ukrainy. №7. 47-55. [in Ukrainian].
8. Pohrebniak, S. P. (2009). Osnovopolozhni pryntsyypy prava. [Fundamental principles of law]. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. dokt. yuryd. nauk : spets. 12.00.01. 37. [in Ukrainian].
9. Bodnar, S. B. (2010). Rivnist yak katehoriia filosofii prava. [Equality as a category of philosophy of law]. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.12. 23. [in Ukrainian].
10. Onishchenko, N. (2009). Zakhyst prav i svobod liudyny v Ukraini. [Protection of human rights and freedoms in Ukraine]. Pravo Ukrainy. №4. 47–54. [in Ukrainian].
11. Marchenko, M. N. (2009). Gosudarstvo i pravo v usloviyah globalizatsii. [State and law in the context of globalization]. 400. [in Russian].
12. Kachurenko, Yu. K. (1992). Mizhnarodnyi Pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16 hrudnia 1966 r. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16 December 1966]. Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy, deklaratsii, dokumenty. 24 – 36 [in Ukrainian].
13. Shapoval, T. (2010). Osnovni prava i svobody v mekhanizmi konstytutsiinoho rehuliuвання. [Fundamental rights and freedoms in the mechanism of constitutional regulation]. Yurydychna Ukraina. №10. 53–57. [in Ukrainian].
14. Kachurenko, Yu. K. (1992). Zahalna Deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy, deklaratsii, dokumenty. 18-24. [in Ukrainian].
15. Onishchenko, N.M., Zaichuk, O.V. (2007). Problemy realizatsii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini. [Problems of realization of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. 424. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.04.2022

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-19-24

Бутрин-Бока Наталія Степанівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail :bbnata2017@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3684-7177>**Зигрій Ольга Володимирівна,**

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail: zigrjj@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7092-5306>

НЕСУДОВІ ФОРМИ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Статтю присвячено дослідженню несудових форм вирішення цивільних спорів у чинному законодавстві України, з посиланням на іноземну практику, застосування цих форм. Зазначено основні форми вирішення спорів та проаналізовано поняття та зміст альтернативного вирішення спорів. Визначені основні методи у яких виражені альтернативне вирішення спорів, досліджено переваги та відмінності кожного з методів.

Про важливе значення розвитку несудових форм розвитку також свідчать світові стандарти. Так як, Україна намагається відповідати європейському вектору розвитку, то постає питання про відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у тому числі в сфері вирішення цивільних спорів. Насамперед, існування несудових норм вирішення цивільних спорів, свідчить про розвиток демократизму в країні, яка проявляється у можливості вирішення конфлікту без залучення судового процесу, а у своєму власному середовищі. Проте, задля ефективного регулювання вимагається чітке закріплення даних положень на рівні закону, що підтверджує сприятливий розвиток держави. Посилаючись на міжнародну практику, слід зазначити, що існує значна кількість рекомендацій, які спонукають до запровадження нових несудових форм вирішення цивільних спорів. У зв'язку з цим постало питання про запровадження, так званого, альтернативного врегулювання цивільно-правових спорів. Значна кількість європейських країн закріпила даний інститут на рівні законодавства. Несудові форми вирішення спорів зокрема покликані на уникнення нарікань щодо неналежного виконання судовою владою своїх функцій, саме це і зумовило появу у цивільному процесі такої системи, яка полягає у вирішення правових конфліктів поза межами дій судової влади. Отже, кожна із несудових форм характеризується власною процедурою застосування та вирішення цивільних спорів. Необхідність створення таких форм виникла через намагання України відповідати міжнародним стандартам. Адже, у зарубіжних країнах значної популярності набирає політика зменшення ролі суддів у вирішенні незначних спорів, які можливо роз'яснити без потреби звернення до суду.

Ключові слова: форма захисту прав, альтернативне вирішення спорів, цивільне судочинство, медіація, третейський суд, переговори.

Butryn-Boka N., Zygrii O. NON-COURTARY FORMS OF CIVIL DISPUTE RESOLUTION: INTERNATIONAL EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

The article is devoted to the study of non-judicial forms of resolving civil disputes in the current legislation of Ukraine, with reference to foreign practice, the use of these forms. The main forms of dispute resolution are indicated and the concept and content of alternative dispute resolution are analyzed. The main methods in which alternative dispute resolution is expressed are determined, the advantages and differences of each of the methods are investigated.

The importance of the development of non-judicial forms of development is also evidenced by international standards. Since Ukraine is trying to meet the European vector of development, the question arises about the compliance of national legislation with international standards, including in the field of civil disputes. First of all, the existence of non-judicial norms for resolving civil disputes indicates the development of democracy in the country, which is manifested in the ability to resolve the conflict without litigation, but in its own environment. However, effective regulation requires a clear enshrinement of these provisions at the level of law, which confirms the favorable development of the state. Referring to international practice, it should be noted that there is a significant number of recommendations that encourage the introduction of new non-judicial forms of civil dispute resolution. This raised the question of introducing a so-called alternative settlement of civil disputes. A significant

number of European countries have enshrined this institution at the legislative level. Non-judicial forms of dispute resolution, in particular, are designed to avoid complaints about the improper performance of their functions by the judiciary, which is what led to the emergence of such a system in civil proceedings, which consists in resolving legal conflicts outside the judiciary. Thus, each of the non-judicial forms is characterized by its own procedure for the application and resolution of civil disputes. The need to create such forms arose due to Ukraine's efforts to meet international standards. After all, in foreign countries, the policy of reducing the role of judges in resolving minor disputes, which can be clarified without the need to go to court, is gaining considerable popularity.

Key words: form of protection of rights, alternative dispute resolution, civil proceedings, mediation, arbitration court, negotiations.

Постановка проблеми. Значна завантаженість та висока вартість, ускладнений доступ до суду призвела до виникнення негативних наслідків, які підривають авторитет судової влади. У зв'язку з чим можна спостерігати процес зниження ефективності цивільного судочинства, який викликає необхідність пошуку нових дієвих та ефективних методів вирішення цивільних спорів.

Про важливе значення розвитку несудових форм розвитку також свідчать світові стандарти. Так як Україна намагається відповідати європейському вектору розвитку, то постає питання про відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у тому числі в сфері вирішення цивільних спорів. Насамперед, існування несудових норм вирішення цивільних спорів, свідчить про розвиток демократизму в країні, яка проявляється у можливості вирішення конфлікту без залучення судового процесу, а у своєму власному середовищі. Проте, задля ефективного регулювання вимагається чітке закріплення даних положень на рівні закону, що підтверджує сприятливий розвиток держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика несудових форм вирішення є предметом наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких О.С.Ткачук, В.М.Горшеньов, Н.Василина, В.Гансецька, Ф. Сандер, Д. Л. Давиденко, М. Каппеллетті, В. В. Комаров, С. В. Ківалов, Н.Н.Леннуар, К.Менкель-Мідоу, М. Е. Морозов, С. В. Ніколюкін, О. І. Носирева, Ю. Д. Притик та багато інших науковців.

Метою статті є визначення основних несудових форм вирішення цивільних спорів, як ефективного та інноваційного методу здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. правова доктрина налічує декілька підходів щодо розуміння поняття форм захисту, які характерні для кожної правової науки. Так, О.С. Ткачук зазначає, що найбільш універсальним визначенням є визначення сформульоване В.М.Горшеньовим у сфері теорії держави і права. У якому форма захисту розуміється, як регламентований правом комплекс особливих процедур, що здійснюються правозастосовними органами або самою уповноваженою особою у рамках правозахисного процесу і направлені на відновлення (підтвердження) порушеного (оспороного) права [3, с.23]. Проаналізувавши це визначення, вже можна зробити висновок щодо класифікації форм вирішення. За якою останні можна поділити на ті форми, які здійснюються правозастосовними органами (суд, нотаріус, уповноважені особи адміністративних органів) та або ж самою особою, права якої були порушені і щодо якої виник сам спір.

Проте, слід зазначити що визначення поняття відрізняються у різній галузі права. Так, у доктрині цивільного процесуального права існує мінімум два підходи, щодо формулювання даного поняття. І головна відмінність яких полягає у тому, що один підхід виділяє дві форми вирішення спорів: юрисдикційну та неюрисдикційну, а другий характеризується лише наявністю юрисдикційної форми захисту.

У науковій літературі існує безліч думок щодо класифікації форм. Основним критерієм при класифікації виступає суб'єкт, що здійснює вирішення спору. Безумовна головною, у галузі вирішення цивільних спорів, виступає судова форма. Більшість дослідників виділяють дану форму, як ефективну, надійну та найбільш врегульовану, на це впливає цілком регульована процедура здійснення судочинства, наявність сталих принципів на який базується уся система.

Проте, у зв'язку з напрямком європейської інтеграції, який обрала Україна, виникає необхідність переосмислення національної правової системи з урахуванням загальноприйнятих європейських стандартів і, відповідно, створення потужної системи захисту права і свободи людини. Відомо, що зараз захист прав і свобод людини в Україні і здійснюється виключно громадян юрисдикційні форми захисту, як відомо, це не завжди ефективно. Ось чому країна має гостру потребу переглянути всю існуючу систему захисту прав людини та довести їх до європейських стандарти, які є прикладом адекватного та справедливого захисту [4, с.160].

Нормативно визначений внутрішньодержавний порядок формування системи захисту прав та інтересів громадян сприяє підвищенню інтереси як вітчизняних, так і іноземних науковців до вивчення міжнародної практики вирішення цивільних спорів. Діюча процедура судового розгляду цивільних спорів міститься достатньо багато недоліків [5, с.14]. Проблеми переповненості та дорожочінності судів є сумно відомими, які для більшості не під силу громадян, що жодним чином не сприяє ефективному та якісному розгляду справи.

Посилаючись на міжнародну практику, слід зазначити, що існує значка кількість рекомендацій, які спонукають до запровадження нових несудових форм вирішення цивільних спорів. До них можна віднести, рекомендації R(86)12 Комітету міністрів Ради Європи 1986 року щодо заходів для запобігання і зменшення

надмірного робочого навантаження в судах рекомендовано вживати заходів щодо розвитку альтернативних способів розв'язання питань правового характеру [3, с.20]. Серед цих заходів — обмеження завдань, що не стосуються правосуддя, але покладаються на суддів, та віднесення їх до сфери інших органів чи посадових осіб; сприяння примиренню сторін спору чи іншим способам урегулювання спорів поза судом; визначення органів, що не входять до судової системи, куди сторони можуть звертатися для вирішення спорів.

Слід зазначити, що у сфері цивільного судочинства існує велика кількість рекомендацій, які стосуються даного питання: Рекомендація № R(81)7 від 14.05.1981 р. щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя; Рекомендація Rec (98)1 щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998 р., Рекомендація Rec (2002)10 від 18.09.2002 р. щодо медіації в цивільних справах тощо. Окремо слід відзначити підготовлену Комісією Європейського співтовариства у Брюсселі «Зелену книгу з альтернативного вирішення спорів у цивільних та комерційних справах» (2002 р.), яка мала на меті вивчення й узагальнення національних практик АВС з метою вироблення загальних стандартів у цій сфері, а також прийняту в рамках ЄС Директиву 2008/52/ ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008 р. з окремих аспектів медіації у цивільних та комерційних справах.

У зв'язку з цим постало питання про запровадження, так званого, альтернативного врегулювання цивільно-правових спорів. Значна кількість європейських країн закріпила даний інститут на рівні законодавства. Наприклад, у Франції суд зобов'язаний запропонувати сторонам врегулювати конфлікт за допомогою альтернативного механізму врегулювання спорів, а в Англії, якщо сторона відмовилася від медіації, суд має право накладати штраф.

Незважаючи на давність існування даного поняття, постає питання щодо теоретичного розуміння «альтернативності». О. С. Ткачук у своїй праці аналізує декілька таких трактувань. Зокрема там розглянута точна зору Ф. Сандера, який що альтернатива означає можливість вибрати один варіант із багатьох існуючих, що дозволяє використовувати фразу «альтернативні методи вирішення спорів», загальну для всіх процедур, з урахуванням судового розгляду [8, с.23]. Існує також позиція, що альтернативу слід розглядати на відміну від державної судової форми захисту несудових форм. Ця позиція чітко визначає можливості звернення за вирішенням спору або до державного органу (суду), або одним із методів АВС.

Проте, на думку більшості вчених, виділення альтернативного вирішення цивільних справ в окрему форму захисту цивільних прав є можливим і доцільним, що зумовлено, по-перше, об'єктивними реаліями формування окремого сегмента юридичної практики, що поєднує різні методи АВС (арбітраж, посередництво, загальні процедури тощо NS.); по-друге, певна єдність ознак і принципів окремих методів АВС; по-третє, необхідність приведення національної практики у відповідність до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та громадянина [4, с.163].

Несудові форми вирішення спорів зокрема покликані на уникнення нарікань щодо неналежного виконання судовою владою своїх функцій, саме це і зумовило появу у цивільному процесі такої системи, яка полягає у вирішенні правових конфліктів поза межами дій судової влади. Дана система здатна надати декілька методів альтернативного врегулювання спорів, до яких відносяться:

- третейський суд (арбітраж);
- переговори;
- медіацію;
- примирення за участю нотаріуса

це головні та ефективні способи, які користуються значною популярністю в європейських країнах. Основною їх перевагою є швидкість вирішення спору, з урахуванням інтересів його учасників, без залучення (або з мінімальним залученням) органів судової влади [6, с.17].

Методом, який є початком вирішення спору є переговори – добровільне спілкування сторін, під час якого вони самостійно вирішують спір на основі взаємних поступок, визначених кожною стороною спору на власний розсуд. Існує декілька правил проведення переговорів [10, с.27]:

1. Вони здійснюються виключно на добровільних засадах.
2. Кожна зі сторін переговорів у будь-який момент має право відмовитися від переговорів і звернутися до суду або скористатися іншим видом досудового вирішення спору.
3. У разі досягнення позитивного результату переговорів сторони домовляються про те, яким чином будуть оформлені результати узгодженого вирішення спору, про що укладається відповідна (усна чи письмова) угода.
4. У разі невиконання умов домовленості, досягнутої за позитивними результатами переговорів, кожна зі сторін має право звернутися до суду за захистом порушених прав або застосувати інший вид досудового рішення суперечки.

У юридичній науковій літературі переговори визнаються як самостійний універсальний спосіб альтернативного вирішення цивільно-правових спорів, що реалізується через переговорний процес під час безпосередньої конструктивної взаємодії сторін і спрямований на досягнення взаємоприйняттого компромісного рішення. Цей інструмент незалежний, незалежний у його регулюванні та існуванні від судової влади системи. Для нього характерний високий ступінь диспозитивності за мінімального державного втручання. Роль останніх знижується до офіційного визнання позасудової системи альтернативне вирішення спору та забезпечення належних умов для його експлуатації. Шляхом переговорів

можна, по-перше, прояснити позиції сторін та їх докази; по-друге, встановити предмет відмінностей; по-третє, виявити бажання зменшити ступінь незгоди; четвертий, відстоювати власні підходи до вирішення проблем.

Більшість науковців у своїх працях основним методом альтернативного вирішення спору виділяють медіацію – ефективний спосіб врегулювання спору через посередника, який не є представником публічної влади, не виконує функцій судді та не приймає остаточного рішення. Світова практика свідчить, що медіація є більш ефективною, ніж звернення до суду. Суд вважається останньою інстанцією, на яку посилаються сторони конфлікту, якщо посередництво не могло його вирішити [7, с.119].

Це є відносно нове поняття для України, проте станом у 2021 року відбулось прийняття цього довгоочікуваного Закону України «Про медіацію». У якому зазначено, що медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу [1].

Сама процедура базується на принципах взаємної згоди сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

Медіація – дуже популярна форма врегулювання суперечок у США. Так будь-який суперечка у бізнесі, політиці чи сім'ї не проходить без серйозних переговорів процес. Основна роль посередника – забезпечити контакт між сторонами конфлікт, допоможіть їм сконцентруватися увага до реально існуючих аспектів спору та запропонувати варіанти вирішення проблеми [8, с.23].

Як зазначає Н.Василина та В.Гансецька, позитивний досвід у сфері медіації є також у таких країнах, як Чехія, Франція, Словаччина, Фінляндія та Австрія. Так, у Чехії діє Служба апробації та медіації, що підпорядкована Міністерству юстиції. У Франції медіатори мають бути акредитовані прокурором, після чого можуть підписати контракт із Міністерством юстиції Франції щодо надання послуг медіації. В Австрії послуги медіації надають департамент Міністерства юстиції та Асоціація пробації і соціальної роботи. У всіх країнах медіатори повинні мати професійну кваліфікацію в галузі права, соціальної роботи або психології. В Українському законодавстві до медіаторів будуть передбачені такі вимоги як [6, с.17]:

1. Медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном.

2. Медіатором не може бути особа, яка має судимість, особа, цивільна дієздатність якої обмежена, або недієздатна особа.

Також у Законі зазначено, що сторони медіації, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та підпорядкування, громадські об'єднання можуть встановлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони залучають або послугами яких користуються, зокрема щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду тощо. Об'єднання медіаторів та суб'єкти, що забезпечують проведення медіації, можуть встановлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони включають до своїх реєстрів, зокрема щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду тощо.

Стосовно нотаріальної форми захисту, слід зазначити, що діяльність нотаріуса складається з комплексу заходів, зокрема: надання правової допомоги, підтвердження дійсності документів, перевірка документів і перевірка правочину на їх відповідність законодавству тощо. До переліку цих заходів сміливо можна віднести здійснення дій, пов'язаних із узгодженням усіх умов угоди зі сторонами, а також, якщо необхідно, щоб забезпечити примирення сторін. Що складається з трьох стадій: підготовку та вивчення всіх компонентів спору, готування пропозицій та компромісів для сторін, вчинення нотаріальної дії або відмова у такому вчиненні [11, с.8].

Розглядаючи питання третейського суду (за кордоном використовується поняття «арбітраж»), слід зазначити що це спосіб врегулювання спору з використанням нейтральної сторони (арбітр), який уповноважений прийняти рішення обов'язкове для сторін, активно використовується сьогодні у вітчизняній практиці.

У таких країнах, як Бельгія, Нідерланди, Франція, країни Латинської Америки, Індонезія тощо обов'язкові суперечки, що мають бути вирішені арбітром, створеним на законодавчому рівні. У зарубіжних країнах арбітраж не має таких обмежень, як у нас, і арбітраж пішов шляхом спеціалізації. Якщо звернутися до світового досвіду, то найбільш популярними є трудові арбітражі, арбітражі у спорах захисту прав споживачів, а також арбітражі, пов'язані із земельними відносинами [9, с.722].

Значно просунуло розвиток третейського судочинства прийняття Закону України «Про третейські суди». Відповідно до Закону метою даної форми є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону. В основному третейський суд заснований на тих же принципах, що інші форми вирішення спорів проте, наявний дещо обширний список: законності; незалежності третейських суддів та підкорення їх тільки законам; рівності всіх учасників третейського розгляду перед законом і третейським судом; змагальності сторін, свободи в наданні ними третейському суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; обов'язковості для сторін рішень третейського суду; добровільності утворення

третейського суду; добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі; арбітрування; самоврядування третейських суддів; всебічності, повноти та об'єктивності вирішення спорів; сприяння сторонам у досягненні ними мирової угоди на будь-якій стадії третейського розгляду [2].

Третейські суди не входять до судової системи України, що визначає їх особливе положення. Можна виділити наступні основні відмінності між третейським судом і державним:

- добровільність утворення третейського суду, можливість обрати суддю;
- обмежене коло справ, віднесених до їх юрисдикції;
- добровільна згода арбітрів на їх призначення або обрання у конкретній справі;
- рішення не приймаються від імені держави, хоча вони обов'язкові виконуються сторонами, які звернулися до арбітражного суду.

Висновки. Отже, кожна з вище зазначених форм характеризується власною процедурою застосування та вирішення цивільних спорів. Необхідність створення несудових форм виникла через намагання України відповідати міжнародним стандартам. Адже, у зарубіжних країнах значної популярності набирає політика зменшення ролі суддів у вирішенні незначних спорів, які можливо роз'яснити без потреби звернення до суду. Несудові форми покликані зменшити завантаженість судів, але разом з тим зробити доступним якісне вирішення спорів для кожної людини. На даному етапі розвитку в Україні несудові форми вирішення трудових спорів лише починає набирати оборотів та закріплюватись на законодавчому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про медіацію: Закону України № 1708-IX від 07.09.2021
URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877
2. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004 № 1701-IV URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>
3. Ткачук О. С. Альтернативне вирішення спорів як форма захисту цивільних прав, свобод та інтересів. *Проблеми законності. Цивільне право і цивільний процес. Господарське право.* №133. 2016. С. 20-32.
4. Красіловська З. Альтернативні способи вирішення спорів у сфері державного управління: поняття та сутність. *Механізм державного управління. Державне управління та місцеве самоврядування.* № 1(24). 2015 С.158-166.
5. Божук І., Дяченко С. Судова практика застосування альтернативних способів врегулювання спорів. *Цивільне право і процес.* № 12. 2019. С.11-15.
6. Василина Н., Гансецька В. Форми врегулювання цивільно-правових спорів: міжнародні та національні стандарти. *Цивільне право і процес.* № 6. 2020. С.16-19.
7. Дядченко С. В., Колокольна Н. С. Запровадження медіації для вирішення сімейних спорів у цивільному судочинстві України: судова практика *Юридичний науковий журнал.* №2. 2020. С.118-121.
8. Ткачук О. С. Судові та альтернативні способи вирішення приватних юридичних конфліктів: міжнародний досвід і українські перспективи. *Науковий вісник. Міжнародного гуманітарного університету. Сер: Юриспруденція.* 2015. №18. С.22-25.
9. Бут І. О. Третейський суд як альтернативна форма вирішення цивільно-правових спорів. *Правове життя сучасної України.* 2013. С.721-723.
10. Васильєв С. В., Васильєва І. Г. Переговори як альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів: питання теорії. *Цивільний процес.* 2016. С. 26-30.
11. Василина Н. Врегулювання спору за участю нотаріуса. *Цивільне право і процес.* №3. 2019. С. 6-9.

REFERENCES:

1. Pro mediatsiui (2021, September 7). [On mediation]. № 1708-IXh. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 [in Ukrainian].
2. Pro treteisiki sudy. (2004, May 11). [On arbitration courts]. № 1701-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> [in Ukrainian].
3. Tkachuk, O. S. (2016). Alternatyvne vyryshennia sporiv yak forma zakhystu tsyvilnykh prav, svobod ta interesiv. [Alternative dispute resolution as a form of protection of civil rights, freedoms and interests]. *Problemy zakonnosti.* № 133. 20-32. [in Ukrainian].
4. Krasilovska, Z. (2015). Alternatyvni sposoby vyryshennia sporiv u sferi derzhavnoho upravlinnia: poniattia ta sutnist. [Alternative ways of resolving disputes in the field of public administration: concept and essence]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia.* № 1(24). 158-166. [in Ukrainian].
5. Bozhuk, I., & Diachenko, S., (2019). Sudova praktyka zastosuvannia alternatyvnykh sposobiv vrehuliuvannia sporiv. [Judicial practice of using alternative methods of dispute resolution]. *Tsyvilne pravo i protses.* № 12. 11-15. [in Ukrainian].
6. Vasylyna, N., & Hansetska, V., (2020). Formy vrehuliuvannia tsyvilno-pravovykh sporiv: mizhnarodni ta natsionalni standarty. [Forms of settlement of civil disputes: international and national standards]. *Tsyvilne pravo i protses.* № 6. 16-19. [in Ukrainian].
7. Diadchenko, S. V., & Kolokolna, N. S. (2020). Zaprovadzhennia mediatsii dlia vyryshennia simeinykh sporiv u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy: sudova praktyka. [Introduction of mediation to resolve family disputes in civil proceedings in Ukraine: case law]. *Yurydychnyi naukovyi zhurnal.* №2. 118-121. [in Ukrainian].

8. Tkachuk, O. S. (2015). Sudovi ta alternatyvni sposoby vyrishennia pryvatnykh yurydychnykh konfliktiv: mizhnarodnyi dosvid i ukraïnski perspektyvy. [Judicial and alternative ways of resolving private legal conflicts: international experience and Ukrainian perspectives]. Naukovyi visnyk. Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser: Yurysprudentsiia. №18. 22-25. [in Ukrainian].

9. But, I. O. (2013). Treteïskyi sud yak alternatyvna forma vyrishennia tsyvilno-pravovykh sporiv. [Arbitration as an alternative form of resolving civil disputes]. Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy. 721-723. [in Ukrainian].

10. Vasyliiev, S. V., & Vasyliieva I. H. (2016). Perehovory yak alternatyvnyi sposib vyrishennia tsyvilnykh sporiv: pytannia teorii. [Negotiation as an alternative way of resolving civil disputes: a matter of theory]. Tsyvilnyi protses. 26-30. [in Ukrainian].

11. Vasylyna, N. (2019). Vrehuliuvannia sporu za uchastiu notariusa. [Settlement of a dispute with the participation of a notary]. Tsyvilne pravo i protses. №3. 6-9. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 347.939.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-24-28

Гнатів Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу

Західноукраїнського національного університету

e-mail: oksg1983@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0119-3508>

Паламар Сніжана Богданівна,

студентка юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail: snizhanapalamar043@gmail.com

ІНСТИТУТ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджено інститут врегулювання спорів за участю судді, без якого неможливо уявити життя у суспільстві на даному етапі його розвитку. Інститут участі суддів у вирішенні спорів досяг великих успіхів і зараз є одним із провідних інститутів. Це один із видів альтернативного вирішення спорів, а тому розвивався поряд із іншими примирювальними процедурами.

У даній роботі дослідженні різні аспекти врегулювання спорів за участю судді, а також проаналізовані статті ЦПК України, у яких згадується цей інститут, наголошено на головних умовах, за яких можливе його проведення. Акцентована увага на основній із цих умов – бажання сторін дійти згоди шляхом застосування інституту врегулювання спорів за участю судді. У статті досліджено та описано основні принципи здійснення такої діяльності суддями. Виділено загальні та спеціальні принципи. Названо ухвали, які може постановити суд по припинення врегулювання спорів за участю судді.

Також у статті виділені основні перспективи розвитку даного інституту в Україні, а також запропоновані шляхи вирішення проблематики у ньому.

Ключові слова: вирішення спорів за участю судді, медіація, правове регулювання, ухвала, позов, альтернативні способи вирішення спорів.

Palamar S., Hnativ O. THE INSTITUTE OF DISPUTE RESOLUTION WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE IN CIVIL PROCEEDINGS: MAIN ASPECTS AND PROSPECTS

The article examines the institute of dispute resolution with the participation of a judge, without which it is impossible to imagine life in society at this stage of its development. The institute of participation of judges in dispute resolution has achieved great success and is now one of the leading institutes. This is one of the types of alternative dispute resolution, and therefore developed along with other conciliation procedures.

In this paper, the study of various aspects of dispute resolution with the participation of a judge, as well as analyzed articles of the CPC of Ukraine, which mentions this institution, emphasizes the main conditions under which it is possible. Emphasis is placed on the main of these conditions - the desire of the parties to reach an agreement by applying the institution of dispute resolution with the participation of a judge. The article examines and describes the basic principles of such activities by judges. General and special principles are highlighted. The decisions which the court can make on the termination of settlement of disputes with participation of the judge are named.

The article also highlights the main prospects for the development of this institute in Ukraine, as well as suggested ways to solve problems in it.

Key words: dispute resolution with the participation of a judge, mediation, legal regulation, decision, lawsuit, alternative ways of resolving disputes.

Постановка проблеми. В умовах розвитку нашої держави, а відповідно, правової системи набуло поширення вирішення спорів за участю судді. В Україні досить активно триває період реформування системи захисту прав та інтересів особи у суді. Найефективнішим на даний час з напрямів такого реформування є впровадження процедури вирішення спору за участю судді, яка допомагає звузити вплив держави на суспільство, оскільки замінює його на самоврегульовані механізми пошуку нестандартних способів вирішення спорів, які будуть відповідати потребам суспільства. Сама процедура є досить новим способом вирішення спорів у суді. При ньому сторони за допомогою судді, який виступає посередником, можуть налагодити процес комунікації між собою так, що варіант вирішення конфліктної ситуації зможе відповідати інтересам кожної із сторін, між якими виник спір.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Даний процес вивчали та досліджували багато сучасних провідних вчених, а саме: : В.О. Аболонін, С.С. Алексєєв, І.О. Бут, В.М. Ведяхін, О.В. Горєцький, С.В. Ківалов, Ю.С. Коляснікова, А.Н. Кузбагаров, Н.Н. Леннуар, Н.А. Мазаракі, А.В. Малько, М.Н.Марченко, Д.С. Міхель, Жан А. Миримановф, А.А. Павлушина, П.М. Рабінович, Л.Д. Романадзе, О.М.Спектор, Г.О. Ульянова та багато інших.

Метою статті є дослідження та обґрунтування правового регулювання процесу вирішення спорів за участю судді у цивільному процесі в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Врегулювання спору за участі судді – це спілкування сторін судового процесу із суддею щодо отримання роз'яснень та додаткової інформації для оцінки сторонами проблем та перспектив судового розгляду спору між ними. Головною умовою для початку врегулювання такого спору за участю судді є згода сторін, тобто позивача й відповідача, на проведення такої процедури [7, с. 56]. Вирішувати спори за безпосередньою участю судді можна лише до розгляду справи по суті, а отже, лише в суді першої інстанції. Крім того, у справах з самостійними вимогами не повинно бути третіх осіб. І останнє, але не менш важливе: справа не повинна потрапляти в категорію, до якої не застосовується вирішення спорів за участю судді. Вказані виключення передбачені частиною 2 статті 201 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). ЦПК України в редакції від 3 жовтня 2017 року передбачає підготовче засідання суду у всіх судових справах, які розглядаються за загальними правилами позовного провадження. На стадії підготовчого засідання суд має визначити, чи прагнуть сторони досягти мирової угоди, чи передати справу до арбітражного суду, чи звернутися до нього для вирішення спору із суддею.

У доктрині права положення щодо врегулювання спору за участю судді є неоднозначним. Це пов'язано із тим, що науковці по-різному співвідносять цей інститут з іншими існуючими примирювальними категоріями. Зазвичай дану процедуру порівнюють із медіацією. Під нею у науці розуміють особливий вид посередництва, який передбачає участь у вирішенні конфлікту третьої нейтральної сторони, яка є зацікавленою у вирішенні цього спору. При цьому ця третя сторона не надає жодної оцінки діям сторін та рішенням. Як один із видів альтернативного вирішення спорів медіація є особливим видом переговорів, а також вона проходить за участю третьої незалежної особи. Варто зазначити, що медіація носить добровільний характер та заснована на досягненні згоди у прийнятті рішення з урахуванням інтересів кожної сторони конфлікту.

Більшість дослідників та практиків єдині в тому, що медіація як альтернативний механізм урегулювання спорів дозволяє сторонам спору самостійно прийняти для них вигідне рішення, уникнувши затягування та загострення конфлікту тощо. Крім того, медіація містить багато інших переваг для його учасників порівняно з довготривалим розглядом справи у суді тощо [4, с. 14].

Разом з тим, ЦПК України, прийнятим 3 жовтня 2017 року в цивільно-процесуальне законодавство запроваджено новий порядок – вирішення спору за участю судді, яке здійснюється за взаємною згодою кожної сторони процесу без урахування розгляду справи та згідно із спеціальною процедурою, також воно здійснюється у формі спільних та/або закритих зустрічей із суддями, сторонами та їх представниками. Щоб забезпечити розумний строк для об'єктивного розгляду цивільних справ та при цьому запобігти можливим зловживанням для затягування судового врегулювання спорів у процесі їхнього вирішення спорів за участю судді, законодавці встановили менший строк – не більше тридцяти днів.

Розділ 3 глави 4 (статті 201-205) ЦПК України передбачає вирішення спорів за участю суддів. У п'яти статтях цієї глави визначено причини участі суддів, порядок їхнього призначення, їх поведінку, припинення спорів та строки такого провадження. Аналіз запроваджених законодавцями процедур врегулювання спорів за участю суддів дає можливість дійти до висновку, що деякі правила процедури медіації були встановлені, але такі можливості є безмежними. На противагу судовому процесу, в якому кожна процесуальна дія та стадія чітко визначені та оформлені, порядок вирішення спорів за участю суддів не прописаний. Законодавці обмежуються формулюванням своїх загальних та неконкретних правил та визначенням можливих загальних приписів – спільних та/або закритих зустрічей.

Якщо звернутися до ЦПК України, то можна виділити три умови, які необхідні для початку процесу врегулювання спору за участі судді. По-перше, розгляд справи по суті не має бути розпочато, по-друге –

кожна із сторін висловила свою згоду на такий процес, а по-третє – немає третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору. За існування всіх цих умов суд вирішує розпочати процес вирішення спору за участю суддів, постановляючи ухвалу та зупинивши при цьому провадження по справі. На першій стадії вирішення спору суддя скликає спільне засідання, спочатку пояснює сторонам завдання, які постають при вирішенні спору, процедури залучення судді, їхні права та обов'язки. Під час спільного засідання суддя досліджує мотиви спору та його предмет, а також мотиви заперечення, роз'яснює кожній стороні предмети доказів із категорії, яка стосується спору, пропонує їм внести певні пропозиції для мирного врегулювання спору та вживає інших дій, які мають бути спрямовані на мирне вирішення спорів. Сторони можуть вести переговори самостійно, але якщо вони вже з'явилися в суді, третя сторона повинна буде використати свої повноваження, юридичні знання та психологічні навички, щоб допомогти знайти рішення спору, яке буде підходити обом сторонам. Суддя може порадишити їм реальні шляхи мирного вирішення спору. Під час закритих засідань суддя вправі привернути увагу сторін до судової практики подібних спорів та рекомендувати сторонам та/або їх представникам можливі шляхи мирного вирішення спору.

Єдиним суб'єктивним обмеженням у застосуванні даної процедури примирення сторін є їхнє бажання. Адже відповідно до ч. 1 ст. 201 ЦПК України врегулювання спору за участю судді проводиться лише за згодою сторін та до початку розгляду справи по суті. Рішення законодавця щодо обмеження процедури врегулювання спору за участю судді та інших дій учасників процесу, спрямованих на мирне врегулювання спору, на стадії підготовчого провадження неодноразово підтримується у науковій літературі, адже як зазначається, саме ця стадія наділена найбільшим потенціалом для досягнення примирення [5, с.178]. Спори необхідно вирішувати таким чином на підготовчому етапі. Часто сторони навіть не чули про таку можливість, а якщо і чули, то не мають чіткого уявлення про процедуру. Тому суддя може самостійно запропонувати вирішити спір за його допомогою, вказавши плюси і мінуси, термін і результат, який можна отримати. Суддя в цьому випадку виступає в ролі «судового процесуального посередника», який надає змогу сторонам досягти взаємного компромісу. Якщо сторони вирішують справу у спрощеному провадженні, то тоді для одержання згоди іншої сторони провадження, а також для визначення конкретного порядку проведення, необхідно перейти у загальне позовне провадження.

Вирішення спору за участю судді має певні принципи. Під принципами врегулювання спору за участю судді слід розуміти специфічні засади, ідеї, положення, правові основи, метою яких є забезпечення добровільного та ефективного розв'язання спору, що створюють основу для дій учасників такого процесу та забезпечують індивідуалізацію правового інституту. Разом із тим не всі принципи, закріплені в законодавстві про цивільне судочинство, реалізуються під час впровадження процедури врегулювання спору [8, с. 575]. Їх зазвичай поділяють на дві окремі групи: принципи цивільного процесуального права, основоположні витоки, суть і зміст яких втілені в нормах ЦПК України, які відображають сутність цивільного процесуального права як галузі права, її напрями та перспективи розвитку; спеціальні, на яких базується весь інститут альтернативних вирішень спорів (далі – АВС) та які притаманні безпосередньо такому виду АВС, як врегулювання спору за участю судді. До першої групи принципів відносять засади цивільного судочинства, які закріплені в положеннях статті 2 ЦПК України, а саме: верховенство права, рівність кожного учасника судового процесу перед законом та судом, змагальність сторін, диспозитивність, обов'язковість судового рішення, недопущення зловживання своїми процесуальними правами, розумність строків та інші. До другої групи відносять: добровільність, конфіденційність, нейтральність та неупередженість судді-посередника, принцип правомочності, принцип гнучкості та структурованості процедури, принцип співробітництва судді та сторін, між якими виник спір.

Даний інститут вирішення спору уособлює в собі усі необхідні риси процедури на шляху до примирення сторін. При такій процедурі цивільний спір не вирішується судом, а врегулюється специфічним компетентним та висококваліфікованим посередником – судом в особі уповноваженого судді, однак уже не під час здійснення ним судочинства, а під час проведення цим суддею формальних чи неформальних дій, які в кінцевому результаті спрямовані на врегулювання цивільного спору в дозволені правових межах [9, с. 34]. Також при вирішенні спору за участю судді суддя має вжити необхідних заходів для врегулювання цивільного спору із досягненням згоди між сторонами, тобто в результаті процедури може бути укладена мирова угода, відповідач може визнати позов, позивач може відмовитися від позову. Якщо таке сталося, то внаслідок цього суддя ухвалює відповідну ухвалу.

Процесуальне врегулювання спорів за участю суддів у цивільному процесі визначається як збори, які, у свою чергу, можуть бути спільними, за участю кожної сторони спору, їхніх представників та суддів, та/або приватні, незапрошені зустрічі. Суддя є окремим від кожної сторони. Останній випадок найбільш доцільно розглядати суддею, коли сторони надмірно емоційні, або зайшли в глухий кут на спільному засіданні, або коли суддя підозрює, що важлива інформація приховується однією зі сторін. Під час процесу вирішення спору судді не можуть надати юридичні висновки та поради сторонам для оцінки доказів у справі. Враховуючи закритий характер засідання, ви можете почути його професійну думку щодо предмета доказів у справі, а також він може запропонувати нові шляхи вирішення спорів, передбачивши судову практику для таких справ. Це корисно для формування позиції у справі, навіть якщо справа передається до нового суду.

Вирішення спорів за участю суддів здійснюється судьями-доповідачами одноособово незалежно від складу справи (колективно чи одноособно) у формі спільної конференції (суддя, позивач, відповідач) або закритого засідання (суддя і позивач й суддя і відповідач). Будь-яка інформація, отримана сторонами та суддею під час процесу вирішення спору, залишається конфіденційною. Протокол такого засідання не ведеться та не фіксується технічними засобами.

За результатами врегулювання спору за участю судді може в кінцевому підсумку бути прийнято процесуальне рішення. Варто звернути особливу увагу на те, що таке рішення може бути лише у формі ухвали. Залежно від того, з яких підстав було припинено примирювальний процес, зміст ухвали суду відрізнятиметься. Суд може постановити такі ухвали про припинення вирішення спору за участю судді:

- ухвалу про відновлення провадження по справі із паралельним її переданням на розгляд іншому судді;
- про затвердження в подальшому мирової угоди та закриття провадження по даній справі;
- про залишення в кінцевому підсумку позову без розгляду;
- про закриття провадження у справі після припинення вирішення спору між сторонами за участю судді;
- про прийняття рішення згодом, яке задовольнить позов.

Досить проблемним є питання щодо правового статусу судді, який здійснює врегулювання спору між сторонами. Зі змісту норм ЦПК України випливає, що кожен суддя має брати участь у врегулюванні такого спору. Тому при цьому не враховуються його професійні навички як посередника, бажання та інші фактори, які можуть бути важливими. Така модель врегулювання спору за участю судді не враховує того, що суддя, крім знань у своїй сфері, має мати ще спеціальні навички та, відповідно, знання із психології, соціології, конфліктології та інших дотичних галузей [1, с. 13]. Для покращення даного інституту вкрай необхідно проводити спеціальні тренінги та відбирати суддів, які мають навички для проведення такого роду медіації.

Якщо ж говорити про перспективи розвитку інституту врегулювання спорів за участю судді, то можна сказати, що на даному етапі розвиток цього інституту залежить від правильного використання положень нового Закону України «Про медіацію», який було прийнято відносно недавно, у 2021 році. Після його прийняття постало питання співвідношення двох примирювальних процедур у рамках цивільного процесу. Учасникам спорів, які прагнуть врегулювати свій спір мирним шляхом, тепер потрібно аналізувати положення ЦПК України та нового закону для того, щоб вибрати для себе більш оптимальну процедуру примирення. У цьому випадку потрібно звернути увагу на те, що якщо медіація стане для учасників цивільних правовідносин зрозумілішим та зручнішим механізмом, то тоді ж законодавець буде вимушений удосконалити й розвинути інститут врегулювання спору за участю судді, а у разі, коли медіація не «приживеться» у суспільстві, то тоді цей інститут може бути незатребуваним та взагалі не використовуватися безпосередньо на практиці. Також, на нашу думку, буде доцільно, з урахуванням проблемних питань та суперечностей інституту, внести зміни до положень ЦПК України, які нададуть можливість звертатися у суд щодо врегулювання спору за участі у справі третім особам, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

Висновки. Отже, аналізуючи вищенаведене, можна підбити підсумок, що врегулювання спору за участю судді є певним переговорним, структурованим та конфіденційним процесом, в якому сторони спору прагнуть самостійно, а також на добровільній основі, вступити у перемовини за участі нейтрального посередника в особі судді. Суддя ж, у свою чергу, за допомогою своїх професійних навичок та знань спрямовує сторони до мирного врегулювання спору між ними. Такий інститут все частіше почали використовувати на практиці, тобто він приживається в українському суспільстві як один із способів вирішення спорів між сторонами цивільного процесу. Тому можна впевнено сказати, що запровадження в Україні інституту врегулювання спору за участю судді безперечно є позитивним явищем і має стати першою сходинкою на шляху до розвитку та популяризації примирювальних процедур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Божук І., Дяченко С. Судова практика застосування альтернативних способів врегулювання спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №12. С. 11-15.
2. Дяченко С. В., Барановська В.В. Судова практика врегулювання спорів за участю судді в цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №9. 75-77.
3. Гавелко Ю. О., Попов Д. І. Врегулювання спору за участю судді у цивільному процесі. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 2-3 червня 2021 року, м. Львів. 2021. С. 244-247.
4. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №5. С. 13-18.
5. Кириченко В. В., Литвинюк Я. М. Теоретико-правові аспекти інституту врегулювання спору за участі судді у цивільному процесі. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. №2(12). С. 176-181.

6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (станом на 01 січня 2020 р.). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.

7. Московчук Д., Кіліміченко А. Особливості процедури врегулювання спору за участі судді. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №6. С. 55-58.

8. Татулич І. Ю. Врегулювання спору за участю судді – примирювальна процедура в цивільному судочинстві. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2020. С. 565-583.

9. Тиханський О. Б. Місце інституту врегулювання цивільного спору за участю судді в систематичі примирних процедур. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. №2. С. 31-39.

10. Ханік-Посполітак Р. Ю., Нурищенко Р. С. Врегулювання спору за участю судді: чи є ефективною ця процедура?. *Наукові записки НаУКМА*. 2021. № 8. С. 85-91.

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

REFERENCES:

1.Bozhuk I., Diachenko S. (2019). Sudova praktyka zastosuvannya alternatyvnykh sposobiv vrehuliuvannya sporiv. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. [Judicial practice of using alternative methods of dispute resolution. *Entrepreneurship, economy and law*]. №12. S. 11-15. [in Ukrainian].

2.Diachenko S. V., Baranovska V.V. (2020). Sudova praktyka vrehuliuvannya sporiv za uchastiu suddi v tsyvilnomu sudochynstvi. *Yurydychni naukovy elektronnyi zhurnal*. [Judicial practice of dispute resolution with the participation of a judge in civil proceedings. *Legal scientific electronic journal*]. №9. 75-77. [in Ukrainian].

3.Havelko Yu. O., Popov D. I. (2021). Vrehuliuvannya sporu za uchastiu suddi u tsyvilnomu protsesi. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: Suchasni napriamy rozvytku ekonomiky, pidpriemnytstva, tekhnolohii ta yikh pravovoho zabezpechennia*. [Settlement of a dispute with the participation of a judge in civil proceedings. *Proceedings of the international scientific-practical conference: Modern directions of economic development, entrepreneurship, technology and their legal support*]. 2-3 chervnia 2021 roku, m. Lviv. 244-247. [in Ukrainian].

4.Karmaza O. (2020). Mediatsiia ta perehovory yak alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. [Mediation and negotiation as alternative ways of resolving disputes. *Entrepreneurship, economy and law*]. №5. 13-18.

5.Kyrychenko V. V., Lytvyniuk Ya. M. (2020). Teoretyko-pravovi aspekty instytutu vrehuliuvannya sporu za uchasti suddi u tsyvilnomu protsesi. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa*. [Theoretical and legal aspects of the institute of dispute resolution with the participation of a judge in civil proceedings. *Bulletin of the Vasyl Stus Student Scientific Society of DonNU*]. №2(12). 176-181. [in Ukrainian].

6.Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR (stanom na 01 sichnia 2020 r.). *Verkhovna Rada Ukrainy*. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR (as of January 1, 2020). *Verkhovna Rada of Ukraine*]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

7.Moskovchuk D., Kilimichenko A. (2021). Osoblyvosti protsedury vrehuliuvannya sporu za uchasti suddi. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. [Features of the dispute resolution procedure with the participation of a judge. *Entrepreneurship, economy and law*]. №6. 55-58. [in Ukrainian].

8.Tatulych I. Yu. (2020). Vrehuliuvannya sporu za uchastiu suddi – prymyriuvalna protsedura v tsyvilnomu sudochynstvi. *Publishing House «Baltija Publishing»*. [Dispute settlement with the participation of a judge is a conciliation procedure in civil proceedings. *Publishing House «Baltija Publishing»*]. 565-583. [in Ukrainian].

9.Tykhanskyi O. B. (2018). Mistse instytutu vrehuliuvannya tsyvilnoho sporu za uchastiu suddi v systematytsi prymyrynykh protsedur. *Naukovy visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. [The place of the institute of civil dispute settlement with the participation of a judge in the system of conciliation procedures. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*]. №2. 31-39.

10. Khanyk-Pospolítak R. Yu., Nuryshchenko R. S. (2021). Vrehuliuvannya sporu za uchastiu suddi: chy ye efektyvnoiu tsia protsedura?. *Naukovi zapysky NaUKMA*. [Dispute resolution with the participation of a judge: is this procedure effective? *Scientific notes of NaUKMA*]. № 8. 85-91. [in Ukrainian].

11.Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy*. [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of March 18, 2004 № 1618-IV. *Verkhovna Rada of Ukraine*]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2021

УДК 347.626.6

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-29-34

Кучеренко Олексій Миколайович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

e-mail: kucherenko-aleksus@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3339-693X>

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА МАЙНО, ПРИДБАНЕ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИНАХ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНЬСЬКА ПРАКТИКА

Стаття присвячена дослідженню актуального питання встановлення права власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах. Окреслено передумови визнання фактичних шлюбних відносин як окремого інституту сімейного та цивільного права. Вивчено основні підходи до розуміння статусу партнерів, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Визначено прогалини національного законодавства та недосконалість окремих правових норм, що зумовлюють актуальність наукового пошуку до розв'язання цієї проблеми. Встановлено особливості норм українського цивільного законодавства щодо врегулювання досліджуваної проблематики. Наголошено, що право спільної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, не виникає автоматично, подібно до виникнення права спільної власності законного подружжя, на підставі самого факту реєстрації шлюбу, а встановлюється за передбаченими у чинному цивільному законодавстві підставами. Вивчено особливості визнання права власності на майно, придбане партнерами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах за законодавством США. Акцентовано увагу, що американське прецедентне право базується на тому, що повнолітні громадяни, які добровільно спільно проживають і перебувають у шлюбних відносинах, так само компетентні, як і інші особи, укладати контракти, які забезпечують повагу до їхніх заробітків та майнових прав.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, право власності, сім'я, шлюб, цивільні угоди, спільне проживання.

Kucherenko O. OWNERSHIP PROPERTY ACQUIRED IN ACTUAL MARRIAGE RELATIONS: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN PRACTICE

The article is devoted to the study of the topical issue of establishing the right of ownership of property acquired in a de facto marital relationship. The preconditions for the recognition of de facto marital relations as a separate institution of family and civil law are outlined. The main approaches to understanding the status of partners in actual marital relationships are studied. Gaps in national legislation and imperfections in certain legal norms have been identified, which determine the relevance of scientific research to solve this problem. The peculiarities of the norms of the Ukrainian civil legislation concerning the settlement of the researched problems are established. It is emphasized that the right of joint ownership of property acquired in a de facto marital relationship does not arise automatically, like the right of joint ownership of a legal spouse, on the basis of the fact of marriage registration, but is established on the grounds of civil law. The peculiarities of recognizing the right of ownership of property acquired by partners who are in a de facto marital relationship under US law have been studied. It is emphasized that American case law is based on the fact that adult citizens who voluntarily live together and are in a marital relationship, as competent as others, to enter into contracts that ensure respect for their earnings and property rights.

Key words: de facto marriage, property rights, family, marriage, civil agreements, cohabitation.

Постановка проблеми. Однією з тенденцій шлюбно-сімейної сфери є збільшення кількості фактичних шлюбних відносин, тобто шлюбно-сімейних відносин чоловіка та жінки, які не зареєстровані у встановленому законом порядку. Відповідно до законодавства України, реалізуючи право на особисту свободу, кожна людина має право на створення сім'ї та проживання в ній. Форму створення сімейного союзу громадяни можуть обирати самостійно. Орієнтуючись на практику існування в розвинутих державах Європейського Союзу інституту фактичних шлюбних відносин, сімейні пари вважають таку тенденцію нормою та такою, що має право на існування. Враховуючи таку ситуацію, у прийнятому в 2002 році СК України положенням ст. 74 було врегульовано питання відносин осіб, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. У зв'язку з цим в юридичному обігу частіше почали використовувати поняття «фактичний шлюб». У науковій літературі та коментарях до сімейного законодавства періодично аналізувались норми, що стосуються фактичних шлюбних відносин та правового статусу осіб, що виступають сторонами в цих відносинах. Хоча факт державної реєстрації шлюбу є необхідною та беззаперечною умовою виникнення подружніх стосунків, однак існування фактичних шлюбів недоцільно залишати поза сферою наукового дослідження.

У той же час окремі питання не знайшли належного нормативного закріплення. Зокрема, відсутність чіткого врегулювання питання права власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах. Саме тому недосконалість окремих правових норм зумовлює актуальність наукового пошуку до розв'язання цієї проблеми. Важливим у теоретичному ракурсі є проведення детального аналізу наукових положень з

урахуванням практики застосування норм сімейного права на основі зарубіжного досвіду та встановлення перспективних напрямків удосконалення національного законодавства в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні питання фактичних шлюбних відносин і, зокрема, статус та особливості регулювання майнових прав учасників таких правовідносин, є предметом розгляду багатьох вітчизняних науковців. Відтак, здобутками національної юридичної науки у цьому напрямі стали праці І. Апопій, І. Жилінкової, В. Махінчука, З. Ромовської, С. Фурси, Ю. Червоного та інших.

Мета статті полягає в детальному дослідженні особливостей національного правового регулювання питання права власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавством України для майна, нажитого подружжям під час зареєстрованого шлюбу, передбачено спеціальний режим спільної сумісної власності подружжя, який передбачає, що майно, нажите подружжям під час шлюбу, є рівним незалежно від розміру вкладу кожного з них у його придбання, а також незалежно від того, ким із них придбано майно та на кого видано правостановлюючий документ, якщо шлюбним договором не передбачено інше.

Майнові відносини осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, на відміну законних подружжя, регулюються не сімейним законодавством, а нормами українського громадянського права. Відповідно, поки не доведено інше, майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, буде індивідуальною власністю. Загальна власність між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може виникнути з передбачених цивільним законодавством підстав виникнення спільної власності (ст. 244, 245 Цивільного кодексу України). Виходячи з цього, право спільної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, не виникає автоматично, подібно до виникнення права спільної власності законного подружжя, на підставі самого факту реєстрації шлюбу, а встановлюється за передбаченими у чинному цивільному законодавстві підставами [13].

Поряд з тим, у більшості штатів США, так само як і в нашій країні, до відносин власності осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, спеціальні шлюбно-сімейні норми не застосовуються, а лежать у полі дії цивільного законодавства (civil action), на що неодноразово вказувалося в рішеннях судів [1]. Викладене дозволяє дійти висновку, що майнові відносини, що складаються особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, не регулюються спеціальними шлюбносімейними нормами, а право спільної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, виникає за загальними підставами, передбаченими цивільним законодавцем кожної країни.

Право спільної власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах, може виникнути, якщо особи є співвласниками такого майна.

Загальна власність виникає при вступі у власність двох або кількох осіб майна, яке не може бути поділено без зміни його призначення (неподільні речі) або не підлягає поділу в силу закону, за загальним підставам набуття права власності (наприклад, придбання майна виходячи з договору купівлі-продажу, міни, дарування чи іншої угоди) [11]. Загальна власність на ділене майно виникає у випадках, передбачених законом чи договором.

В Україні між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може виникнути лише загальна пайова власність, оскільки цивільним законодавством встановлено закритий перелік випадків виникнення спільної власності. Спільне придбання майна особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, не є таким випадком. Виникнення спільної часткової власності підтверджується відповідними правостановлюючими документами, наприклад, договором купівлі-продажу, свідоцтвом про право власності, рішенням суду або іншими документами, що встановлюють, що власність є спільною. У правостановлюючих документах має бути визначено розмір часток, інакше частки передбачатимуться рівними.

На відміну від українського законодавства, у США особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, мають можливість набувати майно як у пайову, так і спільну власність. Причому норми загального права виходять з презумпції, що спільна власність є спільною, якщо немає очевидного наміру мати пайову, а законодавство штатів затвердило протилежну презумпцію: загальна власність є частковою, якщо немає очевидної ого наміру мати спільну власність [9]. Це правило є загальним і застосовується до будь-яких осіб, які набувають майно спільно. Безумовно, найбільшою мірою майнові права осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, захищені, коли обидві особи є власниками майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах, що відображено у відповідних правостановлюючих документах. Складніше встановити право спільної власності на майно, нажите у фактичному шлюбному союзі, якщо власником майна є одна з таких осіб.

Найбільш повно у разі інтереси осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, забезпечуються за наявності письмової угоди, визначальною долю майна. Чинним російським законодавством спеціального виду угоди, спрямованої встановлення режиму спільного майна, крім шлюбного договору, не передусмотрено. У той самий час Цивільний кодекс України забороняє укладати договори, не названі у ньому. Так, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, як власне та інші особи, можуть укладати між собою письмові угоди, відповідно до яких буде встановлено спільну пайову власність на один або кілька майнових об'єктів – як новопроданих, так і вже наявних [13].

Однак предметом такої угоди мають бути конкретні майнові об'єкти. Врахувати ж усю масу майна, що придбається у фактичних шлюбних відносинах, у рамках одного разу укладеної угоди неможливо. Особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, змушені будуть на кожне новопридбане майно укладати нову угоду про встановлення спільної часткової власності або вносити зміни до вже існуючої угоди.

Шлюбний договір такої конкретизації не потребує, охоплюючи будь-яке майно, придбане під час законного шлюбу, якщо подружжям не обумовлено інше. Здається, що відсутність спеціальної угоди, якою особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, могли б встановити певний режим власності на майно, яке придбано або буде придбано у фактичних шлюбних відносинах, може негативно позначитися на майнових правах таких осіб, частково через низьку правову культуру українського суспільства, де в більшості населення відсутня інформація про те, за допомогою яких правових механізмів можна захистити свої майнові інтереси, перебуваючи у фактичних шлюбних відносинах.

Фіксуються випадки, коли навіть нотаріуси відмовляють у посвідченні договорів про встановлення пайової власності між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

А.В. Слепакова вважає, що слід офіційно роз'яснити судам, нотаріусам та органам, які здійснюють різного роду реєстрацію прав, що особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, мають право, як учасники спільної часткової власності, укладати між собою відповідні угоди [6].

У США особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, можуть врегулювати свої майнові відносини через укладання угоди, що визначає правовий режим майна, що купується («property or cohabitation agreement», «living-together contracts»). Форми та умови таких угод розробляються адвокатами, що спеціалізуються у цій галузі. Використовуючи такі угоди, особи можуть встановити певний режим власності на все або частину майна, яке буде придбано у фактичних шлюбних відносинах у рамках єдиної угоди. Для цього вони визначають коли така угода починає діяти і як довго триватиме. Однією з умов дійсності таких угод часто є намір людей жити разом. Настання деяких майнових наслідків може бути встановлене в договорі залежно від певних умов, наприклад, співмешканець може бути визнаний подружжям після 15 років спільного проживання, певні майнові права можуть бути пов'язані з народженням дитини [4].

Деякі українські вчені висловлюють думку про необхідність законодавчого закріплення в Україні спеціального договору, уклавши який, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, могли б поширити на майно будь-який режим власності (спільної спільної, спільної часткової або роздільної власності) [4]. Зазначену точку зору не підтримуємо, оскільки вважаємо, що немає необхідності вводити спеціальний новий вид договору, у той час, коли в Сімейному кодексі України вже існує опрацьований правовий механізм – шлюбний договір, спрямований на регулювання майнових відносин, що складаються у шлюбі. Більш вдалою вважаємо точку зору, згідно з якою особам, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, необхідно надати можливість укладати шлюбний договір [7], що сприятливо позначилося б на захисті їх майнових прав, оскільки дозволило б встановлювати певний режим власності на майно, що купується, а також змогло б захистити становище особи, яка не бажає настання режиму спільної власності, за допомогою закріплення режиму роздільної власності. У зв'язку з тим обставиною, що фактичні шлюбні відносини не реєструються з їх виникнення, то шлюбний договір міг вступати в силу з моменту виникнення фактичних шлюбних відносин, встановленого судом.

Право спільної власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах, власником якого одна із осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може бути встановлено у судовому порядку. У разі виникнення спору про поділ майна, нажитого у фактичних шлюбних відносинах, суд керується загальними положеннями цивільного законодавства про спільну часткову власність. Аналіз таких положень показав, що пайова власність в осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може виникнути за наявності певних умов, а саме внесення сторонами відповідного вкладу у придбання спільного майна та наявності між ними угоди про придбання спірного майна у спільну пайову власність (угода про створення спільної часткової власності) [10].

В українських судах неоднозначно вирішується питання, у якій формі має бути укладено угоду про встановлення спільної часткової власності – письмової чи усної. В одних випадках суди відмовляють у задоволенні вимоги про визнання права спільної власності між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, посилаючись на відсутність письмової угоди про створення спільної власності [1]. В інших випадках суди, навпаки, задовольняють вимоги позивача про визнання права спільної часткової власності та за відсутності письмової угоди про створення спільної власності [1].

Розглянутий матеріал наочно демонструє, наскільки суперечливо вирішуються питання, що стосуються майнового стану осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Відбувається це внаслідок відсутності прямого законодавчого регулювання майнових відносин осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Ситуація, що склалася, породжує правову невизначеність і призводить до порушення таких важливих прав, як майнові права.

Підхід до правового визнання угод осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, було змінено Верховним судом штату Каліфорнія у справі *Marvin v. Marvin* (1976). Суд зазначив, що повнолітні громадяни, які добровільно спільно проживають і перебувають у шлюбних відносинах, так само

компетентні, як і інші особи, укладати контракти, які забезпечують повагу до їхніх заробітків та майнових прав. Угоди, укладені особами, які не перебувають у шлюбі, є недійсними лише в тому випадку і в тому обсязі, в якому вони ґрунтуються на очікуванні отримання сексуальних послуг [3].

У силу традиційного поділу договорів, останні можуть бути або явно виражене угоду («express contract»), як письмове, і усне, або подразумеваємо угоду («implied agreement»). Ця класифікація поширюється і угоди, укладені особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. За наявності письмової угоди таких осіб, суд встановлює загальну відповідність такої угоди нормам законодавства штату США. При відсутності ж письмової угоди осіб, які не перебувають у шлюбі, про долю спірного майна, суд встановлює наявність або усної угоди або, виходячи з поведінки сторін, встановлює наявність угоди («implied agreement») [3].

Широке застосування при розподілі майна осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, знайшло встановлення саме передбачуваних угод. Ці угоди мають місце тоді, коли у відсутності письмової чи усної угоди, сторона виконує дії, надає послуги за наявності обставин, що свідчать про очікування оплати за ці послуги, а друга сторона своїми діями показує, що очікує отримати це благо (послугу) [11].

Як приклад можна назвати такі обставини, які суд враховує при встановленні узгодженої угоди осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, про об'єднання майна, що купується: (1) є або були у сторін спільні фінансові механізми, такі як спільні ощадні та/або поточні рахунки; (2) чи подавали вони спільні податкові декларації; (3) чи поводитися вони як чоловік і дружина; (4) чи оплачували спільно побутові витрати; (5) чи вносили свій внесок у благоустрій та утримання спірного майна; (6) чи мають вони спільних дітей [2].

Розглянутий матеріал доводить, що наявність фактичних шлюбних відносин має значення при розподілі майна, набутого у фактичному шлюбному союзі, оскільки суд, встановлюючи наявність уявної угоди про об'єднання майна, ґрунтується на поведінці сторін, яка саме полягає в тому, що особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, поведуться як чоловік і дружина. Після встановлення такої угоди суд може справедливо поділити майно між ними. В Україні, як було зазначено раніше, суд при вирішенні спорів про поділ майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах, не враховує та не встановлює стан осіб у фактичних шлюбних відносинах. Аналіз українських судових актів показав, що суди неодноразово і, по суті, правомірно вказують, що згідно з чинним цивільним законодавством спільне проживання без реєстрації шлюбу до зміни майнових відносин сторін, без належних доказів створення спільного майна, не приводить [4]. Фактичні шлюбні відносини, що існували навіть протягом тривалого часу, не є підставою виникнення права спільної власності та не породжують право спільної власності на майно. Викладене призводить до висновку, що в Україні визнання в суді права спільної власності на майно, набуто у фактичних шлюбних відносинах, не відрізняється від визнання права спільної власності інших осіб, які не перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Здається, що з такому підході не враховується специфіка, властива фактичним шлюбним відносинам: ні особистий характер, що складається між фактичним подружжям; ні факт ведення співмешканцями загального господарства; ні наявність сімейних відносин, які у фактичних шлюбних відносинах. Відбувається необґрунтована дискримінація фактичних шлюбних відносин, проти іншим фактичними станами.

Відповідно до законодавства суд може визнати майно, нажите кожним із законних подружжя в період їхнього роздільного проживання при припиненні сімейних відносин, власністю кожного з них. Виходить, що роздільне проживання та припинення сімейних відносин між законним подружжям впливають на їхнє майнове становище, у той час як спільне проживання співмешканців та виникнення сімейних відносин між ними не впливають на їхнє майнове становище.

Ця суперечність відбувається через те, що фактичні шлюбні відносини регулюються не сімейним, а цивільним законодавством, котрим виникнення чи припинення сімейних відносин не грає жодної ролі. Як було зазначено раніше, в обох країнах, що розглядаються, для визнання спірного майна осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, їх загальною власністю необхідно встановлення внесення кожною особою вкладу в спірне майно, зокрема і для того, щоб визначити розмір належної частки.

В Україні відповідно до загальних положень про часткову власність щодо розміру частки враховується ступінь вкладу особи у придбання тій чи іншій речі. У той же час не враховується внесок особи, яка перебуває у фактичних шлюбних відносинах, у вигляді ведення домашнього господарства, виховання дітей, оскільки береться до уваги конкретний, найчастіше грошовий внесок у придбання тієї чи іншої речі, що може призвести до безпідставного зменшення частки одного з співмешканців при розпад фактичних шлюбних відносин.

Відповідно до українського сімейного законодавству лише за зареєстрованому шлюбі декларація про загальне майно подружжя належить також дружині, який у період шлюбу здійснював ведення домашнього господарства, догляд дітей чи з інших поважних причин у відсутності самостійного доходу.

У США можливе визнання як вклад у загальне майно виконання особою, яка не перебуває у законному шлюбі, робіт з ведення домашнього господарства («rendition of domestic services»), виховання дітей, що, як та інші послуги, можуть бути оцінені у грошовому еквіваленті [12]. Наприклад, у справі *Bergen v. Wood*, суд зазначив, що виконання особою, яка перебуває у фактичних шлюбних відносинах, робіт з ведення домашнього господарства може бути оцінена в грошовому еквіваленті і є предметом угоди

співмешканців [7].

Висновки. Проведене дослідження призводить до висновку, що найкращим способом вирішення проблем, що виникають при регулюванні майнових відносин осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, є регулювання таких відносин положеннями про спільну власність законного подружжя. Так, поширення положень про спільну власність на майнові відносини осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, дозволило б уникнути необхідності встановлення внесення вкладу саме з метою придбання спільного майна; необхідності визначення розміру вкладу, що вноситься; дозволило б враховувати здійснення непрацюючою особою виконання робіт з ведення домашнього господарства, догляду дітей; дозволило б враховувати інтереси особи, доходи якої витрачаються на щоденні побутові витрати, а чи не на придбання спільної власності. У науці висловлюються думки і проти поширення на майно, нажите у фактичних шлюбних відносинах, режиму спільної сумісної власності, оскільки поширення правовстановлень шлюбу на відносини співмешканців стало б грубим втручанням у приватне життя цих осіб, які навмисно не реєструють свої відносини, щоб уникнути настання певних правових наслідків. Автори цієї точки зору мають на увазі випадки, коли шлюб навмисно не реєструється через небажання настання правових наслідків шлюбу, зокрема настання спільної власності. Однак, зіставляючи інтереси того, хто, перебуваючи у фактичних шлюбних відносинах, позбавляється права на визнання права спільної власності на майно, набуте у таких відносинах, та інтереси того, хто не реєструє шлюб через небажання настання певних правових наслідків, вважаємо, що останні, які чітко розуміють, що не бажають настання спільної власності, могли б укласти угоди, що встановлюють режим роздільної власності. При такому підході обмеження прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, які не бажають настання правових наслідків шлюбу, не станеться. Особи, які сприймають свої відносини як сімейні, сприймають себе членом сім'ї, повинні мати можливість на визнання та захист своїх майнових прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Булеца С.Б., Іванов Ю.Ф., Ієвіня О.В. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Станом на 14.02.2014 р. К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2014. 428 с.
2. Бурова С. Н. Социология брака и семьи: история, теоретические основы, персоналии. *Право и Экономика*. Минск. 2010. С. 445.
3. Давидова Н.О. Сімейні особисті немайнові права у США. *Право України*. 2012. №7. С. 192-200.
4. Кашуба О. Альтернативний шлюб як фактор готовності студентської молоді до сімейного життя. *Український науковий журнал Освіта регіону*. №2. 2011. URL: <http://social-science.com.ua/article/456>
5. Лепех С.М. Сімейне право України : навчальний посібник. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2010. 318 с.
6. Пилипенко Ю.О. Процесуальні особливості розгляду судами справ про встановлення фактичних шлюбних відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2015. №13. Т.2. С. 43–45.
7. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 року № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст.509.
8. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.96 р. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1997. № 5. Ст. 63
9. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 7. С.16-20
10. Розгон О. Правовий режим майна осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 5 (89). С. 164-173.
11. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика: дис. ... докт.юр.наук. спец.: 12.00.03. Одеса, 2018. 480 с.
12. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2002. № 21-22. Ст.135.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-41. Ст. 356.

REFERENCES:

1. Buletsa, S.B., & Ivanov Yu.F., & Ievinia O.V. (2014). *Naukovo-praktychnyi komentar Simeinoho kodeksu Ukrainy*. Stanom na 14.02.2014 r. [Scientific and practical commentary on the Family Code of Ukraine]. K.: «Vydavnychiy dim «Profesional» [in Ukrainian].
2. Burova, S. N. (2010). *Sotsyolohyia braka y semy: ystoryia, teoretycheskye osnovy, personalyy*. Pravo y ekonomyka. [Sociology of marriage and family: history, theoretical foundations, personalities. Law and Economics]. Mynsk [in Russian].
3. Davydova, N.O. (2012). *Simeini osobysti nemainovi prava u SShA*. [Family personal non-property rights in the United States]. *Pravo Ukrainy*, 7, 192-200 [in Ukrainian].
4. Kashuba, O. (2011). *Alternatyvnyi shliub yak faktor hotovnosti studentskoi molodi do simeinoho zhyttia*. [Alternative marriage as a factor in the readiness of student youth for family life]. *Ukrainskyi naukovyi*

zhurnal "Osvita rehionu", 2 URL: <http://social-science.com.ua/article/456> [in Ukrainian].

5. Lepek, S.M. (2010). Simeine pravo Ukrainy : navchalnyi posibnyk. [Family law of Ukraine: a textbook]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. Ivana Franka [in Ukrainian].

6. Pylypenko, Yu.O. (2015). Protsesualni osoblyvosti rozghliadu sudamy sprav pro vstanovlennia faktychnykh shliubnykh vidnosyn. [Procedural features of court proceedings on the establishment of de facto marital relations]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Yurysprudentsiia, 13, 43–45 [in Ukrainian].

7. Pro derzhavnu reiestratsiiu aktiv tsyvilnoho stanu. (2010, July 01). Zakon Ukrainy № 2398-VI. [On state registration of civil status acts]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 38, 509 [in Ukrainian].

8. Pro zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia. (1996). Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 9 from 01.11.96. [On the application of the Constitution of Ukraine in the administration of justice]. Biuletен zakonodavstva i yurydychnoi praktyky Ukrainy, 5, 63 [in Ukrainian].

9. Pro zastosuvannia sudamy okremykh norm Simeinoho kodeksu Ukrainy pry rozghliadi sprav shchodo batkivstva, materynstva ta stiahnennia alimentiv. (2006, May 15). Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy from 15.05.2006 № 3. [On the application by courts of certain provisions of the Family Code of Ukraine in cases of paternity, maternity and recovery of alimony]. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, 7, 16-20 [in Ukrainian].

10. Rozghon, O. (2016). Pravovyi rezhym maina osib, yaki prozhyvaiut odniieiu simieiu bez reiestratsii shliubu. [Legal regime of property of persons living in one family without marriage registration]. Mala entsyklopediia notariusa, 5 (89), 164-173 [in Ukrainian].

11. Safonchuk, O. I. (2018). Shliubni pravovidnosyny v Ukraini: teoriia i praktyka. [Marital relations in Ukraine: theory and practice]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

12. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 21-22, 135 [in Ukrainian].

13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 40-41, 356 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 347

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-34-39

Марценко Наталія Степанівна,

кандидат юридичних наук (PhD),

доцент кафедри міжнародного права та міграційної політики

Західноукраїнського національного університету

e-mail: nata.martsenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0947-5179>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, СПРИЧИНЕНУ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

Проведено дослідження особливостей цивільно-правової відповідальності за шкоду, спричинену штучним інтелектом. Наголошено на особливій актуальності обраної тематики, з огляду на значний позитивний потенціал технологій ШІ та доцільності мінімізації негативних ризиків використання ШІ і пов'язаного із цим відшкодування завданої шкоди. Тому метою даного дослідження є визначення особливостей застосування цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану ШІ, виходячи із норм права, які на сьогодні закріплені у ЦК України та з урахуванням досвіду правозастосування зарубіжних країн.

Проаналізовано розуміння, види та підстави застосування цивільно-правової відповідальності. Зокрема, детально проаналізовано норми права, що стосуються деліктної відповідальності. Деліктна відповідальність охоплює відповідальність за винну людську поведінку та за інші види делікту, які спричинені речами або тваринами. Обов'язок відшкодування завданої шкоди пов'язаний із діями чи бездіяльністю особи або іншим явищем, якщо воно стало причиною заподіяння шкоди.

Розглянуто можливість застосування норм Цивільного кодексу України для відшкодування шкоди, спричиненої штучним інтелектом. Обґрунтовується, що правові норми, які стосуються відповідальності за шкоду, заподіяну небезпечним продуктом, наразі є чи не єдиними, що можуть застосовуватися до речей, обладнаних штучним інтелектом, хоча відповідальність за цим принципом теж має певні обмеження, які слід враховувати.

Проаналізовано норми Європейського деліктного права, що можуть бути застосовані для відшкодування шкоди, завданої штучним інтелектом. Запропоновано шляхи вдосконалення чинного цивільного законодавства України в частині відповідальності за шкоду, спричинену штучним інтелектом, для мінімізації негативних наслідків застосування даних технологій у різних сферах життя суспільства та держави.

Ключові слова: штучний інтелект, цивільно-правова відповідальність, делікт, санкції, відшкодування шкоди.

Martsenko N. CIVIL LIABILITY FOR DAMAGES, CAUSED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE

A study of the peculiarities of civil liability for damage caused by artificial intelligence was conducted. The special relevance of the chosen topic is emphasized, given the significant positive potential of artificial intelligence technologies and the feasibility of minimizing the negative risks of artificial intelligence use and related compensation. Therefore, the purpose of this study is to determine the specifics of civil liability for damage caused by artificial intelligence, based on the rules of law currently enshrined in the Civil Code of Ukraine and taking into account the experience of foreign countries law enforcement.

The understanding, types and grounds for the application of civil liability are analyzed. In particular, the rules of law relating to tort liability are analyzed in detail. Tort liability includes liability for culpable human conduct and for other types of torts caused by things or animals. The obligation to compensate for the damage caused is related to the actions or inaction of the person or other phenomenon, if it was the cause of the damage.

The possibility of applying the norms of the Civil Code of Ukraine to compensate for damage caused by artificial intelligence is considered. It is argued that the legal rules on liability for damage caused by a dangerous product are currently the only ones that can be applied to things equipped with artificial intelligence, although liability under this principle also has certain limitations that should be taken into account.

The norms of European tort law that can be used to compensate for damage caused by artificial intelligence are analyzed. Ways to improve the current civil legislation of Ukraine in terms of liability for damage caused by artificial intelligence, to minimize the negative consequences of the use of these technologies in various spheres of society and the state was suggested.

Key words: artificial intelligence, civil liability, tort, sanctions, damages.

Постановка проблеми. Надзвичайно широкі галузеві перспективи використання Штучного Інтелекту (далі - ШІ) у багатьох важливих сферах життя суспільства та держави, таких як охорона здоров'я, безпека та оборона, автономний транспорт, виробництво, сільське господарство, професійні послуги, державне управління і т.д., вимагають чіткого нормативного визначення особливостей користування даними технологіями та визначення міри відповідальності за шкоду, яка спричинена або може бути спричинена використанням ШІ. Крім того, активний розвиток ШІ та використання його у торгівлі як товару і помічника для просування товарів на ринку, обумовлюють необхідність встановлення правил щодо відповідальності за його недоліки. Однак, на даному етапі розвитку ШІ у праві, значна частина регулюючої правової бази здійснюється через перехресне застосування правил і положень, що регулюють традиційні інститути, такі як відповідальність за продукт, конфіденційність даних, інтелектуальна власність, дискримінація та права на робочому місці.

Зважаючи на значний позитивний потенціал технологій ШІ, вони також несуть негативні ризики, такі як ризик несправедливих, неправових або дискримінаційних результатів. Саме тому виробники ШІ повинні забезпечити прозорість ШІ для споживачів, пояснювати, як алгоритми приймають рішення та гарантувати їх справедливості, надійності і емпірично обґрунтованості, а також нести відповідальність за дотримання норм права, етику, справедливості і недискримінацію. Ряд держав, які активно сприяють розвитку ШІ, намагаються через правове регулювання вплинути на ШІ, регулюючи ті правовідносини, де він активно застосовується. Однак, відсутність належного правового механізму контролю (наприклад, спеціальних державних органів, які б здійснювали системий контроль за виробниками ШІ) та відсутність належного правового регулювання відповідальності за дії ШІ створює передумови для численних порушень прав користувачів даних технологій. Окрім того, викликом усталеному правовому порядку саме з точки зору відповідальності є активні розробки ШІ, здатного до машинного навчання та можливості прийняття рішень без участі людини. Це створюватиме передумови для обговорення питання про справедливості застосування майнових санкцій до користувачів ШІ, які абсолютно не впливають на роботу ШІ з огляду на його автономність. Тому очевидно, що створення такого ШІ обов'язково повинно орієнтуватися на інтереси людини ще на етапі його проектування та будуватися на заходах щодо дотримання правових норм так як нездатність підтримувати цілісність і безпеку систем ШІ може призвести до відсутності довіри громадськості та в подальшому перешкоджатиме впровадженню і розвитку даних технологій.

Важливо, що у цивільному праві України інститут відповідальності є одним із способів впливу на учасників цивільних правовідносин, що визначається межами дозволеної та необхідної поведінки. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 14 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) належна правомірна поведінка учасників цивільних правовідносин забезпечується засобами заохочення, а також заходами відповідальності, що встановлюється договором або актами цивільного законодавства [1]. Однак занепокоєння щодо потенційного зловживання або негативних неавтоматичних наслідків використання ШІ, спонукають до зусиль з вивчення та розробки стандартів надійності систем ШІ та справедливої відповідальності. Тому, питання відповідальності при використанні технологій ШІ є надзвичайно актуальним для забезпечення стабільності цивільних правовідносин, в яких ШІ займає вагоме місце.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження поняття та сутності цивільно-правової відповідальності залишається предметом активних дискусій незважаючи на величезний масив наукового матеріалу, присвяченому даному питанню. Зокрема, проблематику цивільно-правової відповідальності досліджували такі вчені як С.М. Бервено, М.І. Брагінський, І.С. Канзафарова, В.В. Луць, О.О. Отраднова та інші. Разом із тим багато положень залишаються дискусійними і потребують уточнення, а особливо у частині норм, які можна застосовувати до шкоди, завданої ШІ. Питання цивільно-правової відповідальності

за шкоду, завдану ШІ, є малодослідженим у зарубіжних наукових джерелах, а в українській цивілістичній науці – практично недослідженим, тому спонукає до наукових пошуків вирішення даної проблеми.

Метою статті є визначення особливостей застосування цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану ШІ, виходячи із норм права, які на сьогодні закріплені у ЦК України та з урахуванням досвіду правозастосування зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, цивільно-правова відповідальність являє собою негативний вплив на правопорушника через покладання на нього додаткових цивільно-правових обов'язків або позбавлення належних йому суб'єктивних прав. В залежності від підстав застосування виділяють відповідальність договірну та недоговірну (деліктну). Основна відмінність договірної відповідальності від недоговірної полягає в тому, що її форми та розміри можуть визначатися як законом, так і безпосередньо в договорі (наприклад, неустойка у вигляді штрафу чи пені, визначеної законом, може бути збільшена або зменшена сторонами в договорі), а недоговірна відповідальність визначається тільки законом. Також, договірна відповідальність настає в разі порушення договірного зобов'язання, а недоговірна при заподіянні правопорушення боржником, який не перебував із кредитором у договірних правовідносинах (наприклад, відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою) [2]. Саме механізм відповідальності дає змогу вплинути на правопорушника у першу чергу через майнові санкції, які підлягають стягненню на користь потерпілої сторони. Крім того, компенсаційний характер відповідальності в цивільному праві має на меті відновити майновий стан потерпілої сторони, що свідчить про обов'язкове повне відшкодування завданої шкоди.

Деліктна відповідальність охоплює відповідальність за винну людську поведінку та за інші види делікту, спричинені речами або тваринами, тому обов'язок відшкодувати шкоду напряму пов'язаний із діями чи бездіяльністю особи чи іншим явищем, якщо воно стало причиною заподіяння шкоди [3, с. 338-340].

Деліктна цивільно-правова відповідальність у цивільному праві України характеризується, зокрема, такими основними рисами: 1) відшкодування шкоди відбувається на підставі імперативних норм; 2) це відповідальність одних осіб за шкоду, завдану іншими (статті 1176, 1177, 1178 ЦК України); 3) може настати без вини заподіювана шкоди (ст. 1187 ЦК України); 4) можливість відшкодування шкоди, завданої потерпілому правомірними діями у стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України) [1]. Загалом, деліктна відповідальність охоплює відповідальність за: 1) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої працівником юридичної або фізичної особи, органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування чи їх посадовими або службовими особами (статті 1170, 1172-1175 ЦК України); 2) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними діями правоохоронних органів (ст. 1176 ЦК України); 3) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої малолітніми, неповнолітніми, недієздатними та особами, які не усвідомлюють значення своїх дій та (або) не можуть керувати ними (статті 1178-1186 ЦК України); 4) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки (статті 1187, 1188 ЦК України); 5) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого (статті 1195-1208 ЦК України); 6) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) (статті 1209-1211 ЦК України) [1].

Загальними підставами виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди є: 1) наявність шкоди в потерпілого; 2) протиправна поведінка заподіювача шкоди; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; 4) наявність вини особи, яка завдала шкоди. Сукупність даних умов є загальними підставами цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду.

Слід відміти, що такі положення про деліктну відповідальність в українському цивільному праві загалом відповідають європейським нормам деліктної відповідальності (Принципам європейського деліктного права), які передбачають обов'язок відшкодування шкоди у трьох випадках: шкоди, заподіяної з власної вини; шкоди, заподіяної небезпечною діяльністю на підставі ризику; та шкоди, заподіяної іншими особами (відповідальність за інших). При цьому, обсяг відповідальності залежатиме від таких обставин як: можливості розумної особи передбачити шкоду під час діяльності, враховуючи, зокрема, близькість у часі чи просторі між шкідливою діяльністю та її наслідком, або величина шкоди по відношенню до звичайних наслідків такої діяльності, характер і вартість охоронюваного інтересу, підстава відповідальності, ступінь звичайних ризиків для життя та захисна мета правила, яке було порушено [4].

Відповідно до принципів європейського деліктного права, відповідальність за винну поведінку полягає у навмисному або необережному порушенні необхідного стандарту поведінки (необхідний стандарт поведінки – це розумна особа, яка враховує характер і цінність захищених інтересів, безпеку діяльності та досвід, якого слід очікувати від особи, яка її здійснює (ст. 4:102 Принципів) [4].

Відповідальність за ознакою ризику включає переважно небезпечні види діяльності: чим небезпечніша діяльність – тим суворіша відповідальність за завдану шкоду. Відповідно, діяльність є надзвичайно небезпечною, якщо вона створює передбачуваний і дуже значний ризик заподіяння шкоди, навіть якщо при її управлінні дотримуються всі належні умови.

Важливо, що відповідно до вищезазначених положень українського та європейського цивільного законодавства, відповідальність несе суб'єкт цивільного права. Тому ШІ може бути притягнутий до відповідальності лише за умови надання йому у законодавстві правового статусу суб'єкта права. Однак, за

наявних обставин, відповідальність за шкоду, завдану ШІ, нести фізичні або юридичні особи (як у випадку з тваринами, неповнолітніми чи малолітніми або психічно хворими особами).

У сучасному цивільному праві України, як і у цивільному праві більшості країн світу, з огляду на ті умови розвитку технологій, які на сьогодні існують, немає підстав для надання ШІ правосуб'єктності. Саме відсутність правосуб'єктності призводить до неможливості нести відповідальність за власні вчинки, тому якщо ШІ завдає шкоди, відповідальність за це повинна, нести фізична або юридична особа (дієздатні суб'єкти цивільних прав (правовідносин)). Тому варто проаналізувати, які правила деліктної відповідальності можуть застосовуватися у разі заподіяння шкоди ШІ, хто повинен нести відповідальність за таку шкоду і чи відповідають чинні положення ЦК України особливостям шкоди, заподіяної ШІ.

Загалом, відповідальність за вчинки інших людей пов'язана з необхідністю однієї особи відшкодувати шкоду, завдану іншою особою. Для прикладу, ст. 1178 ЦК України передбачає, що шкода, завдана малолітньою особою, відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою. Дане положення також поширюється на випадки, коли малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, батьки (усиновлювачі), опікун, такі заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду у частці, яка визначена за домовленістю між ними або за рішенням суду. Крім того, обов'язок осіб відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, не припиняється у разі досягнення нею повноліття. Після досягнення повноліття особа може бути зобов'язана судом частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до чотирнадцяти років життя або здоров'ю потерпілого, якщо вона має достатні для цього кошти, а особи, які визначені частиною першою цієї статті, є неплатоспроможними або померли [1].

Стаття 1179 ЦК України передбачає, що у випадку завдання шкоди неповнолітньою особою, вона нести відповідальність самостійно на загальних підставах. Однак, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Даний обов'язок припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди [1].

У цьому розумінні, якщо ШІ прирівнювати до дітей, то до батьків може бути застосована відповідальність за халатність та неналежний рівень догляду [5]. Крім того, поведінка дітей керується батьками і часто може змінюватися відповідно до впливу батьків [6]. Однак, порівняння ШІ та дітей для обґрунтування питання відповідальності є сумнівним з фундаментальних причин - основні суспільні цілі стосовно ШІ та дітей різні [7]. Коли діти виростають вони стають повноправними і незалежними суб'єктами права у суспільстві, а ШІ загалом залишається під контролем людини (навіть можливості машинного навчання і передбачуваність дій ШІ не змінюють їх мети перебувати під контролем людини) [7].

Стаття 1172 стосується відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою та передбачає положення про відшкодування шкоди, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків [1]. Теоретично, це положення не поширюватиметься на ШІ, оскільки стосується лише шкоди, заподіяної фізичною або юридичною особою. Однак, видається, відповідальність за ознакою вини у виборі ШІ, завданням якого було б виконання конкретної дії, могла б покластися на особу, яка зробила цей вибір, всупереч рекомендаціям виробника щодо обсягу навичок ШІ. Дія всупереч рекомендаціям виробника ШІ тоді була б підставою для відповідальності за дії ШІ.

Фактично, можливість порівняння ШІ та працівника є допустимою в рамках відомої у США та країнах ЄС доктрини відповідального начальника [8] та передбачає, що роботодавець несе відповідальність перед третіми особами за жорстокі вчинки своїх працівників [9]. Однак є багато проблемних питань, що в першу чергу пов'язані із постійним удосконаленням ШІ та його можливістю приймати рішення автономно. При цьому, не важко припустити, що навіть автономність у прийнятті рішення та покладення вини на ШІ у кінцевому випадку не дасть змоги відшкодувати завдану шкоду. Саме тому власник повинен нести відповідальність за дії ШІ, навіть якщо вони виходять за рамки зайнятості і не були ним керовані, а продукують ШІ самостійно [7]. Це свідчить тільки про те, що роботодавець повинен розуміти ризики використання складних та автономних технологій ШІ, що в першу чергу пов'язані із можливою втратою контролю над його діяльністю (зокрема, над способами і засобами роботи ШІ).

У науковій літературі також є спроби провести аналогію ШІ із тваринами у питанні відповідальності. На перший погляд така теорія виглядає правдоподібною, оскільки і тварини, і ШІ це сутності, що можуть мислити і діяти незалежно від своїх власників-людей [10]. Метою порівняння ШІ з тваринами є не повне його ототожнення, а обґрунтування непередбачуваності дій ШІ і тварин з точки зору

користувача. Однак, тварини діють відповідно до природних інстинктів, тоді як ШІ керовані алгоритмічними процесами, «подібними до раціонального мислення людини» [8] і саме у цьому проявляється їх різна сутність - тварини мають біологічний характер, ШІ - механічний. Тим не менше, у США та ЄС деякі юристи пропонують норми відповідальності, що регулюють відповідальність за дії диких та домашніх тварин застосовувати до ШІ та його власників.

В рамках українського законодавства застосуванню підлягала б стаття 1187, яка передбачає відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Однак, дана норма виглядає корисною не стільки з погляду аналогії із тваринами, скільки із можливістю розуміння ШІ джерелом підвищеної небезпеки. У цьому контексті, Серга визначив джерело небезпеки як «специфічний об'єкт фізичного світу, який має специфічні властивості» і як приклад приводить ШІ, який є небезпечний з огляду на його здатність збирати інформацію з оточення та реагувати автономно [8]. Однак, чим більше автономні системи проникають у наше життя, тим менша ймовірність визнати їх небезпечними [9]. Можливо, правильно було б класифікувати технології ШІ за певними факторами, такими, наприклад, як рівень самостійності, можливість навчання, рівень ризику. Це дало б змогу здійснити градацію даних технологій як об'єктів права та до більш ризикових застосовувати суворіші правові вимоги.

Фактично, жодну норму із вище проаналізованих, застосовувати у сьогоденних умовах до ШІ неможливо. Однак, децю інша ситуація складається із відповідальністю за шкоду, заподіяну внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), що передбачена ст. 1209 ЦК України. Все ж, проблема можливого застосування даної норми полягає у тому, що стосується вона більшою мірою нерухомого майна або виконаних робіт чи наданих послуг. Крім того, дані правила застосовуватимуться, лише якщо ШІ класифікуватиметься як товар, продукт. Однак ШІ, що в більшості розуміється як комп'ютерна програма, не є річчю, так як згідно з положеннями ЦК України річ має бути відчутною та відокремленою від природи (наприклад, літературний твір не є річчю). Тому річчю може бути лише пристрій, оснащений ШІ.

При цьому, положення про те, що відповідальність за небезпечний продукт нести виробник, який поставив продукт на ринок, є важливими для користувачів ШІ. Крім того, важливо щоб товари, у які інтегровано ШІ, максимально виключали небезпечні властивості речей оснащені ним. Це вимагає встановлення особливих вимог до виробників ШІ на етапах їх створення та реалізації.

Правові норми, що стосуються відповідальності за шкоду, заподіяну небезпечним продуктом, наразі є чи не єдиними, що можуть застосовуватися до речей, обладнаних ШІ, хоча відповідальність за цим принципом теж має обмеження. Наприклад, якщо автомобіль, обладнаний автопілотом, спричиняє аварію через помилку системи управління, - відповідальність за пошкодження може бути покладена на виробника. Однак, якщо аварія сталася через зміни у налаштуванні автопілота, здійснені його власником або користувачем, то власник повинен нести відповідальність за завдану шкоду.

Слід відмітити, що можливість застосування відповідальності за шкоду, завдану ШІ у ситуації, коли він працює повністю незалежно від розробника чи власника, є найбільш сумнівною з огляду на фактичну відсутність причинно-наслідкового зв'язку між шкодою та діями цих людей [11]. Однак, на даний час право передбачає деліктну відповідальність також у випадках, коли між шкодою та діями винної особи відсутній причинний зв'язок (наприклад, відповідальність за дії тварини, коли причинний зв'язок впливає з норми закону).

Члени Європейської експертної групи із ШІ, зазначають, що за ШІ можуть нести відповідальність і користувач, і виробник. При цьому, користувач зобов'язаний правильно використовувати ШІ, а роль виробника полягає в тому, щоб створити «якісний» ШІ. Слідуючи логіці даної концепції, в майбутньому ШІ можна буде розглядати як інструмент (помічник), за якого відповідає той, хто доручає йому це завдання. Власне, таке трактування відповідальності ШІ є частиною чинних цивільно-правових норм щодо деліктної відповідальності за дії інших осіб.

Висновки. Таким чином, користувачі ШІ, особливо ті, які ліцензують або купують технологію ШІ для використання у підприємницьких цілях, повинні уважно ставитись до розподілу ризиків виробника ШІ, оскільки їх гарантії та пов'язана з ними відповідальність щодо продуктивності роботи ШІ повинні стосуватися збитків у разі збою системи. Також, відповідальність виробника у таких випадках повинна охоплювати претензії третіх сторін, оскільки такі ситуації можуть також вплинути і на нижчестоящих користувачів та можуть завдати значної шкоди репутації компанії, яка використовує ШІ. Однак, ризики використання ШІ можна пом'якшити, обмеживши відповідальність користувачів ШІ шляхом укладення договору страхування (наприклад, комерційне страхування загальної відповідальності, кіберстрахування, покриття помилок і упущень, страхування від перерви в бізнесі та інші види страхування, які застосовуються до того, як системи ШІ можуть вийти з ладу або завдати збитків).

Загалом, питання відповідальності за шкоду, завдану ШІ є складним та потребує детального вивчення. Однак, на даному етапі розвитку ШІ, доцільно було б врегулювати відповідальність ШІ з посиланням на норми ЦК України, які стосуються відповідальності за шкоду, завдану неякісними товарами, роботами чи послугами. Українське законодавство у цій частині правового регулювання не позбавлене недоліків та неточностей, тому теж потребує системного удосконалення та приведення у відповідність до актів права ЄС. Крім того, важливо обрати такий правовий режим для ШІ, щоб захист прав користувачів даних технологій здійснювався якнайефективніше з мінімізацією майнових ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Канзафарова І.С. (2006). Теорія цивільно-правової відповідальності. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Одеса : Астропринт, 261 с.
3. Śmieja, A. (2009). Ogólna charakterystyka odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych. In A. Olejniczak (Ed.), System prawa prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna (Vol. 6, pp. 335–363). C.H. Beck; Instytut Nauk Prawnych PAN.
4. Principles of European Tort Law. URL: <http://www.egtl.org/docs/PETLRussian.pdf>
5. Patrick Hubbard, F. (2014). 'Sophisticated Robots': Balancing Liability, Regulation, and Innovation, 66 Fla. L. Rev. 1803. https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=law_facpub
6. Leroux, Ch., Labruto, R., Boscarato, Ch., Caroleo, F., Günther, J-P. et al., (2012). Suggestion For A Green Paper on Legal Issues in Robotics, Grant Agreement. Number: 248552, public report, December 2012, https://www.unipv-lawtech.eu/files/euRobotics-legal-issues-in-robotics-DRAFT_6j6ryjyp.pdf
7. Janal, R. (2016). Die deliktische Haftung beim Einsatz von Robotern – Lehren aus der Haftung für Sachen und Gehilfen, «Gless/Seelmann, Intelligente Agenten und das Recht» 2016, vol. 141, <https://doi.org/10.5771/9783845280066>
8. Čerka, P., Grigienė, J., Širbikytė, G., (2015). Liability for damages caused by artificial intelligence, “Computer Law & Security Review”, vol. 31(3), <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2015.03.008>
9. Hubbard, F.P. (2014). Sophisticated Robots’: Balancing Liability, Regulation, and Innovation, “Florida Law Review, vol. 66(1803), https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=law_facpub
10. Wilks, Y. (1985). Responsible Computers?, IJCAI’85: Proceedings of the 9th international joint conference on Artificial intelligence, August 1985, vol. 2
11. Barton, J. T. (2019). Introduction to AI and IoT issues in product liability litigation. Thomson Reuters Westlaw. https://www.iadclaw.org/assets/1/7/Introduction_to_AI_and_IoT_issues_in_product_liability_litigation_-_Jonathan_Barton_-_Thomson_Reuters_Westlaw_Journal_-_2.20.2019.pdf

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 roku № 435-IV. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
2. Kanzaфарova, I. S. (2006). Teoriia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti. Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. Odessa : Astroprynt [in Ukrainian].
3. Śmieja, A. (2009). General description of liability for tort. In A. Olejniczak (Ed.), The system of private law. The law of obligations - general part (Vol. 6, pp. 335–363). C.H. Beck; Institute of Legal Sciences of the Polish Academy of Sciences [in Polish]
4. Principles of European Tort Law. Retrieved from <http://www.egtl.org/docs/PETLRussian.pdf> [in Russian].
5. Patrick Hubbard, F. (2014). 'Sophisticated Robots': Balancing Liability, Regulation, and Innovation, 66 Fla. L. Rev. 1803. Retrieved from https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=law_facpub [in English].
6. Leroux, Ch., Labruto, R., Boscarato, Ch., Caroleo, F., Günther, J-P. et al., (2012). Suggestion For A Green Paper on Legal Issues in Robotics, Grant Agreement. Number: 248552, public report, December 2012. Retrieved from https://www.unipv-lawtech.eu/files/euRobotics-legal-issues-in-robotics-DRAFT_6j6ryjyp.pdf [in English].
7. Janal, R. (2016). Die deliktische Haftung beim Einsatz von Robotern – Lehren aus der Haftung für Sachen und Gehilfen, «Gless/Seelmann, Intelligente Agenten und das Recht» 2016, vol. 141. Retrieved from <https://doi.org/10.5771/9783845280066> [in German].
8. Čerka, P., Grigienė, J., Širbikytė, G. (2015). Liability for damages caused by artificial intelligence, «Computer Law & Security Review», vol. 31(3), Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2015.03.008> [in English].
9. Hubbard, F. P. (2014). Sophisticated Robots’: Balancing Liability, Regulation, and Innovation, “Florida Law Review”, vol. 66(1803), Retrieved from https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=law_facpub [in English].
10. Wilks, Y. (1985). Responsible Computers?, IJCAI’85: Proceedings of the 9th international joint conference on Artificial intelligence, August 1985, vol. 2 [in English].
11. Barton, J. T. (2019). Introduction to AI and IoT issues in product liability litigation. Thomson Reuters Westlaw. Retrieved from https://www.iadclaw.org/assets/1/7/Introduction_to_AI_and_IoT_issues_in_product_liability_litigation_-_Jonathan_Barton_-_Thomson_Reuters_Westlaw_Journal_-_2.20.2019.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2022

УДК 347.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-40-45

Поляруш Світлана Іванівна

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail: sv_polyarush@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1157-3248>

РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКА ПРОПОЗИЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ

Метою даної наукової статті є обґрунтування необхідності створення нового закону сфери інтелектуальної власності, який би охороняв і захищав права раціоналізаторів і правонаступників творця раціоналізаторської пропозиції. Відмічено, що останнім часом частина науковців недооцінює значення обраного нами для вивчення об'єкта інтелектуальної власності. Наголошено, що варто вивчати досвід правового врегулювання впровадження інновацій у виробництво економічно розвинених країн, зокрема, Німеччини. Підкреслено, що у період післявоєнної відбудови України і створення інноваційної економіки, стимулювання розвитку раціоналізаторства є дієвим важелем вказаного вище процесу. На основі аналізу чинних правових актів та наукових доробків сучасних науковців, була здійснена спроба з'ясування основних недоліків сучасної нормативної бази та визначення шляхів їх подолання. Зазначено, що у майбутньому законі необхідно звернути особливу увагу на понятійний апарат, умови охороноздатності раціоналізаторської пропозиції, особисті немайнові права раціоналізатора, його майнові права та майнові права правонаступників. Оскільки раціоналізатор є, як правило, працівником, запропоновано продумати надання йому більших переваг у трудовому законодавстві, порівняно із діючими нормами. Наголошено, що необхідно створити умови для реалізації можливості зареєструвати трансформовану раціоналізаторську пропозицію у корисну модель або винахід. Необхідно також стимулювати роботодавців до швидкого впровадження вказаного об'єкта інтелектуальної власності у виробництво. Тому, у майбутньому законі повинні бути закладені механізми такого стимулювання. У нормах щодо захисту прав суб'єктів раціоналізаторської пропозиції слушно буде вказати основні правопорушення та передбачити відповідальність за удаване співавторство.

Ключові слова: раціоналізаторська пропозиція, модернізація економіки, промислова власність, законодавство з інтелектуальної власності, закон про захист прав на раціоналізаторську пропозицію.

Polyarush S. INNOVATIVE PROPOSAL: PROBLEMS OF PROTECTION AND PROTECTION

The purpose of this scientific article is to justify the need to create a new law of intellectual property, which would protect and defend the rights of the rationalizers and successors of the creator of the rationalization proposal. It has been noted that lately, some scientists have underestimated the importance of our chosen to study the intellectual property object. It is emphasized that it is worth studying the experience of legal regulation of innovation in the production of economically developed countries, in particular, Germany. It is emphasized that during the post-war reconstruction of Ukraine and the creation of an innovative economy, stimulating the development of rationalization is an effective lever of the above process. On the basis of the analysis of the current legal acts and scientific achievements of modern scientists, an attempt was made to find out the main shortcomings of the modern regulatory framework and the determination of ways of overcoming them. It is noted that in the future law it is necessary to pay special attention to the conceptual apparatus, the conditions of protection of the rationalization proposal, the personal non-property rights of the rationalizer, his property rights and defence rights of the successors. Since the rationalizer is usually an employee, it is suggested to think about providing him with greater preferences in labor law compared to current standards. It is emphasized that it is necessary to create the conditions for realization of the ability to register a transformed rationalization proposal into a utility model or invention. It is also necessary to stimulate employers to quickly introduce the specified intellectual property object into production. Therefore, in the future, the law must be laid by mechanisms of such incentives. In the rules for the protection of the rights of the subjects of the rationalization proposal, it will be right to specify the main offenses and to provide responsibility for seeming co-authorship.

Key words: rationalization proposal, economy modernization, industrial property, intellectual property legislation, law on protection of rights to a rationalization proposal.

Постановка проблеми. У відомого французького письменника і льотчика Антуана де Сент-Екзюпері є малесенький твір, написаний ним у складний момент його життя, під назвою „Молитва”. Автор, звертаючись до Бога, просить: „Господи, я прошу не про чудеса і не про міражі, а про силу кожного дня. Навчи мене мистецтву маленьких кроків”. Маленькі кроки – це можливість реалізувати у майбутньому великі плани, досягнути поставленої мети.

Саме таким маленьким кроком до великих цілей стає для майбутнього винахідника, майбутнього головного інженера великого підприємства, раціоналізаторська пропозиція.

Вивчення історії питання В. Іващенко, дало можливість досліднику стверджувати, що протягом 1959-1973 рр. державним органам „вдалося створити ефективну систему правового регулювання сфери винахідництва, позитивними наслідками якого були ... наявність реальних механізмів реалізації винаходів та впровадження технологій”. Значна увага приділялася раціоналізаторській діяльності, що приносила

відчутний економічний ефект. У 1960 р. у країні налічувалося 1 млн. винахідників і раціоналізаторів, у 1970 р. їх вже нараховувалося 3,5 млн, а у 1972 р. – 3, 8 млн. осіб. Впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій у виробництво принесло у 1960 р. економічний ефект у 45 млн. крб., а у 1970 р. – 261,8 млн. крб., відповідно у 1978 р. – 385 млн. крб. [1] Це був період своєрідного підйому руху винахідництва і раціоналізаторства, який характеризувався масовістю.

У незалежній же Україні вчені спостерігають різкий спад вказаного вище явища. Так, Г. Цифра та Д. Жуков зазначають, що порівняно з 1991 р., станом на 2007 р. кількість винахідників і раціоналізаторів скоротилась більше ніж у 20 разів, а промислові підприємства використовують майже у вісім разів менше винаходів [2]. А у дослідженні С. Грицуленко вказано, що результати моніторингу раціоналізаторства на підприємствах на офіційному веб-сайті Державної служби статистики України з 2015 р. не поновлюються. За доступними даними, автор робить висновок, що питома вага підприємств, що заохочували комерціалізацію технічних рішень завдяки системі раціоналізації протягом 2008-2018 рр, впала на 51%. Аналогічна динаміка (–49 %) з числом підприємств, де використовували раціоналізаторські пропозиції. Кількість використання останніх та їх авторів за період аналізу зменшилась на 5 % і 8 % відповідно [3, с. 88]. Науковець підкреслює думку про необхідність відродженні інституту раціоналізаторства і винахідництва як ключового інструменту подолання накопиченої технологічної відсталості підприємств.

Пошук шляхів удосконалення національного законодавства для стимулювання застосування технічних новацій на виробництві є важливим завданням науковців і практиків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З початку 2000-х рр. ціла низка вчених і практиків звертають увагу на правовий статус інституту „раціоналізаторської пропозиції”, а саме: А. Аксютіна, Г. Андрощук, М. Бельдій, М. Белановська, Т. Бичок, Є. Булат, О. Бутнік-Сіверський, С. Васильєв, С. Грицуленко, Д. Жуков, Г. Закорецька, В. Іващенко, Р. Карпенко, Н. Лук’янчук, Н. Мова, Н. Новицька, О. Поладько, О. Рашкова, О. Романюк, А. Ромашко, В. Хаустов, Г. Цифра, В. Шевченко та інші.

Побіжно торкаються вказаної проблеми Л. Амелічева, Г. Бойко, І. Кириченко, І. Коросташова, М. Мелешко, Є. Недогібенко, Ю. Паніна, А. Тарара, І. Якубівський, Т. Ярошевська, В. Ярошук та інші.

Метою статті є з’ясування лаку в українському законодавстві щодо правового статусу раціоналізаторської пропозиції як об’єкта інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалий час в Україні іде своєрідна дискусія щодо проблеми правового регулювання такого нетрадиційного об’єкта інтелектуальної власності, як раціоналізаторська пропозиція. Так, І. Якубівський аргументовано пропонує раціоналізаторську пропозицію вилучити з переліку об’єктів права інтелектуальної власності і здійснювати її охорону аналогічно до об’єкта ноу-хау [4, с. 166]. Однак, на питання: „Чи потрібний специфічний об’єкт інтелектуальної власності, раціоналізаторська пропозиція?”, більшість дослідників відповідають ствердно.

Безперечним є той факт, що у міжнародних договорах вказаний вище об’єкт відсутній у переліку об’єктів інтелектуальної власності, тобто і у Паризькій конвенції про охорону промислової власності, і в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (РСТ), і в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Однак, вказаний момент не виключає можливості врегулювання статусу оригінальних об’єктів інтелектуальної власності, притаманних конкретній країні. Адже творцями норм права є не тільки спеціально створені структури міжнародних організацій, а і народи, а в їх особі, і держави світу.

Внутрішнє законодавство України щодо регулювання статусу раціоналізаторської пропозиції поки що викликає низку питань. Безпосередньо вказаного об’єкта інтелектуальної власності стосуються глава 41 Цивільного кодексу України; пункти 54, 59-62, 68, 70 Указу Президента України „Про Тимчасове положення про правову охорону об’єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні” (1992 р.); Постанова Державного комітету у справах винаходів і відкриттів Ради Міністрів СРСР „Інструкція про порядок виплати винагороди за винахід і раціоналізаторську пропозицію” (1974 р.); Наказ Державного патентного відомства України „Методичні рекомендації про порядок складання, подачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію” (1995 р.); Наказ Державного комітету статистики України „Про затвердження форм первинної облікової документації з обліку об’єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонувань (топографій) інтегральних мікросхем і раціоналізаторських пропозицій) та Інструкції щодо їх заповнення” (2004 р.); Наказ Міністра Оборони України „Положення про патентно-ліцензійну, винахідницьку та раціоналізаторську роботу в Збройних Силах України” (2001 р., в редакції 2010 р.); наказ Адміністрації державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України „Про затвердження Інструкції про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв’язку та захисту інформації України” (2013 р.). Як бачимо із наведеного переліку, більшість нормативних актів мають статус підзаконних актів, окремі з них локального і рекомендаційного характеру, а один навіть тимчасового характеру і значна частина його пунктів втратила чинність. Та і укладалися вони досить давно.

Крім того, переважна більшість науковців стверджує, що усі ці нормативні акти дотично торкаються сфери законодавства з інтелектуальної власності. І не погодитися з таким твердженням дуже важко.

Порівняльний аналіз основних положень вказаних нормативних актів, проведений дослідниками

А. Ромашко та О. Поладько, дозволив зробити їм висновок про неузгодженість розглянутих документів між собою [5, с.100]. Означена неузгодженість може породжувати ризики для юридичних осіб, що беруть на себе обов'язок реєструвати раціоналізаторські пропозиції.

У 2013 р. був розроблений законопроект „Про раціоналізаторську діяльність в Україні”, який міг би збагатити законодавство про охорону інтелектуальної власності, однак, він, на жаль, так і не дочекався свого прийняття Верховною Радою України [6].

У зв'язку з необхідністю відбудови народного господарства у післявоєнний час і створення високотехнологічної вітчизняної економіки, зростатиме інноваційна активність українських підприємств, які будуть потребувати швидкого впровадження у виробництво останніх досягнень науки і техніки. А для цього потрібна законодавча база із закладеним в ній механізмом стимулювання створення і швидкого впровадження у виробництво як винаходів і корисних моделей, так і раціоналізаторських пропозицій. Тож прийняття закону про створення, використання, охорону і захист останніх є нагальною потребою сьогодення.

Доцільним буде відкоригувати визначення поняття „раціоналізаторська пропозиція”, що представлено у ст. 481 Цивільного кодексу України (ЦК України) [7]. Думається, що його необхідно викласти в такій редакції: „Раціоналізаторською пропозицією є визнана господарюючим суб'єктом запропонована ідея, зафіксована на матеріальному носії, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері діяльності вказаного суб'єкта. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес”.

На думку Г. Цифри та Д. Жукова? технічне або організаційне рішення є родовою ознакою раціоналізаторської пропозиції і має комплексний характер, включаючи такі елементи, як вирішення конкретного завдання і практичне (прикладне) спрямування вказаного завдання [8].

Не зайвим буде чітко виписати у майбутньому Законі „Про охорону прав на раціоналізаторські пропозиції” умови охороноздатності даного об'єкта інтелектуальної власності. До таких умов необхідно віднести:

- відповідність пропозиції профілю підприємства, де вона подана;
- локальна (місцева або відносна) новизна, тобто рівень новизни не є світовим, а обмежується даним підприємством. У „Інструкції про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України” (Інструкція) пропонується поняття новизни тлумачити наступним чином: „Пропозиція вважається новою, якщо згідно з наявними джерелами інформації ця або тотожна поданій пропозиція не була відома в мірі, достатній для її практичного використання” [9];
- корисна підприємству, яке отримало інформацію про неї. У тій же Інструкції корисність розуміється як можливість одержання позитивного ефекту. Бажано б було розшифрувати поняття „позитивного ефекту”. Воно може включати, економічний, технічний та інші кількісні і якісні результати, зокрема, підвищення продуктивності праці працівників та покращення якості продукції, що випускається.

До позитивних моментів діючої нормативної бази можна віднести вказівку на те, що не визнається раціоналізаторською пропозиція, яка знижує надійність та інші показники якості продукції, об'єкта вдосконалення, конструкції, матеріалу, виробу, технологічного процесу. Ймовірно, перелік необхідно збільшити і зробити його конкретнішим.

Оформлення прав на раціоналізаторську пропозицію детально описано у „Інструкції про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України” та у „Положенні про патентно-ліцензійну, винахідницьку та раціоналізаторську роботу в Збройних Силах України”. Для цього на підприємствах повинні функціонувати структурні підрозділи з питань раціоналізаторських пропозицій, завданнями яких є розгляд заяв про раціоналізаторські пропозиції, реєстрація чи відхилення останніх і видача свідоцтв раціоналізаторам.

У контексті сказаного вище, цікавими є зауваження, зроблені дослідницею Т. Ярошевською після вивчення патентного законодавства Німеччини. На сьогодні можна виділити низку провідних сучасних тенденцій розвитку нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності у ФРН. Зокрема, звернуто увагу на децентралізацію ліцензійної діяльності, розширення прав федеральних лабораторій на об'єкти права промислової власності, отримані за кошти федерального бюджету. Крім того, вона вказала на регулювання умов комерціалізації та передачі технологій з військового сектору економіки в цивільний сектор, із державного сектора в приватний [10, с. 188]. Вказані вище тенденції будуть поширюватися у більшості країн світу. І Україна тут не виняток. У перспективі необхідно буде створювати регіональні центри по роботі із винахідниками і раціоналізаторами, господарюючими суб'єктами і державою щодо оформлення особистих немайнових та майнових прав на окремі об'єкти промислової власності.

Для раціоналізаторської пропозиції застосовується поняття першості, а не пріоритету. Дата надходження пропозиції до структурного підрозділу з питань раціоналізаторських пропозицій і буде датою першості [11, с. 48].

У ст. 483 ЦК України відмічено, що суб'єктами права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію є її автор та юридична особа, якій ця пропозиція подана.

Особисті немайнові права та майнові права раціоналізатора та господарюючого суб'єкта слабо прописані у існуючих правових актах. Зокрема, у ст. 429 та 484 ЦК України нічого не сказано про немайнові

права автора-раціоналізатора. Такими правами є право на визнання особи раціоналізатором, право на авторське ім'я, право на отримання свідоцтва про авторство на раціоналізаторську пропозицію, право брати участь в практичному впровадженні раціоналізаторської пропозиції у виробництво підприємства, право на перекваліфікацію раціоналізаторської пропозиції на винахід чи корисну модель, право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності.

Щодо майнових прав творця, то ст. 484 ЦК України обмежилася лише одним реченням: „Автор раціоналізаторської пропозиції має право на добросовісне заохочення від юридичної особи, якій ця пропозиція подана”. Думається, що у майбутньому законі варто прописати мінімальний розмір грошової винагороди, яку може отримати раціоналізатор за використання його пропозиції на підприємстві чи в організації протягом усього часу її впровадження. А конкретна сума винагороди має бути встановлена у спеціальному договорі між раціоналізатором і юридичною особою.

Окрім того, необхідно подумати про можливе розширення трудових пільг для раціоналізаторів як працівників. Так, у Кодексі законів про працю України (КЗпП України) є декілька статей, що торкаються даного питання. Це п.6 ст.42 про переважне право на залишення на роботі при звільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці; ст. 126 про те, що за працівниками - авторами винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій зберігається середній заробіток при звільненні від основної роботи для участі у впровадженні винаходу, корисної моделі, промислового зразка чи раціоналізаторської пропозиції на тому ж підприємстві, в установі, організації, якщо ж це відбувається на іншому підприємстві, в установі, організації за працівниками зберігається посада за місцем постійної роботи, а робота по впровадженню винаходу, корисної моделі, промислового зразка чи раціоналізаторської пропозиції оплачується за погодженням сторін у розмірі не нижче середнього заробітку за місцем постійної роботи. Можливо, доцільно було б подумати про запровадження для раціоналізаторів можливості працювати за гнучким графіком або дистанційно (ст. 60, 60-2). Слушним буде внести раціоналізаторів до переліку працівників з ненормованим робочим днем і згідно зі ст. 8 Закону України „Про відпустки” надавати їм додаткову оплачувану відпустку тривалістю до семи календарних днів щороку.

Дослідник С.Васильєв зауважує, що буде також доречним матеріальне стимулювання учасників конкурсів на кращу раціоналізаторську пропозицію в межах одного господарюючого суб'єкта [12, с. 167].

Майнові права іншої сторони відносин з приводу раціоналізаторської пропозиції, тобто, юридичної особи, виписані у ст. 484 ЦК України досить лаконічно: „Юридична особа, яка визнала пропозицію раціоналізаторською, має право на використання цієї пропозиції у будь-якому обсязі”. Буде корисним розписати окремі способи використання, адже вони передбачають не тільки швидке впровадження вказаного об'єкта інтелектуальної власності у виробництво, а і можливість переведення раціоналізаторської пропозиції у комерційну таємницю, перетворення її у винахід або корисну модель із подальшим отриманням патенту і видачею ліцензії на їх використання.

Оскільки траєкторія руху раціоналізаторської пропозиції, як правило, проходить через корисну модель до винаходу, то, як уже неодноразово наголошувалося науковцями і практиками, варто суттєво знизити розміри зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності [13]. Особливо це зауваження є злосудним для корисної моделі. Тут важливо, щоб тактичні цілі держави, зокрема, наповнюваність бюджету, не гальмували стратегічні завдання суспільства (стимулювання інноваційного розвитку економіки).

Стосовно стимулювання юридичних осіб до впровадження раціоналізаторських пропозицій, то зрозуміло, що вони самі зацікавлені у цьому, якщо очевидним є швидкий економічний ефект. Держава ж могла б заохочувати господарюючих суб'єктів, суттєво зменшуючи податковий тиск на них, популяризуючи впровадження раціоналізаторських новацій через щорічні конкурси кращих підприємців у регіонах.

Держава дещо робить для популяризації раціоналізаторства і винахідництва. Так, в Україні з 1992 р. функціонує громадська організація „Товариство винахідників і раціоналізаторів України”. Окрім того, щорічно у третю суботу вересня відзначається День винахідника і раціоналізатора, який був заснований в 1994 р. Однак, діяльність раціоналізаторів і винахідників у сфері модернізації економіки країни мало відома широкому загалу суспільства в Україні.

Говорячи про правопорушення, пов'язані з раціоналізаторськими пропозиціями, підкреслимо, що вони можуть стосуватися особистих немайнових і майнових прав раціоналізатора, майнових прав юридичної особи, яка використовує даний об'єкт інтелектуальної власності та сторін ліцензійного договору. І у майбутньому законі не зайвим буде перерахувати основні види правопорушень, як це зроблено у Законі України „Про авторське право і суміжні права”. Серед способів захисту прав на раціоналізаторські пропозиції для працівників-раціоналізаторів державних підприємств, установ і організацій буде слушним використання як адміністративного способу захисту, так і судового, а для працівників-раціоналізаторів приватних підприємств – лише судовий.

В українському законодавстві передбачений цивільно-правовий захист порушених прав, пов'язаних з раціоналізаторською пропозицією (ст. 16; 431-432 ЦК України), адміністративно-правовий захист (ст. 51-2; 91-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення - КУпАП) та кримінально-правовий захист (ст.177 Кримінального кодексу України – КК України). Не зайвим було б КУпАП доповнити статтею про

адміністративну відповідальність за примушування до запису у заявці про реєстрацію прав автора раціоналізаторської пропозиції удаваних співавторів без достатніх на те підстав та ще й з високими штрафними санкціями.

Висновки. Раціоналізаторська пропозиція, поряд з іншими об'єктами промислової власності, є важливим засобом модернізації економіки України. Однак, вона незаслужено недооцінюється нашими законотворцями, які пропонують прирівняти її до ноу-хау або комерційної таємниці. Даний об'єкт інтелектуальної власності потребує спеціального закону та комплексних змін в законодавстві для перетворення раціоналізаторства у масове явище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Івашенко В.А. Законодавче забезпечення охорони наукових відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій у СРСР та УРСР у 1950-1973 рр. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 39-43. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/2_2017/part_2/11.pdf
2. Цифра Г.О., Жуков Д. Права на раціоналізаторські пропозиції та їх захист. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5912/1/10%20-%202%286%29%20-%2029.pdf>
3. Грицуленко С.І. Аналіз динаміки розвитку раціоналізаторства і винахідництва в Україні. *Проблеми економіки*. 2020. № 2 (44). С. 82-90. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-2_0-pages-82_90.pdf
4. Якубівський І. Об'єкти права інтелектуальної власності з позиції рекодифікації цивільного законодавства України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 162-170.
5. Ромашко А.С., Поладько О.М. Ризики раціоналізаторської пропозиції в правовому полі України. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/27494/1/P.100-101.pdf>
6. Про раціоналізаторську діяльність в Україні: Проект Закону України від 05.02.2013 р. № 2193. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/jg1ox00a?an=3>
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-ІУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
8. Цифра Г.О., Жуков Д. Права на раціоналізаторські пропозиції та їх захист. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5912/1/10%20-%202%286%29%20-%2029.pdf>
9. Інструкція про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України: Наказ Адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 02.09.2013 р. № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1621-13#Text>
10. Ярошевська Т.В. Проблеми охорони прав промислової власності в Україні: монографія. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2020. 372 с.
11. Булат Є.А. Деякі аспекти правової охорони раціоналізаторської пропозиції в умовах розвитку інноваційних відносин. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2_2015/part_3/11.pdf
12. Васильєв С.В. Правовий захист комерційної таємниці та раціоналізаторських пропозицій на фармацевтичному підприємстві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 4 (96). С. 162-172. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1441/1314>
13. Про затвердження Порядку сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2004 р. № 1716. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1716%2D2004%2D%Ef&p=1104834154869809#Text>

REFERENCES:

1. Ivashchenko, V.A. (2017). Zakonodavche zabezpechennia okhorony naukovykh vidkryttiv, vynakhodiv, ratsionalizatorskykh propozyttsii u SRSR ta URSR u 1950-1973 rr. [Legislative protection of scientific discoveries, inventions, innovation proposals in the USSR and the USSR in 1950-1973]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. Ch. 2. 39-43. Retrieved from: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/2_2017/part_2/11.pdf [in Ukrainian].
2. Tsyfra, H.O., Zhukov, D. (2010). Prava na ratsionalizatorski propozyttsii ta yikh zakhyst. [Rights to innovation proposals and their protection]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. № 2 (6). 177–181. Retrieved from: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5912/1/10%20-%202%286%29%20-%2029.pdf> [in Ukrainian].
3. Hrytsulenko, S.I. (2020). Analiz dynamiky rozvytku ratsionalizatorstva i vynakhidnytstva v Ukraini. [Analysis of the dynamics of the development of innovation and invention in Ukraine]. *Problemy ekonomiky*. № 2 (44). 82-90. Retrieved from: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-2_0-pages-82_90.pdf [in Ukrainian].
4. Iakubivskiy, I. (2021). Ob'iekty prava intelektualnoi vlasnosti z pozytsii rekodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy. [Objects of intellectual property rights from the standpoint of recoding the civil legislation of Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 2 (26). 162-170. [in Ukrainian].
5. Romashko A.S., & Poladko O.M. (2019) Ryzky ratsionalizatorskoj propozyttsii v pravovomu poli Ukrainy. [Risks of innovation proposal in the legal field of Ukraine]. Retrieved from: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/27494/1/P.100-101.pdf> [in Ukrainian].
6. Pro ratsionalizatorsku diialnist v Ukraini. (2013, February 5). [On innovation activity in Ukraine]. *Proiekt Zakonu Ukrainy № 2193*. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/view/jg1ox00a?an=3>

7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
8. Tsyfra, H.O., Zhukov, D. (2010). Prava na ratsionalizatorski propozyitsii ta yikh zakhyst. [Rights to innovation proposals and their protection]. Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. № 2 (6). 177–181. Retrieved from: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5912/1/10%20-%202%286%29%20-%2029.pdf> [in Ukrainian].
9. Instruksiia pro orhanizatsiiu ratsionalizatorskoi roboty v Derzhavnii sluzhbi spetsialnoho zv'iazku ta zakhystu informatsii Ukrainy. (2013, September 2). [Instruction on the organization of innovation work in the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine]. Nakaz Administratsii derzhavnoi sluzhby spetsialnoho zv'iazku ta zakhystu informatsii Ukrainy № 495. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1621-13#Text> [in Ukrainian].
10. Yaroshevska, T.V. (2020). Problemy okhorony prav promyslovoi vlasnosti v Ukraini. [Problems of protection of industrial property rights in Ukraine]. monohrafiia. 372. [in Ukrainian].
11. Bulat, Ye.A. (2015). Deiaki aspekty pravovoi okhorony ratsionalizatorskoi propozyitsii v umovakh rozvytku innovatsiinykh vidnosyn. [Some aspects of legal protection of innovation proposal in the development of innovation relations]. Pravo i suspilstvo. № 6-2 chastyna 3. 46-50. Retrieved from: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2_2015/part_3/11.pdf [in Ukrainian].
12. Vasyliiev, S.V. (2021). Pravovyi zakhyst komertsiianoi taiemnytsi ta ratsionalizatorskykh propozyitsii na farmatsevtichnomu pidpriemstvi. [Legal protection of trade secrets and innovation proposals at the pharmaceutical company]. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. № 4 (96). 162-172. Retrieved from: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1441/1314> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Poriadku splaty zboriv za dii, poviazani z okhoronoiu prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti. (2004, December 23). [On approval of the Procedure for payment of fees for actions related to the protection of intellectual property rights]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1716. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1716%2D2004%2D%EF&p=1104834154869809#Text>

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 347.965.42

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-45-50

Трошкіна Катерина Євгенівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: katerynareva@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1795-7234>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СФЕРІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню загальних засад запровадження медіації як альтернативного способу вирішення спорів у сфері авторського права в Україні. На сьогодні інститут медіації в Україні перебуває на етапі розроблення, що підтверджується активною науковою діяльністю вчених, які акцентують увагу на перевагах медіації та наголошують на необхідності її запровадження. Встановлено, що використання медіації для вирішення конфліктів з приводу інтелектуальної власності – один із найперспективніших напрямів з погляду розвитку інститутів медіації та обумовлені причини цього.

Проаналізовано сучасний стан правового регулювання медіації в Україні та процедури медіації в національному законодавстві держав-членів ЄС. Серед переваг посередництва виділяють: економічність (здійснення медіації не потребує сплати судового збору та інших судових витрат); прийняття сторонами самостійного взаємовигідного рішення; збереження конфіденційності (важливо в спорах, що потенційно можуть зашкодити діловій репутації сторін, особливо у спорах щодо інтелектуальної власності).

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, медіація, спір, медіатор, альтернативне вирішення спорів.

Troshkina K. PECULIARITIES OF COPYRIGHT MEDIATION APPLICATION

The article is devoted to the study of general principles of introduction of mediation as an alternative way of resolving copyright disputes in Ukraine. Today, the Institute of Mediation in Ukraine is under development,

Випуск 12. 2022

which is confirmed by the active research of scientists who emphasize the benefits of mediation and emphasize the need for its introduction. It is established that the use of mediation to resolve conflicts over intellectual property is one of the most promising areas in terms of the development of mediation institutions and the reasons for this.

The current state of legal regulation of mediation in Ukraine and mediation procedures in the national legislation of EU member states are analyzed. Among the advantages of mediation are: cost-effectiveness (mediation does not require payment of court fees and other court costs); adoption by the parties of an independent mutually beneficial decision; maintaining confidentiality (important disputes that could potentially damage the business reputation of the parties, especially in intellectual property disputes).

Key words: intellectual property, copyright, mediation, dispute, mediator, alternative dispute resolution.

Постановка проблеми. Однією із умов інтеграції України в Європейський Союз є вдосконалення правового регулювання інтелектуальної власності у відповідності до міжнародно-правових норм. Розвиток цифрових технологій та надання послуг через мережу Інтернет сприяють доступності об'єктів авторського права через відповідні засоби комунікацій, а це, в свою чергу, призводить до порушення авторських прав. Відповідно, глобалізація інтелектуальної власності потребує вдосконалення правового регулювання захисту авторських прав шляхом вдосконалення механізмів захисту, розширення суб'єктного складу тощо.

Стрімкий розвиток інформаційного суспільства поставив перед юридичною наукою ряд викликів, які стосуються, насамперед, захисту прав патентовласників від патентного тролінгу, захисту авторських прав у мережі Інтернет, питання належного функціонування організацій колективного управління майновими правами авторів, застосування альтернативних процедур при вирішенні спорів щодо об'єктів права інтелектуальної власності тощо.

Окремої уваги заслуговує питання альтернативного вирішення спорів щодо об'єктів інтелектуальної власності в рамках застосування медіації. Альтернативне вирішення спорів є узагальненим терміном, що використовується для визначення набору підходів і методів, спрямованих на вирішення спорів неконфліктним шляхом, починаючи від переговорів між двома сторонами, багатосторонніх переговорів, медіації, формування консенсусу та арбітраж. У даному дослідженні спробуємо комплексно проаналізувати процедуру медіації як альтернативного способу вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, а саме у сфері авторського права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-теоретичною базою дослідження стали праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених. При цьому, наукові роботи, присвячені медіації як альтернативному способу вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, як правило, характеризують лише окремі аспекти цього питання. А тому перспективними залишаються комплексні дослідження медіації у сфері інтелектуальної власності та авторського права. У зв'язку з цим, слід назвати роботи таких авторів як Н.Л. Бондаренко-Зелінська, С.В. Бондаренко, І. Василенко, Л. В. Гола, С.К. Загайнова, В. Землянська, О.Кармаза, А. Кодинець, О. О. Кульчій, В. Мотиль, М. Я. Поліщук, Г. О. Ульянова, Н. Потоцький, Ю.Розман, Л. Д. Романадзе, Г. Єрмоєнко, Д. В. Смерницький та інші.

Мета статті полягає у встановленні теоретичних особливостей медіації у сфері авторського права та дослідженні перспектив використання зарубіжного досвіду застосування медіації для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «медіація» походить від грецького терміну «medos» (нейтральний, незалежний від сторони), а також від латинських термінів «mediatio» (посередництво) та «mediare» (бути посередником у спорі) [1, с. 13-14].

На сьогодні явище медіації привертає до себе увагу не лише науковців, але й юристів-практиків з усього світу. 15 грудня 2021 року набув чинності Закон України «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Відповідно до ст.1 вказаного нормативно-правового акту, медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [2].

Дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Прийняття даного законодавчого акту відкрило нову еру у позасудовому вирішенні спорів, зокрема і у сфері інтелектуальної власності.

У Директиві № 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі аспекти посередництва (медіації) у цивільних та комерційних справах» сказано, що дана процедура має забезпечити принцип доступу до правосуддя, економічно ефективно та оперативне позасудове вирішення спорів, надійне функціонування ринку за рахунок збереження дружніх стосунків між сторонами. Поява медіації в Україні зумовлена сукупністю обставин, серед яких можна вказати, по-перше, надмірну завантаженість державних судів, а по-друге, можливість оперативного врегулювання конфлікту за допомогою медіатора зі збереженням конфіденційності [3].

До переваг медіації, на відміну від судового вирішення спору, відносять:

– економічність. Вартість третейського та судового розгляду, як правило, значно перевищує вартість процедури медіації. Крім того, медіація може здійснюватися і на безоплатній основі (відсутні обов'язкові збори та мита);

– оперативність. Процедура медіації визначається угодою сторін спору та, на відміну від судового та третейського розглядів, врегульованих законодавством чи регламентом відповідного суду, займає менше часу, проводиться оперативніше. Сторони вільні від дотримання жорстких процесуальних вимог, менш формалізовані вимоги до доказів, що подаються, тощо;

– виключення репутаційних (іміджевих) ризиків. Процедура медіації відповідно до норми закону є конфіденційною. Відповідно до принципу гласності у цивільному та арбітражному процесі будь-яке судове рішення може стати предметом обговорення у ЗМІ. Виникнення спору може бути доступним в публічній площині, що може створити несприятливе інформаційне поле, спричинити розкриття конфіденційної комерційної інформації;

– ефективність. У світовій практиці застосування медіації дає дуже відчутні результати: до 70-80% суперечок, які вирішуються за участю медіаторів, закінчуються мировою угодою [4].

Медіація ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як добровільність, конфіденційність, взаємоповага, рівноправність сторін, нейтральність та неупередженість медіатора, прозорість процедури, співпраця, відповідальність. Багато з цих принципів лежать в основі судового способу вирішення спорів, але, на відміну від судових систем, медіація забезпечує демократичність процесу та залучення його сторін до прийняття рішення. Саме залучення обох сторін процесу до прийняття рішення є ключовою відмінністю медіації від інших систем врегулювання спорів.

Необхідно зазначити, що використання медіації для вирішення конфліктів з приводу інтелектуальної власності — один із найперспективніших напрямів з погляду розвитку інститутів медіації. Це обумовлюється декількома причинами, зокрема:

1) спори у сфері інтелектуальної власності традиційно ставляться до категорії найскладніших справ, що значно підвищує правові ризики;

2) предмет спору має низку особливостей, пов'язаних зі складністю грошової оцінки об'єкта інтелектуальної власності, наявністю особистих немайнових прав та інтересів автора об'єкта;

3) підвищений інтерес до збереження конфіденційності, що диктується небажанням розкривати деталі творчих рішень, бізнес-моделей, ноу-хау, наслідки допущених порушень тощо;

4) велика кількість конфліктів за участю іноземних юридичних та фізичних осіб, для яких використання альтернативних способів вирішення спорів є звичайним способом врегулювання конфлікту;

5) зв'язок конкретного конфлікту з іншими численними спірними ситуаціями, зокрема що виникають поза української юрисдикції. Великий потенціал позасудового врегулювання конфліктів у сфері, що розглядається, підтверджує і те, що сторони, які звертаються до Вищого суду з питань інтелектуальної власності, часто налаштовані на його мирне врегулювання.

Нині у сфері інтелектуальної власності є досить ефективні механізми врегулювання суперечок, що виникають щодо окремих об'єктів інтелектуальної власності. При Всесвітній організації інтелектуальної власності успішно функціонує Центр з арбітражу та посередництва, що є нейтральним міжнародним некомерційним органом з врегулювання спорів, який пропонує різні ефективні з точки зору затрат часу та засобів варіанти альтернативного врегулювання спорів. Це дозволяє приватним особам успішно вирішувати свої внутрішні або транскордонні суперечки щодо інтелектуальної власності та технології у позасудовому порядку [5].

Незважаючи на це, у нашій країні зберігається неоднозначне ставлення до цього інституту. З одного боку, спостерігається підвищений інтерес до цієї процедури з боку юридичної спільноти, з другого — медіація сприймається як марний механізм вирішення конфліктів. Поки що відсутня і стійка практика застосування процедури медіації, в тому числі і для врегулювання конфліктів у сфері інтелектуальної власності. Суди відзначають такі причини низької популярності примирних процедур:

1) організаційні:

- відносна новизна процедури медіації;

- відсутність медіаторів;

- відсутність реклами на ринку професійних медіаторів;

- відсутність поширеної практики використання медіації;

- відсутність у суді приміщень, які можна було б надавати для проведення примирливих процедур;

- низька активність просвітницької роботи на рівні державних органів усіх рівнів та органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, медіаторів;

- не обов'язковість проведення процедури медіації, яка б передувала зверненню до суду;

2) економічні:

- висока вартість послуг професійних медіаторів;

- процесуальна пасивність при вирішенні цивільних спорів, небажання нести додаткові фінансові витрати;

- відсутність прагнення судових представників до примирення сторін, оскільки це суттєво знижує розмір оплати їхніх послуг;

3) суб'єктивні (психологічні):

- високий ступінь конфліктності відносин у суспільстві;
- непоінформованість сторін про медіацію;
- відсутність навичок та традицій щодо ведення переговорів;
- недовіра до медіатора;
- прагнення особи, право якої порушено, будь-якими способами притягнути до відповідальності порушника суб'єктивного права;
- неучасть у судових засіданнях керівників, які мають право приймати рішення, у тому числі щодо предмета спору;
- сприйняття судового рішення як більш цінного судового акту в порівнянні з ухвалою про припинення провадження у справі;
- небажання брати відповідальність за вирішення конфлікту на себе;
- вирішення спору в судовому порядку є відстрочкою виконання своїх зобов'язань перед контрагентами для несумлінних осіб;
- низький рівень правової культури [6].

Ціла низка причин, що перешкоджають розвитку медіації, може бути усунена власне державними судами. До таких заходів можна віднести: організацію інформування сторін про можливості використання медіації та її позитивні моменти (розміщення інформаційних стендів у приміщеннях суду, а також необхідної інформації на сайті тощо); організацію робочого місця для медіаторів, які працюють у суді (обладнання кімнат примирення, переговорних приміщень); створення можливості скористатися послугами медіаторів, що функціонують при суді (організація чергування медіаторів, їхня присутність у судових засіданнях, забезпечення безоплатного надання послуг медіаторів на території суду). Важливим є підвищення рівня знань суддів про медіацію, а також їхнє навчання відповідним методикам.

Судді, які вивчили методи медіації, з більшою готовністю пропонують сторонам вдаватися до цієї процедури. На можливість звернення до цього врегулювання конфлікту вказується в процесуальних документах.

Проте сторони спору дуже неохоче вдаються до цієї процедури. У численних публікаціях, присвячених аналізу причин негативного ставлення сторін до можливості врегулювання конфлікту у позасудовому порядку з використанням послуг медіаторів, зазначається недоліки правового регулювання, усунення яких має, на думку авторів, підвищити інтерес до цієї процедури. Не з усіма цими пропозиціями можна погодитись. Так, пропонується, наприклад, змінити статус медіативної угоди, яка на даний час не може бути виконана примусово, і суд не має обов'язку затвердити її як світову (таке твердження є правом, а не обов'язком суду) [7].

Однак пропозиція про надання примусової сили медіативній угоді, на нашу думку, відображає той самий стереотип про переваги дій, забезпечених державним примусом, тоді як авторитет медіації повинен забезпечуватися взаємоприйнятним рішенням, у виконанні якого сторони безпосередньо зацікавлені.

Водночас заслуговує на уважний розгляд пропозицію про надання державним судам у певних випадках права зобов'язувати сторони вдаватися до медіації. Як відомо, чинні норми встановлюють лише обов'язок суду роз'яснити сторонам право на звернення до медіатора та не зобов'язують рекомендувати звернення до медіаторів тоді, коли, на думку судді, врегулювання спору в рамках медіації було б більш ефективним.

Як вірно зазначають фахівці [4], процесуальне законодавство багатьох країн дозволяє суддям виявити ініціативу та дати подібну рекомендацію сторонам (наприклад, у Нідерландах, Болгарії, Словенії, Румунії, Польщі, Англії). Важливо, щоб суд міг донести свою думку щодо можливості позасудового врегулювання конфлікту безпосередньо до осіб, які приймають стратегічні рішення в компаніях, що виступають сторонами спору. Не секрет, що професійні представники нерідко зацікавлені у продовженні конфлікту, а найчастіше самі провокують його продовження та поширення.

Тому важливо, щоб рішення про вибір процедури приймалися особами, чий інтерес безпосередньо порушений конфліктом, і саме їхня участь у процедурах медіації має бути забезпечена. Серйозною проблемою, вирішення якої здатне позитивно вплинути на розширення практики медіації, є недостатній професійний рівень медіаторів, відсутність єдиних вимог щодо їх кваліфікації. Зокрема, як негативний фактор може бути розцінено відсутність вимоги до професійного медіатора мати вищу юридичну освіту, оскільки медіатор, що не має спеціальних знань, не може оцінити дії сторін і запропоновані ними рішення з точки зору законності та здійсненості. Слід погодитися з думкою, що медіація стане популярнішою за розгляд у суді тільки тоді, коли медіатори зможуть вирішити справу швидше, дешевше, з меншими витратами часу та сил, з більшим психологічним комфортом для сторін, а головне — професійно та законно.

Сторони в суперечках щодо авторських прав також часто беруть на себе незavidну відповідальність за судові справи, у яких шанси на успіх є малоперспективними або потенціал для відновлення мінімальний. Такі ситуації часто виникають, коли процесуальне або матеріальне законодавство про авторське право несприятливе для основних фактів справи сторони. Одним із засобів подолання таких труднощів є посередництво в суперечці до того, як несприятливі факти будуть викриті судді або присяжним (або протилежній стороні).

Хоча посередництво в спорах усіх типів є загальною перевагою, збереження ділових відносин та репутації частіше вигідно учасникам спорів у справах про інтелектуальну власність через ділові асоціації, які часто існують між сторонами. Це збереження впливає з «можливості використовувати механізм, який є набагато менш формальним і менш агресивним, ніж судовий процес», а також з того факту, що «по завершенні медіації сторони можуть вимагати права власності на резолюцію». Медіація також дає підприємствам перевагу швидкого вирішення спорів, уникаючи тим самим втручання в повсякденну діяльність бізнесу та можливості отримання прибутку.

У класичній недирективній формі посередництва посередник бере на себе роль лише сприяння, утримуючись від включення своїх поглядів, цінностей або рішень у процес переговорів. Тим не менш, зростаюча роль адвокатів і колишніх суддів як медіаторів останнім часом спричинила поширення більш оціночного процесу. Такі методи оцінки особливо підходять для справ щодо інтелектуальної власності, оскільки вони «часто кидають виклик правовій системі своєю складною технічною природою. «Хоча «сторонам може знадобитися витратити значну кількість часу, зусиль і грошей, щоб «навчати» відповідній технології народного засідателя або присяжних, обрана (нейтральна третя сторона) зазвичай не потребуватиме майже такої освіти».

У разі оціночної медіації сторони можуть скористатися можливістю посередника щодо авторських прав оцінити цінність справи сторони або оцінити ймовірність успіху сторони в судовому розгляді. Сторони в сgjhfh[щодо авторських прав також можуть вибирати посередників з корпоративною освітою, щоб запропонувати творчі бізнес-рішення, які інакше можна було б не помітити. Таким чином, медіація дає сторонам можливість обрати нейтральну третю сторону на основі досвіду, освіти та стилю посередництва – варіант, недоступний сторонам під час судового розгляду.

Фактори, які сторони повинні враховувати при відборі справ щодо авторського права для медіативної процедури, є лише злиттям аргументів, наведених у дослідженні. Сторони в спорах щодо авторських прав повинні розглянути питання про медіацію, у наступних випадках:

- 1) витрати на судовий процес були б некеровано високими;
- 2) існує можливість «розповсюдження» авторських прав;
- 3) результат судового розгляду особливо важко передбачити;
- 4) юридичний прецедент є несприятливим щодо фактів, що лежать в основі справи сторони;
- 5) судовий процес може зашкодити діловим відносинам або репутації сторін;
- 6) спір може вимагати спеціального розуміння закону про авторське право;
- 7) обставини не призводять до ситуації збанкрутування компанії. Ці фактори необхідно оцінювати в

контексті того, як кожен з них ставиться до остаточного питання про те, чи є посередництво в інтересах сторони.

Помітно відсутні в цих факторах дві характеристики, які, якщо вони присутні, можуть свідчити про невідповідність медіації.

По-перше, якщо спір щодо авторських прав уже вирішено та очікує на апеляцію, сторона, що переважає, може більше не мати стимулу брати участь у посередництві. Незважаючи на це, медіація може бути корисною для вирішених справ, у яких витрати на апеляцію є надмірно обтяжливими або засоби правового захисту суду першої інстанції недостатні.

По-друге, судді та адвокати, які беруть участь у спорах щодо авторських прав, повинні уникати передачі справ про порушення авторських прав на посередництво, коли одна сторона не має повноважень на врегулювання (або має такі обмежені повноваження, що медіація виявилася б марною), оскільки передача таких справ завадить самій доцільності медіації. призначений для виховання.

І, нарешті, ситуації збанкрутування компанії — це спори, які, як правило, слід не вирішувати шляхом медіації, особливо коли довгострокові цілі клієнта не можуть бути задоволені шляхом врегулювання. Однак, на відміну від ситуацій збанкрутування компанії, соціальне та культурне значення спору про авторські права не повинно мати жодного значення для юристів при виборі справ для посередництва (хоча це може бути для суддів), оскільки зобов'язання практиків авторських прав забезпечувати їх цілі клієнтів перевершують будь-який етичний обов'язок сприяти розвитку закону. Нарешті, судовий процес щодо авторських прав, на відміну від інших галузей права, рідко приймає глибокі рішення, які мають велике суспільне значення; скоріше, його сфера зазвичай обмежується комерційними питаннями, які добре підходять для процесу медіації.

Незважаючи на переваги, пов'язані з вищезазначеними факторами, сторони часто не бажають погоджуватися на посередництво в розпал суперечки. Щоб боротися з таким небажанням, підприємства часто включають обов'язкові положення про посередництво в контракти до того, як виникнуть такі суперечки, коли сторони більш готові до цього. погодитися на посередництво. За такими угодами сторони несуть юридичний обов'язок брати участь у посередництві відповідно до умов договору.

Сторони, які розробляють положення про медіацію, повинні приділяти пильну увагу визначенню того, що є дотриманням вимоги про медіацію. Наприклад, складники, які стурбовані майбутніми суперечками щодо перекладу, можуть побажати використовувати об'єктивну мову, наприклад, вказати тривалість медіації та інформацію, якою буде обмінюватися. Інші розробники можуть, ризикуючи «відкрити двері для судового розгляду з питань дотримання вимог», вибрати вимогу «сумлісної» участі.

Висновки. Таким чином, у висновку необхідно зазначити, що враховуючи різні стимули до встановлення компромісу у спорах щодо авторських прав шляхом медіації, все ж на сьогодні медіація виявляється недостатньо застосовуваним засобом вирішення таких спорів. Тому для формування системи, в якій медіація стала б реальною альтернативою судовому розгляду спорів, необхідно вирішити низку складних завдань, зокрема насамперед щодо законодавчого врегулювання процедури медіації та закріплення медіації, яка б передувала зверненню до суду, формування в країні корпусу професійних медіаторів та розробки процесуальних механізмів взаємодії медіації із судами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bobrowicz M. Mediacje gospodarsze – jak mediować i przekonywać. Warszawa, 2004. S. 13-14.
2. Про медіацію: Закон України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
3. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах: Міжнародний документ від 21.05.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a95
4. Аболонин В. О. Судебная медиация: теория, практика, перспективы. М. : Инфотропик Медиа, 2014.
5. Офіційний веб-сайт ДП «Український інститут інтелектуальної власності». URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/ip-mediation-center>
6. Серго А. Г. Медиация в спорах об интеллектуальной собственности. *Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права.* 2017. № 1.
7. Brenneur B. Overview of Judicial Mediation in the World. Mediation is the universal language of conflict resolution. Paris, 2010.

REFERENCES:

1. Bobrowicz, M. (2004). Mediacje gospodarsze – jak mediować i przekonywać. [Economic mediation - how to mediate and persuade]. 13-14. [in Polish].
2. Pro mediatsiui. (2021, November 16). [On mediation]. Zakon Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
3. Dyrektyva № 2008/52/JeS Yevropeiskoho parlamentu i Rady pro deiaiki aspekty poserednytstva (mediatsii) v tsyvilnykh ta komertsiiynykh spravakh. (2008, May 21), [Directive № 2008/52 / EU of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a95 [in France].
4. Abolonin, V. O. (2014). Sudebnaya mediatsiya: teoriya, praktika, perspektivy. [Judicial mediation: theory, practice, prospects]. [in Russian]
5. Ofitsiyniy veb-sait DP «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti». [Official website of the Ukrainian Institute of Intellectual Property] Retrieved from: <https://ukrpatent.org/uk/articles/ip-mediation-center> [in Ukrainian].
6. Sergo, A. G. (2017). Mediatsiya v sporah ob intelektualnoy sobstvennosti. [Mediation in intellectual property disputes]. *Avtorskoe pravo i smezhnyie prava.* № 1. [in Russian]
7. Brenneur, B. (2010). Overview of Judicial Mediation in the World. Mediation is the universal language of conflict resolution. [in France].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 341.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-50-54

Чернік Світлана Дмитрівна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка,

e-mail: s.d.chernik@cuspu.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0003-3290-1797>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Стаття присвячена дослідженню правового регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом. Акцентовано на визначенні поняття «іноземний елемент» у законодавстві та науковій літературі. Виокремлено способи регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом, які застосовуються у міжнародному приватному праві. Одним із найпоширеніших з них є прийняття нормативних актів з відповідними

колізійними нормами та укладення дво- або багатосторонніх договорів між державами. Міжнародні договори покликані уніфікувати норми права щодо регулювання сімейних відносин між громадянами різних держав через наявну відмінність між законодавствами. Проаналізовано зміст конвенцій, які акумулюють колізійні норми щодо регулювання окремих сфер сімейних відносин, зокрема, Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік, реєстрацію шлюбу (1962 р.) та Конвенція про захист дітей та співробітництво у галузі міжнародного усиновлення (1993 р.). Досліджено нормативно-правові акти України, які регулюють сімейні відносини, ускладнені іноземним елементом. Серед них особлива увага приділена Сімейному кодексу України та Закону України «Про міжнародне приватне право». Встановлено, що Сімейний кодекс України містить норми щодо особливостей усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями. Закон України «Про міжнародне приватне право» є спеціальним нормативно-правовим актом, який містить колізійні норми сімейного права, та забезпечує реалізацію прав і свобод громадян. Визначено роль у регулюванні сімейних відносин між громадянами різних держав дво- та багатосторонніх договорів у сфері приватноправових відносин. Проаналізовано зміст Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах.

Ключові слова: сімейні правовідносини, іноземний елемент, колізійна норма, міжнародні договори, сімейне законодавство.

Chernik S. LEGAL REGULATION OF FAMILY RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT

The article is devoted to the study of the legal regulation of family relations complicated by a foreign element. Emphasis is placed on the definition of "foreign element" in legislation and scientific literature. The methods of regulating family legal relations with a foreign element, which are used in private international law, are singled out. One of the most common of these is the adoption of regulations with relevant conflict rules and the conclusion of bilateral or multilateral agreements between states. International treaties are designed to unify the rules of law governing family relations between citizens of different countries due to the differences between the laws. The content of conventions that accumulate conflicting rules on the regulation of certain areas of family relations, in particular, the Convention on Consent to Marriage, Minimum Age, Registration of Marriage (1962) and the Convention on Protection of Children and Cooperation in Respect of Intercountry Adoption (1993). The normative legal acts of Ukraine regulating family relations complicated by a foreign element have been studied. Among them, special attention is paid to the Family Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Private International Law». It is established that the Family Code of Ukraine contains norms on the peculiarities of the adoption of children by citizens of Ukraine living abroad and foreigners. The Law of Ukraine «On Private International Law» is a special normative legal act that contains conflicting norms of family law and ensures the realization of the rights and freedoms of citizens. The role of bilateral and multilateral agreements in the field of private law relations in the regulation of family relations between citizens of different states is determined. The content of the Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on legal assistance and legal relations in civil and criminal cases is analyzed.

Key words: family legal relations, foreign element, conflict rule, international agreements, family law.

Постановка проблеми. Розвиток економіки, активізація міграційних та інтеграційних процесів у світі сприяють збільшенню кількості шлюбів, укладених між громадянами різних держав. Сімейні правовідносини, які ускладнені іноземним елементом, тобто мають у своєму складі або іноземний суб'єкт, або іноземний об'єкт або іноземний юридичний факт, потребують особливої уваги з боку законодавця з метою захисту прав, свобод та інтересів громадян України. Серед важливих питань, які потребують врегулювання у цьому контексті, слід назвати: особливості умов та порядку реєстрації шлюбу, особисті немайнові й майнові відносини подружжя, батьків та дітей, припинення шлюбу, усиновлення тощо. Однак сімейне законодавство кожної держави має свої особливості, які склалися історично під впливом низки чинників (релігійних, національних тощо). Розбіжності у нормативному регулюванні сімейних правовідносин в різних країнах призводять до виникнення колізій. У такому випадку застосовуються колізійні норми, які визначають право якої країни буде застосовуватися для регулювання цих відносин. Таким чином, правове регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, потребує ґрунтовного вивчення з метою удосконалення механізму забезпечення прав людини і громадянина в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема правового регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, стала об'єктом дослідження багатьох праць науковців: А. Довгерта, Р. Карпенко, Л. Косовського, Ю. Корнєєва, О. Лефтерова, В. Ткаченко, О. Шкільнюк та інших. Зокрема, вченими вивчаються загальні підстави укладання шлюбів з іноземцями або визнання шлюбів, укладених на території іншої держави, підстави визнання шлюбів недійсними, регулювання відносин подружжя тощо. Наприклад, дослідниця В. Ткаченко здійснила аналіз чинного законодавства, норм міжнародного права та юридичної літератури з метою визначення поняття «права на шлюб» і механізму його реалізації з урахуванням особливостей колізійного регулювання. Вона вважає, що в умовах глобалізаційних процесів виникає необхідність наближення національно-правового регулювання до вироблених міжнародною практикою механізмів захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин [1, с. 285]. На особливу увагу заслуговують праці, присвячені дослідженню питань визначення походження дитини, обсягу її особистих немайнових та майнових прав, форм влаштування дітей-сиріт. Так, О. Лефтерова проаналізувала колізійне регулювання визначення походження дитини та визначила найбільш сприятливі для забезпечення інтересів дитини, народженої у шлюбі, ускладненому іноземним елементом, форми колізійного врегулювання визначення її походження [2, с. 24]. Отже, в сучасних реаліях глобалізаційних процесів питання

регулювання сімейних відносин, ускладненим іноземним елементом, набувають виняткового значення та потребують подальшого вивчення.

Мета статті – дослідити міжнародне та національне законодавство, яке регулює сімейні правовідносини, ускладнені іноземним елементом.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародному приватному праві правове регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом здійснюється такими способами:

- окремими положеннями в межах цивільних кодексів (Франція, Бразилія та інші);
- законами про міжнародне приватне право, які містять у собі колізійні норми сімейного права (Італія, Швейцарія та інші);
- окремими положеннями в рамках сімейних кодексів, переважно, передбачені окремі розділи, присвячені регулюванню сімейних правовідносин з іноземним елементом (Китай, Таджикистан та інші) [3, с. 27].

Відмітимо, що у світі поширеною практикою регулювання сімейних відносин з іноземним елементом є прийняття нормативних актів з відповідними колізійними нормами та укладення дво- або багатосторонніх договорів між державами.

В Україні правове регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, здійснюється Сімейним кодексом України 2002 року, Законом України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року та дво- або багатосторонніми договорами України у сфері приватноправових відносин. Окреме місце посідають міжнародні договори, які покликані уніфікувати норми сімейного права в окремих питаннях та покращити механізм врегулювання сімейні відносини між громадянами різних держав.

Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року встановлює порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок. Згідно Закону України «Про міжнародне приватне право», форма та порядок укладення шлюбу за національним законодавством між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства визначаються правом України та регулюються Сімейним кодексом України (далі – СК України) [4]. Закон містить Розділ IX, який включає норми у сфері шлюбно-сімейних відносин для врегулювання відповідних питань між громадянами України та іноземцями щодо дійсності шлюбу, форми та порядку його укладення в Україні тощо.

Зупинимось на визначенні поняття «іноземний елемент». Законом України «Про міжнародне приватне право» іноземний елемент визначається як ознака, що характеризує приватноправові відносини, та виявляється в одній або кількох з таких форм:

- хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою;
- об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави;
- юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [4].

Таким чином, приватноправові відносини вважаються такими, що ускладнені іноземним елементом за умови наявності або іноземного суб'єкту, або іноземного об'єкту, або іноземного юридичного факту.

Л. М. Косовський, розглядаючи правову природу іноземного елемента в цивільному судочинстві, вважає його кваліфікуючою державно-територіальною ознакою для певних правовідносин, з відповідними основними складовими елементами. Водночас він пропонує викласти визначення поняття «іноземний елемент», наведене у Законі України «Про міжнародне приватне право», зі змінами. Зокрема, з огляду на аналіз поняття приватноправові відносини Л. М. Косовський вважає іноземний суб'єкт, іноземний об'єкт та іноземний юридичний факт не формами виявлення ознаки цих відносин, а її складовими [5, с.53-54]. Проте у будь-якому випадку наявність іноземного елемента у правовідносинах вказує на необхідність вибору правопорядку тієї чи іншої держави.

На думку науковців, саме наявність іноземного елемента в шлюбно-сімейних відносинах надає їм «міжнародного» характеру та відносить до сфери міжнародних приватноправових відносин, що регулюються за допомогою колізійних норм міжнародно-правового характеру та колізійними нормами законодавства України. Особливе значення набувають уніфіковані матеріально-правові норми, що регулюють вказані відносини. Нормативні акти встановлюють умови та перешкоди, порядок укладення шлюбу, особливості укладення шлюбу за кордоном, регулюють особисті немайнові і майнові відносини подружжя, батьків і дітей, виконання зобов'язань щодо утримання, усиновлення іноземцями тощо [6, с. 209]. Відмітимо, що для правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві характерним є перевага колізійних норм над уніфікованими нормами [7, с. 164].

Уніфікація сімейного законодавства на міжнародному рівні ускладнюється розбіжностями у регулюванні приватноправових відносин в різних країнах. Проте існує низка конвенцій, які акумулюють колізійні норми щодо регулювання окремих сфер сімейних відносин. Серед них слід назвати Конвенцію про визнання і виконання рішень у справах про аліментні зобов'язання відносно дітей (1958 р.), Конвенцію про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік, реєстрацію шлюбу (1962 р.), Конвенцію про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів (1978 р.), Конвенцію про захист дітей та співробітництво у галузі

міжнародного усиновлення (1993 р.) та інші. У цілому міжнародні договори покликані створити механізм забезпечення прав, свобод та інтересів громадян щодо реалізації їх особистих немайнових та майнових прав. Зупинимося на характеристиках окремих з них.

Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік, реєстрацію шлюбу (1962 р.) встановлює обов'язковість беззаперечної та вільної згоди обох сторін, підтверджена особисто у присутності уповноваженого представника влади й свідків. Держави-підписанти повинні мати відповідні нормативно-правові акти, які встановлюють мінімальний шлюбний вік. Не допускається укладання шлюбу з особою, яка не досягла встановленого віку, крім випадків, коли компетентний орган влади в інтересах особи дозволить зробити виняток щодо цього правила за наявності поважних причин. Також Конвенцією визнаються лише шлюби, зареєстровані в органах державної влади [8].

Конвенція про захист дітей та співробітництво у галузі міжнародного усиновлення (1993 р.) ставить за мету створити гарантії для здійснення міждержавного усиновлення в найкращих інтересах дитини та при додержанні усіх її основних прав, визнаних у міжнародному праві. Також міждержавна домовленість створює систему співробітництва для забезпечення дотримання гарантій прав дитини та, таким чином, запобігти їх викраденню, продажу або торгівлі ними; забезпечити визнання в договірних державах усиновлень [9].

Сімейний кодекс України 2002 року регулює сімейні відносини з іноземним елементом з питань усиновлення [10]. Розділ VI містить норми щодо особливостей усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями. СК України регулює питання усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України; усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України; усиновлення в Україні іноземцем дитини, яка є іноземцем або особою без громадянства. Також визначені обмеження права іноземця на тасмницю усиновлення дитини, яка є громадянином України, та порядок нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями.

Закон України «Про міжнародне приватне право» у розділі IX «Колізійні норми сімейного права» включає норми, які регулюють право на шлюб, особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя, а саме: умови та порядок його укладання в Україні та консульській установі або дипломатичному представництві; дійсність шлюбу, укладеного за межами України; шлюбний договір, правові наслідки шлюбу, підстави визнання його недійсним тощо. Частина положень Закону стосується правового регулювання визначення походження дитини, особистих немайнових та майнових прав батьків та дітей, усиновлення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [4]. Таким чином, Україна має окремий нормативно-правовий акт, який містить колізійні норми сімейного права, та забезпечує реалізацію прав і свобод її громадян.

Особливу роль у регулюванні сімейних відносин між громадянами різних держав відіграють дво- та багатосторонні договори у сфері приватноправових відносин. Так, Україна має відповідні договори з Республікою Польща, Албанією, Болгарією, В'єтнамом, Монголією, Узбекистаном, Китайською Народною Республікою, Кубою, Німеччиною, Фінляндією, Латвією, Литвою, Чехією та іншими державами. Наприклад, Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах у розділі II «Справи в галузі сімейного права» встановлює, що форма укладання шлюбу визначається законодавством договірної сторони, на території якої укладається шлюб. Умови укладання шлюбу визначаються для кожної із осіб, що вступають до шлюбу, законодавством договірної сторони, громадянином якої вона є. Окрім цього договір встановлює особливості регулювання особистих і майнових відносин подружжя, розірвання шлюбу, правовідносин між батьками та дітьми, усиновлення, опіки і піклування над дітьми-сиротами або дітьми, позбавлених батьківського піклування [11].

Висновки. У сучасному світі поширеним явищем є виникнення сімейних правовідносин, які мають у своєму складі іноземний елемент, а саме: або іноземний суб'єкт, або іноземний об'єкт, або іноземний юридичний факт. Наявність іноземного елемента у правовідносинах вказує на необхідність вибору правопорядку тієї чи іншої держави. При регулюванні сімейних відносин у міжнародному приватному праві надається перевага колізійним нормам над уніфікованими нормами. Правове регулювання сімейних відносин з іноземним елементом в Україні здійснюється міжнародними договорами, Сімейним кодексом України 2002 року, Законом України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року та дво- або багатосторонніми договорами України у сфері приватноправових відносин. Міжнародні конвенції покликані уніфікувати колізійні норми сімейного права в окремих сферах приватноправових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ткаченко В. Колізійні питання реалізації права на шлюб у міжнародному приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №6. С. 282-286.
2. Лефтерова О.І. Колізійне регулювання визначення походження дитини, народженої в «міжнародному» шлюбі. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2019. Том 24 № 2(35) С. 23-33.
3. Шкільнюк О.В. Колізійне регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. №7/1. С. 26-30.

4. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005. № 2709 – IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
5. Косовський Л.М. Забезпечення примирення сторін як основна мета стадії підготовки справи з іноземним елементом до судового розгляду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2014. Вип. 29(2.3). С. 41-47.
6. Довгерт А.С. Міжнародне приватне право. Загальна частина: підручник / за ред. А.С. Довгерта і В.І. Кисіля. К.: Алерта, 2012. 376 с.
7. Міжнародне приватне право. навч. посіб. / За ред. С. Г. Кузьменка. К.: Центр учбової літератури, 2010. 316 с
8. Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік, реєстрацію шлюбу (1962 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_242#Text
9. Конвенція про захист дітей та співробітництво у галузі міжнародного усиновлення (1993 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text
10. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
11. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text

REFERENCES:

1. Tkachenko, V. (2020). Koliziini pytannia realizatsii prava na shliub u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi. [Conflicting issues of realization of the right to marriage in private international law]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo.* №6. 282-286. [in Ukrainian].
2. Lefterova, O.I. (2019). Koliziine rehuliuвання vyznachennia pokhodzhennia dytyny, narodzhenoї v «mizhnarodnomu» shliubi. [Conflict regulation of determining the origin of a child born in an "international" marriage]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznavstvo.* Tom 24 № 2(35) 23-33. [in Ukrainian].
3. Shkilniuk, O.V. (2019). Koliziine rehuliuвання shliubno-simeinykh vidnosyn u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi. [Conflict regulation of marital and family relations in private international law]. *Ekonomika. Finansy. Pravo.* №7/1. 26-30. [in Ukrainian].
4. Pro mizhnarodne pryvatne pravo. (2005, June 23). [On private international law]. *Zakon Ukrainy* № 2709–IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian].
5. Kosovskiy, L.M. (2014). Zabezpechennia prymyrennia storin yak osnovna meta stadii pidhotovky spravy z inozemnym elementom do sudovoho rozghliadu. [Ensuring conciliation of the parties as the main goal of the stage of preparation of the case with a foreign element for trial]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo.* Vyp. 29(2.3). 41-47. [in Ukrainian].
6. Dohvert, A.S. (2012). Mizhnarodne pryvatne pravo. Zahalna chastyna. [International private law. The general part]. 376. [in Ukrainian].
7. Kuzmenko, S.H. (2010). Mizhnarodne pryvatne pravo. [International private law]. navch. posib. 316. [in Ukrainian].
8. Konventsiiia pro zghodu na vstup u shliub, minimalnyi shliubnyi vik, reiestratsiiu shliubu. (1962). [Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage, Registration of Marriage]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_242#Text [in Ukrainian].
9. Konventsiiia pro zakhyst ditei ta spivrobotnytstvo u haluzi mizhnarodnoho usynovlennia (1993). [Convention on the Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text [in Ukrainian].
10. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
11. Dohovir mizh Ukrainoiu i Respublikoiu Polshcha pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvilnykh i kryminalnykh spravakh. (1993, May 24). [Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on Legal Assistance and Legal Relations in Civil and Criminal Matters]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 347.961

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-55-59

Аверіна Євгенія Анатоліївна,
аспірантка ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
e-mail: notary@averina.com.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7988-9364>

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Дослідження правового змісту суспільних відносин у сфері нотаріальної діяльності як предмета правового регулювання має на меті підвищення ефективності функціонування її механізму, державного регулювання цієї діяльності, створення належних організаційно-правових умов для покращення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України суб'єктами нотаріальної діяльності.

Поняття «нотаріальна діяльність» на законодавчому рівні не визначене. У Законі України «Про нотаріат» використовуються терміни «нотаріат», «нотаріальні дії», «діяльність нотаріату», «нотаріальна діяльність», однак у тексті закону наведено лише визначення поняття «нотаріат». Нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Види нотаріальних дій, які уповноважені здійснювати нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування, консульські установи України за кордоном та інші, спеціальні, суб'єкти нотаріальної діяльності, у своїй сукупності складають предмет нотаріальної діяльності.

Зроблено висновок про те, що нотаріальною діяльністю є діяльність нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, консульських установ України за кордоном та спеціальних суб'єктів нотаріальної діяльності у сфері посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій, передбачених законодавством України, з метою надання їм юридичної вірогідності, яка має як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер, врегульована нормами національного законодавства України та міжнародними договорами України, має місце як на території України, так і за кордоном.

Ключові слова: предмет правового регулювання, нотаріат, нотаріальні дії, діяльність нотаріату, нотаріальна діяльність, суб'єкти нотаріальної діяльності.

Averina E. PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF NOTARIAL ACTIVITIES AS A SUBJECT OF LEGAL REGULATION

The study of the legal content of public relations in the field of notarial activity as a subject of legal regulation aims to increase the effectiveness of its mechanism, state regulation of this activity, creating appropriate organizational and legal conditions to improve protection of rights and interests of citizens and legal entities of Ukraine by subjects of notarial activity.

The concept of «notarial activity» is not defined at the legislative level. The Law of Ukraine «On Notaries» uses the terms «notary», «notarial acts», «activities of notaries», «notarial activities», but the text of the law provides only a definition of «notary». Notary in Ukraine is a system of bodies and officials who are obliged to certify rights, as well as facts of legal significance, and to perform other notarial acts provided by law in order to give them legal credibility.

Types of notarial acts authorized by notaries, officials of local governments, consular offices of Ukraine abroad and other, special, subjects of notarial activity, together constitute the subject of notarial activity.

It is concluded that notarial activity is the activity of notaries, officials of local governments, consulates of Ukraine abroad and special subjects of notarial activity in the field of certification of rights, as well as facts of legal significance and other notarial acts, provided by the legislation of Ukraine, in order to provide them with legal credibility, which has both private and public law character, regulated by national legislation of Ukraine and international treaties of Ukraine, takes place both in Ukraine and abroad.

Key words: subject of legal regulation, notary, notarial acts, activities of notaries, notarial activities, subjects of notarial activities.

Постановка проблеми. Як відомо, предметом правового регулювання є суспільні відносини, що урегульовані нормами права. Залежно від предмету та методу правового регулювання окремих сфер суспільних відносин, система права поділяється на галузі, підгалузі, інститути права.

Дослідження правового змісту суспільних відносин у сфері нотаріальної діяльності як предмета правового регулювання має на меті підвищення ефективності функціонування її механізму, державного регулювання цієї діяльності, створення належних організаційно-правових умов для покращення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України суб'єктами нотаріальної діяльності.

Стан дослідження. Нотаріальна діяльність є предметом наукових досліджень таких авторів, як Баранкова В. В., Долинська М. С., Комаров В. В., Нікітін Ю. В., Фурса С. Я. та ряду інших учених-юристів. Основні положення цих досліджень використовуються у даній статті [1–5].

Метою статті є характеристика суспільних відносин у сфері нотаріальної діяльності як предмета правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, предметом правового регулювання є суспільні відносини, що потребують правового регулювання і об'єктивно піддаються йому, сторонами яких виступають правоздатні і дієздатні особи [6, 7].

Характеризуючи суспільні правовідносини у сфері нотаріальної діяльності важливо дослідити склад цих правовідносин, а саме їх правовий зміст, систему суб'єктів та предмет.

Відповідно до ст. 92 Конституції України організація і діяльність нотаріату визначаються виключно законами України [8].

Слід зазначити, що поняття «нотаріальна діяльність» на законодавчому рівні не визначене. Так, у Законі України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII використовуються терміни «нотаріат», «нотаріальні дії», «діяльність нотаріату», «нотаріальна діяльність», однак у тексті закону наведене лише визначення поняття «нотаріат» [9].

Отже, згідно із ст. 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [9].

Щодо суб'єктного складу нотаріальної діяльності та видів нотаріальних дій слід зазначити наступне.

Нотаріусом є уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [9].

Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси). На нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах або займаються приватною нотаріальною діяльністю, законом може бути покладено вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності. Крім зазначеного, нотаріуси можуть проводити медіацію у порядку, визначеному законом, за умови проходження ними базової підготовки медіатора. Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу [9].

Нотаріуси уповноважені вчиняти такі нотаріальні дії: посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності, вимоги про нотаріальне посвідчення правочину тощо); вживають заходів щодо охорони спадкового майна; видають свідоцтва про право на спадщину; видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя) на підставі спільної заяви або в разі смерті одного з подружжя; видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів); видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися; провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме; видають дублікати нотаріальних документів, що зберігаються у справах нотаріуса; накладають та знімають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягає державній реєстрації; накладають заборону щодо відчуження грошових сум, що будуть зараховані заявником вимоги, визначеним відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства», на рахунок умовного зберігання (ескроу), відкритий відповідно до зазначеного закону; засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них; засвідчують справжність підпису на документах; засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу; посвідчують факт, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту; посвідчують факт, що фізична особа є живою; посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці; посвідчують час пред'явлення документів; передають заяви фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам; приймають у депозит грошові суми та цінні папери; вчиняють виконавчі написи; вчиняють протести векселів; вчиняють морські протести; приймають на зберігання документи; вчиняють інші нотаріальні дії згідно із законом. Державні нотаріуси в державних нотаріальних архівах видають дублікати і засвідчують вірність копій і виписок з документів, які зберігаються у справах цих архівів [9].

Наступною категорією суб'єктів нотаріальної діяльності є посадові особи органів місцевого самоврядування. Згідно із ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР до делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить, серед іншого, вчинення нотаріальних дій з питань, віднесених законом до їх відання, реєстрація актів цивільного стану [10].

Так, у сільських населених пунктах окремі нотаріальні дії, визначені в Законі України «Про нотаріат», вчиняються уповноваженими на це посадовими особами органів місцевого самоврядування. Зокрема, такі посадові особи вживають заходів щодо охорони спадкового майна; посвідчують заповіти (крім секретних); видають дублікати посвідчених ними документів; засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них; засвідчують справжність підпису на документах; видають свідоцтва про право на спадщину; видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя. Останні два види нотаріальних дій вчиняють уповноважені посадові особи органу

місцевого самоврядування, які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують в системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України. Контроль за організацією нотаріальної діяльності уповноважених на це посадових осіб органів місцевого самоврядування, дотриманням ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконанням правил нотаріального діловодства здійснюється Міністерством юстиції України. Зазначені посадові особи не мають права на оформлення документів, призначених для використання за межами державного кордону [9].

Третьою групою суб'єктів нотаріальної діяльності є посадові особи консульських установ України за кордоном.

Так, вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, - на дипломатичні представництва України. Консульські установи України вчиняють такі нотаріальні дії: посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо), крім іпотечних договорів, договорів про відчуження та заставу жилих будинків, квартир, дач, садових будинків, гаражів, земельних ділянок, іншого нерухомого майна, що знаходиться в Україні, а також крім договорів оренди, суборенди, емфітевзису земельних ділянок сільськогосподарського призначення, вживають заходів до охорони спадкового майна; видають свідоцтва про право на спадщину; видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з подружжя; засвідчують вірність копій документів і виписок з них; засвідчують справжність підпису на документах; засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу; посвідчують факт, що фізична особа є живою; посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці; посвідчують тотожність фізичної особи з особою, зображеною на фотокартці; посвідчують час пред'явлення документів; приймають в депозит грошові суми і цінні папери; вчиняють виконавчі написи; приймають на зберігання документи; вчиняють морські протести; видають дублікати посвідчених ними документів. Законодавством України можуть бути передбачені й інші дії, що вчиняються консульськими установами України [9].

Порядок здійснення нотаріальних дій консульськими установами визначається Консульським статутом України, затвердженим Указом Президента України від 02 квітня 1994 р. № 127/94 [11].

Крім суб'єктів нотаріальної діяльності, названих вище, окрема група суб'єктів має право посвідчувати заповіти (крім секретних) та довіреності, прирівняні до нотаріально посвідчених. Таких суб'єктів можна назвати спеціальними суб'єктами нотаріальної діяльності. До них відносяться головні лікарі, їх заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, начальники госпіталів, директори або головні лікарі будинків для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю; капітани морських, річкових суден, що ходять під прапором України; начальники пошукових або інших експедицій; командири (начальники) військових частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів; начальники установ виконання покарань та слідчих ізоляторів [9, 12].

Названі вище види нотаріальних дій, які уповноважені здійснювати нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування, консульські установи України за кордоном та інші, спеціальні, суб'єкти нотаріальної діяльності, у своїй сукупності складають предмет нотаріальної діяльності.

Слід зазначити, що правове регулювання нотаріальної діяльності має як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер. Державне регулювання нотаріальної діяльності полягає у встановленні умов допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення і припинення приватної нотаріальної діяльності, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; здійсненні контролю за організацією нотаріату, проведенням перевірок організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства; визначенні органів та осіб, які вчиняють нотаріальні дії, здійснюють контроль за організацією нотаріату, проводять перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства; визначенні ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами; встановленні переліку додаткових послуг правового і технічного характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, та встановленні розмірів плати за їх надання державними нотаріусами; встановленні правил професійної етики нотаріусів. Контроль за організацією нотаріату, перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства здійснюються Міністерством юстиції України та його територіальними органами [9].

Отже, проведений у цій статті аналіз законодавства дає можливість зробити висновок про те, що нотаріальна діяльність як предмет правового регулювання має такі ознаки:

1. Це суспільні відносини у сфері посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій, передбачених законодавством України, з метою надання їм юридичної вірогідності.

2. Зазначені суспільні відносини мають як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер, оскільки значна кількість норм законодавства про нотаріат присвячена питанням державного регулювання нотаріальної діяльності.

3. Нотаріальна діяльність врегульована нормами національного законодавства України та міжнародними договорами України.

4. Суб'єктами нотаріальної діяльності є нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування, консульські установи України за кордоном та інші, спеціальні, суб'єкти нотаріальної діяльності.

5. Нотаріальна діяльність має місце як на території України, так і за кордоном.

6. Предмет нотаріальної діяльності визначається змістом нотаріальних дій, види яких визначаються законодавством.

Висновки. Нотаріальною діяльністю є діяльність нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, консульських установ України за кордоном та спеціальних суб'єктів нотаріальної діяльності у сфері посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій, передбачених законодавством України, з метою надання їм юридичної вірогідності, яка має як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер, врегульована нормами національного законодавства України та міжнародними договорами України, має місце як на території України, так і за кордоном.

Необхідність підвищення ефективності функціонування механізму нотаріальної діяльності та її державного регулювання обумовлює актуальність подальших досліджень правового змісту суспільних відносин у сфері нотаріальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні: підручник. Х.: Право, 2011. 384 с.
2. Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.
3. Нотаріат в Україні: навчальний посібник / За ред. Ю. В. Нікітіна. К.: КНТ, 2007. 680 с.
4. Фурса С. Я. Теорія нотаріального процесу: Науково-практичний посібник. К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
5. Нотаріат України: підручник / С. Я. Фурса [та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр правових досліджень Фурси. 3-тє вид., допов. та перероб. Київ: Алерта, 2015. 484 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник для студ. вищ. навч. закладів]. [2-е вид.]. Харків : Консум, 2005. 656 с.
7. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.і
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про Консульський статут України : Указ Президента України від 02 квітня 1994 р. № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text>
12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

REFERENCES:

1. Komarov, V. V., Barankova, V. V. (2011). Notariat v Ukraini. [Notary in Ukraine]. 384. [in Ukrainian].
2. Dolynska, M. S. (2019). Notarialnyi protses. [Notarial process]. 652. [in Ukrainian].
3. Nikitin, Yu.V. (Ed). (2007). Notariat v Ukraini. [Notary in Ukraine]. 680. [in Ukrainian].
4. Fursa, S. Ya. (2012). Teoriia notarialnoho protsesu. [Theory of notarial process]. 920. [in Ukrainian].
5. Fursa, S.Ia. (Ed)., ta in. (2015). Notariat Ukrainy. [Notary of Ukraine]. 3-tie vyd., dopov. ta pererob. 484. [in Ukrainian].
6. Skakun, O. F. (2005). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of state and law]. [2-e vyd.]. 656. [in Ukrainian].
7. Tsvik, M.V. (Ed), & Petryshyn, O.V.(Ed), & Avramenko, L.V. ta in... (2009). Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]. 584. [in Ukrainian].
8. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].
9. Pro notariat. (1993, 2 September). [On the the notary]. Zakon Ukrainy № 3425-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [in Ukrainian].
10. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, 21 May). [On local self-government in Ukraine]. Zakon Ukrainy № 280/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

11. Pro Konsulskyi statut Ukrainy (1994, 2 April) [On the Consular Statute of Ukraine]. Ukaz Prezidenta Ukrainy № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text> [in Ukrainian].
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 347.79

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-59-63

Вийванко Олег,
аспірант Західноукраїнського національного університету
<https://orcid.org/0000-0003-3504-5471>

ПРИНЦИПИ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ У СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

В даний час ключовим фактором розвитку суспільства, його соціально-економічної інфраструктури стає насамперед інтелект, результати діяльності якого дозволяють відповідним суб'єктам (творцям творчого інтелектуального продукту, а також законним правласникам) виходити на перші позиції в конкурентній економічній боротьбі, а разом із цим та державам, де існують умови для реалізації інтелектуального, науково-технічного та загалом творчого потенціалу.

Сьогодні відбуваються трансформаційні процеси в Україні, які знаходять своє відображення практично у всіх сферах життєдіяльності. Оскільки право є надбудовою над економічним фундаментом суспільства, то в ньому відбуваються основні закономірності розвитку держави і суспільства, що відображається на принципах. Принципи права сприяють усуненню суперечностей між окремими приписами і підвищенню якості законодавства, тим самим забезпечуючи ефективність регулювання відносин. Інтеграція України в світовий ринок і до європейської спільноти викликають необхідність узгодження національного законодавства в сфері інтелектуальної власності у відповідності до принципів та стандартів, які містять міжнародні договори.

Згідно ч.3 ст.418 Цивільного кодексу України: «Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом». Ці положення відповідають основним міжнародним принципам у галузі захисту прав інтелектуальної власності. Проте, законодавство чітко визначає випадки, коли такі права можуть обмежуватись.

Мета статті дослідити основні принципи обмеження прав інтелектуальної власності, їх роль у здійсненні права інтелектуальної власності.

Ключові слова: принципи та основні засади, обмеження прав, право інтелектуальної власності, виключні права.

Vyyvanko O. PRINCIPLES OF RESTRICTIONS ON RIGHTS IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF INTELLECTUAL PROPERTY

Currently, the key factor in the development of society, its socio-economic infrastructure is primarily intelligence, the results of which allow relevant actors (creators of creative intellectual products, as well as legitimate rights holders) to take the lead in competitive economic struggle, and with it states where there are conditions for the realization of intellectual, scientific, technical and creative potential in general.

Today, transformation processes are taking place in Ukraine, which are reflected in almost all spheres of life. Since law is a superstructure over the economic foundation of society, it contains the basic laws of development of the state and society, which is reflected in the principles. Principles of law help to eliminate contradictions between individual regulations and improve the quality of legislation, thereby ensuring the effectiveness of regulation of relations. Ukraine's integration into the world market and into the European community necessitates the harmonization of national legislation in the field of intellectual property in accordance with the principles and standards contained in international agreements. Despite the fact that the study of principles in the legal literature is given enough attention, the principles of intellectual property law are poorly understood. The study of the concept and principles of intellectual property is conditioned by the need to guarantee the protection and defense of personal property and non-property rights of its subjects.

According to Part 3 of Art.418 of the Civil Code of Ukraine: "Intellectual property rights are inviolable. No one may be deprived of intellectual property rights or restricted in their exercise, except in cases provided by law "[1]. These provisions are in line with basic international principles in the field of protection of intellectual property rights. However, the law clearly defines the cases when such rights may be limited. The purpose of the article is to explore the basic principles of restriction of intellectual property rights, their role in the implementation of intellectual property rights.

Key words: principles and basic principles, restrictions of rights, intellectual property law, exclusive rights.

Постановка проблеми. У науковій літературі є різні підходи до визначення суті та змісту принципів права, до їх правової природи. Категорія «принцип права» продовжує викликати зацікавленість вчених-теоретиків, а також представників правових галузевих наук. Варто зазначити, що проблема принципів права у наш час набуває особливої актуальності й практичного значення.

Незважаючи на те, що принципи права часто досліджуються в літературі, принципи права інтелектуальної власності є недостатньо вивченими. Дослідження останніх зумовлене необхідністю здійснювати охорону і захист особистих майнових та немайнових прав суб'єктів, моральних та матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку із інтелектуальною творчою діяльністю. Окрім того, практично недослідженим є питання сутності та правової природи принципів обмежень прав інтелектуальної власності (далі - ІВ).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній правовій літературі зростає увага науковців до принципів як основних засад права. Серед науковців, що присвятили свої дослідження принципам права інтелектуальної власності: В. І. Жуков, М. В. Миронов, О. П. Орлюк, О. П. Світличний, Р. Б. Шишка та ін. Проте, малодослідженим є визначення принципів обмеження права ІВ, їх правової природи.

Мета статті – дослідити основні принципи обмеження прав інтелектуальної власності, їх роль у здійсненні права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії права принципи розглядаються як основні ідеї, вихідні положення, які характеризують суть, зміст права та його призначення у суспільстві. «З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – є найбільш загальними нормами, які діють у всій сфері правового регулювання й поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загальної змісту законів» [1, с.151].

Філософське розуміння принципів говорить про те, що принцип є фундаментом, основною ідеєю, визначальним правилом поведінки. Принципи розглядаються як вираження необхідності застосування закону. Принципи виступають центральним поняттям, основою системи, ними визнають, наприклад, етичні норми, які характеризують відносини людей.

Загальні принципи права визначені в Конституції України. Зокрема, це принцип верховенства права, згідно з яким закріплюється загальна підпорядкованість праву, пряма дія й безпосереднє застосування норм Конституції України (ст. ст. 8, 19); принцип гарантування прав і свобод людини і громадянина (ст. 22); принцип володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); принцип визнання плюралізму форм власності та гарантування захисту прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальної спрямованості економіки (ст. 13) та ін. [2]. Варто зазначити, що дані принципи відносяться до усіх галузей права.

Що стосується принципів ІВ, то вони, насамперед, пов'язані із охороною і захистом прав суб'єктів права ІВ, і до них мають висуватися відповідні вимоги. Принципи права ІВ повинні бути переважно засновані на об'єктивних законах розвитку суспільства та спеціальних законах, що регулюють відносини в сфері інтелектуальної власності. Вони повинні відповідати основним завданням, які стоять перед державою в особі уповноважених органів публічної влади, бути закріпленими в законах, що регулюють відносини інтелектуальної власності. Вони повинні відповідати суспільним інтересам, принципам гуманізму та моралі. Проявлятися у комплексі моральних та матеріальних засобів стимулювання, а також сприяти охороні та захисту прав суб'єктів права ІВ.

Є.О. Мічурін визначає, що «обмеження майнових прав фізичних осіб – це система цивільно-правових засобів, які втілюються в механізмі правового регулювання через правові норми, нормативні акти, акти застосування права та спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права для забезпечення суспільних інтересів та прав інших уповноважених осіб» [3, с. 6].

Будь-які права, зокрема і право ІВ, мають відносний характер та залежать від об'єктивних чинників. Суб'єктивні права, згідно закону, обмежуються на користь державним, суспільним і громадським інтересам. Погоджуємось з думкою, що дія обмежень цивільних прав «полягає у визначенні правил поведінки, які ускладнюють здійснення цих прав через існуючі форми правового регулювання (заборону, дозвіл та припис), що усуває перешкоди для здійснення суб'єктивних прав іншими уповноваженими особами» [3, с. 5].

На сьогодні стає очевидним, що можливість охорони та захисту прав суб'єктів права інтелектуальної власності повинна здійснюватися на засадах людиноцентристської ідеології з урахуванням європейських принципів і стандартів.

Відповідно до Концепції розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 321-р від 13 червня 2002 р., основними принципами є: нормативно-правове забезпечення удосконалення процедури набуття, використання та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності з урахуванням досвіду функціонування національної системи правової охорони інтелектуальної власності; гармонізація національного законодавства з нормами міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, зокрема нормами Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності та директивами Ради Європейського співтовариства щодо охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності; стимулювання інноваційної діяльності; формування та забезпечення реалізації єдиної політики щодо припинення та недопущення порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності; удосконалення інфраструктури національної системи правової охорони інтелектуальної власності; удосконалення порядку формування патентно-інформаційних ресурсів України; стимулювання суб'єктів прав на об'єкти інтелектуальної власності та використання цих об'єктів; подальше приєднання до міжнародних угод, співробітництво з міжнародними організаціями з питань інтелектуальної власності [4].

На сучасному етапі розвитку відносин у сфері ІВ актуальними є сукупність багатьох принципів. Зокрема, принцип забезпечення державою інноваційного розвитку інтелектуальної галузі. Цей принцип має тісний зв'язок із принципом стимулювання інноваційної діяльності. Проте принцип забезпечення державою інноваційного розвитку інтелектуальної сфери є значно ширшим і охоплює більш широкий і постійно діючий вплив державної політики орієнтованої на різні сфери економіки України. Правові основи інноваційної діяльності визначені в Законі України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. [5].

Принцип рівності прав та законних інтересів суб'єктів прав ІВ свідчить, що всі суб'єкти права ІВ є рівними в своїх правах щодо здійснення підприємницької діяльності, це не залежить ні від національності, ні майнового статусу чи освіти тощо.

Наступний принцип безпосередньо пов'язаний із обмеженням прав ІВ. Це принцип надзвичайної суспільної необхідності, який передбачає, що з метою надзвичайної суспільної необхідності, за умов воєнного або надзвичайного стану уряд може видати на строк до 4 р. примусову ліцензію відповідній особі із виплатою компенсації володільцю патенту чи свідоцтва.

Принцип відповідальності визначених посадових осіб митних органів за заподіяну шкоду правовласникам об'єктів ІВ при реєстрації в митному реєстрі даних об'єктів, які охороняються згідно закону. Так, згідно Порядку реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 648 від 30 травня 2012 р. ведеться «реєстр майнових прав на об'єкти ІВ під час митного контролю і митного оформлення товарів, що містять такі об'єкти, на підставі заяв правовласників і містить інформацію, яка використовується з метою запобігання переміщенню через митний кордон України товарів з порушенням прав інтелектуальної власності» [6].

Принцип вартісного оцінювання об'єктів права ІВ, насамперед, полягає в експертному оцінюванні майнових прав, що пов'язаний із визначенням вартості за процедурою, яка встановлена нормативно-правовими актами та є результатом діяльності суб'єктів оціночної діяльності. Проте, оцінці підлягають не об'єкти права ІВ, а лише права на них. При оцінці майнових прав ІВ оціночну діяльність повинні здійснювати із дотриманням принципів, що визначені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. [7].

Принцип добросовісності заявника щодо реєстрації об'єкта права ІВ полягає в добросовісних намірах заявника, що планує зареєструвати об'єкт права ІВ у відповідній державній установі. Особа, що бажає зареєструвати цей об'єкт, повинна мати відповідні наміри його використання. Проте, у разі якщо вона протягом встановленого строку без поважних причин даний об'єкт не використовує протягом 3 років після реєстрації, інша особа матиме право на реєстрацію об'єкта права ІВ за цим же порядком. Даний принцип також, у певній мірі, обмежує права ІВ суб'єкта, що без поважних причин протягом 3 років не використовував визначений об'єкт ІВ.

Ще одним принципом, що можна віднести до засад обмеження прав ІВ, є принцип «суспільних інтересів», який означає, що охорона та використання прав ІВ повинні врівноважуватись суспільними інтересами, а також те, що необхідно підтримувати баланс між інтересами правовласників, суспільства і держави. У конвенціях про ІВ захист суспільних інтересів найчастіше реалізується за допомогою введення системи, що забезпечує гнучкість у застосуванні прав ІВ, наприклад примусових ліцензій на користування винаходів, що охороняються патентами, та обмежень і винятків у сфері авторського права.

У преамбулі Угоди щодо ТРІПС йдеться, про те що в ній «визначаються основні цілі національних систем, що зумовлюють державну політику у сфері охорони інтелектуальної власності, включаючи цілі розвитку та технічного прогресу», і «також визнаються особливі потреби найменш розвинених країн-членів щодо максимальної гнучкості застосування всередині країни законів і правил про те, щоб дати їм можливість створити міцну та життєздатну технологічну базу». Зокрема, стаття 7 проголошує, що : «охорона та захист прав інтелектуальної власності повинні робити внесок у розвиток технічних інновацій, а також передачу та розповсюдження технології до взаємної вигоди виробників та користувачів технічних знань, причому таким чином, що це сприяло б соціальному та економічному добробуту, рівновазі прав і обов'язків» [8].

Варто зазначити, що міжнародна система охорони ІВ формувалася поступово, починаючи з 1880-х років. Міжнародна охорона ІВ, по суті, базується на принципах національного режиму, режиму найбільшого сприяння, незалежної охорони, мінімальних стандартів охорони, пріоритету, транспарентності та суспільних інтересів.

Результати творчої діяльності, у тому числі твори літератури, образотворчого мистецтва, музики тощо, є невід'ємною частиною нашого життя. Для задоволення природних потреб людей у доступі до їх використання, а також для захисту суспільних інтересів необхідно врівноважувати авторське право певними винятками-обмеженнями.

Бернська конвенція, Угода про ТРІПС та Договори ВОІВ в галузі Інтернету дозволяють державам-членам вводити обмеження та винятки з авторського права та суміжних прав за умови, якщо вони:

- 1) поширюються лише на певні особливі випадки,
- 2) не суперечать нормальному використанню твору,
- 3) не ущемляють необгрунтованим чином законні інтереси автора чи правовласника.

Ці критерії часто називають «треступінчастою перевіркою» використання твору, який інакше охоронявся б авторським правом або суміжними правами, та вимагав би отримання дозволу правовласника чи внесення відповідної плати.

Обмеження та винятки зазвичай відносяться до однієї з двох груп:

1) загальні обмеження, наприклад, сумлінне використання, що застосовується до різних ситуацій у міру їх виникнення,

2) спеціальні обмеження та винятки, які поширюються на певні категорії користувачів, цілей використання або того та іншого, таких як повідомлення новин, освітній процес (наприклад, у разі використання освітніми установами), особисті некомерційні цілі чи дозволені способи використання бібліотеками з метою забезпечення збереження матеріалів або обслуговування їхніх читачів.

У більшості систем авторського права застосовуються спеціальні обмеження та винятки. Все більше таких систем також передбачають винятки для сумлінного використання та сумлінної ділової практики. Ці загальні винятки традиційно були характерними для систем загального права, проте в даний час вони прийняті також у деяких країнах, законодавство яких засноване на системах континентального права.

Оскільки перевірка є абстрактною і була розроблена, щоб забезпечити можливість адаптації систем авторського права та суміжних прав до обставин конкретних країн, різні держави-члени договорів ВОІВ про авторське право та суміжні права застосовують її по-різному. Загалом відтворення з метою особистого вивчення, дослідження чи перегляду, швидше всього, допускається на підставі обмежень або винятків [9, с. 137].

Ліцензія того чи іншого роду потрібна для більшості публічних виконань різних типів творів, хоча для деяких цілей ліцензійний збір може дорівнювати нулю. Необхідність отримання ліцензії на публічне виконання залежить від факторів, встановлених національним законодавством, що відрізняються у різних країнах. У деяких системах робиться виключення для випадків, коли виконавці не вимагають та не отримують плати від публіки. В інших системах будь-яке зібрання близьких родичів або невеликої групи близьких знайомих вдома вважається публічними зборами, і для використання творів, що охороняються авторським правом або суміжними правами, потрібна ліцензія. При цьому виконання перед публічними зборами може підпадати під виключення за інших причин, таких як виконання музики під час релігійних служб чи патріотичних парадів. Ліцензії на багато категорій публічних виконань зазвичай оформляються через організації колективного управління.

У випадках, коли виконання, безкоштовні для публіки, можуть підпадати під виключення, дія обмежень та винятків може поширюватися на виконання навіть у тому у випадку, якщо виконавці отримують гроші, в тому числі оплату дорожніх витрат або гонорари за участь або негрошові винагороди. Іноді публіка не вносить плату безпосередньо, але має місце непрямий платіж за виконання. Наприклад, у деяких ресторанах, де музиканти грають музику, плата за виконання включена до вартості їжі та сервісного збору [10].

Висновки. Отже, принципи формуються під впливом права і завдань відповідної галузі чи інституту права. Принципи права ІВ повинні бути засновані на засадах розвитку суспільства і спеціальних законах, які регулюють відносини в даній сфері. Вони мають відповідати завданням, що стоять перед державою, а також суспільним інтересам, засадам гуманізму та моралі, сприяти охороні та захисту прав суб'єктів.

Принципи обмеження прав ІВ базуються на основі врівноваження інтересів автора з інтересами суспільства та держави. При цьому вони мають відповідати критеріям: 1) поширюватися лише на певні особливі випадки, 2) не суперечити нормальному використанню твору, 3) не ущемляти необгрунтованим чином законні інтереси автора чи правовласника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теория государства и права: учеб. для юридических вузов и факультетов /под ред. В.М. Корельского, В.Д. Первалова. М.: НормаИнфра-М, 1997. 559 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Мічурін С.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2009. 25 с.
4. Концепція розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 321-р від 13 червня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2002-%D1%80#Text>
5. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
6. Порядок реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону: наказ Міністерства фінансів України № 648 від 30 травня 2012 р. [Procedure for registration in the customs register of intellectual property rights protected in accordance with the law]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1034-12#Text>
7. Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>

8. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: Додаток 1С до Угоди про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 з наступними змін. та доп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#n3

9. Блажівська Н. Обмеження прав інтелектуальної власності відповідно до практики Європейського суду з прав людини. Теорія і практика ІВ. 2018. №6. С. 133-141.

10. Сорвачов О.В. Обмеження, припинення і скасування майнових прав інтелектуальної власності на промислові зразки URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/16.pdf

11. Світличний О. П. Право інтелектуальної власності: Підручник. Вид. 2, змін. і доп. К.: НУБіП України, 2016. 355 с.

REFERENCES:

1. Teoriya gosudarstva y prava: ucheb. dlia yurydicheskikh vuzov y fakultetov [Theory of state and law: textbook. for law schools and faculties] /pod red. V.M. Korelskoho, V.D. Perevalova (1997). Moskva: Norma Ynfra-M, 1997 [in Russian].

2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. Michurin, Ye. O. (2009). Obmezhennia mainovykh prav fizychnykh osib (tsyvilno-pravovyi aspekt) [Restriction of property rights of individuals (civil law aspect)]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv [in Ukrainian].

4. Kontseptsiiia rozvytku natsionalnoi systemy pravovoi okhorony intelektualnoi vlasnosti: zatverdzhena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy № 321-r vid 13 chervnia 2002 r. [The concept of development of the national system of legal protection of intellectual property]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2002-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 4 lypnia 2002 r. [On innovation: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> [in Ukrainian].

6. Poriadok reiestratsii u mytnomu reiestri ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti, yaki okhoroniaiutsia vidpovidno do zakonu: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy [Procedure for registration in the customs register of intellectual property rights protected in accordance with the law: order of the Ministry of Finance of Ukraine] № 648 vid 30 travnia 2012 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1034-12#Text> [in Ukrainian].

7. Pro otsinku maina, mainovykh prav i profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 12 lypnia 2001 r. [On property valuation, property rights and professional valuation activities in Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> [in Ukrainian].

8. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti: Dodatok 1S do Uhody pro zasnuvannia Svitovoi orhanizatsii torhivli vid 15.04.1994 z nastupnymy zmin. ta dop. [Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#n3 [in Ukrainian].

9. Blazhivska, N. (2018). Obmezhennia prav intelektualnoi vlasnosti vidpovidno do praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Restrictions on intellectual property rights in accordance with the case law of the European Court of Human Rights]. Teoriia i praktyka – Theoty and Practice, 6, 133-141 [in Ukrainian].

10. Sorvachov, O. V. Obmezhennia, pryynennia i skasuvannia mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti na promyslovi zrazky [Restriction, termination and revocation of intellectual property rights to industrial designs]. Retrieved from http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/16.pdf [in Ukrainian].

11. Svitlychnyi, O. P. (2016). Pravo intelektualnoi vlasnosti: Pidruchnyk. Vyd. 2, zmin. i dop. [Intellectual property law: Textbook]. Kyiv: NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.26/346.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-64-69

Ментух Наталія Феліксісмівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного

та фінансового права Юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail: n.mentuh@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1016-7635>**Шевчук Оксана Романівна,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного

та фінансового права Юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail: yashchushchak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6453-355X>**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У даній науковій статті висвітлюється проблематика оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану. Теоретичний та практичний інтерес до дослідження проблем правового забезпечення оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану насамперед пов'язаний із соціальними, економічними та геополітичними метаморфозами, що відбуваються у світі останніми роками. У сучасних реаліях України стикається з низкою питань, вирішення яких безпосередньо пов'язане з виявленням та аналізом джерел реальних та потенційних загроз для суб'єктів господарювання в Умовах воєнного стану. Значна кількість глобальних загроз вимагає створення спеціальних адміністративно-правових механізмів регулювання суспільних відносин, що виникають за надзвичайних ситуацій військового, соціального, техногенного та природного характеру.

Метою цієї статті є дослідження окремих форм оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану.

Автори приходять до висновку, що бізнес продовжив сплату податків до державного бюджету і навіть сплачує їх заздалегідь. У лютому 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 104,6 млрд грн (перевиконання місячного розпису на 29,3%, або 23,7 млрд грн). За планованого дефіциту у сумі 66,2 млрд грн у перші два місяці 2022 року профіцит загального фонду становив 13,1 млрд грн, а державного бюджету України загалом - 24 млрд грн.;

НБУ оперативно переказав частину прибутку на розподіл у сумі майже 19 млрд грн до держбюджету України для фінансового забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану;

Таким чином, суцільна дерегуляція бізнесу та запровадження податкових пільг – єдиний шлях задля ефективного функціонування економіки, нормального здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання в умовах воєнного стану. До того, низка прийнятих змін вже демонструють свою ефективність.

Ключові слова: воєнний стан, господарська діяльність, суб'єкти господарювання, оподаткування, дерегуляція бізнесу.

Mentukh N., Shevchuk O. LEGAL ASPECTS OF TAXATION OF ECONOMIC ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

This scientific article covers the issue of taxation of economic activity of economic entities in Ukraine under martial law. Theoretical and practical interest in the study of the problems of legal support of taxation of economic activity of economic entities in Ukraine under martial law is primarily related to social, economic and geopolitical metamorphoses occurring in the world in recent years. In the current realities of Ukraine, it faces a number of issues, the solution of which is directly related to the identification and analysis of sources of real and potential threats to business entities under martial law. A significant number of global threats require the creation of special administrative and legal mechanisms for regulating public relations that arise in emergencies of military, social, man-made and natural nature.

The purpose of this article is to study certain forms of taxation of economic activity of economic entities in Ukraine under martial law.

The authors conclude that the business has continued to pay taxes to the state budget and even pays them in advance. In February 2022, the general fund of the state budget received UAH 104.6 billion (overfulfillment of the monthly schedule by 29.3%, or UAH 23.7 billion). With the planned deficit of UAH 66.2 billion in the first two months of 2022, the general fund

surplus amounted to UAH 13.1 billion, and the state budget of Ukraine as a whole - UAH 24 billion;

The NBU promptly transferred part of the profits for distribution in the amount of almost UAH 19 billion to the state budget of Ukraine to finance the functioning of the state under martial law;

Thus, the continuous deregulation of business and the introduction of tax benefits is the only way for the effective functioning of the economy, the normal conduct of economic activity by economic entities in a state of war. In addition, a number of adopted changes are already demonstrating their effectiveness.

Key words: martial law, economic activity, business entities, taxation, business deregulation.

Постановка проблеми. Вкрай життєво важливого значення для народу України на сьогодні набули питання оборони держави України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Функціонування національної економіки, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших державних органів, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій здійснюється в умовах особливого періоду, а саме – воєнного стану. Саме тому, забезпечення належного правового регулювання провадження господарської діяльності за даних обставин стає основою формування національних оборонних спроможностей.

Варто відзначити, що у розділі 8 ГК України закріплено спеціальні режими господарювання, а саме: спеціальних (вільних) економічних зон; концесії; інших видів спеціальних режимів господарської діяльності (виключної (морської) економічної зони України, на державному кордоні України, в санітарно - захисних та інших охоронних зонах, на територіях і об'єктах, що особливо охороняються, в окремих галузях економіки, в умовах надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації, воєнного стану) [1].

У своїй роботі А.В. Матвєєва робить висновок, що законодавець розрізняє: спеціальний правовий режим господарювання (як загальне поняття) та спеціальний правовий режим господарювання в окремих галузях народного господарства (як родове поняття). Причому до останнього закон відносить спеціальний режим господарювання у Збройних Силах України [2, с. 143].

У своєму дослідженні О.Р. Зельдіна зазначає, що особливостями спеціального правового режиму є: поєднання норм права, що встановлюють специфіку правового регулювання для досягнення певних цілей; використання специфічних правових засобів; відособленість юридичних норм, які комплексно регулюють організацію та здійснення господарської діяльності. На думку автора, поняття спеціального режиму господарювання обґрунтовано, як правовий режим, який встановлює особливий порядок організації та здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, що відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, і вводиться державою з метою забезпечення розумного поєднання публічних і приватних інтересів за допомогою встановлення обмежень та/або заохочень для суб'єктів господарювання [3, с. 9].

Господарська діяльність, яка здійснюється в умовах особливого періоду, безсумнівно, варто віднести до окремих спеціальних режимів господарської діяльності. В свою чергу, ГК регулює господарську діяльність лише за однією із складових особливого періоду, яку віднесено до спеціальних режимів – це провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-теоретичною основою аналітичного дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували проблематику оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. Проблеми вдосконалення та розвитку надзвичайних правових режимів у своїх працях розглядали як вітчизняні дослідники Я.М. Магазинер, А.С. Алексєєв, В.М. Гессен, так і сучасні зарубіжні науковці Bagby, John W., Aalberts, Robert J., Janet McLean, Nicole Roughan, Arie Rosen, Jesse Wall. Разом з тим, висловлені ними позиції мають здебільшого узагальнюючий характер. Таким чином, на сьогодні існує об'єктивна необхідність глибокого і ґрунтовного дослідження питання оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. Компаративний аналіз інституту правового режиму воєнного стану зумовлений підвищенням рівня економічного, політичного та воєнного впливу одних держав і союзів та зростання впливу інших держав, які претендують на всеосяжне домінування у різноманітних процесах.

Метою статті є дослідження особливостей оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарська діяльність в умовах спеціального режиму господарювання регулюється на основі загального законодавства із врахуванням особливостей, визначених спеціальним законодавством. Встановлення спеціального режиму господарювання дає можливість досягти ефективності реалізації норм права на тих територіях або галузях економіки, де загальних норм права для цього недостатньо [3, с. 9].

Таким чином, спеціальний режим існує тоді, коли: 1) є необхідність у запровадженні особливих умов господарювання; 2) на підставі спеціальної процедури державою введений або встановлений особливий правовий режим; 3) здійснюється реалізація спеціальних норм права щодо введення особливого правового режиму.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України в Україні введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року [4].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зазначається, що

«воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»[4].

На думку М.М. Прохоренко, сферу господарських відносин в особливий період становлять: 1) організаційно-господарські відносини органів державної влади, військового командування, правоохоронних органів, військових адміністрацій щодо належного запровадження та подальшої реалізації особливого періоду; 2) господарсько-виробничі відносини підприємств, установ та організацій при безпосередньому здійсненні господарської діяльності з урахуванням нормативно закріплених обмежень прав та свобод цієї діяльності; 3) внутрішньогосподарські відносини з урахуванням обмежень загальних норм в умовах проведення мобілізації (крім цільової), у період дії воєнного стану та/або воєнного часу, та частково у відбудовний період після закінчення воєнних дій [5, с. 159].

Після оголошення воєнного стану на території України та від початку активної фази бойових дій більша частина бізнесу була фактично паралізована через безліч обставин, в тому числі починаючи від морального і психологічного шоку, до економічного спаду ділової активності та неможливості здійснення підприємствами своєї господарської діяльності, які знаходяться на території проведення бойових дій.

Поряд із реальним воєнним фронтом, кіберфронтом очевидним та життєво необхідним, як зазначає А. Кузьменко, є запуск потужного економічного фронту, який у сьогоднішні непрості часи є надзвичайно важливим для суспільства. Без економічної активності неможливе повноцінне функціонування держави в умовах воєнного стану [6].

Власне тому держава почала активно запроваджувати комплексні зміни до законодавства та державних програм, які спрямовані на підтримку української економіки.

Цілком зрозуміло, що за таких умов єдиним можливим способом підтримки бізнесу, господарської діяльності є тотальна дерегуляція, лібералізація та посилення державної підтримки.

Відповідно до ст. 417 ГК України зазначається, що «у період дії воєнного стану, введеного на території України або в окремих місцевостях, правовий режим господарської діяльності визначається на основі закону про оборону України, інших законодавчих актів щодо забезпечення обороноздатності держави та законодавства про режим воєнного стану» [1].

В умовах воєнного стану критично важливим є забезпечення належного та безперервного функціонування діяльності суб'єктів господарювання.

В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні одним із пріоритетних напрямків діяльності Уряду є створення сприятливих умов для ведення бізнесу, що є запорукою економічної перемоги над ворогом.

Підтримка роботи українського бізнесу – важливе завдання для забезпечення економічної спроможності нашої країни протистояти викликам війни. Навіть у повсякденних надскладних умовах держава здійснює доступні кроки, аби підтримати підприємства, що опинились у скрутних умовах.

До таких заходів відноситься дерегуляція, яка передбачає скасування певних регуляторних та інших обмежень для бізнесу.

Відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» [7] Уряд своєю постановою від 18 березня 2022 року № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [8] врегулював цілий ряд інших питань, що стосуються здійснення господарської діяльності, а саме:

1) «на час воєнного стану здійснювати господарську діяльність можна без отримання дозволів, інших документів дозвільного характеру, ліцензій, на підставі декларації про провадження господарської діяльності, яку суб'єкти господарювання подають до Мінекономіки, а суб'єкти господарювання, що здійснюють охоронну діяльність, – до МВС;

2) суб'єкту господарювання надано право за вибором подання декларації незалежно від задекларованого (зареєстрованого) місцезнаходження (місця проживання), місця здійснення господарської діяльності або місцезнаходження відповідного об'єкта: в електронній формі – через Єдиний державний веб-портал електронних послуг, зокрема засобами мобільного додатку Порталу Дія (Дія) або у паперовій формі – через центр надання адміністративних послуг, подана особисто суб'єктом господарювання або уповноваженою особою, надіслана поштою;

3) суб'єкти господарювання, які на підставі декларації набули право на здійснення господарської діяльності, у випадку відсутності відповідних дозвільних документів (документи дозвільного характеру, ліцензії та/або інші результати надання публічних послуг), невідкладно, але не пізніше одного місяця після припинення чи скасування воєнного стану звертаються до відповідних органів ліцензування, дозвільних органів та суб'єктів надання публічних (електронних публічних) послуг

і отримують відповідні дозвільні документи в порядку, строки та на умовах, передбачених законодавством, без зупинення (припинення) їх діяльності;

4) на час воєнного стану зупиняється перебіг строків звернення за отриманням публічних послуг, визначених законодавством. З дня припинення чи скасування воєнного стану перебіг зазначених строків продовжується з врахуванням часу, що минув до їх зупинення;

5) строки дії діючих строкових ліцензій та документів дозвільного характеру автоматично продовжуються на період воєнного стану».

Варто відзначити, що дана постанова передбачає суттєву дерегуляцію господарської діяльності, зокрема, замість близько 600 різних видів ліцензій та дозволів, чинними залишаються лише близько 50. Це, в свою чергу, надасть значний поштовх у розвитку господарської діяльності та економіки загалом в умовах воєнного стану.

Слід зауважити, що 3 березня 2022 року Парламент схвалив Закон про зміни до Податкового кодексу, який передбачає введення нового тимчасового механізму оподаткування суб'єктів господарювання (оподаткування єдиним податком), на який вони добровільно можуть перейти. Зазначені зміни передбачають:

1) встановлення правових особливостей адміністрування єдиного податку з 1 квітня 2022 року і до припинення воєнного стану, а саме:

- можливість для фізичних осіб – підприємців – платників 1 та 2 груп не сплачувати єдиний податок на усій території України з 1 квітня 2022 року і до припинення воєнного стану;

- розширення кола платників податків, що можуть знаходитись спрощеній системі оподаткування третьої групи за рахунок юридичних осіб – суб'єктів господарювання, що працюють у будь-якій організаційно-правовій формі;

- збільшення для платників третьої групи межі доходу до 10 млрд грн на рік та зняття обмежень щодо кількості найманих працівників;

- збільшити кількість платників податків, які не сплачують земельний податок за рахунок платників, які переходять із загальної на спрощену систему оподаткування;

- зменшити ставку до 2% доходу для платників єдиного податку 3 групи;

- Кабінет Міністрів України має право приймати рішення щодо особливостей нарахування та сплати єдиного податку без необхідності внесення змін до Податкового Кодексу.

Втрати бюджету місцевого самоврядування через встановлення певної пільгової політики в оподаткуванні платників єдиного податку (у тому числі земельного податку) можуть бути компенсовані збільшенням доходів платників податків із більшими обсягами річного доходу.

2) до припинення воєнного стану встановлення ставки акцизного податку на пальне у розмірі 0 євро;

Місцеві бюджети більше не отримуватимуть частину паливного акцизу (13,44% – акциз на пальне).

3) з березня 2022 року до кінця наступного року буде скасовано земельний податок та орендна плата за землю у районах, де відбувалися бойові дії та в тимчасово окупованій зоні. Перелік таких територій буде визначено Кабінетом Міністрів України;

4) припинення сплати мінімального податкового зобов'язання на 2022 та 2023 роки на територіях, де ведуться бойові дії, та на тимчасово окупованих територіях;

5) екологічний податок за 2022 рік скасовується в районах, де відбувалися бойові дії в тимчасово окупованій зоні. Перелік цих територій, визначатиметься Кабінетом Міністрів України [9].

Також, зважаючи на надзвичайно важку ситуацію, яка спіткала нашу державу, Торгово-промислова палата України ухвалила рішення спростити процедуру засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), що дає змогу суб'єктам бізнесу відтермінувати виконання договірних зобов'язань. З цією метою ТПП України видала офіційний лист-підтвердження настання форс-мажорних обставин у зв'язку з початком війни з РФ, який опублікувала на своєму офіційному сайті [10].

Кабінетом Міністрів України було повідомлено про розширення програми евакуації підприємств із зони бойових дій на захід України. Спочатку інформація стосовно такої програми з'явилась у месенджерах, а 11 березня поточного року її підтвердило Мінекономіки. Підприємствам пообіцяли створення належних умов для діяльності на новому, безпечнішому місці. Не менш важлива і соціальна складова такої ініціативи, адже вона надає можливість працевлаштування для громадян України [11].

Висновки. Таким чином, суцільна дерегуляція бізнесу та запровадження податкових пільг – єдиний шлях задля ефективного функціонування економіки, нормального здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання в умовах воєнного стану. Зміни, що стосуються оподаткування через введення в Україні воєнного стану, на наш погляд, загалом підтримають бізнес в економічному плані, допоможуть вистояти у нелегких випробуваннях та законно зменшити податкове навантаження. Низка прийнятих законодавчих новацій вже демонструють свою ефективність.

Адже, на сьогодні, головним пріоритетом в господарській діяльності суб'єктів господарювання, для бізнесу загалом є: вистояти, зберегти життя своїх працівників, налагодити роботу в тих регіонах нашої держави, де можлива робота під час війни задля підтримання національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №18 (№19-20, № 21-22). Ст.144.
2. Матвеева А.В. Здійснення господарської діяльності в умовах дії спеціальних режимів господарювання. *Розвиток підприємництва в Україні: безпека здійснення господарської діяльності*: зб. наук. пр. за підсумками круглого столу (14 грудня 2018 р., м. Харків). редкол.: В. Б. Родченко, С.В. Глібо. Харків: Право. 2018. С. 142-146. URL: <https://ndipzir.org.ua/conference/2018/12/14/RozvytokPidprVUkr18full.pdf#page=1>
3. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук. Донецьк. 2007. 33 с.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №28. Ст. 250.
5. Прохоренко М.М. Правове регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період. *Юридичний вісник*. 2016. № 2 (39). С. 151-161.
6. Кузьменко А. Бізнес у воєнний час: як змінилося законодавство. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/28/684801/>
7. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
8. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п#Text>
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 3 березня 2022 року № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>
10. Офіційний лист ТПП України щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) від 28.02.2022 р. N 2024/02.0-7.1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mus36779?an=2>
11. Державна підтримка бізнесу під час війни: що треба знати. URL: <https://eba.com.ua/derzhavna-pidtrymka-biznesu-pid-chas-vijny-shho-treba-znaty/>

REFERENCES:

1. Hospodars'kyu kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 r. [Economic code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny– Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. №18 (№19-20, № 21-22). St.144. [in Ukrainian]
2. Matveeva A.V. (2018) Zdiysnennya hospodars'koyi diyal'nosti v umovakh diyi spetsial'nykh rezhymiv hospodaryuvannya. *Rozvytok pidpryemnytstva v Ukrayini: bezpeka zdiysnennya hospodars'koyi diyal'nosti* [Implementation of economic activity under the conditions of special management regimes. Entrepreneurship development in Ukraine: security of economic activity: coll. Science. etc. following the round table (December 14, 2018, Kharkiv). editor: VB Rodchenko, SV Deep down.] Kharkiv: Law. 2018. 142-146. URL: <https://ndipzir.org.ua/conference/2018/12/14/RozvytokPidprVUkr18-full.pdf#page=142> [in Ukrainian].
3. Zeldina OR (2007) Teoretychni aspekty spetsial'noho rezhymu hospodaryuvannya: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. yuryd. nauk. [Theoretical aspects of the special regime of management: author's ref. dis. for science. degree of Dr. jurid. Science. Donetsk.] 2007. 33 p. [in Ukrainian].
4. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine] of May 12, 2015 № 389-VIII. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2015. №28. St. 250 [in Ukrainian].
5. Prokhorenko MM (2016) Pravove rehulyuvannya hospodars'koyi diyal'nosti ta hospodars'kykh vidnosyn v osoblyvyy period. *Yurydychnyy visnyk* [Legal regulation of economic activity and economic relations in a special period. Legal Bulletin.] 2016. № 2 (39). 151-161 [in Ukrainian].
6. Kuzmenko A. Biznes u voyenny chas: yak zminylosya zakonodavstvo. [Business in wartime: how legislation has changed.] URL: <https://www.althoughda.com.ua/columns/2022/03/28/684801/> [in Ukrainian].
7. Ukaz Prezydenta Ukrayiny Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukrayini [Decree of the President of Ukraine on the imposition of martial law in Ukraine] dated February 24, 2022. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
8. Deyaki pytannya zabezpechennya provadzhennya hospodars'koyi diyal'nosti v umovakh voyennoho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny [Some issues of ensuring economic activity in martial law: the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] of March 18, 2022 № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п#Text> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo osoblyvostey opodatkovannya ta podannya zvitnosti u period diyi voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the peculiarities of taxation and reporting during martial law: Law of Ukraine] of March 3, 2022 № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> [in Ukrainian].
10. Ofitsiynyy lyst TPP Ukrayiny shchodo zasvidchennya fors-mazhornykh obstavyn (obstavyn

neperebornoyi syly) [Official letter of the CCI of Ukraine on the certification of force majeure (force majeure circumstances)] dated 28.02.2022 N 2024 / 02.0-7.1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mus36779?an=2> [in Ukrainian].

11. Derzhavna pidtrymka biznesu pid chas viyny: shcho treba znaty. [Government support for business during the war: what you need to know.] URL: <https://eba.com.ua/derzhavna-pidtrymka-biznesu-pid-chas-vijny-shho-treba-znaty/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 330.34.934:33

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-69-72

Фомічов Костянтин Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
міжнародних економічних відносин
Центральноукраїнського національного технічного університету
e-mail: kostyantun_fomichov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2062-6441>

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі забезпечення економічної безпеки організацій. Предметом дослідження є економічна безпека підприємства. Автором обґрунтовано необхідність забезпечення економічної безпеки організації для її стабільного та сталого розвитку. Розкривається суть економічної безпеки економічних суб'єктів як такого стану захищеності суб'єкта від внутрішніх та зовнішніх факторів, при якому він найбільш ефективно використовує свій потенціал, домагаючись при цьому зниження чи ліквідації існуючих ризиків чи інших обставин з метою захисту від них та досягнення основної мети комерційної діяльності в умовах конкурентного ринку.

Наводиться комплекс заходів спрямованих на вивчення внутрішніх та зовнішніх несприятливих для економіки факторів та ризиків. Відтак, до зовнішніх загроз віднесено: відсутність чіткої концепції, стратегії та програми соціально-економічного розвитку з реально досяжними цілями або надто популістський характер; перманентне відставання у розробці, безсистемність та недосконалість нормативно-правового забезпечення регулювання економіки; надто ризикова кредитно-грошова політика держави у банківській сфері, на фондовому та валютному ринках, неефективна податкова система тощо. До внутрішніх чинників економічної безпеки суб'єктів господарювання виникають у сфері його господарської діяльності віднесено: порушення режиму збереження конфіденційної інформації; вибір ненадійних партнерів та інвесторів; відтік кваліфікованих кадрів; нездатність об'єктивно оцінити кваліфікацію кадрів та їх компетентність; недостатня патентна захищеність; суттєві прорахунки у тактичному та стратегічному плануванні, пов'язані з неправильною оцінкою можливостей підприємства, помилками у прогнозуванні зовнішнього середовища тощо. Було розглянуто основні складові економічної безпеки суб'єктів господарювання. Систематизовано різні визначення економічної безпеки організації, що базуються на різних підходах. Уточнено та сформульовано поняття «економічна безпека».

Ключові слова: економічна безпека, економічні суб'єкти, підходи до визначення економічної безпеки, забезпечення безпеки.

Fomichov K. PECULIARITIES OF THE NATIONAL MECHANISM FOR ENSURING THE SAFETY OF BUSINESS ENTITIES

The article is devoted to the topical problem of ensuring the economic security of organizations. The subject of research is the economic security of the enterprise. The author substantiates the need to ensure the economic security of the organization for its stable and sustainable development. The essence of economic security of economic entities is revealed as such a state of protection of the subject from internal and external factors, in which he most effectively uses his potential, while reducing or eliminating existing risks or other circumstances to protect against them and achieve the main goal commercial activity in a competitive market.

A set of measures aimed at studying the internal and external adverse economic factors and risks. Thus, external threats include: lack of a clear concept, strategy and program of socio-economic development with realistically achievable goals or too populist in nature; permanent lag in development, inconsistency and imperfection of regulatory and legal support for economic regulation; too risky monetary policy of the state in the banking sector, in the stock and foreign exchange markets, inefficient tax system, etc. The internal factors of economic security of economic entities arising in the sphere of its economic activity include: violation of the regime of preservation of confidential information; selection of unreliable partners and investors; outflow of qualified personnel; inability to objectively assess the qualifications of staff and their competence; insufficient patent protection; significant miscalculations in tactical and strategic planning, associated with incorrect assessment of the company's capabilities, errors in forecasting the environment, etc. The main components of economic security of economic entities were considered. Different definitions of economic security of the organization based on different approaches are systematized. The concept of "economic security" is clarified and formulated.

Випуск 12. 2022

Key words: economic security, economic subjects, approaches to definition of economic security, security provision.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення стабільного та сталого розвитку підприємства зажадала детального вивчення питань економічної безпеки у короткостроковій, а й довгостроковій перспективі. Економічна безпека в загальному розумінні спрямована на захист інтересів підприємства та складових його діяльності: персоналу, матеріальних та нематеріальних ресурсів, фінансових активів, позиції на ринку, іміджу від негативного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Економічна безпека безпосередньо залежить від рівня фінансової безпеки та забезпечується безліччю інструментів, серед яких істотне значення має фінансовий та економічний захист. Актуальність вивчення проблем забезпечення економічної безпеки підприємства, а також управління нею зумовлені наявністю серйозних загроз: посилення конкуренції, нестабільність економічних процесів, зношений стан виробничого обладнання, застосування застарілих та енергоємних технологій. Конкуренція між виробниками сприяє підвищенню ефективності виробничої діяльності, зниженню витрат, захисту комерційних інтересів, здатних за рахунок збільшення продуктивності та кращого управління забезпечити стабільну фінансову стійкість підприємства, це та забезпечує економічну безпеку виробників. У разі забезпечення безпеки економічного суб'єкта необхідно пам'ятати про систему економічної безпеки. Вона включає комплекс заходів, спрямованих на вивчення внутрішніх і зовнішніх несприятливих для економіки факторів і ризиків. Діяльність суб'єктів господарювання в умовах сучасної вітчизняної економіки вимагає серйозного науково обгрунтованого підходу до вирішення проблем економічної безпеки. Багато в чому це пов'язано зі значним розширенням бізнесу загроз, за умов ринкового середовища. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що економічна безпека – це стан будь-якого господарюючого суб'єкта, що характеризується наявністю стабільного доходу та інших ресурсів, які дають змогу підтримати рівень життя у поточний період та у найближчій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні аспекти національного механізму забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання стали предметом вивчення таких науковців як В.И.Ярочкін, А.І.Пономаренко, О.А.Грунін, А.Іванов, В.Шликов, В.І.Франчук, Т.М.Іванюта, А.О.Заїчковський, Л.І.Донець, А.І.Берлач, Н.Б.Кирич, Б.М.Андрушків, Л.Я.Малюта та інші.

Мета статті полягає в аналізі особливостей національного механізму забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап соціально-економічного розвитку характеризується радикальними політичними, економічними, соціальними та екологічними змінами, стрімким розвитком науково-технічного прогресу, що проникає у всі сфери життєдіяльності людини. Наростання кризових явищ, невизначеності та динамічності економічної ситуації вимагає від суб'єктів господарювання посилення уваги до питань власної економічної безпеки, виявлення та нейтралізації можливих загроз, небезпек та ризиків, здатних негативно вплинути на стан та результати їх діяльності.

Так, деякі вчені під економічною безпекою розуміють стан економічної системи, що дозволяє їй динамічно, ефективно розвиватися, вирішуючи у своїй соціальні завдання. Інша частина вчених схиляється до того, що цей стан захищеності суб'єктів господарювання від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, а також різноманітних дестабілізуючих факторів, при якому суб'єкт господарювання здатний до відтворення чи реалізації своїх комерційних інтересів [2].

Т. Васильцев пропонує під економічною безпекою суб'єктів господарювання розуміти такий стан функціонування, за якого суб'єкт господарювання та його продукція є конкурентоспроможними на ринку, і водночас гарантуються:

- найефективніше використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу;
- стабільність функціонування та прогресивність розвитку;
- можливість протистояти негативним впливам зовнішнього та внутрішнього середовища його функціонування [4].

Подані погляди вчених на сутність поняття «економічна безпека суб'єктів господарювання» можна звести до двох основних підходів. Перший підхід базується на існуванні у суб'єкта господарювання конкретних цілей (наприклад, ефективність, стабільність функціонування, розвиток), яких він намагається досягти.

Суб'єкт господарювання характеризується наявністю внутрішньої структури (середовища) та існує у деякому зовнішньому середовищі. У зв'язку з наявністю певних якостей внутрішньої структури (середовища) суб'єкт господарювання може мати здатність перебувати у стані «безпеки». Це означає, що якщо зовнішнє середовище і надає на нього негативний вплив, то суб'єкт господарювання все одно функціонує та досягає своїх цілей. І якщо зміна зовнішніх умов не виходить за певні межі, то функціонування та досягнення підприємством своїх цілей гарантовано [3].

Другий підхід заснований на використанні понять «загроза» та «захищеність» від загроз. Передбачається, що існує підприємство з певними параметрами (наприклад, що стабільно функціонує, що прогресивно розвивається тощо). Існують загрози, які можуть негативно вплинути на ці параметри. Якщо параметри захищені від загроз, то забезпечена і безпека підприємства. Слід зазначити, що критерій захищеності параметра, а також обгрунтування вибору цих параметрів і критеріїв часто відсутній [7].

Аналіз існуючих визначень сутності загроз економічної безпеки показує, що в кожному з них так чи інакше відображена небезпека заподіяння економічної шкоди, що проявляється у вигляді збитків, негативного впливу, перешкод у досягненні цілей тощо. Загалом, загроза – це чинник, який створює значну небезпеку сталого функціонування економічної системи.

Таким чином, небезпека та загроза – однопорядкові, проте кількісно різні поняття. Прояв небезпеки у вигляді реальних втрат слід розглядати як сигнал можливого переростання її в загрозу, якщо не буде вжито відповідних заходів. На думку Є. Барикаєва, загроза – це сукупність умов та факторів, що створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка, у свою чергу, може створювати різноманітні ризики [1].

Причини виникнення загроз економічній безпеці суб'єктів господарювання обумовлені, з одного боку, факторами загальноекономічного характеру (макрорівень), які негативно впливають на значну кількість суб'єктів господарювання, а отже, загрожують і національній економічній безпеці. З іншого боку – факторами, пов'язаними з непередбачуваністю та неефективністю прийнятих управлінських рішень керівництвом самого підприємства (мікрорівень). Так, загрози економічній безпеці можуть виникати у зовнішньому для суб'єктів господарювання середовищі та бути пов'язаними з помилками при розробці та впровадженні тих чи інших реформ, з аморфністю науково-промислової та інноваційної політики держави, втратою керованості над економічними процесами тощо [5].

У цілому нині всі розглянуті підходи у тому мірою відбивають суть економічної безпеки організації. Економічна безпека включає кілька основних складових. Для кожної конкретної організації ці складові можуть мати різні пріоритети, залежно від загроз. У кожній організації внутрішні та зовнішні загрози різні за змістом. Організація знаходиться в зоні економічної безпеки лише тоді, коли у неї відсутні як зовнішні, так і внутрішні загрози.

Відтак, до зовнішніх загроз можна віднести: відсутність чіткої концепції, стратегії та програми соціально-економічного розвитку з реально досяжними цілями або надто популістський характер; перманентне відставання у розробці, безсистемність та недосконалість нормативно-правового забезпечення регулювання економіки; надто ризикова кредитно-грошова політика держави у банківській сфері, на фондовому та валютному ринках, неефективна податкова система; руйнування системи відтворення промислового потенціалу (насамперед його активної частини) внаслідок низької інвестиційної активності; зростання інфляції та відсутність нормального інвестиційного клімату в реальному секторі економіки, надання переваги поточним витратам над капітальними; неефективна та несправедлива приватизація; тотальна корупція у всіх сферах; створення сприятливих умов присвоєння та вивезення фінансових ресурсів за межі країни; втрата державного контролю над природними монополіями, ослаблення регулюючої функції держави у їхній цінній політиці; недобросовісність конкуренції економічних суб'єктів, їхня низька правова дисципліна, недолік або повна відсутність економічної етики; дискримінація із боку іноземних країн [8].

Внутрішні чинники економічної безпеки суб'єктів господарювання виникають у сфері його господарську діяльність. До них можна віднести: недостатній рівень дисципліни; порушення режиму збереження конфіденційної інформації; вибір ненадійних партнерів та інвесторів; відтік кваліфікованих кадрів; нездатність об'єктивно оцінити кваліфікацію кадрів та їх компетентність; недостатня патентна захищеність; суттєві прорахунки у тактичному та стратегічному плануванні, пов'язані з неправильною оцінкою можливостей підприємства, помилками у прогнозуванні зовнішнього середовища тощо; перебої в енерго-, водо-, теплопостачанні; аварії, пожежі, вибухи; пошкодження обчислювальної техніки тощо [8].

Висновки. Узгальнивши усі вище викладені поняття можна сказати, що економічна безпека організації – це такий стан захищеності суб'єкта від внутрішніх та зовнішніх факторів, при якому він найбільш ефективно використовує свій потенціал, домагаючись при цьому зниження чи ліквідації існуючих ризиків чи інших обставин з метою захисту від них та досягнення основної мети комерційної діяльності в умовах конкурентного ринку. До першочергових завдань, покликаних нейтралізувати загрози і попередити зниження рівня економічної безпеки підприємства, можна віднести створення системи економічної безпеки, розробку способів запобігання можливим загрозам та напрямкам мінімізації негативних впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Берлач А. І. Безпека бізнесу: Навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2007. 280 с.
2. Донець Л. І., Ващенко Н. В. Економічна безпека підприємства: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 240 с.
3. Иванов А., Шлыков В. Экономическая безопасность предприятия. М., 2005. 265с.
4. Иванюта Т. М., Заїчковський А. О. Економічна безпека підприємства. К.: Центр учбової літератури, 2009. 256 с.
5. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навч. посібник. К.: Атака, 2005. 432с.
6. Кирич Н.Б. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство. Монографія. Тернопіль: Терно–граф, 2008. 424 с.
7. Полянська А.С., Трощенко Т.А. Сучасні технології управління економічною безпекою підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 29. 2010. С.164-168.
8. Пономаренко А.І. Система економічної безпеки фірми. Шлях України до економічної безпеки : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 квітня 2006 р.). Харків, 2006. 302 с.

9. Франчук В.І. Теоретична модель системи забезпечення економічної безпеки акціонерних підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20 (8). С. 155-162. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/20_8/155_Franchuk_20_8.pdf

REFERENCES:

1. Berlach, A. I. (2007). *Bezpeka biznesu: Navch. posib.* [Business Security: Textbook]. K.: Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
2. Donets, L. I., & Vashchenko, N. V. (2008). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: Navch. pos.* [Economic security of the enterprise: Textbook]. K.: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Yvanov, A., Shlykov, V. (2005). *Ekonomycheskaia bezopasnost predpriyatiya.* [Economic security of the enterprise]. M. [in Russian].
4. Ivaniuta, T. M., & Zaichkovskiy, A. O. (2009). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva.* [Economic security of the enterprise]. K.: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
5. Kamlyk, M.I. (2005). *Ekonomichna bezpeka pidpriemnytskoi diialnosti. Ekonomiko-pravovyi aspekt: Navch. posibnyk.* [Economic security of business. Economic and legal aspect: Textbook]. K.: Atika [in Ukrainian].
6. Kyrych, N.B. (2008). *Ekonomichna ta mainova bezpeka pidpriemstva i pidpriemnytstva. Antyreiderstvo. Monohrafiia.* [Economic and property security of enterprise and entrepreneurship. Anti-raiding. Monograph]. Ternopil: Terno-hraf [in Ukrainian].
7. Polianska, A.S., & Troshchenkova T.A. (2010) *Suchasni tekhnolohii upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva.* [Modern technologies of economic security management of the enterprise]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 29, 164-168 [in Ukrainian].
8. Ponomarenko, A.I. (2006). *Systema ekonomichnoi bezpeky firmy. Shliakh Ukrainy do ekonomichnoi bezpeky: mater. nauk.-prakt. konf.* [The economic security system of the firm. Ukraine's path to economic security: mater. scientific-practical conf.]. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Franchuk, V.I. (2010). *Teoretychna model systemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky aktsionermykh pidpriemstv.* [Theoretical model of the system of economic security of joint-stock companies]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 20 (8), 155-162. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/20_8/155_Franchuk_20_8.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 16.04.2022

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2(477):061

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-73-79

Кравцов Данило Маркович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: d.m.kravtsov@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4110-7181>

Зіноватна Іляна Вікторівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, старша викладачка кафедри
трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: i.v.zinovatna@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3018-4934>

Бурнягіна Юлія Миколаївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, асистентка кафедри трудового
права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: yu.m.burnyagina@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3520-2852>

Орлова Наталія Геннадіївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, асистентка кафедри трудового
права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: n.g.orlova@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4471-393X>

Соловійов Олексій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: o.v.solovyov@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8589-3041>

Конопельцева Олена Олександрівна,

кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: o.o.konopeltseva@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2281-8607>

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Стаття присвячена дослідженню медіації як альтернативного способу розв'язання трудових спорів. Автори здійснили порівняльний аналіз визначень медіації, які містяться у Законі України «Про медіацію» а також у відповідних законах Австрії, Болгарії, Іспанії, Казахстані, Литві, Мальті, Молдові, Німеччині, Польщі та зробили висновок про те, що законодавче визначення терміну медіація в Україні в цілому враховує досвід інших країн.

Науковий аналіз терміну «медіація» дав можливість авторам запропонувати власне визначення медіації як альтернативного способу вирішення трудового спору, відповідно до якого під медіацією слід розуміти - добровільний, альтернативний спосіб вирішення трудового спору, шляхом ведення переговорів із залученням третьої сторони (медіатора) для досягнення взаємоприйнятної рішення сторонами спору.

Стверджується, що особливістю медіації є те, що на відміну від судового врегулювання спору, медіація передбачає прийнятність отриманого результату для всіх сторін конфлікту.

У науковій роботі звертається увага на наявність переваг медіації над іншими способами вирішення трудових спорів. Також були виокремлені риси, які притаманні медіації як альтернативному способу вирішення трудових спорів.

Ключові слова: медіація, трудовий спір, альтернативні способи вирішення трудових спорів, медіатор, посередництво.

ALTERNATIVE WAY TO SOLVE THE LABOR DISPUTES

The article is devoted to the study of mediation as an alternative way of resolving labor disputes. The authors conducted a comparative analysis of the definitions of mediation contained in the Law of Ukraine «On Mediation» and in the relevant laws of Austria, Bulgaria, Spain, Kazakhstan, Lithuania, Malta, Moldova, Germany, Poland and concluded that the legal definition of mediation in Ukraine as a whole takes into account the experience of other countries.

The scientific analysis of the term «mediation» allowed the authors to propose their own definition of mediation as an alternative way to resolve labor disputes, according to which mediation - voluntary, alternative way to resolve labor disputes, by negotiating with the involvement a third party (mediator) to achieve a mutually acceptable solution to the dispute.

It is argued that the peculiarity of mediation is that, in contrast to the judicial settlement of a dispute, mediation involves the acceptability of the result obtained for all parties to the conflict.

The scientific work draws attention to the advantages of mediation over other ways of resolving labor disputes. The features of mediation as an alternative way of resolving labor disputes were also highlighted.

Key words: mediation, labor dispute, alternative way to solve the labor dispute, mediator.

Постановка проблеми. У правовому просторі сучасного суспільства типові методи розв'язання правових конфліктів не завжди є ефективними, оскільки, як правило, залишаються незадоволеними інтереси та потреби однієї, а то й обох сторін конфлікту. Динамічний розвиток суспільних відносин призводить до вироблення нових рішень застарілих проблем із застосуванням інноваційної методики та сучасних інструментів. Одним із таких інструментів є медіація. В Україні інститут медіації тільки починає набирати популярності і використовується не так активно як закордоном. Сучасний досвід багатьох розвинутих країн показує, що медіація є ефективним, фінансово заощадливим і своєчасним способом досягнення консенсусу, вирішення конфлікту порівняно з вирішенням спору в судовому порядку. Разом з тим сьогодні можна говорити про нереалізований потенціал медіації у сфері вирішення трудових спорів. Такий потенціал достатньо великий – досвід зарубіжних країн в цьому питанні більш ніж переконливий. Можливості медіації у розглянутій сфері варіюються від економіко-правового ефекту (щодо зниження навантаження на судову систему, економії коштів на юрисдикційне втручання та ін.) до зниження конфліктності у сфері трудових відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання медіації були предметом наукового дослідження таких вчених як О. В. Белінська, В. Я. Буряк, Г. С. Гончарова, Н. В. Дараганова, О. П. Євсеева, О. А. Іваненко, О. Кармаза, Н. М. Крестовська, Д. Є. Кривенко, І. О. Лях, В. Т. Маляренко, М. А. Мацько, Ж.В. Мішина, Т. О. Подковенко, Ю. Д. Притика, В.В. Резнікова, Л. Д. Романадзе, О. Г. Серета, І. Терещенко, О. В. Федькович, Н. І. Фігун, М. І. Хавронюк, Т. М. Худякова, А. Шеремет, І.Г. Ясиновський та ін. Проте лише деякі з них досліджували медіацію в контексті альтернативного способу вирішення саме трудових спорів, а тому деякі аспекти застосування медіації при розв'язанні трудових спорів залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є аналіз медіації як альтернативного способу вирішення трудових спорів з врахуванням закордонного досвіду та з огляду на динамічний розвиток способів регулювання трудових правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право суб'єктів трудових правовідносин на захист своїх прав є однією з головних гарантій, що передбачені у ст. 55 Конституції України. Зміст даної норми конкретизовано в Рішенні Конституційного Суду України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 р. № 9 рп/2012, в якій зазначено, що у правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [1].

Однак, слід відмітити, що правовідносини, які виникають під час трудових спорів у судовому порядку мають безліч недоліків. На думку С.Я.Вавженчук, захист трудових прав на практиці є доволі далеким від досконалості й не завжди забезпечує вчасний і оперативний захист порушених трудових прав, оскільки суди, по-перше, надмірно завантажені, а по-друге, сама діюча система розгляду та розв'язання трудових спорів потребує вдосконалення [2, с. 444]. Поширеною проблемою є відсутність механізмів та способів фактичного виконання судових рішень. Часто буває так, що суди виносять рішення, якими не задоволена жодна зі сторін судового процесу, або ж які виконати неможливо [3, с. 221]. Проте, якщо у сторін є бажання знайти компроміс, або хоча б вийти з конфлікту з найменшими втратами часу і грошей, то варто починати з медіації.

Медіація є одним з альтернативних способів розв'язання трудових спорів. Як зазначає Ізарова І. О., альтернативні способи розв'язання спорів забезпечують реальну можливість урегулювання спору без судового розгляду і подолання пов'язаних із цим проблем високої вартості, надмірної тривалості, складності, необхідності представництва інтересів у суді [4, с. 225]. Під час розгляду справи у суді, кожна із сторін спору прагне, щоб рішення було ухвалено на її користь, а це в свою чергу призводить до конфліктів та зумовлює боротьбу між суб'єктами спору. Натомість медіація, створює умови для досягнення компромісу, адже він має перевагу над конфліктом.

Легальне визначення поняття «медіації» було закріплено в Законі України «Про медіацію» [5]. Так, відповідно до ст. 1 зазначеного закону, медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

Слід відмітити, що зазначене визначення медіації загалом враховує досвід інших країн. Так, Закон Республіки Казахстан «Про медіацію» визначає медіацію як процедуру врегулювання спору (конфлікту) між сторонами за сприянням медіатора (медіаторів) з метою досягнення ними взаємоприйняттого рішення, що реалізується за добровільною згодою сторін [6]. Закон Республіки Молдова «Про медіацію» визначає медіацію як альтернативний спосіб дружнього вирішення спорів у рамках структурованого, гнучкого та конфіденційного процесу за сприяння одного або кількох медіаторів [7].

Альтернативні методи розв'язання спорів становлять один із п'яти тематичних напрямів Спільної програми Європейської Комісії та Ради Європи із покращення діяльності судової гілки влади в Україні [3, с. 211–212]. Зокрема, Рада Європи, відаючи належне встановленню істини та справедливості у судовому порядку, підтримує ініціативи держав-членів стосовно вироблення та прийняття загальноєвропейських норм щодо запровадження альтернативних заходів, а саме – примирення, медіації та відновного правосуддя, для досягнення балансу інтересів сторін, що конфліктують [8, с. 140]. Так, Європейський Союз у Директиві «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» 2008\52\ЕС [9] рекомендував запровадження й закріплення на законодавчому рівні медіації як одного з основних методів альтернативного врегулювання спору на досудовому етапі та під час судового оскарження. Європейська Рада закликала країни створити альтернативні позасудові процедури з метою забезпечення кращого доступу до правосуддя, що зможе забезпечити економічно ефективно та швидке вирішення спорів через процеси, адаптовані до потреб сторін.

Враховуючи положення Директиви 2008\52\ЕС, країни ЄС закріпили на законодавчому рівні наступні визначення медіації. Так, Закон Німеччини «Про сприяння медіації та іншим методам позасудового вирішення конфліктів» визначає медіацію як конфіденційний та структурований процес, у ході якого сторони за допомогою одного або кількох медіаторів добровільно та незалежно шукають мирного врегулювання свого конфлікту [10]. Подібне визначення містить і Закон Республіки Австрія «Про медіацію» [11]. Стандарти проведення медіації Республіки Польща під медіацією розуміють добровільний та конфіденційний процес, в якому фахово підготовлена, незалежна та неупереджена особа за згодою сторін допомагає їм у вирішенні конфлікту [12]. Закон Республіки Болгарія «Про медіацію» визначає медіацію як добровільну та конфіденційну позасудову процедуру вирішення спорів, у якій сторонні посередники допомагають сторонам у суперечці досягти згоди [13]. Оновлений закон про медіацію Литовської Республіки визначає її як процедуру вирішення спору, за якої один або кілька медіаторів допомагають сторонам вирішити спір мирним шляхом [14]. Закон Іспанії «Про медіацію в цивільних і господарських справах» під медіацією розуміє такий засіб вирішення спору, при якому дві або більше сторони добровільно намагаються досягти згоди самостійно за допомогою медіатора [15]. Законодавство Мальти визначає медіацію як процес, у якому посередник сприяє переговорам між сторонами, щоб допомогти їм досягти добровільної угоди щодо їхнього спору [16].

Таким чином, визначення медіації як добровільної та позасудової процедури врегулювання спору відповідає загальним принципам медіації, що визначені Директивою 2008/52/ЕС [18, с. 5314].

Слід погодитися з В. Тереховим, який зазначає, що на теренах Європейського Союзу медіацію визначають як структурований процес, у якому дві або більше сторін на добровільній основі намагаються досягти домовленості щодо конфлікту, який між ними виник, за участі медіатора. Вчений виділяє такі основні риси медіації: 1) участь трьох суб'єктів: два суб'єкти – це сторони відповідного спору, а третій – нейтральний учасник, який пропонує свою допомогу в розв'язанні спору; 2) медіатор не здійснює функцій судді, він не оцінює докази та не ухвалює рішення, а лише допомагає сторонам розв'язати спір самостійно; 3) гнучка та неформалізована процедура проведення медіації; 4) медіація здебільшого застосовується у приватноправових спорах; 5) добровільна участь у процесі медіації; 6) медіація здебільшого проводиться у формі особистих зустрічей учасників конфлікту та медіатора [17, с. 35–36].

Серйозний аналіз надбань провідних країн світу в галузі медіації дозволив Раді Європи запропонувати Україні реформувати її нормативно-правову базу, яка б відповідала як національному законодавству, так і законодавству ЄС [3, с. 213].

Термін «медіація» походить від грецького терміну «medos» (нейтральний, незалежний від сторони), а також від таких латинських термінів, як «mediation», що означає посередництво та «mediate» бути посередником у спорі. Метою цієї процедури є пошук рішення, яке здатне задовольнити інтереси і потреби усіх учасників спору. Медіація спирається не лише на правову позицію, але й враховує реальний інтерес сторін спору для досягнення прийнятної угоди, що виходить за межі юридичного вирішення питань у суді.

Загалом у юридичній літературі медіацію розглядають у двох аспектах: як метод вирішення конфліктів та як спосіб вирішення спорів. В. Я. Буряк, під медіацією розуміє метод вирішення спорів із залученням медіатора, який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту [20, с. 105].

Інші правники взагалі уникають вживання термінів і понять «методи», «конфлікти» і визначають медіацію як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів.

Термін «конфлікт» (від лат. conflictus – зіткнення, сутичка) означає зіткнення протилежних інтересів і поглядів, гостра суперечка, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються

складними колізіями, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію несумісну з інтересами іншої сторони. Конфлікт означає протиріччя між людьми або групами людей і це не обов'язково пов'язано з порушенням їх юридичних прав. Натомість, спір має зовнішній і формальний прояв конфлікту: сторони звинувачують один одного в порушенні своїх прав, або відбувається різне оцінювання сторонами здійснення суб'єктивного права або виконання трудового обов'язку.

Цілком слушною є думка І. О. Лях, яка відзначає, що медіація – це договірна, позасудова, заснована на засадах добровільності, рівності та неупередженості процедура врегулювання спору з питань праці, яка передбачає укладання між сторонами спору угоду за участі третьої сторони – незалежного, об'єктивно зацікавленого суб'єкта – медіатора [21, с. 16]. М. А. Мацько, наголошує, що медіація є не методом, а способом вирішення спорів і саме спори, а не конфлікти розглядаються процедурами медіації [22, с. 294].

Оскільки, Закон України «Про медіацію» визначив сферу застосування медіації як приватно-правові відносини, то на нашу думку, слід доречно використовувати саме поняття «спір» для позначення сфери його застосування.

Слід також зауважити, що на практиці, в юридичній літературі та законодавстві зарубіжних країн більше живається саме поняття «альтернативне» вирішення спорів, замість позасудового [23, с. 42]. Справді, в практичній та теоретичній площині використовуються такі правові конструкції, як «альтернативні способи вирішення спорів», «інститут альтернативного вирішення спору», «альтернативні форми вирішення конфліктів (спорів)» тощо. Узагальнивши наукові доробки О. Кармаза дійшов слушного висновку про те, що під альтернативним вирішенням спорів, як правило, розуміється взаємодія прийомів (технік) та методів, за допомогою яких сторони спору досягають згоди та укладають взаємовигідний для них правочин без звернення до суду. Отже, саме альтернативні процедури вирішення спору (Alternative Dispute Resolution), якщо це не суперечить Конституції та законам України, можуть замінити процедуру вирішення спору в суді, не потребують значних фінансових та організаційних витрат сторін та інших учасників спору тощо [23, с. 14].

Варто зазначити, що більшість вчених вказують на переваги медіації над іншими способами вирішення трудових спорів. Так Гончарова Г.С. відзначала перевагу медіації над розглядом справ у суді. На її думку, вона по-перше забезпечує швидкість; по-друге, відсутність чітких процедурних рамок сприяє вільній атмосфері та готовності сторін конфлікту до співпраці; по-третє, прийняття рішення, яке досягнуто шляхом консенсусу, в подальшому, як правило, виконується, і, насамкінець, медіація сприяє комунікації між сторонами, а саме, згуртованості в суспільстві взагалі [19, с. 52].

Важлива особливість медіативних процедур полягає в тому, що медіація, на відміну від судового врегулювання спору, передбачає прийнятність отриманого результату для всіх сторін конфлікту.

Використання медіації у трудових спорах сприятиме зниженню витрат та створенню великих можливостей щодо збереження нейтральних відносин між сторонами трудових спорів, також медіація може частково допомогти зняти навантаження з судової системи, надати сторонам спору більш швидкий, гнучкий та конфіденційний інструмент врегулювання конфлікту.

Медіації як альтернативному способу вирішення трудових спорів притаманні такі риси:

- медіація може мати місце лише тоді, коли спір виникає з приводу прямого порушення трудового законодавства, законодавства з охорони праці, недотримання мінімальних гарантій з оплати праці та інших соціальних гарантій стосовно працівника чи певного кола працівників;

- при вирішенні трудових спорів за допомогою медіації медіатор є нейтральною третьою стороною, яка забезпечує проведення переговорів між сторонами, допомагає у визначенні ефективних способів вирішення конфлікту;

- учасники спору можуть самостійно обирати медіатора;

- сторони трудового спору добровільно беруть участь у медіації, як при прийнятті рішення про медіацію, так і в процесі її проведення та досягнення домовленостей та виконання рішень;

- одним із принципів медіації є конфіденційність інформації;

- вирішення трудового спору за допомогою медіації є більш простим і зручним для сторін способом ніж розгляд конфлікту в суді, адже це сприяє зниженню матеріальних витрат та витрат часу;

- після прийняття сторонами взаємовигідного рішення вони без затримок виконують прийняте ними рішення.

На думку О.Г.Середа, однією з причин обмеженого застосування медіації при вирішенні трудових спорів є конфлікт інтересів, що виникає у зв'язку з тим, що юристи, які спеціалізуються у сфері трудового права, одночасно є кваліфікованими медіаторами. У цьому випадку, якщо вони консультують роботодавця або працівника, вони не можуть бути призначені медіаторами для вирішення спору, пов'язаного з такими консультаціями. Крім того, їхні колеги, що працюють у тій же юридичній фірмі, також не можуть бути медіаторами в подібних випадках, оскільки інша сторона спору може вважати таких осіб упередженими [25, с. 43].

Також до проблем впровадження медіації, як зазначає О. Г. Середа, при вирішенні трудових спорів в Україні, слід віднести й відсутність у широкого кола громадськості достатньої інформації про медіацію як способу розв'язання цих спорів. Такої ж думки дотримується і Н. Загрія, яка підкреслює, що для розвитку медіації і подолання скептичного ставлення до цього інституту слід організувати активне інформування

громадськості, проведення інформативної роботи з роботодавцями, які, у свою чергу, мають доносити таку інформацію до своїх працівників [26].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що медіація займає особливе місце в системі альтернативного вирішення трудових спорів і її слід розуміти як добровільний, альтернативний спосіб вирішення трудового спору, шляхом ведення переговорів із залученням третьої сторони (медіатора) для досягнення взаємоприйняттого рішення сторонами спору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Конституційного Суду України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12.04.2012 р. №9 рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>
2. Вавженчук С. Я. Система захисту і охорони конституційних трудових прав працівників: монографія. Харків : Диска плюс. 2013. 510 с.
3. Тарнавська А. Н. Становлення інституту медіації в умовах євроінтеграційних процесів України. *Публічне право*. 2015. № 1. С. 211–218.
4. Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу ЄС: монографія. Київ : ВД Дакор, 2015. 336 с.
5. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. №1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. №7. Ст. 51.
6. О медиации: Закон Республики Казахстан от 28.01.2011 г. № 401-IV. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376
7. О медиации: Закон Республики Молдова от 03.07.2015 г. № 137. URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=360455>
8. Зайчук О.В. Медіація як демократичний та ефективний спосіб вирішення спорів: європейські норми і досвід та українська перспектива. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 12. С. 137–141.
9. Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text
10. Zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung: Gesetz Bundesrepublik Deutschland vom 21.07.2012. URL: <https://www.buzer.de/gesetz/10244/index.htm>
11. Mediationsgesetz (MediationsG): Gesetz Österreich vom 21.07.2012. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html>
12. Standardy prowadzenia mediacji i postępowania mediatora: uchwalone przez Społeczną Radę do spraw Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów przy Ministrze Sprawiedliwości w dniu 26 czerwca 2006. URL: <http://www.krakow.so.gov.pl/container/menu-glowne/informacje-dla-interesantow/mediacje/informacja-dla-kandydatow-na-mediatorow/standardy-mediacji.pdf>
13. За медиацията: Закон Републики България от 17 Декември 2004 г. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135496713>
14. Mediacijos: Įstatymas Lietuvos Respublikos priimtas 2017 m. birželio 29 d. Nr. XIII-534. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/46bbc7c066fd11e7b85cfdc787069b42>
15. De mediación en asuntos civiles y mercantiles: Real Decreto-ley Español № 5/2012, de 5 de marzo. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2012-3152&p=20120707&tn=1>
16. Mediation Act: Law of Malta № XVI of 21st December, 2004. URL: <https://legislation.mt/eli/cap/474/eng>
17. Terekhov V. Online Mediation: a Game Changer or Much Ado About Nothing? Access to Justice in Eastern Europe. 2019. № 3 (2). P. 33–50. URL: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1569575810.pdf
18. Шеремет А. Законодавче регулювання медіації в Україні: аналіз проекту Закону України «Про медіацію». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 51–56.
19. Гончарова Г. С. Мирова угода та медіація: загальні риси та відмінності між ними. *Право та інновації*. 2013. № 4. С. 79–85.
20. Буряк В. Я. Основні риси медіації як одного із альтернативних способів вирішення трудових спорів. *Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціального забезпечення: тез. доп. та наук. повідомл. учасн. VII Міжнар. наук.- практик. конф. (м. Харків, 29 вересня 2017 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Харків: Право. 2017. С. 105–108.
21. Лях І. О. Проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації у трудовому праві: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2020. 27 с.
22. Мацько М. А. Проблеми законодавчого закріплення медіації як альтернативного способу вирішення трудових спорів. *Вісник Львівського торг.-економ. ун-ту*. 2017. Вип. 4. С. 292–299.
23. Ханік-Посполітак Р., Посполітак В. «Досудове», «альтернативне» та «позасудове» врегулювання/вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 1. С. 38–44.
24. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 13–18.

25. Серета О. Г. Медіація (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору. *Право та інновації*. 2017. № 2(18). С. 38-45.

26. Загрія Н. Медіація в трудових спорах: коли варто використовувати, а коли ні. *Юридична газета*. 2020. № 21(727). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/mediaciya-v-trudovih-sporah-koli-varto-vikoristovuvati-a-koli-ni.html>

REFERENCES:

1. Sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu (2012, April 12) [Case on equality of arms]. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 12.04.2012 № 9rp/2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12> [in Ukrainian].

2. Vavzhynchuk S. YA. (2013) Systema zakhystu i okhorony konstytutsiinykh trudovykh prav pratsivnykiv: monohrafiia. [System of protection and protection of constitutional labor rights of employees]. Kharkiv : Dysa plus. [in Ukrainian].

3. Tarnavska A. N. (2015) Stanovlennia instytutu mediatsii v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv Ukrainy. [Formation of the institution of mediation in the conditions of European integration processes of Ukraine]. *Publichne pravo*. № 1. 211–218. [in Ukrainian].

4. Izarova I. O. (2015) Teoretychni zasady tsyvilnoho protsesu YeS: monohrafiia. [Theoretical foundations of the EU civil process]. Kyiv : VD Dakor. [in Ukrainian].

5. Pro mediatsiiu (2021, November 16) [About mediation] : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 №1875-IKh. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> [in Ukrainian].

6. O medyatsyy (2011, January 28) [About mediation] : Zakon Respublyky Kazakhstan ot 28.01.2011 № 401-IV. Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376 [in Russian].

7. O medyatsyy (2015, July 3) [About mediation] : Zakon Respublyky Moldova ot 03.07.2015 № 137. Retrieved from: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=360455> [in Russian].

8. Zaichuk O.V. (2010) Mediatsiia yak demokratychnyi ta efektyvnyi sposib vyrishennia sporiv: yevropeiski normy i dosvid ta ukrainska perspektyva. [Mediation as a democratic and effective way of resolving disputes: European norms and experience and the Ukrainian perspective]. *Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy*. № 12. 137–141. [in Ukrainian].

9. Pro deiaki aspekty mediatsii u tsyvilnykh ta komertsiiinykh spravakh (2018) [On some aspects of mediation in civil and commercial matters] : Dyrektyva № 2008/52/IES Yevropeiskoho parlamentu i Rady. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 [in Russian].

10. Zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung (2012, July 21) [To promote mediation and other methods of out-of-court conflict resolution] : Gesetz Bundesrepublik Deutschland vom 21.07.2012. Retrieved from: <https://www.buzer.de/gesetz/10244/index.htm> [in German].

11. Mediationsgesetz (MediationsG) (2012, July 21) [About mediation] : Gesetz Österreich vom 21.07.2012. Retrieved from: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html> [in German].

12. Standardy prowadzenia mediacji i postępowania mediatora (2006, June 26) [Standards of mediation and mediator proceedings] : uchwalone przez Społeczną Radę do spraw Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów przy Ministrze Sprawiedliwości. Retrieved from: <http://www.krakow.so.gov.pl/container/menu-glowne/informacje-dla-interesantow/mediacje/informacja-dla-kandydatow-na-mediatorow/standardy-mediacji.pdf>. [in Polish].

13. Za medyatsiyata (2004, December 17) [About mediation] : Zakon Republyky Bolharyia ot 17.12.2004. Retrieved from: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135496713> [in Bulgarian].

14. Mediacijos (2017, June 29) [Mediation] : Įstatymas Lietuvos Respublikos priimtas 29.06.2017 № XIII-534. Retrieved from: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/46bbc7c066fd11e7b85cfdc787069b42> [in Lithuanian].

15. De mediación en asuntos civiles y mercantiles (2012, March 5) [Mediation in civil and commercial matters] : Real Decreto-ley Español № 5/2012, de 5 de marzo. Retrieved from: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2012-3152&p=20120707&tn=1>. [in Spanish].

16. Mediation Act (2004, December 21) : Law of Malta № XVI of 21st December, 2004. Retrieved from: <https://legislation.mt/eli/cap/474/eng> [in English].

17. Terekhov V. (2019) Online Mediation: a Game Changer or Much Ado About Nothing? Access to Justice in Eastern Europe. № 3 (2). 33–50. Retrieved from: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1569575810.pdf [in English].

18. Sheremet A. (2020) Zakonodavche rehuliuвання mediatsii v Ukraini: analiz proiektu Zakonu Ukrainy «Pro mediatsiiu». [Legislative regulation of mediation in Ukraine: analysis of the draft Law of Ukraine «On Mediation»]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 11. 51–56. [in Ukrainian].

19. Honcharova H. S. (2013) Myrova uhoda ta mediatsiia: zahalni rysy ta vidminnosti mizh nymy. [Settlement agreement and mediation: general features and differences between them.] *Pravo ta innovatsii*. № 4. 79–85. [in Ukrainian].

20. Buriak V.IA. (2017) Osnovni rysy mediatsii yak odnoho iz alternatyvnykh sposobiv vyrishennia trudovykh sporiv. [The main features of mediation as one of the alternative ways of resolving labor disputes]. *Aktualni pytannia udoskonalennia zakonodavstva pro pratsiu ta sotsialnoho zabezpechennia: tez. dop. ta nauk*.

povidoml. uchasn. VII Mizhnar. nauk.- prakt. konf. (m. Kharkiv, 29 veresnia 2017 r.). Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo. 105–108. [in Ukrainian].

21. Liakh I. O. (2020) Problemy teorii i praktyky zaprovadzhennia instytutu mediatsii u trudovomu pravi [Problems of theory and practice of introducing the institute of mediation in labor law] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.05. Kharkiv. [in Ukrainian].

22. Matsko M. A. (2019) Problemy zakonodavchoho zakriplennia mediatsii yak alternatyvnoho sposobu vyrishennia trudovykh sporiv. [Problems of legislative consolidation of mediation as an alternative way of resolving labor disputes]. Visnyk Lvivskoho torh.-ekonom. un-tu. Vyp. 4. 292–299. [in Ukrainian].

23. Khanyk-Pospolitak R., Pospolitak V. (2019) «Dosudove», «alternatyvne» ta «pozasudove» vrehuliuvannia/vyrishennia pryvatnopravovykh sporiv: spivvidnoshennia poniat. [«Pre-trial», «alternative» and «extrajudicial» settlement / resolution of private law disputes: the relationship of concepts]. Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo. № 1. 38–44. [in Ukrainian].

24. Karmaza O. (2020) Mediatsiia ta perehovory yak alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv. [Mediation and negotiation as alternative ways of resolving disputes]. Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo. № 5. 13–18. [in Ukrainian].

25. Sereda O. H. (2017) Mediatsiia (poserednytstvo) yak alternatyvnyi sposib vyrishennia trudovoho sporu. [Mediation as an alternative way to solve the labor disputes]. Pravo ta innovatsii. № 2(18). 38–45. [in Ukrainian].

26. Zahriia N. (2020) Mediatsiia v trudovykh sporakh: koly varto vykorystovuvaty, a koly ni. [Mediation in labor disputes: when to use and when not]. Yurydychna hazeta. № 21(727). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/mediaciya-v-trudovih-sporah-koli-varto-vikorystovuvati-a-koli-ni.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 351.84

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-79-82

Сокурєнко Олена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail: olena7842@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8169-3720>

ДОСВІД РОЗВИНУТИХ КРАЇН СВІТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті досліджено організацію систем пенсійного забезпечення в розвинутих країнах світу, зокрема США, Великобританії, Швеції. Визначено основну мету останніх реформаційних процесів. Зазначено, що основною метою останніх реформ було відстрочення виходу на пенсію шляхом підвищення пенсійного віку, уповільнення процесу дострокового виходу на пенсію та підвищення мотивації продовжувати роботу.

Розглянуто цілі пенсійної системи, зокрема до них віднесено: захист від бідності; надання доходу після закінчення трудових відносин, розмір якого зазвичай пропорційний розміру доходу, виплаченого безпосередньо перед виходом на пенсію; захист цього доходу від падіння реального рівня життя через інфляцію.

Проаналізувавши пенсійне забезпечення за кордоном, нами виділено два основних типи фінансування пенсійних схем: розподільне, яке покриває поточні пенсійні витрати з поточних доходів, і накопичувальне, що створює спеціальний фонд, який здійснює всі пенсійні виплати зараз і в майбутньому.

Також, на основі світового досвіду, нами наголошено, що основною тенденцією реформування пенсійних систем є перехід на накопичувальну пенсійну систему, позитивною стороною якої є можливість збільшення інвестицій у розвиток економіки та отримання інвестиційної віддачі для пенсіонерів.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що при проведенні реформування власної української пенсійної системи, є надія, що створення у нас обов'язкового накопичувального рівня дасть початок довгостроковому процесу зменшення пенсійних зобов'язань. Адже існування в Україні єдиної солідарної системи пенсійного забезпечення перестало відповідати сучасним вимогам як економіки країни, так і самого населення.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна реформа, пенсія, пенсійні зобов'язання, страхові внески, пенсійна система

Sokurenko O. EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD IN THE ORGANIZATION OF THE PENSION SECURITY SYSTEM

The article examines the organization of pension systems in developed countries, including the United States, Britain

Випуск 12. 2022

and Sweden. The main purpose of the recent reformation processes is determined. It is noted that the main goal of the recent reforms was to postpone retirement by raising the retirement age, slowing down the early retirement process and increasing motivation to continue working.

The goals of the pension system are considered, in particular: protection against poverty; provision of income after the end of the employment relationship, the amount of which is usually proportional to the amount of income paid immediately before retirement; protection of this income from falling real living standards due to inflation.

Analyzing pensions abroad, we have identified two main types of financing of pension schemes: distributive, which covers current pension costs from current income, and accumulative, which creates a special fund that makes all pension payments now and in the future.

Also, based on world experience, we emphasize that the main trend in reforming pension systems is the transition to a funded pension system, the positive side of which is the ability to increase investment in economic development and return on investment for retirees.

Based on the study, it was concluded that in reforming Ukraine's own pension system, it is hoped that the creation of a mandatory accumulative level in our country will begin a long-term process of reducing pension liabilities. After all, the existence of a unified solidarity pension system in Ukraine has ceased to meet the modern requirements of both the country's economy and the population itself.

Key words: pension provision, pension reform, pension, pension obligations, insurance contributions, pension system.

Постановка проблеми. Основним завданням побудови демократичної держави та її розвитку є ведення її життя на основі ринкових відносин і принципів правової, соціальної держави, в якій свободи і права громадян визначаються з найвищими цінностями. Але значна частина реформування соціальних питань в Україні є суперечливою. Особливо яскраво ці протиріччя проявляються в пенсійній системі, яка є основним джерелом доходів громадян. Сьогодні в нашій країні розвиток пенсійного забезпечення характеризується гуманністю соціальної справедливості, пенсійною культурою. Також фінансовий механізм є неефективним і не забезпечує громадян необхідними коштами. Тому досвід розвинутих країн з організації пенсійної системи при реалізації пенсійної реформи є важливим і необхідним, що сприятиме вирішенню як поточних, так і майбутніх проблем у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковою розробкою питань пенсійного забезпечення в Україні займалися такі вчені-правники Н. Болотіна, В. Дурденевський, В. Жернаков, Е. Лібанова, І. Оклей, С. Прилипка, І. Сирота, М. Стадник, О. Ярошенко, Н. Хуторян.

Мета статті – аналіз організації системи пенсійного забезпечення в розвинутих країнах світу, зокрема США, Великобританії, Швеції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пенсійні системи прагнуть забезпечити достатній пенсійний дохід і бути фінансово стійкими.

Постійною проблемою в країнах є старіння через збільшення тривалості життя та низький рівень народжуваності. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development) частка осіб у віці 65 років і старше збільшиться з 8% від загальної чисельності населення світу в 2015 році до майже 18% до 2050 року [1].

Економічні кризи та наслідки повільного економічного зростання, високий рівень державного боргу, високий рівень безробіття мають значний вплив на пенсійне забезпечення.

Останнім часом через широку потребу у фіскальній консолідації значна кількість країн внесли і продовжують вносити зміни до своїх пенсійних систем. Більшість країн здійснили реформи, спрямовані на поліпшення фінансової стійкості пенсійної системи.

Основною метою останніх реформ було відстрочення виходу на пенсію шляхом підвищення пенсійного віку, уповільнення процесу дострокового виходу на пенсію та підвищення мотивації продовжувати роботу.

Кожна країна будує свою пенсійну систему відповідно до демографічних та соціально-економічних особливостей розвитку.

Проте цілями будь-якої пенсійної системи є: захист від бідності; надання доходу після закінчення трудових відносин, розмір якого зазвичай пропорційний розміру доходу, виплаченого безпосередньо перед виходом на пенсію; захист цього доходу від падіння реального рівня життя через інфляцію.

Аналізуючи пенсійне забезпечення за кордоном, ми виділяємо два основних типи фінансування пенсійних схем: розподільне, яке покриває поточні пенсійні витрати з поточних доходів, і накопичувальне, що створює спеціальний фонд, який здійснює всі пенсійні виплати зараз і в майбутньому [2, с.184].

Пенсійне забезпечення в більшості країн базується на розподільній пенсійній системі, за якої державний пенсійний фонд або інша відповідна державна організація акумулює кошти, які використовуються лише для поточних пенсійних виплат.

Світовий досвід реформування пенсійних систем показує, що основною тенденцією є перехід на накопичувальну пенсійну систему, позитивною стороною якої є можливість збільшення інвестицій у розвиток економіки та отримання інвестиційної віддачі для пенсіонерів.

Процес реформування пенсійних систем розпочався в більшості промислово розвинутих країн у другій половині 1990-х років. За останніми оцінками, сьогодні у світі існує понад 250 різних пенсійних схем з унікальними поєднаннями елементів розподільної та накопичувальної моделей.

Проте можна констатувати, що більшість країн обрали шлях реформ в одній із таких галузей:

збереження державної системи розподілу в більш досконалому вигляді, заохочення розвитку добровільних недержавних пенсійних схем; впровадження багаторівневої системи розподілу та накопичення, фінансування з різних джерел; перехід до повне впровадження накопичувальної системи.

Більшість розвинених країн скористалися так званим параметричним підходом до пенсійної реформи, тобто впровадженням коригувальних заходів, які іноді суттєво змінюють характеристики існуючої системи (рівні внесків, пенсійний вік чи індексация пенсій відповідно до наявних фінансових можливостей).

Так, у США діє трирівнева пенсійна система: перший рівень — солідарна, але вона доповнюється іншими пенсійними програмами, що дозволяють громадянам зберігати свої пенсійні кошти; другий рівень — обов'язкова накопичувальна система, за якою працюючі громадяни перераховують частину своїх доходів на ощадні рахунки; третій рівень – Добровільна приватна накопичувальна схема, яка дозволяє громадянам, які бажають отримувати ще вищу пенсію та можливість робити великі внески протягом тривалого періоду роботи, підтримувати бажаний рівень пенсії [3].

У Великобританії діє розподільна пенсійна схема з низькими пенсіями, реформа індексувала пенсії на зростання цін, а не на заробітну плату. Якщо державна пенсія нижча за межу бідності, люди, які отримують лише базову державну пенсію, мають право на соціальну допомогу за доходом. Обов'язкова пенсійна система другого рівня надає право працівникам стати учасниками або державної системи пенсій, що залежить від заробітку, або професійної системи, з установленими заздалегідь виплатами, чи системи персональних пенсій із установленими розмірами внесків [4].

Базова державна пенсійна система Швеції залишається розподільчою і фінансується за рахунок страхових внесків, що складають 18,5% заробітку, із яких 16% надходять у державну систему. Переважна більшість поточних внесків спрямовується на виплату поточних пенсій, але орган соціального страхування відкриває застрахованим особам умовні індивідуальні рахунки, на яких відображається ця частина внесків.

Пенсія розраховується виходячи з суми накопичених коштів з урахуванням тривалості життя поточної групи осіб, що виходять з контракту, та зростання виробництва протягом планового періоду виплати пенсії. Гарантія забезпечення мінімального доходу у старості досягається використанням мережі пенсійного страхування осіб, які протягом трудового життя мали низькі доходи. Частина внесків йдуть у капіталізовану систему, при цьому працівник має право вибору розміщення їх на індивідуальних рахунках в приватних структурах або в державному накопичувальному фонді.

Наприклад, у Швеції діє система з визначеними внесками, яка має систему безпеки, дає людям вибір і пропонує їм ефективні стимули – право вибору в пенсійному віці: довшу пенсію чи вищий рівень життя на пенсії; значна залежність між внесками і пенсіями сприяє підвищенню ефективності ринку праці.

Висновок. Аналізуючи деякі пенсійні системи, слід зазначити необхідність реформування переважно державних пенсійних систем, що передбачає реструктуризацію державної пенсійної системи в бік багаторівневих змішаних пенсійних систем, приватизацію, у разі необхідності, окремих частин пенсійних програм, щоб дозволити диверсифіковане інвестування наявних ресурсів цільових фондів або створення нових фондів, зміна бази для розрахунку розміру пенсій.

Також, враховуючи зарубіжний досвід і проводячи реформування власної української пенсійної системи, є надія, що створення у нас обов'язкового накопичувального рівня дасть початок довгостроковому процесу зменшення пенсійних зобов'язань. Адже існування в Україні єдиної солідарної системи пенсійного забезпечення перестало відповідати сучасним вимогам як економіки країни, так і самого населення. Тому проведення пенсійної реформи є закономірною необхідністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Recent pension reforms. URL: <http://www.oecdilibrary.org//docserver/download/8115201ec004.pdf?expires=1496076022&id=id&accname=guest&checksum=6763DBDB03FF41574E27C34B2E2837B0>.
2. Ерошенков С.Г. Мировой опыт реформирования пенсионных систем. *Общество и экономика*. 2001. №7-8. С. 182-219.
3. Барр, Николас. Пенсионная головоломка. Предварительные условия и возможные варианты политики при разработке систем пенсионного обеспечения. *Вопросы экономики*. 2002. № 29.
4. Лібанова Е. Демографічні передумови реформування системи пенсійного забезпечення. *Соціальний захист*. 2000. №2. С. 48-57.
5. Мицай М. Право на пенсійне забезпечення в умовах соціальної держави: поняття, ознаки, тенденції розвитку. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. С. 95-98.
6. Яригіна Є.П. Забезпечення стабільності системи соціального захисту України в умовах євроінтеграції. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю проф. І.М. Сироти, м. Одеса, 31 жовтня 2017 р. Одеса : Фенікс, 2017. С. 158–162.
7. Пенсійна реформа. Загальнообов'язкова накопичувальна система. URL: <http://www.sde.org.ua/pokrova/item/1538-pension-3.html>

REFERENCES:

1. Recent pension reforms. Retrieved from: <http://www.oecdilibrary.org//docserver/download/8115201ec004.pdf?expires=1496076022&id=id&accname=guest>

&checksum=6763DBDB03FF41574E27C34B2E2837B0.

2. Eroshenkov, S.G. (2001). Mirovoy opyt reformirovaniya pensionnyih sistem. [World experience in reforming pension systems]. *Obschestvo i ekonomika*. №7-8. 182-219. [in Russian].

3. Barr, Nikolas. (2002). Pensionnaya golovolomka. Predvaritelnyie usloviya i vozmozhnyie varianty politiki pri razrabotke sistem pensionnogo obespecheniya. [Retirement puzzle. Preconditions and Policy Options for Designing Pension Systems]. *Voprosy ekonomiki*. № 29. [in Russian].

4. Libanova, E. (2000). Demografichni peredumovy reformuvannia systemy pensiinoho zabezpechennia. [Demografichni peredumovy reformuvannia systemy pensiinoho zabezpechennia]. *Sotsialnyi zakhyst*. №2. 48-57. [in Ukrainian].

5. Mytsai, M. (2017). Pravo na pensiine zabezpechennia v umovakh sotsialnoi derzhavy: poniattia, oznaky, tendentsii rozvytku. [The right to a pension in the welfare state: concepts, features, trends]. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo*. № 10. 95-98. [in Ukrainian].

6. Yaryhina, Ye.P. (2017). Zabezpechennia stabilnosti systemy sotsialnogo zakhystu Ukrainy v umovakh yevrointehratsii. [Ensuring the stability of Ukraines social protection system in the context of European integration]. *Aktualni problemy sotsialnogo prava v umovakh yevrointehratsii: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 90-richchiu prof. I.M. Syroty*. 158–162. [in Ukrainian].

7. Pensiina reforma. Zahalnooboviazkova nakopychualna systema. [Pension reform. Mandatory accumulative system]. Retrieved from: <http://www.sde.org.ua/pokrova/item/1538-pension-3.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 351.777:504.06

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-83-86

Сухоребра Тетяна Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
<https://orcid.org/0000-0002-2918-4574>

STATE ENVIRONMENTAL POLICY: LEGAL ANALYSIS

У статті розглянуто основні теоретико-методологічні основи формування екологічної політики держави в умовах реформування децентралізації та набуття органами місцевого самоврядування відповідних повноважень. Визначено складові екологічної політики в демократичному суспільстві, а саме: належну та ефективну систему державного управління у сфері охорони, невичерпного використання та відтворення природних ресурсів; належний державний і громадський нагляд за дотриманням чинного екологічного законодавства та міжнародних екологічних зобов'язань країни; відповідна екологічна інформаційна політика; відповідний рівень екологічної експертизи екологічно небезпечних проєктів; відповідна система прийняття державних рішень з екологічних питань, яка передбачала б обов'язкове залучення громадськості; належна система відповідальності органів влади, окремих посадових осіб та громадян за порушення принципів збалансованого розвитку, норм і положень природоохоронного законодавства; належна виховна та виховна діяльність.

Проведено аналіз законодавчих актів, що регулюють екологічну політику в цілому та за окремими напрямками реалізації, зокрема, і у сфері природокористування. Зазначається, що Україна як невід'ємний учасник розвитку світової економіки поступово спрямовує власні зусилля на впровадження ресурсозберігаючих заходів. Автор робить висновок про необхідність удосконалення чинного екологічного законодавства України шляхом реформування системи нормативно-правових актів для створення ефективних інструментів реалізації концепції сталого розвитку, що можливе лише за сприяння та в контексті інтеграції екологічної політики у соціальну - економічне життя суспільства і держави.

Ключові слова: екологічна політика, держава, екологічне законодавство, екологічні проблеми, екологічна експертиза.

Sukhorebra T. STATE ENVIRONMENTAL POLICY: LEGAL ANALYSIS

The article considers the main theoretical and methodological foundations of the formation of environmental policy of the state in terms of decentralization reform and the acquisition of appropriate powers by local governments. The components of environmental policy in a democratic society are identified, namely: proper and effective system of public administration in the field of protection, inexhaustible use and reproduction of natural resources; proper, state and public supervision over the observance of the current environmental legislation and international environmental obligations of the country; appropriate environmental information policy; appropriate level of ecological expertise of ecologically dangerous projects; an appropriate system of state decision-making on environmental issues, which would provide for mandatory public involvement; proper system of responsibility of the authorities, specific officials and citizens for violation of the principles of balanced development, norms and provisions of environmental legislation; proper educational and educational activities.

The analysis of the legislative acts regulating the ecological policy in general and in separate directions of realization, in particular is carried out and in the field of nature management. It is noted that Ukraine as an integral participant in the development of the world economy is gradually directs its own efforts to implement resource-saving measures. The author concludes that it is necessary to improve the current environmental legislation of Ukraine through reform system of regulations to create effective tools for implementing the concept of sustainable development, which is possible only by assistance and in the context of integration of environmental policy into the socio-economic life of society and the state.

Keywords: environmental policy, state, environmental legislation, environmental issues, ecological expertise.

Formulation of the problem. Ukraine celebrated the 31st anniversary of Independence. During this time he went through a thorny path of formation and development, but managed to achieve significant achievements and strengthen its authority in the international arena. It should be noted that environmental protection has always been, is and remains one of the priorities of both domestic and foreign policy of our state, on the implementation of which depends not only the present but also the future of future generations.

In 31 years, Ukrainian environmental policy has undergone significant transformational changes, as the vector of its development has often changed due to the emergence of new challenges and challenges. Of course, such changes were reflected in the relevant regulations, which determine the principles of environmental policy of Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Issues of state policy in the field of rational use and conservation of natural resources at different times were the subject of scientific interests and developments of such

prominent scientists as V.L. Muntian, Yu. S. Shemshuchenko, O.S. Kolbasov, Y.O. Vovk, B.G. Rozovsky, II Karakash, V.I. Andreitsev, A.P. Hetman, V.K. Malolitneva, G.I. Baliuk, O.S. Zarzhytsky and others.

The purpose of the article is to reveal the essence of the development of state environmental policy in the years of independence, the main achievements and prospects. Also an analysis of changes that are reflected in the relevant regulations that define the principles of environmental policy.

Presentation of the main material of the study. It should be noted that the Constitution of Ukraine, adopted on June 28, 1996, is the legal basis for the formation and implementation of modern environmental policy. It was Yu. Shemshuchenko's initiative of the director of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine. First, it is a question of establishing a special regime of ownership of natural resources (Article 13) and consolidating the right to a safe environment for life and health and free access to environmental information (Article 50). In turn, based on international legal practice, the introduction of environmental rights in Chapter II of the Constitution, entitled "Rights, freedoms and responsibilities of man and citizen", allowed confirming at the highest level the environmental and legal status of man in Ukraine [1].

Despite some criticism of the constitutional provisions related to environmental protection due to their anthropocentric nature, the Basic Law nevertheless reflects the European vision of the model of the relationship between the state, man and nature. However, some scholars believe that the realities of today require the enshrinement in the Constitution of Ukraine of the priority of environmental policy and the need to implement a strategy for sustainable development. In this context, it is appropriate to recall the words of the President of the National Academy of Sciences of Ukraine A. Zahorodny that there is no alternative to sustainable development - and any other path will lead to a global environmental catastrophe. Unfortunately, among the documents aimed at achieving the goals of sustainable development in Ukraine, we can mention only the Presidential Decree of September 30, 2019 №722 / 2019 "On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030" [2].

In the 90s of the twentieth century. There was a period of strong legislative work with the participation of leading Ukrainian scientists, as a result of which regulations were adopted, most of which are in force today. These include the laws: "On the environment" (1991), "On the nature reserve fund of Ukraine" (1992), "On air protection" (1992), "On wildlife" (1993 (replaced the Law of Ukraine "On Fauna" in 2001), "On Ecological Expertise" (1995) (replaced the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" in 2017), as well as the Code of Ukraine on Subsoil 1994), Forest Code (1994), Water Code (1995) and others.

Of course, the implementation of environmental policy depends on a well-balanced strategy, which identifies the main tasks, problems and ways to overcome them. Over the 30th anniversary, many strategies have been adopted that have always been the subject of debate. It should be noted that the Law "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2030" of February 28, 2019 contains a comprehensive and systematic European approach to environmental reform. This strategy confirmed that in order to move closer to a strong modern systemic environmental policy pursued in the EU Member States, Ukraine needs to implement an ecosystem approach to sectoral policies and improve the integrated environmental management system [3].

In June 2021, during a speech at the All-Ukrainian Forum "Ukraine 30. Ecology", President V. Zelenskyy initiated the Green Country project to protect the state's environment and natural resources and outlined its main directions of environmental policy in modern conditions. First, it is a reform of the subsoil industry to combat corruption and illegal mining. In particular, this year the Verkhovna Rada approved in the first reading the draft law № 4187 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Support the Development of Domestic Subsoil Use Industries", which should legalize relations in the field of subsoil use. In addition, from 2020, work is underway to develop a new Subsoil Code, which should implement the provisions of Directive № 94 / 22 / EC of 30 May 1994 and other EU legislation implementing the Association Agreement between Ukraine and the EU. It should be noted that the Verkhovna Rada criminalized liability for illegal mining by adopting on July 15, 2021 the Law "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening Liability for Illegal Mining" [4].

Secondly, special attention should be paid to the protection and conservation of water resources. In order to implement sustainable water resources management, in June this year the draft Strategy for the Development of Water Policy of Ukraine was published as a framework document that forms a model of the water sector of our country. By signing the Association Agreement with the EU, Ukraine has committed itself to implementing the provisions of the Water Framework Directive (Directive 0002000/60 / EC of 23 October 2000). The transformation of the Chernobyl Exclusion Zone into an attractive tourist destination is an urgent issue of modern environmental policy. In particular, on July 10, 2019, the Decree of the President of Ukraine №512/2019 "On some issues of development of areas affected by radioactive contamination due to the Chernobyl disaster" was adopted, aimed at reviving such areas and creating conditions for using their tourism potential [5].

Every year more and more attention is paid to the global problems of mankind, among which the problem of climate change is prominent. In turn, global warming has contributed to the intensification of climate diplomacy, a participant in which, of course, is Ukraine. Its active position in international action to combat climate change, and participation in the UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) of 9 May 1992 and the Paris Agreement of 12 December 2015, which replaced the Kyoto Protocol, evidence this.

In recent years, climate policy has become an extremely important component of Ukrainian environmental policy in general. In addition, the fight against climate change is one of the main areas of environmental protection

within the European integration course. Compliance with the Paris Agreement, harmonization of environmental legislation with EU law and participation in the European Green Agreement are the issues on the agenda.

On July 30, 2021, the government approved a new ambitious and achievable climate goal - to reduce greenhouse gas emissions to 35% compared to 1990. On August 4, Ukraine submitted its approved Second Nationally Defined Contribution to the Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change Secretariat, which it plans to present at the 26th United Nations Framework Convention on Climate Change Conference of the Parties to be held in November 2021 in Glasgow, Scotland. Reducing greenhouse gas emissions and developing an energy-efficient industry is the key to Ukraine's successful European integration course. In the future, our state seeks to reform the system of environmental finance and create the Ukrainian Climate Fund [7].

In March 2021, the draft Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Strategy for Environmental Security and Adaptation to Climate Change until 2030" was presented, and on August 30 the government began preparing a roadmap for climate change. In addition, on January 1, 2021, the Law "On Principles of Monitoring, Reporting and Verification of Greenhouse Gas Emissions" entered into force, which established a new system of emission control and limitation [8].

Conclusions. We consider the next important areas of Ukrainian environmental policy are the reform of state environmental control, conservation and protection of forests and the fight against industrial pollution. It should be noted that the legislation regulating the issue of environmental control has not been revised for decades. Thus, on July 15, 2021, the draft Law № 3091 "On State Environmental Control" was adopted in the first reading, which should increase the effectiveness of environmental control, which will be a powerful incentive to modernize industry and green production. As for forests, they help to slow down global warming and perform water-regulating, anti-erosion and climate-forming functions.

This, in turn, confirms the need for additional protection. In October 2020, the draft State Forest Management Strategy of Ukraine until 2035 was published, and on July 15, 2021, the draft Law №5650 "On Amendments to Certain Legislative Acts on Forest Conservation" aimed at identifying and preserving independent forests was adopted. Unfortunately, the draft Law №4167 "On Prevention, Reduction and Control of Pollution Arising from Industrial Activities" was rejected and sent for revision, as it is likely that the introduction of new stringent environmental requirements may lead to the closure of many industrial enterprises in Ukraine. According to the Chairman of the Verkhovna Rada Committee on Environmental Policy and Nature Management O. Bondarenko, there are drafts such as № 3091, № 4167 and № 4461 (the draft Law on the Territories of the Emerald Network) of the integration direction that determine the principles of our country's existence for many years to come. The quality of drinking water and air for present and future generations depends on their adoption.

Thus, during the years of independence, Ukraine was able to choose the right path of its development - European integration, which influenced the formation of its environmental policy. Despite sometimes-unsuccessful attempts to reform the environmental sector, the Ukrainian government has taken a powerful step forward in preserving and protecting the environment. Creating a modern legal system of environmental protection that would meet European environmental standards is the main long-term task for Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 01.01.2020 № 27-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%>.
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
3. Екологічна політика України в роки незалежності: досягнення та перспективи. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekologichna-politika-ukrayini-v-roki-nezalezhnosti/>.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
6. Малолітнева В.К. Господарсько-правовий інститут публічних закупівель : монографія. Київ : ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», 2020. 412 с.
7. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : Закон України від 12 грудня 2019 р. № 377-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>
8. Public Administration for Sustainable Development: New Challenges and Perspectives : Collective Monograph / The general ed. Chechel A.O., Khlobystov Ie.V., Śleziak M. Mariupol – Bielsko-Biala (Poland): University of Economics and Humanities, 2020. 369 p. URL: https://dspace.sum.edu.ua/storage/documents/monographs/Public%20Administration%20for%20Sustainable%20Development/Monograph_2020.pdf

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 27-IX. [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%>. [in Ukrainian].
2. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta vid 30.09.2019 № 722/2019. [On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030: Presidential Decree dated September 30, 2019] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [in Ukrainian].

3. Ekologichna polityka Ukrainy v roky nezalezhnosti: dosiahnennia ta perspektyvy. Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekologichna-politika-ukrayini-v-roki-nezalezhnosti/> [in Ukrainian].
4. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, ratyfikovana iz zaiavoiu Zakonom № 1678-VII від 16.09.2014. [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, ratified by a declaration dated September 16, 2014]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
5. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekologichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku : Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 № 2697-VIII. [On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030: Law of Ukraine dated February 28, 2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian].
6. Malolitneva V.K. (2020) Hospodarsko-pravovyi instytut publichnykh zakupivel [Economic and Legal Institute of Public Procurement]: *monohrafiia*. Kyiv : DU «Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen imeni V.K. Mamutova Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy», 2020. 412 s. [in Ukrainian].
7. Pro zasady monitorynhu, zvitnosti ta veryfikatsii vykydiv parnykovykh haziv : Zakon Ukrainy vid 12 hrudnia 2019. № 377-IX. [On the principles of monitoring, reporting and verification of greenhouse gas emissions dated December 12, 2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text> [in Ukrainian].
8. Public Administration for Sustainable Development: New Challenges and Perspectives : Collective Monograph. The general ed. Chechel A.O., Khlobystov Ie.V., Śleziak M. Mariupol – Bielsko-Biala (Poland): University of Economics and Humanities, 2020. 369 p. Retrieved from: https://dsum.edu.ua/storage/documents/monograf/Public%20Administration%20for%20Sustainable%20Development/Monograph_2020.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-87-90

Кондратенко Віталій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: kondratenkovitals@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6015-8326>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

У статті на підставі аналізу низки вітчизняних нормативних актів і наукових праць здійснено характеристику особливостей сучасного стану адміністративно-правового регулювання інституту громадського контролю за адміністративною діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Окреслено ключові чинники, які безпосередньо або опосередковано вплинули на розвиток за останні роки щодо взаємодії громадян з суб'єктами владних повноважень.

Визначено громадську антикорупційну експертизу як один із кращих правових інструментів із втіленням у життя громадських інтересів, залучення активних і професійних груп населення до управління державними справами, а також здійснення належного контролю за нормотворчою діяльністю органів публічної влади.

Схарактеризовано особливості доступності до публічної інформації у законодавчій площині. Наразі існує розвинутий юридичний механізм поводження зі всім наявним об'ємом цієї інформації в країні, відображену та задокументовану будь-якими засобами та на носіях інформація, отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, або яка знаходиться у їхньому володінні.

Констатовано на формуванні нині двох складових адміністративно-правового регулювання громадського контролю у сфері публічної адміністрації. Водночас наголошується на недосконалості чинного вітчизняного законодавства, що загалом створює штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства, розгляду та врахування їхніх пропозицій органами публічної влади.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, громадський контроль, громадянське суспільство, органи місцевого самоврядування, органи публічної влади, органи державної влади.

Kondratenko V. CURRENT TRENDS IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF CIVIL SOCIETY CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES

In the article on the basis of analysis of row of normative acts and scientific works description of features of the modern state of the administrative legal providing of institute of public inspection is carried out after activity of public and organs of local self-government authorities. Key socio-economic, legal, political and international factors that straight or mediated influenced on development for the last fifteen years of co-operation of citizens with the subjects of imperious plenary powers are outlined.

Public anticorruption examination as one of the best legal instruments is certain from to embodiment in life of public interests, bringing in of active and professional groups of population to the management of state affairs, and also realization of the proper control after activity of public government bodies.

The features of availability characterize to public information in a legislative plane. Now there is the developed legal mechanism of handling all present volume of this information in a country, represented and documented by any facilities and on transmitters the information got or created in the process of implementation of imperious plenary powers subjects it duties or that is in their possession.

It is established on forming presently two constituents of the administrative legal providing of public inspection in the field of public management.

At the same time, it is marked on imperfection of current home legislation, that on the whole creates artificial barriers to realization of public initiatives, formation and activity of separate types of organizations of civil society, consideration and taking into account of their suggestion's public government bodies.

Key words: administrative legal providing, public inspection, civil society, local government, public government bodies, organs of state bodies.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток громадянського суспільства в Україні зумовлює змістовне формування його інститутів, зокрема громадського контролю. Чинний потенціал громадського

контролю та подальші перспективи використання його інструментарію доводять той факт, що це явище цілком можна вважати феноменом у механізмі публічного управління, який потребує подальшого поглибленого наукового вивчення всіма науками гуманітарного циклу: від філософії до юриспруденції. Метою юридичних наук у науковому пізнанні суті та призначення громадського контролю є вироблення адміністративно-правових засад забезпечення такого контролю, визначення меж його дозволеного впливу, форм і методів. У кінцевому підсумку правова доктрина вимальовує контури громадського контролю як відповідного правового інституту в межах адміністративного права, де першочерговим є з'ясування сучасного стану досліджуваного явища правової дійсності з метою визначення раціональних шляхів його подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Специфіка громадського контролю протягом досить тривалого часу залишається однією з найбільш актуальних тем для наукових дискусій представників правової науки. Не можна не згадати також і про значення громадського контролю для демократичних перетворень у державі, оскільки саме в останньому у найбільш повній мірі проявляється конституційна теза про те, що уся влада у державі походить від народу. Викладеним підтверджується постійний науковий інтерес до зазначеного інституту з боку таких вчених, як Н. Л. Бойко, С. Г. Братель, С. Ф. Денисюк, І. В. Кресіна, В. К. Нікітін, О. М. Музичук, В. С. Шестак та ін. Результати наведених досліджень невпинно втрачають свою актуальність зумовленого постійним удосконаленням і розвитком адміністративно-правових засад організації та здійснення громадського контролю.

Метою статті є з'ясування сучасного стану адміністративно-правового регулювання інституту громадського контролю за діяльністю органів публічної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Своєрідною відповіддю на активні запити суспільства щодо кардинальної зміни підходів до взаємин населення з представниками влади стало прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 № 1378 «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», яка вперше з моменту проголошення незалежності України окреслила і розвинула головні аспекти організації здійснення взаємодії населення з вищими і місцевими інститутами публічної влади. Вказаний нормативно-правовий акт напряду не розкривав зміст процедури здійснення громадського контролю за діяльністю владних суб'єктів, однак підготував легітимне підґрунтя для розвитку відповідної функції громадянського суспільства. Поряд з наведеним постановою Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 № 1378 було затверджено положення про громадські ради при Кабінеті Міністрів України, центральних і місцевих органах виконавчої влади. Після внесення певних до цього документа він втратив чинність та був замінений на постанову Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996.

Концепцією сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 № 1035-р, визначено, що сприяння розвитку громадянського суспільства є однією з найважливіших умов становлення України. Це передбачає налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства, що повинна базуватися на партнерстві, взаємозаінтересованості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації усіх сфер державного управління і суспільного життя, соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина. Громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади названо однією із основних форм відповідної, що передбачає розв'язання проблем, які мають важливе суспільне значення шляхом проведення громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їхньої ефективності, подання органам влади експертних пропозицій [1].

Наведені положення ґрунтуються на міжнародних тенденціях по забезпеченню відкритості органів виконавчої влади, до яких долучилася наша країна шляхом схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 220-р Плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». У ньому зауважено на тому, що у тісному партнерстві вітчизняного уряду й інститутів громадянського суспільства заплановано забезпечити виконання першочергових завдань, як посилення взаємодії органів державної влади та громадськості під час підготовки і виконання державних рішень, забезпечення прозорості державної політики й доступу до інформації про роботу органів виконавчої влади та публічної інформації, застосування дієвого інструменту протидії корупції, підвищення ефективності державного управління, зокрема шляхом застосування електронних технологій.

Реалізація положень Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затвердженої указом Президента України від 24.03.2012 № 212/2012, стала не менш важливим чинником по розвитку громадського контролю за діяльністю органів публічної влади. Ця стратегія спрямовувалася на розв'язання комплексу проблем, що є актуальними як для суспільства і держави. Паралельно із цими процесами особливого значення серед соціальних пріоритетів набули питання щодо активного недопущення та подолання корупційних проявів у сфері проходженні державної служби як одного із ключових негативних чинників сталого розвитку держави та суспільства. Населення вважало за недостатнє передбачене тодішнім законодавством здійснення формальних і недієвих заходів по громадському контролю за діяльністю органів публічної влади. Окреслене зумовило прийняття базових законодавчих актів, зокрема Законів України «Про доступ до публічної інформації» та «Про засади

запобігання і протидії корупції» [2].

Вважаємо громадську антикорупційну експертизу одним із кращих правових інструментів по втіленню у життя громадських інтересів, залучення активних і професійних груп населення до управління державними справами, а також здійснення належного контролю за нормотворчою діяльністю органів публічної влади. Відповідно до вимог Порядку проведення антикорупційної експертизи, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 18.03.2015 № 383/5, вона здійснюється щодо законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України у таких сферах: прав і свобод людини та громадянина; повноважень органів публічної влади, осіб, уповноважених на виконання функцій держави, місцевого самоврядування; надання адміністративних послуг; розподілу та витрачання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів; конкурсних (тендерних) процедур. Результати експертизи подаються до компетентних суб'єктів владних повноважень з подальшим використанням як основи вдосконалення відповідних правових актів.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» має значно ширшу сферу свого застосування і перелік соціально важливих завдань, яка беззаперечно охоплює й питання протидії і запобігання корупції. Однак цей правовий акт охоплює юридичний механізм поводження зі всім наявним об'ємом публічної інформації в країні, відображену та задокументовану будь-якими засобами та на носіях інформація, отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, або яка знаходиться у їхньому володінні.

Події кінця 2013 – початку 2014 рр. засвідчили незламність прагнень народу України до європейського майбутнього, де демократичні цінності першочергово включають високий рівень правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Водночас повнота і чіткість реалізації конституційних засад народовладдя не може бути обмежена жодною публічною інституцією. Великі складнощі економічного, політичного, соціального, військового та іншого характеру не зупинили процеси законодавчого впорядкування розбудови громадянського суспільства, його контролю за діяльністю державної та місцевої влади.

За останні п'ять років прийнято значна кількість нормативно-правових актів, у яких міститься прямий або опосередкований посил щодо забезпечення організації та здійснення громадського контролю в аналізованій сфері. На особливу увагу заслуговує Закон України «Про Кабінет Міністрів України», який визначив, що цей вищий орган у системі органів виконавчої влади зобов'язаний регулярно інформувати громадськість через засоби масової інформації про свою діяльність, залучати громадян до процесу прийняття рішень, що мають важливе суспільне значення [3].

З урахуванням того, що громадський контроль не може мати вибірковий характер, у вказаних законодавчих актах передбачалося формування відповідних органів на участі кваліфікованої категорії громадян. Мова йде про Порядок організації та проведення конкурсу з формування Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 140, Положення про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України та Положення про порядок формування Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, затверджені указом Президента України від 15.05.2015 № 272/2015 [4, с. 44].

Іншим чинником розвитку інституту громадського контролю стало проведення децентралізації влади, що передбачає формування ефективного місцевого самоврядування для підтримки життєвого середовища громадян, надання високоякісних публічних послуг, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території. Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р, визначено щодо необхідності удосконалення системи залучення громадськості до розроблення управлінських рішень і контролю за їхньою реалізацією з метою досягнення високого рівня підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді. Наголошено на першочерговості впровадження механізму здійснення населенням контролю за наданням органами місцевого самоврядування й територіальними органами центральних органів влади публічних послуг [5, с. 305-306].

Недосконалість чинного законодавства створювала штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства, розгляду та врахування їхніх пропозицій органами публічної влади. З огляду на це у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженій указом Президента України від 26.02.2016 № 68/2016, констатовано на відсутності ефективного громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Висновки. Наведене вище дозволило у певній мірі підвищити рівень прозорості, відкритості та підзвітності держави перед громадянами. Однак трансформаційні процеси у країні не зупиняються, тоді як європейські інтеграційні намагання України далекі до виконання. Це вимагає продовження побудови громадянського суспільства. Водночас за останні роки в Україні постійно створюються умови для реалізації інститутами громадянського суспільства функції з незалежного контролю за діяльністю органів публічної влади.

Розширено можливості по доступу населення до суспільно важливої інформації, у тому числі із застосуванням новітніх технологій, що сприяло такому: запроваджено надання доступу до публічної інформації у формі відкритих даних; розвинуто електронну систему подання і оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; функціонування Єдиного веб-порталу використання публічних коштів; визначено процедуру електронних звернень громадян та електронних петицій; розпочато впровадження міжнародних стандартів щодо ініціатив з прозорості видобувних галузей й інфраструктури; впроваджено електронну систему публічних закупівель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv#Text>
3. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>
4. Гапоненко Л. В. Громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади: сутність та механізм реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 43–47.
5. Добровіцька К. С. Основні поняття та правове регулювання громадського контролю діяльності органів місцевого самоврядування. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 303-308.

REFERENCES:

1. Pro spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini (2016) . [On promoting the development of civil society in Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.02.2016 r. № 68/2016. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text> [in Ukrainian].
2. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv#Text> [in Ukrainian].
3. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky. (2010). [On ensuring public participation in the formation and implementation of public policy]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2010 [in Ukrainian].
4. Haponenko L.V. (2015) Hromadskiy kontrol za diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady: Sutnist ta mekhanizm realizatsii. [Public control over the activities of executive bodies: the essence and mechanism of implementation]. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. No 4. 43–47. [in Ukrainian].
5. Dobrovitska K. (2015) Osnovni poniattia ta pravove rehuliuвання hromadskoho kontroliu diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. [Basic concepts and legal regulation of public control over the activities of local governments]. Efektivnist derzhavnoho upravlinnia. vyp. 43. 303-308. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-90-94

Корнійченко Анастасія Олександрівна,
 доктор філософії зі спеціальності 081 Право,
 старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
 Центральноукраїнського державного педагогічного
 університету імені Володимира Винниченка
 e-mail: anastasiakorniichenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7826-4386>

СПВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ «ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО» ТА «SMART-СУСПІЛЬСТВО»

У статті розкрито зміст категорії Smart-суспільства та здійснено співвідношення правових категорій «Smart-суспільство» та «інформаційне суспільство».

Виявлено, що інформаційне суспільство нерозривно пов'язано із розвитком та поширенням ролі інформаційно-комунікаційних технологій, наявністю належного інформаційного сектору технологій, з високим рівнем інформаційної культури у всіх сферах суспільного життя, доступністю та прозорістю інформації.

Зазначено, категорія «Smart» означає розумний, тобто такий, що сприяє розвитку розумних технологій і формуванню розумного суспільства, перехід «традиційного» інформаційного суспільства до суспільства знань або

Smart-суспільства, керівною парадигмою якого є прагнення покращувати всі сфери життєдіяльності людини, використовуючи інформаційні технології для створення нової якості життя. Smart-суспільство є новою моделлю інформаційного суспільства, яке пронизує всі сфери суспільного життя, а саме – економічну, політичну, соціальну, духовно-культурну, освітянську сфери життєдіяльності.

Кореляція правових категорій «інформаційне суспільство» та «Smart-суспільство» дала змогу стверджувати, що вони наділені як спільними, так і відмінними характеристиками. До спільних рис можна віднести наступні: 1) означені категорії є доволі подібними, але не тотожними; 2) вони з'явилися в один період (на початку 1960-х рр.); 3) обидві нерозривно пов'язані з інформаційним сектором; 4) стосуються всіх сфер суспільного життя; 5) детерміновані розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Зазначено, що між ними існують й певні відмінності, головною із яких виступає нерозривність Smart-суспільства з цифровими технологіями, в той час як інформаційне суспільство не має такої залежності від Smart-технологій. Зроблено висновок, що Smart-суспільство виступає новою, більш сучасною, формою інформаційного суспільства, яке характеризується своїми особливостями та специфічними характеристиками.

Ключові слова: публічне адміністрування, Smart-суспільство, Smart-управління, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційне суспільство.

Korniychenko A. THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEGAL CATEGORIES «INFORMATION SOCIETY» AND «SMART-SOCIETY»

The article reveals the content of the category of Smart-society and correlates the legal categories of "Smart-society" and "information society".

It was found that the information society is inextricably linked with the development and dissemination of the role of information and communication technologies, the availability of an appropriate information sector of technology, a high level of information culture in all spheres of public life, accessibility and transparency.

It is noted that the category "Smart" means smart, one that promotes the development of smart technologies and the formation of a smart society, the transition of "traditional" information society to a knowledge society or Smart-society, whose guiding paradigm is the desire to improve all spheres of human life. to create a new quality of life. Smart-society is a new model of information society, which permeates all spheres of public life, namely – economic, political, social, spiritual, cultural, educational spheres of life.

The correlation between the legal categories "information society" and "smart society" allowed us to say that they have both common and different characteristics. The common features include the following: 1) these categories are quite similar, but not identical; 2) they appeared in one period (in the early 1960s); 3) both are inextricably linked to the information sector; 4) apply to all spheres of public life; 5) determined by the development of information and communication technologies. It is noted that there are some differences between them, the main of which is the inseparability of the Smart-society with digital technologies, while the information society is not so dependent on Smart-technologies. It is concluded that the Smart-society is a new, more modern form of information society, which is characterized by its own features and specific characteristics.

Key words: public administration, Smart-society, Smart-management, information-communication technologies, information society.

Постановка проблеми. Поступово наближаючись по реалій ЄС, Україна продовжує провадити низку змін у правовій, економічній, політичній сферах суспільного життя. Заходи, які при цьому вживаються, здійснюються на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. Всі вони спрямовані на мінімізацію, а в подальшому – і ліквідацію різниці між рівнем та способом життя громадян нашої держави та країн-учасниць ЄС. У цьому контексті особливої уваги потребує висвітлення формування у розвинутих країнах світу (у тому числі й у держав, які на сьогоднішній день входять до ЄС) такого нового соціального явища як Smart-суспільство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цікавим видається той факт, що наукові положення щодо Smart-суспільства досить відрізняються за своїм змістом. Так, представники юридичної спільноти, зокрема Є. Болотіна, Д. Дубков, П. Клімушкін, Г. Ковтун, І. Котовська, Л. Лощина, І. Луциків, Г. Радковська, А. Серенок, О. Сороківська та інші, наголошують на становленні інформаційного суспільства. У свою чергу, науковці філософських наук, а саме – Р. Андрюкайтене, І. Ардашкін, В. Воронкова, С. Захарова, О. Кивлюк, В. Мельник, І. Рижова, Т. Романенко, Д. Свириденко, О. Семеніхіна й інші, наголошують на відходженні від інформаційного суспільства та становленні на його основі нового суспільства покоління Smart (тобто, Smart-суспільства). Це породжує науковий інтерес до новітнього для юридичної науки Smart-суспільства та відповідної діяльності публічної адміністрації в умовах його становлення.

Мета статті – розкрити зміст категорії Smart-суспільства, а також провести відповідну кореляцію між нею та категорією «інформаційне суспільство».

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно поглядів Р. Андрюкайтене, В. Воронкової та О. Кивлюк, на зміну інформаційному суспільству йде «суспільство знань», що забезпечує використання інформації у всіх галузях життя соціуму, культури, науки, освіти, що породжує нові форми взаємодії – економічні, політичні та культурні форми, які важко описати в межах наявних теоретичних конструктів. Інформаційне суспільство трансформується у «суспільство знань», а потім у Smart-суспільство, що дає поштовх новим соціальним дискурсам і стимулює до рефлексії [1, с. 27-28]. Як бачимо, науковці наголошують на наявності нового, так званого «перехідного» суспільства, яке існує між застарілим інформаційним та подальшим Smart-суспільством. В свою чергу, у наукових колах основну увагу привертає останнє, принципово нове як з точки зору антропологічних, так і філософських систем знань, суспільство.

Разом із тим, видається логічним питання, настільки ж відрізняються за сутністю та змістом

означені види сучасного суспільства? Зупинимось на цьому детальніше.

Так, згідно енциклопедичних видань, тлумачних словників та наукових розробок, інформаційне суспільство – це:

- нова історична фаза розвитку суспільства, в якому виробництво, використання та споживання інформації стає визначальним способом діяльності в усіх сферах суспільного буття (економіці, політиці та культурі); особливістю цього типу суспільства є вирішальна роль інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), виробництво інформації та знання [2];

- визначальні для людського життя зміни у сучасному суспільстві, що спричинюються інтенсифікацією в ньому інформаційних потоків на базі розвитку ІКТ [3];

- сучасне суспільство з високим рівнем розвитку інформаційної культури (створення, переробки та використання інформації), яке характеризується: по-перше, здатністю якісно продукувати всю необхідну для життєдіяльності суспільства інформацію; по-друге, наявністю розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства; по-третє, високим рівнем доступності всіх членів суспільства необхідної інформації; по-четверте, великою часткою працездатного населення, що працює в інформаційному секторі економіки [4].

Термін «інформаційне суспільство» вперше почали використовувати в експертних колах Японії та США (Ю. Хаяші, Ф. Махлап) на початку 1960-х рр. У західній футурологічній літературі кінця 1960-х – початку 1970-х рр. зазначалося, що основою формування інформаційного суспільства (технотронного суспільства, суспільства знань) є розвиток обчислювальних та інформаційних технологій. Серед інших чинників та наслідків – набуття інформацією глобального характеру (її розповсюдження вже не залежить від державних кордонів, значно зростають технічні можливості збору, оброблення, збереження та передавання інформації, а також доступу до неї, вплив інформації на різні сторони людської життєдіяльності), поглиблення процесу децентралізації суспільства, перехід до нових форм та способів зайнятості. Концепція інформаційного суспільства у подальшому розвивалась як різновид доктрини постіндустріального суспільства, основу якої розробляли Д. Белл, Е. Тоффлер, Г. Кан, А. Турен та ін. Розглядаючи суспільний розвиток як історичну зміну виробничих стадій, вони пов'язують становлення інформаційного суспільства із заміною аграрного та індустріального способів суспільного виробництва, які домінували в історичному минулому, на економіку інформації та знань [2].

Резюмуючи зазначене зауважимо, що інформаційне суспільство нерозривно пов'язано із розвитком та поширенням ІКТ, наявністю належного інформаційного сектору технологій, з високим рівнем інформаційної культури у всіх сферах суспільного життя, доступністю та прозорістю інформації.

У свою чергу, категорія «Smart» означає розумний, тобто такий, що сприяє розвитку розумних технологій і формуванню розумного суспільства, перехід «традиційного» інформаційного суспільства до суспільства знань або Smart-суспільства, керівною парадигмою якого є прагнення покращувати всі сфери життєдіяльності людини, використовуючи інформаційні технології для створення нової якості життя.

Вперше термін «Smart-суспільство» ввів П. Друкер ще у 1954 році, перші літери якого означали: S – Self-Directed; M – Motivated; A – Adaptive; R – Resourceenriched; T – Technology. Smart-критерії, яким повинні відповідати цілі: 1) specific – конкретний (тобто, те, чого необхідно досягнути); 2) measurable – вимірюваний (у чому буде вимірюватися результат); 3) attainable – досягнутий (за рахунок чого можливо досягнути цілі); 4) relevant – актуальний (визначення істинності цілі); 5) time-bounded – співвіднесення з конкретним строком (визначення часового проміжку, по закінченню якого ціль має бути досягнута). Правильна постановка цілей означає їх конкретність, вимірювальність, досягнутість, значущість і співвіднесеність з конкретним строком, що й означають перші літери даного терміну [5, с. 410].

До того ж, термін «Smart-суспільство» увійшов в науку після Саміту «Великої двадцятки» у Сеулі, що відбувся у листопаді 2010 року, де проходив форум з інформаційних технологій «Smart і сталі зростання». Зокрема, саме там були озвучені стратегії розвитку окремих країн (Німеччина, Південна Корея, Австралія, Нідерланди та ін.), пов'язані із Smart-технологіями або «розумними» технологіями. У перспективі, накопичення суспільством технологій роботи з інформацією зумовить появу нової якості, яку нині називають Smart-суспільство. У такому суспільстві технології, які базувалися на інформації, трансформуються у технології, які будуть базуватися на взаємодії та знаннях [6, с. 83-84].

У даному контексті також варто зазначити, що Південна Корея ще у минулому столітті переглянула власну політику суспільного розвитку країни. Зокрема, перша програма розвитку інформатизації, яка підтримана на державному рівні, була прийнята ще у 1996 році. На думку Де-Джаун Хвана, генерального секретаря Корейської ради з університетської освіти, висловлену на Міжнародному освітньому форумі «Світ на шляху до Smart-суспільства» (2012 р.), саме уряди країн повинні йти попереду всіх змін, оскільки вони є ключовими фігурами мотивації на зміни людей, які вибрали їх на керівні пости. Так, на 1999-2002 роки була розроблена програма «Кібер-Корея 21», яка включала формування глобальної державної бази знань для подальшого розвитку, масове створення кібер-шкіл, масову перепідготовку працюючого населення – близько 85% працюючих повинні були пройти підвищення кваліфікації за десятьма напрямками [7]. Поки інші країни лише починають впроваджувати у державну політику процедури застосування Smart-технологій і формування Smart-суспільства, ця країна вже активно використовує та вдосконалює їх. Завдяки ранньому осмисленні представниками публічної влади і реального запровадження заходів щодо розвитку електронної інформатизації, на сьогоднішній день Південна Корея вважається однією з передових та найрозвиненіших

країн світу стосовно технологій Smart.

Концепція Smart-суспільства, як нова модель інформаційного суспільства, впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства – економічну, політичну, соціальну, духовно-культурну, освітянську та сприяє формуванню єдиного освітянського інформаційного простору, в контексті якого витребуваними є Smart-громадяни (розумні, інтелектуальні, креативні, здатні працювати у команді), які представляють собою інтелектуальний капітал суспільства та стратегічний ресурс держави [8, с. 189].

Як зазначають В. Воронкова, О. Кивлюк та Р. Андрюкайтене, Smart-суспільство як форма соціального життя – це нова сукупність свідчень, характеристик, що представляють певний об'єкт у його якісній визначеності, нова культурно-освітня динаміка суспільства, що дозволяє отримати нові ефекти – економічні, політичні, соціальні, духовні, освітянські [1, с. 28]. Тобто, Smart-суспільство є об'ємною категорією, яка стосується фактично всіх сфер суспільного життя. Воно впливає та проникає у повсякденну діяльність не лише суб'єктів владних повноважень, а й пересічного громадянина.

І. Ардашкін, аналізуючи зміст поняття «Smart», виділяє кілька значень, які дослідники, як правило, вкладають в нього: сучасні технології; інформаційні технології; міждисциплінарність наукових розробок; люди з відповідною (розумовою) свідомістю і поведінкою (Smart-люди); організація ефективної взаємодії людей і технологій, що веде до підвищення ступеня безпеки життя і поліпшення якості життя (Smart-середовище і Smart-взаємодія); ефективність вирішення виникаючих проблем [9, с. 35].

Ключовим у властивості «Smart» є здатність взаємодіяти з оточуючим середовищем, тому «Smart» у глобальному масштабі – це властивість системи чи процесу, яка проявляється у взаємодії з оточуючим середовищем і наділяє систему здатністю: 1) адаптації до умов, що трансформуються; 2) самостійного розвитку і самоконтролю; 3) ефективного досягнення результату, що в наш час набув більш пришвидшених та технологічних обрисів [10, с. 90]. Не випадково передові країни вже давно сформували концепції (парадигми, теорії) розвитку Smart-суспільства, а саме – розумного суспільства, розумного уряду, розумної освіти, розумного міста, що пов'язано з формуванням «економіки знань». В основі Smart-суспільства лежить розвиток «суспільства знань», цифрових технологій, цифрового суспільства, всього того, що зветься «цифровою ерою» розвитку цивілізації в умовах трансформації природи людини під впливом віртуальної реальності. Smart – це властивість об'єкта, що характеризує інтеграцію у даному об'єкті елементів, раніше не поєднаних, які здійснюються за допомогою використання мережі Інтернет. Наприклад: Smart-TV, Smart-Home, Smart-Phone, Smart-технології, що в цілому приведе до розширення трудової мобільності: в освіті, на державній службі і в багатьох інших сферах зайнятості [11, с. 129-139]. Окрім того, Smart-суспільство побудоване таким чином, що «розумна» робота, яка утворена «розумним» життям, державою і бізнесом, базується на «розумній» інфраструктурі і «розумних» громадянах, які відіграють центральну роль у створенні Smart-культури. В свою чергу, розвиток таких галузей, як Smart-транспорт, Smart-охорона здоров'я, Smart-енергетика, Smart-суспільство приведе до появи Smart-світу, детермінованого цифровими технологіями [12, с. 126].

Висновки. Таким чином, кореляція категорій «інформаційне суспільство» та «Smart-суспільство» дала змогу сформулювати низку умовиводів. Зокрема:

- 1) означені категорії є доволі подібними, але не тотожними;
- 2) вони з'явилися в один період (на початку 1960-х рр.);
- 3) обидві нерозривно пов'язані з інформаційним сектором;
- 4) стосуються всіх сфер суспільного життя;
- 5) детерміновані розвитком ІКТ.

Разом із цим, між ними існують й певні відмінності, головною із яких виступає нерозривність Smart-суспільства з цифровими технологіями, в той час як інформаційне суспільство не має такої залежності від Smart-технологій. З цього випливає, що Smart-суспільство виступає новою, більш сучасною, формою інформаційного суспільства, яке характеризується своїми особливостями та специфічними характеристиками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Воронкова В., Кивлюк О., Андрюкайтене Р. Антропологічні виміри смарт-суспільства: теоретико-концептуальний досвід. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2018. Випуск 73. С. 25-40.
2. Степаненко В. Інформаційне суспільство. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія ; гол. редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12462
3. Галушко К. Інформаційне суспільство, поняття. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й ; Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Informac_suspilstvo_ponjattja
4. Бебик В. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації. *Інформація і право*. 2011. № 1(1). С. 41-49.
5. Тихомиров В. Мир на пути Smart Education. Новые возможности для развития. *Открытое образование: научно-практический журнал*. 2011. № 3. С. 410-414.
6. Рижова І., Захарова С. Вплив «smart- технологій» на розвиток smart-міста в інформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2018. Випуск 72. С. 81-90.

7. Семеніхіна О. Нові парадигми у сфері освіти в умовах переходу до Smart-суспільства. Науковий вісник Донбасу. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_3_22
8. Воронкова В. Формування smart-суспільства як фактор сталого розвитку та його вплив на становлення нової освітньої парадигми. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць; Гол. ред. В. Вашкевич. К.: Вид-во «Гілея», 2017. Вип.117 (2). С.189-193.
9. Ардашкин И. Smart-общество как этап развития новых технологий для общества или как новый этап социального развития (прогресса): к постановке проблемы. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2017. № 38. С. 32-45.
10. Воронкова В., Кивлюк О. Людина в освітньому просторі smart-суспільства. *Міждисциплінарні дослідження складних систем* : зб. наук. праць. Київ :Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2017. № 10-11. С. 88-95.
11. Свириденко Д. Трансформація природи людини під впливом віртуальної реальності у сучасних філософських концепціях. Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць. К.: Український Центр духовної культури, 2008. Вип.67. С.129-139.
12. Воронкова В. Генеза від інформаційного суспільства до «smart-суспільства» в контексті історичної еволюції сучасного світу: теоретико-концептуальний контекст. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 116. С. 128-133.

REFERENCES:

1. Voronkova V., Kyvliuk O., Andriukaitene R. (2018). Antropolohichni vymiry smart-suspilstva: teoretyko-kontseptualnyi dosvid [Anthropological dimensions of smart society: theoretical and conceptual experience.]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA – Humanitarian Bulletin ZDIA*, 73, 25-40. [in Ukrainian]
2. Stepanenko V. (2011). Informatsiine suspilstvo. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versiia [Information society. Encyclopedia of Modern Ukraine: electronic version]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzen NAN Ukrainy. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12462 [in Ukrainian]
3. Halushko K. (2005). Informatsiine suspilstvo, poniattia. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Information society, concept. Encyclopedia of the History of Ukraine]. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo «Naukova dumka», URL: http://www.history.org.ua/?termin=Informac_suspilstvo_ponjattja [in Ukrainian]
4. Bebyk V. (2011). Hlobalne informatsiine suspilstvo: poniattia, struktura, komunikatsii [Global information society: concept, structure, communications]. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 1(1), 41-49 [in Ukrainian]
5. Tykhomirov V. (2011). Myr na puty Smart Education. Novie vozmozhnosti dlia razvytyia [The world is on the way to Smart Education. New opportunities for development]. *Otkritoe obrazovanye: nauchno-praktycheskyi zhurnal – Open education: scientific and practical journal*, 3, 410-414 [in Russian].
6. Ryzhova I., Zakharova S. (2018). Vplyv "smart- tekhnolohii" na rozvytok smart-mista v informatsiinomu suspilstvi [The impact of "smart-technologies" on the development of smart-cities in the information society]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA – Humanitarian Bulletin ZDIA*, 72, 81-90 [in Ukrainian].
7. Semenikhina O. (2013). Novi paradyhmy u sferi osvity v umovakh perekhodu do Smart-suspilstva [New paradigms in the sphere of enlightenment in the minds of the transition to Smart-suspensity]. *Naukovyi visnyk Donbasu – Scientific Bulletin of Donbass*, 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_3_22 [in Ukrainian].
8. Voronkova V. (2017). Formuvannia smart-suspilstva yak faktor staloho rozvytku ta yoho vplyv na stanovlennia novoi osvitiianskoi paradyhmy [The formation of smart-suspension as a factor in the development of that yogo influencing the formation of a new osvityanskoy paradigm]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: scientific bulletin*, 117 (2), 189-193 [in Ukrainian].
9. Ardashkyn Y. (2017). Smart-obshchestvo kak etap razvytyia novykh tekhnolohiyi dlia obshchestva yly kaknovyi etap sotsyalnoho razvytyia (prohressa): k postanovke problem [Smart society as a stage of development of new technologies for society or as a new stage of social development (progress): to the problem]. *Vestnyk Tomskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Fylosofyia. Sotsyolohyia. Polytolohyia – Bulletin of Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Political science*, 38, 32-45 [in Russian].
10. Voronkova V., Kyvliuk O. (2017). Liudyna v osvitnomu prostori smart-suspilstva [Man in the educationalspace of smart-society]. *Mizhdystsyplinarni doslidzhennia skladnykh system: zb. nauk. prats – Interdisciplinaryresearch of complex systems: coll. science*. Wash, 10-11. S. 88-95. Kyiv :Vyd-vo NPU imeni M. Drahomanova, [inUkrainian].
11. Svirydenko D. (2008). Transformatsiia pryrody liudyny pid vplyvom virtualnoi realnosti u suchasnykhfilosofskykh kontseptsiiakh [Transformation of human nature under the influence of virtual reality in modernphilosophical concepts]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh: zb. nauk. prats – Multiverse. Philosophical Almanac:Coll. Science*. Wash, 67, 129-139. K.: Ukrainskyi Tsentri dukhovnoi kultury, [in Ukrainian].
12. Voronkova V. (2017). Geneza vid informatsiinoho suspilstva do "smart-suspilstva" v kontekstiistorychnoi evoliutsii suchasnoho svitu: teoretyko-kontseptualnyi kontekst [Genesis from the information society tothe "smart society" in the context of the historical evolution of the modern world: theoretical and conceptualcontext]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: scientific bulletin*, 116, 128-133 [in Ukrainian]

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-95-99

Ніронка Юрій Миколайович,
кандидат юридичних наук,
директор ТОВ "Юрнікус", адвокат
e-mail: inironka@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5772-7540>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ

Констатовано, що в зарубіжних країнах громадянський контроль розглядається в світлі взаємодії та взаємовпливу громадськості та її інститутів на державну владу і її посадовців, позитивність такого співробітництва, напрямки діяльності громадськості на державний механізм влади. Зазначено, що в різних країнах світу до суб'єктів громадського контролю відносять фізичних осіб та громадські організації. Однак ними також можуть бути громадські ради та наглядові ради трудових колективів, громадські ради з питань планування територіальних громад, громадські ради з питань бюджету, громади у виборі комісарів поліції та діяльність комісії з питань поліції та злочинності. Суб'єктами громадського контролю можуть виступати більшість учасників суспільних відносин, що не наділені державно-владними повноваженнями.

Розкрито форми здійснення громадського контролю за державними органами і діяльністю посадових осіб. Визначено як основні із них безпосередньо громадський контроль, громадський моніторинг, громадські слухання, громадські ради, громадська експертиза, інститут омбудсмена, громадська перевірка, громадське розслідування, журналістське розслідування, звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, заслуховування звітів про результати роботи. Такий висновок здійснено на основі відповідного досвіду США, Канади, Франції, Іспанії, Бельгії. До інноваційних форм громадського контролю віднесено: реєстрація помилок службових осіб, їх навмисних та випадкових порушень чинних правил та наслідків цього, заохочування позитивних дій посадових і службових осіб, адміністративне оскарження дій та актів органів місцевого самоврядування, служба цивільного захисника. Вказано на таку відносно нову форму контролю як цивільний контроль за внутрішньою і зовнішньою безпекою. Він широко використовується щодо контролю за збройними силами. Зауважено, що громадський контроль може бути як зовнішній, так і внутрішній. Наведено їхні визначення. Зроблено висновки про необхідність перейняття ефективної зарубіжної практики для України.

Ключові слова: громадський контроль, міжнародний досвід, суб'єкти, форми громадського контролю, пріоритетні напрямки, принципи.

Nironka Yu. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN PUBLIC CONTROL

It is stated that in foreign countries, Civic Control is considered in the light of interaction and mutual influence of the public and its institutions to state power and its officials, the positivity of such cooperation, directions of public activity to the state mechanism of power. It is noted that in different countries of the world to subjects of public control include individuals and public organizations. However, they may also be Public Councils and Supervisory Board of Labor Teams, Public Planning Communities, Public Budget Public Councils, Commodities in the Election of Police Commissioners and Police and Crime Commission. The subjects of public control may be the majority of participants in social relations, which are not endowed with state-owned powers.

Forms of public control over state bodies and activities of officials are revealed. Defined as the main of them directly public control, public monitoring, public hearings, public councils, public examination, Ombudsman Institute, Public Verification, Public Investigation, Journalist Investigation, Citizens of Citizens to State Authorities and Local Self-Government, Hearing of Reports. Such a conclusion is based on the relevant US, Canada, France, Spain, Belgium. Innovative forms of public control include: registration of errors of officials, their intentional and random violations of the valid rules and consequences of this, encouraging positive actions of officials and officials, administrative appeal of the actions and acts of local self-government bodies, the Civil Defender Service. It is indicated on such a relatively new form of control as civilian control over internal and external safety. It is widely used in controlling the armed forces. It is noted that public control can be both external and internal. Their definitions are given. Conclusions are made on the need to intermect effective foreign practices for Ukraine.

Key words: public control, international experience, subjects, forms of public control, priority directions, principles.

Постановка проблеми. Громадський контроль за державними органами є необхідним для їх ефективного функціонування. З цією метою він широко впроваджується та діє в більшості демократичних держав світу. Громадський контроль здійснюється на принципах законності, відкритості та прозорості, об'єктивності та достовірності, незалежності суб'єктів громадського контролю, недопущення перешкоджання здійснення громадського контролю, професійності та компетентності суб'єктів громадського контролю, недопустимості зловживання правом здійснення громадського контролю, обґрунтованості та доведеності результатів громадського контролю та інших.

Він сприяє забезпеченню взаємного зв'язку між державою та суспільством, недопущенню та вирішенню соціальних конфліктів, корупційних проявів в діяльності державних органів. Питання контролю над владою є таким само важливим, як «свобода», «справедливість», «добробут». Воно включає життєві інтереси та можливості кожного громадянина. Призначення механізму контролю над державою, вказується в зарубіжних джерелах, не розвивати чи використовувати владу, а регулювати розвиток і використання влади. У демократії її мета полягає у тому, щоб дати можливість через своїх представників зробити свої

політичні важелі для її контролювання діяльності публічної влади [1, с.239, 237]. Під публічною владою в ст. 35 Закону США про управління державним сектором 1994 р. (закон про PSM) визначається відділ державної служби, організація, місцеве самоврядування або регіональне самоуправління, орган, створений або існуючий для громадських цілей, орган, створений губернатором або міністром, будь-який інший орган або особа, яка займає посаду в якості органа державної влади [2].

Здійснення громадського контролю за державними органами і діяльністю посадових осіб є однією із основних умов формування демократичної держави і громадянського суспільства. При цьому громадяни можуть скаржитися на порушення їхніх прав і обов'язків органами влади. Роль інституту громадського контролю буде полягати в захисті громадян від свавілля чиновників [3].

В США і країнах Європи достатньо розвинута участь громадян в управлінні державними справами, постійне спостереження інститутами громадянського суспільства, особливо засобами масової інформації, діяльності державних органів, а невідповідність закону або моралі дій державних чиновників швидко ставиться відомим суспільству, призводить до громадського осуду та їх відставки, водночас, водночас окремого закону про громадський закон не має. Крім того, у законодавстві зарубіжних країн взагалі не існує норм по громадському контролю [4].

В зарубіжних країнах громадянський контроль розглядається в світлі взаємодії та взаємовпливу громадськості та її інститутів на державну владу і її посадовців, позитивність такого співробітництва, напрямки діяльності громадськості на державний механізм влади. Однак така позитивна зарубіжна практика, що показала свою результативність, недостатньо висвітлена та поширена, Зазначене актуалізує розгляд аналізованої проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітлення зарубіжного досвіду здійснюють В.Василенко (вивчає досвід здійснення громадського контролю в країнах світу за діяльністю підрозділів поліції та можливості його використання в Україні) [5], О.М.Гостева (зосереджує увагу на участі громадських організацій у сферах освіти, культури, відпочинку, соціальних послуг у Великобританії та інших європейських країнах) [6], А.В.Халецький (розглядає різноманітні форми прямої участі населення США у місцевих заходах, діяльність громадських рад територіальних громад, як альтернативний інструмент громадських слухань) [7] та інші науковці.

Метою статті є встановлення основних та інноваційних форм громадського контролю в зарубіжних країнах, видів суб'єктів громадського контролю, акцентування уваги на цивільний контроль у військовій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадський контроль вітчизняними науковцями визначається із наведенням таких ознак: його здійснення фізичними особами та/або громадськими організаціями; його проведення за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб; метою громадського контролю є запобігання правопорушень зазначених органів, у тому числі корупційних проявів; дотримання в їхній діяльності законності, прав та інтересів громадян України та інших осіб. Громадський контроль здебільшого трактується як діяльність суб'єктів громадського контролю (фізичних осіб, громадських організацій, громадських об'єднань, наглядових рад трудових колективів) за функціонуванням органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, при здійсненні ними владних управлінських функцій, з метою спостереження за законністю їх дій, недопущення корупційних проявів та свавілля.

Зарубіжними науковцями визначаються й такі специфічні ознаки громадського контролю, як його суб'єкти (громадяни і громадські організації, організаційно і функціонально незалежні від об'єктів контролю, сфера державного управління як об'єкт громадянського контролю, мета громадянського контролю - забезпечення суспільних інтересів, здійснення громадського контролю в установленому законом порядку, передбачені морально-правові заходи впливу, досягнення результатів громадського контролю як підстави для здійснення інших видів громадського контролю [8].

В різних країнах світу до суб'єктів громадського контролю насамперед відносять фізичних осіб та громадські організації. Однак суб'єктами громадського контролю можуть також бути громадські ради (громадські дорадчі комітети) у системі здійснення самоврядних функцій як альтернативний інструмент громадських слухань (США) [7], участь населення в діяльності муніципалітетів як джерело інформування для підвищення результативності їх роботи, у тому числі планів розвитку (Канада) [6], участь громади у виборі комісарів поліції та діяльність комісії з питань поліції та злочинності (Великобританія) [5]. Тобто суб'єктами громадського контролю можуть виступати більшість учасників суспільних відносин, що не наділені державно-владними повноваженнями.

До основних форм громадського контролю, як показує міжнародна практика відносяться: безпосередньо громадський контроль, громадський моніторинг, громадські слухання, громадські ради, громадська експертиза, інститут омбудсмена, громадська перевірка, громадське розслідування, журналістське розслідування, звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, заслуховування звітів про результати роботи. Варто відмітити, на високу оцінку такої форми громадського контролю як громадські слухання. Так, в Канаді, всі муніципалітети мають проводити відкриті для громадськості засідання, а звіти та накази, підписані комітетом не мають чинності, якщо їх не було ухвалено на відкритому засіданні ради [9, с.86-87]. Досить поширеною є діяльність громадських рад, які можуть

створюватися з різних питань. Ефективною є діяльність громадських рад з розробки бюджету. Аналіз їхньої роботи у Франції, Іспанії, Бельгії та в інших країнах свідчить про те, що ними забезпечуються інтереси основних груп населення, при цьому пріоритетне значення надається дійсно важливим для функціонування міста соціально-економічним та гуманітарним проектам.

До інноваційних форм громадського контролю віднесемо проведення реєстрації помилок та порушень службових осіб зазначених органів, заохочування позитивних дій та звітності (Нідерланди); відеоспостереження контактів (Республіка Польща); реєстрація помилок службових осіб зазначених органів, їх навмисних та випадкових порушень чинних правил, їх наслідків, заохочування позитивних дій посадових і службових осіб зазначених органів, звітності (Нідерланди); адміністративне оскарження дій та актів органів місцевого самоврядування (Нідерланди, Республіка Польща); обговорення та інші форми консультацій із громадськістю (Андорра, Бельгія, Фінляндія, Норвегія, Швейцарія) [10], інститут цивільного захисника (Італія) [11, с.51].

Зауважимо, що громадський контроль може бути як зовнішній, так і внутрішній. Зовнішній контроль в зарубіжних країнах розуміють визначають як вплив на організацію, він спрямований на регулювання політики управління компанією, включає в себе прямі правила, такі як урядові постанови і також враховує тиск із боку засобів масової інформації [15]. Зовнішній контроль може змінюватися залежно від багатьох обставин, взаємовідносин між галузевими підприємствами, їхніми діловими зустрічами. Внутрішній контроль здійснюється як неперервний процес, його метою є забезпечення реалізації мети, ефективної та надійної роботи будь-якого органу, організації, закладу. Внутрішнім контролем є спостереження наглядових рад та інших структурних підрозділів трудових колективів за діяльністю керівників та посадовців органів влади з метою забезпечення як її ефективності, так і попередження будь-яких негативних проявів в роботі.

Окремою та відносно новою формою є цивільний контроль за внутрішньою і зовнішньою безпекою [12, с.29]. Він встановлюється за використанням збройних сил відповідно до конституційних засад та законодавчих норм, за бюджетними витратами і цільовим використанням засобів бюджету, за забезпеченням соціального захисту військовослужбовців та їх сімей. Цивільний контроль над збройними силами є важливим атрибутом демократичного управління і вирішальним кроком в демократизації. Суб'єкти, які контролюють збройні сили в демократіях - чи то виконавча влада, законодавча влада або те чи інше – отримують легітимність дякуючи участі у виборах. Цивільний контроль вимагає домінування населення в розробці політики, у тому числі опори влади на цивільний досвід в галузі національної безпеки і зовнішньої політики. Отже, в той час, як панування цивільного населення в прийнятті політичних рішень не є обов'язковим для автократій, в демократіях це важлива вимога [13].

Водночас американські дослідники вказують, що цивільний контроль за воєнними структурами підривають спроби військових обмежити такий контроль, апелюючи до громадськості чи інших еліт; оскаржують громадські рішення через наполягання переваг воєнного керівництва в консультативних процесах; обмежують обсяг повноважень цивільних осіб [14].

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду у сфері громадського контролю свідчить, що він здійснюється здебільшого фізичними особами та громадськими організаціями, однак ними можуть виступати більшість учасників суспільних відносин, що не наділені державно-владними повноваженнями. В країнах світу склались різноманітні форми громадського контролю, що зумовлено історичною спадщиною участі громадськості щодо діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, специфікою їх функціонування та забезпечення інтересів та прав громадян. В зарубіжних країнах громадянський контроль розглядається як взаємодія та взаємовплив громадськості та її інститутів з державною владою і її посадовцями, підкреслюється позитивність такого співробітництва. Здійснення громадського контролю є обов'язковим для становлення та розвитку демократичної держави і громадянського суспільства.

Бажаним є перейняття у відповідну вітчизняну практику інноваційних форм громадського контролю, посилення цивільного контролю над збройними силами та воєнними структурами насамперед щодо їхніх бюджетних витрат та забезпеченням соціального захисту військовослужбовців та їх сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Frederick A. Cleveland "Popular Control of Government Source: Political Science Quarterly", Vol. 34, No. 2 (Jun., 1919), pp. 237-261 Published by: The Academy of Political Science Stable: URL:<https://www.jstor.org/stable/2141437>
2. Public control URL:
<https://www.google.com/search?q=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%87%D0%B8%D0%BA&oq=&aqs=chrome.1.69i59i45014.21715812662j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
3. Odil Musaev, Rukhsora Ruziyeva, Oynisa Muhammadiyeva, Ulugbek Makhkamov, Etibarkhon Mallaeva "The Role of Public Control in Improving the Governance System" (2020) // European Journal of Molecular & Clinical Medicine, Volume 7, Issue 2, Pages 370-378
https://ejmcm.com/pdf_2081_1eac3072b5874f83c7f6fedb504903ad.html
4. Зарубежный опыт в осуществлении эффективного контроля за деятельностью органов государственной власти и управления. Официальный вебпортал Министерства Юстиции республики Узбекистан URL: https://www.minjust.uz/ru/library/own_publications/71214/?print=Y

5. Василенко В. Зарубіжний досвід здійснення громадського контролю за діяльністю підрозділів поліції та можливості його використання в Україні. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/7_spec_2019/245-248.pdf
6. Гостєва О. М. Європейський досвід взаємодії органів державної влади та громадськості. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1124>
7. Халецький А.В. Зарубіжний досвід сприяння розвитку громадського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=546>
8. Maslova Ya. I. Civil control over the activity of the subjects of public administration / Ya. I. Maslova, R.M. Savcuk // *Public administration under modern conditions: concept, features, challenges: Collective monograph*. – Riga: Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. P. 99-113.
9. Матеріали Канадсько-Українського проекту законодавчої та міжурядової співпраці. Модуль – «Забезпечення участі громадян у прийнятті рішень органами влади в Україні», 25 вересня 2003. 180 с.
10. Головань В., Кривінчук Ю. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (іноземний досвід). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України (2017). URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf>
11. Новіков О.О. Громадський контроль як елемент підвищення ефективності державного управління в Україні: дис. на здоб. наук. ступ. канд. наук з держ. управління. Київ. 2021. 220 с.
12. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : монографія / Л. Р. Наливайко, О. В. Савченко. К.: «ХайТек Прес», 2017. 276 с.
13. Erosion by Deference: Civilian Control and the Military in policy-making. URL: <https://tnsr.org/2021/06/erosion-by-deference-civilian-control-and-generals-in-policymaking/>
14. «Twice the Citizen»: How Military Attitudes of Superiority Undermine Civilian Control in the United States. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/002200272111065417>
15. What Is an External Control? Definition and Examples – Indeed. URL: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/external-control>

REFERENCES:

1. Frederick, A. (Jun., 1919) Cleveland “Popular Control of Government Source. *Political Science Quarterly*”, Vol. 34, No. 2 (Jun., 1919), 237-261 Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/2141437> [in English]
2. Rublic control. Retrieved from: <https://www.google.com/search?q=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%87%D0%B8%D0%BA&oq=&aqs=chrome.1.69i59i450l4.21715812662j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8> [in English]
3. Odil Musaev, & Rukhsora Ruziyeva, & Oynisa Muhammadiyeva, & Ulugbek Makhkamov, & Etibarkhon Mallaeva (2020). The Role of Public Control in Improving the Governance System. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, Volume7, Issue2, 370-378 Retrieved from https://ejmcm.com/pdf_2081_1eac3072b5874f83c7f6fedb504903ad.html [in English].
4. Zarubizhnyi opyt v osuschestvlenii effektivnogo kontrolya za deyatel'nostyu organov gosudarstvennoy vlasti i upravleniya. [Foreign experience in effective control over the activities of public authorities and administration]. Ofitsialnyi vebportal Ministerstva Yustitsii respubliki Uzbekistan. Retrieved from: https://www.minjust.uz/ru/library/own_publications/71214/?print=Y [in Uzbek].
5. Vasylenko, V. (2019). Zarubizhnyi dosvid zdiisnennia hromadskoho kontroliu za diialnistiu pidrozdiliv politsii ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini. [Foreign experience of public control over the activities of police units and the possibility of its use in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seria: Pravo. Vypusk 7. Spetsvypusk. 245.248*. Retrieved from: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/7_spec_2019/245-248.pdf [in Ukrainian].
6. Hostieva, O. M. (2017). Yevropeyskiy dosvid vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady ta hromadskosti. [European experience of interaction between public authorities and the public]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok № 9*. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1124> [in Ukrainian].
7. Khaletskyi, A.V. (2012). Zarubizhnyi dosvid spriyannia rozvytku hromadskoho suspilstva. [Foreign experience in promoting the development of civil society]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok № 11*. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=546> [in Ukrainian].
8. Maslova, Ya. I. (2020). Civil control over the activity of the subjects of public administration. *Public administration under modern conditions: concept, features, challenges. Collective monograph. 99-113*. [in Latvian].
9. Modul "Zabezpechennia uchasti hromadian u pryiniatti rishen orhanamy vlady v Ukraini" (2003). [Module "Ensuring the participation of citizens in decision-making by the authorities in Ukraine"] *Materialy Kanadsko-Ukrainskoho proektu zakonodavchoi ta mizhuriadovoi spivpratsi. 180*. [in Ukrainian].
10. Holovan, V., & Kryvinchuk Yu. (2017). Kontrol za diialnistiu orhaniv mistsevoho samovriaduvannia (inozemnyi dosvid). [Control over the activities of local governments (foreign experience)]. *Informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeiskym informatsiino-doslidnytskym tsentrom na zapyt Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy*

Retrieved from: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf> [in Ukrainian].

11. Novikov, O.O. (2021). Hromadskyi kontrol yak element pidvyshchennia efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia v Ukraini. [Public control as an element of improving the efficiency of public administration in Ukraine]. Dys. na zdob. nauk. stup. kand. nauk z derzh. upravlinnia. 220. [in Ukrainian].

12. Nalyvaiko, L.R., & Cavchenko O.V. (2017). Teoretyko-pravovi zasady hromadskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv derzhavnoi vlady. [Theoretical and legal principles of public control over the activities of public authorities], monohrafiia 276. [in Ukrainian].

13. Erosion by Deference: Civilian Control and the Military in policy-making. Retrieved from: <https://tnsr.org/2021/06/erosion-by-deference-civilian-control-and-generals-in-policymaking/> [in English].

14. «Twice the Citizen»: How Military Attitudes of Superiority Undermine Civilian Control in the United States. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/00220027211065417> [In English].

15. What Is an External Control? Definition and Examples – Indeed. Retrieved from: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/external-control> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-99-102

Окопник Олена Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail:olenaokopnik@gmail.com
[https:// orcid.org/0000-0003-0598-0557](https://orcid.org/0000-0003-0598-0557)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Вирішення завдань щодо запобігання корупції на різних рівнях і в різних сферах функціонування органів державної влади є однією з найбільш актуальних соціальних проблем сучасності для багатьох країн світу, і для України зокрема. Відтак, питання, пов'язані з корупцією та визначенням шляхів її запобігання, привертють все більшу увагу не лише теоретиків-дослідників і практиків, а також громадськості.

Суспільна небезпека корупції полягає в тому, що особи, винні у її вчиненні, посягають на соціальні, культурні цінності, на виховання та правосвідомість громадян. У такий спосіб, виникає необхідність у здійсненні заходів щодо запобігання корупції не лише спеціально уповноваженими суб'єктами у цій сфері, а й іншими державними органами.

Аналіз наявного стану запобігання корупції в Україні, а також висновки соціологічних досліджень щодо питань взаємодії у цій сфері, переконливо свідчать про наявність численних прогалин як у нормативному регулюванні взаємодії суб'єктів запобігання корупції, так і у практиці її реалізації.

На сьогодні для Української держави надзвичайно важливим є наближення національного антикорупційного законодавства до стандартів держав-учасниць ЄС. Враховуючи рекомендації європейських партнерів, Україна вже прийняла пакет законодавчих актів, що визначають антикорупційну політику держави, запроваджують нові органи, уповноважені запобігати корупції.

Однак, незважаючи на наявність низки наукових праць, присвячених діяльності державних органів у сфері запобігання корупції, спеціальні комплексні дослідження, в яких визначаються місце та особливості діяльності спеціально уповноважених органів у співпраці з іншими державними органами у сфері запобігання корупції, і які ґрунтуються на оновленому законодавстві у цій сфері, є недостатніми.

Мета статті полягає з'ясуванні стану та проблем, що виникають при боротьбі з корупцією в сучасних умовах, а також встановленні причин, що сприяють проявам корупції

Ключові слова: антикорупційна програма, корупція, боротьба з корупцією, запобігання корупції, протидія корупції

Okopnyk O. PROBLEMS OF PREVENTING CORRUPTION IN UKRAINE

Solving the problem of preventing corruption at different levels and in different spheres of functioning of public authorities is one of the most pressing social problems of our time for many countries around the world, and for Ukraine in particular. As a result, issues related to corruption and identifying ways to prevent it are attracting increasing attention not only from research theorists and practitioners, but also from the public.

The public danger of corruption is that those guilty of committing it encroach on social, cultural values, education and legal awareness of citizens. Thus, there is a need to take measures to prevent corruption not only by specially authorized entities in this area, but also by other government agencies.

Analysis of the current state of corruption prevention in Ukraine, as well as the findings of sociological research on cooperation in this area, convincingly show the existence of numerous gaps in the regulation of interaction of corruption prevention entities and in the practice of its implementation.

Today, it is extremely important for the Ukrainian state to approximate national anti-corruption legislation to the

standards of the EU member states. Taking into account the recommendations of European partners, Ukraine has already adopted a package of legislative acts defining the state's anti-corruption policy and introducing new bodies authorized to prevent corruption.

However, despite the presence of a number of scientific papers on the activities of public authorities in the field of anti-corruption, special comprehensive studies, which determine the place and features of specially authorized bodies in cooperation with other government agencies in the field of anti-corruption, and based on updated legislation in this area are insufficient.

The purpose of the article is to clarify the state and problems that arise in the fight against corruption in modern conditions, as well as to identify the causes that contribute to the manifestations of corruption

Key words: anti-corruption program, corruption, fight against corruption, prevention of corruption, counteraction to corruption

Постановка проблеми Корупція, особливо в умовах поглиблення соціально-політичної та фінансово-економічної кризи в державі, є серйозною загрозою національній безпеці України. Вона стала одним із негативних чинників, що істотно впливає як на ефективність національної системи державного управління, так і функціонування органів державної влади. Корупція підриває стабільність країни й систему правопорядку, захищеність прав, свобод і законних інтересів громадян. Сьогодні в нашій державі дуже гостро відчувається проблема корупції і розв'язати її можливо лише реалізувавши цілий комплекс антикорупційних заходів, які мають послідовно здійснюватися в кожній із сфер суспільних відносин. Комплекс повинен бути спрямований не лише на викоринення корупції як явища, а й запобігати умовам, що можуть сприяти її виникненню [2, с.4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема, щодо запобігання і протидії корупції неодноразово була предметом наукового дослідження багатьох вітчизняних науковців таких, як Ю.В.Александров, П.П.Артемченко, О.М.Бандурка, Б.І.Бараненко, В.П.Бахін, В.І.Бояров, Ф.Г.Бурчак, О.А.Гапон, І.М.Данішин, Е.О.Дідоренко, Д.Г.Заброда, М.В.Корнієнко, В.О.Коновалова, М.Й.Коржанський, В.В.Крутов та ін. Незважаючи на це, дослідження проблеми запобігання та протидії корупції в Україні залишається таким, що потребує вивчення і пошук шляхів боротьби з корупцією привертає все більшу увагу науковців.

Мета статті полягає з'ясуванні стану та проблем, що виникають при боротьбі з корупцією в сучасних умовах, а також встановленні причин, що сприяють проявам корупції

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов безальтернативності європейської інтеграції України, обов'язкового переосмислення завдань політичних інститутів, органів державної влади, вітчизняної науки (загалом і юридичної, зокрема) та переоцінки розуміння природи права і прав людини, назріла необхідність нового виваженого підходу до розуміння сутності корупції. Для цього вкрай важливо змістити акценти наукових досліджень із суто пізнавальних чи описових на практичне вирішення проблеми і досягнення головної мети – зменшення рівня корупції в Україні до суспільно прийнятної межі [8, с. 39].

Адже проблема корупції є однією з найбільш актуальних проблем функціонування української держави і розвитку нашого суспільства. За сучасних умов корупція стала чинником, який реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу України. Це явище негативно впливає на різні сфери суспільного життя нашої країни: економіку, політику, управління, соціальні та правові відносини, суспільну свідомість, міжнародні зв'язки [4, с. 67].

Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року визначає корупцію, як використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка (пропозиція) чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [6].

Але корупція постійно набуває все нових і нових форм, маскується під суспільні традиції та звичаї ділового обороту. Наростаюча динамічність її видозмін все більш «вдало» адаптується до розвитку суспільного, політичного та економічного життя. Це є одним з головних чинників, які заважають визначитися з однаковою розумінням корупції в Україні та спричиняють її різномісність. Це також пояснює високий рівень корупції в Україні, яка не перестає бути ключовою причиною відсутності очікуваних успіхів у практично всіх сферах державного функціонування. У ситуації з корупцією насамперед йдеться про виявлення характерних (сутнісно незмінних) її особливостей, що виступають своєрідним ядром цього багатогранного та мінливого (в менш ключових аспектах) явища. Це передусім уможливить визначення поняття корупції, що ґрунтуватиметься не на другорядних рисах, а на її змістовних ознаках, що стане одним з додаткових, але важливих елементів формування більш ефективної стратегії протидії корупції в Україні [8, с. 40].

Результати численних досліджень свідчать про те, що корупція, як і раніше, залишається однією з найважливіших та найбільш гострих для населення проблем. Так, дослідження, проведене навесні 2020 року за Методикою стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні, засвідчило, що 91,2% населення України вважає проблему корупції «дуже серйозною» (69%) або «скоріше серйозною» (22,2%) [3].

Корупція як негативний соціальний чинник суспільного життя є суттєвою перешкодою для розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні, заважає демократичним

перетворенням, зводить нанівещь важливі реформаторські починання, не сприяє позитивному іміджу України в міжнародних відносинах.

Її вирішенню має сприяти активна антикорупційна діяльність, відповідне законодавче забезпечення, рішучі дії владних структур, керівництва держави й учасників освітнього процесу. Одним із найбільш істотних чинників подолання корупції є ставлення населення до цієї проблеми. За результатами досліджень, проведених в Україні протягом останніх років, більше половини населення схильне до вчинення корупційних правопорушень, якщо це може сприяти розв'язанню проблеми. Крім того, значна частина населення не кваліфікує певні вчинки як корупційні, усвідомлюючи при цьому невідповідність такої поведінки нормам моралі чи професійної етики. За умови ефективної роз'яснювальної роботи населення може змінити ставлення до такої практики як до неприйнятної, у такий спосіб антикорупційний потенціал суспільства значно зростає. Отже, нагальними є системне запровадження проведення освітніх заходів щодо моделей поведінки в тих чи інших ситуаціях із можливими корупційними ризиками; запровадження культури повідомлення спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції про факти вчинення корупційних правопорушень; подолання пасивності суспільства щодо протидії корупції; залучення широких верств населення до активної участі в антикорупційній діяльності [7, с. 4].

Недостатня правова обізнаність громадян досить часто є причиною порушень їхніх основних прав і свобод у повсякденному житті, серйозною перешкодою реалізації ними конституційно закріплених норм. Більшість громадян не знає правового механізму захисту своїх прав, а інша частина взагалі не обізнана з ними. Таке становище зумовлює необхідність усебічного роз'яснення основ правових актів, утвердження їх у свідомості громадян, перетворення на переконання й утілення в практику повсякденної поведінки. Адже саме суспільство є істотним елементом в справі боротьби з корупцією, тому що воно, до певної міри, самостійно залучено в практику корупції. У той же час його участь необхідна, тому що існує безліч ролей, які суспільство може відіграти більш ефективно, ніж будь-який інший інститут [7, с. 122].

Так, одним з ефективних інструментів контролю над корупцією бюрократичного апарату є свобода слова й засоби масової інформації, які здійснюють інформування населення про негативний вплив корупції на авторитет державної влади й суспільство в цілому.

Крім того, дієвим засобом у боротьбі з корупцією є консультації, що надаються громадянам через мережу правових громадських приймалень, а також роз'яснення щодо антикорупційного законодавства України з метою негативного ставлення до проявів корупції та виявлення факторів, що їм сприяють.

З метою запобігання та протидії корупції в Україні Національне агентство з питань запобігання корупції кожного року приймає програму, щодо здійснення комплексу превентивних заходів, спрямованих на запобігання корупції та будь-яким її проявам, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. У грудні 2020 року Національне агентство з питань запобігання корупції прийняло чергову Антикорупційну програму на 2021 – 2022 роки, метою якої є запровадження комплексу додаткових заходів щодо запобігання, виявлення та протидії корупції у діяльності Національного агентства, розроблених з урахуванням ідентифікованих корупційних ризиків.

Серед основних заходів з реалізації загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у сфері Національного агентства у 2021 – 2022 роках є: прийняття управлінських рішень з урахуванням інтегрованої у діяльність Національного агентства системи управління ризиками; надання консультацій працівникам Національного агентства стосовно дотримання вимог актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; проведення в установленому законодавством порядку спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на призначення на посади в Національному агентстві; контроль своєчасності подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подаються працівниками Національного агентства, в порядку, визначеному Головою Національного агентства; перевірка працівників Національного агентства на доброчесність та моніторинг їхнього способу життя тощо [1].

Але, незважаючи на щорічне затвердження планів у сфері запобігання та протидії корупції, досягти суттєвих успіхів у комунікаціях з громадянами поки не вдається. Такі комунікації здійснюються безсистемно, а подекуди їх проведення активізується лише з настанням певної події (як-то Міжнародного дня боротьби з корупцією). НАЗК, яке б мало бути ключовим гравцем у налагодженні комунікаційних каналів з громадськістю, здебільшого взаємодіє з представниками публічної сфери з метою поширення лише знань про антикорупційне законодавство. Органи державної влади повинні опікуватися посиленням знань не тільки своїх працівників, але й приділяти більше уваги взаємодії з громадянським суспільством [5].

Отже, з корупцією можна боротися, використовуючи різні заходи: по-перше, суто репресивні, які полягають у розкритті корупційних правопорушень і притягненні винних осіб до відповідальності, або, по-друге, превентивні, серед яких підвищення прозорості та доброчесності державних структур, забезпечення рівного доступу осіб до державної служби, проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на заняття посад в органах державної влади й місцевого самоврядування, тощо.

У подальшому з урахуванням змін у соціально-політичному й економічному житті суспільства необхідно корегувати стратегію і тактику цієї боротьби в напрямку пошуку оптимального співвідношення репресивних і попереджувальних заходів. А саме високий рівень нормативності, чітке законодавче врегулювання, системність заходів і мають визначити стратегію і тактику боротьби з корупцією в сучасних

умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антикорупційна програма Національного агентства з питань запобігання корупції на 2021 – 2022 роки: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції № 610/20 від 30.12.2020. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/antykoruptionsjna-programa-natsionalnogo-agentstva-z-pytan-zapobigannya-koruptionsiyi-na-2021-2022-roky>
2. Клімова С. М., Ковальова Т. В. Організація запобігання та протидії корупції в Україні: навч. посіб. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2012. 200 с.
3. Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність / Info Sapiens, НАЗК, EUACI. Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://bit.ly/3f8JPuG>.
4. Мельник М. Антикорупційна діяльність в органах державної влади та її наукове забезпечення. *Право України*. 2000. №3. С. 67–71.
5. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf>
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Дата оновлення 113.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
7. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія: навч.-мет. посіб. / К. А. Бабенко, Н. Г. Діденко, М. В. Кондрашова та ін. Київ: Грамота, 2015. 184 с.
8. Трепак В.М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2020. 481 с.

REFERENCES:

1. Antykoruptionsiina prohrama Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptionsii na 2021 – 2022 roky. (2020, December 30). [Anti-corruption program of the National Agency for the Prevention of Corruption for 2021 - 2022]. Nakaz Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptionsii № 610/20. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/antykoruptionsjna-programa-natsionalnogo-agentstva-z-pytan-zapobigannya-koruptionsiyi-na-2021-2022-roky> [in Ukrainian].
2. Klimova S. M., & Kovalova T. V. (2012). Orhanizatsiia zapobihannia ta protydii koruptionsii v Ukraini. [Organization for the Prevention and Counteraction of Corruption in Ukraine]. navch. posib. 200. [in Ukrainian].
3. Koruptionsiia v Ukraini 2020: rozuminnia, spryiniattia, poshyrenist. (2020). [Corruption in Ukraine 2020: understanding, perception, prevalence]. Info Sapiens, NAZK, EUACI. Ofitsiinyi veb-sait Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptionsii. Retrieved from: <https://bit.ly/3f8JPuG> [in Ukrainian].
4. Melnyk, M. (2000) Antykoruptionsiina diialnist v orhanakh derzhavnoi vlady ta yii naukove zabezpechennia. [Anti-corruption activities in public authorities and its scientific support]. *Pravo Ukrainy*. №3. 67–71. [in Ukrainian].
5. Natsionalna dopovid shchodo realizatsii zasad antykoruptionsiinoi polityky u 2019 rotsi. (2020). [National report on the implementation of anti-corruption policy in 2019]. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf> [in Ukrainian].
6. Pro zapobihannia koruptionsii. (2014, October 14). [On the prevention of corruption]. *Zakon Ukrainy* № 1700-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
7. Babenko, K.A., & Didenko, N.H., & Kondrashova, M.V. (2015). Proiavy koruptionsii v systemi osvity: zapobihannia ta protydiia. Manifestations of corruption in the education system: prevention and counteraction. 184. [in Ukrainian].
8. Trepak, V.M. (2020) Teoretyko-prykladni problemy zapobihannia ta protydii koruptionsii v Ukraini. [Theoretical and applied problems of preventing and combating corruption in Ukraine] dys. d-ra yuryd. nauk: 12.00.08. 481. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-103-106

Павловська Наталія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри теорії та історії права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
e-mail: demidenkov@ukr.net
[https:// orcid.org/0000-0003-3311-0364](https://orcid.org/0000-0003-3311-0364)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ДЕЛІКТИ)

Представлена наукова стаття присвячена актуальним проблемам розгляду справ про адміністративні правопорушення (делікти) адміністративними судами як складової адміністративно-деліктних відносин. Розглянуто та системно вивчено провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти), уточнено теоретичні основи адміністративної юрисдикції, детально проаналізовано стадії розгляду адміністративної справи, узагальнено накопичені наукові дискусії і результати судової практики та вироблено на їх основі науково-практичні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення їх правового регулювання, усунення наявних прогалин, а також визначення напрямів їх подальшого розвитку.

Охарактеризовано провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти) як структурний елемент адміністративного процесу та складової частини адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Проведено теоретичний аналіз дефініції «провадження у справах про адміністративні правопорушення», правових категорій: «судочинство у справах про адміністративні правопорушення», «адміністративне судочинство», «адміністративна юрисдикція».

Стверджується, що роль і місце адміністративних судів у системі суб'єктів провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти) та при розгляді адміністративних справ у всіх інстанціях заслуговує на подальше вивчення та наукове осмислення.

Ключові слова: адміністративна юрисдикція, адміністративно-деліктне право, адміністративно-деліктний процес, адміністративний делікт, адміністративно-правова відповідальність, адміністративні суди, суб'єкт владних повноважень, інстанційна юрисдикція, адміністративні справи.

Pavlovsk N. FEATURES OF CONSIDERATION OF CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES (TORT)

The presented scientific article is devoted to topical issues of consideration of cases of administrative offenses (torts) by administrative courts as a component of administrative-tort relations. Proceedings in cases of administrative offenses (torts) are considered and systematically studied, theoretical bases of administrative jurisdiction are specified, stages of consideration of administrative case are analyzed in detail, accumulated scientific discussions and results of judicial practice are generalized and scientific-practical proposals and recommendations regulation, elimination of existing gaps, as well as determining the directions of their further development.

Proceedings in cases of administrative offenses (torts) are described as a structural element of the administrative process and an integral part of administrative and jurisdictional activities.

Theoretical analysis of the definition of "proceedings in cases of administrative offenses", legal categories: "proceedings in cases of administrative offenses", "administrative proceedings", "administrative jurisdiction".

It is argued that the role and place of administrative courts in the system of subjects of proceedings in cases of administrative offenses (torts) and in the consideration of administrative cases in all instances deserves further study and scientific reflection.

Key words: administrative jurisdiction, administrative tort law, administrative tort process, administrative tort, administrative liability, administrative courts, subject of power, instance jurisdiction, administrative cases.

Постановка проблеми. Враховуючи сучасні тенденції розвитку адміністративного законодавства України, напрями адміністративної реформи, новели Кодексу України про адміністративні правопорушення є необхідність на основі критичного аналізу нормативно-правового матеріалу та спеціальної літератури визначити загальну характеристику провадження у справах про адміністративні правопорушення і детально проаналізувати сутність його стадій.

Разом з тим варто зазначити, що, незважаючи на об'єктивну потребу в сучасній науковій розробці цієї проблематики, питанням комплексного дослідження проваджень у справах про адміністративні правопорушення (делікти) нині не приділяється достатньої уваги. Тому, зазначена проблематика потребує аналізу сучасного стану та перспектив її розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблемні аспекти проваджень щодо розгляду адміністративних справ по адміністративним правопорушенням (деліктам) були предметом дискусій широкого кола науковців, зокрема: В. Авер'янова, О. Андрійко, Н. Армаш, К. Афанасьєвої,

О.Бандурки, А.Берлач, А.Васильєвої, Ю.Гарусти, Є.Гетьмана, І.Голосніченко, І.Гриценком С.Гусарової, П.Діхтієвського, Є.Додіна, О.Дрозда, В.Колпаков., О.Кузьменко тощо.

Мета статті – дослідження проваджень по адміністративним справам як складової адміністративно-деліктних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно чинного законодавства України провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти) здійснюється в судах загальної юрисдикції та у позасудових органах за одними і тими ж правилами, закріпленими в Кодексі України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП) та Кодексі адміністративного судочинства України (надалі – КАС України). Фактично, при застосуванні таких видів адміністративних покарань, як попередження та адміністративний штраф, позасудові органи підмінюють діяльність судових органів. При визначенні компетенції відповідних органів щодо судочинства у справах про адміністративні правопорушення (делікти), виникають протиріччя стосовно правил провадження у цій категорії справ як у судах, так і у позасудових органах.

Ст. 2 ч.1 КАС України закріплює, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [1].

Ст 19. КАС України визначає, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема:

- спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження;
- спорах адміністратора за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;
- спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;
- спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень;
- спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;
- за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом;
- спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму;
- спорах фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації;
- спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;
- спорах щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб;
- спорах щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб та ін. [2].

До загальноновстановлених критеріїв адміністративної юрисдикції відносяться:

- публічно-правові (адміністративно-правові) відносини;
- рішення, дії, бездіяльність суб'єктів владних повноважень або виконання носіями публічних повноважень обов'язків, передбачених законодавством;
- присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень, суб'єкта делегованих повноважень або носія публічних повноважень;
- здійснення суб'єктом адміністративного повноваження, спір про право чи обов'язок у сфері публічного адміністрування;
- законодавство, яке закріплює повноваження суб'єктів у сфері публічного адміністрування (адміністративне законодавство чи адміністративна норма, якими врегульовано спірні правовідносини) [3, с. 49].

Як аргументує В. Бевзенко, зазначені критерії адміністративної юрисдикції – первісні відомості про спір, категорії матеріального (адміністративного) права, які належить оцінити учасникам адміністративної справи, їх представникам, адміністративному суду. Тому, готуючись до адміністративного процесу, ці суб'єкти мають бути ґрунтовно обізнані із принциповими положеннями адміністративного права і законодавства. Неповнота чи відсутність таких знань зумовлюватимуть хиби процесуальної природи, зокрема:

- помилкову відмову у відкритті провадження в адміністративній справі (п. 1 ч. 1 ст. 170 КАС України);

- закриття провадження в адміністративній справі (п. 1 ч. 1 ст. 238 КАС України) [4].

Розглядаючи адміністративні справи конкретного публічно-правового спору до юрисдикції адміністративного суду за критеріями адміністративної юрисдикції, до уваги обов'язково також слід брати винятки з правила про адміністративну юрисдикцію, передбачені:

- п. 1 ч. 1 ст. 19, ч. 1 ст. 287 КАС України;
- ст. 447 Цивільного процесуального кодексу України;
- ст. 339 Господарського процесуального кодексу України.

О. Кузьменко звертає увагу на те, що здійснення адміністративної юрисдикції як судовими, і позасудовими органами не суперечить приписам Конституції України [5, с. 45].

Конституційний Суд України наголосив, що законодавець врахував правову природу та особливості адміністративно-деліктних відносин та правомочно наділив адміністративною юрисдикцією органи виконавчої влади [6, с.82].

На думку автора, функцію покарання слід розмежувати із функцією виконавчої влади. Внаслідок такого розмежування при застосуванні норм КУпАП уповноваженою посадовою особою складається протокол про адміністративне правопорушення (прокурором вноситься постанова тощо), який передається на розгляд до адміністративного суду для притягнення осіб до адміністративної відповідальності. Безперечно, суддя має право або притягнути до відповідальності, наклавши адміністративне покарання, або припинити провадження у справі. На підставі цього, слід зазначити, що посадова особа, яка вносить протокол про адміністративне правопорушення, має відповідну кваліфікацію, щоб не скласти її без наявних на те достатніх законних підстав.

На підставі зазначеного, уявляється якщо суддю зобов'язати завжди виносити рішення про притягнення осіб до адміністративної відповідальності, то зазначена обставина порушить право на об'єктивний адміністративний судовий процес. З іншої сторони, у разі наявності порушень адміністративного законодавства має бути й відповідальність за ці порушення.

Докази адміністративного правопорушення (делікту) подаються посадовою особою, яка склала протокол про адміністративне правопорушення.

Таким чином, наявна умова об'єктивності фактично буде дотриманою до передачі справи до адміністративного суду. При функціонуванні запропонованої моделі притягнення до адміністративної відповідальності фізичних або юридичних осіб, на наш погляд, принцип поділу влади буде реалізовано повною мірою. Посадова особа, яка склала протокол про адміністративне правопорушення, є представником виконавчої влади, адміністративний суд – судовою.

Досліджуючи судову практику, об'єктивно потрібно змінити критерій віднесення справ про адміністративні правопорушення (делікти) до розгляду судами та позасудовими органами. В даний час критеріями юрисдикції є тяжкість завданого правопорушення та вид покарання за його скоєння.

Видається правильним виділення таких критеріїв, як визнання своєї вини правопорушником у завданні адміністративного правопорушення (делікту) та вид покарання. Якщо фізична чи юридична особа, яка притягується до адміністративної відповідальності у вигляді попередження або адміністративного штрафу, визнає свою вину, то є недоцільним передавати цю справу на розгляд до адміністративного суду. У зв'язку із відсутністю спору можна обмежитися адміністративним покаранням та фактичним розглядом справи органом, який склав протокол про адміністративне правопорушення, без передачі справи до адміністративного суду. Інша ситуація виникає, якщо особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, не визнає свою вину. І тут, очевидно, справа підлягає розгляду у адміністративному суді.

Висновки. На підставі вищевикладеного, вважаємо, що провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти) є самостійною інституцією адміністративного права і адміністративного процесу, яке заслуговує на подальше вивчення та наукове осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV від 06.07.2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV від 06.07.2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
4. Бевзенко В. Критерії адміністративної юрисдикції. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/169927-kriteriyi-administrativnoyi-yurisdiktsiyi>
5. Кузьменко О.В. Адміністративна відповідальність та провадження в справах про адміністративні правопорушення: навч. посібник. К.: ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури», 2017. 387 с.
6. Колпаков В. К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. К., 2005. 455 с.

REFERENCES:

1. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005, July. 6). [Code of Administrative Procedure of

Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2747-IV Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005, July. 6). [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2747-IV Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

3. Halunko, V., Dikhtievskyi, P., Kuzmenko, O., Stetsenko, S. (2018). Administratyvne pravo Ukraïny. Povnyï kurs. [Administrative law of Ukraine. Full course]. pidruchnyk. 446. [in Ukrainian].

4. Bevzenko, V. Kryterii administratyvnoi yurysdyktsii. [Criteria of administrative jurisdiction]. Retrieved from: <https://sud.ua/ru/news/blog/169927-kriteriyi-administrativnoyi-yurisdiktsiyi> [in Ukrainian].

5. Kuzmenko, O.V. (2017). Administratyvna vidpovidalnist ta provadzhenia v spravakh pro administratyvni pravoporushennia. [Administrative liability and proceedings in cases of administrative offenses]. navch. posibnyk. 387. [in Ukrainian].

6. Kolpakov, V. K. (2005). Deliktnyï fenomen v administratyvnomu pravi Ukraïny. [Tort phenomenon in the administrative law of Ukraine]. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. 455. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-106-110

Переверзєв Дмитро Миколайович,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail: d_pereverzev@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6867-5395>

МЕТОДОЛОГІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті наголошується на важливості методів, як інструментарію реалізації форм діяльності публічної адміністрації, в питаннях здійснення адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю. Визначається поняття методів адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю, характеризуючи їх, як ефективні правові засоби та інструменти, що спричиняють вплив на волю і свідомість соціуму та поведінку учасників суспільних відносин, з метою приведення її до ознак правомірної. Обґрунтовується позиція, згідно якої в процесі адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю застосовуються різноманітні методи, які покликані сприяти максимальній ефективності цього процесу.

Ключові слова: метод, адміністративно-правова охорона, дитина з інвалідністю.

Pereverzev D. METHODOLOGY OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES

The article emphasizes the importance of methods as a tool for implementing forms of public administration in the implementation of administrative and legal protection of the rights of children with disabilities. The concept of methods of administrative and legal protection of the rights of children with disabilities is defined, characterizing them as effective legal means and tools that affect the will and consciousness of society and the behavior of public relations, in order to bring it to the legitimate. The position is substantiated, according to which in the process of administrative and legal protection of the rights of children with disabilities various methods are used, which are designed to promote the maximum effectiveness of this process.

Key words: method, administrative and legal protection, a child with a disability.

Постановка проблеми. Країни світу, які визначають своїм пріоритетом соціально розвинуте суспільство, формують внутрішню політику на основі демократичних принципів, у основу яких закладено повагу та непорушність основ честі і гідності особистості, незалежно від майнового стану, політичних і релігійних переконань та ряду інших ознак, поряд з ознаками інвалідності. Особливий напрямок, враховуючи ряд об'єктивних причин, становлять права осіб з інвалідністю, в тому числі дітей, які мають ознаки інвалідності.

Як відзначає у своєму дослідженні О.М. Єщук, значну роль у функціонуванні будь-якої сфери відіграють методи адміністративної діяльності публічної адміністрації як інструментарій адміністративного права. Не є виключенням із цього і проблема адміністративно-правової охорони, оскільки без методів адміністративної діяльності публічної адміністрації в механізмі адміністративно-правової охорони

неможливо реально забезпечити охорону порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [1, с. 182-183].

Враховавши означену важливість методів, як інструментарію реалізації форм діяльності публічної адміністрації, в питаннях здійснення адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю та недостатню дослідженість в цьому напрямку, можна наголосити на актуальності наукових пошуків щодо з'ясування змісту та системи методів діяльності публічної адміністрації по охороні прав дітей з інвалідністю для забезпечення можливості їх повноцінного проживання в суспільстві, не зазнаючи будь-яких утисків та дискримінації за ознаками інвалідності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням методів правового регулювання, питанням щодо прав, свобод і законних інтересів осіб з інвалідністю, які охороняються та захищаються органами публічної влади було приділено роботи таких науковців, як: С.С.Алексєєв, З.С.Гладун, В.М. Кондратенко, О.П.Котляренко, С.С.Коханчук, В.Я. Малиновський, О.В. Паровишник, С.В.Пасічніченко, Є.Ю.Соболь, В.Тарасенко, О.В.Ткаля, Д.А. Шемелін, М.В. Чічань, О.Н. Ярмиш, та іншими.

Мета статті полягає у формуванні поняття та виділенні системи методів адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метод, як правова категорія, є об'єктом дослідження багатьох науковців у сфері юридичної науки, проте немає єдності думок щодо визначення його сутності. В юридичній науці, найчастіше метод характеризують як сукупність прийомів і засобів правового впливу на відносини, що виникають в суспільстві.

За Великим тлумачним словником «метод» - спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо); спосіб дії, боротьби і т. ін. [2, с. 664].

Д.А. Тимоха, в енциклопедичному словнику з державного управління, характеризує «метод» (від грец. *methodos* – шлях дослідження, вчення) – як сукупність прийомів (операцій) практичного та теоретичного сприйняття й пізнання (засвоєння) явищ природи та суспільного життя, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [3, с. 386].

Тобто, завдяки методу реалізується можливість з'ясувати характер правових відносин, які виникають між регулюючим суб'єктом та об'єктом правового регулювання, при чому це може бути будь-яка сфера правовідносин. Методи правового регулювання мають тісний зв'язок з формами регулювання відносин, оскільки метод виражається через форму.

На думку С. Кічмаренка, така правова категорія, як метод, у контексті адміністративного права насамперед потрібна для визначення, яким саме чином відбувається певне правове явище чи здійснюється певний процес [4, с. 124].

Слушна думка, на предмет дослідження, висловлена В. Галуцько, за якою методи адміністративної діяльності публічної адміністрації – це способи, прийоми цілеспрямованого впливу норм адміністративного права на поведінку учасників адміністративно-правових відносин з метою публічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства й держави [5, с. 151].

Під методом зазвичай розуміють спосіб або засіб досягнення поставленої мети. Відповідно до цього адміністративно-правовими методами є способи та прийоми безпосереднього й цілеспрямованого впливу виконавчих органів (посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції, у встановлених межах і відповідній формі на підпорядковані їм органи та громадян [6, с. 155].

Означені методи мають суттєве значення для системи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, оскільки саме їх наявність, належне визначення їх змісту та регламентованість, сприяють успішній реалізації функцій і завдань, що стоять перед цими органами у сфері охорони прав та інтересів особи, а в межах нашого дослідження – охорони прав дітей з інвалідністю.

Це формує думку, що методи адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю, полягають у запровадженні ефективних правових засобів та інструментів, що спричиняють вплив на поведінку учасників суспільних відносин, з метою приведення її до ознак правомірної, та свідомість соціуму для створення сприятливих умов у сфері дотримання прав дітей з інвалідністю, забезпечивши тим самим реалізацію функцій та завдань публічної адміністрації.

Тож пропонуємо під методами адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю розуміти: систему прийомів і способів реалізації завдань та функцій органів публічної адміністрації, що направлені на волю та поведінку учасників суспільних правовідносин, з метою забезпечення охорони гарантованих прав дітей з інвалідністю на пристосоване безбар'єрне середовище, в порядку та формах визначених законодавством.

Серед науковців є різні погляди щодо класифікації методів державного управління.

Досліджуючи методи адміністративної діяльності публічної адміністрації, колектив авторів відзначає, що основними методами адміністративного права є заохочення, переконання і примус [5, с. 143].

Деякі автори пропонують методи діяльності органів публічної влади класифікувати на правові, організаційні, соціально-психологічні [7, с. 170].

Здійснення регулювання відносин, у будь-якій сфері, відбувається завдяки нормативно-правовим актам, які приймаються органами публічної адміністрації в процесі реалізації покладених на них завдань та функцій, з метою охорони прав та інтересів людини. У процесі такого регулювання застосовуються різноманітні методи, які покликані сприяти максимальній ефективності цього процесу та позитивного результату, тобто дотримання прав. Органи публічної адміністрації мають використовувати в своїй діяльності широкий спектр регулюючих методів для забезпечення належної адміністративно-правової охорони.

Наявність значної кількості методів свідчить, що будь-яка діяльність органів публічної адміністрації щодо забезпечення прав та свобод осіб з інвалідністю, передбачає використання цілої сукупності методів, які у своєму симбіозі забезпечують ефективну реалізацію покладених на ці суб'єкти функцій держави, а саме: створення та забезпечення реальних умов для можливості користування особами з інвалідністю всіма правами, свободами та законними інтересами, які надані їм на законних підставах [8, с. 95].

Тож на основі проведених наукових пошуків та аналізу існуючих поглядів на класифікації методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, з боку органів публічної адміністрації, пропонуємо власну класифікацію методів адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю: 1) метод переконання; 2) метод примусу; 3) організаційний метод; 4) економічний метод; 5) метод заохочення; 6) метод моніторингу та контролю.

Метод переконання, шляхом застосування певних заходів, стимулює учасників адміністративно-правових відносин до правомірної поведінки, яка виключає можливість порушення будь-яких гарантованих державою прав дитини з інвалідністю, будь-які прояви дискримінації та жорстокого поводження за ознакою інвалідності. Головним завданням даного методу є зміна правосвідомості соціуму по відношенню до особи з інвалідністю, як неповноцінної, нездатної бути повноправним членом суспільства, через свої вади здоров'я чи розумового розвитку.

Переконання, як відзначає В.О. Ткаля, має бути своєрідним базовим методом взаємин людини і держави в Україні, як система заходів правового та неправового характеру. Воно полягає у застосуванні різноманітних виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходів, що мають формувати у громадян високу правосвідомість, розуміння необхідності виконання вимог закону та стимулювати бажану державі поведінку. Таким чином, основною метою переконання є формування правової свідомості в особі, її переконаності в доцільності виконання правових норм, виховання високої правосвідомості, внутрішньої потреби, звички дотримуватись закону, а також профілактика правопорушень та вплив на деформовану або погано сформовану індивідуальну свідомість правопорушників [9, с. 163].

Метод примусу проявляється у нормативному регламентуванні певного правила поведінки, яке має забезпечити охорону прав дитини з інвалідністю.

Примус, як метод публічного управління, І.П.Голосніченко характеризує як спосіб цілеспрямованого впливу на поведінку громадян, а також діяльність підприємств і організацій, органів, служб та службовців апарату державної виконавчої влади в інтересах забезпечення оптимального рівня виконання вимог законодавства [10, с. 87].

Організаційний метод. Призначення організаційного методу полягає в зазначенні способів реалізації переліку прав, обов'язків та компетенцій публічної адміністрації у сфері забезпечення необхідних умов для ефективної адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю. Організаційний метод створює передумови для застосування наступного виду методів - економічного.

Економічний метод. Як визначають В. В. Стадник та М.А. Йохна, економічні методи управління – це система економічних важелів і заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на керовані об'єкти з метою досягнення поставленої мети і забезпечення єдності інтересів суспільства, підприємства та окремих працівників [11, с. 66].

Реалізація даного методу адміністративно правової охорони прав дітей з інвалідністю проявляється завдяки здійсненню соціального забезпечення шляхом: надання соціальної допомоги, пільг, компенсацій, стипендій, встановлення додаткових гарантій у сфері трудових прав батькам таких дітей, забезпечення автотранспортом, за наявності відповідного медичного висновку тощо.

Метод заохочення є специфічним, мало застосовуваним, але при цьому дієвим способом здійснення адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю. Застосовуючи даний метод управління, публічна адміністрація прагне спонукати учасників суспільних відносин не просто до правомірних дій у сфері прав дитини, а зацікавити суспільство у запровадженні сталої практики, своїми діями всіляко залучати дітей з інвалідністю до життя соціуму, створюючи їм необхідні для того умови.

Сутність заохочення, на думку Р.Д. Сауїна, полягає в тому, що воно стимулює учасників адміністративно-правових відносин на належну поведінку: заохочення призначено для стимулювання активної діяльності суб'єктів адміністративного права, формування правомірної поведінки, зміцнення засад справедливості та дисципліни в адміністративно-правовому регулюванні [5, с. 143].

Метод моніторингу та контролю. Моніторинг виконання пріоритетних завдань щодо дотримання прав дитини та постійне відстеження результатів реалізації прийнятих рішень у сфері захисту прав дітей мають відповідати сучасним вимогам та загальноприйнятим світовим стандартам. Експертне середовище, в тому числі фахівці недержавного сектору, неодноразово висловлювали занепокоєння тим, що в Україні

системно не проводиться моніторинг дотримання прав дитини. Це значно знижує результативність соціальної політики в інтересах дітей [12, с. 5].

Даний метод адміністративно-правової охорони реалізується з метою встановлення факту дотримання прав дітей з інвалідністю не лише в соціумі (доступність, пристосованість, безбар'єрність, відсутність дискримінації), а й в межах родини чи закладу, де такі діти перебувають на вихованні (відсутність застосування насильства), на предмет створення необхідних їм умов для повноцінного розвитку, зростання та соціалізації.

Висновки. З урахуванням зазначеного можна виділити притаманні методам адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю характеризуючі ознаки: - знаходять своє застосування в управлінських заходах публічної адміністрації, щодо запобігання порушенням прав дітей з інвалідністю; - суб'єктом реалізації виступають органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, діючи від імені держави, в інтересах певної категорії громадян, якими виступають діти з інвалідністю; - у зв'язку з цим, наділені державно-владним характером, що визначає їх загальнообов'язковість; - мають направлену дію на волю та поведінку учасників суспільних відносин для недопущення порушень прав дітей з інвалідністю та прояву будь-яких ознак їх дискримінації; - застосовуються суб'єктом владних повноважень для реалізації своїх функцій і завдань у сфері адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю; - процедурні правила та форми їх реалізації закріплено нормативно-правовими актами, що забезпечує їх дієвість та результативність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Єщук О.М. Адміністративно-правова охорона: теорія, практика та перспективи розвитку: монографія. Херсон.: Грінь Д.С. 2017. 396 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М.Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
4. Кічмаренко С. Адміністративно-правове забезпечення незалежності судової влади в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2017. 238 с.
5. Галуцько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
6. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk780804.pdf>
7. Право в публічному управлінні: навч. посіб. / В. Баштанник, А. Новак, Є. Бородин [та ін.]; за заг. ред. В.В. Баштанника. 2-ге вид. Дніпро: ГРАНІ, 2019. 258 с.
8. Коханчук С.С. Адміністративно-правові засади взаємодії органів публічної адміністрації щодо забезпечення прав інвалідів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль. 2018. 265 с.
9. Ткаля О.В. Переконавання як сучасний метод адміністративно-правового впливу. Право і суспільство. 2018. № 2. С. 162-167. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_1/29.pdf
10. Голосніченко І.П. Адміністративне право України: основні поняття. Загальна та основна частина : [навч. посіб.] / Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І. К., ГАН. 2005. 231 с.
11. Менеджмент: Підручник / Стадник В.В., Йохна М.А. К.: Академвидав, 2010. 472 с.
12. Моніторинг дотримання прав дитини в системі альтернативного догляду. Аналітична доповідь. За підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні в рамках проекту «Посилення спроможності неурядових організацій для моніторингу дотримання прав дитини». 2018.

REFERENCES:

1. Yeshchuk, O.M. (2017). Administratyvno-pravova okhorona: teoriia, praktyka ta perspektyvy rozvytku. [Administrative and legal protection: theory, practice and prospects of development]. Monohrafiia. 396. [in Ukrainian].
2. Busel, V.T. (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 1728. [in Ukrainian].
3. Kovbasiuk, Yu.V., Troshchynskiy, V.P., Yu.P. Surmin, Yu.P. (2010). Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia. Encyclopedic Dictionary of Public Administration. 820. [in Ukrainian].
4. Kichmarenko, S. (2017). Administratyvno-pravove zabezpechennia nezalezhnosti sudovoi vlady v Ukraini. [Administrative and legal support for the independence of the judiciary in Ukraine]. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 - administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. 238. [in Ukrainian].
5. Halunko, V.V., Kurylo, V.I., Koroied, S.O. ta in. (2015). Administratyvne pravo Ukrainy. T.1. Zahalne administratyvne pravo. [Administrative law of Ukraine. Vol.1. General administrative law]. Navchalnyi posibnyk. 272. [in Ukrainian].
6. Bytiak, Yu.M., Harashchuk, V.M., Zui, V.V. (2010). Administratyvne pravo. [Administrative Law]. Pidruchnyk. 624. Retrieved from: <http://194.44.152.155/elib/local/sk780804.pdf> [in Ukrainian].
7. Bashtannyk, V., Novak, A., Borodin, Ye., ta in. (2019). Pravo v publichnomu upravlinni. [Law in public administration]. navch. posib. 258. [in Ukrainian].

8. Kokhanchuk, S.S. (2018). Administratyvno-pravovi zasady vzaiemodii orhaniv publichnoi administratsii shchodo zabezpechennia prav invalidiv. [Administrative and legal principles of cooperation of public administration bodies to ensure the rights of persons with disabilities]. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 - administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. 265. [in Ukrainian].
9. Tkalia, O.V. (2018). Perekonannia yak suchasnyi metod administratyvno-pravovoho vplyvu. [Persuasion as a modern method of administrative and legal influence]. Pravo i suspilstvo. № 2. 162-167. Retrieved from: http://pravosuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_1/29.pdf [in Ukrainian].
10. Holosnichenko, I.P. (2005). Administratyvne pravo Ukrainy: osnovni poniattia. Zahalna ta osnovna chastyna. [Administrative law of Ukraine: basic concepts. General and main part]. 231. [in Ukrainian].
11. Stadnyk, V.V., Yokhna, M.A. (2010). Menedzhment. [Management]. Pidruchnyk. 472. [in Ukrainian].
12. Monitorynh dotrymanna prav dytyny v systemi alternatyvnoho dohliadu.(2018). [Monitoring the observance of childrens rights in the system of alternative care]. Analitychna dopovid. Za pidtrymky Predstavnytstva *Dytiachoho fondu OON (JuNISEF) v Ukraini v ramkakh proektu «Posylennia spromozhnosti neuriadovykh orhanizatsii dlia monitorynhu dotrymanna prav dytyny»*. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.04.2022

УДК 343.163

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-110-113

Звенигородська Оксана Вадимівна,
аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: zvenigorodskaya@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8619-7881>

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто питання дефініції адміністративно-правового статусу. Визначено поняття та елементи правового статусу прокурора. Деталізовано структуру адміністративно-правового статусу прокурора крізь призму розподілу його на три структурні елементи, зокрема: загальний, який визначається посадою прокурора певного рівня, до нього входять кваліфікаційні вимоги та порядок призначення на посаду прокурора; спеціальний, включає завдання та функції реалізації управлінських повноважень; індивідуальний, до нього входять форми і методи реалізації відповідних функцій, які визначаються законодавством.

Визначено, що рівень адміністративно-правового статусу прокурора повинен розглядатися як урегульований правовими нормами обсяг повноважень, прав, обов'язків, гарантій та відповідальності, що властивий кореспондуючим типам посад в органах прокуратури.

У дослідженні зазначено принципи на яких базується діяльність прокурора, а саме до основоположних віднесено: верховенство права, законність, політичну неупередженість, недопустимість сумішень під час проходження служби в органах прокуратури, пріоритет прав і свобод людини та громадянина тощо.

У результаті дослідження до елементів адміністративно-правового статусу прокурора віднесено: нормативно-правові акти, які регламентують діяльність прокурора; певний порядок призначення на посаду; повноваження прокурора як сукупність прав та обов'язків, що регулюються адміністративним законодавством; гарантії діяльності; порядок та підстави притягнення до відповідальності; порядок та підстави звільнення з посади.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, прокурор, повноваження, нормативно-правові акти, принципи, елементи правового статусу.

Zvenyhorods'ka O. CONCEPTS AND MAIN COMPONENT ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR IN UKRAINE

The article considers the issue of defining the administrative and legal status. The concepts and elements of the legal status of the prosecutor are defined. The structure of the administrative and legal status of a prosecutor is detailed through the prism of its division into three structural elements, in particular: general, which is determined by the position of a prosecutor of a certain level; special, includes tasks and functions of realization of managerial powers; individual, it includes forms and methods of implementing the relevant functions, which are determined by law.

It is determined that the level of administrative and legal status of the prosecutor should be considered as regulated by law the scope of powers, rights, duties, guarantees and responsibilities inherent in the corresponding types of positions in the prosecutor's office.

The study outlines the principles on which the prosecutor's activity is based, namely the fundamental ones: rule of law, legality, political impartiality, inadmissibility of combinations during service in the prosecutor's office, priority of human and civil rights and freedoms, etc.

Випуск 12. 2022

As a result of the research, the elements of the administrative and legal status of the prosecutor include: normative legal acts that regulate the activities of the prosecutor; a certain procedure for appointment; powers of the prosecutor as a set of rights and responsibilities governed by administrative law; performance guarantees; the procedure and grounds for prosecution; procedure and grounds for dismissal.

Key words: administrative and legal status, prosecutor, powers, normative legal acts, principles, elements of legal status.

Постановка проблеми. Сучасне національне законодавство вдосконалюється завдяки євроінтеграційним рухам та адаптується до вимог Європейського Союзу. Законодавство, що регулює діяльність прокуратури, не оминуло цих процесів. У ході численних спроб реформування прокуратури так чи інакше змінилося функціональне призначення цієї установи.

2 червня 2016 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII, відповідно до якого прокуратура, здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими й розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [1].

Також, з кінця 2014 року в Україні було внесено понад двадцять змін до Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII, започаткованих як у рамках відомчої реформи, в результаті відбулися адміністративні, кримінально-процесуальні, інформаційні та інші зміни у функціонуванні даних органів. У 2019 році розпочато нову реформу, спрямовану на підвищення професіоналізму, прозорості та ефективності управління в органах прокуратури. Такі процеси демонструють актуальність та засвідчують практичну необхідність комплексного підходу до вирішення адміністративно-правового статусу прокурора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемним питанням адміністративно-правового статусу прокурора присвячувалися наукові праці таких вчених як: Алфьорової С., Бандурки О., Паращука В., Гетманець О., Денисюка С., Ківалова С., Комзюка А., Левченко К., Миколенко О., Подоляки А., Соболя С., Стародубцева А. тощо.

Мета статті полягає у визначенні адміністративно-правового статусу прокурора та його структурних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прокуратура України посідає особливе місце в системі адміністративно-правових суб'єктів через наявність особливих правових ознак, визначених державою, закріплених в Конституції України (ст. 131-1), Законі України «Про прокуратуру» та інших відповідних нормативно-правових актах. На думку Грицаєнко Л., «система правових характеристик органу державної влади утворює єдине правове явище, що визначається поняттям «правовий статус»» [2, с. 115].

Термін «статус» у науковій літературі вживається в різних значеннях. Мельничук О. у «Словнику іншомовних слів» зазначив, що «слово «статус» у перекладі з лат. – status означає місце або стан чогонебудь, тобто становище» [3, с. 242]. На думку професора Діаса Дж. «статус» є правовим становищем [3, с. 242]. На наш погляд, категорії «статус» і «правовий статус» є співвідносними, як повністю так і частково, оскільки категорія «статус» включає категорію «правовий статус» як одну зі своїх різновидів.

Цельєва О. зазначає, що «правовий статус», а саме його зміст перебуває у стійкому зв'язку з соціальним та правовим статусом суб'єкта. У відповідності, автор у даному контексті розуміє не лише сукупність прав, обов'язків і гарантій їх реалізації, а й місце суб'єктів у соціальних відносинах» [3, с. 243]. Отже, базовим є соціальний статус суб'єкта, що визначає його позицію у суспільстві, а правовий статус вторинний і окреслює положення особи в суспільноправових відносинах та інших правових категоріях.

Коссаре М. вважає, що «правовий статус» є певною формою реалізації соціального статусу. На його думку, правовий статус формується на діючих законодавчих актах, підзаконних актах, судовій практиці тощо. А саме, «правовий статус» це є поведінка суб'єкта, яка включає його волевиявлення, умови зазначені у чинному законодавстві.

У наукових працях термін «правовий статус» розмежовують по галузям, у результаті можна виділити «адміністративно-правовий статус», пов'язаний з існуванням суб'єктивних прав та обов'язків особи за положеннями адміністративного права. Колпаков В. вважає, що «адміністративно-правовий статус» є комплексом суб'єктивних прав та обов'язків, які визначені у національному законодавстві [4, с. 194]. Таким чином, суб'єктивні права та обов'язки виступають необхідним елементом у процесі набуття адміністративно-правового статусу. Проте весь спектр суб'єктивних прав та обов'язків реалізується однією особою як у управлінні (адміністративних відносинах), так і за його межами.

Бояришева М. під «адміністративно-правовим статусом» розуміє сукупність нормативно-правових актів, а саме законів та інших правових актів, які містять перелік прав та обов'язків, що забезпечують діяльність органів державної влади та органів самоврядування щодо задоволення державних потреб та особистих інтересів [5, с. 21]. Таким чином, основною ознакою адміністративно-правового статусу суб'єкта владних повноважень є сфера, в якій він здійснює свою реалізацію.

У дослідженнях вчених-адміністративістів, спостерігається ототожнення адміністративно-правового статусу і адміністративної правосуб'єктності. Практичним таке ототожнення не можна назвати.

Лебедев К. справедливо зазначає що «адміністративна правосуб'єктність — це врегульовані

нормами адміністративного права суспільні відносини суб'єктів, які наділені повноваженнями у сфері публічного управління» [3, с. 244].

Таким чином, адміністративна правосуб'єктність є основною умовою для визнання суб'єкта учасником адміністративно-правових відносин і надання адміністративно-правового статусу йому у даних відносинах.

Слід наголосити, що адміністративно-правовий статус є різновидом соціального статусу суб'єкта, адже охоплює різний спектр правових відносин у галузях права.

Досліджуючи дане питання, ми повинні зупинитися на визначенні складових елементів адміністративно-правового статусу прокурора.

На наш погляд, структура адміністративно-правового статусу прокурора складається з трьох складових елементів

Перший складовий елемент - загальний, який визначається посадою прокурора певного рівня, до нього входять кваліфікаційні вимоги та порядок призначення на посаду прокурора. Відповідно на даному ступені охарактеризовано загальний обсяг прав та обов'язків, гарантії, принципи та відповідальність.

Другий складовий елемент - спеціальний, включає завдання та функції реалізації управлінських повноважень. На другому ступені формуються та реалізуються права та обов'язки, якими наділені прокурори відповідно до виконання своїх посадових повноважень, включаючи відповідальність за невиконання або неналежне виконання цих обов'язків тощо.

Третій індивідуальний складовий елемент, до нього входять форми і методи реалізації відповідних функцій, які визначаються законодавством.

Повертаючись до першого складового елементу адміністративно-правового статусу, наголосимо, що в Законі України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014, охарактеризовано загальні вимоги, порядок призначення на посаду та повноваження прокурора. Згідно даного нормативно-правового акту, функції прокуратури України здійснюються виключно прокурорами. Передача повноважень та функцій прокуратури не допускається і відповідно їх привласнення іншими органами чи посадовими також [6]. Банах С. у своїй дисертаційній роботі зазначає, що позитивною інновацією Закону України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014, стало запровадження інституту спеціальної підготовки у Тренінговому центрі прокурорів України, яку кандидат на посаду прокурора проходить протягом одного року з метою отримання знань та досвіду практичної діяльності на посаді прокурора, складання процесуальних документів, вивчення правил прокурорської етики [3, с. 246]. На наш погляд, з даною позицією слід погодитися.

Закон передбачає, що перед призначенням на посаду прокурора особа має пройти спеціальну підготовку. Цьому є пояснення, адже прокурор наділений повноваженнями приймати незалежні та автономні управлінські рішення, а отже, потребує спеціалізованої підготовки для прийняття точних, обґрунтованих і, що найважливіше, ефективних рішень. Отже, загальна якість роботи прокурора залежить від ефективності підбору кадрів, підготовки прокурорів, їх компетентності та поінформованості.

Діяльність прокурора базується на принципах верховенства права, законності, політичної неупередженості, недопустимості суміщення при проходженні служби в органах прокуратури, пріоритету прав і свобод людини та громадянина тощо.

В Законі України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014, визначені повноваження прокурорів, залежно від їхнього рівня [6]. В той же час визначено повноваження Генерального прокурора, керівника обласної прокуратури та керівника окружної прокуратури.

Таким чином, серед відмінних ознак повноважень прокурора виділяють: публічну владу; правозастосовний характер; спрямованість на виконання завдань і функцій прокуратури; завзятість та ініціативність у виконанні своїх обов'язків; ефективність, законність і вмотивованість прийнятих рішень; обґрунтованість повноважень прокурора.

Стосовно відповідальності, то також слід зазначити, що дане положення у законі узагальнено визначено, а саме: «Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю прокурора, відшкодовується державою незалежно від її вини у встановленому законом порядку. Держава, яка відшкодувала шкоду, завдану прокурором, має право стягнути з нього виплачену суму відшкодування, якщо після винесення судом вироку виявлено в діях прокурора кримінальне правопорушення» [6].

Тому слід зазначити, що загальний адміністративно-правовий статус прокурора потребує юридичного уточнення: не всі підстави та процедури притягнення прокурора відповідного рівня до суду детально описані.

На індивідуальному ступені складового елементу визначено особливості конкретного прокурора охоплюючи якості, які становлять адміністративно-правовий статус. У зв'язку з відсутністю належного законодавства, що регулює всі питання та заходи, а також об'єктивних можливостей процедур та умов виконання, прокурори повинні приймати власні управлінські рішення та визначати свій особистий стиль роботи. Ці рішення можуть передбачати застосування методів реалізації своїх обов'язків, порядку їх виконання тощо.

Визначаючи складові механізми спеціального елементу адміністративно-правового статусу прокурора, ми не можемо в повному обсязі погодитися з позицією Марченкової С., яка зазначає що «правосуб'єктність прокурора, обов'язки і права у сфері підтримання державного обвинувачення,

представництва інтересів громадянина та держави в суді, нагляду за додержанням законів у встановлених законодавством правовідносинах (при проведенні оперативно-розшукової діяльності, дізнання, досудового слідства, виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян); відповідальність за неналежне виконання покладених на нього обов'язків» [7, с. 259]. Адже, її позиція стосовно даного питання певним чином обмежує зміст адміністративно-правового статусу прокурора.

На наш погляд, складові елементи правового статусу мають свої особливості, зокрема: наділені складною структурою, яка містить елементи чіткого окреслення правового становища прокурора у сфері публічного управління; регулюються та регламентуються нормами адміністративного права; зумовлені правовим статусом органу прокуратури, в якому працює прокурор відповідного рівня; перелік прав та обов'язків, порядок призначення на посаду та інші елементи змісту адміністративно-правового статусу перебувають у залежності від посадового рівня прокурора.

Висновок. Тому слід зазначити, що адміністративно-правовий статус прокурора – це система повноважень, прав, обов'язків, гарантій, а також порядку призначення, притягнення до відповідальності та звільнення з посади прокурора у залежності від посадового рівня.

До елементів адміністративно-правового статусу прокурора слід віднести: нормативно-правові акти, які регламентують діяльність прокурора; певний порядок призначення на посаду; повноваження прокурора як сукупність прав та обов'язків, що регулюються адміністративним законодавством; гарантії діяльності; порядок та підстави притягнення до відповідальності; порядок та підстави звільнення з посади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України № 1401-VIII від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n3>
2. Грицаєнко Л. Елементи конституційно-правового статусу прокуратури. *Право України*. 2008. № 8. С.115–123.
3. Банах С.В. Сучасна концепція адміністративно-правового забезпечення функціонування органів прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 421 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. у двох томах: Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво „Юридична думка”, 2004. 584 с.
5. Бояринцева М. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про склад елементів. *Право України*. 2002. № 2. С. 21–25.
6. Про прокуратуру : Закон України; Перелік від 14.10.2014 № 1697-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18>
7. Марченкова С. О. Межі адміністративно-правового статусу прокурора в Україні. *Митна справа*. 2011. № 2. С. 255–259.
8. Тогобіцька-Громова А.А. Керівник в органах прокуратури: адміністративно-правовий статус: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 20 с.
9. Соболев Є.Ю. Адміністративно-правова реформа в Україні / за заг. ред. С.В. Петкова. Дніпро: Університет Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.

REFERENCES:

1. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuiddia). (2016, June 2). [On modification of the Constitution of Ukraine (concerning justice)]. *Zakon Ukrainy* № 1401-VIII Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n3> [in Ukrainian].
2. Hrytsaienko, L. (2008). Elementy konstytutsiino-pravovoho statusu prokuratury. [Elements of the constitutional and legal status of the prosecutors office]. *Pravo Ukrainy*. № 8. 115–123. [in Ukrainian].
3. Banakh, S.V. (2021). Suchasna kontseptsiiia administratyvno-pravovoho zabezpechennia funktsionuvannia orhaniv prokuratury Ukrainy. [Modern concept of administrative and legal support for the functioning of the Prosecutors Office of Ukraine]. *dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07.* 421. [in Ukrainian].
4. Averianov, V.B. [Ed.]. (2004). *Administratyvne pravo. Ukrainy.* [Administrative law of Ukraine]. *Akademichnyi kurs. pidruch. u dvokh tomakh: T. 1. Zahalna chastyna.* 584. [in Ukrainian].
5. Boiaryntseva, M. (2002), *Administratyvno-pravovyi status hromadian: do pytannia pro sklad elementiv.* [Administrative and legal status of citizens: the question of the composition of the elements]. *Pravo Ukrainy*. №2. 21–25. [in Ukrainian].
6. Pro prokuraturu. (2014, October 14), [On the prosecutors office]. *Zakon Ukrainy* № 1697-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18> [in Ukrainian].
7. Marchenkova, S. O. (2011), *Mezhi administratyvno-pravovoho statusu prokurora v Ukraini.* [Limits of the administrative and legal status of the prosecutor in Ukraine]. *Mytna sprava*. № 2. 255–259. [in Ukrainian].
8. Tohobitska-Hromova A.A. (2019). *Kerivnyk v orhanakh prokuratury: administratyvno-pravovyi status.* [Head of the prosecutors office: administrative and legal status]. *avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. 12.00.07.* 20. [in Ukrainian].
9. Pietkov, S.V., & Sobol, Ye.Iu. (2020), *Administratyvno-pravova reforma v Ukraini.* [Administrative and legal reform in Ukraine]. 180. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 347.961

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-114-119

Миرونенко Марина Олександрівна,
здобувачка третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти (доктор філософії)
кафедри конституційного і адміністративного права
Національного авіаційного університету
e-mail: 5023242@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7936-5242>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В НОТАРІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню зарубіжного досвіду впровадження медіації у нотаріальну діяльність. Проаналізовано поняття «медіація» та «медіатор» у вітчизняному законодавстві та виокремлено проблему відсутності єдиного підходу щодо наділення представників різних професій повноваженнями медіатора. Зазначено, що за загальним правилом думки науковців зосереджені навколо проблеми доцільності наділення повноваженнями щодо проведення медіації адвокатів, суддів і нотаріусів. Наголошено на актуальності вивчення зарубіжного досвіду, що обумовлено змінами до законодавства про нотаріат, відповідно до яких нотаріуси мають право здійснювати медіацію за умови проходження ними базової підготовки медіатора. Взято до уваги позиції Ради нотаріусів Європейського Союзу та Європейської комісії з питань ефективності правосуддя, відповідно до яких за своєю правовою природою представники нотаріату можуть відігравати вирішальну роль у процедурі медіації. Встановлено, що користуючись довірою суспільства, вони можуть використовувати свої юридичні знання та навички слухання у процесі врегулювання спорів. Визначено, що особливості запровадження медіації, яку здійснює професійний юрист, в різних державах залежать від правового статусу, освіти та інших вимог, встановлених до представників юридичних професій. Проаналізовано досвід Австрії, Німеччини, Іспанії, Франції, Бельгії, Грузії, Польщі та інших країн. Зроблено висновок, що запровадження до національної правової системи медіації, яку здійснює нотаріус, є позитивним кроком, оскільки він є кваліфікованим, неупередженим, нейтральним і незалежним юристом. Наголошено на тому, що участь нотаріуса в якості медіатора під час врегулювання конфлікту (спору) забезпечує законність процедури, її добровільність, достовірність пояснень та іншої інформації, яку сторони отримують в процесі вироблення спільного рішення. Визначено тенденцію до відсутності єдиного чіткого підходу до врегулювання повноважень нотаріуса-медіатора та порядку проведення нотаріальної медіації. Запропоновано найбільш оптимальні варіанти розвитку нотаріальної медіації, пов'язані з повноваженнями щодо проведення медіації, розроблення та посвідчення угоди за результатами медіації.

Ключові слова: медіація, нотаріус, медіатор, нотаріальна діяльність, зарубіжний досвід, європейські держави, модель медіації, нотаріальна медіація.

Myronenko M. FOREIGN EXPERIENCE OF IMPLEMENTATION OF MEDIATION IN NOTARIAL ACTIVITIES

The article is devoted to the study of foreign experience in the implementation of mediation in notarial activities. The concepts of "mediation" and "mediator" in the national legislation are analyzed and the problem of the lack of a unified approach to endowing representatives of different professions with the powers of a mediator is singled out. It is noted that, as a general rule, the opinion of scholars is focused on the expediency of empowering lawyers, judges and notaries to conduct mediation.

Emphasis is placed on the relevance of studying foreign experience, due to changes in the legislation on notaries, according to which notaries have the right to mediate, provided they undergo basic training as a mediator. The positions of the Council of Notaries of the European Union and the European Commission on the effectiveness of justice have been taken into account, according to which, by their legal nature, notary representatives can play a crucial role in the mediation procedure. It has been established that with the trust of the public, they can use their legal knowledge and hearing skills in the dispute resolution process.

It is determined that the peculiarities of the introduction of mediation by a professional lawyer in different countries depend on the legal status, education and other requirements for representatives of the legal professions. The experience of Austria, Germany, Spain, France, Belgium, Georgia, Poland and other countries is analyzed. It is concluded that the introduction of mediation into the national legal system by a notary is a positive step, as he is a qualified, impartial, neutral and independent lawyer.

It is emphasized that the participation of a notary as a mediator in the settlement of a conflict (dispute) ensures the legality of the procedure, its voluntariness, the reliability of explanations and other information that the parties receive in the process of joint decision-making. There is a tendency to lack a single clear approach to the regulation of the powers of a notary mediator and the procedure for notarial mediation. The most optimal options for the development of notarial mediation are proposed, related to the authority to conduct mediation, develop and certify an agreement based on the results of mediation.

Key words: mediation, notary, mediator, notarial activity, foreign experience, European states, mediation model, notarial mediation.

Постановка проблеми. Активне просування альтернативних способів вирішення спорів не могло не вплинути на розвиток нотаріату, оскільки нотаріальна діяльність нерозривно пов'язана з договірними

відносинами та захистом прав і інтересів громадян, що і покладено в основу медіації. Доцільність інтеграції інституту медіації до нотаріальної діяльності визнана на законодавчому рівні, адже нещодавно нотаріуси отримало право проводити таку процедуру за умови проходження відповідного навчання. Взаємна підтримка цих інститутів дозволить швидше та якісніше вдосконалити їх, а також сприятиме розвитку правового регулювання суспільних відносин. На відміну від України більшість розвинених країн світу тривалий час запроваджують та популяризують нотаріальну медіацію чи певні її елементи. Отже, варто розглянути зарубіжний досвід суміщення повноважень нотаріуса та медіатора задля подальшого впровадження в Україні найкращих практик щодо дотримання законності під час проведення процедури медіації та підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут медіації у своїх працях аналізували Н. Л. Бондаренко-Зелінська, Г. В. Єрмоєнко, Н. А. Мазаракі, М. Я. Поліщук, Ю. Д. Притика, К. С. Токарева та інші. Питанням упровадження медіації в нотаріальну діяльність присвячені дослідження М. М. Дякович, Ж. В. Мішиної, С. Я. Фурси, Ж. А. Огородник, Н. О. Вознюк, Н. В. Василюї, І. Г. Черемних та інших. Водночас модель нотаріальної медіації є новою для національної правової системи, тому поглиблене дослідження зарубіжного досвіду її функціонування дозволить виявити механізми удосконалення медіації, яку провадять нотаріуси, в Україні.

Мета статті – дослідити зарубіжний досвід упровадження медіації в нотаріальну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медіація як соціально-правове явище отримала офіційне визнання в Україні з прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. № 1875-ІХ [1]. Новий Закон ознаменував початок офіційного запровадження понять «медіація» та «медіатор» у національну правову систему. Так, під медіацією сьогодні розуміють позасудову, добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час проведення якої сторони конфлікту (спору) за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню чи врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів, тоді як медіатор – це спеціально підготовлена нейтральна, незалежна та неупереджена особа, що проводить медіацію.

Медіація отримала широке розповсюдження в розвинених країнах світу. Проте дискусійним залишається питання щодо того, хто саме може бути медіатором. За загальним правилом думки науковців зосереджені навколо проблеми доцільності наділення повноваженнями щодо проведення медіації представників юридичних професій – адвокатів, суддів і нотаріусів.

Позиції держав у цьому питанні різняться відповідно до правового статусу, освіти та інших вимог, встановлених до професійних юристів. Наприклад, судова медіація поширена у Німеччині. Суддя, який розглядав спір сторін, що може вирішитися шляхом примирення сторін, рекомендує учасникам спору звернутися до медіатора. Медіатором у цьому випадку є суддя того ж суду, який не відповідає за винесення рішення та має відповідну підготовку медіатора. Якщо сторони спору погоджуються на проведення медіації, процес призупиняється, а залежно від результату медіації – поновлюється через певний час або закривається. Як відзначає Ж. В. Мішина, в такій моделі суддя виступає медіатором за умови дотримання принципу нейтральності, що полягає в відсутності права прийняття рішення по конкретній справі [2, с. 236].

У Греції та Японії медіаторами є акредитовані відповідно до законодавства адвокати та судді. Судді визнані професійними медіаторами в певних категоріях спорів у Хорватії, Португалії, Норвегії, Фінляндії та інших країнах. Тоді як в Болгарії та Бельгії суддям заборонено займатися діяльністю у сфері медіації, а у Литві така заборона поширюється на нотаріусів [3, с. 47].

Законодавче закріплення медіації в Україні включило в себе доповнення Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ [4]. У ст. 1 Закону визначено, що нотаріуси мають право здійснювати медіацію за умови проходження ними базової підготовки медіатора. У ст. 16-1 закріплено повноваження Нотаріальної палати України щодо здійснення підготовки нотаріусів у сфері медіації, ведення та оприлюднення реєстрів нотаріусів-медіаторів.

Щодо міжнародного досвіду, то Рада нотаріусів Європейського Союзу наголошує на великій кількості переваг медіації, яка дозволяє уникнути довготривалого, складного та дорогого судового розгляду. Рада уважно відслідковує діяльність Європейського Союзу у сфері медіації, адже у багатьох європейських країнах нотаріуси можуть виступати медіаторами. За своєю правовою природою представники нотаріату можуть відігравати вирішальну роль у процедурі медіації. Користуючись довірою суспільства, вони можуть використовувати свої юридичні знання та навички слухання у процесі врегулювання спорів. Рада нотаріусів Європейського Союзу працює також над створенням єдиної бази практики нотаріальної медіації в Європі, розробляє практичні інструменти та посібники для нотаріусів, які бажають здійснювати медіацію [5].

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) загалом рекомендує державам встановлювати дозвіл на проведення медіації за умови проходження підготовки та складання іспиту з медіації представникам юридичних професій, у тому числі нотаріусам. Для реалізації такого права держави повинні на законодавчому рівні визначити межі медіатора, функції якого виконує нотаріус. Крім того, європейські експерти вважають, що нотаріусам та іншим юристам може бути дозволено здійснювати медіацію за умови, якщо вони не беруть участь у розв'язанні спору в іншій ролі без згоди сторін або якщо вони мають достатню підготовку [6].

Варто розглянути особливості нотаріальної медіації в різних державах світу. Так, у Франції

нотаріус-медіатор відіграє ключову роль в розвитку приватної та судової медіації. Це пояснюється його професійною етикою, природною схильністю до медіації та компетенцією, авторитетністю яких визнає громадськість. Однак, професійних навичок нотаріуса для здійснення медіації у французькій практиці недостатньо, тому існує потреба в здобутті спеціальної освіти. Вимоги нейтральності, неупередженості та нейтральності до нотаріуса-медіатора не відрізняються від правил поведінки професійного медіатора [7].

Забезпечення населення підтримкою шляхом надання вибору нотаріуса-медіатора здійснює Паризький центр посередництва (медіації), створений Паризькою нотаріальною палатою. Медіатори, які закріплені за центром, є практикуючими чи почесними нотаріусами, які пройшли спеціальну підготовку у сфері медіації. При цьому компетенція нотаріусів у медіаційній діяльності є досить розгалуженою: цивільно-правові та сімейні спори, спори щодо передачі бізнесу, трудові спори, корпоративні тощо [8, С. 4-5].

Схожа інституційна модель нотаріальної медіації функціонує в Бельгії, де просування такої моделі медіації здійснюється Федеральною комісією з посередництва та Королівською федерацією бельгійських нотаріусів. Характерною ознакою бельгійської системи розвитку медіації, яка проводиться нотаріусами, є наявність її окремого правового регулювання – Кодекс етики нотаріальної медіації [9]. Виходячи з положень Кодексу, місією нотаріуса-медіатора є створення та підтримка таких умов, що дозволяють сторонам конфлікту (спору) вести переговори та самостійно віднаходити рішення конфлікту (спору). Він повинен задовольняти інтереси всіх сторін спору та супроводжувати процес, тоді як рішення по спору сторони приймають самостійно. Цікавою практикою є залучення до проведення медіації співробітників нотаріуса, які можуть здійснювати процедуру під відповідальність нотаріуса. Нотаріальна медіація в Бельгії може відбуватися як за добровільною згодою сторін конфлікту (спору), так і за призначенням судді, хоча також за умови згоди сторін.

В Австрії членами консультативної ради з медіації Федерального міністра юстиції є члени Австрійської нотаріальної палати – нотаріуси, які здійснюють свою діяльність у сфері медіації. При оцінці кваліфікації майбутнього медіатора враховуються ті навички та знання, які характерні для представників деяких професій, у тому числі нотаріусів. Оцінці підлягають саме ті знання та практичні навички, які відповідно до освіти, підготовки та здійснення своїх повноважень, допоможуть спеціалістам у процесі проведення медіації. Нотаріуси, як і інші особи, які відповідають суворим вимогам австрійського законодавства про медіацію, реєструються у спеціальному реєстрі медіаторів, ведення якого забезпечується Міністерством юстиції [10]. Таким чином, в Австрії функція щодо проведення медіації є альтернативною для нотаріуса поряд із його класичними повноваженнями.

Модель медіації, яка провадиться нотаріусами, знаходиться на етапі становлення в Іспанії. За даними Мадридської нотаріальної асоціації більше 70 % угод досягається шляхом нотаріальної медіації. Нотаріуси в Іспанії можуть виступати в якості медіаторів після проходження ними спеціального курсу підготовки, а заохоченням розвитку цього напрямку діяльності займаються асоціації нотаріусів та центри медіації. Сферою застосування такого виду альтернативного вирішення спорів є цивільні та господарські спори. Функції медіатора покладено на нотаріуса відповідно до його юридичної підготовки та відповідності принципам неупередженості та незалежності. Угода за результатами нотаріальної медіації має виконавчу силу, що викликає довіру громадян [11].

У Польщі функціонують медіаційні центри окремих регіональних рад нотаріусів. Наприклад, при Нотаріальній палаті в Гданську з 2015 р. з метою створення можливостей для альтернативного вирішення спорів існує Центр медіації. Центр організовує проведення медіації, сприяє її розвитку, здійснює підготовку медіаторів та бере участь у співпраці міжнародних організацій у сфері медіації. В державі панує думка, згідно з якою принципи та стандарти медіації є подібними до принципів і стандартів нотаріальної діяльності: добровільність сторін, нейтральність щодо предмета спору, неупередженість, конфіденційність тощо. Нотаріус, як і медіатор, може надавати сторонам достовірну інформацію та пояснення щодо проведення процедури. Рішення про створення відповідного органу у сфері медіації було прийнято з огляду на правову природу діяльності нотаріуса у поєднанні з їхньою кваліфікацією в сфері складання мирових угод [12].

Нотаріальну медіацію в Грузії запроваджено з 01 жовтня 2013 р. для альтернативного вирішення цивільних спорів (сімейних, спадкових, майнових тощо). Нотаріус як медіатор допомагає сторонам спору на початку переговорів та при завершенні спору шляхом оформлення домовленостей. Після завершення медіації сторони отримують нотаріально посвідчений документ – нотаріальний акт, яким встановлюються обов'язки сторін спору. Закон Грузії «Про медіацію» не поширюється на нотаріальну медіацію, яка передбачена Законом Грузії «Про нотаріат» та нотаріальну медіацію, передбачену Законом Грузії «Про вдосконалення спеціального порядку системної та спорадичної реєстрації прав на земельні ділянки та кадастрових даних» [13].

Натомість Закон Грузії «Про вдосконалення спеціального порядку системної та спорадичної реєстрації прав на земельні ділянки та кадастрових даних» містить дефініцію поняття «нотаріальна медіація», відповідно до якої такою медіацією визнається альтернативний засіб вирішення приватноправового спору під час системної реєстрації або спорадичної реєстрації, який у порядку, встановленому законом, ведеться одним або кількома нотаріусами-медіаторами [14].

Згідно з ст. 38-1 Закону Грузії «Про нотаріат» нотаріус має право проводити медіацію між сторонами: щодо спору у сімейно-правових відносинах (крім усиновлення, обмеження або позбавлення батьківських прав); спадкових правових спорів; сусідських правових спорів; спорів з будь-яких інших відносин, якщо законодавством Грузії не визначено спеціального порядку проведення медіації у таких спорах [15]. Порядок проведення процедури встановлюється наказом Міністерства юстиції. Медіація проводиться за добровільною згодою сторін спору. У тому випадку, коли спір за результатами нотаріальної медіації закінчився досягненням сторонами спору домовленостей, нотаріус складає та посвідчує акт про мирову угоду, примусове виконання якого відбувається на основі виконавчого листа.

У Молдові діють особливі правила запобігання конфлікту інтересів під час нотаріальної медіації. Так, якщо медіатором є нотаріус, останній не має права наділяти виконавчою силою мирову угоду, укладену сторонами у процесі медіації. Нотаріуси, які отримали статус медіатора, можуть здійснювати діяльність у сфері медіації без створення бюро медіації та без включення до списку медіаторів, який складається медіаторською організацією. Угода за результатами медіації може бути посвідчена нотаріусом з метою примусового виконання, якщо юридичні особи, між якими вона укладена, не виконуються добровільно [16].

Деякі держави запроваджують окремі елементи нотаріальної медіації з метою забезпечення виконання угод за результатами медіації. Серед держав, які не інтегрують медіацію до нотаріальної діяльності повністю, – Румунія, де в законодавстві закріплено повноваження нотаріуса виключно щодо посвідчення угоди за результатами медіації [17]. Угоди за результатами примирної процедури, складені сторонами (їх представниками), перевіряють на відповідність матеріальним і формальним умовам, при цьому державний нотаріус може вносити зміни та доповнення до них за наявності згоди сторін спору. Для нотаріального посвідчення угоди сторони спору зобов'язані бути присутні особисто чи представлені представником на підставі довіреності. Водночас проведення безпосередньо нотаріальної медіації в законодавстві не передбачено.

Українське законодавство про медіацію не передбачає окремого порядку посвідчення нотаріусом угоди за результатами медіації. Якщо така угода не буде виконуватися або буде виконуватися однією зі сторін спору неналежно, інша сторона має право звернутися до суду, третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу. На нашу думку, така позиція вітчизняного законодавця суперечить принципу забезпечення кращого доступу до правосуддя, оскільки нотаріальне посвідчення угоди за результатами медіації здатне повною мірою захистити права її учасників і знизити ризики зловживань правами сторонами спору. Надання нотаріусу повноважень щодо обов'язкового посвідчення угоди за результатами медіації підвищить ефективність інституту медіації в Україні.

Упровадження до національної правової системи медіації, яку здійснює нотаріус, є позитивним кроком, оскільки нотаріус – кваліфікований та незалежний юрист. Участь нотаріуса в якості медіатора під час врегулювання конфлікту (спору) забезпечує законність процедури, її добровільність, достовірність пояснень та іншої інформації, яку сторони отримують в процесі вироблення спільного рішення. Крім того, нотаріат здатний сприяти поінформованості населення про нові можливості вирішення спорів, оскільки за тривалу історію свого функціонування отримав довіру суспільства.

Як відзначає Г. Ахмедова, нотаріус-медіатор повинен володіти емоційним інтелектом: вміннями розпізнавати емоції, усвідомлювати наміри сторін спору, керувати емоціями інших людей. Під час здійснення такої діяльності нотаріусу необхідно уникати порушення етики та негативного ставлення до сторін спору. У такому контексті важливим є питання освіти та навчання нотаріуса-медіатора [8, с. 5]. Нотаріус, який бажає здійснювати медіацію, повинен поповнювати свої теоретичні та практичні знання у сферах комунікації, переговорів, врегулювання проблем, спорів і конфліктів.

Нотаріальне посвідчення угоди за результатами медіації як легкодоступний і економічний у часі механізм надаватиме медіації юридичної вірогідності, визнання та захист держави [18, с. 88].

Висновки. Таким чином, упровадження медіації до нотаріальної діяльності є розповсюдженою практикою серед держав, які тривалий час активно стимулюють розвиток і функціонування інституту медіації в цілому. Проаналізований зарубіжний досвід дає змогу прослідкувати тенденцію до відсутності єдиного чіткого підходу до врегулювання повноважень нотаріуса-медіатора та порядку проведення нотаріальної медіації. Віднедавна український нотаріат отримав повноваження щодо проведення медіації. Практика зарубіжних країн сформувала кілька загальних підходів до суміщення медіації та інституту нотаріату, які Україна може використати для подальшого удосконалення компетенції нотаріуса у сфері медіації. Найбільш оптимальними варіантами розвитку нотаріальної медіації є наступні: 1) уповноважити нотаріуса складати й нотаріально посвідчувати угоду за результатами медіації; 2) уповноважити нотаріуса здійснювати медіацію, тоді як угоду за результатами такої медіації повинен посвідчувати інший нотаріус; 3) уповноважити нотаріуса проводити медіацію, складати угоду за результатами медіації та нотаріально посвідчувати її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
2. Мішина Ж. В. Медіація як альтернативна форма вирішення спорів. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 234-238.

3. Esplugues, C., Marquis, L. New Development in Civil and Commercial Mediation. *Global Comparative Perspectives*. Springer, 2015. 785 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-18135-6>.
4. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. ст. 383.
5. Towards a common framework for notarial mediation in Europe. *Notaries of Europe*. URL: <https://www.notariesofeurope.eu/en/notaries/mediation-notaries/>.
6. European Handbook for Mediation Lawmaking. The European Commission for the Efficiency of Justice, 2019. URL: <https://rm.coe.int/cepej-2019-9-en-handbook/168094ef3c>.
7. Le notaire médiateur. *Notaires de France*. URL: <https://mediation.notaires.fr/le-notaire-mediateur/#domaines>.
8. Ахмедова Г. Медиация и нотариальная деятельность в Узбекистане: перспективы и развитие. *Review of law sciences*. 2020. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-i-notarialnaya-deyatelnost-v-uzbekistane-perspektivy-i-razvitie>.
9. Code de déontologie relatif à la médiation notariale. 2017. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&table_name=loi&cn=2003100733.
10. Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen (Zivilrechts-Mediations-Gesetz – ZivMediatG) StF: BGBl. I Nr. 29/2003. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/zivmediatg>.
11. El porcentaje de acuerdo en la mediación notarial supera el 70 por ciento. Consejo General Del Notario. 2021. URL: <https://inlnk.ru/vogEK1>.
12. Ośrodek Mediacyjny przy Izbie Notarialnej w Gdańsku. URL: <https://www.gdin.pl/mediacje/>.
13. Закон Грузии «О медиации» от 18.09.2019 г. № 4954-Ів. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/4646868?publication=2>.
14. Закон Грузии «О совершенствовании порядка системной и спорадической регистрации прав на земельные участки и кадастровых данных» от 11.12.2019 г. № 5500. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/3306633?publication=9>.
15. Закон Грузии «О нотариате» от 04.12.2009 г. № 2283. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/90928?publication=20>.
16. Закон Республики Молдова «О медиации» от 21.08.2015 г. № 137. URL: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-moldova-137-o-mediaci>.
17. Law No. 36 Of 12 May 1995 (Republished) Public Notaries And Notary Activity. URL: <https://www.global-regulation.com/translation/romania/3757336/law-no.-36-of-12-may-1995-%2528republished%2529-public-notaries-and-notary-activity.html>.
18. Токарева К.С. Угода за результатами медіації в системі адміністративно-правового регулювання. *Право і Безпека*. 2020. № 3(78). С. 85-89.

REFERENCES:

1. Pro mediatsiiu. (2021, November 16). *Zakon Ukrainy № 1875-IX*. [Law of Ukraine on Mediation]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
2. Mishyna, Zh. V. (2012). *Mediatsiia yak alternatyvna forma vyrishennia sporiv*. [Mediation as an alternative form of dispute resolution]. *Almanakh prava – Law almanac*, 3, 234-238. [in Ukrainian].
3. Esplugues, C., Marquis, L. (2015). *New Development in Civil and Commercial Mediation*. *Global Comparative Perspectives*. Springer. [in English].
4. Pro notariat. (1993, September 02). *Zakon Ukrainy № 3425-XII* [Law of Ukraine On Notaries]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, 383. [in Ukrainian].
5. Notaries of Europe. (2020). *Towards a common framework for notarial mediation in Europe*. Retrieved from: <https://www.notariesofeurope.eu/en/notaries/mediation-notaries/> [in English].
6. The European Commission for the Efficiency of Justice. (2019). *European Handbook for Mediation Lawmaking*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/cepej-2019-9-en-handbook/168094ef3c> [in English].
7. Le notaire médiateur. [The mediating notary]. *Notaires de France – Notaries of France*. Retrieved from: <https://mediation.notaires.fr/le-notaire-mediateur/#domaines> [in French].
8. Akhmedova G. (2020). *Mediatsiia i notarialnaia deiatelnost v Uzbekistane: perspektivy i razvitie*. [Mediation and notarial activities in Uzbekistan: prospects and development]. *Review of law sciences*, 3. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-i-notarialnaya-deyatelnost-v-uzbekistane-perspektivy-i-razvitie> [in Russian].
9. Code de déontologie relatif à la médiation notariale. (2017). [Code of ethics relating to notarial mediation]. Retrieved from: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&table_name=loi&cn=2003100733 [in French].
10. Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen (Zivilrechts-Mediations-Gesetz – ZivMediatG) [Federal Law on Mediation in Civil Matters] StF: BGBl. I Nr. 29/2003. Retrieved from: <https://www.jusline.at/gesetz/zivmediatg> [in German].

11. El porcentaje de acuerdo en la mediación notarial supera el 70 por ciento. (2021). [The percentage of agreement in notarial mediation exceeds 70 percent]. Consejo General Del Notario – General Notary Advice. Retrieved from: <https://inlnk.ru/vogEK1> [in Spanish].
12. Osrodek Mediacyjny przy Izbie Notarialnej w Gdansk. [Mediation Center at the Chamber of Notaries in Gdańsk]. Retrieved from: <https://www.gdin.pl/mediacje/> [in Polish].
13. O mediatcii. (2019, September 18). Zakon Gruzii № 4954-ІІ [Law of Georgia On Mediation]. Retrieved from: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/4646868?publication=2> [in Russian].
14. O sovershenstvovanii poriadka sistemnoi i sporadicheskoj registracii prav na zemelnye uchastki i kadastryvykh dannyx. (2019, December 11). Zakon Gruzii № 5500. [Law of Georgia On Improving the Procedure for Systemic and Sporadic Registration of Rights to Land Plots and Cadastral Data]. Retrieved from: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/3306633?publication=9> [in Russian].
15. O notariate. (2009, December 04). Zakon Gruzii № 2283. [Law of Georgia On Notaries]. Retrieved from: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/90928?publication=20> [in Russian].
16. O mediatcii. (2015, August 21). Zakon Respubliki Moldova № 137. [Law of Moldova On Mediation]. Retrieved from: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-moldova-137-o-mediaci> [in Russian].
17. Public Notaries And Notary Activity. (1995, May 12). Law No. 36 (Republished). Retrieved from: <https://www.global-regulation.com/translation/romania/3757336/law-no.-36-of-12-may-1995-%2528republished%2529-public-notaries-and-notary-activity.html> [in English].
18. Tokarieva K.S. (2020). Uhoda za rezultatamy mediatsii v systemi administratyvno-pravovoho rehuliuвання. [Agreement on the Results of Mediation in the System of Administrative and Legal Regulation]. Pravo i Bezpeka – Law and Security, 3(78), 85-89. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 17.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-119-123

Кіблик Дар'я Володимирівна,
аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: kiblykdasha@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2518-7647>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Статтю присвячено аналізу правових засад (принципів) державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. На основі проведеного дослідження запропоновано принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю поділяти на універсальні (загальні) та галузеві (спеціальні).

Визначено, що універсальні (загальні) – принципи, що притаманні державній політиці в цілому, застосовуються у всіх її видах (підвидах). До них, зокрема, відносяться: верховенства права; відповідності нормам міжнародного права та положенням міжнародних договорів; гуманізму, доцільності та обґрунтованості; ефективності; законності; людиноцентризму; науковості; плановості; пріоритетності захисту національних інтересів; прогнозованості; рівності усіх суб'єктів; системності; утвердження та забезпечення прав і свобод людини; фаховості та компетентності суб'єктів та інші загальні принципи.

Зазначено, що галузеві (спеціальні) – оригінальні принципи, що, як правило, притаманні конкретному виду (підвиду) державної політики. Своєю чергою вони диференціюються на: а) ординарні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які мають загальний характер та суттєве (базове) значення. До них відносяться: відповідальності уряду за створення системи, спрямованої на усунення умов, що призводять до інвалідності; доступності; залучення та включення до суспільства; недискримінації; поваги до прав і здібностей дітей з інвалідністю; повної участі; рівності можливостей; рівності чоловіків і жінок; свободи вибору, створення рівних умов; створення умов для незалежного життя; б) іманентні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які є виключними та специфічними, тобто притаманні (властиві) лише цій субполітиці. До них відносяться: врахування потреб та інтересів осіб з інвалідністю; всебічної підтримки осіб з інвалідністю; застосування та впровадження засад універсального дизайну; наскрізної безбар'єрності; підвищення рівня обізнаності осіб з інвалідністю та щодо них; сприяння розвитку сталого міської мобільності.

Ключові слова: особи з інвалідністю, державна політика щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю,

принципи, адміністративно-правові засади.

Kiblyk D. PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY REGARDING ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES

The article is devoted to the analysis of the principles of state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities. Based on the study, it is proposed to divide the principles of state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities into universal (general) and sectoral (special).

It is determined that universal (general) - the principles inherent in public policy in general, are applied in all its types (subspecies). These include, in particular: the rule of law; compliance with international law and the provisions of international treaties; humanism, expediency and validity; efficiency; legality; anthropocentrism; scientific; planning; priorities of protection of national interests; predictability; equality of all subjects; systematicity; affirmation and provision of human rights and freedoms; professionalism and competence of subjects and other general principles.

It is noted that sectoral (special) - original principles, which are usually inherent in a particular type (subspecies) of public policy. In turn, they are differentiated into: a) ordinary - internal principles of state policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities, which are general in nature and essential (basic). These include: the government's responsibility to create a system to address conditions that lead to disability; accessibility; involvement and inclusion in society; non-discrimination; respect for the rights and abilities of children with disabilities; full participation; equality of opportunity; equality of men and women; freedom of choice; creating equal conditions; creating conditions for independent living; b) immanent - internal principles of state policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities, which are exclusive and specific, inherent only in this sub-policy. These include: taking into account the needs and interests of persons with disabilities; comprehensive support for people with disabilities; application and implementation of the principles of universal design; end-to-end accessibility; raising awareness of and about people with disabilities; promoting sustainable urban mobility.

Key words: persons with disabilities, state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities, principles, administrative and legal principles.

Постановка проблеми. Формування та реалізація державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю завжди була та залишається складним, багатовекторним і цілеспрямованим процесом, що обов'язково має мету, завдання, напрями. При цьому кожна із складових такої державної політики має відповідати її принципам, на основі та у відповідності до яких і здійснюють свою діяльність органи публічної влади під час реалізації вказаної політики. За таких обставин, для належного формування та реалізації такої політики вбачається необхідним розглянути відповідні принципи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням принципів формування та реалізації державної політики у різних сферах суспільного життя неодноразово були предметом наукових пошуків таких вчених як В. Авер'янов, О. Безпалова, Ю. Битяк, О. Валецький, В. Галуцько, І. Гриценко, В. Гарашук, О. Джафарова, Т. Дракохруст, О. Дрозд, Г. Зубко, В. Комзюк, В. Настюк, Д. Приймаченко, С. Стеценко та низки інших. Разом із цим, доцільно зауважити, що принципів формування та реалізації державної політики стосовно забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю на сьогоднішній день були оглядово розглянуті у наукових розробках В. Кондратенка, К. Міщенко, В. Петрусевич, Є. Соболя й інших, що, у свою чергу, обумовлює доцільність проведеного дослідження.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі сучасних наукових розробок, чинної нормативно-правової бази визначити правові засади (принципи) формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю та, у разі необхідності, здійснити їх систематизацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип (від лат. principium – основа, початок) – це основне, вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, політичного устрою тощо; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь [1, с. 693; 2, с. 366]; основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, що визначає природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [3, с. 190]; відправна ідея, основна засада, що визначає зміст і спрямованість регулювання [4, с. 66]. Відтак, екстраполюючи на сферу державної політики, закономірно вбачається, що принципи є основоположним елементом, базисом відповідної публічної діяльності, які визначають засади її формування та реалізації, розкривають її сутність.

На думку І. Чеховської, принцип є центральним поняттям, основоположною ідеєю, що пронизує систему будь-яких знань і субординує його. У межах теоретичного знання про державну політику принцип визначає вимогу розгортання самого знання в систему, де всі теоретичні положення тісно пов'язані між собою і певним чином впливають одне на одного [5, с. 111]. Тобто, авторка акцентує на системоутворюючому аспекті принципів, їх істотності для будь-чого, -кого.

Водночас, принципи являють собою результат узагальнення людьми об'єктивно чинних законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів і ознак, які стають загальним началом їх діяльності [3, с. 190]. Тож, у контексті державної політики, принципи задають ключові правила, орієнтири й основи для належної діяльності суб'єктів публічної влади з її формування та реалізації.

Враховуючи управлінську складову процесу формування та реалізації державної політики, закономірно, що й відповідні принципи мають аналогічний характер і співвідносяться з принципами публічного управління. У даному контексті дослідниками відзначається, що принципи – це основоположні правила діяльності органів, інститутів і людей з управління суспільними процесами, що ґрунтуються на знанні законів функціонування та розвитку соціуму [6, с. 16]. Принципи публічного управління, як зазначає В. Малиновський, визначають вимоги до системи, структури, організації і процесу управління, напрямки й

межі прийняття управлінських рішень. Вони взаємодіють між собою в межах цілісної системи, врівноважуючи чи посилюючи один одного, що дає змогу достатньою мірою розкрити свою природу, індивідуальність і регулюючі можливості. До цього ж, автор наголошує, що принципи публічного управління повинні ґрунтуватися на законах розвитку суспільства, відповідати цілям управління, враховувати часові та територіальні аспекти відповідних процесів, мати правове оформлення [3, с. 193].

Таким чином, з урахуванням викладеного, принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю можна визначити як закріплені у правовій формі базові, керівні ідеї, основоположні правила, норми та стандарти, що розкривають її сутність, визначають засади її формування та реалізації задля гарантування повноцінного здійснення відповідними особами своїх прав і свобод, а також їх утвердження, охорони та захисту.

Принципи державної політики, в тому числі її формування та реалізації, традиційно поділяють на універсальні (загальні) та галузеві (спеціальні) [5, с. 111; 6, с. 16; 7, с. 276]. Універсальні (загальні) принципи притаманні державній політиці в цілому, вони діють у всіх її видах (підвидах). У свою чергу, галузеві (спеціальні) принципи є оригінальними, вони, як правило, притаманні конкретному виду (підвиду) державної політики.

До універсальних (загальних) принципів науковці відносять: об'єктивність; конкретність; оптимальність; зворотні зв'язки; відповідність юридичним нормам тощо [6, с. 16; 7, с. 276]; верховенства права, законності, дотримання прав людини, гласності та публічності, системності, комплексності, науковості, плановості, ефективності, своєчасності, контролю, гнучкості [8, с. 74-81] й інші. Означені принципи закріплені, передусім, у Конституції України, конкретизуються у низці нормативно-правових актів та застосовуються у всій політико-управлінській діяльності держави.

У відповідному контексті, Н. Коршунова універсальні (загальні) принципи формування та реалізації державної політики обґрунтовано визначає як конституційні та, зокрема, відносить до них принципи демократизму; верховенства права; законності; народного та державного суверенітету; утвердження та забезпечення прав і свобод людини; гарантування прав і свобод людини та громадянина; відповідності державної політики нормам міжнародного права та положенням міжнародних договорів; політичної багатоманітності [9, с. 160-166].

Водночас, легітимний перелік універсальних (загальних) принципів державної політики надано законодавцем у ч. 2 ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI. Такими принципами є: 1) пріоритетність захисту національних інтересів; 2) верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, повага до гідності кожної особи, забезпечення особливого піклування про дитину та реалізації її прав; 3) рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції у сфері економічної діяльності; 4) здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; 5) відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування; 6) забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості; 7) забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; 8) свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян в управлінні державними і суспільними справами; 9) соціальне партнерство та громадянська солідарність [10].

Окрім цього, наведений вище перелік універсальних (загальних) принципів формування та реалізації державної політики варто доповнювати принципами гуманізму, доцільності та обґрунтованості, когерентності, комплексної взаємодії суб'єктів, людиноцентризму, полісуб'єктності, прогнозованості, транспарентності, фаховості та компетентності суб'єктів.

Свою чергою, стосовно галузевих (спеціальних) принципів формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю варто зазначити, що дані принципи мають особливості, адже включають в себе як адаптовані загальні принципи державної політики, так і виключні, специфічні принципи.

Загальні принципи досліджуваної субполітики тотожні деяким універсальним (загальним) принципам державної політики в цілому, проте мають суттєве значення для сфери забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю та являються адаптованими до її змісту. Такі принципи ми пропонуємо розуміти як ординарні.

Ординарні (загальні) принципи формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю вироблені світовою спільнотою та, як зазначає Є. Соболев, полягають, по-перше, у відповідальності уряду за створення системи, спрямованої на усунення умов, що призводять до інвалідності, та вирішення питань, пов'язаних з наслідками інвалідності; по-друге, у забезпеченні з боку держави однакового рівня життя осіб з інвалідністю та інших співгромадян, зокрема у сфері прибутків, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, участі у житті суспільства; по-третє, у створенні з боку держави умов для незалежного життя осіб з інвалідністю (самозабезпечення, самодостатність); по-четверте, у визнанні рівності осіб з інвалідністю з іншими громадянами у сфері реалізації конституційних прав і дотримання обов'язків; по-п'яте, у створенні рівних умов для осіб з інвалідністю на всій території країни, незалежно від місця їх проживання; по-шосте, в урахуванні особливостей осіб з інвалідністю під час реалізації державної політики щодо осіб з інвалідністю; по-сьоме, у залученні осіб з інвалідністю до розробки й застосування законодавства й стратегій, що торкаються їхнього медичного, економічного та соціально-політичного становища [11, с. 94-95].

Нормативно ординарні принципи досліджуваної субполітики закріплені у Конвенції про права осіб з

інвалідністю. До них належать принципи свободи вибору, незалежності, недискримінації, залучення та включення до суспільства, поваги до особливостей осіб з інвалідністю, доступності, рівності можливостей, рівності чоловіків і жінок, поваги до прав і здібностей дітей з інвалідністю [12]. Водночас, майже аналогічний перелік принципів міститься у Стратегії Ради Європи про права осіб з інвалідністю на 2017-2023 роки. Дані принципи визначаються як основоположні і серед них – незалежності, свободи вибору, повної участі, рівності, людської гідності [13].

Разом з цим, галузеві (спеціальні) принципи формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, як зазначалось вище, включають в себе й виключні, специфічні принципи. Такі принципи ми пропонуємо розуміти як іманентні, оскільки вони є внутрішніми, тобто притаманні (властиві) лише досліджуваній субполітиці.

До іманентних принципів державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю ми відносимо принципи врахування потреб та інтересів осіб з інвалідністю; всебічної підтримки осіб з інвалідністю; застосування та впровадження засад розумного пристосування; застосування та впровадження засад універсального дизайну; наскрізної безбар'єрності; підвищення рівня обізнаності осіб з інвалідністю та щодо них; розвитку засад партиципації та згуртованості щодо осіб з інвалідністю; сприяння розвитку сталої міської мобільності. При цьому, наведений перелік іманентних принципів не є вичерпним, залежно від обставин, він може бути розширений та/або деталізований.

Отже, принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю поділяються на:

1. Універсальні (загальні) – принципи, що притаманні державній політиці в цілому, застосовуються у всіх її видах (підвидах). До них, зокрема, відносяться: верховенства права; відповідності нормам міжнародного права та положенням міжнародних договорів; гуманізму, доцільності та обґрунтованості; ефективності; законності; зворотних зв'язків; когерентності, комплексної взаємодії суб'єктів; людиноцентризму; науковості; плановості; полісуб'єктності; пріоритетності захисту національних інтересів; прогнозованості; рівності усіх суб'єктів; системності; транспарентності; утвердження та забезпечення прав і свобод людини; фаховості та компетентності суб'єктів.

2. Галузеві (спеціальні) – оригінальні принципи, що, як правило, притаманні конкретному виду (підвиду) державної політики. Своєю чергою вони диференціюються на:

а) ординарні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які мають загальний характер та суттєве (базове) значення. Вони тотожні деяким універсальним (загальним) принципам державної політики в цілому, проте являються адаптованими до змісту державної політики щодо осіб з інвалідністю. До них, зокрема, відносяться: відповідальності уряду за створення системи, спрямованої на усунення умов, що призводять до інвалідності, та вирішення питань, пов'язаних з наслідками інвалідності; доступності; забезпечення однакового рівня життя; залучення та включення до суспільства; недискримінації; поваги до прав і здібностей дітей з інвалідністю; повної участі; рівності можливостей; рівності чоловіків і жінок; свободи вибору; створення рівних умов; створення умов для незалежного життя; урахування особливостей;

б) іманентні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які є виключними та специфічними, тобто притаманні (властиві) лише цій субполітиці. До них відносяться: врахування потреб та інтересів осіб з інвалідністю; всебічної підтримки осіб з інвалідністю; застосування та впровадження засад розумного пристосування; застосування та впровадження засад універсального дизайну; наскрізної безбар'єрності; підвищення рівня обізнаності осіб з інвалідністю та щодо них; розвитку засад партиципації та згуртованості щодо осіб з інвалідністю; сприяння розвитку сталої міської мобільності.

Висновки. Отже, у вищевказаного можна зробити висновок, що принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю – це закріплені у правовій формі базові, керівні ідеї, основоположні правила, норми та стандарти, що розкривають її сутність, визначають засади її формування та реалізації задля гарантування повноцінного здійснення відповідними особами своїх прав і свобод, а також їх утвердження, охорони та захисту;

Разом із цим, принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю поділяються на: 1) універсальні (загальні) – принципи, що притаманні державній політиці в цілому, застосовуються у всіх її видах (підвидах); 2) галузеві (спеціальні) – оригінальні принципи, що, як правило, притаманні конкретному виду (підвиду) державної політики. Галузеві (спеціальні), своєю чергою, диференціюються на: а) ординарні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які мають загальний характер та суттєве (базове) значення. Вони тотожні деяким універсальним (загальним) принципам державної політики в цілому, проте являються адаптованими до змісту державної політики щодо осіб з інвалідністю; б) іманентні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які є виключними та специфічними, тобто притаманні (властиві) лише цій субполітиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Словник української мови; редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. : в 11 т. Т. 7. Київ : Наук. думка, 1978. 724 с.

2. Тлумачний словник української мови ; А. О. Івченко. Х. : Фоліо, 2002. 540 с.
3. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. та переробл. К. : Атіка, 2003. 576 с.
4. Загальна теорія права: Підручник ; За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіге, 2015. 392 с.
5. Чеховська І.В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації: монографія. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2013, 736 с.
6. Державна політика : підручник ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (гол.), К. О. Ващенко (заст. гол.), Ю. П. Сурмін (заст. гол.) та ін. К. : НАДУ, 2014. 448 с.
7. Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія; авт. кол. : Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін. ; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2018. 400 с.
8. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 485 с.
9. Коршунова Н. В. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії : 12.00.01 (081 – Право). Київ 2017. 240 с.
10. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
11. Соболь С.Ю. Діяльність органів публічної влади щодо реалізації захисту прав та свобод інвалідів: адміністративно-правова теорія та практика: дис...док. юр. наук: 12.00.07. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2015. 546 с.
12. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) ООН; Конвенція від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
13. The Council of Europe Disability Strategy 2017-2023. URL: <https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023>

REFERENCES:

1. Bilodid, I.K. (Ed). (1978). Slovnkyk ukrainsoi movy. [Dictionary of the Ukrainian language]. v 11 t. T. 7. 724. [in Ukrainian].
2. Ivchenko, A.O. (2002). Tlumachnyi slovnyk ukrainsoi movy. [Explanatory dictionary of the Ukrainian language]. 540. [in Ukrainian].
3. Malynovskiy, V. Ya. (2003). Derzhavne upravlinnia. [Governance]. navch. posib. Vyd. 2-he, dopov. ta pererobl. 576. [in Ukrainian].
4. Koziubra, M.I. (Ed), (2015). Zahalna teoriia prava. [General theory of law] 392. [in Ukrainian].
5. Chekhovska, I.V. (2013). Derzhavna simeina polityka v Ukraini: teoriia ta praktyka realizatsii. [State family policy in Ukraine: theory and practice of implementation]. 736. [in Ukrainian].
6. Kovbasiuk, Yu.V., Vashchenko, K.O., Surmin, Yu.P. (2014). Derzhavna polityka. [Public policy]. 448. [in Ukrainian].
7. Honiukova, L.V. (Ed), Kozakov, V.M. (Ed), Rebkalo, V.A. (2018). Doslidzhennia derzhavnykh polityk: metodolohiia, protsedury ta yevropeiski praktyky. [Public policy research: methodology, procedures and European practices.] monohrafiia. 400. [in Ukrainian].
8. Koshykov, D. O. (2021). Administratyvno-pravovi zasady realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy. [Administrative and legal principles of implementation of state policy in the field of economic security of the state]. dys.... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. 485. [in Ukrainian].
9. Korshunova, N. V. (2017). Poniattia derzhavnoi polityky: teoretyko-pravove doslidzhennia. [The concept of public policy: theoretical and legal research] dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii : 12.00.01 (081 – Pravo). 240. [in Ukrainian]
10. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky. (2010, July 1). [On the principles of domestic and foreign policy] Zakon Ukrainy № 2411-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian].
11. Sobol, Ye.Iu. (2015). Diialnist orhaniv publichnoi vlady shchodo realizatsii zakhystu prav ta svobod invalidiv: administratyvno-pravova teoriia ta praktyka. [Activities of public authorities in the implementation of protection of the rights and freedoms of persons with disabilities: administrative and legal theory and practice]. dys...dok. yur. nauk: 12.00.07. 546. [in Ukrainian].
12. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu (Konventsiiia pro prava invalidiv) (2006, December 13). [Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].
13. The Council of Europe Disability Strategy 2017-2023. (2016, November 13). Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023> [in European].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 338.637.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-124-128

Колбіна Наталія Григорівна,аспірантка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
факультету міжнародної торгівлі та права

Київського торговельно-економічного університету

e-mail: demidenkov@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6139-9279>

СФЕРА ХАРЧУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Автором досліджено наукові позиції щодо сфери харчування як об'єкту адміністративно-правового дослідження.

Визначено, що: 1. сфера харчування є полівидовою, тобто її зміст, специфіку, напрямки розвитку варто розглядати в аспекті чинника забезпечення здоров'я нації; публічного адміністрування; складової економіки; елемента промислової безпеки держави, що є видовим елементом національної безпеки; маркетингової діяльності; 2. державна політика в сфері харчування носить несистемний характер, що виражається у відсутності заходів стимулювання операторів-виробників сфери харчування, а навпаки, в застосуванні зі сторони держави жорстких адміністративних заходів (постійні і непланові перевірки підприємств виробників, наявність великої кількості форм звітності та подання статистичних даних тощо); 3. необхідність забезпечення безперервного ланцюгового процесу в сфері харчування – «державо-оператор-виробник харчування-покупець». В даному випадку покупець завжди може бути споживачем, натомість споживач не завжди є покупцем (наприклад, продукти дитячого харчування, де вибір продукту робить саме покупець, тоді як споживачем є дитина); 4. конкурентно-спроможну динаміку розвитку сфери харчування, і сфери дитячого харчування зокрема, визначають соціально-демографічні, економічні чинники та купівельна спроможність покупців; 5. необхідним є запровадження заходів державної підтримки з метою модернізації виробничих потужностей підприємств сфери харчування, наприклад, в рамках державно-приватного партнерства; 6. зношеність виробничих потужностей та високий адміністративний тиск на суб'єктів господарювання сфери харчування негативним чином впливають на якість та безпечність харчових продуктів та розвиток сфери харчування в цілому; 7. необхідним є забезпечення умов діалогу між бізнесом сфери харчування та державою в особі уповноважених компетентних суб'єктів.

Ключові слова: дитяче харчування, дитячі суміші, міжнародно-правове регулювання, Європейський Союз, адаптація законодавства.

Kolbina N. NUTRITION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH

The author explores scientific positions on the field of nutrition as an object of administrative and legal research.

It is determined that: 1. the sphere of nutrition is a multi-species, ie its content, specifics, directions of development should be considered in terms of the factor of ensuring the health of the nation; public administration; component of the economy; element of industrial security of the state, which is a specific element of national security; marketing activities; 2. State policy in the field of food is unsystematic, which is expressed in the absence of measures to stimulate food producers, and vice versa, in the application of strict administrative measures by the state (constant and unscheduled inspections of producers, availability of many reporting forms and data, etc.); 3. the need to ensure a continuous chain process in the field of food - "state-operator-producer of food-buyer". In this case, the buyer can always be the consumer, but the consumer is not always the buyer (for example, baby food, where the choice of product is made by the buyer, while the consumer is the child); 4. competitive dynamics of the development of nutrition, and the field of baby food in particular, determine the socio-demographic, economic factors and purchasing power of buyers; 5. It is necessary to introduce measures of state support in order to modernize the production capacity of food enterprises, for example, in the framework of public-private partnership; 6. depletion of production capacity and high administrative pressure on food business entities negatively affect the quality and safety of food and the development of the food industry as a whole; 7. It is necessary to ensure the conditions for dialogue between the food business and the state in the face of authorized competent entities.

Key words: baby food, baby formula, international legal regulation, European Union, adaptation of legislation.

Постановка проблеми. Сфера дитячого харчування є елементом більш широкого поняття сфера харчування. Окрему увагу дослідженню понятійно-категоріального апарату, види дитячого харчування, особливості корисних складових продуктів дитячого харчування, державного управління в сфері дитячого харчування, засоби публічного адміністрування сферою дитячого харчування були предметом наукових досліджень широкого кола науковців різних сфер публічного адміністрування. З огляду на компетенцію вчених та предмет їхніх наукових пошуків сфера харчування та сфера дитяче харчування, зокрема, постійно перебуває під пристальною увагою та широким спектром досліджуваних питань. На нашу думку, це є логічним, адже, сфера харчування є однією з найнеобхідніших сфер суспільного життя, що відповідає за фізичне здоров'я населення.

Стан дослідження. Слід відзначити, що науковці досліджують сферу дитячого харчування з різних точок зору:

1. як окрему сферу публічного адміністрування (О.В. Запотоцька, О.С. Крушук, Л.В. Лосюк, Т. В.

Маланчук, С.М. Орехов);

2. як складовий обов'язковий елемент харчової промисловості (Т.Л. Мостенської, О.В. Медведенко, А.О. Заїнчковського, В.І. Смоляр, О.П. Сологуб, Д.Ф. Крисанов, Л.В. Дейнеко, Н.Г. Слободян);

3. як елемент економічної діяльності держави (Н.А. Головіна, О.В. Булгакова, Г.Є. Поліщук, Н.С. Юрченко);

4. як сферу життєвих інтересів населення (М.П. Гуліч, Л.Ф. Павлоцька, Н.В. Дуденко, В.В. Євлаш);

5. як елемент продовольчої безпеки держави (Т.В. Маланчук, Н.М. Сіренко).

Мета статті – здійснення аналізу наукових досліджень в яких досліджувалися питання харчування та безпосередньо, сфери дитячого харчування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі дослідимо позиції науковців за окремими напрямками їхніх наукових досліджень щодо визначення змістовних особливостей різних складових сфери харчування та дитячого харчування, зокрема.

Науковець-адміністративіст О.В. Запотоцька в монографічному дослідженні «Управління сферою безпечності та якості харчової продукції в Україні : адміністративно-правове дослідження» доводить, що публічне адміністрування у сфері безпечності та якості харчової продукції – це регламентована нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування у сфері безпечності та якості харчової продукції, спрямована на виконання нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень щодо забезпечення безпечності та якості харчової продукції. Механізм публічного адміністрування у сфері безпечності та якості харчової продукції - являє собою взаємопов'язану, злагоджену організацію забезпечення компетентними органами публічної адміністрації та її посадовими особами, шляхом застосування розгалуженої системи правових засобів, безпечності та якості харчових продуктів, захисту та задоволення потреб споживача. Складовими структури зазначеного механізму визначаються: суб'єкт і об'єкт адміністрування; система нормативно-правових актів та засоби адміністрування сферою безпечності та якості харчової продукції [1, с.363-364].

Науковець наводить авторську класифікацію видів харчових продуктів взявши за основу наступні класифікаційні групи: за ознакою призначення; за природним походженням; за ознакою хімічного складу; за збагаченням речовинами різного походження; функціональні харчові продукти; з урахуванням лікувальної дії; за вмістом корисних речовин; за віковими категоріям; за видами теплової обробки; згідно розміщення товару у торгових мережах; за ступенем обробки; за ступенем забруднення; за методами консервування. Водночас, виокремлює засобами публічного адміністрування безпечності та якості харчових продуктів під якими пропонує розуміти регламентовані правовими нормами способи, які застосовуються публічною адміністрацією для ефективного адміністрування безпечності та якості харчових продуктів. Відповідно для адміністрування безпечності та якості харчових продуктів застосовують такі адміністративні засоби як: ліцензії, квоти, стандарти тощо [1, с.364].

До того ж, О.В. Запотоцькою вперше було внесено пропозицію та розроблено Кодекс безпечності та якості харчової продукції. Окрему увагу приділено вимогам безпечності та якості харчових продуктів, в тому числі, безпечності та якості продуктів дитячого харчування. Окрім того, було акцентовано увагу на розбіжностях норм національного законодавства щодо характеристик харчових продуктів, їх властивостей, вимог якості та безпечності з вимогами законодавства ЄС. Слід відзначити, що безумовно дана монографія стала першим науковим доробком в якому комплексно розкрито особливості сфери харчування як самостійної сфери публічного адміністрування.

О. С. Крушук в своєму дисертаційному дослідженні «Правове регулювання переміщення продуктів харчування через митний кордон України» особливу увагу приділив розкриттю поняття та елементів механізму переміщення продуктів харчування через митний кордон України. Розкрив систему суб'єктів правовідносин, які беруть участь у переміщенні продуктів харчування через митний кордон України, їх повноваження та компетенцію; виокремив специфіку переміщення продуктів харчування через митний кордон України; визначив порядок митного контролю при переміщенні продуктів харчування через митний кордон України; розкрив особливості здійснення митного оформлення при переміщенні продуктів харчування через митний кордон України; виокремив заходи митно-тарифного і нетарифного регулювання щодо переміщення продуктів харчування через митний кордон України; дослідив специфіку адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення через митний кордон продуктів харчування.

С. М. Орехов в дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації» розкрив науковий підходи щодо дослідження адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації; дослідив поняття та елементи адміністративно-правового механізму регулювання відносин в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації; розкрив поняття та особливості адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі стандартизації, якості харчової продукції, метрології і сертифікації.

Л.В. Лосяк в дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правові засади здійснення сертифікації у сфері забезпечення якості продукції в Україні» розглянув питання, що стосуються теоретико-

методологічних засад здійснення сертифікації в Україні; порядку організації здійснення сертифікації у сфері забезпечення якості харчової продукції; виокремив шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання здійснення сертифікації якості харчової продукції в Україні.

Т. В. Маланчук дослідив проблеми адміністративно-правового регулювання торгівлі продуктами з маркуванням еко-знаками. Визначено, що основним стримуючим фактором розвитку роздрібною торгівлі органічними продуктами харчування в Україні є відсутність державного регулювання даного сегмента споживчого ринку. Досить часто до адміністративних методів державного регулювання внутрішньої торгівлі ставляться негативно, оскільки в умовах ринкових відносин державний вплив повинен ставати все менш відчутним. Однак, Т.В. Маланчук акцентує увагу, що у період економічного спаду і розбалансування економіки вони стають головними інструментами регулювання торговельних відносин. А поки що, на жаль, продукти, які мають маркувальні зображення органічного чи безпечного походження, не можуть гарантувати ні безпеки, ні якості [2, с.32].

Більшого наукового вивчення сфера харчування та дитячого харчування отримала з точки зору економічної їх значущості.

Г.Є. Поліщук дослідив роль та значення підприємств, які виробляють та реалізують дитяче харчування на економіку України. Відзначив, що основну роль у виробництві продуктів дитячого харчування відіграють підприємства галузі, оскільки тільки у промислових умовах можливо застосовувати сучасне обладнання, забезпечувати потребу дітей у спеціалізованих продуктах впродовж усього року у різних географічних регіонах, досягати високого рівня ресурсо-заощадження, високої конкурентоспроможності. Динаміку розвитку ринку дитячого харчування визначають соціально-демографічні зміни і платіжна спроможність населення [3; 5, с.23].

Науковцем визначено, що однією з особливостей розвитку ринку дитячого харчування є нерівномірність його різних асортиментних сегментів. Нові види продуктів дитячого харчування розроблюють відповідно до існуючих медико-біологічних вимог, які базуються на сучасній концепції адекватного харчування [4]. Нині в Україні промислове виробництво продуктів дитячого харчування, особливо рідких і пастоподібних, знаходиться у доволі критичному стані, оскільки не відповідає потребам споживачів як за обсягами виробництва, так і за асортиментом, а також не витримує конкуренції з імпортними продуктами, зокрема за якістю упаковки та оформленням. Існуючі вітчизняні розробки широко не впроваджуються через слабку матеріально-технічну і фінансову базу галузі. Нестаток спеціалізованого харчування для дітей також спричинений невідповідністю його стандартам і нормативам, а також відсутністю повного забезпечення законодавчо-нормативної бази за деякими групами продукції. У цьому негативну роль відіграє також певна неготовність системи нагляду за якістю і безпекою продуктів харчування для дітей. Реальну небезпеку для споживачів являє забруднення продуктів важкими металами через викиди промислових підприємств і транспорту, застосування антибіотиків у тваринництві та хімікатів і добрив у рослинництві [5, с.23].

Автор відзначає, що якість продуктів харчування це комплексна проблема, що передбачає, в першу чергу, вирішення загальних еколого-економічних проблем, розроблення системи вимог щодо санітарно-гігієнічних умов годівлі і утримування тварин, умов транспортування і технологічних умов переробки сировини, впровадження моніторингу доброякісності й біологічної цінності продуктів для дітей впродовж усього технологічного ланцюга. Удосконалення технології продуктів для дитячого харчування на сучасному етапі розвитку відбувається за такими напрямками: 1) забезпечення галузі сировиною в екологічно чистих зонах; 2) швидке і якісне первинне оброблення сировини та її транспортування в охолоджену стані до місця переробки; 3) теплове оброблення сировини та сумішей за ощадливих режимів для максимального збереження біологічно активних речовин; 4) конструювання збалансованих за хімічним складом продуктів комбінованого складу для дітей різного віку і стану здоров'я; 5) застосування нових видів хімічно інертних і зручних пакувальних матеріалів; 6) виключення впливу зовнішніх шкідливих чинників на екологічно чисту сировину впродовж технологічного процесу її перероблення та під час зберігання і реалізації екологічно чистої продукції [6, с.23-24].

З метою реалізації виокремлених напрямків Г.Є. Поліщук пропонує на державному рівні організувати спеціалізовану сировинну базу та створювати систему екологічного й технологічного моніторингу, що включає розроблення спеціальних заходів і технологій виробництва екологічно чистої продукції [5, с.24; 7, с.415].

Водночас, для розвитку сфери харчування необхідним вбачається модернізація потужностей виробників; систематичне підвищення кваліфікації кадрів; впровадження сучасних технологій та рецептур виробництва продукції для підвищення її якості конкурентоспроможності на ринку збуту.

В своїй науковій праці «Державне регулювання розвитку індустрії дитячого харчування» Н.А. Головіна відзначає, що у зв'язку з нестабільною економічною ситуацією в Україні, а також підвищення курсу долара, спостерігається тенденція зниження попиту на імпортну продукцію. За рахунок цього можна зміцнити позиції на ринку, а також збільшити частки виробництва вітчизняної продукції дитячого харчування [8, с.61].

Разом з тим, для підтримки вітчизняного товаровиробника продуктів харчування, на думку, Н.А. Головіної держава повинна вжити наступні адміністративні та економічні заходи: 1. Скасування норми

по обмеженню рівня рентабельності підприємств-виробників дитячого харчування. Можливо, лише залишити обмеження торгової надбавки. Адже дана норма стимулює виробників приховувати прибуток свого підприємства, збільшуючи статті витрат, а в складі холдингів такі підприємства і зовсім можуть бути збитковими, що по-перше не стимулює до розвитку саме підприємства, а по-друге, держава не доотримує податкових надходжень. 2. Введення пільг на ввезення обладнання для виробництва дитячого харчування або надання доступу до купівлі валюти і пільгового кредитування. 3. Співпраця існуючих виробників дитячого харчування з провідними науковими інститутами з метою покращення якісних властивостей своєї продукції та розширення асортименту. Також у ході такої співпраці необхідно налагоджувати випуск продукції для дітей з особливими потребами. 4. Надання державної підтримки малозабезпеченим сім'ям, а також самотнім матерям для купівлі продуктів дитячого харчування. Окрім цього, необхідним є відновлення роботи кухонь дитячого харчування, адже вони є найбільш зручним і доступним способом задовольнити попит на цю продукцію [9, с.78-79].

С. В. Прохорчук та Н. А. Головіна досліджують систему управління безпекою харчових продуктів на підприємстві. Відзначають, що для запровадження дієвої системи управління безпекою харчових продуктів необхідно насамперед навчання найвищого керівництва, групи НАССР, персоналу, що виконує роботи, які впливають на безпеку продуктів, та осіб, відповідальних за здійснення оперативного контролю. Найважливішим, на думку С. В. Прохорчука та Н. А. Головіна, є те, що в процесі запровадження системи управління безпекою харчових продуктів змінюється психологія працівників усіх рівнів, формується розуміння того, яким має бути сучасне управління організацією, щоб досягнути найбільшої результативності щодо забезпечення харчових продуктів. Особливістю впровадження НАССР на підприємствах сфери харчування є здатність адаптуватися до національних ринкових систем тієї чи іншої країни, що сприяє її гармонійному та ефективному впровадженню. Державна політика має бути спрямована на адаптацію його вимог до особливостей діяльності підприємств на ринку дитячого харчування [9, с.152].

Висновки. Таким чином, узагальнюючи наукові погляди науковців-адміністративістів щодо публічного адміністрування сфери харчування можемо визначити наступне: 1. сфера харчування є сферою публічно-правових відносин; 2. необхідним є адаптувати норми національного законодавства до норм та стандартів ЄС в сфері харчування; 3. стандартизація, сертифікація, ліцензування, контроль, нагляд, адміністративна відповідальність є дієвими засобами публічного адміністрування в сфері харчування; 4. вивчення міжнародного досвіду дає можливість удосконалення адміністративно-правового регулювання та розвитку сфери харчування в цілому, і сфери дитячого харчування зокрема; 5. принципово важливим для забезпечення виробництва та обігу харчових продуктів є забезпечення державного регулювання всього виробничо-продовольчо-споживчого ланцюга продуктів харчування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Запотоцька О.В. Управління сферою безпеки та якості харчової продукції в Україні : адміністративно-правове дослідження: монографія. К. : Видавничим центр «Кафедра», 2018. 400 с.
2. Маланчук Т.В. Проблеми адміністративно-правового регулювання торгівлі продуктами з маркуванням еко-знаками. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 2(7). С.29-33. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/52501/6/Malanchuk_Problemy.pdf
3. О некоторых особенностях развития рынка детского питания / З. В. Ловкис, Л. А. Мельникова, Е. И. Васенкова. *Пищевая промышленность. Наука и технологии*. №3 (13). 2011. С. 3-8.
4. Справочник технолога молочного производства. Технология и рецептуры Т.6. Технология детских молочных продуктов / В. В. Кузнецов, Н. Н. Липатов. СПб.: ГИОРД, 2005. 512 с.
5. Поліщук Г. Є. Перспективи розвитку виробництва продуктів дитячого харчування в Україні. *Дитяче харчування: перспективи розвитку та інноваційні технології* : збірник праць Другої спеціалізованої науково-практичної конференції в рамках XVII Міжнародного форуму товарів і послуг для дітей «Baby expo», 9 вересня 2014 р. Київ : 2014. С. 22-25. URL: <http://dSPACE.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/18133/1/3.pdf>
6. Матеріали 85 Ювілейної Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів "Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті", присвяченої 135-річчю Національного університету харчових технологій, 11–12 квітня 2019 р. К.: НУХТ, 2019 р. Ч.1. 527 с.
7. Головіна Н.А. Стан та тенденції розвитку ринку дитячого харчування в Україні. *Бізнес-навігатор*. 2016. №1 (38). С.61-64. URL: http://business-navigator.ks.ua/journals/2016/38_2016/12.pdf
8. Головіна Н.А. Державне регулювання розвитку індустрії дитячого харчування. *Бізнес-навігатор*. 2017. № 1. С. 77-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2017_1_18
9. Прохорчук С. В. Головіна Н. А. Впровадження системи контролю за безпекою та якістю дитячого харчування: досвід та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 19. Ч. 2. С.148-152. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_2_2018ua/35.pdf

REFERENCES:

1. Zapototska, O.V. (2018). *Upravlinnia sferoiu bezpechnosti ta yakosti kharchovoi produktsii v Ukraini: administratyvno-pravove doslidzhennia*. [Management of food safety and quality in Ukraine: administrative and legal research]. monohrafiia. 400. [in Ukrainian].

2. Malanchuk, T.V. (2012). Problemy administrativno-pravovoho rehulivannia torhivli produktamy z markuvanniam eko-znakamy. [Problems of administrative and legal regulation of trade in eco-labeled products]. *Pravovyi visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy*. № 2(7). 29-33. Retrieved from: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/52501/6/Malanchuk_Problemy.pdf [in Ukrainian].
3. Lovkis, Z.V., Melnikova, L.A., Vasenkova, E.I (2011). O nekotoryih osobennostyah razvitiya ryinka detskogo pitaniya [On some features of the development of the baby food market]. *Pischevaya promyshlennost. Nauka i tehnologii*. №3 (13). 3-8. [in Russian].
4. Kuznetsov, V.V., Lipatov N.N. (2005). Spravochnik tehnologa molochnogo proizvodstva. Tehnologiya i retseptury [Handbook of dairy production technologist. Technology and recipes] T.6. Tehnologiya detskih molochnyih produktov 512. [in Russian].
5. Polishchuk, H. Ye. (2014). Perspektyvy rozvytku vyrobnytstva produktiv dytiachoho kharchuvannia v Ukraini. [Prospects for the development of baby food production in Ukraine]. *Dytiache kharchuvannia: perspektyvy rozvytku ta innovatsiini tekhnologii: zbirnyk prats Druhoi spetsializovanoi naukovo-praktychnoi konferentsii v ramkakh XVII Mizhnarodnoho forumu tovariv i posluh dlia ditei «Baby expo»*. 22-25. Retrieved from: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/18133/1/3.pdf> [in Ukrainian].
6. Naukovi zdobutky molodi – vyrishenniu problem kharchuvannia liudstva u XXI stolitti. (2019). [Scientific achievements of young people - solving the problems of human nutrition in the XXI century]. *Materialy 85 Yuvileinoi Mizhnarodnoi naukovo konferentsii molodykh uchenykh, aspirantiv i studentiv prysviachenoї 135-richchiu Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnologii*, 11–12 kvitnia 2019 r. Ch.1. 415. [in Ukrainian].
7. Holovyna, N.A. (2016). Stan ta tendentsii rozvytku rynku dytiachoho kharchuvannia v Ukraini. [Status and trends of the baby food market in Ukraine]. *Biznes-navihator*. №1 (38). 61-64. Retrieved from: http://business-navigator.ks.ua/journals/2016/38_2016/12.pdf [in Ukrainian].
8. Holovyna, N.A. (2017). Derzhavne rehulivannia rozvytku industrii dytiachoho kharchuvannia. [Derzhavne rehulivannia rozvytku industrii dytiachoho kharchuvannia]. *Biznes-navihator*. № 1. 77-80. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2017_1_18 [in Ukrainian].
9. Prokhorchuk, S. V. Holovina, N. A. (2018). Vprovadzhennia systemy kontroliu za bezpechnistiu ta yakistiu dytiachoho kharchuvannia: dosvid ta perspektyvy. [Implementation of the system of control over the safety and quality of baby food: experience and prospects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 19. Ch. 2. 148-152. Retrieved from: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_2_2018ua/35.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 351.745

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-128-133

Роїк Владислав Артурович,

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування

Національної академії внутрішніх справ

e-mail: roikv@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7865-9032>

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ЯК СТРУКТУРНОГО ЕЛЕМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті продемонстровано, що метою діяльності органів Національної поліції України є результат, на досягнення якого спрямована вся їх діяльність. З'ясовано, що перша група науковців під метою діяльності Національної поліції України розуміє забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Висвітлено, що друга група правників вважаючи тотожними поняттями мету й завдання, визначає, що основними завданнями поліції є реалізація в порядку та в межах, передбачених законодавством, державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Наголошено, що метою діяльності Департаменту захисту інтересів суспільства і держави є забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, що є результатом його діяльності, який досягається через виконання покладених на нього завдань. Набула подальшого розвитку теза про те, що завдання поліції, виражаються у наданні поліцейських послуг у визначених сферах, при цьому мають програмний характер. Зауважено, що до головних завдань Департаменту захисту інтересів суспільства і держави належить здійснення державної політики у сфері охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, що являє собою реалізацію комплексу організаційно-правових заходів, направлених на захист громадян, суспільства і держави від

протиправних посягань.

Ключові слова: Національна поліція, мета діяльності, завдання, поліцейські послуги, дотримання прав і свобод людини, публічна безпека і порядок, протидія злочинності, оперативно-розшукова діяльність

Royik V. PURPOSE AND TASKS OF THE DEPARTMENT OF PROTECTION OF THE INTERESTS OF SOCIETY AND THE STATE AS A STRUCTURAL ELEMENT OF THE NATIONAL POLICE

The article demonstrates that the purpose of the National Police of Ukraine is the result to which all their activities are aimed. It was found that the first group of scientists for the purpose of the National Police of Ukraine understands the protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state, combating crime, maintaining public safety and order. It is highlighted that the second group of lawyers, considering identical goals and objectives, determines that the main tasks of the police are to implement in the manner and within the limits prescribed by law, state policy in the protection of human rights and freedoms, public and state interests, crime prevention, support public safety and order. It is emphasized that the purpose of the Department of Protection of Public and State Interests is to ensure public (public) security and order, protection of human and civil rights and freedoms, public and state interests, combating crime resulting from its activities, which is achieved through its implementation tasks. The thesis that the tasks of the police are expressed in the provision of police services in certain areas, and have a programmatic nature, has been further developed. It is noted that the main tasks of the Department for the Protection of Public and State Interests include the implementation of state policy in the field of human rights and freedoms, as well as the interests of society and the state, which is a set of organizational and legal measures to protect citizens, society and the state illegal encroachments.

Key words: National police, purpose of activity, tasks, police services, observance of human rights and freedoms, public safety and order, fight against crime, operative-search activity

Постановка проблеми. Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 2 липня 2015 року [1] надав правове обґрунтування діяльності принципово новому правоохоронному органу із сучасними підходами у практичній діяльності. Це було обумовлено тим, що Україна почала перебудовувати свої правоохоронні органи на підставі цінностей цивілізованих держав, що викликало необхідність реорганізації державних органів, в тому числі правоохоронних органів, змінюючи мету та завдання їх діяльності, виходячи із стандартів демократичних держав.

Виходячи з того, що суспільство постійно змінюється та вдосконалюється, Національна поліція як державний орган та складна система також потребує постійної реорганізації. Тому розуміння мети та завдань Департаменту захисту інтересів суспільства і держави як не так давно створеного структурного елементу Національної поліції є одним із пріоритетних напрямків наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання завдань і функцій Національної поліції України висвітлювались у наукові працях фахівців з адміністративного права, теорії держави і права, конституційного права, інших галузевих правових наук, зокрема В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, Ю.П.Битяка, В. М. Гарашука, О. В. Джафарової Д. С. Денисюка, С. В. Ківалова, А. Т. Комзюка, О.В.Кузьменко, О. М. Музичука, Ю. А. Тихомирова, С. О. Шатрави та ін.

Метою статті є висвітлення мети та завдань діяльності Департаменту захисту інтересів суспільства і держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термінологічне розуміння є вкрай важливим для з'ясування поняття мети та завдань Департаменту захисту інтересів суспільства і держави (ДЗІСД) Національної поліції України. Тому спочатку потрібно з'ясувати зміст понять «мета» та «завдання» Національної поліції.

Як правило, причини, які обумовлюють потребу у створенні та функціонуванні державних органів, їх призначення, та усвідомлення, що вони повинні робити для успішного виконання своїх завдань, ними не є предметом розгляду на практиці. Зазвичай, правники при дослідженні питання функціонування та діяльності державних органів, зосереджуються на розгляді їх структури та складових правового статусу. Але, можна зазначити, що навіть у повсякденному житті все починається з усвідомлення потреби, яка передусе виникненню інтересу, що, у свою чергу, спонукає до формулювання мети, на досягнення якої і спрямовуються в подальшому всі зусилля [2, с. 132-133; 3, с. 48].

Значення мети впливає з тези, що її помилкове, науково не обґрунтоване формулювання та спроби реалізувати її у такому вигляді найбільш негативно впливають на ефективність діяльності державних органів. Зауважимо, якщо діяльність здійснюється для досягнення недостатньо обґрунтованої або помилкової мети, то навіть будь-яка достовірна та своєчасна інформація, жодні найбільш досконалі засоби, методи і форми діяльності не можуть запобігти марному витраченню матеріально-технічних, фінансових та людських ресурсів. У свою чергу, правильно сформульована мета діяльності визначає раціональний варіант розвитку керуючої системи, ефективність та дієвість її впливу на керовану систему [3, с. 48].

Поняття «мети» відповідно до тлумачного словника – це те, до чого хтось прагне, хоче досягти [4, с. 520].

Можна говорити, що метою діяльності органів Національної поліції України є результат, на досягнення якого спрямована вся їх діяльність. Не викликає сумніву, що мета діяльності органів Національної поліції України визначається їхнім правовим статусом, місцем і роллю в державі. При цьому, завдання органів Національної поліції України впливають із мети, що поставлена перед ними. Вони докладно розкривають мету, а також вказують на способи її досягнення [5, с. 101].

Серед науковців також відсутній єдиний погляд на визначення мети діяльності Національної поліції в Україні.

Перша група науковців під метою діяльності Національної поліції України розуміють забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку.

Так, Д. С. Денисюк, зазначає, що основною метою її діяльності є забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку [5, с. 101].

З погляду Д. К. Катрич метою діяльності Національної поліції України є служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки і порядку та пов'язаний з цим обов'язок суворо обмежуватись власними визначеними повноваженнями, утримуючись від будь-яких свавільних дій [6, с. 21].

Друга група правників вважає зазначене не метою Національної поліції, а завданнями.

Наприклад, О. Ю. Салманова, вказує, що основними її завданнями є реалізація в порядку та в межах, передбачених законодавством, державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [7, с. 32].

І. І. Огороднікова й О. О. Колосов, також вважають, що основними завданнями поліції є захист прав громадян, запобігання скоєнню злочину, репресія (припинення) злочину, розкриття злочину, дотримання громадянами правового порядку, переслідування правопорушників, а також забезпечення захисту майна і надання допомоги громадянам у кризових ситуаціях [8, с. 41].

Цікавою є думка Є. П. Шила, який вважає, що метою діяльності Національної поліції України повинно бути досягнення певного бажаного результату, на досягнення якого спрямована вся діяльність органу, і цей результат повинен відображати призначення поліції та визначати певні орієнтири її діяльності [9, с. 86]. Але, ми вважаємо, що дане визначення мети можна пов'язати з будь-яким державним органом і не відображає мету поліції.

У Законі України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII чітко не встановлено мету Національної поліції України, зазначаючи при цьому, що Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1]. Призначення поліції можливо визначити через завдання, які закріплені у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII [1].

А. Є. Крищенко уточнює мету національної поліції і пропонує її закріпити у ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» в такій редакції: «Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, мета діяльності якого полягає в сприянні забезпеченню добробуту в суспільстві через виконання поставлених перед ним завдань» [10, с. 124]. Підтримуючи думку науковця, вважаємо за доцільне визначити та закріпити у нормативно-правових актах мету діяльності Національної поліції України.

Отже, виходячи з того, що Департамент захисту інтересів суспільства і держави є структурною складовою Національної поліції, ми можемо говорити, що його метою є забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, що є результатом його діяльності, який досягається через виконання покладених на нього завдань.

Зазначимо, що мета й завдання співвідносяться як загальне й конкретне, де мета – це загальне поняття, ціль, місія, а завдання – це способи досягнення мети. Відповідно до Академічного тлумачного словника під поняттям «завдання» розуміється по-перше, наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і т. ін. При цьому, ще одне значення надається як мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити [11, с. 40]. Що ще раз підтверджує один із поглядів розуміння цих понять як тотожних.

Завдання Національної поліції закріплено у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII визначає такі завдання поліції, а саме надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

Слушною є думка М. В. Кочерова про наявність, з одного боку, специфіки у формулюванні завдань поліції, яка виражається у наданні поліцейських послуг у визначених сферах. З іншого боку, положення про надання поліцейських послуг мають загальний, стратегічний характер, можна сказати навіть декларативний [12, с. 206]. З тезою про декларативність завдань поліції ми не зовсім погоджуємося, тому що вони мають конкретний прояв на практиці.

Завдання Департамент захисту інтересів суспільства і держави відповідають завданням Національної поліції України. На ДЗІСД покладено такі завдання: по-перше, організовує та бере участь у забезпеченні реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в

межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги; по-друге, здійснює оперативно-розшукову діяльність з попередження, виявлення та припинення правопорушень, у тому числі вчинених учасниками та членами організованих груп і злочинних організацій [13].

Важливим завданням є Департаменту захисту інтересів суспільства і держави є забезпечення реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку.

Забезпечення публічної безпеки і порядку як у звичайних умовах життєдіяльності суспільства та держави, так і в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, якою стала російська-українська війна, досягається проведенням єдиної державної політики в галузі забезпечення внутрішньої безпеки держави, а отже, і публічної безпеки й порядку, реалізацією заходів економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, спрямованих, перш за все, на попередження загроз життєво важливим інтересам держави та суспільства [14, с. 16].

До основних завдань ДЗІСД належить забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави. Зазначене завдання здійснюється через реалізацію комплексу організаційно-правових заходів, направлених на захист громадян, суспільства і держави від протиправних посягань, забезпечення безпечних умов для нормальної і безперешкодної реалізації прав, свобод та законних інтересів [15, с. 142].

Але, з метою забезпечення публічного інтересу під час охорони публічної безпеки допускається обмеження конституційних прав і свобод громадянина. При цьому, лише у передбачених Конституцією випадках можуть обмежуватись права і свободи, коли необхідна взаємна гармонізація права або свободи особи з іншими конституційними нормами, засадами або цінностями, а також для забезпечення реалізації охоронюваних цінностей [16, с. 114]. Так, під час військового стану, що був об'явлений, з початку широкомасштабної війни росії проти України, обмежуються права і свободи громадян для виконання завдань захисту національних інтересів.

Протидія злочинності є завданням, що відображає сутність правоохоронної діяльності державних органів. При виконанні даного завдання здійснюється комплекс організаційно-правових, управлінських та виховних заходів, спрямованих на виявлення й ліквідацію наявної в суспільстві злочинної активності, усунення завданих нею шкідливих наслідків, виявлення та усунення умов і факторів, що сприяють виникненню та процвітанню злочинності [15, с. 142].

Важливим завданням є надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Надання поліцією допомоги стосується конкретних ситуацій, в яких вона повинна бути зобов'язана втручатися, наприклад, коли потрібно надати допомогу людині в небезпеці або допомагати людям зв'язатися з іншими органами влади або соціальними службами [17, с. 345]. Це є актуальним під час війни в Україні, коли багато людей потерпають від агресії росії.

Зауважимо, що сучасні завдання поліції визначаються поняттям «публічні послуги», які виконує поліція, здійснюючи забезпечення публічного порядку та безпеки, охорону прав громадян, протидію злочинності тощо. Надання поліцейських послуг є новелою у діяльності поліції, тому що змінилась направленість її діяльності – допомога населенню, якісний поліцейський сервіс замість карально-репресивних повноважень [12, с. 220].

Особливим завданням, що виконує Департаменту захисту інтересів суспільства і держави є здійснення оперативно-розшукової діяльності з попередження, виявлення та припинення правопорушень, у тому числі вчинених учасниками та членами організованих груп і злочинних організацій.

Висновки. Таким чином, поняття мета й завдання співвідносяться як загальне і конкретне, де завдання безпосередньо пов'язані із загальною метою, на досягнення якої спрямоване виконання завдання. При цьому, наявність поставленої мети дає змогу визначити завдання діяльності державних органів.

Метою діяльності Департаменту захисту інтересів суспільства і держави є забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, що є результатом його діяльності, який досягається через виконання покладених на нього завдань.

Особливість завдань, які виконує ДЗІСД заключається в тому, що з одного боку він здійснює публічні послуги, а з другого боку реалізує особливі завдання у сфері оперативно-розшукової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379.
2. Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. 468 с.
3. Марченко Б. М. Адміністративна діяльність Державної прикордонної служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07., Дніпропетровськ, 2009. С. 220.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови /за ред. В.Т. Бусел. К. - Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

5. Денисюк Д. Завдання Національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 100-104.
6. Катрич Д. К. Мета та завдання Національної поліції України: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 3 Том 2. С. 18-21.
7. Салманова О. Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України: монографія. Харків: Панов, 2016. 460 с.
8. Огороднікова І. І., Колосов О. О. Європеїзація органів внутрішніх справ. Перехід до європейських цінностей. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 37-43.
9. Шило Є. П. Мета та завдання діяльності Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 85-89.
10. Крищенко А. Є. Завдання та функції Національної поліції як учасника адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 121-130.
11. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. 3: 3 / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. 744 с.
12. Кочеров М. В. Адміністративно-правове забезпечення реформ у Національній поліції України. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 457 с.
13. Офіційний сайт Національної поліції: URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-zaxistu-interesiv-suspilstva-i-derzhavi-nacjonalnoji-policziji-ukrajini.html>
14. Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. коментар / О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; передм. В. В. Сокурєнка; Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України. Харків: Торговий дім «Золота миля», 2016. 408 с.
15. Ластович Д. М. Місце та значення поліцейських послуг в діяльності національної поліції. *Форум права: електор. наук. фах. видання*. 2016. № 1. С. 141-146.
16. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 445 с.
17. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство /за ред. О.А. Банчука. К.: Москаленко О.М., 2013. 588 с.

REFERENCES:

1. Pro Natsionalnu politsiiu. (2015, July 2). [On the National Police]. *Zakon Ukrainy* № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, № 40-41, 379. [in Ukrainian].
2. Prymachenko, D. V. (2007). Administrativna diialnist mynykh orhaniv u sferi realizatsii mytnoi polityky derzhavy. [Administrative activity of customs bodies in the field of implementation of state customs policy]. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. 468. [in Ukrainian].
3. Marchenko, B. M. (2009). Administrativna diialnist Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. [Administrative activity of the State Border Guard Service of Ukraine]. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. 220. [in Ukrainian].
4. Busel, V.T. (2003). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 1440. [in Ukrainian].
5. Denysiuk, D. (2016), *Zavdannia Natsionalnoi politsii Ukrainy: problemy zakonodavchoho zakriplennia*. [Tasks of the National Police of Ukraine: problems of legislative consolidation]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 8. 100-104. [in Ukrainian].
6. Katrych, D. K. (2017) *Meta ta zavdannia Natsionalnoi politsii Ukrainy: teoretyko-pravovyi aspekt*. [Purpose and tasks of the National Police of Ukraine: theoretical and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia Yurydychni nauky*. Vyp. 3 Tom 2. 18-21. [in Ukrainian].
7. Salmanova, O. Yu. (2016), *Pravovi akty v upravlinskii diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy*. [Legal acts in the management activities of the National Police of Ukraine] *monohrafiia*. 460. [in Ukrainian].
8. Ohorodnikova, I. I., & Kolosov O. O. (2015). *Yevropeizatsiia orhaniv vnutrishnikh sprav. Perekhid do yevropeiskyykh tsinnostei*. [Europeanization of law enforcement agencies. Transition to European values]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 3. 37-43. [in Ukrainian].
9. Shylo, Ye. P. (2017). *Meta ta zavdannia diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy yak tsentralnoho orhanu vykonavchoi vlady*. [The purpose and objectives of the National Police of Ukraine as a central executive body]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. 85-89. [in Ukrainian].
10. Kryshchenko, A. Ye. (2017). *Zavdannia ta funksiis Natsionalnoi politsii yak uchasnika administrativno-pravovykh vidnosyn u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku*. [Tasks and functions of the National Police as a participant in administrative and legal relations in the field of public safety and order]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2. 121-130. [in Ukrainian].
11. Hnatiuk, H.M., & Chertoryzka, T.K. [Eds.]. *Slovnyk ukrainskoi movy*. (1972). [Dictionary of the

Ukrainian language]. Т.3. 744. [in Ukrainian].

12. Kocherov, M. V. (2021). Administratyvno-pravove zabezpechennia reform u Natsionalnii politzii Ukrainy. [Administrative and legal support of reforms in the National Police of Ukraine]. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. 457. [in Ukrainian].

13. Ofitsiyni sait Natsionalnoi politzii. [Official site of the National Police]. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-zaxistu-interesiv-suspilstva-i-derzhavi-naczionalnoji-policziji-ukrajini.html> [in Ukrainian].

14. Sokurenko, V.V. [Ed.] Bezpalova, O.I., Melnyk, K.Iu., Yukhno O.O. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiuu». 2016 [Law of Ukraine "On the National Police"]. nauk.-prakt. komentar 408. [in Ukrainian].

15. Lastovych, D. M. (2016). Mistse ta znachennia politseiskykh posluh v diialnosti natsionalnoi politzii. [The place and importance of police services in the activities of the national police]. Forum prava: elektor. nauk. fakh. vydannia. № 1. 141-146. [in Ukrainian].

16. Pronevych, O. S. (2011). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti politzii (militsii) Nimechchyny, Polshchi ta Ukrainy. [Organizational and legal principles of the police (militia) of Germany, Poland and Ukraine]. dys. ... d-ra yuryd. nauk. 445. [in Ukrainian].

17. Banchuk, O.A [Ed.], Moskalenko, O.M. (2013). Status politzii: mizhnarodni standarty i zarubizhne zakonodavstvo. [Police status: international standards and foreign legislation] 588. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 351.74

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-133-137

Томіліна Ірина Петрівна,

аспірантка кафедри публічного управління та адміністрування

Національної академії внутрішніх справ

e-mail: tomilinaip@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4519-9642>

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ

В статті відзначається, що публічна безпека і порядок є лакмусом рівня рівноваги суспільства, ефективності функціонування правоохоронної системи та має безпосередній вплив на рівень злочинності. Важливе місце в цій діяльності відведено підрозділам Національної поліції.

Адміністративний нагляд, як діяльність поліції превентивного характеру у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, має вчинятись з урахуванням функціональних повноважень, правових приписів, шляхом впливу на рівень правосвідомості населення, поведінку кожного суб'єкта суспільних правовідносин, заради досягнення конкретної мети – належний рівень правопорядку в державі в цілому або окремої адміністративно-територіальної одиниці безпосередньо.

Ключові слова: превентивні заходи, публічна безпека, правопорядок, адміністративний нагляд.

Tomilina I. PREVENTIVE MEASURES OF THE NATIONAL POLICE AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION IN THE FIELD OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER

The article notes that public safety and order is a litmus test of the level of balance of society, the effectiveness of the law enforcement system and has a direct impact on crime. An important place in this activity is given to units of the National Police.

Administrative supervision, as a preventive activity of the police in the field of public safety and order, should be carried out taking into account the functional powers, legal requirements, by influencing the level of legal awareness of the population, the behavior of each subject of public relations. the state as a whole or a separate administrative-territorial unit directly.

Key words: preventive measures, public safety, law and order, administrative supervision.

Постановка проблеми. Враховуючи те, що Україна наразі перебуває у стані війни, загострено економічну та соціальну ситуацію, пріоритетності набуває питання безпеки національного масштабу. Це, в свою чергу, стимулює зростання ролі держави та її органів і посадових осіб в напрямку забезпечення безпеки громадян та інших осіб, які перебувають на її території на законних підставах. Реалізація поставлених завдань потребує запровадження відповідних дієвих правових норм, певного механізму і правових форм їх реалізації та міри відповідальності за їх порушення.

Значного поширення в сучасному суспільстві, яке зазнає руйнування багатьох постулатів людяності

та норм міжнародного права, набувають такі явища як «сепаратизм» і «колаборація». Вказані суспільні загрози змушують Україну, як державу суверенну, демократичну, рухатись шляхом реформування законодавства та вдосконалення процедури функціонування правоохоронної системи у сфері забезпечення національної безпеки. Одним із таких напрямків діяльності держави виступає удосконалення процедури реалізації функцій та завдань Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Першим кроком на цьому шляху стало прийняття Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, яким до завдань поліції віднесено надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Статтею 1 вказаного закону Національну поліцію України визнано центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. [1].

Важливість питання забезпечення публічної безпеки і правопорядку підкреслено Національною стратегією у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021, в якій зазначено, що в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України та тимчасової окупації її території, проблема захисту прав і свобод людини є особливо гострою, у кризових ситуаціях ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства. Крім того підкреслюється, що забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях [2].

Проте, на законодавчому рівні не визначено поняття адміністративного нагляду у сфері публічної безпеки і порядку, і саме через відсутність чіткої правової регламентації даної правової категорії в наукових колах наводяться різні авторські визначення, що потребує вироблення узагальненого розуміння даного виду діяльності поліції. Крім того, потребує детального дослідження питання визначення форм реалізації адміністративного нагляду Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання адміністративного нагляду з боку правоохоронних органів, в тому числі і Національної поліції, у сфері публічної безпеки і порядку, шляхом жвавих дискусій, приділяється увага в працях В.Б.Авер'янова, О.М.Бандурки, О.В. Батраченка, Д.Н.Бахраха, Ю. П. Битяка, Л. П. Коваленко, А. Т. Комзюка, Я. О. Лакійчук, В. Г. Фатхутдінова, О. Н. Ярмиша та ін.

Мета статті полягає в дослідженні поняття адміністративного нагляду Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку та форм його реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тож для досягнення поставленої мети дослідження, вважаємо за необхідне визначити сутність правової категорії «публічна безпека і порядок», враховуючи те, що Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII наряду з цим терміном використовує категорію «громадська безпека».

О.В. Батраченко вважає, що категорія «публічна безпека» більш точно відображає сучасні тенденції суспільного та державного розвитку у напрямі, що відповідає пріоритетності життя, здоров'я та особистої безпеки людини та громадянина, її благополуччя та добробуту [3, с. 85].

Ж. Ведель використовує термін «публічний порядок» як необхідну умову нормального функціонування суспільства, умову забезпечення певним мінімумом державних гарантій. Зміст публічного порядку, на його думку, залежить від стану суспільних відносин, тобто забезпеченості безпеки моральних і майнових інтересів особи, захисту суспільства від протиправних посягань на його інтереси, створення умов для нормального життя і спокою [4, с. 12].

Публічна безпека і порядок характеризуються таким рівнем урегульованості відносин в середині суспільства, що будь-який учасник цих відносин, не зважаючи на його правовий статус, бажає на добровільних засадах дотримуватись правових приписів та загальноприйнятих правил поведінки за для досягнення конкретної мети – правопорядку.

В.Є. Барба висловлює власну пропозицію щодо закріплення в законодавстві поняття – публічна безпека і порядок – як урегульовану правовими та іншими соціальними нормами систему суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, попередження злочинів та проступків, повагу до честі й людської гідності, дотримання норм суспільної моралі і порядку [5, с. 36].

З огляду на запропоновані визначення можна стверджувати, що публічна безпека і порядок є лакмусом рівня рівноваги суспільства, ефективності функціонування правоохоронної системи та має безпосередній вплив на рівень злочинності. Важливе місце в цій діяльності відведено підрозділам Національної поліції.

Як відзначає В. Развадовський, суспільні відносини у сфері громадської безпеки мають такі ознаки: установлюються стосовно забезпечення безпеки не лише невизначеної кількості осіб, а й невизначеного кола правоохоронюваних інтересів; гарантують безпеку інших суспільних цінностей (особи, власності тощо), створюючи навколо них своєрідну захисну оболонку, яка запобігає завданню насильницької шкоди. Порушення відносин громадської безпеки – учинення відповідних правопорушень – полягає в заподіянні шкоди благам, які охороняють самостійні правові норми; відносини громадської безпеки спрямовані на те, щоб попередити шкоду від джерел і видів діяльності, які становлять підвищену небезпеку для оточуючих

(транспорт, виробництво, зброя, інші загально небезпечні предмети) [6, с. 40].

Враховуючи функціональну складову і правовий статус Національної поліції в цілому, та її підрозділів зокрема, варто відзначити про наділення їх спеціальним статусом у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку і безпосередніми повноваженнями в цьому напрямку функціонування правоохоронної системи.

Забезпечення публічної безпеки та порядку, це діяльність уповноваженого на підставі законодавства органу держави, яка складається з певних елементів (етапів). Проте, перед тим як переходити до їх розгляду та аналізу вважаємо за необхідне з'ясувати суть самої категорії «забезпечення».

В тлумачному словнику, термін «забезпечувати» означає дію, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [7, с. 375].

В своєму дослідженні Н.Н. Перепелиця та В.Ю. Журавльов характеризують термін «забезпечення» в двох значеннях – теоретичному та практично-функціональному. Так в теоретичному значенні термін «забезпечення» автори розглядають – як сукупність засобів, інструментів, умов, визначених і таких, що сприяють вирішенню певних завдань. В практично-функціональному значенні цей термін розглядається як сукупність напрямів створення визначених вище засобів та умов, визначень порядку і правил їх апробації, впровадження та використання в практичних сферах діяльності [8, с.146].

Тож адміністративний нагляд Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку можна характеризувати як діяльність, із застосуванням певних превентивних засобів та дотримання законодавчо визначених умов, направлену на досягнення бажаного, конкретно визначеного результату, з дотриманням процедурних правил і законних прав, свобод та інтересів особи, на основі принципу людиноцентризму.

З огляду на це, В.А. Троян обґрунтовує створення поліції саме як публічно-сервісної служби, що відображає прагнення влади змусити правоохоронну систему служити інтересам громадян і суспільству в цілому, захищати та сприяти нормальній реалізації цих інтересів. Реалізація публічно-сервісної функції Національної поліції України полягає у сприянні громадянам у реалізації їх прав і законних інтересів, трансформується в публічно-сервісні відносини та забезпечує реалізацію ідеї людиноцентризму в сфері публічного управління [9, с.18].

Якщо публічний порядок втілюється у створенні обстановки суспільного спокою, сприятливих зовнішніх умов життєдіяльності людей, що забезпечує нормальний ритм суспільного життя, то публічна безпека проявляється у створенні безпечних умов при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки та проведення робіт підвищеної небезпеки. Публічний порядок досягається в результаті впорядкування суспільних відносин за допомогою всіх форм нормативного регулювання, чи то норм моралі, традицій, правових норм, тоді як публічна безпека - тільки з використанням правових та технічних норм.

При порушенні відносин у сфері публічної безпеки характерно наступне: по-перше, загроза створюється не конкретній особі, а значному колу осіб, які представляють оточення, в якому проявляється дія джерела підвищеної небезпеки чи стихійних сил природи; по-друге, наслідки в таких ситуаціях більш значні та тяжкі, ніж зазіхання на особисту безпеку громадянина; по-третє, як регулятор відносин в цій галузі виступають різні організаційно-технічні (технологічні) правила, норми та стандарти, що визначають порядок придбання, перевезення, зберігання, використання, застосування джерел підвищеної небезпеки, у тому числі правила з безпечного ведення певних робіт, дорожнього руху, придбання, транспортування, зберігання та використання вибухових матеріалів, сильнодіючих отруйних речовин тощо.

В ході провадження адміністративного нагляду у сфері публічної безпеки та порядку, на підставі норм Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, працівникам поліції надано право застосування превентивних поліцейських заходів та заходів примусу.

Варто відзначити, що заходи попереджувального (превентивного) характеру наділяються певними специфічними ознаками. Виділення кола таких ознак дає можливість встановити механізм дії таких заходів, а також підстави та умови, форми їх застосування, що мають регламентуватись нормами чинного законодавства, з метою уникнення порушення прав людини в ході їх застосування.

На переконання Л.П. Коваленко, превентивні заходи здійснюються, перш за все, задля профілактики правопорушень і з метою запобігання можливості доведення незаконного наміру на початкових стадіях. При цьому сутність таких заходів полягає в застосуванні працівниками поліції комунікативних заходів щодо особи без залучення фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї [10, с. 61].

Я.О. Лакійчук характеризує превентивні заходи як комплекс дій реактивного, контрольно-наглядового, реєстраційного, дозвільно-облікового, інформаційно-аналітичного, обмежувального характеру, метою яких є попередження, профілактика та запобігання вчиненню правопорушень у всіх галузях життєдіяльності суспільства [11, с. 123].

В наукових працях О. М. Бандурки та О. І. Безпалової превентивні поліцейські заходи характеризуються як дії або комплекс дій, що обмежують певні права і свободи людини, використання яких не завжди пов'язане із протиправною поведінкою конкретних осіб і які застосовуються відповідно до закону задля забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень із дотриманням установлених законом вимог. Отже, ці заходи мають чітку профілактичну спрямованість і орієнтацію на захист інтересів публічної

безпеки і порядку, на недопущення вчинення правопорушень [12, с. 109].

Стаття 31 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII визначає перелік таких превентивних заходів: 1) перевірка документів особи; 2) опитування особи; 3) поверхнева перевірка і огляд; 4) зупинення транспортного засобу; 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи; 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; 11) поліцейське піклування [1].

Підставами для застосування поліцейського заходу є юридичні та фактичні передумови. До юридичних передумов застосування поліцейського заходу слід віднести: 1) закріплення на рівні Закону України «Про Національну поліцію» покладених на поліцію повноважень щодо застосування певних поліцейських заходів; 2) законодавчо закріплені вимоги, порядок і процедура вчинення та оформлення поліцейських заходів; 3) законодавчо закріплені умови, за яких може застосовуватися той чи інший поліцейський захід. Фактичні передумови застосування поліцейських заходів також нормативно закріплені та визначаються із урахуванням покладених на поліцію повноважень. Тільки за наявності фактичних та юридичних умов поліцейські можуть учинити відповідні дії або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини, із дотриманням нормативно закріплених вимог до їх учинення [13, с. 88].

Адміністративний нагляд, як діяльність поліції превентивного характеру у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, має вчинятись з урахуванням функціональних повноважень, правових приписів, шляхом впливу на рівень правосвідомості населення, поведінку кожного суб'єкта суспільних правовідносин, заради досягнення конкретної мети – належний рівень правопорядку в державі в цілому або окремої адміністративно-територіальної одиниці безпосередньо.

Така діяльність як адміністративний нагляд у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку характеризується наявністю певних форм його провадження, до яких можна віднести:

- виявлення факторів та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, які посягають на публічну безпеку і порядок, з метою упередження та/або усунення їх негативних наслідків;
- моніторинг рівні правомірності поведінки всіх учасників суспільних відносин та достатності і ефективності превентивної діяльності Національної поліції у сфері публічної безпеки і порядку, шляхом здійснення патрулювання;
- визначення рівня загрози публічній безпеці і порядку в діях учасників суспільних правовідносин;
- пред'явлення правомірної вимоги особі щодо необхідності дотримання публічної безпеки і порядку та припинення протиправних дій;
- вжиття відповідних превентивних поліцейських заходів, що відповідають рівню існуючої загрози з обов'язковим дотриманням законних прав та інтересів особи.

Висновки. Отже, адміністративний нагляд у сфері публічної безпеки і порядку характеризується як коло дій превентивного змісту та направленості, що забезпечує високий рівень правопорядку, правомірності поведінки суб'єктів суспільних правовідносин та дотримання прав, свобод та інтересів особи в межах держави або адміністративно-територіальної одиниці.

Застосуванням передбачених законодавством превентивних поліцейських заходів Національна поліція забезпечує додержання законів, усунення факторів, що сприяють вчиненню правопорушень, зростання рівня правосвідомості суспільства тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
2. Про Національну стратегію у сфері прав людини. Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#top>
3. Батраченко О.В. Поняття та ознаки публічної безпеки та порядку як об'єктів адміністративно-правової охорони. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29, ч. 2, Т. 3. С. 84-86.
4. Ведель Ж. Административное право Франции Ж. Ведель : под ред. М.А. Крутоголова. М. : Прогресс. 1973. 512 с.
5. Барба В. Є. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 32-36. URL: www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/10.pdf
6. Развадовский В. Деятельность милиции по обеспечению безопасности дорожного движения. *Юридический вестник*. 1999. № 1. С. 39-41.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К. Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.

8. Перепелица Н.Н., Журавлев В.Ю. Взаимодействие систем информационного и аналитического обеспечения оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. *Право і безпека*. 2014. № 3 (54). С. 145-150.
9. Троян В.А. Завдання та функції Національної поліції України як складова реалізації її публічно-сервісної діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (75). С. 12-18.
10. Коваленко Л.П. Поліцейські заходи патрульної поліції. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 4. С. 59-64.
11. Лакійчук Я.О. До характеристики організаційних заходів поліції щодо здійснення нею превентивних заходів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1. Т. 4. С. 121-126.
12. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС. 2017. 242 с.
13. Домброван Н.В., Избаш К.С. Превентивні заходи реагування поліції на правопорушення. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 84-90. URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3\(9\)_2020/13.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3(9)_2020/13.pdf)

REFERENCES:

1. Pro Natsionalnu politsiiu. (2015, July 2). [On the National Police]. *Zakon Ukrainy № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), № 40-41, 379*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
2. Pro Natsionalnu stratehiu u sferi prav liudyny. (2021, March 24), [On the National Strategy for Human Rights]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 119/2021*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#top> [in Ukrainian].
3. Batrachenko, O.V. (2014). Poniattia ta oznaky publichnoi bezpeky ta poriadku yak ob'ektiv administratyvno-pravovoi okhorony. [Concepts and signs of public safety and order as objects of administrative and legal protection]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 29, ch. 2, T. 3. 84-86. [in Ukrainian].
4. Krutogolov, M.A. [Ed.] (1973), *Administrativnoe pravo Frantsii*. [French administrative law]. 512. [in Russian].
5. Barba, V. Ye. (2018). Poniattia publichnoi bezpeky i poriadku yak ob'iekta vzaiemodii terytorialnykh pidrozdiliv natsionalnoi politsii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia. [The concept of public security and the order of the object of interdependence of territorial subdivisions of the national police with the bodies of local self-regulation]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4. Ch. 1. 32-36. Retrieved from: www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/10.pdf [in Ukrainian].
6. Razvadovskiy, V. (1999), *Deyatel'nost' militsii po obespecheniyu bezopasnosti dorozhnogo dvizheniya*. [Police activities to ensure road safety] *Yuridicheskiy vestnik*. № 1. 39-41. [in Russian].
7. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 1728. [in Ukrainian].
8. Perepelitsa, N.N., Zhuravlev, V.Yu. (2014) *Vzaimodeystvie sistem informatsionnogo i analiticheskogo obespecheniya operativno-rozysknoy deyatelnosti organov vnutrennih del*. [Interaction of systems of information and analytical support for operational-search activities of internal affairs bodies]. *Pravo i bezpeka*. № 3 (54). 145-150. [in Ukrainian].
9. Troian, V.A. (2016). *Zavdannia ta funktsii Natsionalnoi politsii Ukrainy yak skladova realizatsii yii publichno-servisnoi diialnosti*. [Tasks and functions of the National Police of Ukraine as a component of the implementation of its public service activities]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (75). 12-18. [in Ukrainian].
10. Kovalenko, L.P. (2016). *Politseiski zakhody patrolnoi politsii*. [Police patrol activities]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. № 4. 59-64. [in Ukrainian].
11. Lakiichuk, Ya. O. (2018) *Do kharakterystyky orhanizatsiinykh zakhodiv politsii shchodo zdiisnennia neiu preventyvnykh zakhodiv*. [To characterize the organizational measures of the police to implement preventive measures]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1. T. 4. 121-126. [in Ukrainian].
12. Bandurka, O.M. [Ed.] (2017). *Administratyvna diialnist politsii u pytanniakh ta vidpovidiakh*. [Administrative activities of the police in questions and answers]. 242. [in Ukrainian].
13. Dombrovan, N.V., Izbash, K.S. (2020). *Preventyvni zakhody reahuvannia politsii na pravoporushennia*. [Preventive measures of police response to offenses]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vypusk 3 (9). 84-90. Retrieved from: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3\(9\)_2020/13.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3(9)_2020/13.pdf) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 341.456

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-138-142

Чорний Сергій Володимирович,
аспірант Науково-дослідного інституту публічного права
e-mail: demidenkov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9383-4703>

МІЖНАРОДНІ АКТИ, ЯКІ РОЗПОВСЮДЖУЮТЬСЯ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ НЦБ ІНТЕРПОЛ

Розкрито систему міжнародних актів, які розповсюджуються на організацію діяльності підрозділів НЦБ Інтерпол.

Відзначено, що система міжнародних правових актів є базисом для розроблення та прийняття відповідних норм національного законодавства, що спрямована на удосконалення діяльності національного центрального бюро, розроблення методів та форм міжнародного поліцейського співробітництва, вжиття комплексу заходів, які спрямовані на протидію та боротьбу з транснаціональними організованими злочинами, які вчиняються з використанням сучасних технологій та становлять як внутрішньо-державну, так і міжнародну загрозу законності та правопорядку.

Департамент міжнародного поліцейського співробітництва є структурним підрозділом Національної поліції України, діяльність якого безпосередньо здійснюється у тісній взаємодії між Міжнародною організацією кримінальної поліції Інтерпол та Європол. Саме тому, для виконання поставлених завдань та досягнення цілей такої діяльності особливо важливу роль відіграють міжнародні нормативно-правові акти, які ратифікувала Україна.

До міжнародних актів, які розповсюджуються на організацію діяльності підрозділів НЦБ Інтерпол належать: Статут міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ; Європейська конвенція про видачу правопорушників; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах; Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Конвенція про кіберзлочинність; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.

Статут міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ формує основи діяльності НЦБ Інтерпол, визначає його правовий статус, напрямки діяльності та взаємодію з міжнародною організацією Інтерпол, завдання та функції діяльності, особливості та порядок міжнародної взаємодії НЦБ Інтерполу в Україні з іншими представництвами НЦБ.

Ключові слова: НЦБ Інтерпол, міжнародні акти, МОКП Інтерпол, кримінальна поліція, правове регулювання.

Chorniy S. INTERNATIONAL ACTS THAT APPLY TO THE ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF UNITS OF THE NCB INTERPOL

The system of international acts that apply to the organization of the activities of units of the NCB Interpol is revealed.

It is noted that the system of international legal acts is the basis for the development and adoption of relevant national legislation aimed at improving the activities of the National Central Bureau, developing methods and forms of international police cooperation, taking a set of measures to combat and combat transnational organized crime. which are committed with the use of modern technologies and pose both a domestic and international threat to law and order.

The Department of International Police Cooperation is a structural unit of the National Police of Ukraine, whose activities are carried out directly in close cooperation between the International Criminal Police Organization Interpol and Europol. That is why international normative legal acts ratified by Ukraine play a particularly important role in fulfilling the set tasks and achieving the goals of such activities.

The international acts that apply to the organization of the activities of units of the NCB Interpol include: Charter of the International Organization of Criminal Police - INTERPOL; European Convention on the Extradition of Offenders; European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters; Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters; Cybercrime Convention; United Nations Convention against Transnational Organized Crime.

The Charter of the International Criminal Police Organization - INTERPOL forms the basis of the Interpol NCB, determines its legal status, activities and interaction with the international organization Interpol, tasks and functions, features and procedure of international interaction of the Interpol NCB in Ukraine with other NCB offices.

Key words: NCB Interpol, international acts, IOCP Interpol, criminal police, legal regulation.

Постановка проблеми. Ст. 9 Конституції України встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [1].

Порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового забезпечення діяльності підрозділів НЦБ Інтерпол були предметом дослідження В.А. Бабич, О.М. Бандурка, Я.М. Бельсон, І.П. Блищенко, С.В.Бородін, В.М. Волженкіна, О.І. Виноградова, Л.Н. Галенська, В.П. Зімін, Г.В. Ігнатенко, І.І. Карпец, М.О. Корнієнко, В.Н. Кудрявцев, В.С. Кузьмічов, О.І. Леженіна, Є.Г. Ляхов, В.В. Меркушин,

В.С.Овчинський, В.П. Панов, Г.Л. Прокопенко, К.С. Родіонов, В.Ш. Табалдієва та інші.

Метою статті є визначення системи міжнародних актів, які урегулюють діяльність підрозділів НЦБ Інтерполу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментальним міжнародним нормативно-правовим актом є Статут міжнародної організації кримінальної поліції - ІНТЕРПОЛ її цілями є: 1) забезпечувати та підтримувати найширшу взаємну допомогу між усіма органами кримінальної поліції в межах законодавства різних країн та в дусі Загальної декларації прав людини; 2) створювати та розвивати всі інституції, які можуть ефективно сприяти попередженню та припиненню загально-кримінальних злочинів. Будь-яка країна може уповноважити як Члена Організації будь-який офіційний поліцейський орган, функції якого відповідають основам діяльності Організації. Звернення про набуття членства подається Генеральному секретареві уповноваженим урядовим органом. Рішення про набуття членства ухвалюється Генеральною Асамблеєю більшістю у дві третини голосів [3].

Міжнародна організація кримінальної поліції - ІНТЕРПОЛ складається з: - Генеральної Асамблеї; - Виконавчого комітету; - Генерального секретаріату; - Національних центральних бюро; - Радників; - Комісії з контролю файлів. Генеральна Асамблея є найвищим органом Організації. Вона складається з делегатів, яких призначають Члени Організації. Кожний Член Організації може бути представлений одним або декількома делегатами; однак кожна країна може мати лише одного керівника делегації, який призначається компетентним урядовим органом цієї країни [3].

Статтями 31-33 Статуту міжнародної організації кримінальної поліції - ІНТЕРПОЛ визначено, що для досягнення своїх цілей Організація потребує постійного та активного співробітництва своїх Членів, які в рамках повноважень та згідно із законодавством їхніх країн мають робити все можливе для сумлінної участі в її діяльності. Для забезпечення зазначеного співробітництва кожна країна має визначити орган, який діятиме як Національне центральне бюро. Цей орган має забезпечувати взаємодію з: а) різними відомствами своєї країни; б) тими органами інших країн, які діють як Національні центральні бюро; в) Генеральним секретаріатом Організації. У випадку тих країн, у яких положення ст. 32 не можуть бути застосовані або не дозволяють здійснювати ефективне централізоване співробітництво, Генеральний секретаріат спільно з цими країнами визначає найбільш прийнятні альтернативні способи співробітництва [3].

Нормативною основою діяльності Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України, що є національним центральним бюро Інтерполу в Україні є положення Статуту міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ, які формують основи діяльності даного органу, визначають його правовий статус, напрямки діяльності та взаємодію з міжнародною організацією Інтерпол.

Положенням про Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції визначено, що головними завданнями даного підрозділу Національної поліції України є здійснення міжнародного співробітництва з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань, що належать до компетенції поліції, Інтерполу та Європолу, а також реалізацію повноважень щодо здійснення представництва та забезпечення виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі та Європол.

Статтею 542 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у цьому Кодексі, форми співробітництва під час кримінального провадження [4].

Пріоритетними напрямками діяльності Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва в напрямку міжнародного співробітництва є супроводження розслідувань, міжнародний розшук осіб, розшук транспортних засобів, оперативне реагування, підтримка операцій Європолу. Юридичними підставами міжнародного співробітництва в кримінально-правовій сфері є міжнародні угоди, конвенції, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Одним з таких міжнародно-правових актів є *Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.)*, яку Україна ратифікувала 29 травня 1997 р. Згідно даної Конвенції сторони зобов'язуються видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених в цій Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої Сторони за вчинення правопорушення або які розшуковуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою [5].

Видача правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які караються за законами запитуючої Сторони та запитуваної Сторони позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою на максимальний термін не менше одного року чи більш суворим покаранням. Якщо особа визнається винною і вирок про ув'язнення або постановою про утримання під вартою проголошується на території запитуючої Сторони, термін призначеного покарання має складати не менше чотирьох місяців [5].

Для видачі особи складається запит у письмовій формі і надсилається по дипломатичних каналах. Інші шляхи передачі запитів можуть бути встановлені за прямою згодою між двома або декількома Сторонами. Запит супроводжується: а) оригіналом або завіреною копією обвинувального вироку та

постанови суду або постанови про негайне затримання чи ордера на арешт або іншого розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури, передбаченої законодавством запитуючої Сторони; b) викладом правопорушень, за які вимагається видача. Час і місце їх вчинення, їх юридична кваліфікація і посилання на відповідні правові положення зазначаються як найточніше; c) копією відповідних законодавчих актів або, коли це неможливо, викладом відповідного закону і, по можливості, як найточнішим описом відповідної особи, а також будь-якою іншою інформацією, яка може сприяти встановленню її особистості та громадянства [5].

Окрім того, уповноважений підрозділ Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України має право за запитом Сторони вживати заходи для тимчасового арешту.

У термінових випадках компетентні органи запитуючої Сторони можуть звертатися із запитом про тимчасовий арешт розшукуваної особи. Компетентні органи запитуючої Сторони вирішують це питання відповідно до свого законодавства. У запиті про тимчасовий арешт повідомляється про існування одного з документів (обвинувальний вирок та постанова суду або постанова про негайне затримання чи ордера на арешт або інше розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури) і намір надіслати запит про видачу правопорушника. В ньому також зазначається, за яке правопорушення буде запитуватися видача, де і коли таке правопорушення було вчинене, а також, у міру можливості, опис зовнішності розшукуваної особи [5, ст.16].

Тимчасовий арешт може бути припинений, якщо, впродовж 18 днів після арешту, запитувана Сторона не отримує запиту про видачу правопорушника і відповідні документи. У будь-якому випадку цей період не може перевищувати 40 днів від дати здійснення такого арешту. Можливість тимчасового звільнення у будь-який час не виключається, однак запитувана Сторона вживає будь-яких заходів, які, на її думку, необхідні для запобігання втечі розшукуваної особи [5, ст.16].

Окремі питання співпраці в напрямку екстрадиції та взаємних дій уповноважених суб'єктів урегульовано *Конвенцією про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах* та *Європейською конвенцією про взаємну допомогу у кримінальних справах* встановлено можливість для надання правової допомоги підрозділами Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол) [6].

В розділі IV Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах «Допомога у кримінальних справах» встановлено, що договірні Сторони зобов'язуються відповідно до умов, передбаченими цією Конвенцією, за вимогою видавати один одному осіб, що знаходяться на їх території, для притягнення до кримінальної відповідальності або для приведення вироку у виконання. Видача для притягнення до кримінальної відповідальності провадиться за такі діяння, які за законами запитуючої і запитуючої Договірних Сторін є карними і за здійснення яких передбачається покарання у виді позбавлення волі на термін не менше одного року або більш тяжке покарання. Видача для приведення вироку у виконання провадиться за такі діяння, які відповідно до законодавства запитуючої і запитуючої Договірних Сторін є карними і за здійснення яких особу, видача якої потрібна, було засуджено до позбавлення волі на термін не менш шести місяців або до більш тяжкого покарання [7, ст.56].

Окремими міжнародними правовими актами, які деталізують форми міжнародного поліцейського співробітництва є міжнародні двосторонні угоди між Україною та іншими країнами з питань екстрадиції. Наразі, Україна підписала такі договори з 67 країнами, зокрема: Азербайджаном, Грузією, Естонією, Латвією, Литвою, Молдовою, Польщею, Аргентиною, із державами-членами Ради Європи, які є учасниками Європейської конвенції про видачу правопорушників за принципом взаємності: Австрія, Італія, Іспанія, Велика Британія, Німеччина, Туреччина, Швейцарія [8].

Загалом за участі Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України до іноземних держав екстрадовано 158 осіб (з 2014 по 2019 роки). З іноземних держав до України за п'ять років передали 76 осіб, хоча запитували на видачу 252 правопорушники [9].

Конвенцією про кіберзлочинність, яку Україна ратифікувала 7 вересня 2005 року визначено, що запити про взаємну допомогу або про повідомлення, пов'язані з нею або повідомлення відповідно до можуть надсилатися через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол) [10].

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності прийнята з метою сприяння співробітництву в справі більш ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею. Кожна Держава-учасниця призначає центральний орган, що несе відповідальність за одержання прохань про надання взаємної правової допомоги та або за їхнє виконання, або за їхнє перепроведення для виконання компетентним органам і має відповідні повноваження. Якщо в Державі-учасниці є спеціальний регіон або територія з окремою системою надання взаємної правової допомоги, вона може призначити особливий центральний орган, що буде виконувати таку ж функцію щодо цього регіону або території. Центральні органи забезпечують оперативне і належне виконання або перепроведення отриманих прохань. Якщо центральний орган перепроводжує прохання для виконання компетентному органу, він сприяє оперативному і належному виконанню цього прохання компетентним органом. Під час здачі на зберігання кожною Державою-учасницею її ратифікаційної грамоти або документа про прийняття або затвердження цієї Конвенції або присудження до неї Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляється про центральний орган, що призначений з цією метою. Прохання про надання взаємної правової допомоги і будь-які повідомлення щодо них перепроводжуються

центральним органам, призначеним Державами-учасницями. Ця вимога не завдає шкоди праву Держави-учасниці вимагати, щоб такі прохання і повідомлення направлялися їй по дипломатичних каналах і, у разі надзвичайних обставин, коли Держави-учасниці домовилися про це, через Міжнародну організацію кримінальної поліції, якщо це можливо [11].

Держава-учасниця, яка одержала від іншої Держави-учасниці прохання про конфіскацію доходів від злочинів, майна, устаткування або інших засобів вчинення злочинів, що знаходяться на її території, у максимальній мірі, що можлива в рамках її внутрішньої правової системи: а) направляє це прохання своїм компетентним органам з метою одержання постанови про конфіскацію і, у разі винесення такої постанови, приводить її у виконання; або б) направляє своїм компетентним органам постанову про конфіскацію, винесену судом на території запитуючої Держави-учасниці з метою виконання у тому обсязі, що зазначений у проханні, і в тій мірі, в якій вона відноситься до доходів, що знаходяться на території запитуваної Держави-учасниці, від злочинів, майна, устаткування або інших засобів вчинення злочинів [11].

Після одержання прохання, направленою іншою Державою-учасницею, під юрисдикцію якої підпадає будь-який злочин, що охоплюється цією Конвенцією, запитувана Держава-учасниця вживає заходів для виявлення, відстеження, арешту або вїмки доходів від злочину, майна, устаткування або інших засобів вчинення злочинів з метою подальшої конфіскації, постанова про яку виноситься або запитуючою Державою-учасницею або, відповідно до прохання запитуваною Державою-учасницею.

Статтею 17 даної Конвенції встановлено, що Держави-учасниці можуть розглядати можливість укладання двосторонніх або багатосторонніх угод чи домовленостей про передачу осіб, засуджених до тюремного ув'язнення або інших видів позбавлення волі за злочини, що охоплюються цією Конвенцією, для того, щоб вони могли відбувати строк покарання на їхніх територіях [11].

Для цього Держави-учасниці надають одна одній найширшу взаємну правову допомогу в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, і на взаємній основі надають одна одній іншу аналогічну допомогу, якщо запитуюча Держава-учасниця має розумні підстави підозрювати, що злочин, зазначений у пункті 1 (а) чи (б) статті 3, є транснаціональним за своїм характером і, у тому числі, що потерпілі, свідки, доходи, засоби вчинення злочинів або докази щодо таких злочинів знаходяться у запитуваній Державі-учасниці, а також що до вчинення цього злочину причетна організована злочинна група [11].

Цілями надання взаємної правової допомоги є: а) одержання показань свідків або заяв від окремих осіб; б) вручення судових документів; с) проведення обшуку і здійснення вїмки або арешту; d) огляд об'єктів і ділянок місцевості; е) надання інформації, речових доказів і оцінок експертів; f) надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи; g) виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доведення; h) сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої Держави-учасниці; і) надання будь-якого іншого виду допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної Держави-учасниці [11].

В цілях надання взаємної міжнародної правової допомоги національні центральні бюро Інтерполу держав-учасниць мають право вживати комплекс необхідних правових, організаційних, адміністративних заходів з метою досягнення поставлених завдань.

До системи таких заходів належать: а) зміцнення, або де це необхідно, установлення каналів зв'язку між їхніми компетентними органами, установами і службами для того, щоб забезпечити надійний і швидкий обмін інформацією про всі аспекти злочинів, що охоплюються цією Конвенцією, включаючи, якщо заінтересовані Держави-учасниці вважають це за належне, зв'язки з іншими видами злочинної діяльності; б) співробітництво з іншими Державами-учасницями у проведенні розслідувань у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, з метою виявлення: 1) особи, місцезнаходження і діяльності осіб, підозрюваних в участі у вчиненні таких злочинів, або місцезнаходження інших причетних осіб; 2) переміщення доходів від злочинів чи майна, отриманого в результаті вчинення таких злочинів; 3) переміщення майна, устаткування або інших засобів, що використовувалися чи призначалися для використання при вчиненні таких злочинів; в) надання, у відповідних випадках, необхідних предметів або необхідної кількості речовин для цілей аналізу чи розслідування; г) сприяння ефективній координації між їхніми компетентними органами, установами і службами і заохочення обміну співробітниками й іншими експертами, включаючи, за умови укладання заінтересованими Державами-учасницями двосторонніх угод або домовленостей, направлення співробітників по зв'язках; е) обмін з іншими Державами-учасницями інформацією про конкретні засоби і методи, які застосовуються організованими злочинними групами, включаючи, у відповідних випадках, маршрути і засоби транспорту, а також використання підроблених посвідчень особи, змінених чи підроблених документів або інших засобів приховування їхньої діяльності; є) обмін інформацією і координацію адміністративних та інших заходів, що вживаються у відповідних випадках з метою завчасного виявлення злочинів, що охоплюються цією Конвенцією [11].

Висновки. Таким чином, варто відзначити, що система міжнародних правових актів є базисом для розроблення та прийняття відповідних норм національного законодавства, що спрямована на удосконалення діяльності національного центрального бюро, розроблення методів та форм міжнародного поліцейського співробітництва, вжиття комплексу заходів, які спрямовані на протидію та боротьбу з транснаціональними

організованими злочинами, які вчиняються з використанням сучасних технологій та становлять як внутрішньо-державну, так і міжнародну загрозу законності та правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 50. Ст.540.
3. Статут міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України, 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.
5. Європейська конвенція про видачу правопорушників: міжнародний документ, Париж, 13 грудня 1957 року. Офіційний вісник України, 1998 р. № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text
6. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах: міжнародний документ, Страсбург, 20 квітня 1959 року. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 26. Ст. 1735.
7. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: Конвенція, 2005 р. №44. Ст. 2824. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009/card6#Public
8. Двосторонні міжнародні договори у сфері міжнародно-правового співробітництва. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4906>
9. Екстрадиція: які країни світу можуть видавати Україні наших втікачів. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/23/infografika/polityka/ekstradytsiya-yaki-krayiny-svitu-mozhut-vydavaty-ukrayini-nashyx-vtikachiv>
10. Конвенцією про кіберзлочинність: міжнародний документ від 01.07.2006. Відомості Верховної Ради України, 2007 р. № 65. Ст. 2535.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Pro mizhnarodni dohovory. (2004, June). [On international agreements]. Zakon Ukrainy № 1906-IV. 540. [in Ukrainian].
3. Statut mizhnarodnoi orhanizatsii kryminalnoi politzii – INTERPOL. (1956, June 13). [Statute of the International Criminal Police Organization - INTERPOL]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text [in French].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 4651-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 88. [in Ukrainian].
5. Yevropeiska konventsiiia pro vydachu pravoporushnykiv. (1957, December 13). [Eu ropean Convention on the Extradition of Offenders]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text [in French].
6. Yevropeiska konventsiiia pro vzaiemnu dopomohu u kryminalnykh spravakh (1959, April 20). [European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 26. 1735. [in French].
7. Konventsiiia pro pravovu dopomohu i pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh i kryminalnykh spravakh. (2005). [Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters]. Konventsiiia №44. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009/card6#Public [in Ukrainian].
8. Dvostoronni mizhnarodni dohovory u sferi mizhnarodno-pravovoho spivrobotnytstva. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/m/4906> [in Ukrainian].
9. Ekstradytsiia: yaki krainy svitu mozhut vydavaty Ukraini nashykh vtikachiv. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/23/infografika/polityka/ekstradytsiya-yaki-krayiny-svitu-mozhut-vydavaty-ukrayini-nashyx-vtikachiv> [in Ukrainian].
10. Konventsiiia pro kiberzlochynnist. (2006, July 1). [Cybercrime Convention]. [in Ukrainian].
11. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. (2020, 15 November). [United Nations Convention against Transnational Organized Crime]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-143-146

Швайка Микола Миколайович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: swayka1971@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1623-8024>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС»

У статті розглянуто питання сучасних підходів до розуміння сутності та змісту категорії «Адміністративний примус». Акцентовано увагу на тому, що серед широкого спектра методів державного управління значну роль відіграє адміністративний примус.

Розкрито види державно-правового примусу за різними критеріями. Зокрема адміністративно-правовий примус серед інших видів державно-правового примусу відокремлюють за предметом правового регулювання.

Визначено, що під адміністративним примусом варто розуміти імперативну діяльність, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та передбачає застосування заходів впливу щодо суб'єктів адміністративного права у разі порушення ними приписів адміністративно-правових норм.

Виокремлено риси адміністративно-примусу як окремого виду державно-правового примусу, зокрема до них належать: державно-владний характер заходів адміністративного примусу, регулювання адміністративно-правовими нормами, наявність спеціальних суб'єктів, багатоманітність заходів адміністративного примусу, вираження у формі психічного, морального, фізичного, матеріального чи організаційного впливу; специфічна природа підстав для застосування, метою застосування є припинення протиправних діянь, притягнення винних осіб до відповідальності, забезпечення громадської безпеки.

Ключові слова: державне управління, примус, адміністративний примус, адміністративно-правова санкція.

Shvayka M. MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CATEGORY "ADMINISTRATIVE FORCE"

The article, the nutrition of the current approaches to the understanding of the daily life and the substitution of the category "Administrative Primus" is considered. Emphasis is placed on the fact that among a wide range of methods of state administration, the role played by the administrative primus is significant.

The types state and legal coercion are revealed. In particular, administrative and legal coercion, among other types of state and legal coercion, is separated by the subject of legal regulation.

It is determined, that administrative coercion should be understood as an imperative activity carried out by authorized subjects of public administration and provides for the application of measures of influence against subjects of administrative law in case they violate the requirements of administrative law.

The features of administrative coercion as a separate type of state coercion are singled out, in particular they include: state-authoritative nature of measures of administrative coercion, regulation of administrative law, the presence of special subjects, variety of measures of administrative coercion, expression in the form of mental, moral, physical, material or organizational impact; the specific nature of the grounds for application, the purpose of application is to stop illegal acts, bring the perpetrators to justice, ensure public safety.

Key words: public administration, coercion, administrative coercion, administrative and legal sanction.

Постановка проблеми. Реформування української держави сприяє постійній актуалізації нових управлінських завдань та потребує швидкого реагування на існуючі й потенційні виклики в суспільстві. З одного боку, вони повинні мати консервативний, прогнозований характер, а з іншого – враховувати динаміку суспільних відносин, реагувати на зміни, забезпечувати ефективну дію на управлінські процеси, які виникають. Серед широкого спектра методів державного управління значну роль відіграє адміністративний примус, що зумовлюється потенційністю цих заходів, їх здатністю вирішувати різноманітні завдання в короткі строки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Щодо питання державного примусу як одного з основних методів в адміністративному праві досить часто звертають увагу науковці, вважаючи його одним з основних в адміністративно-правових відносинах. Водночас теоретичне обґрунтування понять державного та адміністративного примусу тією чи іншою мірою свої праці присвятили відомі вчені-адміністративісти: В.В. Галунько, В.Я. Настюк, В.І. Олефір, М.Н. Пихтін, В.Ф. Пузирний, В.О. Серьогін, С.Г. Стеценко, О.Г.Ткаченко, В.І. Трубніков, Ю.М. Фролов, Р.В. Шагієва, О.Н. Ярмиш та ін.

Метою статті є з'ясування сутнісного наповнення категорії «адміністративний примус» в сучасних умовах державотворення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Владно-примусові особливості публічного управління якісно змінюється, хоч і зберігає свою принципову природу. Здійснення загальних функцій, обслуговування

суспільних потреб не усуває застосування владно-регульовальних і примусових заходів публічного управління, але вони становлять лише допоміжну основу змісту цієї діяльності. Лише в підтримання встановленого правопорядку держава залишається непохитною і широко застосовує владно-примусові засоби.

Примус є необхідним елементом соціальної організації. Традиційно в юридичній науці будь-яке визначення права містить вказівку на його обов'язкову ознаку – примусову забезпеченість з боку держави. Саме тому примус, який здійснює держава в межах та на засадах, чітко визначених законодавством, можна вважати засобом забезпечення правопорядку, дотримання вимог, визначених нормами права [1, с. 64].

Досить часто заходами одного виду державного примусу охороняються відносини, врегульовані нормами багатьох галузей права, тобто вид примусу можна визначити залежно від того, якою галуззю права регулюються підстави і порядок застосування його заходів. Останнє характерне для заходів адміністративного примусу, якими охороняються найрізноманітніші суспільні відносини, що виникають у сфері державного управління. Державний примус є крайнім заходом, що використовується як об'єктивно необхідний. Його реалізація впливає на формування психічного укладу громадян, їхнього світогляду, сприяє виробленню звичок, правомірної поведінки [2, с. 111].

Сукупність видів (форм) державно-правового примусу може бути репрезентована у вигляді такої класифікованої системи:

1) за формою здійснення: правові форми здійснення державно-правового примусу (заходи покарання (стягнення, відповідальності); заходи припинення; заходи поновлення; заходи попереджувального впливу (превентивні заходи)); організаційні форми здійснення державно-правового примусу;

2) залежно від ступеня участі держави й особи в правовідносинах (за сферою врегулювання суспільних відносин): державно-правовий примус, який застосовується у сфері публічного права; державно-правовий примус, який застосовується у сфері приватного права. За юридичним критерієм: легітимний та нелегітимний і правовий та неправовий примус (насильство). Залежно від заходів безпосереднього здійснення державно-правового примусу: державно-правовий примус, який здійснюється заходами попереджувального впливу (превентивними заходами); заходами припинення; заходами поновлення; заходами покарання (стягнення, відповідальності);

3) залежно від способу впливу на правосвідомість і вид юридично значущої поведінки особи і суспільства: психічний, фізичний державно-правовий примус;

4) залежно від предмета правового регулювання: державно-правовий примус конституційного права, державно-правовий примус адміністративного права, державно-правовий примус цивільного права, державно-правовий примус кримінального права тощо [3, с. 13-14].

Адміністративно-правовий примус є одним із видів державно-правового примусу. Він характеризується тими самими ознаками, які характерні для останнього: це правозастосовна діяльність, спрямована на охорону правопорядку, реалізується в межах охоронних правовідносин тощо. У разі окреслення сутності адміністративно-правового примусу варто мати на увазі, що його необхідно відрізнити від примусу, передбаченого нормами адміністративного права, оскільки останній містить у собі адміністративні, дисциплінарні, матеріальні санкції.

Відповідно питання поняття й правової природи цього явища знайшли відбиття в наукових працях низки провідних вчених-адміністративістів. Так, А.Т. Комзюк розглядає адміністративний примус крізь призму застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають у їх підпорядкуванні та незалежно від їх волі й бажання, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері державного управління, за допомогою запобігання та припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення [4, с. 45].

На думку Т.О. Коломоєць, адміністративний примус – це особливий різновид державно-правового примусу, тобто визначені нормами адміністративного права способи офіційного фізичного чи психологічного впливу уповноважених державних органів на фізичних та юридичних осіб у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їхніх прав, свобод та інтересів у випадках вчинення цими особами протиправних діянь або в умовах надзвичайних обставин у межах окремого адміністративного провадження для превенції, припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, попередження й локалізації наслідків надзвичайних ситуацій [5, с. 66].

Подальший розгляд цього поняття характеризується деталізацією мети застосування примусу та форм його прояву. Так, С. Л. Дембіцька визначає адміністративний примус, як засіб забезпечення й охорони правопорядку у сфері державного управління, який виконує каральну роль і полягає у психічному, матеріальному або фізичному впливі на свідомість і поведінку людей. Серед адміністративних методів застосування саме такого примусу органами державної влади є необхідним, адже за відсутності владних методів управлінської діяльності в суспільстві пануватимуть хаос, безвладдя і свавілля. Адміністративний примус у цілому здійснює завдання охорони, розвитку і зміцнення нормальних управлінських відносин, викоринення правопорушень, усунення їх наслідків, які можуть завдати шкоди суспільним або державним

інтересам. Він є правовим засобом захисту суспільних відносин від протиправних дій, відновлення правомірного стану, забезпечення можливості практичної охорони громадського порядку, а також покарання винних осіб, які скоїли адміністративні правопорушення [6, с. 123].

На думку Ю. П. Битяка, В. Зуя та інших вчених система заходів психічного або фізичного впливу на свідомість і поведінку людей з метою досягнення чіткого виконання встановлених обов'язків, розвитку суспільних відносин у рамках закону, забезпечення правопорядку й законності. Такий погляд на вищезгадане поняття підтверджує поділ адміністративно-примусових заходів на заходи фізичного та психічного (психологічного) впливу.

Адміністративний примус має чітко визначені ознаки, які відрізняють його від інших видів державного примусу: примусовий захід застосовується як засіб забезпечення державного управління системою; застосування цього виду примусу не завжди пов'язано із здійсненням адміністративного правопорушення, яке посягає на суспільні відносини, які складаються з приводу норм та правил у сфері забезпечення пасажирських перевезень; заходи примусу і порядок їх застосування встановлюються не тільки законом, а також нормативними актами органів виконавчої влади; адміністративний примус застосовується тільки уповноваженими на те державними особами і посадовими особами, коло яких визначено нормативно-правовими актами України; процесуальний порядок застосування адміністративного примусу відрізняється досить високим рівнем оперативності, що збільшує ефективність їхньої реалізації.

Так, адміністративний примус посідає головне місце серед заходів державного примусу, оскільки його основне завдання – протидія злочинності та профілактика протизаконної поведінки всіма суб'єктами права, оскільки необхідною умовою повноцінного життя суспільства є належний громадський порядок, тобто чітке і точне дотримання правил поведінки, встановлених для його членів і обов'язкових для виконання. Але у своїй діяльності держава не обмежується встановленням тільки обов'язків, а передбачає систему юридичних гарантій, які мають забезпечувати їх здійснення. Серед гарантій певна роль належить заходам адміністративно-примусового впливу, які в найзагальнішому вигляді є засобами цілеспрямованого впливу на свідомість та поведінку людини з метою спонукання її до певної поведінки [7, с. 79]. В юридичній науці склалася й інша класифікація заходів адміністративного примусу [8, с. 425]:

1) за строком дії - ті, що застосовуються шляхом виконання певних разових дій і не пов'язані зі строком, і такі, що характеризуються тривалістю дії;

2) залежно від особи, щодо якої здійснюються, застосовуються, або, іншими словами, від об'єкту впливу, виділяють заходи, які застосовуються до юридичних осіб, до фізичних осіб, а також змішані;

3) залежно від мети застосування правової норми виділяються такі заходи: адміністративні стягнення, що застосовувалися при притягненні особи до відповідальності, як покарання особи; заходи адміністративного припинення відповідного правопорушення; заходи процесуального примусу, які забезпечують можливість визначення факту правопорушення, встановлення особи правопорушника та збирання всіх необхідних відомостей про вчинений проступок і складення відповідних процесуальних документів; відновлювальні заходи для поновлення правопорядку; заходи адміністративно-примусові, що застосовуються з метою припинення проступків;

4) залежно від наявності адміністративно-правової санкції всі заходи адміністративного примусу поділяють на: адміністративні стягнення та інші заходи, які називають по-різному, а саме: заходи адміністративного забезпечення, адміністративно-правові заходи соціального примусу, заходи припинення, які фактично мали примусову природу, але були позбавлені характеру покарання.

Висновки. Узагальнюючи підходи більшості науковців щодо визначення адміністративного примусу, вважаємо, що це імперативна діяльність, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та передбачає застосування заходів впливу щодо суб'єктів адміністративного права у разі порушення ними приписів адміністративно-правових норм.

В основу запропонованих формулювань покладені такі риси адміністративного примусу як окремого виду державно-правового примусу: а) державно-владний характер заходів адміністративного примусу, оскільки для всіх без винятку заходів примусу характерний державно-владний характер; б) регулювання адміністративно-правовими нормами, які закріплюють види щодо їх застосування; в) наявність спеціальних суб'єктів, до компетенції яких віднесено застосування заходів адміністративного примусу; г) багатоманітність заходів адміністративного примусу; г) вираження у формі психічного, морального, фізичного, матеріального чи організаційного впливу; д) специфічна природа підстав для застосування: е) метою застосування є припинення протиправних діянь, притягнення винних осіб до відповідальності, забезпечення громадської безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід, та практика реалізації : монографія. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 404 с.
2. Котляренко О. П. Роль примусу в правоохоронній діяльності військової служби правопорядку. *Бюлетень міністерства юстиції*. 2013. № 6 (140). С. 109–118.
3. Каленіченко Л. І. Система форм державно-правового примусу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1, Т. 1 (Februarie). С. 10-14.
4. Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. ...

докт. юрид. наук: 12.00.07; Національний ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 408 с.

5. Адміністративне право України : навчальний посібник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, Г.Ю. Гулевської. Київ: Істина, 2007. 216 с.

6. Дембіцька С. Л. Адміністративний примус як беззаперечний метод здійснення державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право. 2015. Вип. 31. Т.2. С. 121–124.

7. Коренева М. М. До поняття ризику в адміністративному примусі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 9-1. С. 77–80.

8. Ткаля О.В. Адміністративно-правовий вплив на неправомірну поведінку: теоретичний аспект. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Гіон, 2016. С. 425–450.

REFERENCES:

1. Kolomoiets, T. O. (2004). Administratyvnyi prymus u publicnomu pravi Ukrainy: teoriia, dosvid, ta praktyka realizatsii. [Administrative coercion in the public law of Ukraine: theory, experience, and practice of implementation]. Monohrafiia. 404. [in Ukrainian].

2. Kotliarenko, O. P. (2013). Rol prymusu v pravookhoronni diialnosti viiskovoi sluzhby pravoporiadku. [The role of coercion in law enforcement of the military law enforcement service]. Biuletен ministerstva yustytisii. № 6 (140). 109–118. [in Ukrainian].

3. Kalienichenko, L. I. (2018) Systema form derzhavno-pravovoho prymusu. [The system of forms of state and legal coercion]. Jurnalul juridic national: teorie și practică. № 1, T. 1 (Februarie). 10-14. [In Moldova]

4. Komziuk, A.T. (2002). Administratyvnyi prymus v pravookhoronni diialnosti militsii v Ukraini. [Administrative coercion in law enforcement activities of the police in Ukraine]. dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. 408. [in Ukrainian].

5. Kolomoiets, T.O., Hulievskа H.Iu., (Ed). (2007). Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. 216. [in Ukrainian].

6. Dembitska, S. L. (2015). Administratyvnyi prymus yak bezzaperechnyi metod zdiisnennia derzhavnoi vlady. [Administrative coercion as an indisputable method of exercising state power]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Serii: Pravo. Vyp. 31. T.2. 121–124. [in Ukrainian].

7. Koreneva, M. M. (2014). Do poniattia ryzyku v administratyvnomu prymusi. [To the concept of risk in administrative coercion]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia. Vyp. 9-1. 77–80. [in Ukrainian].

8. Tkalia, O.V. (2016). Administratyvno-pravovyi vplyv na nepravomirnu povedinku: teoretichnyi aspekt. [Administrative and legal influence on illegal behavior: theoretical aspect]. Pravovyi vplyv na nepravomirnu povedinku: aktualni hrani. monohrafiia. 425–450. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14 + 343.135

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-147-151

Рогатинська Ніна,
доктор юридичних наук,
в.о. зав. кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
e-mail: nina0901@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0617-6114>

Підгородецька Юля,
студентка 3 курсу юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
e-mail: y.pidhorodetska@ukr.net

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СПЕЦІАЛІСТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті зазначено важливе місце спеціаліста в кримінальному провадженні. Обґрунтовано питання про процесуальне становище спеціаліста в кримінальному провадженні, визначене чинним КПК України та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють його діяльність. Доведено, що участь спеціаліста у кримінальному провадженні має важливе значення для справи, його показання і висновки містять фактичні дані, які підлягають аналізу, співставленню з іншими матеріалами і є підставою для висновків щодо обставин справи.

Основне завдання спеціаліста полягає в тому, щоб на підставі своїх знань він сприяв слідчому у виявленні та вилученні слідів кримінального правопорушення, предметів і документів, що можуть бути речовими доказами в кримінальному провадженні, і з цією метою брав активну участь у процесуальній дії.

Досліджено поняття спеціальних знань та їх важливість на стадії досудового розслідування.

Правильне розуміння поняття спеціальних знань у кримінальному процесі – важлива умова їх використання в різних формах учасниками кримінального судочинства при розслідуванні кримінальних правопорушень згідно із вимогами закону. Спеціальні знання є елементом, що визначає процесуально-правовий статус учасників кримінальної процесуальної діяльності.

Варто зауважити, що спеціальними слід вважати знання, вміння та навички у конкретній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, набуті суб'єктом у процесі його практичної діяльності, шляхом спеціальної підготовки чи професійного досвіду.

Визначено основні процесуальні форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Це судова експертиза та участь спеціаліста під час проведення процесуальних дій.

Аргументовано, що важливим елементом процесуального статусу спеціаліста в кримінальному провадженні є його відповідальність.

Ключові слова: спеціаліст, спеціальні знання, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії.

Rohatynska N., Pidhorodetska Yu. PROCEDURAL STATUS OF THE SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The concept of a specialist in criminal proceedings is analyzed in the article. The issue of the procedural position of a specialist in criminal proceedings, determined by the current CPC of Ukraine and other regulations governing his activities, is substantiated. It is proved that the participation of a specialist in criminal proceedings is important for the case, his testimony and conclusions contain factual data that are subject to analysis, comparison with other materials and are the basis for conclusions about the circumstances of the case.

The main task of the specialist is to take an active part in the criminal proceedings. Assist the investigator, on the basis of his knowledge, in identifying and obtaining traces of criminal offenses, objects and documents that may be material evidence in criminal proceedings.

The concept of special knowledge and their importance at the stage of pre-trial investigation is studied.

Proper understanding of the concept of special knowledge in criminal proceedings is an important condition for their use in various forms by participants of criminal proceedings in the investigation of criminal offenses in accordance with the requirements of the law. Special knowledge is an element that determines the procedural and legal status of participants in criminal proceedings.

It should be noted that knowledge, skills and abilities in a particular field of science, technology, art or craft, acquired by the subject in the course of his practical activities, through special training or professional experience should be considered as special knowledge.

The main procedural forms of using special knowledge in criminal proceedings are determined. This is a forensic examination and the participation of a specialist in the conducting of proceedings.

It is reasoned that an important element of the procedural status of a specialist in criminal proceedings is his responsibility.

Key words: specialist, special knowledge, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Реформування правоохоронної системи яка відбувається сьогодні в Україні торкнулася і інституту спеціальних знань, що є важливою складовою на досудовому слідстві. З ціллю ефективного розслідування кримінального правопорушення використовуються здобутки науково-технічного прогресу, сучасні технічні засоби та інформаційні технології. У контексті пошуку та фіксації джерел кримінального правопорушення і встановлення обставин цього діяння використовуються спеціальні знання, вміння та навички певних галузей науки, технічного прогресу та практики.

В кримінальному провадженні фахівці залучаються не лише як доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження слідчих (розшукових) дій, але й гарантія якісного та ефективного виконання слідчим усього спектра своїх професійних обов'язків у конкретних умовах. Особиста участь спеціаліста в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій – це не перекладання слідчим частини своїх обов'язків, а необхідність грамотного використання спеціальних знань із різних галузей науки й техніки з метою якісного розкриття та розслідування кримінального правопорушення.

Тому, актуальність питання зумовлено тим, що сьогодні спостерігається зростання злочинності та її динамічного характеру, ускладнення і змінення способів учинення кримінальних правопорушень та застосування новітніх технічних засобів злочинцями, потребує від слідчого (прокурора, суду) звернення до спеціальних знань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні вивчалася не одним поколінням криміналістів. Дослідження правового статусу спеціаліста у кримінальному провадженні здійснювалося у працях А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Г.І.Грамовича, Ф. Е. Давудова, П. В. Данісявчюса, А. В. Дулова, П. П. Іщенко, Н. І. Клименко, З.О.Ковальчук, В. Я. Колдіна, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, Г. М. Надгорного, А. Я. Паліашвілі, М.Я.Сегая, М. О. Селіванова, З. М. Соколовського, В. В. Циркаля, А. І. Шиканова, О. Р. Шляхова та ін.

Метою статті є дослідження та з'ясування змісту поняття спеціаліста у кримінальному провадженні, теоретичне обґрунтування і аналіз його процесуального статусу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні має важливе значення для справи, його показання і висновки містять фактичні дані, які підлягають аналізу, співставленню з іншими матеріалами і є підставою для висновків щодо обставин справи.

Поняття й участь спеціаліста під час досудового розслідування завжди викликали інтерес як у теоретиків, так і в практиків, оскільки виявлення, фіксація та вилучення криміналістично значущої інформації неможливі без застосування спеціальних знань.

На думку А.Ф. Волобуєва, «спеціалістом» є будь-яка обізнана особа, котра володіє спеціальними знаннями в певній галузі і може бути залучена до участі в розкритті та розслідуванні злочинів. [1, с. 28] І.В. Пиріг визначає спеціалістом у кримінальному провадженні особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надати допомогу у виявленні, фіксації та вилученні об'єктів, що містять інформацію про злочин, здійснити консультації та технічну допомогу під час досудового розслідування і судового розгляду справи [2, с.512].

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) визначає спеціаліста як особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [3].

Згідно з п. 25 ч.1 ст. 3 КПК України спеціаліст відноситься до учасників кримінального провадження. У науковій літературі, застосовуючи класифікацію, при якій враховуються мета участі учасника в процесі, напрямок його діяльності, зв'язок останньої з завданнями кримінального провадження, ставлення до кінцевих результатів кримінального провадження, а також відповідність до структури безпосередньо Кримінального процесуального кодексу України, спеціаліст належить до осіб, які сприяють здійсненню кримінального провадження [4, с. 45]. Інші науковці відносять спеціаліста до учасників кримінального провадження, які виконують допоміжну функцію [5, с.19].

Також важливо з'ясувати відмінність між експертом і спеціалістом як суб'єктами діяльності, що спрямована на надання допомоги слідчому, існують істотні відмінності. Так, експерт на підставі проведеного дослідження складає висновок, який є самостійним джерелом доказів, а спеціаліст надає слідчому лише консультативну або технічну допомогу в межах проведення слідчої (розшукової) дії. Консультації – це науково обґрунтована порада, що надається фахівцем, тобто спеціалістом. Наприклад, фахівець-криміналіст може проконсультувати оперативних працівників про використання конкретних науково-технічних прийомів і засобів для вирішення певних завдань і можливості криміналістичних

досліджень в ситуації, що виникла. Висновки, які містяться в консультації спеціаліста, не можуть мати значення доказів. Відомості щодо фактів, виявлених спеціалістом, фіксуються в протоколі слідчої (розшукової) або судової дії. Консультації спеціаліста можуть бути використані слідчим для висунення версій, виявлення, перевірки і оцінки певних обставин, що мають значення для справи, мотивування рішень у ній, наприклад, про призначення додаткової чи повторної експертизи, а також для правильного використання технічних засобів.

Отже, аналізуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що участь експерта та спеціаліста в розслідуванні кримінального правопорушення забезпечує його швидкість, повноту та неупередженість. Головна відмінність між цими учасниками кримінального процесу полягає у доказовому значенні результатів їх залучення у кримінальне провадження.

Варто зазначити, що спеціаліст не є суб'єктом доказування. В його компетенції сприяти роботі з доказами, зауважувати на окремих обставинах і надавати пояснення щодо спеціальних питань, що виникають в ході розслідування. Під час надання таких пояснень і консультацій, спеціаліст не повинен виходити за межі своєї компетенції.

За чинним КПК України до ч. 4 ст. 71 КПК України спеціаліст має право: 1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; 2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; 3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів; 4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; 5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; 6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Спеціаліст зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади; 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених питань; 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків; 4) заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин.

З наведеного постає, що права й обов'язки спеціаліста спрямовані на забезпечення його участі в слідчих (розшукових) діях із метою збору речових доказів та іншої криміналістично значущої інформації, яка з'ясовується для встановлення істини в кримінальному провадженні, а також для повного, швидкого й ефективного розслідування.

Основне завдання спеціаліста полягає в тому, щоб на підставі своїх знань він сприяв слідчому у виявленні та вилученні слідів кримінального правопорушення, предметів і документів, що можуть бути речовими доказами в кримінальному провадженні, і з цією метою брав активну участь у процесуальній дії.

Правильне розуміння поняття спеціальних знань у кримінальному процесі – важлива умова їх використання в різних формах учасниками кримінального судочинства при розслідуванні кримінальних правопорушень згідно із вимогами закону. Спеціальні знання є елементом, що визначає процесуально-правовий статус учасників кримінальної процесуальної діяльності.

Варто зауважити, що спеціальними слід вважати знання, вміння та навички у конкретній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, набуті суб'єктом у процесі його практичної діяльності, шляхом спеціальної підготовки чи професійного досвіду.

На думку В. Ю Шепітька, спеціальні знання являють собою сукупність сучасних знань в окремій галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла [6, с.207].

Найбільш поширеними формами використання спеціальних знань є консультації спеціалістів з питань, що виникають при підготовці і проведенні слідчих (розшукових) дій. Вони можуть використовуватися «для наукового консультування слідчого з питань визначення «комп'ютерної» специфіки слідчої (розшукової) дії, способів і прийомів їх досягнення; для надання допомоги слідчому в підборі понять, що мають відповідну підготовку в галузі». Саме спеціаліст може допомогти слідчому під час процесуальної фіксації виявлених та вилучених об'єктів, формулюванню питань під час допиту, зрозуміти відповіді допитуваного, що можуть надаватися з використанням професійної термінології.

Залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій є однією з найбільш поширених процесуальних форм використання спеціальних знань.

У процесі проведення слідчих (розшукових) дій, за допомогою технічних засобів, спеціалісти здійснюють фото- та відеофіксацію обстановки, допомагають слідчому у виявленні та вилученні слідів злочину, носіїв комп'ютерної інформації, необхідних документів, виготовляють схеми, зліпки, копії та зразки окремих матеріальних об'єктів, мають право ставити запитання учасникам процесуальної дії та надавати письмові пояснення стороні, що їх залучила, звертати увагу учасників слідчої дії на характерні обставини чи особливості речей, документів або слідів.

В кримінальному провадженні є дві основні процесуальні форми використання спеціальних знань — судова експертиза та участь спеціаліста під час проведення процесуальних дій. Відповідно до ч.1 ст.69 КПК України, судова експертиза проводиться експертом, тобто особою, яка володіє науковими, технічними

або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Спеціаліст реалізує свої спеціальні знання в різних формах, а саме:

а) безпосередньої практичної діяльності у:

- підготовці, організації та проведенні слідчих (розшукових) дій;

- виявленні, закріпленні, вилученні доказів, зразків об'єктів для експертного дослідження, а в разі необхідності - їх огляді та дослідженні;

б) методичної

- із питань науково-практичних прийомів та методів організації і проведення слідчих (розшукових) дій, виявлення та роботи з доказами;

в) технічної - у використанні науково-технічних засобів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, необхідних для виявлення, закріплення, вилучення, огляду та дослідження речових доказів;

г) консультативної

- яка виражається в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають при підготовці, проведенні гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, роботі з доказами та процесуальному оформленні їх результатів [7, с. 336].

Використання результатів застосування спеціальних знань спеціалістом, залученого для вирішення питань, які не пов'язані з кримінальною процесуальною діяльністю в ході досудового розслідування, наприклад при проведенні гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, або на початковому етапі кримінального провадження, у ході перевірки заяв і повідомлень про правопорушення, може бути корисне для висунення версій, вироблення тактичних рішень, для прийняття процесуальних рішень про початок кримінального провадження.

Важливим елементом процесуального статусу спеціаліста в кримінальному провадженні є його відповідальність. Так, зокрема, згідно з положеннями ст. 72 КПК спеціаліст несе відповідальність за неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття. За вказані порушення на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні. Водночас більш сувора відповідальність спеціаліста встановлена за завідомо неправдивий висновок. Так, відповідно до ст. 384 Кримінального кодексу України надання спеціалістом завідомо неправдивого висновку складеного для надання або наданого органу, що здійснює досудове розслідування карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років [8].

Висновки. Отже, участь спеціаліста під час кримінального провадження оптимізує роботу слідчого щодо виявлення, фіксації та вилучення доказів, у такий спосіб прискорюючи процес розкриття й розслідування кримінальних правопорушень. Завдяки роботі спеціаліста можна отримати якісно зібрану криміналістично значущу інформацію, консультації з питань, що потребують спеціальних знань, а також зекономити час, сили й засоби з метою повного, швидкого та ефективного розслідування кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волобуев А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. 336 с.
2. Пиріг І. В. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України*. 2013. № 1 С. 511-517.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Бойко О. П., Гаркуша А. Г., Захарко А. В., Литвинов В. В., Рогальська В. В., Сербін М. М., Солдатенко О. А., Федченко В. М., Черняк Н. П. Кримінальний процес: підручник. кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О.Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч.1. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Ліра ЛТД. 2017. 337 с.
5. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ: Ваїте, 2014. 280 с.
6. Шепітько В. Ю. Криміналістика. *Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український)* за ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.
7. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник: 4-те видання доповнене і перероблене. Київ: Видавництво А.С.К, 2003. С. 691.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

REFERENCES:

1. _Volobyev, A. F. (2000). Problemy metodyky rozsliduvannya rozkradan' mayna v sferi pidpryyemnytstva [Problems of the methods of theft investigation of property in sphere of entrepreneurship]. Monography. Kharkiv: Vydavnytstvo Universytetu vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

2. Pyrih, I. V. (2013). Zaluchennya spetsialista do provedennya slidchykh diy [Involvement of a specialist in investigative actions]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav Ukrainy – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs of Ukraine*, 1, 511-517 [in Ukrainian].
3. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI* [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Boyko, O. P., Harkusha, A. H., Zakharko, A. V., Lytvynov, V. V., Rohalska, V. V., Serbin, M. M., Soldatenko, O. A., Fedchenko, V. M. & Chernyak N. P. (2017). *Kryminalnyy protses [Criminal process]*. Dnipro: Dnipropetrovs'kyi derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. Lira LTD [in Ukrainian].
5. Loboyko, L. M. & Banchuk, O. A. (2014). *Kryminalnyy protses [Criminal process]*. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].
6. Shepitko, V. Yu. (2001). *Kryminalistyka. Entsyklopedychnyy slovnyk (ukrayinsko-rosiyskyy i rosiysko-ukrayinskyy) [Criminalistics. Encyclopedic Dictionary (Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian)]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Tertyshnyk, V. M. (2003). *Kryminalno – protsesual'ne pravo Ukrainy. [Criminal procedural law of Ukraine]*. Kyiv: Vydavnytstvo A.S.K. [in Ukrainian].
8. *Kryminalnyy kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine]*. *Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. №2341-III*. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 341.322.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-151-157

Драгоненко Анна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail: dragonenko84@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8353-2341>

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджуються норми чинного міжнародного кримінального права, з позиції відсутності концептуального визначення поняття «воєнних злочинів», що, у свою чергу, є прогалиною міжнародного законодавства. Розглядаючи воєнні злочини з сучасних позицій, зважаючи на накопичений позитив наукових доробок та правозастосовної практики, цілком обґрунтовано можна визначити їх як грубі порушення міжнародного гуманітарного права, які вчиняються у період збройних конфліктів (міжнародного та неміжнародного характеру), що тягнуть індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом. Уточнено, що воєнні злочини є видом злочинів проти миру і безпеки людства, у зв'язку з чим їм притаманні спільні для зазначених злочинних діянь ознаки: підвищений ступінь суспільної небезпеки; спрямованість таких злочинних діянь на інтереси, які охороняються міжнародним правом; їх криміналізація та караність здійснюється відповідно до норм міжнародного права.

Доведено, що для воєнних злочинів характерні й спеціальні (властиві тільки їм) ознаки: може бути вчинений тільки під час збройного конфлікту; об'єктом посягання є встановлений міжнародним правом порядок ведення збройного конфлікту та інтереси безпеки осіб (окремої особи), що захищені міжнародним правом; грубий характер порушення; настання наслідків для охоронюваних міжнародним гуманітарним правом прав та інтересів; особливості суб'єктивної сторони – поряд з ознаками властивими всім злочинам проти миру та безпеки людства, необхідною є усвідомлення виконавцем наявності факту збройного конфлікту; виконавець воєнного злочину повинен усвідомлювати фактичні обставини, що свідчать про захищений статус осіб – жертв злочину.

Зважаючи на зазначені спеціальні ознаки військових злочинів, запропоновано їхнє розгорнуте визначення: суспільно небезпечні, винні діяння, вчинені під час збройних конфліктів (міжнародного або неміжнародного характеру) які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення бойових дій, інтереси і безпеку осіб, які обороняються, і тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права.

Ключові слова: воєнний злочин, міжнародне кримінальне право, міжнародний злочин, Міжнародний кримінальний суд, Кримінальний кодекс України

Dragonenko A. CONCEPTS AND SIGNS OF WAR CRIMES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

The article examines the norms of current international criminal law, from the standpoint of the lack of a conceptual definition of the concept of "war crimes", which, in turn, is a gap in international law. Considering war crimes from the current point of view, given the accumulated positive scientific achievements and law enforcement practice, it is reasonable to define

Випуск 12. 2022

them as gross violations of international humanitarian law committed during armed conflicts (international and non-international), entailing individual criminal responsibility for international right. It is clarified that war crimes are a type of crime against the peace and security of mankind, in connection with which they have common features for these crimes: increased degree of public danger; the orientation of such criminal acts on the interests protected by international law; their criminalization and punishment are carried out in accordance with international law.

It is proved that war crimes are characterized by special (peculiar only to them) features: it can be committed only during an armed conflict; the object of encroachment is the procedure of armed conflict established by international law and the security interests of persons (individuals) protected by international law; gross nature of the violation; the consequences for the rights and interests protected by international humanitarian law; peculiarities of the subjective side - along with the features inherent in all crimes against peace and security of mankind, it is necessary for the perpetrator to be aware of the fact of armed conflict; the perpetrator of a war crime must be aware of the factual circumstances that indicate the protected status of persons - victims of the crime.

Given these special features of war crimes, their detailed definition is proposed: socially dangerous, criminal acts committed during armed conflicts (international or non-international) that encroach on the established by international humanitarian law, the interests and security of defenders, and entail individual criminal liability in accordance with the rules of international criminal law.

Key words: war crime, international criminal law, international crime, International Criminal Court, Criminal Code of Ukraine

Постановка проблеми. Формування юридичного концепту «воєнних злочинів» пов'язане зі становленням міжнародного гуманітарного права з середини XIX У сучасній доктрині, незважаючи на термінологічну різницю, є певна смислова єдність у розумінні терміну «воєнні злочини». При цьому в основі визначення цього терміну лежать принципи міжнародного гуманітарного права (гуманність, обмеження воюючих сторін у виборі засобів і методів ведення військових дій, захист цивільного населення та цивільних об'єктів у ході збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру). Проте, як підкреслюють більшість науковців, воєнний злочин, що є порушенням норм міжнародного гуманітарного права, передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність особи, яка його вчинила.

У сучасній зарубіжній доктрині також йдеться про те, що термін «воєнні злочини» часто використовується у різних та суперечливих значеннях. Однак і зарубіжні автори все частіше використовують «вузьке» визначення: воєнний злочин – це порушення норм міжнародного гуманітарного права, яке тягне за собою кримінальну відповідальність. У національній та зарубіжній доктрині дебатуються питання про застосування міжнародно-правового визначення «воєнні злочини» у національній кримінально-правовій системі. Ця теза є особливо важливою для держав, які не беруть участь у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду, але для яких обов'язковими є норми міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням імплементації норм міжнародного права, в тому числі й про воєнні злочини, в кримінальне законодавство України, а також питанням кримінальної відповідальності за воєнні злочини займалися Аль-Захарна Саліма, В.А. Базов, В.М. Боровенко, О.М.Броневська, Н.В. Дрьоміна, С.О. Загороднюк, Н.А. Зелінська, А.В. Картавцев, І.О. Колотуха, М.П.Кучевич, С.П. Кучевська, Ю.К. Кучеренко, А.А. Маєвська, В.О. Миронової, В.О. Навроцький, О.Р.Наден, В.П. Пилипенко, В.П. Попович, П.І. Ре- пешко, М.І. Хавронюк, В.Х. Ярмачі.

Мета статті – визначити поняття воєнного злочину у міжнародному кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародних договорах, які віднесені до джерел міжнародного кримінального права, відсутнє концептуальне визначення поняття «воєнних злочинів». Однак, слід звернути увагу на таку обставину: у нормативно-правових документах сучасного міжнародного права воєнні злочини іноді визначаються внаслідок порушення основоположних принципів та норм міжнародного права, що застосовуються у збройному конфлікті. Так, у проекті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства 1991 р. під час характеристики найбільш грубих воєнних злочинів використовувалося формулювання «виключно грубе порушення принципів і норм міжнародного права, що застосовуються у збройному конфлікті...» (і далі, слідує перелік таких актів) [1, с. 252-253]. У наступному проекті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, прийнятому Комісією міжнародного права у 1996 р., зокрема, у ст. 20 «Воєнні злочини» застосовується інший підхід: поняття воєнних злочинів не визначено, однак вказано, що «будь-який з перелічених нижче воєнних злочинів є злочином проти миру та безпеки людства, якщо воно вчинюється систематично або в широких масштабах» [2].

Паралельно з цим, термін «міжнародне гуманітарне право» широко використовується в діючих міжнародно-правових актах, присвячених питанням обмеження воюючих сторін у виборі засобів і методів ведення військових дій, попередження та припинення порушень порядку їх ведення, а також відповідальності за такі порушення [3, с. 73]. У сучасній науці міжнародного права міжнародне гуманітарне право розглядається як галузь міжнародного права, яка об'єднує обов'язкові для воюючих сторін правила, спрямовані на гуманізацію ведення військових дій, що містять відповідні обмеження та заборони [4, с. 128].

Концептуальне визначення міжнародного гуманітарного права міститься у «Інструкції Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів», відповідно до якого «це встановлені договорами або звичаєм міжнародні норми, що обмежують право держав, які є сторонами у конфлікті, використовувати заборонені методи або засоби ведення війни чи використовувати їх до осіб або об'єктів, яких стосується, чи може стосуватися конфлікт» [5]. Важливо зазначити, що таке розуміння міжнародного

гуманітарного права загалом було прийнято державами та відображено у нормативно-правових актах, які регулюють діяльність Збройних Сил.

Сучасні дослідники обґрунтовано вказують на те, що воєнні злочини посягають на встановлені основними принципами міжнародного права та міжнародного гуманітарного права правила ведення збройних конфліктів, безпеку осіб та об'єктів, при цьому можуть бути скоєні в умовах збройного конфлікту [6, с.39].

У вітчизняній та зарубіжній літературі з міжнародного права висловлено думку про те, що в систему дослідження міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) поряд з іншими питаннями слід включати також міжнародно-правову відповідальність держав та кримінальну відповідальність фізичних осіб за військові злочини [7, с. 23]. Разом з тим, слід визнати справедливості тези, відповідно до якої міжнародне гуманітарне право забороняє низку методів та засобів ведення війни (збройного конфлікту), тоді як міжнародне кримінальне право встановлює їхню злочинність та кримінальну відповідальність за їх застосування [6, с.58]. Очевидно, що питання кримінальної відповідальності за воєнні злочини (принаймні механізм і процедури її конкретизації та реалізації, санкції за злочинні порушення засобів та методів ведення війни, підстави звільнення від кримінальної відповідальності) за своїм характером виходять за межі тих відносин, які регулює міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) і, отже, вимагають спеціальної правової регламентації.

В цілому, розглядаючи воєнні злочини з сучасних позицій, цілком обґрунтовано можна визначити їх як грубе порушення міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах (міжнародного та неміжнародного характеру), що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права.

Дане визначення, хоч і не є розгорнутим, оскільки не вказує на всі істотні ознаки аналізованих злочинних діянь, проте може бути основою для їх концептуального розуміння, відмежування від інших злочинів, а також може використовуватися в нормативно-правових актах міжнародного права.

Ознаки воєнних злочинів відображаються у нормах права, а також у правових позиціях інститутів міжнародного кримінального правосуддя під час розгляду справ. При цьому, правові норми, які містяться в договірних джерелах міжнародного кримінального права, що вказують на ознаки воєнних злочинів, виключно важливі, оскільки, по-перше, таким чином забезпечують дію принципу *nullum crimen sine lege*, і, по-друге, є необхідними для правильної юридичної кваліфікації вчиненого діяння, а отже, і під час реалізації кримінальної відповідальності за міжнародним кримінальним правом. Саме норма права містить системні ознаки кримінального правопорушення. В теорії кримінального права вказаний перелік ознак дозволяє оцінити конкретне діяння як злочинне, називаючи складом кримінального правопорушення. Крім того, деякими авторами звертається увага на те, що якщо злочин є актом людської поведінки, то склад злочину – це спосіб його законодавчого опису шляхом виділення частин та елементів, які його утворюють [8, с.72].

Однак у міжнародному кримінальному праві категорія «склад злочину», не втрачаючи своєї сутності та основного призначення, набуває певної специфіки. По-перше, це пов'язано зі специфікою міжнародних злочинів, зокрема, воєнних злочинів. По-друге, мають значення особливості джерел міжнародного кримінального права та норм, які у них містяться. По-третє, не можна не враховувати відмінності в інтерпретації кримінально-правових категорій у різних національно-правових системах, що впливає на розробку відповідних норм міжнародного кримінального права, їх тлумачення та застосування.

У кримінальному праві України, як і в кримінальному праві інших країн континентальної правової системи, склад кримінального правопорушення включає чотири блоки об'єктивно-суб'єктивних елементів (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона).

У кримінальному праві Англії, США та інших країн системи загального права структура складу злочину є двоелементною і передбачає лише злочинне діяння (*actus reus*) та винне ставлення (*mens rea*). Дані елементи також розкриваються в різних ознаках злочинів, причому їх трактування, підходи до їх конституювання у кримінальному праві та тлумачення у правозастосовчій практиці суттєво відрізняється від підходу у країнах континентальної правової системи.

Термінологічні відмінності в трактуванні складу кримінального правопорушення, його ознак у різних правових системах не повинні призводити до ігнорування сутнісних, системних ознак злочинного діяння, що тягне за собою кримінальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом. Як зазначають дослідники, аналіз концепції складу злочинів дозволяє дійти невтішного висновку, що у нормах міжнародного кримінального права містяться ознаки як об'єктивного характеру (опис діяння, наслідків, часу, місця, способу його скоєння тощо.), так і суб'єктивного характеру (винність, мотив, мета) характеру, що визначає діяння як злочин за міжнародним кримінальним правом: 1) суспільна небезпека злочинного діяння для світового правопорядку, світової спільноти в цілому, або тих благ та інтересів, які охороняються системою міжнародного права; 2) протиправність, тобто вказівку на злочинність чи опис діяння як злочинного чи його наслідків у нормі права; 3) винність; 4) індивідуальна кримінальна відповідальність за його вчинення. З урахуванням цього, склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом визначається як «сукупність встановлених джерелами міжнародного кримінального права об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як воєнний злочин за міжнародним кримінальним правом» [9, с. 21].

Воєнні злочини мають підвищену суспільну небезпеку, у зв'язку з чим, не випадково, у нормах міжнародного права вони характеризуються, як «грубі» та «ті, які викликають занепокоєння світової спільноти» [10]. У цілому, нині обґрунтованою є думка про те, що поруч із зазначеними ознаками, для міжнародного злочину (злочини проти миру та безпеки людства) характерним є притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до норм міжнародного кримінального права. Резюмуючи, ще раз підкреслимо, що воєнні злочини є видом злочинів проти миру і безпеки людства, у зв'язку з чим, їм властиві спільні для зазначених злочинних діянь ознаки: 1) підвищена суспільна небезпека; 2) спрямованість таких злочинних діянь на інтереси, що охороняються міжнародним правом; 3) їх криміналізація та караність здійснюється відповідно до норм міжнародного права.

Разом з тим, специфіка воєнних злочинів дозволяє не тільки відмежовувати їх від інших злочинів (у тому числі від злочинів проти миру та безпеки людства), а й виділити низку спеціальних, характерних саме для них ознак, що у свою чергу, дозволить проводити дане розмежування. Розглянемо ці ознаки, з урахуванням їхнього відображення в нормах сучасного міжнародного кримінального права, при цьому візьмемо до уваги практику конкретизації цих норм міжнародними органами кримінального правосуддя, а також їхнє наукове тлумачення.

1. Умови вчинення. Воєнний злочини вчиняється під час збройного конфлікту (міжнародного чи неміжнародного характеру) або в обстановці, пов'язаній із цим конфліктом. За цими ознаками вказані дії відрізняються від інших злочинів проти миру і безпеки людства, для вчинення яких наявність збройного конфлікту не є обов'язковою ознакою, а також від низки загальнокримінальних злочинів, схожих за об'єктивною стороною. Вказану ознаку загалом можна виділити зі змісту положень міжнародного гуманітарного права, які описують заборонені способи та методи ведення війни, опису військових злочинів у Статуті міжнародних органів кримінального правосуддя; крім того, вона чітко сформульована в документі Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) в розділі «Елементи злочинів» так: «Дія, яка відбулася під час збройного конфлікту і була пов'язана з ним» [10].

У свою чергу, МКС в одному зі своїх рішень сформулював таку позицію з приводу цього питання: «При вирішенні питання про те, чи достатньо тісно пов'язане зі збройним конфліктом відповідне діяння, Судова палата може брати до уваги такі факти: чи є виконавець злочину комбатантом¹; чи жертва не є комбатантом; належність жертви належить протилежного боку у конфлікті; той факт, що діяння може характеризувати кінцеву мету воєнної кампанії; і той факт, що злочин вчиняється в рамках чи контексті офіційних повноважень суб'єкта» [11]. На необхідність встановлення взаємозв'язку між збройним конфліктом і скоєним під час конфлікту діянням вказували і міжнародні кримінальні суди. Так, Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді в одному з рішень підкреслив, що «особи всіх рангів, які залучені до збройного конфлікту, як військове командування, так і не в цій якості... можуть підлягати відповідальності за скоєння військових злочинів тільки в тому випадку. .. коли встановлений зв'язок між ними та збройним конфліктом...» [12].

Зрозуміло, що цей зв'язок існує, якщо діяння було скоєно під час військових дій. У спеціальній літературі обґрунтовано, що у разі порушення заборони застосування тих чи інших засобів і методів ведення воєнних дій, як правило, суб'єкти-порушники не були б здатні вчинити відповідні діяння у мирний час [13].

Разом з тим, як показує практика міжнародних органів кримінального правосуддя, для притягнення до кримінальної відповідальності та призначенням покарання у зв'язку із вчиненням діянням, не потрібні, щоб вони здійснювалися в ході активних бойових дій або на території, безпосередньо охопленій цими бойовими діями, оскільки, міжнародне гуманітарне право продовжує діяти по всій території, яка під контролем будь-якої зі сторін конфлікту, незалежно від того, у якому конкретному місці цієї території відбуваються злочини.

Також, слід мати на увазі, що багато військових злочинів можуть мати характер триваючих або продовжуваних діянь. У свою чергу, військовий злочин, що триває, характеризується безперервним виконанням певного діяння (прикладом може бути захоплення цивільних осіб в якості заручників), починається з моменту вчинення злочинної дії (бездіяльності) і закінчується дією самого винного, спрямованою на припинення злочину або настанням подій, що перешкоджають вчиненню злочину. Військові злочини, що продовжуються, характеризуються колом тотожних злочинних дій, спрямованих до загальної мети, і у своїй сукупності складають єдиний злочин (наприклад, тероризування мирного населення на окупованих територіях, завдання ударів по будівлях, медичним установам і транспортним засобам, а також персоналу); початком продовжуваного злочину вважається скоєння першого дії (бездіяльності) у складі кількох тотожних дій, що становлять один продовжуваний злочин, а закінченням – момент скоєння останньої злочинної дії (бездіяльності).

Характер окремих військових триваючих злочинів дозволяє стверджувати про можливість їх закінчення, у тому числі, після припинення збройного конфлікту. Зокрема, це стосується військових злочинів, скоєних проти осіб, які залишаються під захистом міжнародного гуманітарного права (наприклад, військовополонених, які утримуються стороною супротивника після завершення збройного конфлікту).

¹ **Комбатанти** (фр. combattant) – у міжнародному праві особи, які входять до складу збройних сил воюючої країни, беруть участь безпосередньо у воєнних діях.

2. Спрямованість посягання. Варто звернути увагу на важливу особливість воєнного злочину, яка полягає у тому, що він є багатооб'єктним злочином, тобто заподіює шкоду одночасно декільком безпосереднім об'єктам. По-перше, він посягає на встановлений міжнародним правом порядок ведення збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного характеру), і, по-друге, на інтереси безпеки осіб (окремої людини), залучених до події збройного конфлікту, що охороняються міжнародним правом (міжнародного чи неміжнародного характеру). Очевидно, (зважаючи на значимість відповідних суспільних інтересів, що регулюються та охороняються за допомогою міжнародного права) до основних об'єктів воєнних злочинів відносяться: встановлений міжнародним правом порядок ведення військових дій (засоби, методи, способи); безпека військовополонених, цивільного населення; збереження національного майна окупованої держави; в деяких випадках до об'єкта посягання відносяться інтереси учасників збройного конфлікту, які порушуються шляхом застосування проти них засобів і методів ведення війни, заборонених міжнародним гуманітарним правом і здатних заподіяти зайві страждання.

Зауважимо, що на відміну від міжнародного гуманітарного права, яке застосовується у міжнародних збройних конфліктах, інтереси, що охороняються міжнародним гуманітарним правом у збройних конфліктах неміжнародного характеру, досить детально встановлює перелік захищених осіб та об'єктів. Проте вивчення положень II Додаткового протоколу 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. дозволяє віднести до кола осіб, яким надається захист наступні категорії:

1. всіх осіб, які не беруть безпосередньої участі у збройному конфлікті або припинили участь у військових діях, незалежно від того, обмежена їхня свобода чи ні (ч. 1 ст. 4);
2. осіб, яких позбавили волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, незалежно від того, інтерновані вони чи затримані (ч. 1 ст. 5);
3. всіх поранених, хворих осіб, а також осіб, які зазнали аварії корабля, незалежно від того, чи брали вони участь у збройному конфлікті (п. 1 ст. 7);
4. медичний та духовний персонал (ч. 1 ст. 9);
5. цивільне населення та окремих цивільних осіб (ч. 1 ст. 13).

Особливий захист надається дітям, які не досягли п'ятнадцятирічного віку: захист продовжує застосовуватися до них і в тому випадку, якщо вони беруть участь у військових діях та потрапляють у полон (п. (d) ч. 3 ст. 4) [14].

3. Грубий характер порушення, його наслідки для суспільних інтересів, охоронюваних міжнародним гуманітарним правом за допомогою міжнародного кримінального права.

Очевидно, що не будь-яке порушення міжнародного права, яке відбувається під час збройного конфлікту, може розглядатися як воєнний злочин. Так, зокрема, якщо начальник табору військовополонених не веде облік дисциплінарних стягнень (що, у свою чергу, становить порушення ст. 96 Третьої Женевської Конвенції), то, його діяння не містять ознак воєнного злочину. Інший приклад – факт заволодіння буханцем хліба комбатантом в окупованому селі не завжди відповідає ознаці грубого порушення міжнародного гуманітарного права, незважаючи на те, що він виходить за межі принципів, закріплених в одному з джерел міжнародного гуманітарного права, відповідно до яких, збройні формування, які окупувають територію, повинні поважати приватну власність (поряд з іншими приватними, сімейними, релігійними цінностями). Критерієм у цьому випадку виступає ступінь і характеру небезпеки порушення інтересів, охоронюваних міжнародним гуманітарним правом (за допомогою міжнародного кримінального права) під час збройного конфлікту.

Джерела міжнародного гуманітарного права, що одночасно виступають джерелами норм міжнародного кримінального права, вказують на низку грубих порушень правил ведення міжнародного збройного конфлікту, при цьому I Додатковий протокол 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року розглядає грубі порушення, зазначені у міжнародно-правових документах, як воєнні злочини. Поряд із грубими порушеннями, можуть скватися й інші види порушень, що не є за своїм характером і ступенем небезпеки воєнними злочинами і, що тягнуть за собою дисциплінарну або кримінальну відповідальність.

Крім того, слід зазначити, що зазначений перелік не є вичерпним, оскільки, по-перше, за його межами залишаються багато грубих порушень законів та звичаїв війни, необхідність криміналізації яких як воєнних злочинів передбачена деякими міжнародними договорами. По-друге, у зазначеному переліку наводяться грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права, що вчиняються у міжнародних збройних конфліктах, і, відповідно, не згадуються при порушенні правил ведення збройних конфліктів неміжнародного характеру. У свою чергу, II Додатковий протокол 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року, безпосередньо присвячений питанням гуманізації ведення конфліктів такого виду, не містить будь-яких норм, що визначають відповідальність за порушення правил їх ведення.

4 Особливості суб'єктивної сторони. Однією із умов визнання діяння злочинним виступає встановлення суб'єктивної сторони злочину. З погляду сучасного міжнародного кримінального права, коло основних положень якого наведено в Римському Статуті Міжнародного кримінального суду, суб'єктивна сторона злочинів проти миру та безпеки людства (у тому числі воєнних злочинів) характеризується:

- умислом особи вчинити діяння;
- усвідомленням особою тієї обставини, що при нормальному перебігу обставин наслідок настане.

Іншими словами, форма вини щодо самого діяння характеризується (якщо використовувати в даному випадку звичну для правової науки термінологію) прямим умислом, у той час як ставлення до наслідків можливе у формі непрямого умислу. При цьому, характеризуючи суб'єктивну сторону воєнних злочинів з погляду Римського Статуту МКС, а також прийнятих «Елементів злочинів», слід мати на увазі що, залежно від виду воєнного злочину та умов його об'єктивної сторони, конкретного об'єкта посягання, наявність ознак суб'єктивної сторони може змінюватись, вина виконавця може мати різні форми щодо самого діяння так і до його наслідків, а в окремих випадках до ознак суб'єктивної сторони також входить певна мета; по-друге, виконавець воєнного злочину має усвідомлювати фактичні обставини, які свідчать про статус осіб, які знаходяться під захистом, – потерпілих від злочину; по-третє, у будь-якому випадку необхідне усвідомлення виконавцем наявності факту збройного конфлікту.

Як обгрунтовано зауважує М.М. Гнатівський, необережна вина у міжнародному кримінальному праві – це виключне явище, тому будь-яке застосування заборонених засобів і методів ведення війни може бути скоєно лише з прямим умислом [6, с. 69].

Висновки. Таким чином, з аналізу зазначеного вище можна зробити такі висновки. Зважаючи на зазначені вище спеціальні ознаки, воєнними злочинами можна вважати суспільно небезпечні, винні діяння, вчинені під час збройних конфліктів (міжнародного або неміжнародного характеру) які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення бойових дій, інтереси і безпеку осіб, які обороняються, і тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Проект Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества 1991 г. // Доклад Комиссии международного права о работе её сорок третьей сессии (29 апреля-19 июля 1991 г.) //Генеральная Ассамблея ООН. Официальные отчеты. Сорок шестая сессия. Доп. № 10 (А/46/10).
2. Проект Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества (принят Комиссией международного права 5 июля 1996 г.) // Доклад Комиссии международного права о работе ее сорок восьмой сессии (6 мая - 26 июля 1996 г.) // Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Пятьдесят первая сессия. Доп. № 10 (А/51/10)
3. Мадзигон Н. Выполнение норм международного гуманитарного права в Вооруженных Силах Украины. *Legea si Viata*. 2019. № 1/2(325). С. 72 – 76.
4. Международное гуманитарное право. Общий курс. // Международный Комитет Красного Креста. Нильс Мельцер, координатор проекта – Этьен Кустер. 419 с.
5. Інструкція Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі, від 1 грудня 1994 р URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_344 (дата звернення: 05.05.2022)
6. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста. За ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016.-2017. 145с.
7. Міжнародне публічне право: підручник: у 2-х т. / В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гнатівський та ін.; за заг. ред. В.В. Мицика. Т. 2: Основні галузі. Харків: Право, 2019. 624 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. - 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор» 2018. 1360 с.
9. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності): підручник / В. А. Гринчак, І. В. Земан, І. І. Когутич, О. К. Марін. Харків: Право, 2019. 460 с.
10. Римский статут Международного уголовного суда (Рим, 17 июля 1998 года). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588. (дата звернення: 07.05.2022)
11. Prosecutor v. Katanga and Ngudiolo Chui, МУС (Палата предварительного производства) решение от 30 сентября 2008 г., абзац 382
12. Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana. Case № ICTR-95-1. 21 May 1999. § 175. Цит. по: Кибальник А. Военные преступления в решениях международных трибуналов по Руанде и бывшей Югославии. Уголовное право. С. 31–34.
13. Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: The experience of international and national courts /ed. By G. Kirk McDonald, O. Swaak-Goldman. The Hague-Boston. 2000. P. 67
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_911; Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) від 18.10.1907 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222

REFERENCES:

1. Proekt Kodeksa prestuplenyū protyv myra y bezopasnosti chelovechestva (1991). [Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind] Doklad Komyssyy mezhdunarodnoho prava o rabote eē sorok tretey sessyy (29 aprelia-19 yuliia 1991 h.). [in English].
2. Proekt Kodeksa prestuplenyū protyv myra y bezopasnosti chelovechestva (1996 h.). [Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind]. Doklad Komyssyy mezhdunarodnoho prava o rabote ee sorok vosmoŷ sessyy (6 maia - 26 yuliia 1996 h.). [in English].

3. Madzigon, N. (2019). Vyipolnenie norm mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava v Vooruzhennykh Silakh Ukrainyi. [Implementation of the norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine]. *Legea si Viata*. №1/2(325). 72 -76. [in Moldova].
4. Mezhdunarodnoe humanitarnoe pravo. Obshchyy kurs. [International humanitarian law. General course]. Mezhdunarodnyy Komitet Krasnogo Kresta. Nyls Meltser, koordynator proekta - Eten Kuster. 419. [in English].
5. Instruktziia San-Remo z mizhnarodnogo prava, shcho zastosovuietsia do zbroynnykh konfliktiv na mori.(1914, December 1). [San Remos Instruction on International Law Applicable to Armed Conflict at Sea] Retrieved from : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_344 [in English].
6. Korotkyi, T.R. (2016-2017). Mizhnarodne humanitarne pravo. [International humanitarian law]. *Posibnyk dlia yurysta*. 145. [in Ukrainian].
7. Mytsyk, V.V. [Ed.], Buromenskyi, M.V. Hnatovskyi, M.M. ta in. (2019). Mizhnarodne publichne pravo [International public law]. *pidruchnyk: u 2-kh t.* 624. [in Ukrainian].
8. Melnyk, M.I., Khavriuk, M.I. (2018). Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukraïny. [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. 1360. [in Ukrainian].
9. Hrynychak, V.A., Zeman I.V., Kohutych I.I., Marin O.K. (2019). Mizhnarodne kryminalne pravo (spivrobotnytstvo derzhav u protydiï zlochynnosti). *International criminal law (cooperation of states in combating crime)*. 460. [in Ukrainian].
10. Rymtskyi statut Mezhdunarodnogo uholovnoho suda (1998, July 17). [Rome Statute of the International Criminal Court]. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588. [In Italian].
11. Prosecutor v. (2008, September 30), Katanga and Ngudiolo Chui, MUS (Palata predvartelnoho proyzvodstva) abzats 382. [in English]
12. Prosecutor v. (1999, May 11), Kayishema and Ruzindana. Case № ICTR-95-1. § 175. Tsyt. po: Kybalnyk A. *Военные преступления в решениях международных трибуналов по Руанде и бывшей Югославии*. *Uholovnoe pravo*. . 31–34. [in Russian]
13. Kirk McDonald, G., Swaak-Goldman, O. (200), *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: The experience of international and national courts*. The Hague-Boston. P. 67 [in English]
14. Dodatkovyy protokol do Zhenevskykh konventsiy vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroynnykh konfliktiv (Protokol I) (1977, June 8). *Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)* Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_911; *Konventsiiia pro zakony i zvychai sukhodilnoi viyny (IV Haazka konventsiiia)* (1907, October 18). [Convention on the Laws and Customs of Land Warfare (IV Hague Convention)]. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 16.04.2022

УДК 343.13(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-157-163

Зінченко Сергій Олександрович,
аспірант кафедри конституційного і адміністративного права,
Юридичний факультет Національного авіаційного університету
e-mail: szincenko709@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7753-6159>

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано історичний розвиток органів дізнання на території України. Наголошено на тому, що запровадження та функціонування нових правових інститутів як зумовлюють фундаментальні зрушення в свідомості людей, так і є наслідком цих зрушень. Одним із правових інститутів, який значно вплинув на розвиток правових систем світу, є інститут досудового слідства, у тому числі його форма – дізнання. Встановлено шість етапів формування правового регулювання дізнання в Україні. Визначено, що в добу античності починає зароджуватися оперативно-розшукова діяльність, що першочергово прослідковується в релігійних розповідях. Досліджено, що на етапі існування Київської Русі збірка «Руська Правда» містила багато елементів досудового розслідування, обов'язок із проведення якого покладався на потерпілого. Визначено, що на етапі існування Запорозької Січі з'являється згадка про традиційне проведення дізнання військовим осавулом у справах щодо конфліктів між козаками або вчинених ними злочинів. На українських землях, які перебували у складі Російської імперії, у 1718 році почався етап динамічного розвитку дізнання. Зроблено висновок, що інститут дізнання в Російській імперії спочатку з'явився фактично, а потім отримав своє юридичне закріплення у численних нормативно-правових актах. Саме на цьому етапі формування правового регулювання дізнання відбувається розмежування дізнання та слідства, відокремлення судової влади від виконавчої.

Випуск 12. 2022

Визначено, що досудове розслідування, у тому числі інститут дізнання, в ці роки отримало непростий шлях розвитку, постійно реформуючись в пошуку оптимальної моделі. Охарактеризовано сучасний етап розвитку правового регулювання дізнання в Україні.

Ключові слова: досудове розслідування, дізнання, досудове слідство, органи дізнання, органи досудового слідства, історичний розвиток.

Zinchenko S. STAGES OF FORMATION OF LEGAL REGULATION OF INQUIRY IN UKRAINE

The article analyzes the historical development of inquiry bodies on the territory of Ukraine. It is emphasized that the introduction and functioning of new legal institutions both cause fundamental changes in people's minds and are a consequence of these changes. One of the legal institutions that has significantly influenced the development of legal systems in the world is the institution of pre-trial investigation, including its form - inquiry. Six stages of formation of legal regulation of inquiry in Ukraine are established. It is determined that in antiquity, operational and investigative activities began to emerge, which is primarily traced in religious stories. It is investigated that during the existence of Kievan Rus, the collection "Ruska Pravda" contained many elements of the pre-trial investigation, the responsibility for which was entrusted to the victim. It is determined that during the existence of the Zaporizhian Sich there is a mention of the traditional conduct of inquiries by the military ossuary in cases of conflicts between the Cossacks or their crimes. In the Ukrainian lands, which were part of the Russian Empire, in 1718 began a stage of dynamic development of knowledge. It is concluded that the institute of inquiry in the Russian Empire first appeared in fact, and then received its legal enshrinement in numerous legal acts. It is at this stage of the formation of legal regulation of the inquiry is the separation of inquiry and investigation, the separation of the judiciary from the executive. It is established that the pre-trial investigation, including the institute of inquiry, during the existence of the Ukrainian Soviet Socialist Republic has received a difficult path of development, constantly reforming in search of the optimal model. According to the new criminal procedure legislation of independent Ukraine, inquiry is a form of pre-trial investigation (along with pre-trial investigation) in which criminal offenses are investigated. It is noted that in 2020 the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine" On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses "came into force. changes in legislation and the introduction of a relatively new institution of criminal misconduct. The role of investigators in the criminal process and features of the inquiry, which has a special (simplified) nature at the present stage of development of the legal system are analyzed.

Key words: pre-trial investigation, inquiry, pre-trial investigation, inquiry bodies, pre-trial investigation bodies, historical development.

Постановка проблеми. На сучасному етапі українське законодавство зазнає істотних змін, у тому числі кримінальне процесуальне законодавство, зокрема правове регулювання досудового розслідування. Як досудове слідство, так і дізнання як форми досудового розслідування базуються на однакових принципах та відповідають головному завданню кримінального провадження – захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. З метою подальшого удосконалення сучасних механізмів правового регулювання дізнання в Україні доцільно здійснити аналіз історичного розвитку інституту дізнання та виділити етапи формування правового регулювання дізнання на території України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням правового регулювання інституту дізнання в Україні та історичному розвитку дізнання присвячені праці таких учених, як О. М. Бандурка, О. Ю. Татаров, В. Малюга, Т. В. Омельченко, В. В. Пивоваров, Л. І. Щербина, С. О. Сорока, Г. С. Римарчук, К. Мешковой, В. В. Вапнярчук, М. Ховронюк та інших. З огляду на нещодавні зміни у кримінальному процесуальному законодавстві існує необхідність додаткового дослідження історичних етапів розвитку правового регулювання дізнання в Україні та особливостей етапу сучасного його розвитку.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу історичного формування правового регулювання інституту дізнання в Україні та виділення його етапів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національні правові системи держав в цілому формуються у відповідному соціально-культурному середовищі та відповідно до правового досвіду їхніх народів, а також культур тих народів, що історично існували на її території, встановлюючи власні моделі правового впливу [1, с. 205].

Вплив змін сучасності та викликів на правову сферу завжди простежується у всіх структурних частинах правової системи держави. У першу чергу це відображається на нормативній базі. Поступово зміни суспільних відносин впливають як на правотворчість, так і на правозастосування [2, с. 217].

Правові реформи кожного етапу історичного розвитку суспільства відображають потреби та внутрішні суперечності такого суспільства. Запровадження та функціонування нових правових інститутів як зумовлюють фундаментальні зрушення в свідомості людей, так і є наслідком цих зрушень. Одним із правових інститутів, який значно вплинув на розвиток правових систем світу, є інститут досудового слідства, у тому числі його форма – дізнання.

Уже в античні часи відбулося зародження оперативного-розшукової діяльності в її первісному вигляді. Так, на думку О. М. Бандурки, приклади перших слідчих дій відображено в релігійних розповідях, де порушники релігійних норм отримували відповідне покарання після встановлення факту здійснення ними такого порушення. В цілому християнство формувало морально-етичні правила, які в подальшому держава перетворила у правові норми, порушення яких передбачало відповідальність. Проте у будь-якому випадку

виникала потреба у встановленні істини: вияснення обстав порушення, збір доказів тощо. Проведення розшукових дій здійснювали призначені посадові особи або окремі громадяни, які переслідували власні цілі. Наприклад, в Древній Греції такими особами були збирачі податків, міська варта, наглядачі за торгівлею та інші. Пізніше виникли спеціалізовані підрозділи з охорони громадського порядку. У Стародавньому Римі пізніше виникли посади префектів, преторів, квесторів і центуріонів, які становили централізовану правоохоронну систему [3, с. 14-16]. Доба античності та особливості сформованої на той час правоохоронної системи залишили основи для подальшого розвитку оперативно-розшукової діяльності.

Початком важливого етапу формування досудового слідства в умовах державності на території України стало заснування Київської Русі. Усне звичаєве право отримало своє законодавче визначення та закріплення у першому нормативному акті – «Руській Правді». Хоча обов'язкового проведення досудового слідства збірка не передбачала, проте містила певні його елементи. Серед них: «умовляння» в кримінальному судочинстві, «обволання» (обов'язок потерпілого повідомити громадськості про скоєний злочин), право потерпілого переслідувати та передавати до суду злочинця тощо. У кримінальному процесі також використовували використовувалися особисте зізнання, свідчення «видоків», речові докази, «суди божі» та інше. Тож, на етапі існування правоохоронної системи Київської Русі процесуальні дії щодо розшуку злочинця, фіксації слідів злочину та збирання доказів покладалась на потерпілого [4, с. 14-15].

Дізнання у його майже сучасному вигляді існувало в правовому порядку Запорозької Січі. Однією із правових інституцій Запорозької Січі був військовий осаул, який обирався загальною радою простих козаків низового товариства та мав складні обов'язки. Серед цих обов'язків було проведення дізнання щодо різноманітних конфліктів і злочинів серед сімейних козаків. Окрім цього, військовий осаул стежив за ладом і пристойністю серед козаків, стежив за виконанням рішень суду, здійснював функції охорони тощо [5, с. 134].

На території України, а саме на землях, які входили до складу Російської імперії, термін «дізнання» набув поширення у XVIII ст. Дізнання як функція поліції з'явилося з моменту створення поліції Петром I у 1718 році, хоча, як і раніше, форма дізнання поєднувалася зі слідством. Вперше дізнання розділилося зі слідством у Зводі законів Російської імперії 1832 року. Пізніше було сформовано Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року, що фактично стало першим кримінально-процесуальним кодексом Росії. На той час слідство отримало поділ на попереднє та формальне. Попереднє слідство мало на меті встановлення ознак злочину та винної особи (наприклад, розшук і спостереження за підозрілими особами). На сьогодні попереднє слідство часів Російської імперії трансформувалося в дізнання, а формальне – на досудове слідство [6, с. 108].

Уперше юридичне закріплення диференціації досудового на дізнання і слідство відбулося в «Наказі поліції про провадження дізнання для розслідування обставин, що можуть містити в собі ознаки злочину або проступку» Олександра II від 8 червня 1860 року [7, с. 151]. Відповідно до Наказу щодо злочинів і проступків, які підлягали розгляду «судовими кримінальними місцями», обов'язки поліції обмежувалися проведенням лише дізнання. Наказ чітко регламентував процесуальні особливості дізнання. Так, для отримання відомостей та викриття слідів злочину чи проступку поліція могла розпитувати будь-кого, хто може повідомити корисні для слідства відомості, навіть якщо така особа не має усіх якостей достовірного свідка. Закликати експертів, проводити огляди, обшуки або вилучення, одержувати показання під присягою поліція могла лише у випадках, коли були побоювання щодо знищення доказів. Наказом було також чітко передбачено повноваження поліції при здійсненні арешту, затримання підозрюваних у злочинах при проведенні дізнання. Таким чином, дізнання стало окремою загальною визнаною та юридично закріпленою формою кримінального процесу.

Вже у 1864 році було прийнято Статут кримінального судочинства, який відокремив судову владу від виконавчої та прирівняв судових слідчих до членів Окружного суду. На поліцію, яка була звільнена від слідчих функцій, тепер покладался обов'язок провадження дізнання, порядок якого визначався вказаним Статутом. Дізнання в дореволюційному кримінальному процесі провадили поліція, а також Окремий корпус жандармів, що входив до складу департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ [8, с. 164].

Слід звернути увагу на характерні риси дізнання, які впливають із Статуту кримінального судочинства, що виділив Т. В. Омельченко:

- публічний характер;
- не передбачало участі сторін;
- являло собою діяльність не обвинувача, а урядових органів, на які покладалися обов'язки щодо припинення та попередження злочинів;
- припинялося тоді, коли справа переходила в стадію попереднього слідства [9, с. 187].

Відповідно до Статуту кримінального судочинства про будь-яку подію, що містить у собі ознаки злочину або проступку, поліція повинна була негайно не пізніше доби після отримання інформації повідомити судовому слідчому і прокурору [10]. Коли слідчого і прокурора не було на місці, поліція, повідомивши про подію, мала право проводити дізнання. При провадженні дізнання поліція всі необхідні їй відомості збирала за допомогою розшуків, словесних розпитувань та негласного спостереження, не проводячи ні обшуків, ні вилучень. Матеріали за проведеним дізнанням поліція була зобов'язана передавати слідчому. Слідчий міг перевіряти, доповнювати та скасовувати всі дії поліції: як ті, що пов'язані з

дизнанням, так і невідкладні слідчі дії. Він міг доручати поліції провадження дізнання та вимагати надання допомоги під час провадження досудового слідства у справі. Законні вимоги слідчого були обов'язковими для виконання поліцією.

Наступний етап розвитку правового регулювання дізнання почався з проголошенням у 1919 році Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). Загалом, з 20-х до 90-х років ХХ ст. відбувається процес наділення правоохоронних органів правом провадження досудового слідства, а також становленням і розвитком взаємодії слідчих із органами дізнаннями, які закономірно отримали повноваження щодо проведення дізнання із врахування попереднього характеру здійснюваних ними оперативно-розшукових функцій. Особливості провадження дізнання змінювалися відповідно до змін діючого на той час кримінального процесуального законодавства.

У 1918 році почали створюватися надзвичайні комісії, в структуру яких входили слідчі апарати до 1920 року. Створювалися також різні слідчі підрозділи, слідчі частини, слідчі колегії, проте на практиці між ними не існувало відмінностей. Протягом 1918-1920 років відбувалися постійні організаційні зміни. Формувалися самостійні слідчі підрозділи, потім особовий склад підпорядковувався керівникам підрозділів, що здійснювали оперативно-розшукову діяльність. З часом була повернена попередня форма організації досудового слідства. Відбувається розподіл адміністративних органів, органів юстиції, що обумовлює потребу в взаємодії органів. У цей час повноваження слідчого поступово зосереджують в собі весь обсяг роботи щодо розслідування кримінальних справ. Провадження досудового слідства стає єдиним видом діяльності слідчих [11, с. 15].

У грудні 1918 року в Україні створюється Всеукраїнська надзвичайна комісія. З метою удосконалення оперативно-розшукової діяльності та слідчої діяльності керівництво комісії ліквідувало слідчі відділи та інститут слідчих, передавши їхні функції до оперативних підрозділів. Поєднання оперативно-розшукової діяльності та слідчої роботи в одному і тому ж підрозділі надзвичайної комісії негативно вплинуло на розслідування кримінальних справ [11, с. 16]. Досудове розслідування, у тому числі інститут дізнання, в ці роки отримало непростий шлях розвитку, постійно реформуючись в пошуку оптимальної моделі.

У 1922-1924 роках в УСРР відбулась кодифікація права, у тому числі кримінально-процесуального. Перший Кримінально-процесуальний кодекс УСРР був затверджений Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом у 1922 році. Зазначений законодавчий акт характеризувався комплексністю та регулював провадження у кримінальних справах в органах попереднього слідства та в судах, визначав повноваження органів прокуратури на всіх стадіях кримінального процесу. Крім того, детально регламентувалась діяльність органів дізнання та попереднього слідства; віддання до суду, судовий розгляд, постановлення вироку, його оскарження та перегляд. Було проголошено публічність усіх судових засідань, за винятком випадків, які потребували збереження військової чи державної таємниці [12, с. 558].

Наступний Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1927 року розширив систему органів дізнання [13]. Також було вперше передбачено два види дізнання: дізнання у справах, у яких попереднє слідство не є обов'язковим та дізнання у справах, у яких попереднє слідство є обов'язковим, порядок провадження якого здійснювалося за всіма правилами, установленими для попереднього слідства. У цей час поступово нівелюється відмінність між слідством та дізнанням, а коло справ, які розслідували дізнавачі, розширювалося. До 1993 року в Кримінально-процесуальному кодексі України було закріплено два види дізнання: у справах, за якими попереднє слідство є обов'язковим, і у справах, за якими воно не є обов'язковим, і де дізнання застосовувалося як основна й остаточна форма попереднього розслідування певних категорій кримінальних справ [14, с. 33-34].

Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року містив Главу 9, присвячену органами дізнання і попереднього слідства. Згідно з ст. 101 Кодексу до органів дізнання входили: міліція, органи безпеки, митні органи (у справах щодо контрабанди), командири військових частин, начальники військових установ (щодо військових злочинів), органи державного пожежного нагляду (щодо справ про пожежі, порушення протипожежних правил), начальники виправно-трудова установ, начальники слідчих ізоляторів, начальники лікувально-трудова і виховно-трудова профілакторіїв, органи прикордонної охорони (щодо справ про порушення державного кордону), а також капітани морських суден, які перебували у далекому плаванні. Кодекс 1960 року залишався чинним після здобуття Україною незалежності, а законодавець поступово адаптував його норми до тогочасного стану розвитку суспільних відносин. Зокрема, у 2012 році, у зв'язку зі створенням нових інституцій, змінами до Кодексу перелік органів дізнання було доповнено податковою міліцією у справах, які належали до її компетенції, начальниками органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, командирами кораблів, а також командирами підрозділів Державної спеціальної служби транспорту [15].

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України, ухвалений Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, став початком нового сучасного етапу розвитку дізнання в Україні [16]. Відповідно до ч. 4 ст. 3 нового Кодексу станом на 2012 рік дізнання тлумачилося як форма досудового розслідування, у якій здійснюється розслідування кримінальних проступків. Серед новел кримінального процесуального права особливе місце посів термін «кримінальне правопорушення», який згідно з ст. 215 об'єднує злочини і кримінальні проступки. Досудове розслідування щодо перших здійснюється у формі досудового слідства, а

щодо кримінальних проступків провадиться у формі дізнання. Інституційно Кодекс не розмежував досудове слідство та дізнання, наділивши загальними функціями досудового розслідування слідчі підрозділи органів внутрішніх справ, безпеки, державного бюро розслідувань та органів, які здійснювали контроль за додержанням податкового законодавства.

Як відзначають Н. І. Бровко та С. І. Сімакова, у проміжному етапі становленні дізнання за часів незалежності України проблемами кримінального процесуального права були невизначеність ознак кримінального проступку, відсутність визначеного органу та способу здійснення досудового розслідування, невизначеність механізму розслідування кримінальних проступків. Імплементация інституту дізнання вимагала певного часу, оскільки необхідно було розробити новий підхід до побудови норм матеріального закону. Неодноразово проекти законів про проступки відхиляли, а науковці і практики не могли дійти єдиної думки щодо тієї категорії кримінальних правопорушень, що будуть віднесені до кримінальних проступків [17, с. 299].

На сучасному етапі істотні зміни правового регулювання інституту дізнання в Україні відбулися з прийняттям Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів» від 17 листопада 2021 № 1888-IX [18; 19]. Відтепер окремим суб'єктом кримінального провадження в Україні визнано дізнавача – службову особу підрозділу дізнання органів Національної поліції, безпеки, Бюро економічної безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України у випадках, передбачених законодавством, а також уповноважена особа іншого підрозділу вказаних органів, які уповноважені в межах компетенції провадити досудове розслідування кримінальних проступків. Розвиток інституту дізнання став відповіддю на об'єктивну потребу у зменшенні навантаження на слідчих, велику частину діяльності яких складали злочини невеликої тяжкості.

Дізнавач отримав повноваження, відмінні від слідчих. Так, джерелами доказів у провадженні про кримінальні проступки, якими можуть користуватися дізнавачі, є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Водночас у кримінальному провадженні щодо злочину такі процесуальні джерела не можуть бути використані, крім як на підставі відповідної ухвали слідчого судді.

Впровадження інституту кримінальних проступків було оцінено експертами в рамках проекту Ради Європи «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України». Станом на 2021 рік було визначено такі позитивні аспекти цього процесу:

- пришвидшено середні строки досудового розслідування нетяжких кримінальних правопорушень (особливо у справах, де особа визнає свою вину);
- оптимізовано використання ресурсів слідчих, тобто розвантажено слідство;
- оптимізовано використання ресурсів суддів загальної юрисдикції [20].

Висновок. Отже, процес становлення інституту дізнання як форми досудового розслідування має складний та неоднозначний характер. У добу античності починає зароджуватися оперативно-розшукова діяльність, що першочергово прослідковується в релігійних розповідях, а вже на етапі існування Київської Русі збірка «Руська Правда» містила багато елементів досудового розслідування, обов'язок із проведення якого покладався на потерпілого. На етапі існування Запорозької Січі з'являється згадка про традиційне проведення дізнання військовим осаулом у справах щодо конфліктів між козаками або вчинених ними злочинів. Динамічний етап розвитку дізнання на українських землях припадає на перебування їх у складі Російської імперії. Інститут дізнання в Російській імперії спочатку з'явився фактично, а потім отримав своє юридичне закріплення у численних нормативно-правових актах. Саме на цьому етапі формування правового регулювання дізнання відбувається розмежування дізнання та слідства, відокремлення судової влади від виконавчої. Правове регулювання дізнання за часів існування УРСР постійно змінювалось як процесуально, так і інституційно. Тенденція до реформування інституту дізнання, його періодичного звуження та розширення, зберіглася до сучасного етапу його розвитку в незалежній Україні. З 1 липня 2020 року в Україні існує інститут кримінальних проступків, що стало довгоочікуваним кроком на шляху до підвищення ефективності досудового розслідування, а також судового розгляду злочинів невеликої тяжкості. На сучасному етапі розвиток правового регулювання дізнання відбувається відповідно до основних правових цінностей, оскільки відтепер досудове розслідування забезпечує швидкість кримінального провадження, сприяючи захисту прав і законних інтересів осіб у розумні строки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Токарева К. С. Значення медіації в контексті розвитку правової системи України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 7. С. 204-209.
2. Сопілко І. М., Череватюк В. Б. Сучасне право в епоху соціальних змін. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2021. № 1(58). С. 216-222.

3. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 620 с.
4. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Київ: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 639 с.
5. Атаманова Н.В. Забезпечення правового порядку в Україні інституціями Запорізького козацтва. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць / за ред. С.В. Ківалова. 2011. Вип. 58. С. 131-135.
6. Маков М. А. Модель служби дознання в контексте исторического опыта. *Вестник Московского университета МВД России*. 2013. № 7. С. 107-115.
7. Берендтс Э. Н. Связь судебной реформы с другими реформами Императора Александра II и влияние ее на государственный и общественный быт России. Петроград : Сенат.тип., 1915. 202 с.
8. Малюга В. Историко-правовой анализ взаємодії органів досудового слідства і співробітників оперативних підрозділів у розслідуванні злочинів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. №. 61. С. 163-170.
9. Омельченко Т. В. Дізнання в кримінальному процесі України: становлення і розвиток. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спецвипуск. С. 185-188.
10. Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / под общ. ред. М.Н. Гернета. Москва, 1915. Вып. IV. 1277 с.
11. Пивоваров В. В., Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ: монографія. Харків: Право, 2006. 176 с.
12. Сорока С.О., Римарчук Г.С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 553-562.
13. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. 124 с.
14. Мешковой К. Историчний розвиток адміністративно-правового забезпечення діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. №1 (21). С. 32-38.
15. Кримінально-процесуальний Кодекс України: Кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/ed19601228/pago60#o60>
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text>
17. Бровко Н. І, Сімакова С. І. Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 298-301.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n492>
19. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів: Закон України від 17.11.2021 р. № 1888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#Text>
20. Крапивін Є. Оцінка впровадженості кримінальних проступків в Україні. Київ, 2021. 59 с.

REFERENCES:

1. Tokarieva K. S. (2019). Znachennia mediatsii v konteksti rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [The importance of mediation in the context of the development of the legal system of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. 2019. № 7. S. 204-209. [in Ukrainian].
2. Sopilko I. M., Cherevatiuk V. B. (2021). Suchasne pravo v epokhu sotsialnykh zmin [Modern law in an era of social change]. *Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. 2021. № 1(58). S. 216-222. [in Ukrainian].
3. Bandurka O. M. (2012). Teoriia i praktyka operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Theory and practice of operational and investigative activities]: monohrafiia. Kharkiv: Zolota mylia, 2012. 620 s. [in Ukrainian].
4. Tatarov O. Yu. (2012). Dosudove provadzhennia v kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini zasady (za materialamy MVS) [Pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and organizational principles]: monohrafiia. Kyiv: TOV «VPP «PROMIN», 2012. 639 s. [in Ukrainian].
5. Atamanova N.V. (2011). Zabezpechennia pravovoho poriadku v Ukraini instytutsiamy Zaporizkoho kozatstva [Ensuring the legal order in Ukraine by the institutions of the Zaporozhian Cossacks]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* : zb. nauk. prats / za red. S.V. Kivalova. 2011. Vyp. 58. S. 131-135. [in Ukrainian].
6. Makov M. A. (2013). Model sluzhby doznaniia v kontekste istoricheskogo opyta [Model of inquiry service in the context of historical experience]. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*. 2013. № 7. S. 107-115. [in Russian].
7. Berendts E. N. (1915). Sviaz sudebnoi reformy s drugimi reformami Imperatora Aleksandra II i vliianie ee na gosudarstvennyi i obshchestvennyi byt Rossii [The connection of the judicial reform with other reforms of Emperor Alexander II and its influence on the state and social life of Russia]. *Petrograd : Senat.tip.*, 1915. 202 s. [in Russian].

8. Maliuha V. (2015). Istoryko-pravovyi analiz vzaiemodii orhaniv dosudovoho slidstva i spivrobotnykiv operatyvnykh pidrozdiliv u rozsliduvanni zlochyniv [Historical and legal analysis of the interaction of pre-trial investigation bodies and employees of operational units in the investigation of crimes]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*. 2015. № 61. S. 163-170. [in Ukrainian].
9. Omelchenko T. V. (2001). Diznannia v kryminalnomu protsesi Ukrainy: stanovlennia i rozvytok [Cognition in the criminal process of Ukraine: formation and development]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2001. Spetsvypusk. S. 185-188. [in Ukrainian].
10. Ustav ugolovnoho sudoproizvodstva (1915). *Sistematicheskii kommentarii [Charter of criminal justice. Systematic comment] / pod obshch. red. M.N. Gerneta. Moskva, 1915. Vyp. IV. 1277 s.* [in Russian].
11. Pyvovarov V. V., Shcherbyna L. I. (2006). Vzaiemodiia orhaniv dosudovoho slidstva ta diznannia pry rozsliduvanni kryminalnykh sprav [Interaction of pre-trial investigation bodies and inquiries in the investigation of criminal cases]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2006. 176 s. [in Ukrainian].
12. Soroka S.O., Rymarchuk H.S. (2016). Kryminalnyi protses v Ukraini: istoriia i suchasnist [Criminal proceedings in Ukraine: history and modernity]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika»*. Yurydychni nauky. 2016. № 850. S. 553-562. [in Ukrainian].
13. Ugolovno-protsesualnyi kodeks Ukrainiskoi SSR [Code of Criminal Procedure of the Ukrainian SSR]. (1925). Kharkov: Iurid. izd-vo Narkomiusta USSR, 1925. 124 s. [in Russian].
14. Mieshkovoii K. (2021). Istorychnyi rozvytok administratyvno-pravovoho zabezpechennia diialnosti pidrozdiliv diznannia Natsionalnoi politsii Ukrainy [Historical development of administrative and legal support of the activity of inquiry units of the National Police of Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2021. №1 (21). S. 32-38. [in Ukrainian].
15. Kryminalno-protsesualnyi Kodeks Ukrainy (1960): Kodeks Ukrainiskoi RSR [Code of Criminal Procedure of Ukraine: Code of the Ukrainian SSR] vid 28.12.1960 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/ed19601228/parao60#o60> [in Ukrainian].
16. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (2012): Kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine] vid 13.04.2012 r. # 4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text> [in Ukrainian].
17. Brovko N. I, Simakova S. I. (2020). Instytut kryminalnykh prostupkiv yak mekhanizm sproshchenoho poriadku dosudovoho rozsliduvannia [The institute of criminal offenses as a mechanism of simplified pre-trial investigation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2020. №3. S. 298-301. [in Ukrainian].
18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehoriï kryminalnykh pravoporushen (2018): Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses: Law of Ukraine] vid 22.11.2018 r. № 2617-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n492> [in Ukrainian].
19. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia diialnosti Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta poviazanoho z tsym udoskonalennia roboty deiakykh derzhavnykh pravookhoronnykh orhaniv (2021): Zakon Ukrainy [On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on the Implementation of the Bureau of Economic Security of Ukraine and Related Improvements in the Work of Certain State Law Enforcement Bodies: Law of Ukraine] vid 17.11.2021 r. № 1888-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#Text> [in Ukrainian].
20. Krapyvin Ye. (2021). Otsinka vprovadzenosti kryminalnykh prostupkiv v Ukraini [Assessment of the implementation of criminal offenses in Ukraine]. Kyiv, 2021. 59 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 16.04.2022

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 341.123 (042, 043)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-164-170

Рябовол Лілія Тарасівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: lryabovol8@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3558-2103>

СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ВИМОГА/ РЕКОМЕНДАЦІЯ ООН

У статті проведено аналіз документів Організації Об'єднаних Націй (ООН) (декларацій, конвенцій, резолюцій) щодо закріплення в них вимоги / рекомендації створювати безпечне шкільне середовище. Встановлено, що ООН велике значення надає вирішенню питання повної реалізації права на освіту та створення безпечного шкільного середовища загалом і зокрема в умовах збройних конфліктів та в постконфліктний період. Підтвердженням цього є розроблений комплекс документів, в яких закріплено право на освіту (Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1973), Конвенція про права дитини (1989)), а також акцентовано на важливість його повноцінної реалізації (Резолюція «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030» (2015)) і на необхідність створення безпечного шкільного середовища (Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949), Резолюція «Право на освіту в надзвичайних ситуаціях» (2010), Декларація про безпеку шкіл (2015), Резолюція «Міжнародний день захисту освіти від нападів» (2020) тощо). З'ясовано, що ООН розглядає створення безпечного шкільного середовища як умову повноцінної реалізації права на освіту, засуджує напади на заклади освіти й на осіб, які в них навчаються і працюють, оскільки, такі напади є порушенням норм міжнародного гуманітарного права й негативно впливають на реалізацію права на освіту і мають серйозні негативні наслідки. Аналіз відповідних актів засвідчив, що ООН закликає сторони збройних конфліктів забезпечувати якісну освіту на всіх рівнях, створювати сприятливі для освіти умови, захищене шкільне середовище, зберігати заклади освіти як безпечні для учнів і вчителів простори. В актах ООН, наприклад у Резолюції «Права дитини» (1997), виявлено важливу тезу – для попередження порушення прав дитини в окремих державах недостатньо лише ратифікувати певні міжнародні акти, слід імплементувати відповідні норми у національне законодавство, застосування якого забезпечувати ефективними заходами щодо соціального забезпечення, освіти й охорони здоров'я дітей, здійснення правоохоронної діяльності та правосуддя.

Ключові слова: права дитини, право на освіту, порушення прав дитини, міжнародне гуманітарне право, міжнародні акти, національне законодавство, заклади освіти, безпека шкіл, цивільні об'єкти, цивільне населення, напад.

Riabovol L. FORMATION OF A SAFE SCHOOL ENVIRONMENT IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS AS A REQUIREMENT / RECOMMENDATION OF THE UN

The article analyzes the documents of the United Nations (UN) (declarations, conventions, resolutions) to establish requirements / recommendations to create a safe school environment. It is established that the UN attaches great importance to the issue of full realization of the right to education and the creation of a safe school environment in general and in particular in armed conflicts and in the post-conflict period. This is confirmed by the developed set of documents enshrining the right to education (Universal Declaration of Human Rights (1948), International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1973), Convention on the Rights of the Child (1989)), and emphasizing the importance of its full implementation (Resolution «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development» (2015)) and the need to create a safe school environment (Convention on the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949), Resolution «The Right to Education in emergencies» (2010), the Declaration on the Safety of Schools (2015), the Resolution «International Day for the Protection of Education from Attacks» (2020), etc.). It was found that the UN considers the creation of a safe school environment as a condition for the full realization of the right to education, condemns attacks on educational institutions and those who study and work in them, because such attacks violate international humanitarian law and negatively affect the implementation the right to education and have serious negative consequences. The analysis of the relevant acts showed that the UN calls on the parties to armed conflicts to provide quality education at all levels, to create favorable conditions for education, a protected school environment, and to keep educational institutions as safe spaces for students and teachers. UN acts, such as the Resolution on the Rights of the Child (1997), reveal an important thesis – to prevent violations of children's rights in some countries it is not enough to ratify certain international instruments, to implement appropriate rules in national legislation to ensure effective social security measures, education and health of children, law enforcement and justice.

Key words: children's rights, right to education, violation of children's rights, international humanitarian law,

international acts, national legislation, educational institutions, school security, civilian objects, civilian population, assault.

Постановка проблеми. Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів (GCPEA / Global Coalition to Protect Education from Attack), заснована у 2010 році, у своїй діяльності виходить з того, що школи та університети повинні залишатися безпечними місцями для навчання. Ця організація констатує, що право дітей та молодих людей на освіту і захист порушується у тих країнах, які потерпають від конфліктів чи нестабільності. Сторони збройного конфлікту (збройні сили, озброєні формування) погрожують, вбивають, завдають травм, катують, вербують учнів та освітян як у самих школах, так і на шляху до них, використовують освітні установи у військових цілях – як казарми і бази, склади зброї, центри утримання під вартою, що наражає учнів і персонал шкіл на небезпеку. Наслідки нападів на освіту є як безпосередніми / негайними (загибель і поранення людей, руйнування освітньої інфраструктури), так і відтермінованими у часі / довгостроковими (погіршення відвідуваності, зменшення кількості школярів та зниження рівня залучення вчителів, падіння якості освіти й навчання). Це суттєво ускладнює реалізацію права на освіту та інших прав у цих країнах, загалом досягнення цілей освіти і розвитку [22, с. 7].

Ухвалюючи документи, які стосуються дітей, ООН виходить з того, що всі дії щодо дітей мають сприяти найбільш повному забезпеченню їхніх прав (Резолюція «Права дитини», 1997) [9]. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030» (2015) визначено 17 відповідних цілей, одна з яких – забезпечення якісної інклюзивної та рівноправної дошкільної, початкової, середньої, вищої і технічної освіти, професійної підготовки. Згідно з цією Резолюцією, всі люди, незалежно від статі, віку, раси й етнічного походження, інваліди, мігранти, представники корінних народів, діти й молодь, особливо ті, які перебувають у вразливому стані, повинні мати можливість навчатися упродовж усього життя, що дозволить їм набувати знання й навички, необхідні для використання нових можливостей і повноцінної участі в суспільному житті. У документі також акцентовано на важливість забезпечення умов, сприятливих для повної реалізації дітьми й молоддю їхніх прав і можливостей, у тому числі шляхом створення безпечного шкільного середовища [8, с. 9].

Питанню створення безпечного шкільного середовища ООН надає велике значення. 9 вересня відзначається Міжнародний день захисту освіти від нападів, проголошений Резолюцією ООН A/RES/74/275 (2020). Напади на заклади освіти та на осіб, які в них навчаються і працюють, засуджено як порушення норм міжнародного гуманітарного права (МГП), що негативно впливає на реалізацію права на освіту та має серйозні наслідки. Акцентовано, що у надзвичайних гуманітарних ситуаціях важливо й необхідно створити безпечне, захищене шкільне середовище, сприятливі для освіти умови, забезпечити якісну освіту на всіх рівнях [7]. Проголошуючи Міжнародний день захисту освіти від нападів, ООН акцентує на важливість збереження закладів освіти як захищених та безпечних для учнів і вчителів просторів.

Питання безпеки й захисту шкіл актуальне для багатьох держав, які є у стані війни, в умовах збройних конфліктів. Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки ООН систематично вивчають питання «Діти та збройні конфлікти» й рішуче засуджують вербовку дітей та використання дітей-солдатів, вбивства, нанесення каліцтв, згвалтування й інші форми насилля щодо дітей у таких конфліктах, а також інші порушення прав дитини, зокрема напади на школи та/або лікарні, позаяк, саме освіта й охорона здоров'я – підвалини міцного миру й розвитку [2, с. 274, 276]. У 2015 році було розроблено й запропоновано державам-членам ООН до підписання міжурядову політичну угоду – Декларацію про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Україна підписала цей документ у листопаді 2019 році. Станом на сьогодні до цієї Декларації доєдналися понад 114 країн світу, серед яких і такі, на території яких відбувається збройна агресія, і ті, в яких немає військових конфліктів [20]. У зв'язку зі збільшення кількості держав, де відбуваються збройні конфлікти, в яких порушуються права дитини, у тому числі право на освіту, зокрема на безпечне шкільне середовище, проблематика, окреслена темою нашої статті, все більше актуалізується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика забезпечення прав дитини, зокрема в умовах збройних конфліктів, притягує науковий інтерес вітчизняних і зарубіжних вчених. М. Чеховська та І. Нечитайло, Н. Філіпська й О. Задніпровська та інші вивчали питання використання дітей-солдат у збройних конфліктах, Н. Опольська – права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, М. Стефанчук – питання захисту прав дітей на особливий захист і піклування в умовах збройних конфліктів у контексті адаптації вітчизняного законодавства до стандартів ООН та ЄС, О. Турченко – захист прав дітей на окупованих територіях та під час збройних конфліктів. Питання забезпечення прав дитини під час збройного конфлікту досліджували також А. Бущенко, Н. Крестовська, Н. Лесько, Т. Михайліна, І. Щебетун та інші. У працях вітчизняних вчених розроблено окремі аспекти проблеми створення безпечного шкільного середовища в умовах збройних конфліктів, до прикладу: О. Кітова досліджувала таке середовище як необхідну умову навчання, соціалізації та самореалізації дитини; Г. Татаренко, І. Татаренко і Г. Степанова розробляли питання захисту права на освіту та міжнародно-правові інструменти захисту закладів освіти в умовах збройного конфлікту; Т. Цюман і Н. Бойчук визначили принципи безпечного освітнього середовища, які є актуальними і щодо створення безпечного шкільного середовища безпосередньо в умовах збройних конфліктів; у статті О. Турченко вивчено документи ООН щодо права дитини на безпеку під час збройного конфлікту. Проте, аналіз доступних нам праць засвідчив, що питання, окреслене темою нашої статті, розроблено недостатньо, чим і зумовлена мета цього дослідження.

Мета статті – провести аналіз документів ООН (декларацій, конвенцій, резолюцій) щодо закріплення в них вимоги / рекомендації створювати безпечне шкільне середовище в умовах збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз документів ООН дозволяє стверджувати, що ця організація послідовно значну увагу приділяє питанню повної реалізації права на освіту. У ч. 1 ст. 26 Загальної декларації прав людини (1948) закріплено право кожної людини на освіту. Виходячи з ч. 2 тієї ж статті, саме на освіту ООН покладає місію щодо забезпечення повного розвитку людини та збільшення поваги до прав людини й основних свобод, а також щодо сприяння в підтриманні миру шляхом пропагування «взаєморозуміння, терпимості й дружби між усіма народами, расовими або релігійними групами» [4]. Свій розвиток ці положення знайшли у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст.13) (1973). Право дитини на освіту закріплено також у ст. 28, а його сутність розкрито у ст. 29 Конвенції про права дитини (1989), зокрема щодо спрямованості освіти на «підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, особами з корінного населення; виховання поваги до навколишньої природи» [6].

Не можемо не погодитися із О. Турченко у тому, що МГП визнає важливість забезпечення освіти для дітей під час збройного конфлікту [19, с. 9]. Унормування цього питання – предмет особливої уваги ООН. Згідно зі ст. 24 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949), сторони конфлікту мають здійснювати всі заходи, необхідні для того, щоб забезпечити/ полегшити дітям віком до 15 років їхню освіту. Відповідно до ст. 50 того ж документу, «Окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту» [5].

У рамках нашого дослідження слід звернутися до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) (1977) [3]. У ст. 48 документу вказано на необхідність забезпечення поваги до цивільного населення і цивільних об'єктів та їх захисту, а також на те, що сторони збройного конфлікту повинні відрізнити цивільне населення від комбатантів, а цивільні об'єкти – від воєнних і спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів. У ст. 49 Протоколу I напад визначено як акт насильства, який може завдати шкоди цивільному населенню або цивільним об'єктам, незалежно від того, здійснюється він під час наступу чи оборони, незалежно від території, на якій здійснюються, і від того, проводяться воєнні дії на суші, у повітрі або на морі. Статтею 52 Протоколу I передбачено загальний захист цивільних об'єктів – усіх тих об'єктів, які не є воєнними, тобто не є такими, «які через свій характер, розміщення, призначення або використання вносять ефективний вклад у воєнні дії і повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих у даний момент обставин дає явну воєнну перевагу». Акцентовано, що цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або репресалій. Важливим є також п. 3 ст. 52, згідно з яким, у разі сумніву у тому, чи не використовується об'єкт, призначений зазвичай для цивільних цілей (як місце відправлення культу, житловий будинок, інші житлові будови, школа) для ефективної підтримки воєнних дій, передбачається, що такий об'єкт використовується в цивільних цілях.

У ст. 57 того ж Протоколу зазначено, що у процесі проведення воєнних операцій необхідно постійно виявляти турботу про цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти, оберігати їх. Визначено запобіжні заходи щодо здійснення нападів. Так, ті, хто їх планує або приймає рішення про їх здійснення повинні: зробити все практично можливе, аби пересвідчитися, що об'єкти нападу не є цивільними об'єктами; обирати такі засоби і методи нападу, які дозволяють уникати випадкових втрат життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і випадкової шкоди цивільним об'єктам, або звести їх до мінімуму; утриматися від прийняття рішень про здійснення нападу, який може викликати випадкові втрати життя серед цивільного населення, завдати випадкової шкоди цивільним об'єктам; відмінити або зупинити напад, якщо стає очевидним, що об'єкт не є воєнним або напад може викликати випадкові втрати життя серед цивільного населення і завдати випадкової шкоди цивільним об'єктам. Отже, згідно з нормами МГП, школи є цивільними об'єктами, а напади на них – порушенням МГП. Відповідно, у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та Ради безпеки ООН засуджуються напади на заклади освіти (школи та університети) в умовах збройних конфліктів, забороняється використовувати заклади освіти у військових цілях.

У Конвенції про права дитини (1989) (ст. 38) також зазначено, що у випадку збройних конфліктів держави-учасниці зобов'язані: забезпечувати дотримання норм МГП щодо дітей; сприяти у тому, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях; забезпечити захист дітей і догляд за ними в умовах збройного конфлікту [6]. Держави-учасниці Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000) засудили посягання на дітей в умовах таких конфліктів, а також безпосередньо напади на школи як місця, де зазвичай перебуває велика кількість дітей, у зв'язку з чим школи є об'єктами, які охороняються міжнародним гуманітарним правом [21].

У п. 23 і 30 Резолюції «Права дитини» (1997) (Розділ II «Захист дітей в умовах збройних конфліктів») зазначено, що уряди й інші сторони збройних конфліктів мають проводити «дні спокою», створювати «коридори миру» для того, аби забезпечити гуманітарну допомогу, зокрема надавати освітні

послуги дітям в умовах збройних конфліктів. У п. 41 тієї ж Резолюції (Розділ III «Діти-біженці та внутрішньо переміщені діти») ООН закликає держави забезпечити безпеку цих категорій дітей та їхні потреби в контексті їхнього розвитку, зокрема щодо освіти [9]. У Резолюції 1261 (1999) Рада Безпеки ООН засуджує дії, спрямовані проти дітей, у тому числі напади на школи як об'єкти, які захищаються МГП, і, в яких перебуває багато дітей. У цій Резолюції ООН також акцентує, що в умовах збройних конфліктів необхідно забезпечувати специфічну потребу дітей в освіті [12].

На вирішення питання захисту прав дітей у збройних конфліктах спрямовано комплекс документів ООН – Резолюції Ради Безпеки ООН S/RES/1314 (2000) від 11.08.2000, S/RES/1460 (2003) від 30.01.2003, S/RES/1612 (2005) від 20.07.2005, S/RES/1882 (2009) від 04.08.2009, S/PRST/2013/8 від 17.06.2013 тощо. Загалом Рада Безпеки ООН виходить з того, що збройні конфлікти негативно впливають на дітей. У Резолюції 1379 (2001) закликає приділяти особливу увагу забезпеченню освіти дітей та створенню умов для їх професійної підготовки як способу реінтеграції в суспільство [13]. У Резолюції S/RES/2250 (2015) «Про молодь, мир та безпеку» ООН вказує, що ускладнений доступ молоді до освіти та економічних можливостей не сприяє в досягненні миру, у той час, як саме молодь має активно долучатися до цього. ООН акцентує на важливість підвищення рівня освіти молоді [11]. У Резолюції 1882 (2009) засуджено будь-які порушення прав дитини під час збройних конфліктів, у тому числі напади на школи [14].

У контексті тематики нашої статті важливою є Резолюція «Право на освіту в надзвичайних ситуаціях» (2010). У цьому документі ООН визнає, що забезпечення права на освіту у надзвичайних ситуаціях (у тому числі в умовах конфліктів) вимагає спеціальних гнучких і всеохоплюючих, водночас безпечних підходів; засуджує дії, які в умовах збройних конфліктів спрямовані проти цивільного населення, зокрема школярів, студентів, викладачів; засуджує напади на такі цивільні об'єкти, як заклади освіти, що заборонено МГП і є порушенням Женевських конвенцій (1949), а для держав-членів – воєнним злочином, згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Захист шкіл та забезпечення освіти у надзвичайних ситуаціях – пріоритет для міжнародного співтовариства, вказує ООН. Якісна освіта може пом'якшити психоемоційний вплив збройних конфліктів завдяки створенню відчуття повернення до нормального життя, стабільності, упорядкованості й віри в майбутнє. Серед інших чинників саме освіта значною мірою може посприяти в розробці перспективних рішень для населення, яке постраждало від конфліктів. Реалізацію права на освіту у надзвичайних ситуаціях ООН розглядає як складник гуманітарної допомоги та рекомендує держави-членам забезпечувати це право й надавати доступ до освіти за таких умов без будь-якої дискримінації. Для захисту цивільних осіб та їхніх прав і цивільних об'єктів, а також, аби не допустити безкарності за відповідні злочини, ООН закликає держави-члени до такого: увести в їх національне законодавство норми щодо кримінальної відповідальності за напади на заклади освіти; на етапах планування, проектування, будівництва й відновлення приміщень закладів освіти враховувати рекомендації «Minimum standards for education: preparedness, response, recovery» («Мінімальні стандарти освіти: готовність, реагування й відновлення») та «Guidance notes on safer school construction» («Інструкція з підвищення заходів безпеки під час будівництва шкільних приміщень»). У цій Резолюції, як і в інших, ООН також закликає держави та інші сторони забезпечити як доступ до освіти, так і відповідні безпечні умови у період після надзвичайних ситуацій, зокрема збройних конфліктів [10].

У Резолюції 1998 (2011) ООН знову підкреслює, що: захист дітей в умовах збройного конфлікту має бути важливим аспектом будь-якої стратегії його вирішення; необхідним є притягнення до відповідальності виконавців злочинів проти дітей (зокрема напади на школи і погрози таких нападів) в умовах збройного конфлікту в рамках як національних систем, так і міжнародних механізмів правосуддя та «змішаних» кримінальних судів і трибуналів. ООН закликає сторони збройних конфліктів утримуватися від дій, які ускладнюють дітям доступ до освіти, та від нападів на вчителів [15].

У Резолюції S/RES/2143 (2014) «Про захист дітей у збройних конфліктах» ООН також наголошує, що під час конфлікту і в постконфліктний період діти не можуть бути позбавлені такої базової послуги, як освіта. Школи не мають закриватися й піддаватися нападам і погрозам нападів, не повинні використовуватися з воєнною метою, оскільки це є порушенням норм МГП. Крім того, у зв'язку з використанням з воєнною метою школи стають законними цілями для нападів, що, своєю чергою, створює загрозу для життя дітей і вчителів. ООН наполягає, що всі сторони збройного конфлікту мають поважати школи як цивільні об'єкти, порушення відповідних норм МГП мають розслідуватися, порушники – притягатися до відповідальності [16].

У Резолюції S/RES/2225 (2015) ООН засудила те, що в умовах збройних конфліктів на порушення МГП відбуваються викрадення дітей з різних місць, зокрема і шкіл, а також напади на школи. Знову акцентувала, що використання шкіл у військових цілях може зробити школи законними об'єктами нападів, створюючи, таким чином, загрозу для безпеки дітей. ООН закликала всі сторони конфлікту поважати школи як цивільні об'єкти, а держави-члени – здійснювати конкретні заходи для запобігання використанню шкіл збройними силами та озброєними групами [17].

У 2010 році результатом спільної діяльності організацій (передусім ЮНІСЕФ), які опікуються станом освіти в державах, які є в умовах збройних конфліктів, і які стурбовані постійними нападами на освітні установи у таких країнах і тим, що у зв'язку з цим, учні / студенти і працівники опиняються в небезпечних умовах, стало заснування Глобальної коаліції на захист освітніх установ від нападів (GCPEA /

Global Coalition to Protect Education from Attack). У 2015 році цією організацією з метою обмеження використання шкіл у військових цілях було прийнято Декларацію про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Держави, які доєдналися до цього документу, взяли на себе зобов'язання забезпечувати захист освіти від нападів та обмежувати використання закладів освіти (шкіл, університетів) у військових цілях, загалом створювати безпечне шкільне середовище в умовах збройних конфліктів, а також зобов'язання щодо відновлення освітньої інфраструктури, забезпечення психологічної реабілітації учнів, батьків і вчителів, сприяння проведенню тренінгів з безпеки й охорони здоров'я тощо. До обов'язкових заходів, які мають здійснювати держави-підписанти цього документу для зменшення ймовірності нападів на студентів і вчителів, школи й університети, та для пом'якшення негативних наслідків нападів, віднесено такі заходи, як: збирання достовірних даних про напади і використання шкіл та університетів з воєнними цілями; надання допомоги постраждалим від нападів; розслідування заяв про порушення національного й міжнародного права та притягнення винуватих до відповідальності; розробка і просування «конфлікт-чутливих» підходів до освіти; сприяння у продовженні освіти під час збройного конфлікту; підтримка діяльності ООН щодо захисту прав дітей зокрема в умовах збройних конфліктів [18].

Підписанти Декларації про безпеку шкіл взяли на себе й зобов'язання впровадити Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів. У цьому документі також викладено заклик до сторін збройних конфліктів не використовувати школи та університети з воєнною метою, запобігати посяганням на безпеку учнів та на їхнє право на освіту. Визначено відповідні керівні принципи: 1) сторони збройних конфліктів не мають використовувати з воєнною метою школи та університети, які функціонують; 2) сторони збройних конфліктів не мають використовувати школи та університети, які занедбані або звільнені через небезпеки, пов'язані зі збройним конфліктом, з будь-якою метою для підтримки своїх військових зусиль, за деякими винятками; 3) абсолютно неприпустимим є знищення шкіл та університетів, які є звичайними цивільними об'єктами, для того, щоб позбавити протилежну у збройному конфлікті сторону можливості використовувати ці об'єкти у майбутньому; 4) оскільки використання шкіл та університетів сторонами збройних конфліктів з воєнними цілями може перетворити їх на військовий об'єкт, на який можна нападати, то перед нападом сторони повинні розглянути всі альтернативні заходи, у тому числі попередження супротивника про напад, який має відбутися; 5) забезпечення безпеки шкіл та університетів має здійснювати належно підготовлений для цього цивільний персонал; військові формування сторін конфліктів не мають бути задіяними у цьому, за винятком випадків, коли відсутні інші засоби для забезпечення необхідної безпеки; 6) всі сторони збройних конфліктів мають, наскільки це можливо й необхідно, імплементувати ці Вказівки у свої доктрини, військові статuti, правила застосування військової сили, бойові накази та інші засоби інформування [1].

Висновки. Отже, Організація Об'єднаних Націй велике значення надає вирішенню / унормуванню питання повної реалізації права на освіту та створення безпечного шкільного середовища загалом і зокрема в умовах збройних конфліктів та в постконфліктний період. ООН розроблено комплекс документів, в яких закріплено право на освіту (Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1973), Конвенція про права дитини (1989)), а також акцентовано на важливість його повноцінної реалізації (Резолюція «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030» (2015)) і на необхідність створення безпечного шкільного середовища (Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949), Резолюція «Право на освіту в надзвичайних ситуаціях» (2010), Декларація про безпеку шкіл (2015), Резолюція «Міжнародний день захисту освіти від нападів» (2020) тощо). Аналіз відповідних документів засвідчив, що створення безпечного шкільного середовища ООН розглядає як умову повноцінної реалізації права на освіту. У своїх актах (деклараціях, конвенціях, резолюціях) Генеральна Асамблея ООН та Рада Безпеки ООН засуджують напади на заклади освіти й на осіб, які в них навчаються і працюють, оскільки, такі напади є порушенням норм міжнародного гуманітарного права й негативно впливають на реалізацію права на освіту і мають серйозні негативні наслідки. У відповідних документах ООН акцентовано, що у надзвичайних гуманітарних ситуаціях, у тому числі в умовах збройних конфліктів, важливо й необхідно забезпечити якісну освіту на всіх рівнях, створити сприятливі для освіти умови, захищене шкільне середовище, зберегти заклади освіти як безпечні для учнів і вчителів простори.

Слід зазначити, що у документах ООН, наприклад у Резолюції «Права дитини» (1997), також акцентовано, що для попередження порушення прав дитини в окремих державах недостатньо лише ратифікувати певні міжнародні акти, слід імплементувати відповідні норми у національне законодавство, застосування якого забезпечувати ефективними заходами щодо соціального забезпечення, освіти й охорони здоров'я дітей, а також здійснення правоохоронної діяльності та правосуддя. Наразі перспективним у напрямку дослідження є вивчення питання імплементатії вимог документів ООН щодо створення безпечного шкільного середовища у вітчизняне законодавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів від 16.12.2014. URL: <http://surl.li/brlxu>
2. Довідник з практики Ради Безпеки за 2010-2011 роки : 31. Діти та збройні конфлікти. URL: <http://surl.li/boiur>

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : ООН; Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: <http://surl.li/brsas>
4. Загальна декларація прав людини : Генеральна Асамблея ООН; Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: <http://surl.li/umvi>
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : ООН; Конвенція від 12.08.1949. URL: <http://surl.li/bpkpd>
6. Конвенція про права дитини : ООН; Конвенція від 20.11.1989. URL: <http://surl.li/wufe>
7. Міжнародний день захисту освіти від нападів : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/74/275 від 28.05.2020. URL: <http://surl.li/bnbct>
8. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 від 25.09.2015. URL: <http://surl.li/bnauc>
9. Права дитини: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/51/77 від 20.02.1997. URL: <http://surl.li/bpcin>
10. Право на освіту у надзвичайних ситуаціях: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/64/290 від 27.07.2010. URL: <http://surl.li/bpcsd>
11. Про молодь, мир та безпеку : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН S/RES/2250 (2015) від 09.11.2015. URL: <http://surl.li/bqjqf>
12. Резолюція 1261 (1999) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 25.08.1999. URL: <http://surl.li/bpkov>
13. Резолюції S/RES/1379 (2001) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 20.11.2001. URL: <http://surl.li/bpkot>
14. Резолюція 1882 (2009) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 04.08.2009. URL: <http://surl.li/bqjuf>
15. Резолюція 1998 (2011) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 12.07.2011. URL: <http://surl.li/bpkow>
16. Резолюція S/RES/2143 (2014) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 27.03.2014. URL: <http://surl.li/bppbm>
17. Резолюція S/RES/2225 (2015) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 18.06.2015. URL: <http://surl.li/brxfc>
18. Safe Schools Declaration. URL: <http://surl.li/bruhm>
19. Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 6-14.
20. Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл – ми стали 100-ою країною. URL: <http://surl.li/bojbr>
21. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.05.2000. URL: <http://surl.li/bqjxj>
22. Що можуть зробити школи, щоб захистити себе від нападів та від використання у військових цілях : Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів. Нью-Йорк, 2016. 60 с. URL: <http://surl.li/brjbc>

REFERENCES:

1. Vkazivki iz zahistu shkil ta universitetiv vid vikoristannya u vijs'kovih cilyah pid chas zbrojnih konfliktiv [Guidelines for the protection of schools and universities from military use during armed conflict] vid 16.12.2014. URL: <http://surl.li/brlxu> [in Ukrainian].
2. Dovidnik z praktiki Radi Bezpeki za 2010-2011 roki : 31. Diti ta zbrojni konflikti [Security Council Practice Guide for 2010-2011: 31. Children and Armed Conflict]. URL: <http://surl.li/boiur> [in Ukrainian].
3. Dodatkovij protokol do ZHenevs'kih konvencij vid 12 serpnja 1949 roku, shcho stosuet'sya zahistu zhertv mizhnarodnih zbrojnih konfliktiv (Protokol I) [Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)]: OON; Mizhnarodnij dokument vid 08.06.1977. URL: <http://surl.li/brsas> [in Ukrainian].
4. Zagal'na deklaraciya prav lyudini [Universal Declaration of Human Rights] : General'na Asambleya OON; Mizhnarodnij dokument vid 10.12.1948. URL: <http://surl.li/umvi> [in Ukrainian].
5. Konvenciya pro zahist civil'nogo naseleння pid chas vjini [Convention for the Protection of Civilian Persons in Time of War] : OON; Konvenciya vid 12.08.1949. URL: <http://surl.li/bpkpd> [in Ukrainian].
6. Konvenciya pro prava ditini [Convention on the Rights of the Child] : OON; Konvenciya vid 20.11.1989. URL: <http://surl.li/wufe> [in Ukrainian].
7. Mizhnarodnij den' zahistu osviti vid napadiv [International Day for the Protection of Education from Attacks] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON A/RES/74/275 vid 28.05.2020. URL: <http://surl.li/bnbct> [in Ukrainian].
8. Peretvorennja nashogo svitu: Poryadok dennij u sferi stalogo rozvitku na period do 2030 roku [Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON A/RES/70/1 vid 25.09.2015. URL: <http://surl.li/bnauc> [in Ukrainian].
9. Prava ditini [Children's rights] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON A/RES/51/77 vid 20.02.1997. URL: <http://surl.li/bpcin> [in Ukrainian].

10. Pravo na osvitu u nadzvichajnih situacijah [The right to education in emergencies] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON A/RES/64/290 vid 27.07.2010. URL: <http://surl.li/bpcsd> [in Ukrainian].
11. Pro molod', mir ta bezpeku [About youth, peace and security] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON S/RES/2250 (2015) vid 09.11.2015. URL: <http://surl.li/bqjqf> [in Ukrainian].
12. Rezolyuciya 1261 (1999) [Resolution] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 25.08.1999. URL: <http://surl.li/bpkov> [in Ukrainian].
13. Rezolyucii S/RES/1379 (2001) [Resolution] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 20.11.2001. URL: <http://surl.li/bpkot> [in Ukrainian].
14. Rezolyuciya 1882 (2009) [Resolution] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 04.08.2009. URL: <http://surl.li/bqjuf> [in Ukrainian].
15. Rezolyuciya 1998 (2011) [Resolution] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 12.07.2011. URL: <http://surl.li/bpkow> [in Ukrainian].
16. Rezolyuciya S/RES/2143 (2014) [Resolution] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 27.03.2014. URL: <http://surl.li/bppbm> [in Ukrainian].
17. Rezolyuciya S/RES/2225 (2015) [Resolution] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 18.06.2015. URL: <http://surl.li/brxfc> [in Ukrainian].
18. Deklaraciya pro bezpeku shkil [Safe Schools Declaration]. URL: <http://surl.li/bruhm> [In English].
19. Turchenko O. G. (2019) Pravo ditini na bezpeku pid chas zbrojnogo konfliktu [The child's right to security during armed conflict]. Politichne zhittya. № 2. S. 6-14. [in Ukrainian].
20. Ukraïna priєдналася до Декларації про безпеку шкіл – ми стали 100-ою країною [Ukraine has joined the Safe Schools Declaration – we have become the 100th country]. URL: <http://surl.li/bojbr> [in Ukrainian].
21. Fakultativnij protokol do Konvencii pro prava ditini shchodo uchasti ditej u zbrojnih konfliktah [Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON vid 25.05.2000. URL: <http://surl.li/bqjxj> [in Ukrainian].
22. SHCHO mozhut' zrobiti shkoli, shchob zahistiti sebe vid napadiv ta vid vikoristannya u vijs'kovih cilyah: Global'na koaliciya na zahist osvitnih ustanov vid napadiv [What schools can do to protect themselves from attack and use for military purposes: Global Coalition to Protect Educational Institutions from Attacks]. N`yu-Jork, 2016. 60 s. URL: <http://surl.li/brjbc> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

УДК 342.951:796 (477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-171-175

Моргунов Олександр Анатолійович,доктор юридичних наук, доцент,
декан факультету № 3 Харківського національного
університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-2259-3620>
e-mail: Tspstf1976@gmail.com**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ЯК
ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ**

В статті здійснено дослідження державної політики у сфері фізичної культури і спорту як об'єкту публічного адміністрування через призму завдань та функцій, так і на цій основі суб'єктів його здійснення з конкретизацією щодо сфер фізичної культури та спорту. Доведено, що структурно-функціональний аналіз суб'єктно-об'єктного складу системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту дозволяє розглядати в розгалуженості системи суб'єктів управління, подвійних впливів різних суб'єктів на той самий об'єкт, недостатності ресурсів певних суб'єктів публічного адміністрування для виконання покладених на них завдань та функцій. З'ясовано форми та методи публічного адміністрування притаманних компетенцій суб'єктам його здійснення у сферах фізичної культури та спорту з формуванням пропозицій щодо їх розвитку та вдосконалення.

Ключові слова: фізична культура та спорт, публічне адміністрування, органи публічного адміністрування, форми та методи, завдання та функції.

Morgunov O. STATE POLICY IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION: ISSUES OF TODAY

The article examines the state policy in the field of physical culture and sports as an object of public administration through the prism of tasks and functions, and on this basis the subjects of its implementation with specification in the field of physical culture and sports. It is proved that the structural-functional analysis of the subject-object composition of the system of public administration in the field of physical culture and sports allows to consider in the branching system of subjects of management, double influences of different subjects on the same object, lack of resources subjects of public administration to perform the tasks and functions assigned to them. Forms and methods of public administration of competencies inherent in the subjects of its implementation in the fields of physical culture and sports with the formation of proposals for their development and improvement.

Key words: physical culture and sports, public administration, public administration bodies, forms and methods, tasks and functions.

Постановка проблеми. Реформування вітчизняного адміністративного права, як наголошено у науковій літературі, а також низці офіційних документів (наприклад, Концепції адміністративної реформи в Україні), є одним із найважливіших завдань, які нині постають перед правовою наукою та законодавцем. Із цим, дійсно, необхідно погодитися, позаяк, передусім, норми адміністративного права створюють необхідне підґрунтя для розвитку України як демократичної, правової та соціальної держави.

Історія розвитку вітчизняного адміністративного права, а надто за радянських часів, засвідчує, що у названий період адміністративне право виконувало зовсім інше завдання, що було пов'язано виключно з регулюванням управлінської діяльності держави. Права приватних осіб у сфері адміністративно-правового регулювання суспільних відносин найчастіше залишалися поза увагою. Таку тенденцію, на жаль, певним чином можна прослідкувати і в сучасних умовах розвитку держави і права. Можливо, це слід пояснювати тим, що чимало сфер юридичної науки все ще зазнає на собі впливу радянської правової доктрини, розробленої здебільшого в штучному порядку. Нині такий вплив найбільш виражений у сфері адміністративно-правової науки, в межах якої продовжують вивчати й розроблювати категорії та інститути, сформовані за радянських часів і призначені для задоволення потреб тоталітарної держави у сфері регламентації управлінської діяльності.

На даний час правовому регулюванню відносин у сфері фізичної культури і спорту приділено небагато уваги. Серед науковців та практиків відсутній єдиний погляд щодо галузевої належності норм, включених до законодавства про фізичну культуру і спорт. Найбільш поширеними є погляди, згідно з яким публічне адміністрування у сфері фізичної культури і спорту є комплексним правовим інститутом, що поєднує в собі норми конституційного, адміністративного, трудового, цивільного та інших галузей права. Тому, постає необхідним здійснити дослідження державної політики у сфері фізичної культури і спорту як

об'єкт публічного адміністрування, що у свою чергу буде корисним як для практики, так, і для адміністративно-правової науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На важливість досліджуємо проблематики останнім часом маємо можливість спостерігати в наукових працях вчених-адміністративістів. Так, О.В. Джафарова в науковій статті «Спортивне право як підгалузь особливої частини адміністративного права запропоноване теоретичне вирішення питання щодо розуміння поняття «спортивне право», що може сприяти систематизації нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері спорту, відповідно адаптації національного законодавства до європейського; підвищенню ефективності викладання та вивчення вітчизняного адміністративного права за рахунок опанування названої галузі права у межах самостійної навчальної дисципліни; спеціалізації правозастосовної діяльності у сфері спорту. А це дозволило б орієнтуватися у даній темі не тільки професійним правознавцям, але й студентам, аспірантам, керівникам різних спортивних організацій країни, тренерам, спортсменам та представникам органів державної влади [1, с. 48].

А. Я. Палюх здійснив дослідження правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери, та дійшов висновку, що питання стосовно виокремлення спортивного права як комплексної галузі на сьогоднішній день є більш обґрунтованим, проте важливо не звужувати його предмет. На підставі системного підходу слід обговорювати спортивне право та визначити, що сфера регулювання його охоплює суспільні відносини, які виникають під час здійснення діяльності щодо фізичної культури та спорту [2, с. 96].

О. І. Чокля, А. О. Фальковський дійшли висновку, що аналіз чинного законодавства у сфері фізичної культури і спорту, дозволяє зробити висновок, що в Україні існує достатня нормативно-правова база для успішного розвитку цієї сфери, однак таке регулювання здійснюється великим за обсягом, але значною мірою неупорядкованим масивом правового матеріалу, який охоплює як національне, так і міжнародне законодавство. Щоб удосконалити законодавство у сфері фізичної культури і спорту, доцільно розширити, конкретизувати та втілити взаємне кореспондування між нинішніми нормами, розробити із залученням спеціалістів у цій сфері ефективний механізм реалізації цих норм. Прийняття окремого Спортивного кодексу України навряд чи можна вважати доцільним, оскільки з огляду на комплексність сфери фізичної культури і спорту така кодифікація може й не усунути прогалини та суперечності, але необхідність у систематизації є беззаперечною [3, с. 8].

І.М. Ковальов в межах монографічного дослідження здійснив теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання щодо визначення адміністративно-правових засад фізичної підготовки у правоохоронних органах, а також шляхів її удосконалення. У свою чергу, зміст фізичної підготовки правоохоронних органів в Україні розглянуто з позицій функціонального підходу – як функції держави щодо розвитку фізичної культури і спорту, як необхідної умови проходження служби в правоохоронних органах та елементу особистої безпеки правоохоронців, що дозволило передбачити наступність формування змісту зазначеного поняття, виходячи з правової природи управління, яке реалізується в межах адміністративно-правових відносин. Крім того, І.М. Ковальов зазначає, забезпечення фізичної підготовки у правоохоронних органах – це діяльність органів управління і посадових осіб правоохоронних органів з питань розвитку фізичної підготовки і спорту щодо створення і підтримання умов ефективного функціонування і розвитку системи фізичної підготовки, яка полягає в організації і здійсненні заходів, спрямованих на створення, удосконалення і експлуатацію навчально-матеріальної бази, своєчасне і якісне планування, матеріальне, фінансове, методичне та інформаційне забезпечення [4, с. 180].

На сьогоднішній день постає актуальним питанням дослідження публічного адміністрування у сфері фізичної культури та спорту враховуючи науковий інтерес вчених до цієї проблематики.

Мета статті полягає у з'ясуванні державної політики у сфері фізичної культури і спорту як об'єкт публічного адміністрування через розкриття таких складових, по-перше, завдань та функцій публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту, по-друге, суб'єктно-об'єктного складу системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту, та по-третє, інструментарію публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подальший хід дослідження буде спрямовано на вирішення виокремленої мети нашої праці. На початку зазначимо, що публічне адміністрування – це злагоджена законна діяльність публічних органів управління трьох сфер влади: законодавчої, виконавчої та судової, що з усією ієрархією публічно-адміністративних інститутів спрямована на досягнення ефективного функціонування соціуму задля зміцнення економічної, політичної та соціальної сфери, а також урахування інтересів усіх соціальних груп і прошарків населення та зміцнення на цій основі соціальної злагоди і єдності народу [5, с. 13]. Таке визначення цілком відповідає теорії управління як того, на що спрямований свідомий, планомірний, організований, систематичний вплив суб'єкта управління. Метою такого впливу є спрямування об'єкта шляхом певного розвитку, надання йому стану впорядкованості, якісного визначення, відповідності певним вимогам чи ознакам [6, с. 57]. Таким чином, метою публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту є забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина на основі побудови партнерських відносин між владою і суспільством, що, в свою чергу, дозволяє метою функціонування публічної адміністрації у вказаних сферах визначити служіння суспільству [7, с.154-155].

Така інтерпретація цілком відповідає реформам, які на сьогодні характеризують розвиток адміністративного права в Україні, що їх сутність не «у новому перерозподілі владних повноважень чи кадрово-структурній перестановці, а у переході до нової «філософії» управління, що тяжіє до поміркованого лібералізму. Зміст цієї «філософії» відносно органів виконавчої влади полягає, з одного боку, в припустимій мінімізації втручання держави в особі органів виконавчої влади в життєдіяльність суспільства, особливо підприємницьких суб'єктів, в переорієнтації діяльності органів виконавчої влади із суто адміністративно-розпорядчих функцій на надання управлінських послуг громадянам, тобто послуг, пов'язаних з юридичним оформленням цими органами умов, необхідних для належної реалізації або охорони прав і свобод громадян (видача дозволів, здійснення реєстрації тощо), а з іншого — в збереженні за виконавчою владою достатніх важелів управління суспільно важливими процесами, коли це є необхідним і виправданим» [8, с. 362]. І ця мета потребує уточнення та конкретизації щодо сфер фізичної культури та спорту, розкриття та продовження у визначенні завдань публічного адміністрування.

Сучасні завдання та функції публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту обумовлені його метою як орієнтиром розвитку відповідної системи в якості бажаного спрямування її діяльності. Відхід від парадигми управління людьми та владного розпорядництва до концепції обслуговування громадянського суспільства владою тягне перегляд всіх категорій адміністративного права, що стосуються цілепокладання. В контексті розвитку теорії публічного адміністрування такі зміни включають доцільність визначення метою публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту — забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина на основі побудови партнерських відносин між владою і суспільством, що, в свою чергу, дозволяє метою функціонування публічної адміністрації у вказаних сферах визначити служіння суспільству.

На сьогодні загальними тенденціями концептуального оновлення та реформування виконавчої влади в Україні є її децентралізація, перехід на електронне врядування, виведення сервісної функції публічної адміністрації на перший план та інші нововведення, що обумовлені взяттям в цілому за основу розвитку виконавчої влади України людиноцентристської теорії.

Галузеве публічне управління приймає всі загальні тенденції та реформи, що не виключає конкретизації та уточнення, але не може бути кардинально протилежним за напрямком розвитку. Як вказує О. М. Гацуля, галузь фізичної культури та спорту підпорядкована загальним засадам галузевого управління. Міра та форми державного впливу на функціонування та розвиток галузі фізичної культури і спорту визначаються типами її суспільної організації. Саме за таких обставин виникає потреба в розробці нової моделі управління в регіоні, заснованої на оптимальному співвідношенні децентралізації і централізації влади, балансі загальнодержавних інтересів з інтересами населення регіонів і територіальних громад, визнанні і реалізації взаємної вигоди і інтересів, розвитку державного управління та регіонального самоврядування, прав та обов'язків територіальних структур управління перед населенням [9, с. 177]. Конкретизація зв'язків суб'єктно-об'єктного складу системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту виводить на перший план в цьому аспекті позиції та компетенцію суб'єктів вищої ланки.

Серед органів виконавчої влади найвище місце в ієрархії структури системи суб'єктів публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту відведено Кабінету Міністрів України та Мінмолодьспорту України. Окрім Мінмолодьспорту України, керівництво процесом фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчою та спортивною роботою в навчальних закладах здійснюється щонайменше двома міністерствами, не враховуючи галузевих вищих навчальних закладів, які підпорядковані відповідним профільним міністерствам [10, с. 27], управліннями обласних державних адміністрацій, відділами райдержадміністрацій, комітетами фізичного виховання учнівської та студентської молоді при МОН України, обласними та районними управліннями освіти [11, с. 198–199]. На рівні стратегічного апекусу (у трактуванні ланок системи публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту за І. Л. Гасюком [11, с. 195]) функціонує Національний антидопінговий центр.

Отже, суб'єктно-об'єктний склад системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту можна розподілити у шість блоків, п'ять з яких складають внутрішньодержавну систему публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту України, а шостий являє собою міжнародний рівень, де відбувається взаємодія п'яти означених блоків з міжнародними спортивними організаціями, суб'єктами владних повноважень сфер фізичної культури та спорту інших держав.

Структурно-функціональний аналіз суб'єктно-об'єктного складу системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту дозволив виділити проблеми розгалуженості системи суб'єктів управління, подвійних впливів різних суб'єктів на той самий об'єкт, недостатності ресурсів певних суб'єктів публічного адміністрування для виконання покладених на них завдань та функцій. І не можна заперечувати твердження: якщо суб'єкт управління не здатний активно впливати на рух об'єкта управління, здійснювати перманентний контроль за реалізацією намічених заходів, акумулювати необхідні ресурси, нести повну відповідальність за наслідки своєї управлінської діяльності перед суспільством, то... більшість задекларованих програм і заходів із розвитку фізичної культури і спорту так і залишаться лише виписаними на папері. Іншою назрілою проблемою, як обґрунтовує І. Л. Гасюк, залишається розбалансованість у структурі вертикалі влади в галузі фізичної культури і спорту, коли створено юридично відособлені державні структури («Спорт для всіх», центр «Інваспорт», Комітет фізичного виховання учнівської та

студентської молоді), що здійснюють роботу в певних підсистемах галузі, в той же час діяльність яких не підкріплена належними владними повноваженнями та ресурсними можливостями, функції переплітаються, власне, такі державні структури не мають реального впливу на діяльність операційного ядра, з одного боку, а з іншого – ніякою мірою не спроможні здійснювати регуляторну функцію [12, с. 129–130]. І з цієї точки зору перерозподіл повноважень між стратегічним апексом, лінією середньої ланки, операційним ядром та функціонально-допоміжною структурою вважаємо доцільним для включення в число напрямків підвищення якості публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту в Україні в рамках реформ децентралізації та дерегуляції.

Останньою складовою нашої праці є дослідження інструментарію публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту, що становить собою відповідний набір форм та методів діяльності органів публічної адміністрації у досліджуваній сфері суспільних відносин.

Зазначимо, що на рівні законів повинні бути визначені межі компетенції та повноваження суб'єктів публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту, як і форми та методи їх діяльності задля дотримання конституційного принципу дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб «лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [13].

Переорієнтація на сервісну функцію публічного адміністрування повинна супроводжуватися переглядом та розширенням форм і методів його здійснення задля виконання поставлених завдань. Форми публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту, вказуючи на зовнішній прояв відповідної діяльності, охоплюють правотворчість та правореалізацію. Методи публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту ілюструють ті засоби та способи, які використовує чи застосовує суб'єкт адміністративного права задля виконання поставлених перед ним завдань. В контексті формування кіберпростору питання способів публічного адміністрування, встановлення зв'язків суб'єктів адміністративних відносин набуває особливої актуальності, оскільки віртуальний простір як середовище реалізації правовідносин відрізняється від традиційних зв'язків у фізичному просторі і потребує зміни матеріально-технічної бази, кадрового та ресурсного забезпечення.

Висновки. Отже, маємо констатувати, що державна політика у сфері фізичної культури і спорту в контексті переходу від парадигми управління людьми та владного розпорядництва до концепції обслуговування громадянського суспільства спрямована на забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина на основі побудови партнерських відносин між владою і суспільством, що, в свою чергу, дозволяє вести мову про функціонування публічної адміністрації у вказаних сферах в аспекті розвитку: 1) професійного спорту та спорту вищих досягнень, що повинно забезпечувати підвищення показників України у міжнародних змаганнях, сприяти формуванню позитивного іміджу держави як на внутрішньодержавному рівні, так і в рамках міжнародного співробітництва; 2) масового спорту задля вирішення проблем тривалості життя, його якості за рахунок покращення здоров'я населення, зменшення алкоголізму, наркоманії, тютюнокуріння та вирішення інших проблем, обумовлених способом життя; для впровадження здорового активного способу проведення дозвілля, сприяння саморозвитку, формуванню розвиненої у всіх планах особистості, особливого типу ідентичності, толерантності та терпимості в суспільстві, засвоєнню культурних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Джафарова О.В., Іванов В.О Спортивне право як підгалузь Особливої частини адміністративного права. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 44-49.
2. Палюх А. Я. Системний підхід у правовому регулюванні фізкультурно-спортивної сфери. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (81). С. 91-99.
3. Чокля О. І., Фальковський А. О. Специфіка державно-правового регулювання фізичної культури і спорту в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 3-8.
4. Ковальов І. М. Адміністративно-правові засади фізичної підготовки у правоохоронних органах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Храків, 2017. 215 с.
5. Аріфходжаєва Т. Б. Поняття публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення. *Форум права*. 2016. № 3. С. 12–15.
6. Середа В. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. Адміністративне право: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 520 с.
7. Моргунов О. А. Європейська модель публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту: перспективи впровадження в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 6. С. 150–155.
8. Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: підручник. Харків: Вид-во Національного ун-ту внутр. справ, 2002. 653 с.
9. Гацуля О. М. Розвиток галузевого управління у сфері фізичної культури та спорту: концептуальні засади. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 1. С. 176–185.
10. Вавренюк С. А. Механізми державного управління розвитком фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах України : дис. ... канд. наук з держ. упр: 25.00.02. Харків, 2015. 205 с.

11. Гасюк І. Л. Організаційна структура державного управління фізичною культурою та спортом в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 3. С. 195–203.
12. Гасюк І. Л. Пріоритетні напрями удосконалення системи державного управління фізичною культурою і спортом. *Економіка та держава*. 2013. № 11. С. 129–132.
13. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

REFERENCES:

1. Dzhafarova, O.V, Ivanov, V.O. (2011). Sportyvne pravo yak pidhaluz' Osoblyvoyi chastyny administratyvnoho prava [Sports law as a subsector of the Special part of administrative law]. *Yuryst Ukrainy*. № 3. 44-49. [in Ukrainian].
2. Palyukh, A. YA. (2019). Systemnyy pidkhid u pravovomu rehulyuvanni fizkul'turno-sportyvnoyi sfery [System approach in the legal regulation of physical culture and sports.]. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava*. № 2 (81). 91-99. [in Ukrainian].
3. Choklya, O. I., Fal'kovs'kyu, A. O. (2020). Spetsyfika derzhavno-pravovoho rehulyuvannya fizychnoyi kul'tury i sportu v Ukraini [Specifics of state and legal regulation of physical culture and sports in Ukraine.]. *Prykarpats'kyu yurydychnyy visnyk*. № 2 (31). 3-8. [in Ukrainian].
4. Koval'ov, I. M. (2017). Administratyvno-pravovi zasady fizychnoyi pidhotovky u pravookhoronnykh orhanakh [Administrative and legal principles of physical training in law enforcement]. dys. kand. yuryd. nauk. Kharkiv. [in Ukrainian].
5. Arifkhodzhayeva, T. B. (2016). Ponyattya publichnoho administruvannya u sferi sotsial'noho zakhystu naseleння [The concept of public administration in the field of social protection]. *Forum prava*. № 5. 12–15. [in Ukrainian].
6. Sereda, V. V., Kisel', Z. R., Kisel', R. V. (2014). Administratyvne parvo [Administrative law]: navchal'nyy posibnyk. L'viv. 520. [in Ukrainian].
7. Morhunov, O. A. (2019). Yevropeys'ka model' publichnoho administruvannya sfer fizychnoyi kul'tury ta sportu: perspektyvy vprovadzhennya v Ukraini [European model of public administration of physical culture and sports: prospects for implementation in Ukraine]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. № 6. 150–155. [in Ukrainian].
8. Yarmysh, O. N., Ser'ohin, V. O. (2020). Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya v Ukraini [State construction and local government in Ukraine:]; pidruchnyk. Kharkiv. 653. [in Ukrainian].
9. Hatsulya, O. M. (2015). Rozvytok haluzevoho upravlinnya u sferi fizychnoyi kul'tury ta sportu: kontseptual'ni zasady [Development of industry management in the field of physical culture and sports: conceptual principles.]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*. Vyp. 1. 176–185. [in Ukrainian].
10. Vavrenyuk, S. A. (2015). Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya rozvytkom fizychnoyi kul'tury i sportu u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh Ukrainy [Mechanisms of state management of development of physical culture and sports in higher educational institutions of Ukraine:]. dys. kand. nauk z derzh. Upr. Kharkiv, 205. [in Ukrainian].
11. Hasyuk, I. L. (2010). Orhanizatsiyna struktura derzhavnoho upravlinnya fizychnoyu kul'turoyu ta sportom v Ukraini [Organizational structure of state management of physical culture and sports in Ukraine.]. *Universytet-s'ki naukovy zapysky*. № 3. 195–203. [in Ukrainian].
12. Hasyuk, I. L. (2013). Priorytetni napryamy udoskonalennya systemy derzhavnoho upravlinnya fizychnoyu kul'turoyu i sportom [Priority areas for improving the system of public administration of physical culture and sports]. *Ekonomika ta derzhava*. № 11. 129–132. [in Ukrainian].
13. Konstytutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 № 254k/96-VR 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.04.2022

УДК 347.441.142

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-176-181

Теремецький Владислав Іванович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного університету

<https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

e-mail: vladvokat333@ukr.net

Гуц Наталія Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного,

господарського та трудового права

Академії праці, соціальних відносин і туризму

<https://orcid.org/0000-0002-5000-7329>

e-mail: nata_kup@ukr.net

НОВАЦІЇ У ПОРЯДКУ УКЛАДЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

Стаття присвячена визначенню новацій у порядку укладення цивільно-правового договору. Підкреслено наявність двох тенденцій в юридичній конструкції порядку укладення цивільно-правового договору: залишення незмінним архітекtonіки порядку укладення у вигляді оферта-акцепт та введення елементів новацій в цю систему, які залежать від способу укладення та мети відповідного договору.

Охарактеризовано загальний та спеціальний порядки укладення цивільно-правовий договору. У загальному порядку – якщо пропозиції, викладені у оферти збігаються з акцептом. Спеціальний порядок укладення цивільно-правового договору реалізується щодо публічних, оборонних закупівель.

Розкрито зміст стадій укладення цивільно-правового договору, зокрема оферти й акцепту. Досліджено особливості укладення цивільно-правового договору з резидентами Дія-Сіті. Підкреслено, що укладення цивільно-правового договору у цифровому середовищі утворює особливий правовий режим цивільних правовідносин, які виникають, змінюються, припиняються саме у цьому середовищі. Водночас позитивний ефект від електронного договору споживач отримує у реальному, матеріальному світі, а товар чи послуга мають відповідну об'єктивну форму.

Доведено, що інститут запевнення може бути застосований у корпоративних, трудових правовідносинах, відносинах у сфері права інтелектуальної власності, інноваційного права, зовнішньоекономічної діяльності. Вказано, що цей інститут включає такі елементи: 1) переддоговірні контакти сторін (переговори); 2) отримання запевнень та гарантій; 3) розгляд запевнень та гарантій; 4) формування та направлення оферти; 5) розгляд оферти; 6) акцепт оферти. Встановлено, що в порядку укладення договору щодо публічних, оборонних закупівель простежується: наявність імперативного елемента в процедурі укладення договору; обов'язковість дотримання процедури укладення договору; відсутність переддоговірних контактів сторін: розширена публічна оферта; плановість закупівель, тобто укладення майбутнього договору; звуження принципу свободи договору. Підкреслено відсутність практики застосування інституту запевнення.

Ключові слова: оферта, акцепт, запевнення, договір, зобов'язання, порядок, Дія Сіті

Teremets'kyi V., Huts N. PROCEDURE NOVATIONS FOR CONCLUDING INDEPENDENT CONTRACTOR AGREEMENTS

The article is focused on defining procedure novations for concluding independent contractor agreements. The existence of two tendencies in the legal construction of the procedure for concluding an independent contractor agreement has been emphasized: unchanged architectonics of the procedure for concluding an acceptance and introducing novation elements into this system, which depend on the method of concluding and the purpose of the corresponding agreement.

The general and special procedures for concluding independent contractor agreements have been characterized. General procedure – is when proposals set out in the offer coincide with the acceptance. Special procedure for concluding an independent contractor agreement is implemented in regard to public, defense procurement.

The content of the stages of concluding an independent contractor agreement has been revealed, in particular the offer and acceptance. Specific features of concluding an independent contractor agreement with Diiia-City residents have been researched. It has been emphasized that the conclusion of an independent contractor agreement in the digital environment forms a special legal regime of civil legal relations, which arise, are changed, are terminated in this environment. At the same time, the consumer receives a positive effect from the electronic agreement in the real, material world, and the product or service has the appropriate objective form.

It has been proved that the institution of assurance can be applied in corporate, labor legal relations, relations in the field of intellectual property law, innovation law, foreign economic activity. It has been stated that this institution includes the following elements: 1) pre-contractual contacts of the parties (negotiations); 2) obtaining assurances and guarantees; 3) consideration of assurances and guarantees; 4) formation and provision of the offer; 5) consideration of the offer; 6) acceptance of the offer. It has been established that the procedure of concluding an independent contractor agreement for public, defense procurement is characterized by: the presence of an imperative element in the procedure of concluding an agreement; mandatory

compliance with the procedure for concluding an agreement; lack of pre-contractual contacts of the parties: expanded public offer; planned procurement, i.e. the conclusion of a future agreement; narrowing the principle of contractual freedom. The lack of practice in applying the institution of assurance has been emphasized.

Key words: offer, acceptance, assurance, agreement, commitment, procedure, Diia-City.

Постановка проблеми. Порядок укладення цивільно-правового договору є динамічним приватноправовим феноменом. Таке положення обумовлено тим, що цивільно-правовий договір знаходиться у системній еволюції, яка є наслідком зміни суспільства, економічних відносин, які, зі свого боку, вимагають від права удосконалення існуючих договірних конструкцій [1, с. 43]. Сучасним прикладом цього є Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», відповідно до якого введено правовий режим Дія Сіті, особливості укладення договору з резидентами Дії Сіті, внесено зміни до ч. 1 ст. 641 ЦК України та доповнено ст. 650¹ ЦК України [2]. Водночас можна констатувати дві тенденції в юридичній конструкції порядку укладення цивільно-правового договору: залишення незмінним архітектоніки порядку укладення у вигляді оферта-акцепт та введення елементів новацій в цю систему, які залежать від способу укладення, мети відповідного договору. Необхідно підкреслити і те, що судова практика постійно поповнюється новими спірними справами пов'язаними саме з порядком укладення цивільно-правового договору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Порядок укладення цивільно-правового договору досліджувався у наукових працях багатьох вчених. Слід звернути увагу на статтю М. М. Великанової «Теоретичні питання укладення цивільно-правових договорів», в якій детально охарактеризовано порядок укладення цивільно-правового договору, зокрема проаналізовані та виявлені оферти та акцепт [3]. Ураховуючи значення для юридичної науки цієї праці, зауважимо, що її здобутки не охоплюють сучасні новації, які виникли у порядку укладення цивільно-правового договору внаслідок розвитку цифрового суспільства в Україні. До базових наукових досліджень договірних відносин слід віднести роботу під редакцією О. В. Дзери «Договірне право», що надає можливість розробляти подальші наукові конструкції у договірному праві [4]. Окремі елементи порядку укладення цивільно-правового договору визначені у статті О. В. Мороз «Акцепт як стадія укладення цивільно-правового договору» [5]. У науковій статті В. В. Денисюка «Порядок укладення цивільно-правового договору» детально проаналізовані загальний та спеціальний порядки укладення цивільно-правового договору [6]. Новітні тенденції у сфері укладення договору досліджено Н. Ю. Голубевою у праці «Порядок укладення договорів в електронній формі за законодавством України» [7].

Можна констатувати, що науковці мають інтерес до питання порядку укладення цивільно-правового договору, оскільки залежно від правильності застосування конструкції укладення договору залежить і подальша динаміка здійснення договірних правовідносин. Водночас уведення певних новацій у порядку укладення цивільно-правового договору потребує наукового обміркування для розробки найбільш наближених моделей правомірної поведінки в межах договореного зобов'язання до фактично виникаючих суспільних відносин. Тому проблематика, пов'язана як із новаціями, так і з самим порядком укладення цивільно-правового договору є актуальним напрямом сучасних наукових досліджень.

Мета статті охарактеризувати новації у порядку укладення цивільно-правового договору у вигляді запевнення. Для досягнення зазначеної мети в статті поставлено такі основні завдання: визначити особливості порядку укладення цивільно-правового договору, з'ясувати зміст такої новації в порядку укладення цивільно-правового договору, як запевнення.

Вклад основного матеріалу дослідження. Порядок укладення цивільно-правового договору залежить від способу його укладення. На думку С. М. Бервено, під способами укладання договору слід розуміти нормативно врегульовану систему здійснення суб'єктами дій, через які досягається вільне і взаємне узгодження волі сторін договору [4, с. 183]. Вчений за способом узгодження змісту договору виокремлює загальний, спеціальний і судовий порядок укладення договору. Загальний порядок укладення договору визначено нормами ЦК України. Спеціальний порядок передбачає укладення договорів, які мають свої особливості, та залежить від способів укладення договору. На відміну від цього судовий порядок укладення договору має відмінити у тому, що волевиявлення сторін затверджується судовим рішенням та починати діяти з моменту набрання чинності рішенням суду [8, с. 10]. Погоджуючись з цією класифікацією, варто наголосити, що залежно від способу укладення договору реалізуються відповідна процедура укладення договору.

Так, для загального порядку укладення договору характерні: 1) переддоговірні контакти сторін (переговори); 2) оферта; 3) розгляд оферти; 4) акцепт оферти. При цьому стадії оферти та акцепту є обов'язковими у всіх випадках [6, с. 307]. Як слушно вказує В. В. Великанова, пропозиція укласти договір (оферта) характеризується такими рисами: має бути визначеною; в ній мають міститися всі істотні умови майбутнього договору; підтверджує намір оферента вважати себе зобов'язаним за договором в разі її прийняття; оферта має бути адресована одній або декільком конкретним особам [3, с. 58]. За результатами розгляду оферти формується акцепт. Він відбувається шляхом вчинення дій по виконанню вказаних в оферті умов договору. Отже, відбувається прийняття пропозиції і одночасно виконується одна з обов'язкових вимог щодо оферти [5, с. 46]. На думку С. А. Пилипенка, акцепт не повинен розходитися з вимогами, які висуває оферта, тобто є так звана «суперечка про форми», яка полягає в тому, що внаслідок унесення

отримувачем оферти змін в умови угоди документ визнається не акцептом, а протилежністю оферти, яка знищує і стає новою офертою [9, с. 53]. Отже, якщо пропозиції, викладені у оферти збігаються із акцептом, то можна вважати, що сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору.

Спеціальний порядок передбачає укладення договорів, які мають свої особливості, що залежать від способів укладення договору (укладення договору в обов'язковому порядку, за згодою третіх осіб, на торгах, на біржі, за рішенням суду тощо) [6, с. 310]. Цей порядок застосовується, зокрема, у публічних закупівлях, електронній комерції, в договорах з резидентами Дії Сіті.

Законом України «Про публічні закупівлі» встановлюється особлива процедура щодо порядку укладення договору про публічну закупівлю. Вона охоплює такі стадії: 1) формування потреби укладення договору шляхом включення закупівлі у річний план (абз. 3 ч. 1 ст. 4 Закону); 2) оприлюднення публічної оферти через авторизовані електронні майданчики (ч. 1 ст. 10 Закону); 3) отримання тендерних пропозицій щодо укладення договору з приводу публічної закупівлі, яке відбувається через електронну систему закупівель (ст. 12 Закону); 4) проведення конкурентних процедур: відкриті торги, торги з обмеженою участю, конкурентний діалог (ст. 13 Закону); 5) укладення договору [10]. Водночас можуть застосовуватися закриті закупівлі щодо оборонних закупівель. Зокрема, оборонні закупівлі за закритими закупівлями на поточний рік здійснюються державними замовниками відповідно до затвердженого зведеного трирічного плану закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями (ч. 6 ст. 9 Закону України «Про оборонні закупівлі») [11]. Зауважимо, що в порядку укладення договору щодо публічних, оборонних закупівель простежується наявність імперативного елементу в процедурі укладення договору; обов'язковість дотримання процедури укладення договору; відсутність переддоговірних контактів сторін: розширена публічна оферта; плановість закупівель, тобто укладення майбутнього договору; звуження принципу свободи договору. Саме це впливає на особливість порядку укладення договору. В порядку укладення договору щодо публічних, оборонних закупівель простежується збалансування публічних та приватних інтересів. Зокрема, завдяки особливій процедурі укладення договору забезпечується прозорість закупівлі, що, зі свого боку, впливає на подолання корупційних процесів у державному управлінні. Водночас приватний інтерес полягає в можливості отримати стабільний прибуток, який гарантується державою стосовно оплати по договору та виконання інших договірних зобов'язань.

Як відомо, розвиток цифрового суспільства зачіпає всі суспільні відносини. Договірні правовідносини також наразі здійснюються у межах цифрового середовища. Тому особливі правила щодо порядку укладення цивільно-правового договору простежуються у сфері електронної комерції. Ця сфера лише розширяється. Так, обсяг світового ринку електронної комерції у 2019 р. досяг \$ 3,5 млрд, демонструючи тенденцію до подальшого стабільного зростання [12].

Цифрове середовище існує в електронній формі, а тому в сфері електронної комерції укладається договір в електронній формі, так званий електронний договір (різновид письмової форми договору). Стосовно нього в юридичній літературі вже сформована позиція, що електронний договір укладається коли проект договору складається у формі електронного документа, збереженого у форматі PDF, з накладенням на такий документ електронного цифрового підпису сторони, яка склала проект договору. Інша сторона, отримавши проект договору, у разі згоди з його умовами, повертає через мережу Інтернет оференту з накладенням на нього свого електронного цифрового підпису [13, с. 68]. Укладення цивільно-правового договору у цифровому середовищі утворює особливий правовий режим цивільних правовідносин, які виникають, змінюються або припиняються саме у цьому середовищі. Водночас позитивний ефект від електронного договору споживач отримує в реальному, матеріальному світі, а товар чи послуга мають відповідну об'єктивну форму. Отже, феноменом цифрового середовища є те, що відносини виникають у ньому, а позитивні результати – у матеріальному, реальному світі.

Порядок укладення договору в сфері електронної комерції визначено у ч. 2 ст. 639 ЦК України [14] та у розділі 3 Закону України «Про електронну комерцію» [15]. Порядок укладення договору у сфері електронної комерції охоплює такі процедурні елементи: 1) пропозиція (оферта) може бути у вигляді інформаційної публічної оферти, комерційного електронного повідомлення, розміщення замовлення за допомогою інформаційно-комунікаційних систем; 2) розгляд оферти; 3) акцепт (відповіді про прийняття цієї пропозиції в порядку надсилання електронного повідомлення особі, яка зробила пропозицію укласти електронний договір, підписаного електронним підписом; заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі, що підписується електронним підписом; вчинення дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких дій чітко роз'яснено в інформаційній системі, в якій розміщено таку пропозицію, і ці роз'яснення логічно пов'язані з нею. Розглядаючи порядок укладення електронного договору, Н. Ю. Голубева підкреслює, що укладення цього договору може відбуватися шляхом обміну електронними документами. Тобто цей спосіб укладання електронного договору передбачає персоніфікацію контрагентів. На етапі переговорів про укладання договорів відомий не лише продавець, а й потенційний покупець, між якими відбувається обмін електронними повідомленнями. Також можливе узгодження окремих умов договору [7, с. 9]. Погоджуючись з цією позицією підкреслимо, що не завжди у сфері електронної комерції проводяться переговори, оскільки цифрове середовище більш розраховано на спілкування на відстані. Тобто контрагенти існують переважно у вигляді віртуальних осіб, які мають відповідну цифрову ідентифікацію.

На цифрове середовище укладення договорів розрахований правовий режим Дія Сіті. Цей режим базується на засадах англійського права, оскільки більшість клієнтів українського ІТ-сектору знаходяться в США (близько 50 %), країнах Західної Європи та у Великобританії (близько 40 %). Більше того, іноземні інвестиційні та M&A угоди найчастіше підпорядковуються праву Англії та Уельсу [17]. Правовий режим Дія Сіті застосовується до відносин за участю резидента Дія Сіті або щодо участі у статутному капіталі резидента Дія Сіті протягом строку його резидентства (ч. 5 ст. 2 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні») [2]. В межах цього режиму встановлені певні новації щодо цивільно-правового договору, зокрема: 1) цивільно-правовий договір не вважається гіг-контрактом, якщо в ньому прямо не зазначено про укладення саме гіг-контракту (цивільно-правовий договір, за яким гіг-спеціаліст зобов'язується виконувати роботи та/або надавати послуги відповідно до завдань резидента Дія Сіті як замовника, а резидент Дія Сіті зобов'язується оплачувати виконані роботи та/або надані послуги і забезпечувати гіг-спеціалісту належні умови для виконання робіт та/або надання послуг, а також соціальні гарантії, передбачені Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні») (ч. 3 ст. 17 Закону); 2) уведення умов договору про нерозголошення (ст. 26 Закону); 3) нормативне закріплення умов договору про утримання від вчинення конкурентних дій (ст. 27 Закону); 4) закріплені гарантії вільного волевиявлення при укладенні договору про утримання від вчинення конкурентних дій (ст. 28 Закону); 5) передбачені правила щодо договору позики з альтернативним зобов'язанням (ст. 29 Закону) [2].

У статі 32 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» встановлені також новації щодо порядку укладення цивільно-правових договорів в межах правового режиму Дія Сіті. Так, уведено інститут «Запевнення та гарантії» («Representations and Warranties») в українське цивільне право. Відповідно до ч. 1 ст. 650¹ ЦК України: сторони договору можуть погодити перелік запевнень, що надаються стороною або сторонами щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору [14]. Практикуючі юристи вказують, що запевнення (representations) – це твердження про факти, які відносяться до минулого або теперішнього (наприклад, твір створено особисто; відчувач має виключні майнові авторські права; передання прав не порушує прав третіх осіб; авторські права не передавались; при створенні твору не були порушені права третіх осіб; для створення твору отримані всі необхідні дозволи; права на твір не обтяжені правами третіх осіб тощо); гарантії (warranties) – це твердження, які відносяться до фактів, котрі можуть мати місце в майбутньому (наприклад, гарантія, що використання твору не призведе до порушення прав третіх осіб; гарантія, що не буде існувати будь-яких обставин, здатних утруднити чи зробити неможливим здійснення наданих виключних прав) [17].

Інститут запевнення планується поширювати на сферу права інтелектуальної власності, зовнішньоекономічних договорів. Водночас цей інститут може бути застосований у будь-яких галузевих правовідносинах. Зокрема, його застосування можливе у корпоративних відносинах, що передбачено ч. 1 ст. 32 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», а саме: договір, стороною якого є резидент Дія Сіті, чи договір щодо частки у статутному капіталі резидента Дія Сіті може передбачати перелік запевнень, що надаються стороною або сторонами, щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору [2]. Такий законодавчий підхід дозволяє стверджувати, що інститут запевнення може бути застосований у корпоративних, трудових правовідносинах, відносинах у сфері права інтелектуальної власності, інноваційного права, зовнішньоекономічної діяльності. Окремого дослідження потребує проблематика використання цього інституту щодо земельних та екологічних правовідносин. Це важливо з точки зору відповіді на таке практичне питання: чи можливо при укладенні договору щодо землі запевняти про наявність права на землю чи дотримання у майбутньому екологічних норм?

Цей інститут вносить певні зміни у порядок укладення договору, що буде охоплювати такі елементи: 1) переддоговірні контакти сторін (переговори); 2) отримання запевнень та гарантії; 3) розгляд запевнень та гарантії; 4) формування та направлення оферти; 5) розгляд оферти; 6) акцепт оферти. Зважаючи на вказане, цивільно-правові договори у сфері Дія Сіті укладаються в письмовій (електронній) формі та мають спеціальний порядок укладення. Сьогодні відсутня практика застосування інституту запевнення. Вона лише починає формуватися. Утім вже можна стверджувати, що порядок укладення цивільно-правового договору з резидентом Дія Сіті може бути віднесено до спеціального порядку укладення договору.

Висновки. Наразі українське законодавство спрямовано на регулювання виникаючих віртуальних відносин, що існують в цифровому середовищі, зокрема у правовому режимі Дія Сіті. Водночас, укладення цивільно-правового договору у цифровому середовищі утворює особливий правовий режим цивільних правовідносин, які виникають, змінюються чи припиняються саме у цьому середовищі. Незважаючи на реалізацію цивільних правовідносин у цифровому середовищі, позитивний ефект суб'єктами цивільних правовідносин отримується у реальному, матеріальному світі.

Проаналізовано інститут запевнення, який вносить певні зміни у порядок укладення договору, який буде охоплювати такі елементи: 1) переддоговірні контакти сторін (переговори); 2) отримання запевнень та гарантії; 3) розгляд запевнень та гарантії; 4) формування та направлення оферти; 5) розгляд оферти; 6) акцепт оферти. Зважаючи на вказане, цивільно-правові договори у сфері Дія Сіті укладаються в письмовій (електронній) формі та мають спеціальний порядок укладення.

Узагальнюючи можна зробити висновок, що порядок укладення цивільно-правового договору потребує подальшого наукового обговорення та опрацювання внаслідок динаміки розвитку цифрового середовища, що включає й укладення договорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Резніченко С. В. Еволюція договору як наслідок зміни суспільних відносин. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство*. 2016. Т. 21. Вип. 1 (28). С. 38–45.
2. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#n437>.
3. Великанова М. М. Теоретичні питання укладення цивільно-правових договорів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 1. С. 57–61.
4. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
5. Мороз О. В. Акцепт як стадія укладення цивільно-правового договору. *Право та інновації*. 2020. № 2 (30). С. 45–49.
6. Денисюк В. В. Порядок укладення цивільно-правового договору. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 305–312.
7. Голубева Н. Ю. Порядок укладення договорів в електронній формі за законодавством України. *Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права: матеріали міжнар. наук.-практ. конфер. до 150-річчя від дня народж. Є. В. Васюковського*. Одеса. 08.04.2016. С. 3–10.
8. Бєрвєно С. Цивільно-правова характеристика укладення договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 4. С. 10–13.
9. Пилипенко С. А. Договірні зобов'язання в цивільному праві України, Англії та США (порівняльно-правовий аспект). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 52–55.
10. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.
11. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>.
12. Прокопенко В. Як укласти e- contract. *Юридична Газета*. 2020. № 19 (725). 13.10.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-uklasti-econtract.html>.
13. Кучаковська Н. Правове регулювання укладення електронних господарських договорів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 62–74.
14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
15. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#top>.
16. Луговський О. Нові правові інструменти в «Дія Сіті». *Юридична Газета*. 11.02.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informatsiynne-pravo-telekomunikatsiyni-novi-pravovi-instrumenti-v-diya-siti.html>.
17. Мисенко О. Запевнення та гарантії («Representations and Warranties») в авторських договорах. Інформаційне агентство «ЛІГАБізнесІнформ». 20.11.2018. URL: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/31671>.

REFERENCES:

1. Reznichenko S.V. Evoliutsiia dohovoru yak naslidok zminy suspilnykh vidnosyn. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnykova. Pravoznavstvo*. 2016. T. 21. Vyp. 1 (28). S. 38-45. [in Ukrainian].
2. Pro stymuliuvannya rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 15.07.2021 № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#n437>. [in Ukrainian].
3. Velykanova M. M. Teoretychni pytannia ukladennia tsyvilno-pravovykh dohovoriv. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. 2011. № 1. S. 57-61. [in Ukrainian].
4. Dohovirne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : navch. posib. / T. V. Bodnar, O. V. Dzera, N. S. Kuznetsova ta in. ; za red. O. V. Dzery. K. : Yurinkom Inter, 2008. 896 s. [in Ukrainian].
5. Moroz O. V. Aktsept yak stadiia ukladennia tsyvilno-pravovoho dohovoru. *Pravo ta innovatsii*. 2020. № 2 (30). S. 45-49. [in Ukrainian].
6. Denysiuk V. V. Poriadok ukladennia tsyvilno-pravovoho dohovoru. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2012. Vyp. 64. S. 305-312. [in Ukrainian].
7. Holubieva N. Yu. Poriadok ukladennia dohovoriv v elektronni formi za zakonodavstvom Ukrainy. *Metodolohichni zasady vdoskonalennia tsyvilnoho protsesualnoho prava: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konfer. do 150-richchia vid dnia narodzh. Ye. V. Vaskovskoho*. Odesa. 08.04.2016. S. 3–10. [in Ukrainian].
8. Berveno S. Tsyvilno-pravova kharakterystyka ukladennia dohovoru. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2006. № 4. S. 10-13. [in Ukrainian].
9. Pylypenko S. A. Dohovirni zoboviazannia v tsyvilnomu pravi Ukrainy, Anhlii ta SShA (porivniialno-pravovyi aspekt). *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2015. Vyp. 3. S. 52-55. [in Ukrainian].

10. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>. [in Ukrainian].
11. Pro oboronni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>. [in Ukrainian].
12. Prokopenko V. Yak uklasty e- contract. Yurydychna Hazeta. 2020. № 19(725). 13.10.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-uklasti-econtract.html>. [in Ukrainian].
13. Kuchakovska N. Pravove rehuliuвання ukladennia elektronnykh hospodarskykh dohovoriv. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. 2016. № 6. S. 62–74. [in Ukrainian].
14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukrainian].
15. Pro elektronnu komertsiiu: Zakon Ukrainy vid 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#top>. [in Ukrainian].
16. Luhovskyi O. Novi pravovi instrumenty v «Diia Siti». Yurydychna Hazeta. 11.02.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/novi-pravovi-instrumenti-v-diya-siti.html>. [in Ukrainian].
17. Mysenko O. Zapevnenia ta harantii (“Representations and Warranties”) v avtorskykh dohovorakh. Informatsiine ahentstvo «LIHABiznesInform». 20.11.2018. URL: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/31671>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-181-185

Черкаський Руслан Анатолійович,
кандидат наук з державного управління
<https://orcid.org/0000-0003-1206-7774>

МІСЦЕ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

З'ясовано, що суб'єкти запобігання та протидії злочинності – це сукупність фізичних та юридичних осіб, які на основі положень чинного законодавства України наділені сукупністю владних повноважень та володіють необхідною компетенцією, що в своїй сукупності дають їм можливість вступати у правові відносини з реалізації заходів із запобігання та протидії злочинності на території нашої держави. Акцентовано увагу на тому, що система вказаних суб'єктів є досить розгалуженою, а тому при проведенні їх класифікації варто спиратись на два фактори: взаємодопнючому змісті категорій «запобігання злочинності» та «протидія злочинності», ступеня залученості суб'єкта у процес запобігання та протидії, а також цільової орієнтованості його повноважень.

Узагальнено, що всіх суб'єктів запобігання та протидії злочинності найбільш доцільно поділити на три групи: 1) центральні суб'єкти, які формують в своїй діяльності правові та організаційні засади протидії та запобігання злочинності – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України; 2) суб'єкти координації загальнодержавного та територіального рівнів для яких запобігання та протидія злочинності не є основним напрямом діяльності – Рада національної безпеки та оборони України, місце державні адміністрації, органи місцевого самоврядування України; 3) правоохоронні органи – цільові суб'єкти протидії та запобігання злочинності для яких це є основним або одним з основних напрямів роботи, до числа яких віднесено Державну митну службу України, що не є правоохоронним органом за своїм нормативно-правовим статусом, проте, виконує в своїй роботі правоохоронні функції.

Ключові слова: суб'єкт, Державна митна служба, запобігання та протидія злочинності, органи державної влади.

Cherkasskyi R. THE PLACE OF THE STATE CUSTOMS SERVICE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF PREVENTION AND FIGHT AGAINST CRIME IN UKRAINE

It was found that the subjects of crime prevention and counteraction are a set of individuals and legal entities, which on the basis of current legislation of Ukraine are endowed with a set of powers and have the necessary competence, which together allow them to enter into legal relations. to prevent and combat crime in our country. Emphasis is placed on the fact that the system of these entities is quite extensive, and therefore their classification should be based on two factors: the complementary content of the categories "crime prevention" and "crime prevention", the degree of involvement of the subject in the prevention and response, as well as the target orientation of its powers.

It is generalized that it is most expedient to divide all subjects of crime prevention and counteraction into three groups: 1) central subjects, which form legal and organizational principles of crime prevention and counteraction - Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, President of Ukraine; 2) subjects of coordination of national and territorial levels for which the prevention and combating of crime is not the main activity - the National Security and Defense Council of Ukraine, the place of state administrations, local governments of Ukraine; 3) law enforcement agencies - target entities for combating and preventing crime for which this is the main or one of the main areas of work, which includes the State Customs Service of

Ukraine, which is not a law enforcement agency in its legal status, however, performs in law enforcement functions in their work.
Key words: subject, State Customs Service, crime prevention and counteraction, public authorities.

Постановка проблеми. Ефективність та якість будь-яких правових явищ можна оцінити за двома ключовими індикаторами. Першим виступає система нормативно-правових актів, якими суспільні відносини у певній сфері регламентовані. Другим індикатором є практична сторона явища чи категорії, іншими словами, їх можливість існувати не тільки «на папері», але й реально впливати на суспільно-правові відносини. Виражається даний індикатор у системі суб'єктів реалізації правових положень, які безпосередньо забезпечують приведення до життя відповідного об'єкта. Запобігання та протидія злочинності в Україні – це також категорії практично-правового змісту. Вони мають значну практичну основу та ще більшу теоретичну. Проте, забезпечення реальної дії категорій протидії та запобігання злочинності, а також реалізація юридичних положень, які регламентують їх функціонування, покладається на розгалужену систему спеціальних суб'єктів, серед яких власну роль відіграє Державна митна служба.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю суб'єктів протидії та запобігання злочинності у своїх наукових працях розглядали: О.О. Авдєєв, В.Г. Афанас'єва, А.А. Васильєв, Р.С. Веприцький, О.С. Володавська, В.А. Мисливий, М.І. Мельник, Л.В. Набока, Г.С. Одінцева, Г.І. Петров, Н.В. Щедрин та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в науковій літературі не сформовано єдиного підходу стосовно місця Державної митної служби в системі суб'єктів запобігання та протидії злочинності в Україні.

Метою статті є встановити місце Державної митної служби в системі суб'єктів запобігання та протидії злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи наукове дослідження слід відзначити, що суб'єкти запобігання та протидії злочинності – це сукупність фізичних та юридичних осіб, які на основі положень чинного законодавства України наділені сукупністю владних повноважень та володіють необхідною компетенцією, що в своїй сукупності дають їм можливість вступати у правові відносини з реалізації заходів із запобігання та протидії злочинності на території нашої держави.

Система вказаних суб'єктів є досить розгалуженою, а тому при проведенні їх класифікації варто спиратись на два фактори: взаємодопнюючому змісті категорій «запобігання злочинності» та «протидія злочинності», ступеня залученості суб'єкта у процес запобігання та протидії, а також цільової орієнтованості його повноважень. Основуючись на цих трьох важливих моментах можна уникнути вищевказаних проблематик та побудувати актуальну класифікацію. Окрім цього, слід чітко розуміти відповідь на питання, які саме фізичні та юридичні особи є суб'єктами протидії та запобігання злочинності?

Найпершими серед них варто виділити центральні інституції влади нашої держави, а саме Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України та Президента України. Незважаючи на те, що дані суб'єкти найчастіше беруться до уваги як своєрідний тріумвірат, вони мають цілком різноманітні функції та повноваження, у тому числі в галузі запобігання та протидії злочинності.

Наприклад, Верховна Рада України (далі – ВРУ), згідно із Конституцією України від 28.06.1996 №254к/96-ВР – це єдиний орган законодавчої влади нашої держави. Серед всього масиву повноважень саме прийняття законів є основною функцією ВРУ, адже в такий спосіб парламент вирішує найсуттєвіші соціальні, політичні, економічні та інші питання життєдіяльності нашої держави. Крім того, виключно законами України визначаються та встановлюються: 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства; 3) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; 4) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки; 5) правовий режим власності; тощо [1].

На відміну від ВРУ, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) виступає вищим органом у системі органів виконавчої влади. Згідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 №794-VII КМУ здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. До основних завдань Кабінету Міністрів України належать: 1) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; 2) вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості; 3) забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природоохористування; 4) розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм; 5) забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави; тощо [2].

Щодо Президента України, то він є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [1]. Президент виконує широкий спектр різноманітних завдань та функцій, окремі з яких прямо пов'язано із забезпеченням та реалізацією на території України запобігання і протидії злочинності, а саме: забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора; вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України; очолює Раду національної безпеки і оборони України тощо [1].

Таким чином, як суб'єкти запобігання та протидії злочинності, вищі інституції влади в сукупності є джерелом правової основи та державної політики у напрямку реалізації вказаних категорій. Так, Верховна Рада України створює у своїй діяльності законодавче підґрунтя протидії та запобігання злочинності, а також діяльності інших фізичних та юридичних осіб за цим напрямом. Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію законодавства України у сфері запобігання та протидії злочинності крізь систему підпорядкованих йому центральних органів виконавчої влади, а також формує та приводить до життя державну політику в цьому напрямку, шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів.

В свою чергу, Президент України – це найвищий державний «менеджер», який забезпечує ефективну, якісну, відповідну конституції України роботу вказаних вище інституцій влади, а також призначає на посади вище керівництво окремих державних органів, діяльність яких в тій чи іншій мірі спрямовано на протидію та запобігання злочинності.

Іншу групу суб'єктів протидії та запобігання злочинності в Україні формують ті для яких запобігання та протидія злочинності не є цільовою функцією, проте, в силу визначених законодавством повноважень, приймають участь у правовідносинах з вказаного приводу. Наприклад, сюди можна віднести Раду національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), що є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Ключовими функціями Ради національної безпеки і оборони України є: 1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; 3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України [3].

Іншим суб'єктом в зазначеній групі є місцеві державні адміністрації, які реалізують виконавчу владу в областях і районах, а також в місті Києві. Згідно з Законом України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 №586-XIV останні в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують: 1) виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня; 2) законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян; 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин - також програм їх національно-культурного розвитку; 4) підготовку та схвалення прогнозів відповідних бюджетів, підготовку та виконання відповідних бюджетів; 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; тощо [4].

За напрямом «забезпечення законності і правопорядку, додержання прав і свобод громадян» на місцеві державні адміністрації покладається окремий спектр повноважень, а саме: по-перше, забезпечення виконання Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади; по-друге, забезпечення здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадської безпеки і порядку, боротьби зі злочинністю; по-третє, здійснення заходів щодо організації правового інформування і виховання населення; по-четверте, розгляд справ про адміністративні правопорушення, віднесені до відання місцевих державних адміністрацій, а також утворення адміністративних та спостережних комісій, координація їх діяльності; по-п'яте, забезпечення здійснення заходів щодо соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; тощо [5].

Окремим суб'єктом протидії та запобігання злочинності в Україні є Рада національної безпеки та оборони (далі РНБО). Так, РНБО є координаційним органом, головним напрямком роботи якого є національна безпека і оборона, а злочинність виступає супутнім або ж, правильніше вказати, детермінуючим фактором. Незважаючи на це, кожен із вказаних суб'єктів відіграє досить значну роль та є незамінним елементом системи учасників правовідносин щодо запобігання та протидії злочинності в Україні. Зокрема, координаційні повноваження РНБО спрямовуються у тому числі на органи влади, які протидіють злочинності, а також виконують повноваження із запобігання останній. В свою чергу, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування взаємодіють із іншими суб'єктами державної влади з метою формування безпечного середовища для громадян та мінімізації правопорушень. За напрямом цієї діяльності, місцеві державні адміністрації формують спільні програми та інші нормативні акти, в яких прописуються спільні заходи протидії та запобігання правопорушенням, у тому числі злочинам. Прикладом є затверджена 21.12.2021 Програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху на території Харківської

області на період до 2023 року між Харківською обласною адміністрацією та іншими органами державної влади області, зокрема Національної поліції України [6].

Наступну групу суб'єктів, складають особливі органи державної влади, що мають назву «правоохоронні». На наш погляд, основною ознакою, яка дозволяє вважати їх правоохоронними є цільова їх орієнтованість повноважень, наявність особливих прав та обов'язків на застосування державного примусу, а також функції запобігання та припинення правопорушень, у тому числі злочинів в різних сферах суспільної діяльності. Іншими словами, правоохоронні органи – це ті відомства державної влади для яких виявлення, запобігання, протидія, припинення правопорушень є центральним або є одним із головних напрямів діяльності, що закріплено у відповідних нормативно-правових актах. Зважаючи на вказане до правоохоронних органів, як суб'єктів запобігання та протидії злочинності можна віднести Національну поліцію України, Прокуратуру України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Службу безпеки України, Державну податкову службу України тощо.

В даному аспекті Державна митна служба України (далі – Держмитслужба), як раз відноситься до цільових суб'єктів протидії та запобігання злочинності у зв'язку із своїм правовим статусом. Зокрема, згідно до Постановки КМУ «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» від 06.03.2019 №227 Держмитслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. Держмитслужба реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи [7]. Тобто, з точки зору законодавства України, Держмитслужба не є правоохоронним органом, проте, в своїй роботі виконує правоохоронні функції, у тому числі з протидії та запобігання злочинності в конкретній сфері державного інтересу – митній.

Висновок. Підводячи підсумки представлено наукового дослідження варто відзначити, що всіх суб'єктів запобігання та протидії злочинності найбільш доцільно поділити на три групи:

- 1) центральні суб'єкти, які формують в своїй діяльності правові та організаційні засади протидії та запобігання злочинності – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України;
- 2) суб'єкти координації загальнодержавного та територіального рівнів для яких запобігання та протидія злочинності не є основним напрямом діяльності – Рада національної безпеки та оборони України, місце державні адміністрації, органи місцевого самоврядування України;
- 3) правоохоронні органи – цільові суб'єкти протидії та запобігання злочинності для яких це є основним або одним з основних напрямів роботи, до числа яких віднесено Державну митну службу України, що не є правоохоронним органом за своїм нормативно-правовим статусом, проте, виконує в своїй роботі правоохоронні функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. ст.2598.
2. Про Кабінет Міністрів України: закон від 27.02.2014 №794-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. №13. ст.222.
3. Про Раду національної безпеки і оборони України: закон від 05.03.1998 №183/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. №35. ст.237.
4. Про місцеві державні адміністрації: закон від 09.04.1999 №586-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. №20. ст.190.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: закон від 21.05.1997 №280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. №24. ст.170
6. Нову програму безпеки дорожнього руху розробили з урахуванням думки громадськості Харківщини: стаття від 21.12.2021. Офіційний веб-портал Харківської обласної державної адміністрації. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/113679?sv>.
7. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова від 06.03.2019 №227. Офіційний вісник України. 2019. №26. ст.900.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].
2. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy (2014, February 27) [On the Cabinet of Ministers of Ukraine]. zakon №794-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].
3. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy (1998, March 5). [On the National Security and Defense Council of Ukraine}. Zakon №183/98-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Pro mistsevi derzhavni administratsii. (1999, April 9). [On local state administrations]. Zakon №586-XIV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> [in Ukrainian].
5. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. Zakon №280/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

6. Novu prohramu bezpeky dorozhnoho rukhu rozrobyly z urakhuvanniam dumky hromadskosti Kharkivshchyny. (2021, December 21). [The new road safety program was developed taking into account the public opinion of Kharkiv region]. Ofitsiyni veb-portal Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii. Retrieved from: <https://kharkivoda.gov.ua/news/113679?sv>. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia polozhen pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu Ukrainy ta Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy. (2019, March 6). [On approval of regulations on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine]. Postanova №227. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 347.73

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-185-189

Поліщук Максим Аркадійович,
магістр із спеціальності фінанси і кредит
<https://orcid.org/0000-0001-7553-4814>
e-mail: maksimpoly@gmail.com

ЗАГАЛЬНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ТА ОТРИМАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Фінансова допомога є важливим інструментом надання економічної підтримки як суб'єктам господарювання, так і усім іншим суб'єктам правовідносин, незалежно від їх господарсько-правового статусу.

Відповідно до Бюджетного кодексу України до джерел формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині доходів та надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належать надходження в рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, а до складу видатків - видатки на реалізацію програм та заходів у рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ.

Процеси надання фінансової допомоги суб'єктам господарювання з боку держави врегульовані Бюджетним кодексом України та Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Суб'єктами відносин у сфері надання та отримання фінансової допомоги є держава, юридичні та фізичні особи. У статті розглянуто загальні фінансові, податкові та цивільно-правові засади надання та отримання фінансової допомоги.

Надання та отримання фінансової допомоги як предмет правового регулювання по відношенню до системи галузей законодавства України має міжгалузевий, комплексний характер, оскільки зазначені суспільні відносини врегульовані нормами не лише фінансового, але і господарського, податкового та цивільного законодавства.

Дослідження правового регулювання надання та отримання фінансової допомоги є перспективними як з точки зору юридичної науки, так і з точки зору правозастосовної практики з огляду на зростаючі потреби у державній та недержавній фінансовій підтримці економіки держави, її окремих територій, юридичних та фізичних осіб в умовах проведення військових дій на території України.

Ключові слова: фінансова допомога, безповоротна фінансова допомога, поворотна фінансова допомога, грант, валютні цінності, договір дарування, договір позики.

Polishchuk M. GENERAL LEGAL BASES OF PROVIDING AND RECEIPT OF FINANCIAL ASSISTANCE IN UKRAINE

Financial assistance is an important tool for providing economic support to both business entities and all other legal subjects, regardless of their economic and legal status.

According to the Budget Code of Ukraine, the sources of formation of the special fund of the State Budget of Ukraine in terms of revenues and revenues of the special fund of local budgets include revenues from assistance programs and grants of the European Union, foreign governments, international organizations, donors, and expenditures - expenditures implementation of programs and activities within the framework of assistance programs and grants of the European Union, foreign governments, international organizations, donor institutions.

The processes of providing financial assistance to economic entities by the state are regulated by the Budget Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On State Assistance to Economic Entities».

The subjects of relations in the field of providing and receiving financial assistance are the state, legal entities and individuals. The article considers the general financial, tax and civil principles of providing and receiving financial assistance.

The provision and receipt of financial assistance as a subject of legal regulation in relation to the system of branches of Ukrainian legislation is intersectoral, comprehensive, as these social relations are governed not only by financial but also economic, tax and civil legislation.

Studies of the legal regulation of the provision and receipt of financial assistance are promising both in terms of legal science and in terms of law enforcement practice given the growing needs for public and private financial support of the economy of state, its territories, legal entities and individuals in the conditions of military actions on the territory of Ukraine.

Key words: financial assistance, non-repayable financial assistance, repayable financial assistance, grant, currency values, grant agreement, loan agreement.

Постановка проблеми. Фінансова допомога є важливим інструментом надання економічної підтримки як суб'єктам господарювання, так і усім іншим суб'єктам правовідносин, незалежно від їх господарсько-правового статусу. Особливо актуальними стають питання надання фінансової допомоги окремим територіям, суб'єктам господарювання та фізичним особам, які постраждали внаслідок військових дій в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження правового змісту фінансових відносин знайшло своє відображення в науковій літературі, основні положення якої використовуються в даній статті [1–12].

Метою статті є характеристика загальних правових засад надання та отримання фінансової допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, фінансове право України являє собою галузь права, норми якої регулюють суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів з метою забезпечення виконання завдань і функцій держави. Найважливішими рисами відносин предмета фінансового права прийнято вважати такі: відносини виникають у сфері фінансової діяльності держави у процесі мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів; в цих відносинах завжди проявляється владно-організуюча роль держави; об'єктом цих відносин є гроші чи грошові зобов'язання, пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів коштів; дані відносини мають владно-майновий (грошовий) характер [1–12].

Однак слід зазначити, що надання та отримання фінансової допомоги як предмет правового регулювання по відношенню до системи галузей законодавства має міжгалузевий комплексний характер, оскільки зазначені суспільні відносини врегульовані нормами не лише фінансового, але і господарського, податкового та цивільного законодавства.

Відповідно до статей 29, 30, 69¹, 91 Бюджетного кодексу України до джерел формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині доходів та надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належать надходження в рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, а до складу видатків - видатки на реалізацію програм та заходів у рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ [13].

Процеси надання фінансової допомоги суб'єктам господарювання з боку держави у певній мірі врегульовані Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 1 липня 2014 р. № 1555-VII. Відповідно до ст. 1 цього закону державною допомогою суб'єктам господарювання визнається підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів. Дія цього закону поширюється на будь-яку підтримку суб'єктів господарювання надавачами державної допомоги за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів для виробництва товарів або провадження окремих видів господарської діяльності [14].

Надавачами державної допомоги є органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю, а також юридичні особи, що діють від їх імені, уповноважені розпоряджатися ресурсами держави чи місцевими ресурсами і ініціюють та/або надають державну допомогу. Отримувачами державної допомоги є суб'єкти господарювання, які отримують державну допомогу [14].

До ресурсів держави у розумінні зазначеного закону відносяться рухоме і нерухоме майно, кошти державного бюджету, інші кошти, що є об'єктом права державної власності, земля та інші природні ресурси, що є об'єктами права власності Українського народу, бюджети фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, щодо яких здійснюється державний нагляд або якими управляють чи розпоряджаються органи влади [14].

Держава є лише одним із суб'єктів у сфері надання та отримання фінансової допомоги поряд із юридичними та фізичними особами. Тому, крім бюджетних, розглянемо також загальні податкові та цивільно-правові засади надання та отримання фінансової допомоги усіма її суб'єктами.

Так, відповідно до підпункту 14.1.257. Податкового кодексу України фінансова допомога може надаватися на безповоротній або поворотній основі.

До безповоротної фінансової допомоги відносяться:

- сума коштів, передана платнику податків згідно з договорами дарування, іншими подібними договорами або без укладення таких договорів;
- сума безнадійної заборгованості, відшкодована кредитором позичальником після списання такої безнадійної заборгованості;
- сума заборгованості одного платника податків перед іншим платником податків, що не стягнута після закінчення строку позовної давності;

- основна сума кредиту або депозиту, що надані платнику податків без встановлення строків повернення такої основної суми, за винятком кредитів, наданих під безстрокові облігації, та депозитів до запитання у банківських установах, а також сума процентів, нарахованих на таку основну суму, але не сплачених (списаних) [15].

Поворотною фінансовою допомогою є сума коштів, що надійшла платнику податків у користування за договором, який не передбачає нарахування процентів або надання інших видів компенсацій у вигляді плати за користування такими коштами, та є обов'язковою до повернення [15].

Економіко-правовий зміст, подібний до фінансової допомоги, має бюджетний грант, яким є допомога у вигляді коштів або майна, що надаються на безоплатній і безповоротній основі за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги для реалізації проекту або програми у сферах культури, туризму та у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах у порядку, встановленому законом. Перелік надавачів бюджетних грантів визначає Кабінет Міністрів України [15].

Безповоротна фінансова допомога надається на підставі договорів дарування або інших подібних договорів.

Так, згідно із ст. 717 Цивільного кодексу України за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність [16].

Дарунком можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, нерухомі речі, майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому (ст. 718 Цивільного кодексу України) [16].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21 червня 2018 року № 2473-VIII національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали є валютними цінностями [17].

Виходячи з того, що гроші (національна та іноземна валюта) є рухомими речами та валютними цінностями, договір їх дарування має укладатися в письмовій формі. Так, згідно із ст. 719 Цивільного кодексу України договір дарування рухомих речей, які мають особливу цінність, укладається у письмовій формі, а договір дарування валютних цінностей фізичних осіб між собою на суму, яка перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню [16].

Сторонами у договорі дарування можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада. При цьому підприємницькі товариства можуть укладати договір дарування між собою, якщо право здійснювати дарування прямо встановлено установчим документом дарувальника. Це положення не поширюється на право юридичної особи укладати договір пожертви [16].

Поворотна фінансова допомога надається на підставі договору позики. Оскільки договір позики може бути як оплатним, так і безоплатним, за своєю цивільно-правовою природою відносини поворотної фінансової допомоги базуються саме на цьому договорі.

Так, відповідно до ст. 1046 Цивільного кодексу України за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками [16].

Договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума не менш як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа, - незалежно від суми. На підтвердження укладення договору позики та його умов може бути представлена розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей (ст. 1047 Цивільного кодексу України) [16].

Слід зазначити, що за договором позики позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України (ст. 1048 Цивільного кодексу України) [16].

Висновки. Надання та отримання фінансової допомоги як предмет правового регулювання по відношенню до системи галузей законодавства України має міжгалузевий, комплексний характер, оскільки зазначені суспільні відносини врегульовані нормами не лише фінансового, але і господарського, податкового та цивільного законодавства.

Дослідження питань правового регулювання надання та отримання фінансової допомоги є перспективними як з точки зору юридичної науки, так і з точки зору правозастосовної практики з огляду на зростаючі потреби у державній та недержавній фінансовій підтримці економіки держави, її окремих територій, юридичних та фізичних осіб в умовах проведення військових дій на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Фінансове право України в ринкових умовах: проблеми формування, розвитку, застосування : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. 39 с.
2. Фінансове право : підручник / [Алісов Є. О. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. П. Кучерявенка ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. : Право, 2013. 398 с.
3. Фінансове право : навч. посіб. / [Безрутенко С. М. та ін.] ; за заг. ред. А. Г. Чубенка, Д. М. Павлова ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : КНТ, 2014. 597 с.
4. Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія / [І. Я. Чугунов та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., акад. НАПН України А. А. Мазаракі ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ : КНТЕУ, 2015. 375 с.
5. Фінансове право : підручник / [Ю. М. Жорнокуй та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки, О. П. Гетманець ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Харків : Екограф, 2015. 495 с.
6. Фінансове право : підручник / [Кучерявенко М. П. та ін.] ; за ред. проф. М. П. Кучерявенка. Харків : Право, 2016. 438 с.
7. Фінансове право України : навч. посіб. / [О. А. Амбражей та ін.] ; за ред. Л. В. Фокши ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро : Формат А+, 2017. 279 с.
8. Міжнародне фінансове право : навч. посіб. / Л. Л. Лазебник, М. Ф. Анісімова ; Ун-т держ. фіск. служби України. Вид. 2-ге, оновл. і допов. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2017. 700 с.
9. Фінансове право : підручник / [О. М. Бандурка та ін.] ; за заг. ред. О. П. Гетманець ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 391 с.
10. Фінансове право : навч. посіб. / [Л. К. Воронова та ін.] ; за заг. ред. проф. Н. Ю. Пришви ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Ліра-К, 2018. 375 с.
11. Фінансове право : навч. посіб. / О. А. Музика-Стефанчук ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 4-те вид., допов. та перероб. Київ : Ін Юре, 2018. 347 с.
12. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик та ін.] ; за ред.: М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. 414 с.
13. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
14. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>
15. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
16. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
17. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

REFERENCES:

1. Kovalchuk, A.T. (2009). Finansove pravo Ukrainy v rynkovykh umovakh: problemy formuvannia, rozvytku, zastosuvannia. [Financial law of Ukraine in market conditions: problems of formation, development, application]. avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. 39. [in Ukrainian].
2. Alisov, Ye.O., & Kucheriavenko, M.P.(Ed.). (2013). Finansove pravo. [Finance law]. Pidruchnyk Nats. un-t «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». 398. [in Ukrainian].
3. Bezrutchenko, S.M., & Chubenko, A.H., Pavlov, D.M, (Eds.). (2014). Finansove pravo. [Finance law.] navch. posib. Nats. akad. vnutr. sprav. 597. [in Ukrainian].
4. Mazaraki, A. A. (Ed.), & Chuhunov, I.Ia. (2015). Derzhavne finansove rehuliuвання ekonomichnykh peretvoren. [State financial regulation of economic transformations]. monohrafiia. nats. torh.-ekon. un-t. 375. [in Ukrainian].
5. Bandurnka, O.M., Hetmanets, O.P. (Eds.), Zhornokui, Yu.M. (2015). Finansove pravo. [Finance law]. pidruchnyk. nats. un-t vnutr. sprav. Vyd. 2-he, dopov. i pererob. 495. [in Ukrainian].
6. Kucheriavenko, M.P., (Ed.) ta in. (2016). Finansove pravo. [Finance law] :pidruchnyk. 438. [in Ukrainian].
7. Foksha, L.V., (Ed.), & Ambrazhei, O.A. (2017). Finansove pravo Ukrainy. [Financial law of Ukraine]. navch. posib. Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav. 279. [in Ukrainian].
8. Lazebnyk, L.L., & Anisimova, M.F. (2017). Mizhnarodne finansove pravo. [International financial law]. navch. posib. Un-t derzh. fisk. sluzhby Ukrainy. Vyd. 2-he, onovl. i dopov. Un-t DFS Ukrainy, 700. [in Ukrainian].
9. Bandurka, O.M., & Hetmanets, O.P. (2018). Finansove pravo. [Finance law]. pidruchnyk nats. un-t vnutr. sprav. 391. [in Ukrainian].
10. Pryshva, N.Iu. (Ed.), & Voronova, L.K. (2018). Finansove pravo. [Finance law]. navch. posib. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. 375. [in Ukrainian].
11. Muzyka-Stefanchuk, O.A. (2018). Finansove pravo. [Finance law]. navch. posib. ; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. 4-te vyd., dopov. ta pererob. 347. [in Ukrainian].

12. Kucheriavenko, M.P., Dmytryk, O.O., (Eds.), & ta in.. (2019). *Finansove pravo*. [Finance law]. pidruchnyk. Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. 414. [in Ukrainian].

13. Biudzhetni kodeks Ukrainy. (2010, July 8). [Budget Code of Ukraine]. № 2456-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].

14. Pro derzhavnu dopomohu subiektam hospodariuvannia (2014, July 1). [On state aid to business entities]. *Zakon Ukrainy* № 1555-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text> [in Ukrainian].

15. Podatkovi kodeks Ukrainy (2010, December 2). [Tax Code of Ukraine]. № 2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

16. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

17. Pro valiutu i valiutni operatsii. (2018, June 21). [On currency and currency transactions]. *Zakon Ukrainy* № 2473-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-189-195

Заровна Ірина Олександрівна,
науковий співробітник відділу спеціального транспорту
науково-дослідної лабораторії спеціального транспорту та форменого одягу
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України
e-mail: Iryna_Zarovna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3616-7235>

ФОРМИ І МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ

У статті розглянуто наукові підходи до визначення понять «взаємодія», «суб'єкти взаємодії». З огляду на трактування наведених дефініцій, сформульовано визначення взаємодії Державної міграційної служби України з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції. Акцентовано, що взаємодія Державної міграційної служби України з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції передбачає визначення мети, завдань, принципів, форм та методів такої взаємодії. Розглянуто систему суб'єктів взаємодії у міграційній сфері. Доведено, що на сьогодні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би визначав механізм взаємодії суб'єктів взаємодії у сфері міграції. Запропоновано створення Міжвідомчої Ради з питань міграції, з метою удосконалення міжвідомчої взаємодії у сфері міграції та затвердити Положення про Міжвідомчу Раду з питань міграції. Визначено мету її діяльності як координацію взаємодії зазначених органів щодо реалізації державної міграційної політики.

Ключові слова: взаємодія, суб'єкт взаємодії, ДМС України, міграція, міграційна політика, адміністративно-правове регулювання, нормативно-правове забезпечення, форма, метод.

Zarovna I. FORMS AND METHODS OF INTERACTION OF THE STATE MIGRATION SERVICE OF UKRAINE WITH OTHER SUBJECTS OF STATE POLICY IMPLEMENTATION IN THE SPHERE OF MIGRATION

The article examines scientific approaches to defining the concepts of "interaction", "subjects of interaction". Taking into account the interpretation of the above definitions, the definition of the interaction of the State Migration Service of Ukraine with other subjects of the implementation of state policy in the field of migration has been formulated. It is emphasized that the interaction of the State Migration Service of Ukraine with other subjects of the implementation of state policy in the field of migration involves defining the purpose, tasks, principles, forms and methods of such interaction. The system of subjects of interaction in the migration sphere is considered. It has been proven that today there is no single normative legal act that would determine the mechanism of interaction between the subjects of interaction in the field of migration. It is proposed to create an Interdepartmental Council on Migration with the aim of improving interdepartmental cooperation in the field of migration and to approve the Regulation on the Interdepartmental Council on Migration. The purpose of its activity is defined as the coordination of the interaction of the specified bodies regarding the implementation of the state migration policy.

Key words: interaction, subject of interaction, DMS of Ukraine, migration, migration policy, administrative and legal regulation, regulatory and legal support, form, method.

Постановка проблеми. Активізація процесів глобалізації у світі сприяла розвитку інтенсивної міграції населення. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, у 2019 році налічувалося 3,2

Випуск 12. 2022

млн. трудових мігрантів. В окремі періоди, під час сезонних робіт, було 7-9 млн. мігрантів. У той же час на постійне проживання за кордон виїхали 11 тис. 311 осіб, а повернулися – 1 тис. 996 осіб. На постійне місце проживання за кордон у 2020 році виїхали 3 тис. 259 українців. У 2021 році, за даними Інституту демографії та соціальних досліджень, кількість трудових мігрантів становить 2,5-3 млн.

Окрім того, російська агресія, яка спричинила анексію Криму та окупацію частини східних територій України, а також широкомасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. призвели до вимушеного масштабного переміщення мільйонів українців до більш безпечних регіонів як за кордоном, так і всередині країни. Так, відповідно до даних, розміщених на сайті Уряду, на 25 квітня 2022 р. у Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб є інформація щодо 3,4 мільйона людей, з них понад 2 мільйонів – це люди, які вимушено перемістились після провадження воєнного стану [4]. За інформацією Міжнародної організації з міграції, на 1 квітня 2022 р. 11 276 557 осіб – це загальна кількість переміщених осіб та біженців, що залишили країну, з них 7 138 715 осіб є внутрішньо переміщеними [2].

З огляду на викладене, слід констатувати підвищення інтересу науковців до питань, пов'язаних з міграційними процесами. Серед них проблема взаємодії ДМС з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції, визначення її основних напрямів і форм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти питання взаємодії різних державних органів висвітлено у працях таких учених, як В. Авер'янов, С. Алексєєв, О. Андрійко, О. Бандурка, Д. Бахрах, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Т. Кагановська, С. Ківалов, В. Колпаков, Д. Лук'янець, П. Михайленко, В. Олефір, С. Масьондз, В. Шамрай, В. Шкарупа та інших.

При цьому питання взаємодії ДМС з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції залишалось поза увагою вчених, що свідчить про актуальність його дослідження щодо нормативного врегулювання та практичної реалізації.

Метою статті є аналіз форм і методів взаємодії Державної міграційної служби України з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «взаємодія» використовується у різних галузях науки. Так, відповідно до словника української мови поняття «взаємодія» тлумачиться як взаємний зв'язок між предметами у дії; погоджена дія між ким-, чим-небудь [15, с.346]. Виходячи з наведеного, взаємодія характеризується «наявністю двох і більше одночасно існуючих явищ; наявністю у них схожих властивостей, наприклад, мети, засобів тощо; взаємозв'язком та взаємообумовленістю об'єктів, що взаємодіють; здатністю кожного з них бути водночас і причиною, і наслідком; універсальністю форм взаємодії матерії» [16; с.18].

В адміністративному праві взаємодія розглядається насамперед як функція державних органів, як певна діяльність, що характеризується нормативною визначеністю, зв'язком між суб'єктами взаємодії, погодженістю дій суб'єктів взаємодії відповідно до мети, місця, часу, методів; спільністю виконання власних завдань та функцій суб'єктів взаємодії; наявністю відповідного становища суб'єктів взаємодії в існуючій ієрархії влади.

Отже, аналіз визначення поняття «взаємодія» у цілому дозволяє визначити взаємодію ДМС з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції як нормативно регламентовану діяльність ДМС, спрямовану на спільне вирішення питань, що належать до компетенції ДМС та відповідних суб'єктів взаємодії щодо реалізації державної політики у сфері міграції.

Питання посилення взаємодії органів державної влади та юридичних осіб публічного права у передбачених законом випадках, які здійснюють повноваження у сфері міграції Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року визначає як пріоритетне у зміцнення інституційних спроможностей [13].

До суб'єктів взаємодії з ДМС у сфері міграції слід віднести Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики, Службу безпеки України, Раду національної безпеки та оборони України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Державну митну службу України, Державну прикордонну службу України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Координатором діяльності зазначених органів у їх взаємодії у сфері міграції є ДМС України.

Серед зазначених органів слід виокремити ДМС як орган основним завданням є реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [10]; органи, для яких підтримання міграційного режиму є основним видом діяльності, поряд з іншими основними, тобто одним з основних (Державна прикордонна служба, Міністерство закордонних справ); органи, для яких підтримання міграційного режиму є другорядним видом діяльності (Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки тощо) [1].

Згідно з Положенням про Державну міграційну службу України, ДМС під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами

місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями; має право залучати в установленому порядку до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань вчених і фахівців, працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) [10].

Нормативну основу взаємодії зазначених суб'єктів становлять, зокрема, Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, яка визначає взаємодію як пріоритетне завдання щодо зміцнення інституційних спроможностей для реалізації як планованих дій, так і тих, що випливатимуть з нових потреб у сфері міграції [13], Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, відповідно до якої суб'єктами інтегрованого управління кордонами є МВС, МЗС, Мінінфраструктури, Мінфін, Держприкордонслужба, ДМС, Держмитслужба, СБУ, Національна поліція, Національна гвардія, Держпродспоживслужба, Збройні Сили (Повітряні та Військово-Морські Сили), які взаємодіють на відомчому, міжвідомчому, державному та міжнародному рівнях для досягнення цілей державної політики у сфері інтегрованого управління кордонами [14].

Окрім того, слід зазначити окремі підзаконні нормативно-правові акти, зокрема Наказ МВС України, Мінсоцполітики та МОН України «Про затвердження Порядку проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері» від 04.09.2013 № 850/536/1226, врегульовує діяльність центральних органів виконавчої влади, яка спрямована на реалізацію державної політики в міграційній сфері, захист державної безпеки та національних інтересів України забезпечення дотримання законодавства у сфері міграції, ефективне управління міграційними процесами та протидію нелегальній міграції. Відповідно до своїх повноважень з метою запобігання та протидії нелегальній міграції, а також іншим порушенням законодавства України в міграційній сфері МВС, ДМС, ДПС та СБУ організовують та проводять такі заходи: «Мігрант», «Кордон», «Студент», «Трудова міграція» [11].

Наказ МВС України, Міністерства закордонних справ України, Мінсоцполітики України, МОН України, Служби зовнішньої розвідки, СБУ «Про затвердження Методики аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції» від 29.04.2015 № 494/132/467/497/141/281 регулює питання організації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності МВС України, Міністерства закордонних справ України, Мінсоцполітики України, МОН України, Служби зовнішньої розвідки України, СБУ, ДМС України, Державної прикордонної служби України, спрямованої на протидію нелегальній міграції. Йдеться про порядок обміну між зазначеними суб'єктами статистичною та аналітичною інформацією з питань протидії нелегальній міграції, щодо якої законодавством не встановлено обмежень стосовно її створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення. Основними напрямками у цій діяльності є обмін статистичною та аналітичною інформацією; всебічний аналіз усієї доступної інформації у сфері нелегальної міграції; підтримку та сприяння спільній діяльності суб'єктів, у тому числі шляхом повідомлення сторін про зміни загальних тенденцій, способів, методів нелегальної міграції, тактики дій [9].

Суттєвим недоліком усіх наведених нормативно-правових актів є відсутність розробленого механізму взаємодії відповідних органів. У зв'язку із цим запропоновано ухвалити Закон України «Про взаємодію органів ДМС, центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері міграції».

Найбільш поширеними формами взаємодії між зазначеними органами є проведення спільних нарад, спільних цільових операцій «Мігрант», «Трудова міграція», «Карпати-2021», «Кордон 2021» та «Полісія 2021» та інші, які мають на меті вирішення проблем щодо запобігання і протидії нелегальній міграції, а також перевірки дотримання іноземцями та особами без громадянства встановлених правил перебування на території України. Спільні наради представників Головних управлінь та управлінь ДМС з представниками Головних управлінь Національної поліції, регіональних управлінь Державної митної служби, управлінь Міністерства юстиції, управлінь Держпраці проводяться з метою вирішення проблемних питань у сфері міграції, пов'язаних із нелегальною міграцією, проблемами працевлаштування іноземців, притягнення до адміністративної відповідальності іноземних громадян, як порушників міграційного законодавства тощо.

Під час проведення операції «Мігрант» у серпні-вересні 2021 року було виявлено 2392 нелегальних мігранти, 5586 порушників міграційного законодавства, стягнуто в дохід держави штрафів на суму 8 млн. грн. [3]. Спеціальна операція «Карпати-2021» проходила у Чернівецькій, Закарпатській та Івано-Франківській областях. До неї, окрім прикордонників, були залучені представники Державних міграційної, митної, податкової служб України, Нацполіції, Нацгвардії, СБУ, ЗСУ. Під час операції «Карпати-2021» правоохоронці затримали 114 порушників закону, в тому числі 49 нелегальних мігрантів [5].

У зв'язку із активізацією використання організованими злочинними угрупованнями окремих ділянок державного кордону для незаконного переміщення через них нелегальних мігрантів, товарів та вантажів, за ініціативою Адміністрації Державної прикордонної служби України упродовж липня-серпня 2021р. було проведено спільну прикордонну операцію «Карпати-2021» у межах українсько-словацької, українсько-угорської та українсько-румунської ділянок державного кордону (Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області) із залученням до її проведення взаємодіючих правоохоронних та

силових відомств України. З метою організації узгоджених дій під час проведення заходів у них взяли участь територіальні органи ДМС у зазначених регіонах. У період з 01.11.2021 до 31.12.2021 забезпечувалась участь територіальних органів ДМС у проведенні заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в сфері застосування праці іноземних громадян «Трудова міграція» [3].

Важливим напрямом взаємодії ДМС у сфері міграції є взаємодія з органами місцевого самоврядування, організаціями та підприємствами, громадськими організаціями з питань реєстрації або зняття з реєстрації місця проживання, ведення Реєстру територіальної громади, інтеграції іммігрантів у суспільне життя приймаючої країни, працевлаштування іноземців тощо. На сьогодні на місцевому рівні можуть бути вирішені питання щодо забезпечення житлом, працевлаштування, соціальної інтеграції з урахуванням особливостей окремих регіонів. Зазначені повноваження регламентовано у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року щодо забезпечення успішної інтеграції іммігрантів в українське суспільство, яка визначає необхідність «підвищення рівня співпраці із середовищем іммігрантів у процесі інтеграції, в тому числі шляхом створення консультативних/експертних рад за їх участю, залучення до розроблення законодавства, державних програм з питань інтеграції та імміграції тощо; продовження інтеграційної підтримки вразливих груп іммігрантів (наприклад, жертв торгівлі людьми, неповнолітніх без супроводу, людей похилого віку); організацію вивчення мігрантами державної мови; розроблення програм адаптації для дітей мігрантів до освітньої системи в Україні; провадження освітньої та просвітницької діяльності з формування в суспільстві атмосфери терпимості та культури міжнаціональних стосунків, протидії расизму і ксенофобії» [13].

Однак, як свідчить аналіз діяльності органів місцевого самоврядування на сьогодні вирішуються ситуативно, шляхом надання певної інформації з конкретної ситуації, що склалася. При цьому відсутні перспективні плани щодо інтеграції та адаптації іноземців у суспільне життя приймаючої країни на місцевому рівні. Не передбачено перспективних планів заходів щодо їх працевлаштування, професійного навчання, підвищення мовної, історичної та культурної обізнаності, підтримання і вираження їх культурної самобутності, хоча органи місцевого самоврядування мають повноваження щодо їх реалізації на місцевому рівні.

Викладене, на нашу думку, свідчить про нагальність питання щодо розробки Стратегії інтеграції іноземців, осіб без громадянства, біженців або осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство, а також на її підставі – плану заходів щодо реалізації цієї Стратегії. Окрім того, необхідно внести зміни до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», доповнивши його розділом «Інтеграція біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство», визначивши принципи інтеграції, суб'єктів інтеграції, форми та методи інтеграції.

Пріоритетним напрямом у взаємодії ДМС України з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції є розвиток інформаційної взаємодії. На сьогодні ДМС забезпечує роботу 17 електронних сервісів, зокрема «Перевірка стану оформлення документів», «Перевірка недійсних документів», «Платіжні реквізити», «Електронна черга», «Онлайн-оплата послуг», «Перевірка транслітерації», «Приймальня електронних звернень громадян», «Повідомити про ймовірне порушення міграційного законодавства», «Повідомити про корупцію», «Міграційний калькулятор», «Громадське опитування щодо якості роботи телефонних «гарячих ліній» апарату ДМС та територіальних органів ДМС», «Органи реєстрації», «Коди терпідрозділів», «Реєстр перекладачів», «Документи для набуття громадянства за народженням або за територіальним походженням». У тестовому режимі запущено електронний сервіс, за допомогою якого можна отримати перелік документів, необхідних для набуття громадянства України за народженням або за територіальним походженням.

ДМС є розпорядником Єдиного державного демографічного реєстру – електронної інформаційно-комунікаційної системи, призначеної для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру. Єдиний державний демографічний реєстр ведеться з метою ідентифікації особи для оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсними та знищення передбачених цим Законом документів. Єдиний державний демографічний реєстр у межах, визначених законодавством про свободу пересування та вільний вибір місця проживання, використовується також для обліку інформації про зареєстроване або задеклароване місце проживання (перебування) особи [7].

Окрім того, ДМС здійснюється проведення цифровізації процесів протидії незаконній міграції. Наразі введено у дослідну експлуатацію та застосовано такі підсистеми та функціонали Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами (ЄІАС УМП): 1) «Адміністративні правопорушення»; 2) «Облік іноземців та біженців» (функціонали: «Легальний мігрант», «Захист в Україні», «Незаконні мігранти», «Пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства», «Пункт тимчасового розміщення біженців»); 3) «Облік запитів про реадмісію та транзитне перевезення» [3].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального

розвитку на 2021 – 2027 роки» від 05.08.2020 № 695 визначено, на прями розвитку інфраструктури надання адміністративних послуг, до яких віднесено: забезпечення розбудови мережі центрів надання адміністративних послуг і надання відповідної підтримки органам місцевого самоврядування для створення таких центрів, їх утримання, надання якісних послуг; забезпечення реінжинірингу публічних послуг; удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує механізм надання адміністративних та інших послуг, їх упровадження через Єдиний державний вебпортал електронних послуг «Дія»; забезпечення спрощення процедур і безперешкодного доступу громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, до соціальних та публічних послуг; забезпечення надання адміністративних послуг у населених пунктах біля контрольних пунктів в'їзду-виїзду з тимчасово окупованих територій, у тому числі з використанням віртуальних сервісів [8].

Отже, слід говорити про запровадження дієвих механізмів взаємодії та обміну інформацією між ДМС та іншими суб'єктами у сфері міграції.

Аналізуючи взаємодію ДМС з іншими суб'єктами реалізації державної політики у сфері міграції, слід акцентувати на міжнародному співробітництві у цій сфері. За словами Голови ДМС України, до значущих подій у сфері міжнародного співробітництва ДМС слід віднести, зокрема, підписання листа про наміри щодо створення українсько-канадської робочої групи з питань мобільності між Міністерством закордонних справ України, Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством у справах імміграції, біженців та громадянства Канади; діалог з Урядом Великої Британії з питань міграційно-візової політики, зокрема щодо спрощення умов поїздки до Великої Британії та поступової лібералізації візового режиму для громадян України; переговори з ЄС щодо приєднання України до Європейської міграційної мережі (в якості спостерігача); співробітництво з Прикордонною Вартою Республіки Польща в рамках проекту «Зміцнення потенціалу Державної міграційної служби України в управлінні міграційними процесами» [6].

Окрім того, ДМС постійно здійснює роботу із розвитку міжнародно-договірної бази співробітництва в міграційній сфері. До цього слід віднести підготовку до підписання Імплементативних протоколів до Угоди Україна-ЄС про реадмісію осіб із Румунією, Латвією, Угорщиною та Іспанією, підписання Меморандуму про співробітництво між Державною міграційною службою України та Міжнародним центром розвитку міграційної політики від 25.09.2019, який передбачає узагальнення практики застосування законодавства та аналіз міграційної ситуації в таких сферах: управління міграцією та формування міграційної політики; протидія нерегульованій міграції, включаючи безпеку документів та ідентифікацію мігрантів; притулок та міжнародний захист; громадянство; реєстрація біженців та інших категорій мігрантів [12], 15 грудня 2021 року було підписано міжвідомчий Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в міграційній сфері між ДМС та Азербайджанською Республікою, метою якого є розвиток рівноправної співпраці у сфері міграції, надання притулку та громадянства, відповідно до норм національного законодавства та міжнародних зобов'язань держав-сторін [6].

Висновок. Таке різноманіття суб'єктів актуалізує проблему їх взаємодії у сфері міграції шляхом створення при Кабінеті Міністрів України міжвідомчого органу – Міжвідомчої Ради з питань міграції, з метою удосконалення міжвідомчої взаємодії у сфері міграції. До її складу повинні ввійти представники центральних органів виконавчої влади, що мають повноваження у сфері міграції, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також органів місцевого самоврядування, підприємств та організацій, профспілок, науковців, громадських організацій. Основною метою діяльності запропонованого органу має бути координація взаємодії зазначених органів щодо реалізації державної міграційної політики. Положення про Міжвідомчу Раду з питань міграції повинно містити мету, завдання, принципи діяльності, повноваження відповідно до завдань, права, обов'язки Голови та членів Міжвідомчої Ради щодо координації взаємодії суб'єктів, норми, що регулюють організацію діяльності Міжвідомчої Ради (частоту засідань, затвердження порядку роботи, ведення протоколу засідання тощо), організаційно-технічне та фінансове забезпечення роботи Ради.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Беницький О.М. Система органів управління міграційними процесами в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 76-82
2. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення, раунд, 1 квітня 2022 року URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremishchennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-2-1>
3. Звіт про результати виконання Плану роботи Державної міграційної служби України за 2021 рік. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/plan_dms_2021_zvit.pdf
4. Понад 2 мільйонів людей зареєструвались як внутрішньо переміщені особи після впровадження воєнного стану URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-2-miljoniv-lyudej-zareyestruvalis-yak-vnutrishno-peremishcheni-osobi-pislya-vprovadzhennya-voyennogo-stanu>
5. Прикордонники підбили підсумки операції «Карпати-2021» URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3306084-prikordonniki-pidbili-pidsumki-operacii-karpati2021.html>

6. Пріоритети сьогодення – прогнозування міграційних ризиків та своєчасне реагування на них. *Міграція*. № (01) 239, січень 2022. С. 1, 10-12. URL: <http://migraciya.com.ua/upload/18429527999282e811ce1d03dfabc520.pdf>
7. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>
8. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
9. Про затвердження Методики аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції : Наказ МВС України, МЗС України, Мінсоцполітики України, МОН України, Служби зовнішньої розвідки, СБУ від 29.04.2015 № 494/132/467/497/141/281 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0587-15#n19>
10. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України : Постанова КМУ від 20 серпня 2014 р. № 360 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#n8>
11. Про затвердження Порядку проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері : Наказ МВС України, Мінсоцполітики та МОН України від 04.09.2013 № 850/536/1226 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1683-13#n19>
12. Про співробітництво між Державною міграційною службою України та Міжнародним центром розвитку міграційної політики : Меморандум від 25.09.2019 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927_002-19#Text
13. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : Розпорядження КМУ від 12 липня 2017 р. № 482-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
14. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року від 24.07.2019 № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC#Text>
15. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 2. С. 29
16. Фещенко Л. О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 217 с.

REFERENCES:

1. Benytskyi, O.M. (2011). Systema orhaniv upravlinnia mihratsiinymy protsesamy v Ukraini. [The system of bodies managing migration processes in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. 76-82. [in Ukrainian]
2. Zvit pro vnutrishnie peremishchennia v Ukraini. (2022, April 1). [Report on internal displacement in Ukraine]. *Opytuvannia zahalnoho naseleennia*. Retrieved from: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremishchennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-2-1> [in Ukrainian]
3. Zvit pro rezultaty vykonannia Planu roboty Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby Ukrainy za 2021 rik. [Report on the results of the implementation of the Work Plan of the State Migration Service of Ukraine for 2021]. Retrieved from: https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/plan_dms_2021_zvit.pdf [in Ukrainian]
4. Ponad 2 milioniv liudei zareiestruvalys yak vnutrishno peremishcheni osoby pislia vprovadzhennia voiennoho stanu. (2022). [More than 2 million people were registered as internally displaced persons after martial law was imposed] Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-2-miljoniv-lyudej-zareyestruvalis-yak-vnutrishno-peremishcheni-osobi-pislya-vprovadzhennya-voyennogo-stanu> [in Ukrainian]
5. Prikordonyky pidbyly pidsumky operatsii «Karpaty-2021». (2021). [Border guards summed up the results of the "Carpathians-2021" operation]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3306084-prikordonniki-pidbili-pidsumki-operacii-karpati2021.html> [in Ukrainian]
6. Priorytety sohodennia – prohnozuvannia mihratsiinykh ryzykiv ta svoiechasne reahuvannia na nykh. (2022, January). [Today's priorities are the forecasting of migration risks and timely response to them]. *Mihratsiia*. № (01) 239. 1,10-12. Retrieved from: <http://migraciya.com.ua/upload/18429527999282e811ce1d03dfabc520.pdf> [in Ukrainian]
7. Pro Yedynyi derzhavnyi demohrafichnyi reiestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status (2012, November 20). [On the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, certifying a person or his special status]. *Zakon Ukrainy* № 5492-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> [in Ukrainian]
8. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky (2020, August 5). [On the approval of the State Regional Development Strategy for 2021-2027]. *postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy*. № 695. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
9. Pro zatverdzhennia Metodyky analizu ryzykiv z metoiu protydii nelegalnii mihratsii. (2015, April 29). [On the approval of the Methodology of risk analysis for the purpose of combating illegal migration]. *Nakaz MVS Ukrainy, MZS Ukrainy, Minsotspolityky Ukrainy, MON Ukrainy, Sluzhby zovnishnoi rozvidky, SBU* № 494/132/467/497/141/281. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0587-15#n19> [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu mihratsiinu sluzhbu Ukrainy. (2014, August 20). [On the approval of the Regulation on the State Migration Service of Ukraine]. Postanova KМУ № 360. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#n8> [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia zakhodiv shchodo zdiisnennia nahliadu ta kontroliu za vykonanniam zakonodavstva v mihratsiinii sferi . (2013, September 4). [On the approval of the Procedure for the implementation of supervision and control over the implementation of legislation in the migration sphere]. Nakaz MVS Ukrainy, Minsotspolityky ta MON Ukrainy № 850/536/1226. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1683-13#n19> [in Ukrainian].

12. Pro spivrobotnytstvo mizh Derzhavnoiu mihratsiinoiu sluzhboiu Ukrainy ta Mizhnarodnym tsentrom rozvytku mihratsiinoi polityky. (2019, September 25) [On cooperation between the State Migration Service of Ukraine and the International Center for the Development of Migration Policy]. Memorandum Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927_002-19#Text [in Ukrainian].

13. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy na period do 2025 roku. (2017, July 12). [On the approval of the State Migration Policy Strategy of Ukraine for the period until 2025]. Rozporiadzhennia KМУ № 482-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

14. Pro skhvalennia Stratehii intehrovanooho upravlinnia kordonamy na period do 2025 roku. (2019, July 24). [On the approval of the Integrated Border Management Strategy for the period until 2025]. Rozporiadzhennia KМУ № 687-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC#Text> [in Ukrainian].

15. Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tt. (1970-1980). Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. Bilodid, I.K. (Ed.). Kyiv, T. 2. 29. [in Ukrainian]

16. Feshchenko, L. O. (2007). Vzaiemodiia orhaniv vnutrishnikh sprav z derzhavnoiu podatkovoiu sluzhboiu u zdiisnenni pravookhoronnoi diialnosti. [Interaction of internal affairs bodies with the state tax service in the implementation of law enforcement activities]. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 217. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

УДК 343.232

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-195-200

Манжул Ірина Вікторівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор СК-4 ННІ ДБ НА СБ України
e-mail: wassa00@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6507-871X>

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Здійснено аналіз наукових праць з питань розмежування злочину та проступку в законодавстві зарубіжних країн (Франція, Німеччина, Швейцарії, Австрії, Італії, Португалії, Данія, Польща, Республіка Молдова, країнах Балтії, Англії, США, Канада). З'ясовано, що в основу розмежування злочину та проступку у кримінальному праві зарубіжних країн покладено різні критерії: основні із них: матеріальний критерій (тяжкість діяння) у Франції; формальний критерій (розмір покарання) в Австрії та ФРН, у Німеччині в основу такого поділу покладено мінімальний розмір покарання, що може бути призначений за їх вчинення; формальна ознака (вид покарання) у Швейцарії; форма вини у Польщі. Зроблено висновок, що науковцями кримінальний проступок виділяється як особливий вид кримінальних правопорушень, який має відносно невисокий рівень суспільної безпеки, зумовлює більшого застосування принципів гуманізму та іншого, ніж до злочинів, режиму відповідальності. Розглянуто питання про нормативно-правові актами, якими врегульовано кримінальний проступок. Зазначено, що пряма вимога про необхідність визначення проступків у нормах законів існує у праві Швейцарії, Італії, Греції, Іспанії та Португалії. В інших державах склад проступків та стягнення за них встановлюється як у законах, так і підзаконних актах. На авторський погляд врегулювання різнобічних аспектів кримінального проступку і законами, і підзаконними актами є більш доцільним; останні деталізують і конкретизують законодавчі приписи, не виходячи водночас за їх межі. Розглянуто дискусію щодо доцільності прийняття самостійного (окремого) нормативного акта про кримінальний проступок. Звернена увага на аргументацію переваг спрощеного провадження інституту кримінального проступку та його особливості, підстави його виокремлення у кримінальному законодавстві. Розглянуто пропозиції фахівців щодо перейняття такої практики в Україні та її подальше удосконалення.

Ключові слова: кримінальне право, злочин, проступок, гуманізація, законодавство, нормативно-правові акти, зарубіжні країни.

Manzhul I. THE INSTITUTE OF CRIMINAL OFFENSES IN THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

The analysis of scientific works on the definition of crime and misdemeanor in the legislation of foreign countries (France, Germany, Switzerland, Austria, Italy, Portugal, Denmark, Poland, Republic of Moldova, Baltic countries, England, USA, Canada) was carried out. It was found that different criteria are used to distinguish between a crime and a misdemeanor in the criminal law of foreign countries: the main ones are: the material criterion (seriousness of the act) in France; a formal criterion (the amount of punishment) in Austria and Germany, in Germany this division is based on the minimum amount of punishment that can be imposed for their commission; formal sign (type of punishment) in Switzerland; form of guilt in Poland. It was concluded that scientists single out a criminal misdemeanor as a special type of criminal offense, which has a relatively low level of public safety, leads to a greater application of the principles of humanism and a regime of responsibility other than crimes. The issue of normative legal acts regulating criminal misdemeanors is considered. It is noted that the law of Switzerland, Italy, Greece, Spain and Portugal has a direct requirement to define misdemeanors in the laws. In other states, the composition of misdemeanors and penalties for them are established both in laws and by-laws. In the author's opinion, it is more expedient to regulate the various aspects of a criminal misdemeanor both by laws and by-laws; the latter detail and concretize the legislative prescriptions, without going beyond them at the same time. The debate on the expediency of adopting an independent (separate) normative act on criminal misdemeanor was considered. Attention is drawn to the argumentation of the advantages of the simplified proceedings of the institution of a criminal misdemeanor and its features, the grounds for its isolation in the criminal legislation. The proposals of specialists regarding the adoption of this practice in Ukraine and its further improvement were considered.

Key words: criminal law, crime, misdemeanor, humanization, legislation, normative legal acts, foreign countries.

Постановка проблеми. Актуальність законодавчого досвіду зарубіжних країн щодо впровадження інституту проступку у правовій системі полягає у необхідності гуманізації кримінальної відповідальності; декриміналізації окремих протиправних діянь, які не є особливо тяжкими; зменшенні кількості осіб, до яких застосовуються такі покарання як позбавлення або обмеження свободи та ін. Відповідна практика вже накопичена у багатьох країнах, натомість у нашій державі вона лише починає впроваджуватися. Цим викликаний значний науковий інтерес фахівців, які досліджують різнобічні аспекти інституту кримінального проступку, його позитивні прояви, зокрема такі як переваги спрощеного провадження, економія матеріальних (фінансових) коштів та інші з метою перейняття для удосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наведена проблематика вивчається такими вченими, як В. Тацій, В. Тютюгін, О. Капліна, Ю. Гродецький, А. Байда (розробка концептуальної моделі відповідальності за кримінальний проступок в Україні), Г. Власовою (межі провадження щодо кримінальних проступків за прикладом зарубіжних країн), Н. Нестор (міжнародно-правові аспекти спрощеного кримінального провадження щодо кримінальних проступків), І. Ковтун, О. Когут (проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку), А. Яценко (зарубіжний досвід законодавчої регламентації заходів кримінально-правового характеру) та іншими. Ними розглядається здебільшого досвід законодавчого регулювання інституту кримінального проступку у Франції, Німеччині, Польщі, Швейцарії, Англії, США, Республіці Білорусь, Республіці Молдова, країнах Балтії, здійснюється порівняння з реальною відповідною практикою в Україні, пропонуються для перейняття його позитивні аспекти.

Метою статті є аналіз наукових праць з проблематики дослідження зарубіжного досвіду кримінального проступку та узагальнення пропозицій щодо удосконалення вітчизняного кримінального права: теорії та практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи наведену проблематику, науковці, насамперед, звертають увагу на: поділ злочину на види злочинних діянь у зарубіжному кримінальному праві; його розмежування з проступком; поняття кримінального проступку; встановлення суб'єкта юрисдикції, який визначає межі провадження кримінальних проступків; переваги спрощеного провадження з розгляду таких справ та його особливості; обґрунтування необхідності прийняття самостійного окремого законодавчого акта щодо кримінального проступку, інші аспекти інституту кримінального проступку.

Перейдемо до розгляду дослідження наведених питань. Зарубіжне кримінальне законодавство визначає суспільно небезпечне діяння як одну або кілька самостійних категорій, на це вказують більшість науковців, які досліджують ці питання. Ними встановлено, що поняття злочину, як єдиної категорії, містить КК Республіки Азербайджан, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Молдова, КК Данії. Їхня увага зосереджена на розгляді класифікації злочинів (їх поділу на певні групи залежно від того чи іншого критерію: форми вини, родового об'єкта, стадії, на якій закінчено злочинну поведінку, наявності предмета злочину, суб'єкта злочину [1, с.93].

Подвійну категоризацію злочинних діянь: злочин і проступок закріплює КК Іспанії (ст. 10), КК Італії (ст. 17), КК Польщі (ст. 7), КК ФРН (§ 12), КК Швейцарії (ст. 9), Пенітенціарний Кодекс Естонії (ст. 3).

На три категорії злочинні діяння поділяються у КК Франції та КК Бельгії. У відповідності до чинного КК Франції (ст. III-I) вони поділяються на: злочини, проступки та порушення. На думку Н. Кузнецової та І. Тяжкової, класифікація злочинних діянь у французькому кримінальному праві на злочини, проступки і порушення має практичне значення. Вона зумовлює систему покарань: кримінальних – для злочинів, виправних – для проступків і «покарань, призначуваних за порушення» – для порушень. Нею визначається можливість притягнення до кримінальної відповідальності при замаху. Замах на злочин

завичай карається, замах на проступок – тільки у випадках, передбачених законом, замах на порушення – ніколи [2].

Чотириохланкова система категорій злочинів передбачена у КК Узбекистану, Туркменістану і Таджикистану.

В основу розмежування злочину та проступку у кримінальному праві зарубіжних країн покладено різні критерії. Р. Вороша наводить такі основні із них: матеріальний критерій (тяжкість діяння) у Франції; формальний критерій (розмір покарання) в Австрії та ФРН, причому у Німеччині в основу такого поділу покладено мінімальний розмір покарання, що може бути призначений за їх вчинення; формальна ознака (вид покарання) у Швейцарії; форма вини у Польщі [3, с.57].

Аналіз кримінального законодавств зарубіжних країн дозволяє зробити висновок, що лише КК Франції не містить загального визначення поняття злочинного діяння, а у кримінально-правовій доктрині кримінальний проступок, на погляд Г. Федотової, слід тлумачити як будь-яку дію або бездіяльність, скоєну умисно або з необережності, заборонену в суспільстві під загрозою виправного покарання, визначеного кримінальним законом. Провадження проступків впливає на визначення таких аспектів: системи покарання; термінів давності й підслідності кримінальних справ, зняття та погашення судимості; відтермінування покарання; предметної компетенції щодо юрисдикції [4, с. 276, 280]. Цікавим, вказують О. Грекова та А. Зозуля, є те, що замах на злочин у КК ФРН карається завжди, а на проступок – лише у випадках, передбачених законом [5, с. 852]. У Бельгії правопорушення, яке закон карає кримінальним покаранням, утворює злочин; правопорушення, каране згідно із законом виправним покаранням, є проступком; а правопорушення, яке карається згідно із законом поліцейським покаранням, складає поліцейське порушення [6, с.68]. Зауважимо, що у кримінальному праві зарубіжних країн зміст поняття кримінального злочину визначається по-різному, відповідно до особливостей їхніх правових систем.

Аналіз зарубіжного законодавства сприяв констатації науковцями того факту, що кримінальний проступок виділяється як особливий вид кримінальних правопорушень, який має відносно невисокий рівень суспільної безпеки, що зумовлює більшого застосування принципів гуманізму та іншого, ніж до злочинів, режиму відповідальності. Заслугує врахування пропозиція О. Острогляда, який, розглянувши положення кримінальних кодексів деяких країн, прийшов до висновку, що ті законодавчі акти, які містять поділ кримінально-караних дій на злочини та проступки (кримінальні проступки), не акцентують увагу на принципі гуманізму, ті ж акти, які оперують поняттям лише злочину, в своїй більшості, виділяють в окремій статті чи частині статті принцип гуманізму, який пов'язують із призначенням покарання. На його погляд, в аспекті гуманізації кримінальної відповідальності варто більше уваги приділяти не наслідкам вчиненого, а аспекту принципу гуманізму в розумінні також і правової визначеності. Більш гуманним буде підхід розуміння оцінки діянь чітко як злочину і проступку з відповідними наслідками (включаючи можливість звільнення від відповідальності) для особи, яка вчинила таке діяння і для особи, яка постраждала від нього, ніж просто незастосування при призначенні покарання дій, що принижують гідність особи, що також, звичайно, є важливим, якщо це не просто декларація [7, с. 203-204].

Підсумовуючи досвід зарубіжних країн у сфері застосування інституту кримінального проступку, О. Грекова та А. Зозуля зазначають, що проступок є різновидом злочинних діянь, поняття якого активно застосовується у практиці кримінального законодавства, проте там немає адміністративного законодавства, як в Україні [5, с. 853]. Але деяка частина злочинів, вказує авторський колектив монографії «Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві», у Данії складає основу адміністративно-деліктного права; вони визначені у законах про дорожній рух та транспорт, податки, охорону навколишнього природного середовища, державну охорону здоров'я тощо. У жодній із країн «усталеної демократії» немає єдиного нормативного акта, в якому об'єднується склад адміністративних деліктів. Однак більшість держав мають закони змішаного характеру, в яких об'єднують загальні матеріальні положення і процедурні положення про порядок застосування адміністративних стягнень. Такі закони є в Німеччині, Швейцарії, Австрії, Італії та Португалії [6, с. 63-64].

У фаховій літературі звертається увага на особливість встановлення зарубіжним законодавством суб'єкта, який уповноважений визначати межі провадження з кримінальних проступків. Г. Власова, аналізуючи зарубіжний досвід, такими називає: у Франції це Поліцейський трибунал у разі отримання процесуального документа про розгляд дрібного кримінального правопорушення по суті; у Німеччині – одноособово дільничний суддя, в Англії – судді-магістрати [8, с.57]. Розгляд таких справ може здійснюватися у заочному провадженні та у спрощеному порядку.

Дослідивши законодавство окремих європейських країн із спрощеного провадження у справах, Н. Нестор робить такі висновки: 1) його застосуванню передують чітке законодавче виокремлення підстав і процесуальних умов провадження; 2) межі судового провадження у справах про кримінальні проступки зазвичай пов'язані лише із встановленням судом виду і міри покарання, що може бути призначене; 3) у більшості випадків згода обвинуваченого на розгляд справи у порядку спрощеного провадження не вимагається, однак обвинувачений вправі не погодитися з ухваленим судом рішенням і вправі оскаржити його в загальному порядку; 4) розгляд справ про кримінальні проступки характеризується законодавчим обмеженням дії цілої низки принципів кримінального провадження, таких як безпосередність дослідження доказів судом, змагальність сторін, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи

бездіяльності [9, с. 68].

Науковцями виділяються такі особливості кримінального провадження проступків у зарубіжних країнах:

В Англії заочний порядок провадження з малозначних кримінальних правопорушень прийнятий там, де міркування обвинуваченого щодо економії витрат, пов'язаних із явкою до суду, мають більше значення, ніж загроза піддатися покаранню; а особливості меж провадження з таких категорій справ полягають у тому, що суддями-магістратами все ж таки обирається міра покарання у вигляді тюремного ув'язнення, якщо є підстави вважати, що такий обвинувачений заслуговує на це; таке рішення обов'язково мотивується, принаймні, усно. Тоді як усі інші рішення цього судді, зокрема ті, в яких особа засуджується, але міра покарання менш сувора, є, як правило, невмотивованими [8, с.25-26].

У ФРН особливості кримінального провадження щодо проступків регламентує Кримінально-процесуальний кодекс. Зокрема прокурор має право за згодою уповноваженого на відкриття судового розгляду суду відмовитися від переслідування у провадженні проступків, якщо вина особи, яка скоїла це діяння, є незначною і не існує публічного інтересу в переслідуванні; у відповідності до Закону ФРН «Про третейські суди в громадах» від 13 вересня 1990 р. прокурор має право передати справу до третейського суду, якщо в результаті цього можна очікувати на позасудове рішення, зокрема відшкодування або укладання угоди між особою, яка скоїла діяння, та потерпілим у разі незацікавленості громадськості у пред'явленні цивільного позову; обов'язковим є порушення кримінального переслідування щодо проступків стосовно домашніх і сімейних крадіжок та крадіжок або привласнення малоцінних предметів [4, с. 283].

Вагомою є пропозиція Л. Остапчук та Д. Клочай про рецепціювання у вітчизняне законодавство чинної системи кримінальних покарань за вчинення кримінальних проступків у зарубіжних країнах. В Англії, США, Канаді кримінальний проступок тлумачиться як «злочин сумарного провадження», що означає найменш небезпечну категорію злочинів. Кримінальне законодавство Франції, Польщі, Італії містить, окрім загальної системи кримінальних покарань, ще й підсистеми, систему кримінально-правових заходів; інші заходи кримінально-правового впливу, що існують поряд з основними видами кримінальних покарань і є аналогами додаткових [10, с.119]. Наведений досвід вартий впровадження у кримінальне законодавство України.

У фаховій літературі розглядається також питання, якими нормативно-правовими актами врегульовано кримінальний проступок. С. Комісаров вказує, що пряма вимога про необхідність визначення проступків тільки у нормах законів існує у праві Швейцарії, Італії, Греції, Іспанії та Португалії. В інших державах склад проступків та стягнення за них встановлюється як у законах, так і підзаконних актах. Окрім того, науковець зазначає, що правові системи інших держав (Австрії, Франції, Нідерландів, Іспанії, Греції) характеризуються відмежуванням законодавства про проступки від законодавства щодо злочинів, що виявляється в неможливості застосування до проступків і відносин, які виникають внаслідок їх вчинення, загальних положень кримінальних законів [11, с. 153]. Вважаємо, що врегулювання різнобічних аспектів кримінального проступку і законами, і підзаконними актами є більш доцільним; останні деталізують і конкретизують законодавчі приписи, не виходячи водночас за їх межі.

Зауважимо, що в деяких країнах категорія проступку виокремлюється у межах кримінального права (законодавства), в інших – у спеціальних нормативних актах. Самостійні закони про проступки прийняті у Республіці Сербія (закон «Про проступки» (2007 р.), Республіці Словенія (закон «Про проступки» (2002 р.), у Хорватській Республіці (закон «Про проступки проти публічного порядку та спокою» (1990 р.), у Чеській Республіці «Про проступки» (1990 р.) [12, с.132]. Наведена практика прийняття спеціального законодавства про кримінальні проступки є доречною і має перспективу для перейняття також в інших країнах.

Переваги прийняття самостійного (окремого) нормативного акта про проступки в Україні викладені колективом науковців Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, серед них названі як основні: декриміналізація значної кількості діянь, які з позиції сучасної теорії і практики кримінального права, оцінки їх у суспільстві невинувато визначені злочинами; забезпечення повного і усестороннього захисту основних прав і свобод людини і громадянина, який обвинувачений у здійсненні проступку і до якого застосовуються судові стягнення у порядку спеціальної процедури виробництва зі справ про проступки; створення умов для істотного розвантаження вітчизняної судової системи створення умов для впровадження інституту мирових суддів; забезпечення більш повного, усестороннього і об'єктивного виробництва зі справ про проступки із врахуванням рівня їх безпеки; а також зосередження в адміністративному законодавстві, у тому числі в КУпАП, норми лише так названого управлінського характеру; досягнення значної гуманізації каральної системи держави за рахунок виключення більшої кількості осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності; забезпечення певної економії матеріальних (фінансових) ресурсів держави [13, с.55-56].

Окрім того, прийняття окремого самостійного закону призведе до гармонізації законодавства України із законодавством країн Європи [14, с.137], наближення до європейських правових стандартів й більш чіткого розмежування між адміністративною та кримінальною відповідальністю [15, с.237]; повноцінне запровадження інституту кримінальних проступків у правову систему України потребуватиме додаткового вивчення питання оптимальності спрощення кримінального провадження з урахуванням матеріально-правових ознак проступків, а також відповідного досвіду зарубіжних держав [9, с.68].

Однак, фахівцями висловлюються і протилежні погляди щодо прийняття окремого спеціального закону про кримінальні проступки. Для прикладу наведемо висловлювання О. Додурова, який ставив питання: «що заважає внести до чинного КК України зміни, відповідно до яких судимість не виникатиме у разі засудження особи за злочин невеликої тяжкості, а кримінальна відповідальність не наставатиме у разі вчинення замаху на такий злочин? Що перешкоджає переглянути санкції кримінально-правових норм таким чином, щоб вони стали адекватним мірилом суспільної небезпечності злочинів?» [1, с.98].

Отже, аналіз вітчизняної наукової літератури з проблематики дослідження зарубіжного досвіду кримінального проступку свідчить про

активний розгляд дослідниками: поняття злочину та його класифікації в зарубіжних країнах (О. Додуров), у тому числі класифікації злочинних діянь у французькому кримінальному праві (Н. Кузнецова, І. Тяжкова), встановлення матеріального і формального критеріїв у розмежування злочину та проступку (Р.Вороша) та факту, що лише КК Франції не містить загального визначення поняття злочинного діяння (Г. Федотова), зазначення того, що за КК ФРН замах на злочин карається завжди, а на проступок – лише у випадках, передбачених законом (О. Грекова, А. Зозуля). Науковцями актуалізується увага на умовах спрощеного провадження у справах про кримінальні проступки (Н. Нестор), вивченні особливостей кримінального провадження проступків у Великобританії (Г.Власова), гуманізації кримінальної відповідальності в зарубіжному кримінальному праві (О. Острогляд).

Вчені висловлюють слушні пропозиції про реєспіювання у вітчизняне законодавство чинної системи кримінальних покарань у зарубіжних країнах (Л. Остапчук, Д. Клочай), перейняття та впровадження спеціального самостійного законодавства про кримінальні проступки, їх врегулювання як законами, так і підзаконними актами (С. Комісаров, В.Борисов, В.Тютюгін, Л.Демидова, І.Черниченко). Наведену пропозицію щодо кримінального проступку повністю підтримуємо, виходячи з таких його основних ознак, як малозначність діяння та невисокий рівень суспільної безпеки, спрощене провадження та необхідністю застосування принципу гуманізму в кримінальному праві та загальної гуманізації правової системи. Прийняття окремого відповідного самостійного закону буде сприяти гармонізації законодавства України із законодавством країн Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Додуров О.О. Поняття злочину, класифікація злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С.84-102.
2. Кузнецова Н.Ф., Тяжкова І.М. Курс кримінального права в 5-ти томах. Том І. Загальна частина. Вчення про злочин. 2002. URL: <http://yport.inf.ua/kurs-ugolovno-go-prava-pyati-tomah-tom-obschaya.html>
3. Вороша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб.2-ге вид. перероб. та доповн. Станом на вересень 2011р. К.: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
4. Федотова Г.В.Правове регулювання інституту кримінального проступку у Франції, Німеччині та Великобританії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. №4 (97). С.275-289.
5. Грекова О.О., Зозуля А.О. Проблема класифікації проступків у кримінальному кодексе України. «Young Scientist». № 11 (51). November, 2017. С. 851-855.
6. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / авт. кол.: В.О. Туляков, Г.П. Пімонов, Н. І. Мітріцан [та ін.]; за заг. ред. В.О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2012. 424 с.
7. Острогляд О.В. Проступок: порівняльний аналіз кримінального законодавства окремих країн в аспекті гуманізації. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*: Журнал. Серія Право. №2(14), 2016. С.199-205.
8. Власова Г.П. Межі провадження щодо кримінальних проступків за прикладом зарубіжних країн. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. №1. С.24-27.
9. Нестор Н.В. Спрощене кримінальне провадження щодо кримінальних проступків: вітчизняний та міжнародно-правовий аспекти. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С.64-70.
10. Остапчук Л. Клочай Д. Кримінально-правові наслідки вчинення кримінальних проступків. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2020. С.118-128.
11. Комісаров С.А. Зарубіжний досвід визначення проступків проти публічного порядку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 30 (69). № 5. 2019. С.151-156.
12. Борисов В.І., Тютюгін В.І., Демидова Л.М. Кримінальний проступок: концептуальні засади запровадження до національного законодавства. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2(7). С.129-142.
13. Тацій В.Я., Тютюгін В.И., Каплина О.В., Байда А.А. Ответственность за проступок: концептуальная модель. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). С.48-85.б
14. Черниченко І.В. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків: актуальні питання. Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київський національний університет імені Тараса Шевченка* (17 грудня 2018 р., м. Київ). К.: Алерта, 2018. 304 с.

15. Ковтун І.В. Проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №2. С.230-240.

REFERENCES:

1. Dodurov, O.O. (2013). Poniattia zlochynu, klasyfikatsiia zlochynu. [Concept of crime, classification of crime]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*. № 1(1). 84-102. [in Ukrainian]
2. Kuznietsova, N.F., & Tiazhkova, I.M. (2002). Kurs kryminalnogo prava v 5-ty tomakh. Tom I. Zahalna chastyna. Vchennia pro zlochyn. Retrieved from: <http://yport.inf.ua/kurs-ugolovno-go-prava-pyati-tomah-tom-obschaya.html> [in Ukrainian]
3. Vorosha, R.V. (2012). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. [Criminal law of Ukraine. General part]. Navch. posib.2-he vyd. pererob. ta dopovn. Stanom na veresen. Tsentr uchbovoi literatury, 320. [in Ukrainian]
4. Fedotova, H.V. (2015). Pravove rehuliuвання інституту кримінального проступку у Франції, Німеччині та Великій Британії. [Legal regulation of the institution of criminal misdemeanor in France, Germany and Great Britain]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. №4 (97). 275-289. [in Ukrainian]
5. Grekova, O.O., & Zozulya A.O. (2017) Problema klasyfikatsii prestupleniy v ugolovnom kodekse Ukrainyi. [The problem of classification of crimes in the criminal code of Ukraine]. «Young Scientist». № 11 (51). November. 851-855. [in English]
6. Tuliakov, V.O. (Ed.), & Pimonov, H.P., & Mitritsan, N.I., ta in.. (2012). Kryminalnyi prostupok u doktryni ta zakonodavstvi. [Criminal Misconduct in Doctrine and Law]. Monohrafiia. Odesa: Yurydychna literatura. 424. [in Ukrainian]
7. Ostrohiad, O.V. (2016). Prostupok: porivnialnyi analiz kryminalnogo zakonodavstva okremykh krain v aspekti humanizatsii. [Misdemeanor: a comparative analysis of the criminal legislation of individual countries in the aspect of humanization]. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Serii Pravo*. №2(14). 199-205. [in Ukrainian]
8. Vlasova, H.P. (2015). Mezhi provadzhennia shchodo kryminalnykh prostupkiv za prykladom zarubizhnykh krain. [Limits of criminal proceedings based on the example of foreign countries]. *Pivdenoukraiynskiy pravnychyi chasopys*. №1. 24-27. [in Ukrainian]
9. Nestor, N.V. (2017). Sproshchene kryminalne provadzhennia shchodo kryminalnykh prostupkiv: vitchyzniani ta mizhnarodno-pravovi aspekty. [Simplified criminal proceedings for criminal misdemeanors: domestic and international legal aspects]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva*. № 1. 64-70. [in Ukrainian]
10. Ostapchuk, L. & Klochai D. (2020). Kryminalno-pravovi naslidky vchynennia kryminalnykh prostupkiv [Criminal legal consequences of committing criminal misdemeanors]. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 118-128. [in Moldavian]
11. Komissarov, S.A. (2019). Zarubizhnyi dosvid vyznachennia prostupkiv proty publicnogo poriadku. [Foreign experience in determining offenses against public order]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky*. Tom 30 (69). № 5. 151-156. [in Ukrainian]
12. Borysov, V.I., & Tiutiuhin, V.I., & Demydova L.M. Kryminalnyi prostupok: kontseptualni zasady zaprovadzhennia do natsionalnogo zakonodavstva. [Criminal misdemeanor: conceptual basis of introduction into national legislation]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*. 2016. № 2(7). 129-142. [in Ukrainian]
13. Tatsiy, V.Ya., & Tyutyugin, V.I., & Kaplina, O.V., & Bayda, A.A. (2014). Otvetstvennost za prostupok: kontseptualnaya model. [Responsibility for misconduct: a conceptual model]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*. 2014. № 1(2). 48-85. [in Ukrainian]
14. Chernychenko, I. V. (2018). Sproshchene provadzhennia shchodo kryminalnykh prostupkiv: aktualni pytannia. Mizhnarodni standarty spravedlyvoho pravosudiva ta yikh implementatsiia v ukrainske zakonodavstvo. [Simplified proceedings for criminal misdemeanors: current issues. International standards of fair justice and their implementation in Ukrainian legislation]. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka (17 hrudnia 2018 r. m. Kyiv)*. Alerta, 304. [in Ukrainian]
15. Kovtun, I.V. (2014). Problemy zaprovadzhennia u zakonodavstvo Ukrainy instytutu kryminalnogo prostupku. [Problems of introducing the institution of criminal misdemeanor into the legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. №2. 230-240.

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-201-205

Вербіцька Мар'яна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового
права Західноукраїнського національного університету
<https://orcid.org/0000-0002-5011-7958>

Івах Марія,

студентка Західноукраїнського національного університету

ОПЛАТНЕ ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА У ВОЄННИЙ ЧАС

У статті досліджується порядок оплатного вилучення майна у громадян у воєнний час. Аналізується практика вилучення автомобілів у осіб, щодо яких складаються матеріали про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 130 КУпАП. Окреслюється низка недоліків правового регулювання процедури реквізиції у законодавстві України. Частково аналізується зарубіжний досвід із вказаного питання.

24 лютого 2022 року у зв'язку з вторгненням на територію України та посиленням збройної агресії Російської Федерації на території нашої держави в Україні запроваджено воєнний стан на 30 діб, який згодом було збільшено. Ця правова база внесла суттєві зміни у звичне життя українців, адже тепер в Україні дещо інші правила та інші права та обов'язки, зокрема право володіння, користування та розпорядження своїм майном. У даній науковій роботі ми проаналізували процедуру оплатної конфіскації майна у громадян у воєнний час. Практична сторона вилучення автомобілів у осіб, щодо яких склали справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Через складну ситуацію в Україні був написаний перелік нових законодавчих актів, що автоматично породило деякі сумнівні моменти. Отже, окреслено ряд недоліків правового регулювання процедури реквізиції в законодавстві України. Також частково проаналізовано зарубіжний досвід з цього питання.

Через великий дисбаланс у цій темі в Україні, іноземний досвід був би корисним для внесення необхідних змін до законодавчих актів щодо оплатної конфіскації майна. Деякі з країн мали позитивний досвід реквізиції, наприклад Канада та Фінляндія. Наприклад, у Фінляндії є кілька хороших моментів, коли йдеться про привабливість. Практично всі прийняті рішення про відчуження можуть бути оскаржені. Термін апеляції становить 30 днів, хоча за певних обставин він може бути продовжений. Апеляція розглядається спеціальним судом, відомим як земельний суд. Ви можете звернутися до Верховного Суду за дозволом на оскарження рішення Земельного суду

Враховуючи це, а також канадський досвід, деякі з ключових моментів, яких Україна повинна вжити, це: 1) часові обмеження, що стосуються строку для оскарження рішення про витребування, строку для арешту майна; 2) можливість фінансового відшкодування; 3) визначення виключного кола суб'єктів, уповноважених проводити процедуру відчуження майна

Ключові слова: оплатне вилучення майна, реквізиція, експропріація, воєнний стан, право власності, захист права власності, адміністративне правопорушення.

Verbitska M., Ivakh M. PAID SEIZURE OF PROPERTY IN WARTIME

The article examines the procedure for seizing property from citizens during wartime. The practice of confiscating cars from persons against whom materials on an administrative offense provided for in Art. 130 of the Labor Code of Ukraine. A number of shortcomings of the legal regulation of the requisition procedure in the legislation of Ukraine are outlined. Foreign experience on this issue is partially analyzed.

On February 24, 2022, in connection with the invasion of the territory of Ukraine and the increase of armed aggression by the Russian Federation on the territory of our state, martial law was imposed in Ukraine for 30 days, which was increased later on. This legal basis has made significant changes to the usual life of Ukrainians, because now in Ukraine there are slightly different rules and other rights and responsibilities, including the right to own, use and dispose of their property. In this scientific paper, we analyzed the procedure of paid confiscation of property from citizens in wartime. The practical side of cars confiscation from people, of whom materials on administrative offenses provided by Art. 130 of Ukrainian Code of administrative offenses are compiled. Because of a difficult situation in Ukraine, a list of new legal acts have been written, which automatically created some questionable points. Therefore, a number of shortcomings of the legal regulation of the requisition procedure in the legislation of Ukraine are outlined. Foreign experience on this issue is partially analyzed as well.

Because of a big disbalance within this topic in Ukraine, foreign experience would be useful when making needed changes in legal acts related to paid confiscation of property. Some of the countries had positive experience with requisition, i.e. Canada and Finland. For example, Finland has some good points when it comes to appealing. Almost all decisions made on alienation can be appealed. The appeal period is 30 days, although it may be extended in certain circumstances. The appeal is considered by a special court known as the land court. You can apply to the Supreme Court for permission to appeal the decision of the Land Court

Considering this as well as Canadian experience, some of the key moments that Ukraine should undertake are: 1) time limits that regard time limit to appeal a decision of requisition, time limit for seizing the property; 2) the possibility of financial reimbursement; 3) determination of the exclusive range of entities authorized to conduct the procedure of alienation of property.

Key words: paid seizure of property, requisition, expropriation, martial law, property right, protection of property right, administrative offense.

Випуск 12. 2022

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року у зв'язку із вторгненням на територію України та нарощуванням збройної агресії з боку РФ на теренах нашої держави, в Україні було введено воєнний стан на 30 діб, однак через загострення ситуації, Указом Президента України від 14 березня 2022 року № 133/2022 воєнний стан було продовжено з 05 години 30 хвилин 26 березня 2022 року строком на 30 діб [1]. Указом Президента України від 22.04.2022 №259/2022 строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 25 квітня 2022 року строком на 30 діб [2]. Правовий режим воєнного стану має свої особливості, оскільки у такий період допустимим є відхилення від дотримання прав та свобод людини, гарантованих Конституцією України, адже в дію вступили окремі закони та підзаконні нормативно-правові акти, а саме:

1) Закон України "Про правовий режим воєнного стану";

2) Постанова Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020 року № 573 "Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану";

3) Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455 "Порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан";

4) Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1450 "Порядок встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан";

5) Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456 "Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану".

Крім того, у зв'язку з викликами воєнного сьогодення низка нормативно-правових актів приймається у поточному режимі.

Дана правова основа внесла суттєві зміни до звичного життя українців, адже зараз на території України діють дещо інші правила та встановлюються інші права та обов'язки, у тому числі і щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Однак внесені зміни не регулюють наші права та обов'язки у достатньому обсязі, а з практичної точки зору виникає досить багато питань, на які законодавець не надає відповідь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема експропріації цікавить багатьох вітчизняних та міжнародних авторів, серед них: Л. Акімова, Н. Гальченко, Н. Горобець, Н. Захарин, Ліна Коргонен, Є. Корнєєва, А. Лисачок, І. Нівня, А. Савченко, Хайнонен Туомо та інші.

Мета статті. У цій науковій статті висвітлюються основні практичні проблеми оплатного вилучення майна у період воєнного стану та можливості їх вирішення. Практичний аспект реквізиції є справою новою для України у зв'язку з безпрецедентністю в новітній історії таких жорстоких та повномасштабних вторгнень. Оскільки дане питання раніше розглядалось лише через теоретичну призму, то зараз постає багато дискусійних та проблемних моментів, які призводять до неповного правового регулювання сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 41 Конституції України "Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності... Право приватної власності є непорушним... Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом" [3]. Проте, у зв'язку із введенням особливого правового режиму в Україні, у дію вступив Закон України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану", який передбачає можливість примусового відчуження майна, яке перебуває у приватній власності, майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку [4].

Досліджуючи дане питання, слід зауважити відмінність понять "конфіскація" та "експропріація".

Юридична енциклопедія Ю. Шемчушенка трактує експропріацію як "примусове (без відшкодування чи оплачуване) позбавлення власності", яке може застосовуватись як щодо приватної, так і колективної власності [4]. Формами експропріації є реквізиція та конфіскація, які розрізняються залежно від того, чи виплачується грошова винагорода. Реквізицією вважається вилучення державою майна власника в державних інтересах з виплатою йому вартості майна, конфіскація, своєю чергою, передбачає безоплатне вилучення майна.

Правовою основою таких процедур є ст. 41 Конституції України, ст. 353 ЦК України, ст. 8 Закону України "Про правовий режим військового становища" (далі - Закон № 389) та ст. 3 Закону України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму військового або надзвичайного стану".

Сьогодні активно застосовуються процедури вилучення майна у т.ч. у громадян України за певних обставин, проте доводиться констатувати, що відбувається це з недотриманням правил, визначених у вказаних вище нормативно-правових актах.

Згідно з правилами Закону України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в

умовах правового режиму військового або надзвичайного стану" відчуження майна приватних осіб може здійснюватися виключно на відшкодувальній основі, з попереднім або подальшим відшкодуванням його вартості. Безоплатне вилучення стосується лише майна державної власності [5].

Проте, аналізуючи ст. 353 Цивільного Кодексу України, ми бачимо, що в умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості, а реквізоване майно переходить у власність держави або знищується [6].

Дефінітивна конструкція "наступне повне відшкодування шкоди" є доволі розмитою, оскільки для отримання компенсації за примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану майно треба звернутися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем відчуження майна із заявою, до якої додають акт і документ, що містить висновок про вартість майна, а питання часових рамок грошового відшкодування нічим не регулюється.

Зараз особливо актуальним є питання відчуження транспортних засобів громадян. Відповідно до останніх змін до законодавства, вилучення авто можливе лише за таких умов, які визначені у вказаних нормативно-правових актах:

1)оплатна основа. Безоплатне вилучення стосується лише майна державної власності;

2)такі рішення приймається лише вищим командуванням Збройних сил України або окремо визначених їх підрозділів (ст.3 Закону № 389) та за погодженням з державною адміністрацією. Без погодження допускається ухвалення рішення лише у місцях бойового зіткнення. Отже зупинка транспортного засобу Національною Поліцією не дає достатніх підстав для вилучення автомобіля;

3)реквізиція здійснюється з чітким документальним оформленням правочину. Момент вилучення засвідчується підписанням акта встановленого зразка, із зазначенням підстав, ознак майна, розміру виплаченої компенсації.

4)перед відчуженням здійснюється оцінка ринкової вартості майна, оригінал висновку про яку надається власнику. Розмір оцінки може бути оскаржено в суді [7].

Таким чином, проблематика оплатного вилучення майна в період воєнного стану, очевидно, стосується не лише часових рамок відшкодування, але й самої процедури, за якою воно здійснюється.

Особливу популярність здобула практика реквізиції транспортних засобів у водіїв, щодо яких складаються матеріали про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 130 КУпАП – керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння.

Насамперед слід з'ясувати, у чому полягає мета реквізиції і як вона співвідноситься із каральною ознакою вилучення автомобіля у водія, який підозрюється у керуванні транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння.

Мета реквізиції не припинити протиправну поведінку власника, а забезпечити безпеку громадян, врятувати майно або знищити заражених тварин у разі епідемії або епізоотії.

Не менш важливим моментом є той факт, що відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Відповідно до практики ЄСПЛ на справи про адміністративні правопорушення поширюються загальні засади кримінального провадження, у тому числі і щодо презумпції невинуватості.

Таким чином, окреслимо основне коло проблем, які сьогодні виникли в Україні з приводу реквізиції транспортних засобів громадян.

1.Ми вважаємо, що мета оплатного вилучення автомобілів у водіїв, щодо яких складаються матеріали про порушення ними ст. 130 КУпАП, швидше має каральний характер, проте правова природа такої процедури зовсім інша і полягає у забезпеченні безпеки громадян та пов'язана із суспільною необхідністю у період воєнного стану.

2.Досягнення цієї мети, яка сьогодні превалює при вилученні автомобілів, є передчасним, оскільки щодо водіїв на момент такого вилучення ще не ухвалене судове рішення, яким встановлюється їхня вина за порушення ст. 130 КУпАП.

3.Не завжди водій є власником транспортного засобу. У такому випадку можна однозначно констатувати факт порушення прав власника автомобіля, оскільки не було нагальної потреби військової адміністрації для вилучення автомобіля, а він жодні правила дорожнього руху не порушив.

4.При оплатному вилученні транспортних засобів у водіїв, щодо яких складаються матеріали про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 130 КУпАП, допускається ціла низка порушень процедури, визначеної чинним законодавством. Зокрема, не проводиться оцінка майна, вилучення часто проводять працівники поліції, які не мають повноважень щодо прийняття самостійного рішення щодо реквізиції. Неналежно оформляються усі супровідні документи.

5.Якщо дослідити можливі шляхи захисту прав власників транспортних засобів, то слід констатувати, що сьогодні практика судового захисту їх права власності лише напрацьовується. Перше питання, яке залишається досі невирішеним – це предметна юрисдикція таких спорів: з одного боку спір впливає з приватно-правових відносин, а отже може розглядатися загальними місцевими судами, а з іншого боку - спір виникає щодо рішень і дій суб'єктів владних повноважень, а отже може належати до

компетенції адміністративних судів. Загалом, на наш погляд, у випадках допущення вищеписаних порушень оплатного вилучення майна суди мають стати на захист прав власників.

Попри це ми наголошуємо, що у разі дотримання мети реквізиції та процедури її проведення, вважаємо, що вона є цілком допустимою у воєнний час і не призводить до порушення основоположних прав людини і громадянина, зокрема, ч. 1 ст. 1 “Захист права власності” Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає припустимість позбавлення майна особи в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права [8].

Усі неточні та невирішені питання призводять до необхідності збалансування реквізиції на законодавчому рівні. До прикладу можна взяти досвід Фінляндії, де вся процедура і можливі питання щодо експропріації регулюються єдиним спеціальним нормативно-правовим актом.

Слід наголосити, що у Фінляндії чітко визначене коло суб'єктів, уповноважених на проведення оплатного вилучення майна, і будь-який відступ від Закону забороняється.

Уся процедура проводиться кадастровими інспекторами і переважно рішення приймає так звана комісія з експропріації, що складається з кадастрового інспектора та двох довірених осіб, обраних муніципалітетом. Такий суб'єктний склад залишається незмінним, незважаючи на об'єкт відчуження [9].

Важливим є ще той факт, що законодавець у Фінляндії передбачає можливі збитки відчуженого майна в період експропріації, відповідно, компенсація визначається за майно, що підлягає експропріації, а також за завдані незручності та пошкодження майна, що залишилося в результаті відчуження [9, с. 2].

Практично всі рішення, прийняті щодо відчуження, можна оскаржити. Строк оскарження становить 30 днів, хоча він може бути продовжений за певних обставин. Апеляція розглядається спеціальним судом, відомим як земельний суд. Можна звернутися до Верховного Суду про дозвіл на оскарження рішення Земельного суду [10, с. 3-4].

Окрім позитивного досвіду Фінляндії, слід звернути увагу і на порядок реквізиції, наприклад, визначений у Канаді.

Зокрема, відповідно до законодавства Канади у випадку, коли відчужений автомобіль повертається в непридатному для користування стані, людина може придбати інше, аналогічне чи подібне авто, за власний кошт (тут слід врахувати й податок). Канадський законодавець чітко окреслив цей момент, навіть незважаючи на повне відшкодування вартості експропрійованого майна і можливі збитки.

Згідно з Актом Експропріації Канади, цей процес має важливі податкові наслідки. Наприклад, ви маєте право на «продлонгацію» відповідно до Закону про податок на прибуток, якщо замінити свою експропрійовану власність аналогічною. Перехід дозволяє експропрійованому власнику отримати вигоду від відстроченого оподаткування майна [11].

Висновки. Аналізуючи все вищезазначене, слід дійти висновку, що український законодавець у першочерговому режимі має вирішити нагальне питання чіткого врегулювання оплатного вилучення майна. У науковій статті окреслено основні аспекти, на які потрібно акцентувати увагу, а саме – удосконалення процедури експропріації шляхом внесення певних змін до нормативно-правових актів.

До таких змін слід віднести:

- визначення виключного кола суб'єктів, уповноважених на проведення процедури відчуження майна;

- якщо державна політика полягає у поєднанні каральної функції та забезпечення суспільної потреби у період воєнного стану щодо водіїв, які керують транспортними засоби у стані будь-якого сп'яніння (тобто порушують ст. 130 КУпАП), то на законодавчому рівні слід чітко прописати повноваження Національної поліції та уповноважених командування Збройних сил України або окремо визначених їх підрозділів щодо порядок реквізиції у такому випадку. У будь-якому випадку, переконані, що до прийняття постанови суду про винуватість такої особи, автомобіль може бути лише тимчасово поміщений на штрафмайданчик, а сама експропріація можлива лише після набрання законної сили рішенням суду. Тобто Національна поліція має проводити свої дії лише в межах складання матеріалів про адміністративне правопорушення та поміщення автомобіля на штрафмайданчик, а саме оплатне вилучення майна може проводитись компетентними органами уже після набрання законної сили рішенням суду. Але і в даному випадку обґрунтуванням такого вилучення має бути потреба суспільства у воєнний час;

- врегулювання питання часових рамок оспорування рішення щодо експропріації, строку відчуження майна, а також порядку та строків відшкодування вартості майна;

- внесення змін, що стосуються матеріальних збитків, яких може зазнати власник майна і можливість їх відшкодування;

- врахування позитивного міжнародного досвіду таких зарубіжних країн як Фінляндія та Канада тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Указ Президента України №133/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 14.03.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737>

2. Указ Президента України №259/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 18.04.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2592022-42237>

3. Конституція України: офіц. текст. в редакції від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
4. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 р. №4765-VI. Дата оновлення: 23.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>
5. Шемчущенко Ю. С. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ. Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004.
6. Цивільний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2003, № 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Дубчак В., Федоренко Ю. Чотири умови вилучення авто для воєнних потреб [Електронний ресурс]. Ліга Закон. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209856_chotiri-umovi-viluchennya-avto-dlya-vonnikh-potreb.
8. Протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 11.07.1997 р. Оф. переклад Міністерства Закордонних справ України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
9. Tuomo Heinonen. Quality Management of Expropriation process in Finland. Nordic Journal of Surveying and Real Estate Research, Special Series, Vol. 3, 2008. URL: <https://journal.fi/njs/article/view/2450>
10. Petri Lukin. Expropriation in Finland. FIG Working Week, 2017. URL: https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/fig2017/papers/iss8b/ISS8B_lukin_8932.pdf
11. Canada Expropriation Act. Current to 2022-04-18 and last amended on 2018-03-29. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/e-21/page-1.html>

REFERENCES:

1. Pro prodovzhennya stroku diyi voyennoho stanu v Ukrayini vid 14.03.2022. [On the extension of martial law in Ukraine]. Ukaz Presydynta Ukrainy №133/2022. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737> [in Ukrainian]
2. Pro prodovzhennya stroku diyi voyennoho stanu v Ukrayini vid 18.04.2022. [On the extension of martial law in Ukraine]. Ukaz Presydynta Ukrainy №259/2022. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2592022-42237> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
4. Pro peredachu, prymusove vidchuzhennya abo vyluchennya mayna v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho chy nadzvychaynoho stanu. (2012, May 17). [About transfer, compulsory alienation or seizure of property in the conditions of a legal mode of martial law or a state of emergency]. Zakon Ukrainy №4765-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> [in Ukrainian].
5. Shemchushenko Y. S. Yurydychna encyclopedia: u 6 t. [Legal encyclopedia], 2004 [in Ukrainian].
6. Tsyvilny Kodeks Ukrainy (2003). [Civil Code of Ukraine] № 40-44, st. 356. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [In Ukrainian].
7. Dubchak V., Fedorenko Y. Chotyry umovy vyluchennya avto dlya voyennyh potreb [Four conditions for the seizure of cars for military use], 2022. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209856_chotiri-umovi-viluchennya-avto-dlya-vonnikh-potreb [in Ukrainian].
8. Protokol do Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod. (11.07.1997). [Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text [In Ukrainian].
9. Tuomo Heinonen. Quality Management of Expropriation process in Finland. Nordic Journal of Surveying and Real Estate Research, Special Series, Vol. 3, 2008. Retrieved from <https://journal.fi/njs/article/view/2450> [In English].
10. Lukin, Petri (2017). Expropriation in Finland. FIG Working Week. Retrieved from: https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/fig2017/papers/iss8b/ISS8B_lukin_8932.pdf [in English].
11. Canada Expropriation Act. Current to 2022-04-18 and last amended on 2018-03-29. Retrieved from: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/e-21/page-1.html> [in English]

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-206-212

Голяченко Іван Павлович,

Приватний виконавець

e-mail: golyachenko051189@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-2943-2216

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У даній науковій статті наведено авторське розуміння поняття принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення. Виокремлено дві групи принципів: загальні та спеціальні.

Визначено, що принципи права – це об'єктивно зумовлені вихідні положення та закономірності, які визначають загальні засади розвитку суспільних відносин в державі.

Автором відзначено, що до групи загальних принципів провадження в справах про адміністративні правопорушення належать: 1) своєчасність розгляду справи; 2) всебічність, тобто при розгляді справи уповноважений орган повинен об'єктивно та детально досліджувати всі обставини справи, докази, що надані, перевіряти їх правильність та законність отримання з метою прийняття законного рішення по справі; 3) повнота, тобто міра релевантності, що означає вичерпну достатність та встановлення повного складу обставин адміністративного правопорушення; 4) об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, тобто максимальне розуміння юрисдикційним суб'єктом істини по справі, дослідження всіх матеріалів справи для прийняття рішення; 5) законність, принцип при якому потрібно суворо і неухильно дотримуватися вимог Конституції України, Кодексу України про адміністративних правопорушення та інших законів України при вирішенні справи; 6) забезпечення виконання винесеної постанови.

До групи спеціальних принципів віднесено: принцип охорони інтересів держави і особи вказує на демократизм адміністративного процесу; принцип сполучення диспозитивності й імперативності; принцип оперативності й економічності адміністративно-деліктного процесу, принцип державної мови; принцип відкритості розгляду адміністративної справи; принцип здійснення прокурорського нагляду за виконанням законів при провадженні в справах про адміністративні правопорушення; принцип поєднання гласності та конфіденційності; принцип доказовості; принцип безпосередності дослідження доказів.

Запропоновано під принципами провадження в справах про адміністративні правопорушення розуміти основні закономірності, що визначають засади законного, об'єктивного, швидкого, своєчасного, повного, розгляду та вирішення адміністративно-юрисдикційної справи та виконання постанови по ній.

Ключові слова: адміністративне провадження, законність, провадження, адміністративно-деліктний процес, принципи провадження.

Golyachenko I. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE PRINCIPLES OF PROCEDURE IN CASES ABOUT ADMINISTRATIVE OFFENSES

In this scientific article, the author's understanding of the principles of legal enforcement in the right about administrative law enforcement has been brought to the attention of the author. Two groups of principles have been established in the Kremlin: general and special.

It has been established that the principles of law are objectively reasoning about the provisions and laws, as they signify a wild ambush for the development of suspilnyh vidnosin in the state.

The author pointed out that up to a group of fundamental principles of conduct on the right about administrative law enforcement lie: 1) one's own view of the right; 2) universality, so that when looking at the right affirmations, the body is guilty objectively and in detail to complete all the conditions, prove that they are given, reverse their correctness, that legality is taken away from the method of accepting a legal decision on the right; 3) completeness, to the world of relevance, which means the final sufficiency and the installation of a new warehouse of administrative law enforcement; 4) ob'ektivne z'yasuvannya of the conditions of the skin, so that the maximum possible understanding of the truth by the jurisdictional subject on the right, the completion of all the materials is done to make a decision; 5) legality, the principle, in case of any need for suvoro and unskillfully dorimuvatisya, could overcome the Constitution of Ukraine, the Code of Ukraine on administrative law violations and other laws of Ukraine in case of violation of the law; 6) ensuring the vikonannya of the guilty ruling.

Up to a group of special principles, it was introduced: the principle of protecting the interests of the state and the individual points to the democracy of the administrative process; the principle of obtaining dispositiveness and imperativeness; the principle of efficiency and economy of the administrative and tort process, the principle of sovereign movement; the principle of transparency of the review of administrative justice; the principle of the prosecutor's observation of the violation of laws in the case of enforcement in the right about administrative law enforcement; the principle of increased publicity and confidentiality; principle of evidence; the principle of non-intermediation of evidence.

It is proponated according to the principles of conduct in the right about administrative law violations to understand the main laws that signify the ambush of the lawful, objective, courteous, timely, complete, in view of that variant of the administrative-jurisdictional rule, that violation of the ruling on them.

Key words: administrative enforcement, legality, enforcement, administrative and tort process, principles of enforcement.

Постановка проблеми. Провадження в справах про адміністративні правопорушення являє собою сукупність процесуальних дій, які здійснюють уповноважені юрисдикційні суб'єкти з метою розгляду і вирішення справ про адміністративні правопорушення. Дане провадження складається з обов'язкових та

факультативної стадії. Однак, кожна стадія повинна відповідати принципам адміністративно-деліктного процесу, які становлять основу для всебічного, повного та неупередженого вирішення справи про адміністративні правопорушення. Саме тому, розглянемо принципи провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання поняття впровадження в справах про адміністративні правопорушення та принципів були предметом дослідження В.В.Копейчикова, О.В.Кузьменко, С.Т. Гончарука, А. Т. Комзюка, В.К. Колпакова, С. Л. Лисенкова, В.О. Котюка, В.Г.Чорної, І.П. Голосніченко та ін.

Мета статті – з'ясування системи принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення, їх сутності й ступеня їх правового закріплення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Провадження в справах про адміністративні правопорушення є підвидом адміністративно-деліктних проваджень, особливістю яких є вирішення публічно-правового конфлікту, що спричиняє настання адміністративної відповідальності та застосування адміністративного стягнення.

Є.В. Овчарова визначає провадження у справах про адміністративні правопорушення як нормативно встановлений порядок та правові форми здійснення процесуальних дій щодо порушення, розгляду, перегляду справ про адміністративні правопорушення, а також щодо виконання постанов у таких справах [1].

В.К. Колпаков провадження в справах про адміністративні проступки (адміністративно-деліктне провадження) тлумачить як процесуальну діяльність на підставі визначених законодавцем правил щодо встановлення об'єктивної істини у справі про адміністративний проступок і прийняття рішення відповідно до чинного законодавства [2, с.18].

С.Т. Гончарук під провадженням у справах про адміністративні проступки розуміє сукупність здійснюваних компетентними суб'єктами на основі закону процесуальних дій щодо вирішення справ про адміністративні правопорушення [3, с. 59].

Провадження в справах про адміністративні правопорушення здійснюються у відповідності до основних закономірностей (принципів) адміністративно-юрисдикційного процесу.

Філософи Л.Ф. Ільчева та П.Н. Федосєєва відзначають, що принципи констатують і виражають закономірність, покладену в основу пізнання взагалі або в основу якої-небудь галузі знання [4, с.529]. Науковці відзначають, що особливість принципів визначається сферою їх застосування.

Досить загальною є наукова позиція Е.А. Лукашової, яка визначає принципи як об'єктивну категорію [5, с.21–22].

На нашу думку, цілісною та концептуальною є позиція теоретиків адміністративного права М.Я.Масленнікова та С.С. Алексєєва, які вважають, що принципи права – це основні вихідні положення (ідеї) та закономірності з яких випливає сутність, призначення та напрямок розвитку явища, яке ми розглядаємо [6].

В.Г. Чорна розмежовує такі правові категорії як «правові принципи» та «принципи права». Вчена відзначає, що окремими авторами [7, с.108; 8, с.95; 9, с.237-240; 10, с.62] терміни «принципи права» та «правові принципи» використовуються (уживаються) як синоніми, що, на наш погляд, є неправильним, оскільки зазначені терміни є словесними позначеннями відмінних, хоча і близьких, понять. Є.А. Лукашова, ототожнюючи правові принципи і принципи права, вважала, що різниця між ними може бути проведена лише умовно, оскільки, будучи втіленими в системі права, правові принципи залишаються принципами правової свідомості і виявляють вплив на функціонування всієї системи правового регулювання [7, с.108]. Цілковито погоджуємося з В.О. Котюком, що в теорії права існують два терміни «принципи права» і «правові принципи», які відрізняються один від одного, а також що правові принципи – це перш за все категорії суспільної свідомості і вони далеко не завжди виражені в системі права [11, с.30-33; 12].

Отже, на нашу думку, при розкритті принципів провадження в справах про адміністративні правопорушення доцільно їх розкривати через об'єктивне розуміння принципів права, які є основоположними ідеями та виражають першочергові закономірності розвитку та становлення даного інституту.

Вважаємо, що **принципи права** – це об'єктивно зумовлені вихідні положення та закономірності, які визначають загальні засади розвитку суспільних відносин в державі. Принципи права присутні в кожній без виключення сфері суспільного життя. Вони допомагають визначати основні закономірності здійснення публічно-правової діяльності.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення, як елемент системи адміністративно-правових відносин здійснюється на підставі низки принципів, які знаходили своє відображення в наукових дослідженнях та літературі, але ще далеко не мають свого остаточного наукового вирішення. Тому повернення до дослідження цієї проблеми, – проблеми принципів провадження, – є логічним продовженням дослідження цього явища. На практиці нині доволі часто мають місце випадки невірної застосування норм матеріального та процесуального права окремими посадовими особами відповідних органів у справах про адміністративні правопорушення, що призводить до порушення прав особи. Власне, уміння забезпечити права учасників справи про адміністративне

правопорушення та забезпечити при цьому інтереси держави, суспільства, є не чим іншим, як дотриманням принципів провадження у справі.

Принципи адміністративного деліктного права складають стійку основу, на якій здійснюється розробка й реалізація конкретних норм. Принципи вказують на вектор спрямованості чинного права, вони є втіленням докорінних соціальних цінностей, яким слугує право. Така фундаментальна значущість принципів впливає з їх тлумачення як першооснови усього, вихідного пункту, первинного. Принцип – основоположне теоретичне знання, яке є таким, що не потребує доведення [13, с. 363]. Зрозуміло, що принципи не є чимось незбагненим і метафізичним. Вони є породженням і узагальненням багатоманітної соціальної практики, зокрема, правової. Одним із завдань принципів права є заповнення прогалін у чинному законодавстві [14, с. 26].

Будучи засобами вираження сутності й об'єктивних процесів у здійсненні правових явищ, принципи стають вагомими рушіями механізму правового регулювання різних суспільних відносин, що складаються в процесі встановлення заходів юридичної відповідальності уповноваженими державними органами, визначення порядку їх реалізації, у процесі безпосереднього застосування заходів юридичної відповідальності, а також визначення компетенції, форм і методів діяльності суб'єктів застосування юридичної відповідальності. Принципи також впливають і на вдосконалення й розвиток юридичних гарантій. У найбільш узагальненій формі ними визначаються межі належного, об'єктивного необхідного й законного поведіння в праві, тобто окреслюються межі дії прав, обов'язків, відповідальності суб'єктів правовідносин і гарантії цих прав, обов'язків і відповідальності. У цьому сенсі принципи, по суті, виконують функцію правової основи, базису, на якому реалізується дія правових гарантій.

Принципи провадження в справах про адміністративні правопорушення визначають характер завдань даного виду деліктного провадження, тобто є первинним по відношенню до завдань провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Порядок здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення закріплено в розділі IV КУпАП. У ньому визначено завдання та принципи цього провадження, порядок складання протоколу про адміністративне правопорушення, заходи забезпечення провадження, правовий статус учасників, порядок розгляду справ і винесення постанов, оскарження та опротестування постанов і перегляду справ. Зміст норм права, що встановлюють порядок провадження у справі про адміністративне правопорушення, близькі за змістом ряду норм кримінально-процесуального права, адміністративного судочинства, норм, які регулюють провадження у справах про вчинення дисциплінарного проступку, в певній частині навіть з цивільно-процесуальними, господарсько-процесуальними, дозвільними та конкурсними провадженнями.

На думку С.Т. Гончарука, серед принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення можна виділити такі: законність, охорона інтересів особи й держави, об'єктивна (матеріальна) істина, публічність (офіційність), гласність (відкритість), рівність усіх перед законом, економічність та ефективність процесу, широка участь громадськості, змагальність сторін [15, с. 22].

Д. М. Бахрах вважає, що у сфері проваджень у справах про адміністративні правопорушення діють як загальні, так і специфічні, обумовлені їх завданнями, принципи [16, с. 301].

І. П. Голосніченко та Я. Ю. Кондратьєв серед принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення називають такі: законність, охорона інтересів особи і держави, об'єктивна (матеріальна) істина, публічність (офіційність), гласність (відкритість), рівність усіх перед законом, національна мова, широка участь громадськості, двоступінчастість, змагання сторін, простота та швидкість [13, с. 123].

А. Т. Комзюк серед принципів провадження в справах про адміністративні правопорушення виділяє: законність, розгляд справи про адміністративний проступок на засадах рівності громадян, презумпція невинуватості, забезпечення права на захист, встановлення об'єктивної (матеріальної) істини, публічність (офіційність), гласність (відкритість) розгляду справи, безпосередність, самостійність і незалежність суб'єктів адміністративної юрисдикції в прийнятті рішень і підпорядкування їх тільки закону, національна мова провадження [17, с. 48].

В. Лорія називає такі принципи: 1) участь працюючих мас в адміністративному процесі; 2) законність; 3) всебічне, повне, об'єктивне дослідження обставин справи; 4) рівність учасників процесу перед законом; 5) забезпечення учасників процесу гарантіями здійснення їх прав і законних інтересів; 6) гласність процесу; 7) національна мова процесу; 8) швидкість, економічність, ефективність процесу; 9) відповідальність за порушення правил адміністративного процесу; 10) безоплатність процесу [18, с. 37; 19].

В.Д.Сорокін включає наступні принципи: 1) законність; 2) зацікавленість мас; 3) швидкість процесу; 4) охорона інтересів держави та особи в процесі; 5) гласність процесу; 6) матеріальність істини; 7) рівність сторін; 8) національна мова; 9) самостійність в ухваленні рішення; 10) двоступеневість процесу; 11) відповідальність компетентних органів і осіб за неналежне ведення процесу [19, с. 135—147].

На нашу думку, при визначенні загальних принципів провадження в справах про адміністративні правопорушення варто виходити з аналізу положень КУпАП, в якому задекларовані дані принципи. Так, на нашу думку, згідно норм КУпАП до групи загальних принципів провадження в справах про адміністративні правопорушення варто віднести наступні:

1) *своєчасність розгляду справи* – полягає в дотриманні строків розгляду справи, своєчасному повідомленню учасників адміністративно-деліктного процесу про час та місце розгляду справи, своєчасне виконання постанови по справі, своєчасне повідомлення органів, що видають виконанням даного виду стягнення, про ухилення порушника від відбування стягнення;

2) *всебічність*, тобто при розгляді справи уповноважений орган повинен об'єктивно та детально досліджувати всі обставини справи, докази, що надані, перевіряти їх правильність та законність отримання з метою прийняття законного рішення по справі;

3) *повнота*, тобто міра релевантності, що означає вичерпну достатність та встановлення повного складу обставин адміністративного правопорушення;

4) *об'єктивне з'ясування обставин кожної справи*, тобто максимальне розуміння юрисдикційним суб'єктом істини по справі, дослідження всіх матеріалів справи для прийняття рішення;

5) *законність*, принцип при якому потрібно суворо і неухильно дотримуватися вимог Конституції України, Кодексу України про адміністративних правопорушення та інших законів України при вирішенні справи;

б) *забезпечення виконання винесеної постанови*, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності.

Окрім загальних принципів провадження в справах про адміністративні правопорушення відбувається з урахуванням певних особливостей, що притаманні даному виду деліктного провадження.

1. *Принцип охорони інтересів держави і особи вказує на демократизм адміністративного процесу.* Даний принцип полягає в тому, що особа щодо якої здійснюється адміністративне провадження має право на отримання юридичної допомоги, тобто на участь адвоката під час здійснення даного виду провадження. Так, ст.ст. 29, 59, 131-2 Конституції України Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [20].

2. *Принцип сполучення диспозитивності й імперативності.* В адміністративно-деліктному процесі дії його суб'єктів регламентуються за принципом сполучення диспозитивності (права діяти на свій розсуд) та імперативності (імперативність – відсутність права діяти на свій розсуд). Відповідно до нього, кожний з них має як можливість розпорядитися певними процесуальними правами на свій розсуд, так і обов'язок діяти у рамках, установлених законом. Найбільш високий рівень диспозитивності і низький імперативності встановлений для особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Найбільш високий рівень імперативності та низький диспозитивності – для суб'єктів адміністративної юрисдикції. Так, за диспозитивним варіантом законодавець визначає для особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, право знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання, користуватися юридичною допомогою, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, оскаржити постанову по справі. За імперативним – визначена обов'язковість бути присутнім при розгляді справ про адміністративні проступки [21, с.19-23].

3. *Принцип оперативності й економічності адміністративно-деліктного процесу*, який забезпечується: а) встановленням строків вирішення справ з урахуванням складнощів конкретних проваджень; б) уведенням спрощених проваджень (накладення стягнення на місці вчинення проступку без складання протоколу), що забезпечує економію коштів і часу.

4. *Принцип державної мови.* Так, ст.9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначено коло осіб, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків. До їх числа належать, зокрема: службовці державних органів та органів місцевого самоврядування; судді, які обрані чи призначені відповідно до Конституції України та здійснюють правосуддя на професійній основі, члени та дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, члени Вищої ради правосуддя; адвокати та ін. [22, ст.9].

5. *Принцип відкритості розгляду адміністративної справи.* Так, ст.249 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначено, що справа про адміністративне правопорушення розглядається відкрито, крім справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, безпеки на автомобільному транспорті, зафіксованих за допомогою засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі в автоматичному режимі, справ про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 132-2 Кодексу та, про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), та випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці. З метою підвищення виховної і запобіжної ролі провадження в справах про адміністративні правопорушення такі справи можуть розглядатися безпосередньо в трудових колективах, за місцем навчання або проживання порушника [23, ст.249].

б. *Принцип здійснення прокурорського нагляду за виконанням законів при провадженні в справах про*

адміністративні правопорушення передбачає пряму участь прокурора та його заступників під час здійснення нагляд за дотриманням законодавства всіма учасниками адміністративного провадження на всіх його стадіях.

7. *Принцип поєднання гласності та конфіденційності* полягає в організації судом та юрисдикційними органами системи основних заходів безпеки під час провадження в справі про адміністративні правопорушення, що дасть можливість захисту прав, свобод та інтересів учасників провадження.

8. *Принцип доказовості* визначається як необхідність сторін провадження надавати будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку органи (посадові особи) встановлюють наявність або відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи у її вчиненні та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

9. *Принцип безпосередності дослідження доказів*, визначається як необхідність сторін провадження надавати будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку органи (посадові особи) встановлюють наявність або відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи у її вчиненні та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, показаннями потерпілого, свідків, висновком експерта, показаннями спеціальних технічних засобів, речовими доказами, протоколом про вилучення речей та документів, а також іншими документами. Орган (посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом та правосвідомістю [23, ст.251].

Висновки. Таким чином, під принципами провадження в справах про адміністративні правопорушення ми пропонуємо розуміти *основні закономірності, що визначають засади законного, об'єктивного, швидкого, своєчасного, повного, розгляду та вирішення адміністративно-юрисдикційної справи та виконання постанови по ній.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Овчарова Е.В. Правовое регулирование производства по делам об административных правонарушениях юридических лиц. *Гражданин и право*. 2001. №7, 8. URL: <http://base.garant.ru/989817/#friends>
2. Колпаков В.К. Понятия і принципи адміністративно-деліктного провадження. *Журнал східноєвропейського права*. 2013. № 1. С.18-23.
3. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
4. Философский энциклопедический словарь / [Под ред. Л.Ф. Ильичёва и П.Н. Федосеева] . М.: Сов. энциклопедия, 1983. 836 с.
5. Лукашева Е. А. Принципы социалистического права. *Советское государство и право*. 1970. № 6. С. 21–29.
6. Масленников М. Я. Административно-юрисдикционный процесс. Сущность и актуальные вопросы правоприменения по делам об административных правонарушениях. Изд-во Воронежского университета, 1990. 209 с.
7. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. М. : Юрид. лит., 1973. 344 с.
8. Теорія держави і права / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.]. К. : Юрінформ, 1995. 189 с.
9. Теория государства и права : [учебник для юрид. вузов и фак.] / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. М. : Изд-во НОРМА, 1997. 570 с.
10. Шейндлин Б. В. Сущность советского права. Л. : Изд-во ЛГУ, 1959. 139 с.
11. Котюк В. О. Теорія права : навч. посіб. [для юрид. ф-тів та вузів]. К. : Вентурі, 1996. 208 с.
12. Чорна В. Г. Адміністративно-правове регулювання позашкільної освіти в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 250 с.
13. Голосніченко І.П., Стахурський І.М., Золотарьова Н.І. Попереднє адміністративне розслідування як стадія провадження в справах про адміністративні проступки. *Право України*. 2002. № 2. С. 26–30.
14. Кузьменко О.В. Адміністративний процес у парадигмі права: дис... докт. юрид. наук: 12.00.07. К., 2006. 401 с.
15. Гончарук С.Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України. Адміністративно-юрисдикційні повноваження органів внутрішніх справ: навч. посібник. К., 1995. 78 с.
16. Производство по административным правонарушениям: учеб. пособие / отв. ред. Д.Н.Бахрах. Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1986. 80 с.
17. Адміністративна відповідальність в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. 77 с.
18. Loryia, V.A. Admynystratyvnyy protsess y eho kodyfykatsiya. Tbylysy: yzd-vo Tbylyskoho un-ta. 1986. 281 p.

19. Sorokyn, V.D. Admynystratyvnyi protsess y admynystratyvno-protsessualnoe pravo. SPb.: Yzd-vo Yuryd. yn-ta. 2002. 432 p.
20. Конституція України від 28 черв. 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
21. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія]. К. : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
22. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII. Відомості Верховної Ради, 2019. № 21. Ст.81.
23. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Ст. 1122.

REFERENCES:

1. Ovcharova, E.V. (2001). Pravovoe regulirovanie proizvodstva po delam ob administrativnykh pravonarusheniyaх yuridicheskikh lits. [Legal regulation of proceedings in cases of administrative offenses of legal entities]. *Grazhdanin i pravo*, №7, 8. Retrieved from: <http://base.garant.ru/989817/#friends> [in Russian].
2. Kolpakov, V.K. (2013). Poniattia i pryntsyu administratyvno-deliktneho provadzhennia. [Concept and principles of administrative-delict proceedings]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. № 1. 18-23. [in Ukrainian].
3. Kolpakov, V.K. (2008). Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo) [Administrative liability (administrative tort law)]. *navch. posibnyk*. K.: Yurinkom Inter, 256. [in Ukrainian].
4. PichYov, L.F. (Ed), Fedoseev, P.N. (Ed). (1983). *Filosofskiy entsiklopedicheskii slovar*. [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. M.: Sov. entsiklopediya. 836. [in Russian].
5. Lukasheva, E. A. (1970). Printsipyi sotsialisticheskogo prava. [Principles of socialist law]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. № 6. 21–29. [in Russian].
6. Maslennikov, M. Ya. (1990). Administrativno-yurisdiktsionnyi protsess. Suschnost i aktualnyie voprosy pravoprimereniya po delam ob administrativnykh pravonarusheniyaх. [Administrative and jurisdictional process. The essence and topical issues of law enforcement in cases of administrative offenses]. *Izd-vo Voronezhskogo universiteta*, 209. [in Russian].
7. Lukasheva, E. A. (1973). Sotsialisticheskoe pravosoznanie i zakonnost. [Socialist legal consciousness and legality.] M. : Yurid. lit. 344. [in Russian].
8. Kolodii, A.M., & Kopieichykov, V.V., & Lysenkov, S.L. ta in..(1995). *Teoriia derzhavy i prava*. [Theory of the state and law]. K. Yurinform 189. [in Ukrainian].
9. Korelskiy, V.M. & Perevalov, V.D. (Eds.). (1970). *Teoriya gosudarstva i prava: [uchebnik dlya yurid. vuzov i fak.]*. M. : Izd-vo NORMA. 570. [in Russian].
10. Sheyndlin, B. V. (1959). *Suschnost sovetskogo prava*. [The essence of Soviet law]. *Izd-vo LGU*. 139. [in Russian].
11. Kotiuk, V. O. (1996). *Teoriia prava*. [Theory of law]. navch. posib. [dlya yuryd. f-tiv ta vuziv]. K. Venturi, 208. [in Ukrainian].
12. Chorna, V. H. (2011). *Administratyvno-pravove rehuliuвання pozashkilnoi osvity v Ukraini*. [Administrative and legal regulation of extracurricular education in Ukraine]. *dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 zi spetsialnosti «administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo»*. Kyiv, 250. [in Ukrainian].
13. Holosnichenko, I. (2002). *Poperednie administratyvne rozsliduvannya yak stadiia provadzhennia v spravakh pro administratyvni prostupky*. [Preliminary administrative investigation as a stage of proceedings in cases of administrative misdemeanors]. *Pravo Ukrainy*. № 2. 26–30. [in Ukrainian].
14. Kuzmenko, O.V. (2006). *Administratyvnyi protses u paradyhmi prava*. [Administrative process in the paradigm of law] *dys... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. K.*, 401. [in Ukrainian].
15. Honcharuk, S.T. (1995). *Administratyvna vidpovidalnist za zakonodavstvom Ukrainy*. *Administratyvno-yurysdyktsiini povnovazhennia orhaniv vnutrishnikh sprav*. [Administrative responsibility according to the legislation of Ukraine. Administrative and jurisdictional powers of internal affairs bodies]. *navch. posibnyk*. K. 78. [in Ukrainian].
16. Bahran, D.N. (1986) *Proizvodstvo po administrativnyim pravonarusheniyaм: ucheb. posobie* Sverdlovsk: Sverdl. yurid. in-t. 80. [in Russian].
17. Komziuk, A.T. (Eds.). (1998). *Administratyvna vidpovidalnist v Ukraini*. [Administrative responsibility in Ukraine]. *navch. posib.. Kharkiv: Un-t vnutr. sprav*. 77. [in Ukrainian].
18. Loryia, V.A. (1986). *Admynystratyvnyi protsess y eho kodyfykatsiia*. *Tbylysy: yzd-vo Tbylyskoho un-ta*. 1986. 281. [in Georgia].
19. Sorokyn, V.D. (2002). *Admynystratyvnyi protsess y admynystratyvno-protsessualnoe pravo*. [Administrative law and administrative law]. SPb.: Yzd-vo Yuryd. yn-ta. 432. [in Russian].
20. *Konstytutsiia Ukrainy*. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].
21. Kolpakov, V. K. (2004). *Administratyvno-deliktnyi pravovyi fenomen*. [Administrative-delict legal phenomenon]. [monohrafiia]. K. Yurinkom Inter. 528. [in Ukrainian].
22. *Pro zabezpechennia funktsionuvannya ukrainskoi movy yak derzhavnoi*. (2019, April 25). [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language]. *Zakon Ukrainy № 2704-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady*. № 21. 81. [in Ukrainian].

23. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. No8074-10. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

УДК 347.95; 340.63

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-212-217

Колодчина Роксолана Володимирівна,
прокурор відділу представництва інтересів держави в суді з питань земельних відносин Київської міської прокуратури
e-mail: kolodchyna91@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4690-9351>

ПРАВОВИЙ СТАТУС МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПСИХІАТРИЧНУ ДОПОМОГУ

Наукова стаття присвячена проблемам правового регулювання правового статусу медичних працівників, які надають психіатричну допомогу. Досліджено норми законодавчих і підзаконних актів, які регулюють трудову діяльність лікарів-психіатрів. Вивчено праці науковців, які досліджували правовий статус лікарів.

Встановлено, що правовий статус медичних працівників, які надають психіатричну допомогу, визначено Кодексом законів про працю України, Основами законодавства про охорону здоров'я, Законом України «Про психіатричну допомогу», підзаконними актами України. Вивчено теоретичні засади правового статусу лікарів, які надають психіатричну допомогу.

Запропоновано визначити правовий статус лікарів-психіатрів як сукупність особливих прав, обов'язків, правових обмежень і умов трудової діяльності, які обумовлюють надання медичної допомоги особам, котрі страждають на психічні захворювання. Визначено вимоги до рівня освіти і кваліфікації медичних працівників, які надають психіатричну допомогу. Досліджено спеціальні професійні права і обов'язки медичних працівників під час надання медичної допомоги. Вивчено особливості правового регулювання робочого часу і часу відпочинку лікарів-психіатрів. Встановлено особливості кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення прав пацієнтів. Встановлено перелік правових обмежень, передбачених для медичних працівників щодо реклами і поширення лікарських засобів, отриманих безпосередньо від фармацевтичних виробників.

Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства щодо вдосконалення правового статусу медичних працівників, які надають психіатричну допомогу. Запропоновано закріпити у Законі України «Про психіатричну допомогу» особливості правового регулювання трудових відносин працівників закладів охорони здоров'я, які надають психіатричну допомогу. Обґрунтовано доцільність встановлення у КУпАП адміністративної відповідальності за порушення прав пацієнтів під час надання психіатричної допомоги.

Ключові слова: медичний працівник, лікар-психіатр, психіатрична допомога, правовий статус.

Kolodchyna R. LEGAL STATUS OF MEDICAL WORKERS WHO PROVIDE PSYCHIATRIC HELP

The scientific article is devoted to the problems of legal regulation of the legal status of medical workers who provide psychiatric care. The norms of legislation and by-laws that regulate the work of psychiatrists were studied. The papers of scientists who researched the legal status of doctors were reviewed.

It is stated that the legal status of medical workers who provide psychiatric care is determined by the Labor Code of Ukraine, the Fundamentals of Health Care Legislation, the Law of Ukraine On Psychiatric Care, and by-laws of Ukraine. The theoretical foundations of the legal status of doctors who provide psychiatric care were studied.

It is proposed to define the legal status of psychiatrists as a set of special rights, duties, legal restrictions, and terms of employment that determine the provision of medical care to persons suffering from mental illnesses. The requirements for the level of education and qualification of medical workers who provide psychiatric care are determined. The special professional rights and duties of medical workers during the provision of medical care were studied. The peculiarities of the legal regulation of working time and rest time of psychiatrists were studied. Features of criminal and administrative liability for violation of patients' rights were established. A list of legal restrictions was established for medical professionals regarding the advertising and distribution of medicinal products obtained directly from pharmaceutical manufacturers.

Proposals for amendments to the current legislation to improve the legal status of medical workers who provide psychiatric care have been formulated. It is proposed to enshrine in the Law of Ukraine On Psychiatric Care the peculiarities of legal regulation of labor relations of employees of health care institutions that provide psychiatric care. It is necessary to establish administrative responsibility for patients' rights violations during the provision of psychiatric care in КУпАП.

Keywords: medical worker, psychiatrist, psychiatric care, legal status.

Постановка проблеми. Забезпечення належних умов надання психіатричної допомоги пацієнтам багато в чому залежить від правового регулювання трудової діяльності працівників психіатричних закладів охорони здоров'я. Лікарі-психіатри мають загальний правовий статус лікарів, встановлений законодавством

України. Загальні засади правового регулювання трудових відносин в Україні закріплені у КЗпП України. Особливості праці лікарів у закладах охорони здоров'я зазвичай містяться у положеннях підзаконних нормативно-правових актів. Галузеве медичне законодавство встановлює особливі права і обов'язки медичних працівників. Норми багатьох законодавчих і підзаконних актів визначають окремі аспекти правового статусу медичних працівників, які надають психіатричну допомогу. Водночас норми законодавства, які закріплюють правовий статус цієї категорії фахівців, не систематизовані, потребують удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання трудових відносин і правового статусу медичних працівників знайшли відображення у працях окремих дослідників. Так, О. В. Скочиляс-Павлів досліджував проблеми законодавчого регулювання правового статусу медичних працівників [1, с. 92–98]. Окремі аспекти трудової діяльності медичних працівників були предметом наукових розвідок О. С. Щукіна [2, с. 314–316]. С. В. Васильєв вивчав правовий статус фармацевтичних працівників [3, с. 48–52]. Статус фармацевтичних і медичних працівників регулюється нормами одних і тих самих законодавчих актів, тому вказана праця становить інтерес для цього дослідження. Права медичних працівників вивчали І. Г. Савка та Н. М. Калинюк [4, с. 63–68]. Вказані праці дозволили дослідити загальні засади правового статусу лікаря і запропонувати визначення правового статусу медичного працівника, який надає психіатричну допомогу.

У статті також використано наукові здобутки В. І. Теремецького у співавторстві з іншими дослідниками, які вивчали специфіку договірних відносин між пацієнтом та закладом охорони здоров'я [5, с. 155–159]. С. П. Гвоздик досліджував особливості адміністративної відповідальності працівників психіатричних закладів охорони здоров'я [6, с. 125–130]. Праці названих науковців дозволили дослідити важливі аспекти правового статусу медичного працівника, який надає психіатричну допомогу.

Окремі елементи правового статусу медичних працівників відображені у працях дослідників у сфері права та медицини. Водночас і досі відсутні ґрунтовні наукові дослідження, присвячені комплексному вивченню правового статусу медичного працівника, який надає психіатричну допомогу.

Мета статті – охарактеризувати окремі елементи правового статусу медичного працівника, який надає психіатричну допомогу, а також розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке регулює правовий статус цієї категорії фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові праці окремих дослідників присвячені особливостям правового статусу лікарів. Зокрема, О. В. Скочиляс-Павлів стверджує, що існує загальний конституційний статус людини та громадянина, а також професійний статус працівників окремих професій. Словосполучення «медичні працівники» охоплює лікарів, молодших спеціалістів із медичною освітою, а також медичних сестер [1, с. 96]. О. С. Щукін наголошує, що правовий статус медичного працівника становлять норми права, які закріплюють права і обов'язки лікарів, особливості їх соціального захисту, правового регулювання трудової діяльності, специфіки юридичної відповідальності [2, с. 315]. С. В. Васильєв досліджував правовий статус фармацевтичних працівників, який має багато подібного із правовим статусом медика. Вчений визначає правовий статус фармацевтичного працівника як сукупність прав, обов'язків, правових обмежень і гарантій трудової діяльності, встановлених законодавством України [3, с. 51]. Враховуючи наведені твердження, можна запропонувати визначення правового статусу лікарів-психіатрів як сукупності особливих прав, обов'язків, правових обмежень і умов трудової діяльності, які обумовлюють надання медичної допомоги особам, котрі страждають на психічні захворювання.

Правовий статус лікарів, зокрема і лікарів-психіатрів, встановлюється законодавчими та підзаконними актами України. Так, у КЗпП України закріплюється тривалість робочого часу і часу відпочинку, соціальні гарантії для працівників. Основи законодавства про охорону здоров'я України (далі – Основи) передбачають особливі права, обов'язки та правові обмеження медичних працівників. Підзаконні акти Кабінету Міністрів України містять особливості тривалості робочого часу і часу відпочинку окремих категорій працівників.

Відповідно до ст. 34 Основ лікуючий лікар – це лікар закладу охорони здоров'я або лікар, який провадить господарську діяльність з медичної практики як фізична особа-підприємець і який надає медичну допомогу пацієнту в період його обстеження та лікування [7]. Отже, лікарі можуть надавати медичну допомогу, працюючи у закладі охорони здоров'я, або маючи статус фізичної особи-підприємця. Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 жовтня 2002 року. Серед лікарських посад передбачено також і посади лікарів-психіатрів [8]. Отже, спробуємо визначити особливості правового регулювання праці лікарів-психіатрів.

Як передбачено у ст. 10 Закону України «Про психіатричну допомогу», медичні працівники для допуску до роботи з особами, котрі страждають на психічні розлади, повинні пройти спеціальну підготовку та підтвердити свою кваліфікацію в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [9]. Після отримання вищої медичної освіти лікарі повинні проходити періодичну атестацію. Безперервний професійний розвиток працівників сфери охорони здоров'я полягає у проходженні навчання на циклах тематичного удосконалення або професійного медичного стажування [10]. Згідно з п. 25 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики відповідність кваліфікаційним вимогам підтверджується дипломом державного зразка, сертифікатом лікаря – спеціаліста, посвідченням про

присвоєння відповідної категорії з лікарських спеціальностей, свідоцтвом про проходження підвищення кваліфікації [11]. Отже, отримання відповідного рівня освіти та проходження підвищення кваліфікації є необхідним для лікарів-психіатрів.

Основним елементом правового статусу лікаря є його професійні права і обов'язки. І. Г. Савка стверджує, що існують загальні та спеціальні права медичних працівників. Загальні права передбачають трудові та соціальні гарантії, передбачені законодавством. Водночас спеціальні права стосуються особливостей здійснення професійної діяльності медичними працівниками [4, с. 64]. Відповідно до ст. 77 Основ серед професійних прав лікарів можна назвати здійснення професійної діяльності за отриманою спеціальністю та кваліфікацією, належні умови професійної діяльності, вільний вибір форм, методів і засобів діяльності, соціальну допомогу з боку держави та оплату праці не нижче, ніж гарантовано державою. Як встановлено у ст. 34 Основ, лікар має право відмовитися від подальшого ведення пацієнта, якщо останній не виконує медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, за умови, що це не загрожуватиме життю пацієнта і здоров'ю населення. Згідно зі ст. 78 Основ професійні обов'язки лікаря полягають в охороні та зміцненні здоров'я людей, дотриманні вимог професійної етики, підвищенні професійного рівня, наданні консультативної допомоги колегам та іншим працівникам охорони здоров'я. Як передбачено у ст. 34 Основ обов'язком лікуючого лікаря є своєчасне і кваліфіковане обстеження та лікування пацієнта [7]. Перелічені професійні права і обов'язки поширюються на всіх лікарів, зокрема й лікарів-психіатрів. Використання наданих прав повинно забезпечувати охорону здоров'я населення і надання медичної допомоги окремим громадянам.

Згідно зі ст. 50 КЗпП України нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень [12]. Водночас для лікарів-психіатрів передбачено скорочену тривалість робочого часу. Перелік виробництв, цехів, професій і посад зі шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2001 року № 163. Згідно з цим документом для лікарів та молодших спеціалістів із медичною освітою психіатричних закладів охорони здоров'я встановлено тривалість робочого часу – 36 годин на тиждень [13]. Отже, лікарі-психіатри закладів охорони здоров'я користуються правом на скорочену тривалість робочого тижня.

Відповідно до ст. 75 КЗпП України тривалість щорічної основної відпустки за відпрацьований рік становить 24 календарні дні [12]. При цьому для лікарів-психіатрів тривалість часу відпочинку дещо збільшується. Списки виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників, в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 року № 1290. Відповідно до положень цього підзаконного акта лікарі та молодші спеціалісти з медичною освітою психіатричних закладів охорони здоров'я мають право на додаткову відпустку тривалістю 25 календарних днів [14]. Можна зробити висновок, що другою особливістю трудових відносин медичних працівників, які надають психіатричну допомогу, є збільшена тривалість часу відпочинку.

Необхідно також наголосити на дотриманні певних правових обмежень, які встановлені для медичних працівників. Вказані обмеження стосуються лікарів взагалі та лікарів-психіатрів зокрема. Згідно зі ст. 78-1 Основ лікарі не мають права одержувати від суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво та/або реалізацію лікарських засобів, їх представників неправомірну вигоду. Крім того, лікарі не повинні одержувати від виробників лікарських засобів або їх представників зразки лікарських засобів для використання у професійній діяльності, крім випадків, пов'язаних з проведенням відповідно до договору клінічних досліджень лікарських засобів. Рекламувати лікарські засоби та медичні вироби лікарям також заборонено [7]. Дотримання перелічених правових обмежень є необхідною умовою для здійснення професійної діяльності лікарями-психіатрами.

Важливим елементом правового статусу медичного працівника, який надає психіатричну допомогу, є особливості юридичної відповідальності за порушення прав пацієнта. Норми КК України встановлюють перелік злочинів у сфері професійної лікарської діяльності. Відповідно до ст. 140 КК України лікарі підлягають кримінальній відповідальності за невиконання чи неналежне виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення. Умовою кримінальної відповідальності є завдання тяжких наслідків для хворого. Згідно зі ст. 141 КК України проведення клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта тягне кримінальну відповідальність у тому випадку, якщо такі дії спричинили тяжкі наслідки. Незаконне проведення психологічних або медико-біологічних дослідів над людиною можна кваліфікувати за ст. 142 КК України [15]. Науковці наголошують на дотриманні договірних засад у правовідносинах між закладом охорони здоров'я та пацієнтом під час проведення клінічних досліджень лікарських засобів. Пацієнту необхідно повідомити про всі можливі негативні наслідки застосування нових лікарських засобів, які ще потребують державної реєстрації [5, с. 157]. Пацієнти, які страждають психічними захворюваннями і не розуміють значення своїх дій у жодному разі не можуть стати об'єктами для незаконного випробування нових лікарських засобів. Особа, яка лікується від психічного захворювання, у жодному разі не може стати об'єктом психологічних або медико-біологічних дослідів. Отже, вчинення окремих порушень прав пацієнта може призвести до настання кримінальної відповідальності лікаря-психіатра. Наявність кримінальної відповідальності за неналежне

виконання своїх професійних обов'язків є важливою умовою для надання якісної медичної допомоги у сфері психіатрії.

Специфіка адміністративної відповідальності працівників закладів психіатричної допомоги також досліджувалась науковцями. Наприклад, С. П. Гвоздик стверджує, що працівники психіатричних закладів охорони здоров'я за вчинення правопорушень під час медичної практики можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних проступків. Зокрема, за порушення санітарних норм, тобто за адміністративне правопорушення, передбачене ст. 42 КУпАП. Може настати й адміністративна відповідальність за порушення правил щодо карантину людей, тобто за адміністративний проступок, закріплений у ст. 44-3 КУпАП [6, с. 126]. Зауважимо, що у КУпАП відсутня окрема норма, яка б встановлювала відповідальність за порушення прав пацієнта закладу охорони здоров'я. Вважаємо за доцільне встановити адміністративну відповідальність за порушення прав пацієнта під час надання психіатричної допомоги. Адміністративна відповідальність повинна наступати у тому разі, якщо порушення прав пацієнта не спричинило тяжких наслідків.

Деякі дослідники висловлювали пропозиції щодо удосконалення правового статусу медичного працівника. Зокрема, О. С. Щукін пропонував розробити і прийняти окремий законодавчий акт «Про медичних і фармацевтичних працівників» [2, с. 316]. С. В. Васильєв висловлює пропозицію про закріплення в Основах особливостей правового регулювання трудових відносин фармацевтичних працівників [3, с. 52]. Статус цієї категорії фахівців багато в чому подібний до статусу лікарів. Вважаємо, що пропозиції вказаних дослідників є прийнятними та доцільними, заслуговують на обговорення і закріплення у чинному законодавстві України.

Висновок. Правовий статус лікарів-психіатрів можна визначити як сукупність особливих прав, обов'язків, правових обмежень і умов трудової діяльності, які обумовлюють надання медичної допомоги особам, котрі страждають на психічні захворювання.

Особливості правового статусу лікаря-психіатра полягають у такому:

1. Наявність певних вимог до рівня освіти, підвищення кваліфікації, проходження атестації.
2. Встановлення скороченого робочого часу та додаткової відпустки. Зокрема, йдеться про робочий час тривалістю 36 годин на тиждень та додаткову відпустку тривалістю 25 календарних днів.
3. Закріплення професійних прав і обов'язків медичних працівників.
4. Правові обмеження, передбачені для медичних працівників щодо реклами і поширення лікарських засобів, отриманих безпосередньо від фармацевтичних виробників.
5. Встановлення особливих умов кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення, вчинені під час надання медичної психіатричної допомоги.

Удосконалення правового статусу медичних працівників, які надають психіатричну допомогу, може відбуватися за такими напрямками:

1. Закріплення у Законі України «Про психіатричну допомогу» особливостей правового регулювання трудових відносин працівників закладів охорони здоров'я, які надають психіатричну допомогу. Встановлення скороченого робочого часу і додаткової відпустки, які зараз закріплені в підзаконних нормативно-правових актах.
2. Деталізація у Законі України «Про психіатричну допомогу» вимог до рівня освіти, умов і строків підвищення кваліфікації лікарів-психіатрів.
3. Встановлення у КУпАП адміністративної відповідальності за порушення прав пацієнтів під час надання психіатричної допомоги: незаконне застосування обмеження прав, відмова у праві подавати скарги тощо.
4. Аналіз і вивчення пропозиції щодо розробки й ухвалення окремого Закону України «Про медичних і фармацевтичних працівників». Цей законодавчий акт міг би закріпити професійні права і обов'язки, правові обмеження, спеціальні умови трудової діяльності вказаних категорій спеціалістів.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані із розробкою пропозицій щодо подальшого удосконалення правового регулювання трудових відносин лікарів-психіатрів, інших працівників закладів охорони здоров'я, які надають психіатричну допомогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сkochиляс-Павлів О.В. Правовий статус медичних працівників : проблеми правового регулювання. *Право і суспільство*. 2019. № 5. Ч. 2. С. 92–98.
2. Щукін О. С. Правове забезпечення соціальної стандартизації медичної допомоги в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. Збірник наукових праць. 2001. Вип. 11. С. 314–316.
3. Васильєв С.В. Специфіка правового регулювання управління персоналом фармацевтичної організації. *Право і безпека*. 2011. № 5. С. 48–52.
4. Савка І. Г., Калинюк Н. М. Про права медичних працівників під час надання медичної допомоги в контексті реформування системи охорони здоров'я. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2019. № 1 (79). С. 63–68.
5. Теремецкий В. И., Музычук А. Н., Салманова Е. Ю., Казначеева Д. В., Кныш С. В. Укрепление договорных начал в правоотношениях между пациентом и лечебным заведением при реформировании системы здравоохранения в Украине. *Georgian Medical News*. 2018. № 11(284) С. 155–159.

6. Гвоздик С. П. Адміністративна відповідальність працівників психіатричного закладу за порушення прав пацієнта. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 125–130.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 12 березня 2022 року)
8. Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я : наказ МОЗ України від 28.10.2002 № 385. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-02> (дата звернення: 12 березня 2022 року)
9. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-ІІІ. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 12 березня 2022 року)
10. Положення про систему безперервного професійного розвитку медичних та фармацевтичних працівників : постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 725. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-2021> (дата звернення: 12 березня 2022 року)
11. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF> (дата звернення: 12 березня 2022 року)
12. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 № 322-VІІІ. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 12 березня 2022 року)
13. Перелік виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня : постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2001 № 163. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2001Text> (дата звернення: 12 березня 2022 року)
14. Списки виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці : постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 № 1290. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-97-Text> (дата звернення: 12 березня 2022 року)
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12 березня 2022 року)

REFERENCES:

1. Skochylias-Pavliv, O. V. (2019). Pravovyi status medychnykh pratsivnykiv: problemy pravovoho rehulivannia. [Legal status of medical workers: problems of legal regulation]. *Pravo i suspilstvo*. № 5. Ch. 2. 92–98. [in Ukrainian].
2. Shchukin, O. S. (2001). Pravove zabezpechennia sotsialnoi standartyzatsii medychnoi dopomohy v Ukraini. [Pravove zabezpechennia sotsialnoi standartyzatsii medychnoi dopomohy v Ukraini]. *Aktualni problemy derzhavy i prava. Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 11. 314–316. [in Ukrainian].
3. Vasyliiev, S. V. (2011). Spetsyfika pravovoho rehulivannia upravlinnia personalom farmatsevtichnoi orhanizatsii. [The specifics of the legal regulation of personnel management of the pharmaceutical organization]. *Pravo i bezpeka*. № 5. 48–52. [in Ukrainian].
4. Savka I. H., & Kalyniuk N. M. (2019). Pro prava medychnykh pratsivnykiv pid chas nadannia medychnoi dopomohy v konteksti reformuvannia systemy okhorony zdorovia. [On the rights of medical workers during the provision of medical care in the context of reforming the health care system]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*. № 1 (79). 63–68. [in Ukrainian].
5. Teremetskyi V. Y., & Muzychuk A. N., & Salmanova E. Yu., & Kaznacheeva D. V., & Knysh S. V. (2018). Ukreplenye dohovornykh nachal v pravootnosheniakh mezhdru patsyentom y lechebnym zavedeniyem pry reformirovaniy systemy zdravookhraneniya v Ukrainy. [Strengthening the contractual principles in legal relations between a patient and a medical institution in the course of reforming the healthcare system in Ukraine]. *Georgian Medical News*. № 11(284) 155–159. [in Georgian].
6. Hvozdyk, S.P. (2020). Administratyvna vidpovidalnist pratsivnykiv psykhiatrychnoho zakladu za porushennia prav patsiienta. [Administrative responsibility of employees of a psychiatric institution for violation of patients rights]. *Sotsialne pravo*. № 1. 125–130. [in Ukrainian].
7. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. (1992, November 19). [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. *Zakon Ukrainy* № 2801-KhII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
8. Perelik likarskykh posad u zakladakh okhorony zdorovia (2002, October 28). [List of medical positions in health care institutions]. *nakaz MOZ Ukrainy* № 385. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-02> [in Ukrainian].
9. Pro psykhiatrychnu dopomohu (2002, February 22). [On psychiatric care]. *Zakon Ukrainy* № 1489-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro systemu bezperervnogo profesiinoho rozvytku medychnykh ta farmatsevychnykh pratsivnykiv. (2021, July 14) [Regulations on the system of continuous professional development of medical and pharmaceutical workers]. postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 725. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-2021> [in Ukrainian].

11. Litsenziini umovy provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky. (2016, March 2). [Licensing conditions for carrying out business activities from medical practice]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 285. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF> [in Ukrainian].

12. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. (1971, December 10). [Code of Labor Laws of Ukraine]. No322-UIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

13. Perelik vyrobnytstv, tsekhiv, profesii i posad iz shkidlyvymy umovamy pratsi, robota v yakykh daie pravo na skorochenu tryvalist robochoho tyzhnia (2001, February 21). [List of industries, shops, professions and positions with harmful working conditions, work in which gives the right to a reduced working week]. postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 163. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2001Text> [in Ukrainian].

14. Spysky vyrobnytstv, robit, tsekhiv, profesii i posad, zainiatist pratsivnykiv v yakykh daie pravo na shchorichni dodatkovy vidпустky za robotu iz shkidlyvymy i vazhkymy umovamy pratsi ta za osoblyvyi kharakter pratsi (1997, November 17). [Lists of industries, works, workshops, professions and positions, employment of employees in which gives the right to annual additional vacations for work with harmful and difficult working conditions and for the special nature of work]. postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1290. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-97-Text> [in Ukrainian].

15. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

УДК 347.73

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-217-221

Лутак Олексій Миколайович,

ТОВ «Рекітт Бенкізер Україна», начальник юридичного відділу

e-mail: [Alekssee.lutak@gmail.com](mailto:Aleksee.lutak@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0003-0937-5223>

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Рішення про введення воєнного стану стає своєрідним ричагом до змін в державному регулюванні фінансово-економічних процесів. Введення воєнного стану для економіки означає додаткову концентрацію всіх існуючих у країні фінансових та нефінансових ресурсів на програмах фінансово-економічного захисту країни. І абсолютно логічно очікувати на перегляд державного бюджету, скорочення всіх програм, спрямованих на необоронні цілі – медицину, освіту, збільшення пенсій, мінімальних зарплат тощо.

Відзначено, що сьогодні вітчизняна економіка дедалі очевидніше стає одним з пріоритетних фронтів, який визначатиме як подальший перебіг військових дій, так і спроможність нашої держави успішно відбудуватись після їх закінчення, запорукою успіху стає значною мірою спроможність управлінців різних рівнів сформувати дієві та ефективні стратегічні плани та забезпечити ефективність їх практичної реалізації, включаючи своєчасне виконання окреслених прикладних завдань та управління фінансово-економічними процесами. Але без адекватних дій з боку влади, що полягатимуть у впровадженні відповідних інструментів економічної політики, значний потенціал повоєнного відродження може бути нівельованим.

Враховуючи зазначене, ми можемо спостерігати, що уряд вже в екстреному порядку запровадив низку важливих регуляторних новацій, покликаних зменшити фискальне навантаження на бізнес та стимулювати розвиток малого підприємництва. До того ж, відбулась певна лібералізація законодавства. Окреслені заходи з лібералізації економіки свідчать, що в уряді чітко усвідомлюють прямий взаємозв'язок, який існує між ступенем економічної свободи і темпами економічного розвитку.

Більше того, слід відзначити і навіть наголосити на тому, що започатковані зміни повинні не лише продовжуватися, але і посилюватися на повоєнному етапі. Тому, вже сьогодні варто формувати стратегію повоєнного економічного розвитку України, орієнтовану на її максимальну дерегуляцію та демонополізацію. Слід зберегти та розвинути започаткований курс на мінімізацію регуляторного впливу владних інституцій на операційне функціонування економіки.

Ключові слова: фінанси, економічна безпека, воєнний стан, фінансово-економічні заходи, фінансово-економічні процеси.

Lutak O. THE FINANCIAL AND ECONOMIC PROCESSES IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The decision to introduce martial law becomes a kind of lever for changes in the state regulation of financial and economic processes. The introduction of martial law for the economy means an additional concentration of all existing financial and non-financial resources in the country on programs of financial and economic protection of the country. And it is absolutely logical to expect a review of the state budget, reduction of all programs aimed at non-defense purposes - medicine, education, increase of pensions, minimum wages, etc.

It was noted that today the domestic economy is increasingly becoming one of the priority fronts, which will determine both the further course of military operations and the ability of our country to successfully rebuild after their end, the key to success is to a large extent the ability of managers at various levels to form effective and efficient strategic plans and ensure the effectiveness of their practical implementation, including the timely implementation of outlined applied tasks and management of financial and economic processes. But without adequate actions on the part of the authorities, which will consist in the implementation of appropriate instruments of economic policy, the significant potential of the post-war revival may be leveled.

Considering the above, we can observe that the government has already urgently introduced a number of important regulatory innovations designed to reduce the fiscal burden on business and stimulate the development of small entrepreneurship. In addition, a certain liberalization of the legislation took place. The outlined measures for economic liberalization show that the government is clearly aware of the direct relationship that exists between the degree of economic freedom and the pace of economic development.

Moreover, it should be noted and even emphasized that the initiated changes should not only continue, but also intensify in the post-war period. Therefore, it is already necessary to form a strategy for the post-war economic development of Ukraine, focused on its maximum deregulation and demonopolization. It is necessary to maintain and develop the initiated course to minimize the regulatory influence of power institutions on the operational functioning of the economy.

Key words: finance, economic security, martial law, financial and economic measures, financial and economic processes.

Постановка проблеми. Сьогодні військові дії на території України та введення воєнного стану, зокрема, завдали потужного удару по всіх ланках економічної системи нашої держави. А, оскільки, фінансово-економічно процеси в країні виступають ключовим елементом, без якого навіть наявність сучасного озброєння та вмотивованої армії може стати безсенсовою, то питання аналізу сучасного стану фінансово-економічних процесів та впливу введення воєнного стану на них і подальших дій щодо розробки дієвих методів, які забезпечать підтримку та поліпшення економічної ситуації в країні є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання фінансової системи України були предметом дослідження Ю.І. Бурлаченко, І.Б. Заверухи, К.О. Єрмолюк, С.Б. Кабаці, В.В. Козюк, Д.Г. Лук'яненко, Л.Л. Маханець, Б.М. Мізюк, С.С. Мелікяна, О.П. Орлюк, В.Л. Терещенко, В.А. Федорова, В.О. Шевчука та ін.

Мета статті – дослідження сутності основних складових фінансово-економічних процесів, як умови забезпечення функціонування національної економіки в обставинах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Зауважимо, що введення воєнного стану пов'язане з проведенням низки правових процедур, передбачених вітчизняним законодавством. Запровадження воєнного стану здійснюється вищими органами влади держави. Пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентів України подає Рада національної безпеки і оборони України.

На разі, воєнний стан вже створив нову економічну реальність, яка змінила деякі правила та підходи до ведення бізнесу, регулювання та фінансування як в нашій державі, так і в усьому світі. Сьогодні, війну в Україні економісти світу називають асиметричним шоком, адже раптова зміна економічних умов впливає на одні країни ЄС більше, ніж на інші.

Тож, в дослідженні розглянемо наявні дані про економіку України та основні напрямки економічної політики, включаючи боротьбу з кризою та підтримку економічної стійкості. Також, звернемо увагу, які саме засоби для економічного виживання має Україна і які інструменти застосовуються для захисту ділової активності та збереження найважливіших державних функцій, щоб захистити вразливі групи громадян і відбудувати країну.

Для початку, варто зазначити, що функціонування економічного, фінансового та правового механізмів можливо розглядати як окремі, але взаємодіючі системи, які забезпечують реалізацію державної політики, враховуючи відповідні зовнішні та внутрішні фактори, використовуючи ефективні методи та інструменти. При цьому, необхідно підкреслити, що державне регулювання фінансово-економічних процесів представляє собою цілеспрямований вплив держави на функціонування суб'єктів мікро-, мезо- та макроекономічного середовища. І саме ефективність та результативність регулювання на

макроекономічному рівні напряму залежить від дієвості механізму регулювання фінансово-економічних процесів, враховуючи його сегменти та відповідні фактори впливу [2].

Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, Національний банк України та інші урядові органи влади від початку введення воєнного стану активно вживають заходи для адаптації економіки до умов воєнного стану. Так відбуваються зміни у промисловості, сільському господарстві, податковій і соціальній сферах, а також на валютному та фінансовому ринках.

Для захисту економіки від негативних наслідків Національний банк України ухвалив Постанову від 24 лютого 2022 р. № 18 про те, як працюватимуть українські банки у зв'язку із запровадженням воєнного стану по всій країні. Зокрема, до загальних мір щодо роботи банківського сектору віднесено: банки продовжують свою діяльність з обмеженнями; банки забезпечують безперервний доступ до сейфових осередків; гарантується, що безготівкові платежі проходять без обмежень; поповнення готівкою у банкоматах здійснюється без обмежень; НБУ надає необмежену грошову підтримку; НБУ надає банкам необмежені незабезпечені кредити рефінансування зі строком погашення до одного року та опціоном на продовження кредиту ще на рік, щоб банки могли підтримувати свою ліквідність; платежі уряду України та від нього здійснюються без обмежень відповідно до законодавства, яке регулює цей особливий період.

До того ж, НБУ терміново перерахував частину свого розподіленого прибутку у розмірі майже 19 млрд грн до Державного бюджету України для забезпечення фінансування, необхідного для підтримки функціонування держави в умовах воєнного стану. А міжнародні організації та країни-партнери, у свою чергу, зобов'язалися виділити великі обсяги фінансування для зміцнення обороноздатності України, підтримки її економіки та вирішення гуманітарних питань. За оцінками експертів, загальна оголошена міжнародна фінансова, технічна та гуманітарна допомога вже на початок березня становила понад 15 мільярдів доларів США.

Ще одним, не менш значимим кроком та досить лояльним, стало врегулювання Нацбанком діяльності учасників ринку, а саме Постановою №39 від 6 березня 2022 року було відмінено застосування заходів впливу за певні порушення:

- до учасників ринку небанківських фінансових послуг, небанківських фінансових груп, платіжного ринку, колекторських компаній та юридичних осіб, які отримали ліцензію на надання банкам послуг з інкасації не застосовуватимуться заходи впливу за порушення: 1) строків подання звітності, установлених Правилами складання та подання звітності учасниками ринку небанківських фінансових послуг до Національного банку, затвердженими постановою Правління НБУ від 25 листопада 2021 року № 123; 2) строків подання фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності за 2021 рік, проміжної фінансової звітності та проміжної консолідованої фінансової звітності за 2022 рік, складених на основі таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами в єдиному електронному форматі, до центру збору фінансової звітності, операційне управління яким здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; 3) вимог щодо наявності власного капіталу; 4) вимог щодо подання документів та надання інформації регулятору, передбачених низкою нормативно-правових актів Національного банку, зокрема Положенням про ліцензування та реєстрацію;

- до страховиків не застосовуватимуться заходи впливу за порушення обов'язкових критеріїв і нормативів достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика;

- до фінансових компаній-гарантів не застосовуватимуться заходи впливу за порушення обов'язкових фінансових нормативів та вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами;

- до небанківських фінансових груп, відповідальної особи, інших учасників небанківської фінансової групи не застосовуватимуться заходи впливу за порушення вимог щодо достатності регулятивного капіталу, складання та подання консолідованої та субконсолідованої звітності та інформації.

Розглянемо, вплив введення воєнного стану на фінансовий ринок більш детально. Так, послабилися вимоги до достатності капіталу банків на час війни та з'явилася низка послаблень щодо фінансового моніторингу. Дані зміни були законодавчо закріплені в таких нормативно-правових документах:

1. Постанова Національного банку України від 27 лютого 2022 р. № 25 «Про заходи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в зв'язку із введенням воєнного стану»;

2. Постанова Національного банку України від 11 березня 2022 р. № 47 «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 27 лютого 2022 року № 25 та виконання окремих вимог законодавства з питань фінансового моніторингу у зв'язку з введенням воєнного стану» [3].

Також, клієнти банків отримали пільги. Зокрема, усувається відповідальність за несвоєчасну сплату за споживчими кредитами. Після війни ще місяць забороняється стягувати майно за іпотекою та виселення мешканців.

Вартим уваги, є випуск військових ОВДП, розпочатий Міністерством фінансів, кошти від яких будуть використані на забезпечення потреб Збройних сил України та безперервне забезпечення фінансових потреб держави в умовах воєнного стану.

Основні умови військових ОВДП наступні: номінальна вартість однієї облигації – 1 тис. гривень; строк обігу – 1 рік; ставка доходності буде визначена на аукціоні [4].

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) рішенням №162 від 13 березня 2022 року надала можливість у період воєнного стану проводити операції, пов'язані із заставами в банках за всіма облигаціями внутрішньої державної позики (ОВДП) та отриманням кредиту. Зокрема, юридичним та фізичним особам-нерезидентам дозволили відкривати рахунки та підписувати договори з військовими облигаціями за спрощеною процедурою. Відповідно до рішення, для фізичних осіб-нерезидентів достатньо паспортних даних, для юридичних осіб – коду/номера з торгового, банківського або судового реєстру та реєстраційного посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи [5].

Заслугує розгляду також і податковий сектор. Не зважаючи на введення воєнного стану багато українських компаній продовжували сплачувати податки до державного бюджету, а деякі навіть сплачували податки авансом. Як повідомляє Мінфін України, за даними Державної казначейської служби, до загального фонду державного бюджету з початку лютого 2022 року надійшло 97,4 млрд грн. Місячний розпис виконано на 123,7% [6].

При цьому, Верховною Радою було ухвалено законопроекти щодо особливостей оподаткування й подання звітності у період дії воєнного стану.

Так, основними змінами внесеними цими законопроектами, які стосувалися фінансово-економічних процесів були такі: 1) ФОП I-II груп було надано право сплачувати єдиний податок на добровільній основі; 2) ФОП I-II групи повністю звільняються від ЄСВ; 3) ФОП III групи звільняються від сплати ЄСВ за найманих працівників, яких призвали до лав ЗСУ, інших захисних формувань, зокрема територіальної оборони; 4) надано можливість великому бізнесу скористатися спрощеною системою оподаткування та сплачувати єдиний податок. Для цього ліміт річного доходу підвищать з 10 млн грн до 10 млрд грн, а обмеження щодо кількості працівників буде знято. Податок становитиме 2% від обігу незалежно від виду діяльності (крім підакцизних товарів та грального бізнесу); 5) благодійна допомога, надана учасникам бойових дій та особам, які живуть на території бойових дій, не оподатковується ПДФО. Також не оподатковується ПДФО вся нецільова благодійна допомога особам, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ; 6) неприбуткові організації отримують податкову знижку 16% (замість 4% зараз) на пожертви; 7) за порушення закону про РРО не будуть штрафувати до завершення воєнного стану; 8) підприємства з обігом до 10 млрд гривень зможуть перейти на сплату єдиного податку. Ліквідовано всі інші обмеження за кількістю робітників та по видах діяльності (окрім підакцизних товарів та грального бізнесу); 9) замість ПДВ та податку на прибуток підприємці платитимуть лише 2% від обороту. Не буде сплачуватись ПДВ за товари, які були знищені під час війни, а також передані на потреби оборони; 10) скасовано акциз на пальне, а ставка ПДВ по цих позиціях буде зменшена з 20% до 7% [7].

Висновки. Отже, рішення про введення воєнного стану не повинно призвести до різких змін в економіці країни. Однак воно може надати імпульси для подальших деформацій різних сфер суспільства. Наприклад, для інфляційних і девальваційних процесів, для зростання банківських процентних ставок, тощо. Тому, це стає своєрідним підґрунтям до змін в державному регулюванні фінансово-економічних процесів. Так, якщо говорити за стан економіки України сьогодні, то в цілому державі вдалося зберегти фінансову стабільність - ціною досить жорстких обмежень. Проте, введення воєнного стану означає додаткову концентрацію всіх існуючих у країні фінансових та нефінансових ресурсів на програмах захисту країни. І абсолютно логічно очікувати на перегляд державного бюджету, скорочення всіх програм, спрямованих на необоронні цілі – медицину, освіту, збільшення пенсій, мінімальних зарплат тощо.

Оскільки, сьогодні вітчизняна економіка дедалі очевидніше стає одним з пріоритетних фронтів, який визначатиме як подальший перебіг військових дій, так і спроможність нашої держави успішно відбудуватись після їх закінчення, запорукою успіху стає значною мірою спроможність управлінців різних рівнів сформувати дієві та ефективні стратегічні плани та забезпечити ефективність їх практичної реалізації, включаючи своєчасне виконання окреслених прикладних завдань та управління фінансово-економічними процесами. Але без адекватних дій з боку влади, що полягатимуть у впровадженні відповідних інструментів економічної політики, значний потенціал повоєнного відродження може бути нівельованим.

Враховуючи зазначене, ми можемо спостерігати, що уряд вже в екстреному порядку запровадив низку важливих регуляторних новацій, покликаних зменшити фіскальне навантаження на бізнес та стимулювати розвиток малого підприємництва. До того ж, відбулась певна лібералізація законодавства. Окреслені заходи з лібералізації економіки свідчать, що в уряді чітко усвідомлюють прямий взаємозв'язок, який існує між ступенем економічної свободи і темпами економічного розвитку.

Більше того, слід відзначити і навіть наголосити на тому, що започатковані зміни повинні не лише продовжуватись, але і посилюватись на повоєнному етапі. Тому, вже сьогодні варто формувати стратегію повоєнного економічного розвитку України, орієнтовану на її максимальну дерегуляцію та демонополізацію. Слід зберегти та розвинути започаткований курс на мінімізацію регуляторного впливу владних інституцій на операційне функціонування економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Сафонов Ю. М., Григор'єв Г. С. Механізм державного регулювання фінансово-економічних процесів. Ефективна економіка. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/11.pdf
3. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 27 лютого 2022 року № 25 та виконання окремих вимог законодавства з питань фінансового моніторингу у зв'язку з введенням воєнного стану»: Постанова Національного банку України від 11 березня 2022 р. № 47. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_11032022_47
4. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади // Мінфін: Україна випускає військові облигації від 28 лютого 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-ukrayina-vipuskaye-vijskovi-obligaciyi>
5. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку №162 від 13 березня 2022 року. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/rishennia_162_19_zastava_ovhz_ta_obslohovuvannia_akyviv_isi_13_03.pdf
6. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади // Мінфін: Незважаючи на військовий стан, з початку лютого 2022 року до держбюджету надійшло 97,4 млрд грн або 123,7%. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_nezvazhaiuchi_na_viiskovii_stan_z_pochatku_liutogo_2022_roku_do_derzhbiu_dzhetu_nadiishlo_974_mlrd_grn_abo_1237-3333
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану»: Закон України від 15 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

REFERENCES:

1. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu vid 12.05.2015 № 389-VIII [On the legal regime of martial law] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
2. Safonov, Yu. M., & Hryhoriev, H. S. (2018). Mekhanizm derzhavnogo rehulivuvannia finansovo-ekonomichnykh protsesiv. [Mechanism of state regulation of financial and economic processes]. Efektivna ekonomika. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/11.pdf [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do postanovy Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 27 liutoho 2022 roku № 25 ta vykonannia okremykh vymoh zakonodavstva z pytan finansovoho monitorynhu u zviazku z uvedenniam voiennoho stanu» (2022, March 11). [On making changes to the resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated February 27, 2022 No. 25 and implementing certain requirements of the legislation on financial monitoring in connection with the introduction of martial law"]. Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy №47. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_11032022_47 [in Ukrainian].
4. Ukraina vypuskaie viiskovi oblihatsii vid 28 liutoho 2022 roku. [Ukraine issues military bonds from February 28, 2022]. Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady . Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-ukrayina-vipuskaye-vijskovi-obligaciyi> [in Ukrainian].
5. Rishennia Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku №162 (2022, March 13). [Decision of the National Securities and Stock Market Commission No. 162]. Retrieved from: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/rishennia_162_19_zastava_ovhz_ta_obslohovuvannia_akyviv_isi_13_03.pdf [in Ukrainian].
6. Nezvazhaiuchy na viiskovyi stan, z pochatku liutoho 2022 roku do derzhbiudzhetu nadiishlo 97,4 mlrd hrn abo 123,7%. [Despite the state of war, from the beginning of February 2022, the state budget received 97.4 billion UAH or 123.7%]. Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_nezvazhaiuchi_na_viiskovii_stan_z_pochatku_liutogo_2022_roku_do_derzhbiu_dzhetu_nadiishlo_974_mlrd_grn_abo_1237-3333 [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu. (2022, March 15). [On the introduction of amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law]. Zakon Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 354.32:377

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-222-225

Чиж Богдан Ігорович,
аспірант кафедри теорії та історії права
Юридичного інституту ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»
e-mail: chibosan83@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1688-4210>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

У даній науковій статті досліджено міжнародний досвід публічного адміністрування професійної освіти. Україна, орієнтуючись на міжнародний досвід прагне удосконалити стан професійно-технічної освіти. Для цього приймає активну участь у співпраці з міжнародними урядовими та неурядовими організаціями в рамках спільних проектів розвитку професійно-технічної освіти.

У рамках проведення консультацій з соціальними партнерами та іншими стейкхолдерами багато європейських країн створили економічні та соціальні ради, ради з питань професійної і технічної освіти, а також ради із зайнятості. У деяких країнах також є виробничі або навчальні ради на регіональному або місцевому рівнях.

Відзначено, що при вивченні міжнародного досвіду публічного адміністрування професійної освіти слід відзначити, що країни Європейського Союзу єдині в своєму векторі на здійснення професійної освіти на засадах болонського процесу, з дотриманням принципів Копенгагенської конвенції. Уряди США, країн Європейського Союзу, Канада віддають перевагу дуальній формі професійного навчання та професійної перепідготовки.

В Німеччині, Франції, Великобританії, Італії, Нідерландах, Данії перевага надається дуальній формі навчання. Викладачі професійного навчання в даних країнах поділені на дві категорії: викладачі основних предметів та викладачі спеціальних предметів. При визначенні професійної кваліфікації викладача перевага надається не наявності наукового ступеня та публікаціям, а професійному досвіду та рівню фахової кваліфікації. Окрім цього, педагогічні працівники повинні постійно підвищувати рівень своїх професійних знань, умінь та навичок на виробництві. Також варто акцентувати увагу на густоті професійно-технічних навчальних закладах та спеціалізації підготовки фахівців залежно від особливостей адміністративно-територіального поділу (землі, воєводства, муніципалітети).

У Франції управління професійно-технічними навчальними закладами відбувається за принципом децентралізації. У Данії функціонують так звані «виробничі школи», де здобувачі професійної освіти мають можливість вже будучи фахівцем отримати вибіркові додаткові професійні знання, вміння та навички за обраним переліком.

Цікавим є досвід Нідерландів, де діє Центральний реєстр професійних курсів.

Ключові слова: професійна освіта, дуальна професійна освіта, фахівець, публічна адміністрація, децентралізована модель управління професійною освітою.

Chizh B. THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION OF VOCATIONAL EDUCATION

This scientific article examines the international experience of public administration of professional education. Ukraine, focusing on international experience, strives to improve the state of vocational and technical education. To this end, it actively participates in cooperation with international governmental and non-governmental organizations within the framework of joint projects for the development of professional and technical education.

As part of consultations with social partners and other stakeholders, many European countries have created economic and social councils, vocational and technical education councils, and employment councils. Some countries also have industrial or training councils at regional or local levels.

It is noted that when studying the international experience of public administration of professional education, it should be noted that the countries of the European Union are united in their vector for the implementation of professional education based on the principles of the Bologna process, in compliance with the principles of the Copenhagen Convention. The governments of the USA, the countries of the European Union, and Canada prefer a dual form of professional training and professional retraining.

In Germany, France, Great Britain, Italy, the Netherlands, Denmark, preference is given to the dual form of education. Vocational training teachers in these countries are divided into two categories: teachers of basic subjects and teachers of special subjects. When determining the professional qualifications of a teacher, preference is given not to the presence of a scientific degree and publications, but to professional experience and the level of professional qualifications. In addition, teaching staff must constantly improve the level of their professional knowledge, abilities and skills at work. It is also worth emphasizing the density of vocational and technical educational institutions and the specialization of specialist training depending on the features of the administrative-territorial division (land, province, municipality).

In France, the management of vocational and technical educational institutions is based on the principle of decentralization. In Denmark, there are so-called "production schools", where vocational education students have the opportunity to obtain selective additional professional knowledge, skills and abilities according to the selected list, even as a specialist.

The experience of the Netherlands, where the Central Register of Professional Courses operates, is interesting.

Key words: professional education, dual professional education, specialist, public administration, decentralized model of management of professional education.

Постановка проблеми. Сьогодні людство постало перед фактом, що трансформація знань, у тому числі і фахових, проходить швидше, ніж відбувається зміна поколінь. Як зазначає Х. Беднарчик, вивчення зарубіжного досвіду і особливостей сучасного етапу розвитку країни сприяє визначенню основних вимог до трансформації системи неперервної багаторівневої професійної освіти, суть їх зводиться до такого: підготовки конкурентоспроможного на внутрішньому і міжнародному ринку праці і професійно мобільного робітника, техніка, інженера; орієнтації на вимоги світової економічної системи і прогнози розвитку науки і техніки; розширення обсягу міжгалузевої, міжпрофесійної підготовки та за інтегрованими професіями; зміни професійно-кваліфікаційної структури робітників, збільшення потреб у професіях сфери обслуговування з високим рівнем освіти; ліквідації обмежень для виявлення потенційних професійних можливостей особистостей у соціальній і економічній сферах, а також у виборі освітньої системи; посилення соціального захисту особистості та населення шляхом підвищення його компетентності; формування інформаційної (комп'ютерної) грамотності, додаткових знань, умінь і навичок в умовах розширення професійного профілю; підвищення рівня загальної і професійної культури, формування нових ціннісних орієнтирів; формування мотивації до праці, чіткого визначення життєвої мети; набуття знань, умінь і навичок підприємницької діяльності і успішної життєдіяльності [1, с. 46–47].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання управління розвитком професійно-технічної освіти та перспективи її розвитку були предметом дослідження Л.М. Грень, В.А.Григор'єва, О.І.Данилова, З.В. Доля, В.В. Супрун, В. О. Радкевича, В.О. Бородієнко, С.Г. Кравця та ін.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду управління освітою на місцевому рівні та виокремлення основних підходів, які можна імплементувати в Україні

Виклад основного матеріалу. В умовах розвитку економіки і підвищення ролі новітніх технологій у виробництві неперервна освіта є необхідною умовою та основним засобом перетворення людського потенціалу на якісний людський капітал і забезпечує постійне оновлення та поповнення знань і вмінь, а глобальні соціокультурні процеси є одним із чинників, які впливають на трансформацію систем підготовки фахівців і зумовлюють необхідність переходу країн до активного впровадження концепції неперервної професійної освіти. Навчання протягом життя у рамках Європейської стратегії зайнятості визначається як всебічна навчальна діяльність, що здійснюється на постійній основі з метою поглиблення знань, навичок і професійної компетенції [2, с.441].

Таким чином, використання Україною міжнародного досвіду у сфері професійно-технічної освіти сприятиме забезпеченню якісно нового рівня системи підготовки робітників, співпраці з громадськістю, роботодавцями, розширить діапазон запровадження нових форм, нових методик, інновацій у навчально-виробничому процесі [3, с. 35].

Україна, орієнтуючись на міжнародний досвід прагне удосконалити стан професійно-технічної освіти. Для цього приймає активну участь у співпраці з міжнародними урядовими та неурядовими організаціями в рамках спільних проєктів розвитку професійно-технічної освіти.

В Україні з метою підвищення ефективності та продуктивності системи професійної освіти дорослого населення за фінансової підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку було впроваджено проєкт «Децентралізація управління професійним навчанням в Україні». Головним завданням проєкту було визначено «вдосконалення управління та покращення можливостей щодо професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, а також налагодження взаємовигідних зв'язків між зацікавленими колами всередині громад та професійно-технічними навчальними закладами». У межах проєкту було вивчено досвід канадської системи професійної освіти, яка, на відміну від української, є децентралізованою [4, с. 45; 5, с.90-91].

Втім, основним недоліком реалізації даного проєкту було відсутність відповідної технічної бази для професійного навчання: в них були відсутні машини і устаткування, практичні посібники, не кажучи вже про основні інструменти і прилади.

Ще одним прикладом міжнародної співпраці в межах реалізації міжнародного співробітництва став проєкт між Фінляндією та Україною. В рамках даного проєкту було створено «відкрите освітнє кафе». Організаторами проєкту є Міністерство освіти і науки України спільно з Національним агентством Фінляндії з питань освіти (EDUFI) [6].

Понад 2 тис. учнів закладів професійної освіти з Фінляндії та України взяли участь у заходах «Відкритого освітнього кафе». Учасники обмінювались досвідом та дізнавались особливості навчання в різних національних культурах. Для учнів провели 5 ключових заходів, де вони обговорили питання розвитку особистості, набуття фахових навичок, командної взаємодії. Окремою темою дискусії стали цінності сталого розвитку в житті людини та освіти. Завдяки фасилітатору учні могли поділитися своїми міркуваннями та досвідом, проявити творчі здібності під час групової роботи, а також поговорити про схожості та відмінності в освіті України та Фінляндії [6].

Реалізуючи державну програму із запровадження елементів дуального навчання робітничим професіям, Дніпропетровщина є учасником глобального проєкту «Розвиток соціального діалогу в Дніпропетровському регіоні», який започатковано співпрацею Федерації організацій роботодавців Дніпропетровщини з німецькою організацією роботодавців «NORDMETALL». Цей проєкт є діючим на

протязі 5 років. На етапі його реалізації в травні 2019 році проведено Міжнародний Форум «Соціальне партнерство у професійній освіті». Завершенням роботи форуму було підписання «Резолюції щодо співпраці у сфері впровадження елементів дуальної системи професійного навчання в Дніпропетровській області». Підписантами були роботодавці, профспілки та партнери з Німеччини.

В сфері міжнародного співробітництва розвитку професійної освіти Україна має декілька проєктів з США. Одним з таких проєктів є спільна підготовка фахівців екологічного агровиробництва.

У Вінницькому вищому професійному училищі сфери послуг впроваджується комплекс заходів щодо підвищення якості підготовки майбутніх кваліфікованих робітників.

Досліджуючи міжнародний досвід публічного адміністрування професійної освіти слід відзначити, що країни Європейського Союзу єдині в своєму векторі на здійснення професійної освіти на засадах болонського процесу, з дотриманням принципів Копенгагенської конвенції. Уряди США, країн Європейського Союзу віддають перевагу дуальній формі професійного навчання та професійної перепідготовки. Таким чином, визначимо основи публічного адміністрування професійного навчання закордоном та для удосконалення даного виду адміністрування внесемо пропозиції щодо імплементації окремих напрямків.

Відмінною рисою професійної освіти **Німеччини** є дуальна система навчання. Вона передбачає здійснення теоретичної підготовки здобувачів освіти в професійних школах, а набуття практичних навичок – безпосередньо на підприємстві. В рамках дуальної системи навчання в професійній школі та на підприємстві за професійне навчання молоді відповідають дві категорії педагогічних працівників – викладачі професійних шкіл і майстри виробничого навчання на підприємствах. В цілому ці дві групи осіб поділяються, щонайменше, на чотири підгрупи – залежно від тієї ролі, яку вони виконують у процесі професійного навчання. Особливості професійної освіти Німеччини обумовлюють підходи до освіти педагогічних кадрів, де основний навчальний час припадає на дисципліни, які пов'язані з виробництвом, та до професійного розвитку педагогів, який не зводиться до педагогічного компоненту, а має виробничу спрямованість. Необхідність постійного підвищення кваліфікації викладачів і майстрів в/н в Німеччині закріплено законодавчо.

В Німеччині підприємець фінансує витрати на навчання на робочому місці та виплачує заробітну плату згідно з колективним договором. Заробітна плата зростає з кожним роком навчання і становить у середньому третину заробітної плати кваліфікованого робітника. Навчання в Berufsschule фінансується державними коштами федеральної землі або місцевого уряду.

Професійне навчання закінчується атестацією у формі іспиту. Випускний іспит студент складає перед комісією, що складається з представників роботодавця, працівників та викладачів. Іспит складається з практичної (усної) та теоретичної (письмової) частини. Здача іспиту дає право негайно працювати за фахом. Студент отримує відповідний сертифікат із професійною назвою, а професійно-технічне училище також видає диплом, що дає йому право на подальше професійне навчання.

Прикладом жорстко регульованої системи професійного навчання є система професійного навчання **Франції**. Головною тенденцією розвитку освіти взагалі і, в тому числі, професійної освіти у Франції можна вважати децентралізацію управління навчальними закладами. Її результатом стало значне обмеження функцій центру, а також чітке визначення базових цілей загального та професійного виховання та спрямованих його розвитку. Крім того, за рахунок скорочення функцій центральних органів управління розширилася повна кількість території.

Адміністраціям регіонів і муніципалітетам були передані права на діяльність у сфері організації різних видів підготовки, організації та проведення атестації педагогічного складу та ін.

Управління професійним освітою в **Данії** ґрунтується на поєднанні дуальності та державності. Данія – країна майже загальної грамотності. Проте основні управлінські повноваження та функції у системі освіти Данії перебувають у віданні державних органів управління. Загальні принципи освіти також встановлюються державою. Здебільше середні та вищі навчальні заклади є державними. Вони підвідомчі Міністерству освіти чи Міністерству культури. У Данії виділяються три типи післяшкільної освіти: 1. Програма HF (Tertiary Exam Preparation Program) охоплює учнів віком 17-19 років. 2-річна програма, критерій вступу – 10 років навчання та підсумковий іспит з англійської мови. Датська мова та два спеціальні предмети, завершення курсу протягом визначеного часу, заява попередньої школи про здатність учня продовжувати навчання. Завершується іспитом, що дає право на вступ до вищої освіти; 2. Програма ННХ (комерційна програма) 3 роки навчання для підлітків 16-19 років, що веде до отримання загального та комерційного ступеня, що дає право на вступ до вищої освіти. Предмети, безпосередньо пов'язані з навчанням у сфері бізнесу, адміністрування та менеджменту, а також обов'язкові предмети: англійська мова Датська мова, іноземні мови, бухгалтерський облік, фінанси, комерційне право, обробка даних, математика, економіка; 3. Програма НТХ (технічна програма) 3 роки навчання у віці 16-19 років, програма, схожа на середню школу, з технічним профілем забезпечує професійну кваліфікацію та вступ до вищої освіти. Обов'язкові предмети: англійська мова датська, мова іноземні, технології та науки про життя, крім теоретичної програми, програма також включає промислові семінари та лабораторні практики. Приблизно 2/3 програми становлять обов'язкові предмети, а решта 1/3 — предмети за вибором [7].

Висновки. На нашу думку, підготовка фахівців професійної освіти повинна складати 100% з

обов'язкових предметів: по-перше, далеко не кожний здобувач професійної освіти може правильно оцінити перелік тих професійних знань, умінь та навичок, які повинен мати фахівець по закінченню навчання; по-друге, цикл навчальних дисциплін повинен поділятися на теоретичні та спеціальні (залежно від специфіки обраної спеціалізації). Підбір даних дисциплін можуть зробити лише викладач, практичні спеціалісти та потенційні роботодавці.

Програми спрямовані на підготовку кадрів для приватних компаній. Соціальні партнери мають вплив на цілі навчання та зміст цих програм. В системі управління закладами професійної освіти Франції діє Рада професійно-технічної освіти є дорадчим органом при міністрів освіти, створеним для цієї мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Беднарчик Х. Модульная система непрерывного профессионального образования / Хенрик Беднарчик. СПб, 1999. 260 с.
2. Каплун А. Реформування системи професійної освіти в Україні і Польщі. С.440-444. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8261/2_Tom_Forum.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=440
3. Грень Л.М. Державне регулювання якості професійно-технічної освіти: аналіз стану розвитку проблематики. *Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика*: матеріали міжн. наук.-практ. Інтернет-конференції, м. Харків, 19–20 квітня 2018 р. / за заг. ред. В.П. Садкового. Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2018. 278 с.
4. Інтеграція вищої освіти України в Європейській освітній простір: досвід академічної мобільності між Україною та Європейським Союзом: [метод. посіб.]. К.: Ін-т електродинаміки НАН України, 2016. 78 с.
5. Грень Л.М., Лола Н.М. Державне управління системою професійно-технічної освіти України: використання міжнародного досвіду. *Методи та форми управління соціально-економічним розвитком держави* : матеріали міжн. наук.-практ. конф.. Дніпро : НО «Перспектива». 2019. С. 89–92. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/57620/1/Hren_Derzhavne_upravlinnia_2019.pdf
6. Понад 2 тис. учнів із Фінляндії та України взяли участь у «відкритому освітньому кафе». URL:<https://mon.gov.ua/ua/news/ponad-2-tis-uchniv-iz-finlyandi-ya-ukrayini-vzyali-uchast-u-vidkritomu-osvitnomu-kafe>
7. Kształcenie zawodowe w wybranych krajach Europy Opracowanie Beata Płatos. Maj 2008. 15 p. http://eurydice.org.pl/wp-content/uploads/2014/10/ksztalcenie_zawodowe.pdf

REFERENCES:

1. Bednarchik, H. (1999). Modulnaya sistema nepreryivnogo professionalnogo obrazovaniya. [Modular system of continuing professional education]. 260. [in Russian].
2. Kaplun, A. (2015). Reformuvannya systemy profesiinoi osvity v Ukraini Polshchi. [Reforming the professional education system in Ukraine and Poland]. 440-444. Retrieved from: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8261/2_Tom_Forum.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=440 [in Ukrainian].
3. Hren, L.M. (2018). Derzhavne rehuliuвання yakosti profesiino-tekhnichnoi osvity: analiz stanu rozvytku problematyky. [State regulation of the quality of professional and technical education: analysis of the state of development of the problem]. Derzhavne upravlinnia u sferi tsyvilnoho zakhystu: nauka, osvita, praktyka: materialy mizhn. nauk.-prakt. Internet-konferentsii, m. Kharkiv, 19–20 kvitnia 2018 r. Kh.: Vyd-vo NUTsZU. 278. [in Ukrainian].
4. Intehratsiia vyshchoi osvity Ukrainy v Yevropeyskyi osvitnii prostir: dosvid akademichnoi mobilnosti mizh Ukrainoiu ta Yevropeyskym Soiuzom (2016). [Integration of higher education of Ukraine into the European educational space: the experience of academic mobility between Ukraine and the European Union]. [metod. posib.]. K.: In-t elektrodynamiky NAN Ukrainy, 78. [in Ukrainian].
5. Hren, L.M., Lola, N.M. (2019). Derzhavne upravlinnia systemoiu profesiino-tekhnichnoi osvity Ukrainy: vykorystannia mizhnarodnoho dosvidu. [State management of the vocational and technical education system of Ukraine: use of international experience]. Metody ta formy upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom derzhavy : materialy mizhn. nauk.-prakt. конф.. Dnipro : NO «Perspektyva». 2019. 89–92. Retrieved from: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/57620/1/Hren_Derzhavne_upravlinnia_2019.pdf [in Ukrainian].
6. Ponad 2 tys. uchniv iz Finliandii ta Ukrainy vzialy uchast u «vidkrytomu osvitnomu kafe. [More than 2,000 students from Finland and Ukraine took part in the "open educational cafe] Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/ponad-2-tis-uchniv-iz-finlyandi-ya-ukrayini-vzyali-uchast-u-vidkritomu-osvitnomu-kafe> [in Ukrainian].
7. Beata Płatos (2008). Kształcenie zawodowe w wybranych krajach Europy. [Vocational training in selected European countries]. 15. Retrieved from http://eurydice.org.pl/wp-content/uploads/2014/10/ksztalcenie_zawodowe.pdf [in Polish].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 342.95: 347.151

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-226-231

Дьомін Юрій Михайлович,

доктор юридичних наук, професор, адвокат

e-mail: yriydomin777@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8155-2637>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена характеристиці сучасного стану та існуючих проблем правового регулювання трансплантації в Україні, а також формулюванню науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на його удосконалення.

Проаналізовано праці українських науковців, присвячені окремим питанням правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів в Україні. Охарактеризовано останні позитивні зміни національного законодавства у цій сфері. Зокрема, зазначено, що частково виявлені проблеми були вирішені завдяки прийняттю Закону України «Про внесення змін до деяких законів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 16.12.2021 № 1967-IX. Відмічено позитивні положення цього закону. На підставі аналізу чинного законодавства у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині виявлено та визначено його недоліки і прогалини. Йдеться про: 1) належне формулювання принципів проведення трансплантації; 2) визначення правового статусу уповноваженої особи спеціалізованої державної установи у сфері трансплантації органів, тканин та клітин, 3) залучення судово-медичного експерта до вилучення анатомічних матеріалів; 4) питання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині; 5) належне правове врегулювання ксенотрансплантації тощо. Зроблено висновок, що не дивлячись на позитивні зрушення у сфері трансплантації, які були спричинені прийняттям Закону № 2427-VIII, в Україні все ще залишається чимало питань, які потребують нагального вирішення.

Ключові слова: правове врегулювання, охорона здоров'я, трансплантація, анатомічні матеріали, донор, відповідальність, ксенотрансплантація.

Domin Yu. LEGAL REGULATION OF TRANSPLANTATION IN UKRAINE: THE CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The article is devoted to the characteristics of the current state and existing problems of the legal regulation of transplantation in Ukraine, as well as to the formulation of scientifically based recommendations aimed at its improvement.

The works of Ukrainian scientists devoted to certain issues of legal regulation of the transplantation of anatomical materials in Ukraine were analyzed. The latest positive changes in the national legislation in this area are characterized. In particular, it is noted that the identified problems were partially resolved thanks to the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regulating the Transplantation of Anatomical Materials to Humans" dated 12/16/2021 No. 1967-IX. The positive provisions of this law were noted. On the basis of the analysis of the current legislation in the field of transplantation of anatomical materials to a person, its shortcomings and gaps were identified and determined. It is about: 1) proper formulation of the principles of transplantation; 2) determination of the legal status of the authorized person of a specialized state institution in the field of transplantation of organs, tissues and cells, 3) the involvement of a forensic medical expert in the extraction of anatomical materials; 4) the issue of legal responsibility for violations of legislation in the field of transplantation of anatomical materials to humans; 5) proper legal regulation of xenotransplantation, etc. It was concluded that despite the positive developments in the field of transplantation, which were caused by the adoption of Law No. 2427-VIII, there are still many issues in Ukraine that require urgent solutions.

Key words: legal settling, healthcare, transplantation, anatomical materials, a donor, liability, xenotransplantation.

Постановка проблеми. Питання правового регулювання трансплантації в Україні є особливо актуальними після віроломного вторгнення російських військ на територію України 24.02.2022. Внаслідок активних військових дій з'явилася велика кількість поранених і покалічених людей, яким потрібна термінова допомога, в тому числі трансплантація різних органів. Нестача органів для трансплантації стала однією з найважливіших проблем охорони здоров'я в Україні [1, с. 147].

Масові каліцтва та смертність сприяли поширенню незаконної діяльності «чорних трансплантологів», що порушує основоположні права людини на свободу та особисту недоторканність, закріплені у ст. 29 Конституції України [2]. Отже, ситуація, що склалася, ставить перед необхідністю формування належної правової бази для врегулювання різних видів взаємовідносин у сфері трансплантології та її загальних засад. При цьому сучасне правове забезпечення діяльності у сфері трансплантології не повинно суперечити загальним принципам функціонування держави та прав людини.

Зауважимо, що донорські органи та анатомічні матеріали вилучаються від живої людини чи донора-трупа з єдиною метою – врятувати життя іншої людини. Тому правове забезпечення трансплантації, як спеціального методу лікування, що полягає у пересадці анатомічного матеріалу людини (від донора реципієнту) та спрямованого на відновлення його здоров'я, необхідно здійснювати з урахуванням прав та інтересів обох сторін у кожному конкретному випадку [1, с. 147]. Крім того, належне правове регулювання

трансплантації гарантує не лише забезпечення права людини на здоров'я, а й недоторканність особи [3, с. 46]. Отже, питання трансплантації в Україні потребують постійного удосконалення правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання трансплантації в Україні досліджувався у наукових працях багатьох вчених. Так, стаття В.І. Теремецького та О. П. Румянцева присвячена дослідженню адміністративно-правових та біоетичних питань ксенотрансплантації в Україні [3]. І. Л. Самсин у співавторстві з іншими науковцями сформулювали своє бачення щодо можливих способів покращення правового регулювання у цій сфері на підставі вивчення позитивного досвіду провідних зарубіжних країн у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з нею [4]. Інша група науковців вивчали основні організаційно-правові проблеми здійснення трансплантації органів та анатомічних матеріалів в Україні. Під час дослідження ними виділено правові проблеми, які полягають у недостатності правового регулювання взаємовідносин у процесі трансплантації між донорами, реципієнтами та медичними працівниками [1]. У публікації Г. П. Шуст і О. В. Батрин розглянуто передумови становлення інституту трансплантації, законодавче регулювання відповідних відносин та зміни, які відбулися у цій сфері [5].

Слід констатувати, що науковці виявляють постійний інтерес до питання удосконалення правового регулювання трансплантації в Україні. Зокрема, за останні роки було захищено декілька ґрунтовних комплексних досліджень, присвячених окресленій проблематиці. Йдеться про дисертацію М. М. Новицької «Адміністративно-правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині в Україні» (2019 р.) [6], дисертацію О. П. Румянцева «Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні» (2021 р.) [7] та інші. Тому проблематика, пов'язана з трансплантацією, є актуальним напрямом сучасних наукових досліджень.

Мета статті охарактеризувати сучасний стан та проблеми правового регулювання трансплантації в Україні, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій для його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання трансплантації сьогодні залишається одним із найбільш складних та актуальних. Це пов'язано з тим, що трансплантація нерідко є єдиною альтернативою для збереження людського життя і здоров'я, як найвищих соціальних цінностей, проголошених у ст. 3 Конституції України [2]. Трансплантація застосовується саме тоді, коли усунення небезпеки для життя або відновлення здоров'я хворого іншими методами лікування неможливе.

За узагальненими даними сучасний світ потребує не менше одного мільйона клінічних трансплантацій нирки, серця, печінки, не враховуючи інших органів. У 2021 році в Україні виконано понад 300 трансплантацій. Це вдвічі більше, ніж у 2020 році, та майже вчетверо більше, ніж у 2019-му. До того ж наразі діють 26 центрів трансплантації, яким витрати за операції повністю покриваються з державного бюджету [8]. Наведені дані підтверджують вихід трансплантацій із стадії медичного експерименту. Вона стала визнаною частиною медичних послуг, які пропонуються населенню [9]. Отже, питання трансплантації та її правового регулювання сьогодні є надзвичайно актуальним.

Ключовим джерелом регулювання в цій сфері є Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018 № 2427-VIII (далі – Закон № 2427-VIII), аналіз якого доводить, що його дія поширюється на трансплантацію анатомічних матеріалів людині, здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією, отримання анатомічних матеріалів людині для виготовлення біоімплантів, визначення умов застосування ксеноімплантів [10].

У своїй дисертації О. П. Румянцев запропонував такі основні напрями удосконалення правового регулювання трансплантації в Україні: нормативно-правовий (йдеться про вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема Закону № 2427-VIII, розробку Положення про Комітет з етичних питань Громадської ради МОЗ України, доповнення глави 5 «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення» КУпАП новими складами адміністративних правопорушень, Податкового кодексу України (щодо звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з трансплантації анатомічних матеріалів людині) тощо); організаційно-правовий (спрямований на організацію розвитку та забезпечення реалізації трансплантації в Україні); фінансово-правовий (гарантування дотримання принципу безоплатності для донора та реципієнта на всіх етапах трансплантації та забезпечення фінансування наукових досліджень на основі використання генетичних технологій; суб'єктний, охоронний та координаційний [7, с. 17].

Частково вказані та інші проблеми були вирішені завдяки прийняттю Закону України «Про внесення змін до деяких законів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 16.12.2021 № 1967-IX (далі – Закон № 1967-IX), яким було внесено зміни до Закону № 2427-VIII. Так, передбачено оплату державою операцій із трансплантації органів, а також прижиттєву згоду чи незгоду на донорство за допомогою електронних ресурсів. Закон покликаний розв'язати питання оплати трансплантацій. Зокрема, встановлюється, що держава оплачує всі трансплантації – і для пацієнта вони безкоштовні. При цьому тарифи повністю покривають витрати лікарень на проведення таких операцій. Крім того, документом передбачається, що підбір пари донор-реципієнт здійснюватиме Єдина державна система трансплантації, яка є цілковито незалежною від людського впливу й самостійно проводить такий підбір за визначеними критеріями. Також розв'язується питання можливості надання прижиттєвої згоди або незгоди на донорство через електронні ресурси [11].

Аналіз наведених та інших законодавчих змін дозволяє зробити висновок, що вони спрямовані на усунення наявних недоліків профільного Закону № 2427-VIII та інших законодавчих актів, що регулюють цю сферу, задля сприяння розвитку цього напрямку медицини в Україні.

Аналіз сучасного національного законодавства у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині дозволяє виявити та визначити такі проблеми правового регулювання цієї сфери:

1. Вивчення міжнародних стандартів, вітчизняного законодавства, що регулює проведення трансплантації та аналіз лікарської практики в Україні дозволяє зробити висновки щодо необхідності доповнення принципів проведення трансплантації як передумови порятунку життя іншої особи, та формування законодавства, виходячи з потреб людини [1, с. 151–152].

Завдяки прийняттю Закону № 1967-IX було внесено зміни до Закон № 2427-VIII, якими уточнено основні принципи здійснення трансплантації. Зокрема, відбулося нове формулювання принципу черговості. Слід погодитися із зауваженням Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України від 17.11.2021, що ухвалення закону у такій редакції (за відсутності механізму «врахування черговості») порушує транспарентність, на дотриманні якої звертає увагу ВООЗ [12]. Адже «при розподілі органів, клітин та тканин слід керуватися клінічними критеріями та етичними нормами, а не міркуваннями фінансового або будь-якого іншого характеру» [13].

Крім того, формулювання абз. 6 ч. 1 ст. 4, як безплатність трансплантації за кошти державного бюджету є юридично некоректним. Адже декілька рішень Конституційного Суду України вже роз'яснювали значення терміну «безоплатність». До того ж з 2019 р. діє Постанова Кабінету України «Про затвердження переліку послуг та тарифів на послуги з надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги методом трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів, які надаються учасниками пілотного проекту щодо зміни механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів» [14], яка встановлює тарифи на медичні послуги. Отже, цей підзаконний нормативно-правовий акт «...суперечить спеціальному принципу цього ж закону – безоплатності, а також іншим принципам державної політики у сфері трансплантології» [15, с. 9].

2. Законом № 1967-IX ч. 2 ст. 9 Закону № 2427-VIII було доповнено словами «або уповноважена особа спеціалізованої державної установи у сфері трансплантації органів, тканин та клітин». Утім ні чинна редакція Закону № 2427-VIII, ні положення Закону № 1967-IX не містять розмежування повноважень трансплант-координатора донора-трупа та уповноваженої особи спеціалізованої державної установи у сфері трансплантації органів, тканин та клітин, а отже і підстав для прийняття відповідного рішення однією чи іншою особою. Крім того, ні чинна редакція Закону № 2427-VIII, ні положення Закону № 1967-IX не містять визначення правового статусу уповноваженої особи спеціалізованої державної установи у сфері трансплантації органів, тканин та клітин, а також її кваліфікаційні вимоги та відповідні професійні стандарти [12]. Наведене свідчить про незавершеність механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері трансплантології.

3. Законом № 1967-IX було внесено зміни до ст. 17 Закону № 2427-VIII щодо судово-медичного експерта. Однак нові положення призвели до неповноти законодавчого регулювання суспільних відносин у цій сфері. Так, хоча бюро судово-медичної експертизи відповідно до ст. 6 Закону № 2427-VIII є повноцінним суб'єктом організації та надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією, з положень закону неможливо встановити обсяг реалізації ним такої функції. Крім того, відбулося «залучення» судово-медичного експерта до вилучення анатомічних матеріалів, тобто до хірургічної операції. Хоча умови та підстави такого «залучення», обсяг повноважень судово-медичного експерта при цьому, розмежування випадків, за яких судово-медичний експерт може виступати в ролі суб'єкта юридичного контролю та за яких бере участь у хірургічній операції, Законом № 1967-IX не визначено. Водночас зазначене пропонується визначити у «порядку взаємодії у сфері посмертного донорства суб'єктів національної системи трансплантації, структурних підрозділів і органів Національної поліції України, який затверджується Кабінетом Міністрів України». Відповідно до вказаного порядку (згідно із запропонованими змінами) буде відбуватись «супровід транспортних засобів, залучених до перевезення анатомічних матеріалів людини та/або реципієнтів та/або бригади вилучення анатомічних матеріалів людини транспортними засобами Національної поліції України» [12].

4. Вважаємо, що удосконалення правового врегулювання потребує питання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині. Так, у ст. 24 Закону № 2427-VIII визначено лише загальне положення про відповідальність: «юридичні та фізичні особи, винні в порушенні законодавства про трансплантацію, несуть відповідальність згідно із законом». Аналіз Кодексу України про адміністративні правопорушення [16] дає підстави стверджувати, що цей кодекс не визначає види правопорушень та адміністративних стягнень за порушення законодавства у сфері трансплантації анатомічних матеріалів. У ст. 143 Кримінального кодексу України [17] йдеться про порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини і встановлюється відповідальність за певні види порушень. Слушною є думка, що у сфері трансплантації анатомічних матеріалів існує велика кількість правопорушень, які не є злочинами у розумінні ст. 143 Кримінального кодексу України. Тому важливим аспектом реформування законодавства у сфері трансплантології є

доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення складами правопорушень законодавства у сфері трансплантації [15].

5. В Україні належного правового закріплення також потребує врегулювання ксенотрансплантації. Слід підтримати думку, що найбільш доцільним рішенням вбачається не заборона ксенотрансплантації чи фактичне перешкоджання проведенню досліджень у цій царині, а наближення національного законодавства до запропонованих у Рекомендаціях від 19.06.2003 № Rec (2003) 10 «Про ксенотрансплантацію» принципів і керівних положень. Це дозволить максимально ефективно використати вітчизняний науковий потенціал для пошуку перспектив мінімізації дефіциту анатомічних матеріалів людини. Також потребують широкого обговорення питання, пов'язані з етичною стороною ксенотрансплантації, зокрема щодо формування позитивної суспільної думки до учасників такої процедури та допустимості використання людиною анатомічних матеріалів тварини загалом [3, с. 47].

Отже, не дивлячись на позитивні зрушення у сфері трансплантації, які були спричинені прийняттям Закону № 2427-VIII, в Україні все ще залишається чимало питань, які потребують нагального вирішення [5].

Висновки. Прийняття у 2018 р. Закону № 2427-VIII, а згодом і змін до нього Законом № 1967-IX призвело до суттєвих позитивних зрушень у сфері трансплантології та дало можливість врятувати значно більшу кількість життів українців порівняно з минулими роками. Водночас і досі існує необхідність внесення окремих змін і доповнень (уточнень) до законодавства, які мають покращити деякі його положення та дати можливість вітчизняній системі трансплантації бути більш ефективною [18].

Аналіз останніх змін і доповнень до Закону № 2427-VIII дозволяє стверджувати, що окремі його положення не відповідають конституційним принципам верховенства права та визначенню України правовою державою (ст. 1 та ст. 8 Конституції України), а також спричиняють юридичну невизначеність, яка, як зазначив Конституційний Суд України у Висновку від 20.11.2019 № 6-в/2019, є несумісною із принципом верховенства права – однією з основоположних гарантій дотримання прав і свобод людини і громадянина. На дотриманні основних фундаментальних елементів цього принципу щодо чіткості, ясності і недвозначності юридичних норм Конституційний Суд України неодноразово звертав увагу у своїх рішеннях. Недотримання цих вимог дає підстави для довільних тлумачень законодавчих норм, ускладнює їх правильне застосування.

Узагальнюючи можна зробити висновок, що наведені у цій статті прогалини й неузгодженості чинного Закону № 2427-VIII потребують подальшого аналізу та найшвидшого виправлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теремецький В.И., Ковальчук А.Ю., Федоренко Т.В., Орловская И.Г., Слюсар К.С. Формирование правовой базы для урегулирования различных видов взаимоотношений в сфере трансплантологии и её общих принципов. *Georgian Medical News*. No 2 (287) 2019. p. 147–152.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Теремецький В. І., Румянцев О.П. Адміністративно-правові та біоетичні питання ксенотрансплантації в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. Вип. 10. С. 45–48.
4. Самсин И.Л., Кунев Ю.Д., Тимуш И.С., Шахман Н.В., Чёрный Г.А., Баранчук В.В. Особенности правового регулирования трансплантации органов в развитых странах. *Georgian Medical News*. 2022. No 2 (323). С. 161–167.
5. Шуст Г. П., Батрин О. В. Трансплантація анатомічних матеріалів людини в Україні: реалії та перспективи. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 224–230.
6. М. М. Новицька Адміністративно-правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. Сумський державний університет. Суми, 2019. 21 с.
7. Румянцев О. П. Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 21 с.
8. Президент підписав закон, що регулює питання трансплантації анатомічних матеріалів людини. 05.01.2022. МОЗ України: сайт. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/prezident-pidpisav-zakon-scho-reguljuje-pitannja-transplantacii-anatomichnih-materialiv-ljudini>.
9. Трансплантология: Руководство для врачей. 2-е изд., испр.и доп. Шумаков В.И. Издательство: МИА, 2006. 544 с.
10. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>
11. Зеленський підписав закон про оплату трансплантацій і згоду на донорство. 05.01.2022. Українська правда: сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/5/7319530/>.
12. Зауваженням Головного юридичного управління апарату Верховної Ради України від 17.11.2021 до проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людини (реєстр. № 5831). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72605.
13. Resolution WHA 63.22 Human organ and tissue transplantation, adopted by World Health Assembly on 21 May 2010. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA63/A63_R22-en.pdf

14. Про затвердження переліку послуг та тарифів на послуги з надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги методом трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів, які надаються учасниками пілотного проекту щодо зміни механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2019 № 1083 станом на 15.07.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1083-2019-%D0%BF#Text>

15. Румянцев О.П. Проблеми правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині. Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії: тези доп. учасників. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 груд. 2020 р.). С. 8–10.

16. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X станом на 01.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

17. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III станом на 17.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

18. Трансплантація органів в Україні: що зміниться. Юридична Газета. № 1 (755). 18.01.2022. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/transplantaciya-organiv-v-ukrayini-shcho-zminitsya.html>.

REFERENCES:

1. Teremetskiy, V.I., & Kovalchuk, A.Yu., & Fedorenko, T.V., & Orlovskaya, I.G., & Slyusar, K.S. (2019) Formirovanie pravovoy bazyi dlya uregulirovaniya razlichnykh vidov vzaimootnosheniy v sfere transplantologii i eYo obschih printsipov. [Formation of a legal framework for the regulation of various types of relationships in the field of transplantology and its general principles]. Georgian Medical News. No 2 (287) 147–152. [in Georgian].

2. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].

3. Teremetskiy, V. I., & Rumiantsev, O.P. (2021) Administratyvno-pravovi ta bioetychni pytannia ksenotransplantatsii v Ukraini. [Administrative-legal and biological nutrition of xenotransplantation in Ukraine]. Naukovi zapysky. Serii: Pravo. Vyp. 10. 45–48. [in Ukrainian].

4. Samsin, I.L., & Kunev, Yu.D., & Timush, I.S., & Shahman, N.V., & ChYorniy, G.A., & Baranchuk, V.V. (2022). Osobennosti pravovogo regulirovaniya transplantatsii organov v razvityih stranah. [Features of legal regulation of organ transplantation in developed countries]. Georgian Medical News. No 2 (323). 161–167. [in Georgian].

5. Shust, H. P., & Batryn, O. V. (2020) Transplantatsiia anatomicznykh materialiv liudyni v Ukraini: realii ta perspektyvy. [Transplantation of anatomical materials to humans in Ukraine: realities and prospects]. Yevropeiski perspektyvy. № 3. 224–230. [in Ukrainian].

6. Novytska, M.M. (2019). Administratyvno-pravove rehuliuвання transplantatsii anatomicznykh materialiv liudyni v Ukraini. [Administrative and legal regulation of transplantation of anatomical materials to humans in Ukraine]. avtoref. dys. ... kand. jur. nauk: 12.00.07. Sumskiy derzhavnyi universytet. Sumy, 21. [in Ukrainian].

7. Rumiantsev, O. P. (2021). Administratyvno-pravove rehuliuвання transplantatsii v Ukrainy. [Administrative and legal regulation of transplantation in Ukraine] avtoref. dys. ... kand. jur. nauk: 12.00.07. Natsionalnyi aviatsiyniy universytet. Kyiv, 21. [in Ukrainian].

8. Prezydent pidpysav zakon, shcho rehuliuє pytannia transplantatsii anatomicznykh materialiv liudyny. (2022, January 5). [The President signed a law regulating the issue of transplantation of human anatomical materials]. MOZ Ukrainy: sait. Retrieved from: <https://moz.gov.ua/article/news/prezydent-pidpisav-zakon-scho-reguljuje-pitannja-transplantacii-anatomicznykh-materialiv-ljudini> [in Ukrainian].

9. Shumakov, V.I. (2006). Transplantologiya: Rukovodstvo dlya vrachey. [Transplantology: A Guide for Physicians]. 2-e izd., ispr.i dop. Izdatelstvo: MIA, 544. [in Russian].

10. Pro zastosuvannya transplantatsii anatomicznykh materialiv liudyni. (2018, May 17). [On the application of transplantation of anatomical materials to humans]. Zakon Ukrainy № 2427-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> [in Ukrainian].

11. Zelenskiy pidpysav zakon pro oplatu transplantatsii i zghodu na donorstvo. (2022, January 5). [Zelensky signed the law on payment of transplants and consent to donation]. Ukrainska pravda: sait. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/5/7319530/> [in Ukrainian].

12. Do proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy, shcho rehuliuut pytannia transplantatsii anatomicznykh materialiv liudyni. (2021, November 17). [to the draft Law of Ukraine on amendments to some laws of Ukraine regulating the issue of transplantation of anatomical materials to humans]. Zauvazhenniam Holovnoho yurydychnoho upravlinnia aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy(reiestr. № 5831). Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72605 [in Ukrainian].

13. Resolution WHA 63.22 Human organ and tissue transplantation, adopted by World Health Assembly (2010, May 21). Retrieved from: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA63/A63_R22-en.pdf [in Switzerland].

14. Pro zatverdzhennia pereliku posluh ta taryfiv na posluhy z nadannia tretynnoi (vysokospetsializovanoi) medychnoi dopomohy metodom transplantatsii orhaniv ta inshykh anatomicznykh materialiv, yakii nadaiutsia

uchasnykamy pilotnoho proektu shchodo zminy mekhanizmu finansovoho zabezpechennia operatyvnoho likuvannia z transplantatsii orhaniv ta inshykh anatomichnykh materialiv. (2019, December 18). [On the approval of the list of services and tariffs for services for the provision of tertiary (highly specialized) medical care by the method of transplantation of organs and other anatomical materials, which are provided by the participants of the pilot project on changing the mechanism of financial support for operative treatment for transplantation of organs and other anatomical materials]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1083*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1083-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

15. Rumiantsev, O.P. (2020, December 10). Problemy pravovoho rehulivannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni. [Problems of legal regulation of transplantation of anatomical materials to a person]. *Liudyna, suspilstvo, derzhava: aktualni pytannia pravovoho rehulivannia vzaiemodii: tezy dop. uchasnykiv. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv)*. 8–10. [in Ukrainian].

16. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. № 8073-X. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian]

17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2341-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

18. Transplantatsiia orhaniv v Ukraini: shcho zminytsia. (2022, January 18). [Organ transplantation in Ukraine: what will change]. *Yurydychna Hazeta*. № 1 (755). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmacevtika/transplantaciya-organiv-v-ukrayini-shcho-zminytsia.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 347.19

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-231-237

Мілова Тетяна Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: tmilovanik@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1480-6772>

Данилків Дмитро Ярославович,

студент другого року навчання освітнього рівня «магістр»
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: dermant00@gmail.com

ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ СТВОРЕННЯ Й ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ

У статті актуалізовано значення та перспективи державної програми створення об'єднань співвласників багатоквартирного будинку та державної підтримки їхньої діяльності, правове обґрунтування створення та функціонування таких об'єднань на етапі створення, приділено увагу правовим колізіям.

Зазначається важливість роботи ініціативної групи по скликанню та проведенню установчих зборів, метою яких є прийняття рішення про створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та затвердження його статуту, а також акцентовано увагу на нормативно правовому закріпленні дій ініціативної групи.

Розкривається вимога щодо необхідності з'ясування, на яких підставах мешканці багатоквартирного будинку утримують свої житлові і/або нежитлові приміщення: на правах спільної сумісної власності чи на правах спільної часткової власності, що важливо при голосуванні і прийнятті рішень на установчих зборах.

Розглянуто питання щодо порядку голосування на установчих зборах та обґрунтовано, що з метою дотримання прав та інтересів співвласників доцільно враховувати їх голоси за розміром площ, які займають співвласники згідно своїх житлових і/або нежитлових приміщень та згідно цього приймати необхідні рішення.

Проаналізовано питання щодо представництва на право участі та голосування від співвласника на установчих зборах і з'ясовано, що таке представництво немає правового забезпечення.

Виявлено, що відсутнє правове забезпечення порядку ознайомлення учасників установчих зборів з проектом статуту об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. Відповідний порядок існує у правовому полі лише для внесення змін до вже існуючого статуту.

Окрему увагу звернено на форму та зміст протоколу зборів об'єднання співвласників багатоквартирного

будинку, на важливість оформлення установчих документів, що подаються до державної реєстрації об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як юридичної особи приватного права та на окремих аспектах юридичної відповідальності за подання завідомо неправдивих відомостей.

Ключові слова: об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), ініціативна група, представництво, установчі збори, установчі документи, державна реєстрація, голова правління, спільна сумісна власність, спільна часткова власність, статут, голосування, протокол.

Milova T., Danylkiv D. MAIN MECHANISMS OF CREATION AND STATE REGISTRATION OF CONDOMINIUM ASSOCIATIONS

The article has been updated the importance and prospects of the state program for the creation of condominium associations and state support for their activities, the legal justification for the creation and functioning of such associations at the stage of creation, attention is paid to legal conflicts.

It is noted the importance of the work of the initiative group in convening and holding constituent meetings, the purpose of which is to make a decision on the creation of an condominium associations and approval of its charter, as well as the emphasis is placed on the normative and legal consolidation of the actions of the initiative group.

It is revealed a requirement regarding the need to find out on what grounds the residents of an condominium associations hold their residential and/or non-residential premises: on the basis of joint co-ownership rights or on the rights of joint partial ownership, which is important when voting and making decisions at constituent meetings.

Considered questions regarding the voting procedure at the founding meeting and it is justified that in order to respect the rights and interests of the, condominium it is advisable to take into account their votes according to the size of the areas occupied by the co-owners according to their residential and/or non-residential premises and make the necessary decisions accordingly.

Analyzed the issue of representation for the right to participate and vote from a condominium at the founding meeting and it was clarified that such representation has no legal support.

It was found, that there is no legal provision for familiarizing the participants of the constituent assembly with the draft charter of the association of condominium associations. The corresponding procedure exists in the legal field only for making changes to the already existing statute.

Particular attention is paid on the form and content of the minutes of meetings of the association of condominium associations, on the importance of drafting the constituent documents submitted to the state registration of the condominium associations as a legal entity under private law, and on certain aspects of legal responsibility for the submission of knowingly false information.

Key words: condominium associations, initiative Group, agency, constituent assembly, incorporation documents, state registration, chairman of the board, common property, common partial ownership, the charter, voting, protocol.

Постановка проблеми. Реформування житлово-комунального господарства в країні набуло державного значення. Колишні комунально-ремонтні експлуатаційні підприємства (КРЕП), житлово-експлуатаційні об'єднання (ЖЕО) поступово відходять у минуле від обслуговування будинків і прибудинкових територій. Співвласники багатоквартирних будинків створюють об'єднання щодо обслуговування своїх житлових і/або нежитлових приміщень у порядку самофінансування та з підтримкою держави, але цього, як виявилось, недостатньо: необхідне чітке і повне правове забезпечення нової форми самоорганізації населення – об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (далі – ОСББ).

Статистичні відомості свідчать, що станом на 01.01.2020 року в Україні створено і діє 32 982 об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (далі – ОСББ), а без врахування даних з тимчасово окупованих територій України їхня кількість становить 29 916 [5]. Існує точка зору, що темпи створення ОСББ значно знизилися і за існуючих умов в усіх багатоквартирних будинках будуть створені ОСББ через 87,5 років [5]. За даними Інституту місцевого розвитку України, який посилається на Державну службу статистики, станом на 01.05.2021 року кількість ОСББ сягнула 36 050. За останні шість років (з 01.07.2015 року по 01.05.2021 року) кількість ОСББ збільшилася на 19 877. Якщо прорахувати, то в середньому за кожний рік збільшення становило 3313 ОСББ або щомісячно - 276 об'єднань.

На думку Калужної В.В., питання правового статусу ОСББ залишається відкритим, так само як і відкритим залишається питання добровільного створення ОСББ, членства в ньому, зокрема, врегулювання процедури голосування: «один власник – один голос» [2, с. 93].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На необхідності реформування житлово-комунального господарства в Україні в досліджуваному контексті зазначають Махортов Ю.О., Телічко Н.А. [6]. Проблемам створення ОСББ та його функціонування, у тому числі, на ранніх етапах створення, присвячені наукові праці Коваленка О.С.[3]; Юніна О.С. [21, с. 31]; Цирфа Г.О. [20, с. 25]; Утвенко В.В. [18, с. 94] та інших науковців.

Зокрема, Коваленко О.С. [3] зазначає, що однією з головних проблем при проведенні реформи ЖКГ є відсутність культури співтовариства в багатоквартирних будинках.

Юнін О.С. [21, с. 31], зауважує, що процес створення ОСББ не матиме однозначного позитивного ставлення усіх співвласників у багатоквартирних будинках.

Зауважимо, що є ряд нагальних проблем у створенні ОСББ та проблем у діяльності вже створених. Одна з них – відсутність комплексних галузевих досліджень при з'ясуванні мотивацій створення ОСББ та регулювання їхньої діяльності. Інша проблема – недостатня кількість та якість існуючої правової бази, яка чітко роз'яснювала б права і обов'язки ОСББ та їхніх співвласників. Окрім вказаних, відзначимо відсутність

всеохоплюючої, єдиної, комплексної діючої навчальної програми підготовки голів правління та членів правління ОСББ, членів ревізійної комісії ОСББ. Немаловажне значення має і виховання правової культури співвласників ОСББ. Цим питанням присвячені ряд наукових праць вчених (Соболева О. [15]; Янголь Є. [22, с. 196]; Мирза С. [7] та інших).

Так, Янголь Є.В. [22, с. 192] звертає увагу на важливе значення здійснення відповідних організаційних заходів, серед яких є підготовка та проведення установчих зборів та підготовка реєстраційних документів. Автор звертає увагу на можливість підготовки договору про спільну діяльність у зв'язку із створенням об'єднання. Дійсно, згідно зі ст. 24 Кодексу законів про працю України [4] працівник не може бути допущеним до роботи без укладання трудового договору (в першу чергу це стосується голови правління ОСББ) із співвласниками багатоквартирного будинку.

Мирза С.С. підкреслює, що з ОСББ укладається угода про співпрацю та дії у спільних інтересах з мешканцями багатоквартирного будинку, які не є членами ОСББ [7]. При цьому автор посилається на Правила надання послуг з управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків і споруд (наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 2 лютого 2009 року №13) [8].

Отже, не дивлячись на певну наукову розробку окремих аспектів дана проблема потребує більш глибокого дослідження та розробки, чим і зумовлена тема й мета статті.

Метою статті є дослідження існуючого правового забезпечення початку створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як юридичної особи приватного права та початкового етапу його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основа створення ОСББ і початок його діяльності визначається низкою правових дій, а саме: створення ініціативної групи із числа співвласників багатоквартирного будинку для скликання і проведення установчих зборів співвласників, прийняття цією групою необхідних рішень (підготовка інформаційних документів про мешканців будинку, розробка проекту статуту ОСББ), оформлення документів для державної реєстрації ОСББ; державна реєстрація ОСББ як юридичної особи, Юнін О.С. [21, с. 32], Тарасов А.В. [16].

Створення ініціативної групи та її функція в основних рисах визначена ст. 6 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [12] (далі – Закон про ОСББ). У той же час, відзначаємо, що Законом про ОСББ не прописані механізми визнання ініціативної групи та її роботи в реалізації повноважень.

Визнання ініціативної групи проводиться за наявним протоколом її засідання, а її повноваження прописані у Законі про ОСББ. Відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону про ОСББ установчі збори скликаються ініціативною групою, а оскільки ОСББ це юридична особа створена власниками квартир, то ініціативній групі необхідно з'ясувати скільки є власників квартир у багатоквартирному будинку, яку площу житлових і нежитлових приміщень вони займають та на підставі яких документів.

Як зазначено у ч. 13 ст. 6 Закону про ОСББ, установчі збори приймають рішення про створення об'єднання і затверджують його статут. Звідси виникають інші повноваження ініціативної групи – порядок скликання установчих зборів, інформування співвласників про мету і доцільність створення ОСББ та про порядок створення ОСББ; проведення роз'яснень змісту проекту статуту ОСББ. Що стосується порядку голосування, то ініціативна група встановлює поквартирний склад сім'ї на предмет з'ясування власності на квартиру: на підставі спільної сумісної чи на підставі спільної часткової власності (ч. 2 ст.355 Цивільного кодексу України [19]; далі – ЦК). З'ясування права спільної власності на квартиру важливо для голосування на установчих зборах. Об'єктивно, необхідно мати достовірну інформацію про те, хто із співвласників заключив договір про право подружжя (або з працюючих членів сім'ї) на розпорядження житлом або грошовими коштами, які є об'єктом права спільної сумісної або спільної часткової власності. При складанні такого договору необхідно орієнтуватись на Сімейний кодекс України [14] та на Закон України «Про житлово-комунальні послуги» [10].

Проект статуту ОСББ складається згідно вимог, що визначені в абзаці першому ч. 1 ст. 7 Закону про ОСББ та згідно Типовому статуту [17].

Постають питання: як голосувати на установчих зборах і як представити учасникам зборів зміст статуту ОСББ? Тут мають місце правові колізії.

Як визначено у ч. 7 ст. 6 Закону про ОСББ під час голосування співвласник (його представник) має кількість голосів, пропорційну до частки загальної площі квартири або нежитлового приміщення співвласника у загальній площі усіх квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку. Натомість, у ч. 9 ст. 6 цього ж Закону прописано: «Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини загальної кількості усіх співвласників» [12].

Для з'ясування об'єктивності у таких двох способах (моделях) голосування при створенні ОСББ ми провели дослідження на прикладі ОСББ «УЖД», що по вулиці Вокзальна, будинок 1, місто Кропивницький. Згідно Акту приймання [1] – передачі житлового комплексу або його частини з балансу на баланс від 25 серпня 2016 року (йдеться про ОСББ «УЖД» і про житлово-експлуатаційну організацію (ЖЕО) №1) – загальна площа квартир – 8413,7 м². У тому числі (в м²): однокімнатних – 10 загальною площею – 354; двокімнатних – 56 – 2677,09 м²; трикімнатних – 72 – 4555,24 м²; чотирикімнатних – 10 загальною площею –

816,37 м². Разом кількість квартир – 148 загальною площею 8413,7 м².

У цьому будинку є дві квартири площею біля 125 м² і 114 м². Якщо голосувати за першим способом, то частка власника квартири з 114 м² від загальної площі квартир будинку становить 0,0135 або 1,35% голосу. Подальшими нескладними розрахунками можна встановити, що середня площа кожної з десяти однокімнатних квартир буде 35,4 м², а частка цієї площі від загальної – 0,0042 або 0,42% голосу. Підрахунки за таким способом голосу є обтяжливими.

Якщо голосувати за другим способом, то може бути інша ситуація. Від квартири 114 м², де один співвласник, голосує одна людина, а від квартири, де 35,4 м² голосувати можуть дві людини, бо там два співвласники однокімнатної квартири. Може бути пропозиція для вирішення вказаної правової колізії така: голосують з врахуванням площ квартир і/або нежитлових приміщень співвласників, але для прийняття рішення потрібно щоб кількість осіб – співвласників була б більше половини загальної кількості осіб – співвласників. Така пропозиція некоректна, бо від квартири 114 м² – буде врахований один голос, а щоб набрати відповідну площу квартир власників однокімнатної квартири таких квартир потрібно майже три (35,4 м² x 3 = 106,2 м²). В цих квартирах може бути по два співвласника квартири, тоді виходить один співвласник квартири 114 м² проти шести співвласників трьох квартир по 35,4 м². Тут очевидним є припинення прав одного співвласника і звелічення прав інших. В усіх інших випадках у ст. 6 Закону про ОСББ йдеться про прийняття рішень з врахуванням кількості голосів, а не кількості співвласників. Звідси голосування на установчих зборах при прийнятті рішень повинно відбуватись з врахуванням кількості голосів співвласників в залежності від площ наявних приватизованих квартир і/або нежитлових приміщень.

Для остаточного зняття питання щодо вибору моделі голосування на установчих зборах необхідно вдатися до Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» [13] (далі – Закон про особливості права). У ч. 6 ст. 10 цього Закону прописано, що рішення вважається прийнятим зборами співвласників, якщо за нього проголосували власники квартир та нежитлових приміщень, площа яких разом перевищує 75 відсотків загальної площі всіх квартир та нежитлових приміщень багатоквартирного будинку. Для окремих рішень за пп. 2, 3 та 9 ч. 2 ст. 6 цього ж Закону рішення приймається з врахування 50 відсотків загальної площі вищезазначених квартир і нежитлових приміщень.

Доцільно голосувати з врахуванням площ: 8413,7 м² – усі голоси; 114 м² – 114 голосів і далі з врахуванням площі конкретної квартири і/або нежитлової площі, не дивлячись скільки там співвласників.

Важливим є питання стосовно представництва на установчих зборах. Як визначено ч. 7 ст. 6 Закону про ОСББ кожний співвласник (його представник) під час голосування має кількість голосів. По-перше, тут не зазначено, чи має право представник брати участь в установчих зборах, зокрема, у частині обговорення питань порядку денного. По-друге, у Законі про ОСББ не зазначений порядок представництва.

У Законі про особливості права в абзаці п'ятому ч. 8 ст. 10 прописано, що голосування від імені співвласника здійснюється представником в порядку представництва згідно вимогам цивільного законодавства. У ч. 3 ст. 237 ЦК зазначено, що представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства. Проте у ч. 5 ст. 245 ЦК йдеться про довіреність на право участі та голосування на загальних зборах, а не на установчих, при цьому конкретно не визначено, яким законодавством посвідчується така довіреність.

Кращим варіантом є вибір представництва за договором дорученням. У ч. 3 ст. 639 ЦК пояснено, якщо сторони домоглися укласти договір у письмовій формі, а законом не встановлена письмова форма, то такий договір є укладеним з моменту підписання його сторонами. Важливо й те, що правочин, у даному разі укладення договору, є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він (правочин) не визнаний судом недійсним (ч. 1 ст. 204 ЦК). Головуючий немає повноважень не допускати представника співвласника до участі та голосування ні на установчих, ні на загальних зборах.

Інша правова колізія стосується прийняття статуту ОСББ. В абзаці другому ч. 9 ст. 10 Закону про ОСББ визначено, що до виключної компетенції загальних зборів співвласників відноситься затвердження статуту об'єднання, внесення змін до нього. Тут слід зауважити: статут ОСББ повинен був прийнятим на установчих зборах, які передують загальним зборам.

Законом про ОСББ не передбачений порядок ознайомлення співвласників з проектом статуту. Порядок прописаний лише при внесенні змін до статуту у розділі III типового статуту. Тут зазначено, що ініціатор загальних зборів (правління або ініціативна група) надає кожному співвласнику текст запропонованих змін до статуту об'єднання не пізніше ніж за 14 днів до проведення загальних зборів. Перед прийняттям статуту ОСББ на установчих зборах залишається сподіватися, що ініціативна група з скликання установчих зборів надасть співвласникам повну характеристику проекту статуту та відповіді на усі без винятку питання, що стосуються змісту статуту. Лише при всебічному обговоренні проекту статуту з залученням юриста співвласники приймають або не приймають статут.

Окрему увагу варто звернути на протокол установчих зборів та на статут ОСББ. Законом про ОСББ, Типовим статутом ОСББ не передбачена форма і зміст протоколу установчих (а також загальних) зборів співвласників багатоквартирного будинку. У даному випадку необхідно керуватися наказом Міністерства регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства України [11].

Згідно Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та

громадських формувань», що у п. 17, ст. 1, серед іншого, визначено: установчі документи юридичної особи – це установчий акт, статут [9]. У цьому ж Законі зазначено (п. 9, ч. 1, ст. 15), що установчий документ юридичної особи викладається у письмовій формі, прошивається, прошнуровується та підписується засновниками (учасниками), уповноваженими ними особами або головою та секретарем загальних зборів. Справжність підписів на установчому документі юридичної особи, викладеної у письмовій формі нотаріально засвідчується, крім випадків передбачених законом.

У якій кількості примірників установчих документів (протокол і статут) і які ще документи необхідно подати уповноваженій особі установчими зборами для державної реєстрації ОСББ, необхідно з'ясувати у Відділі державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців місцевої ради органу місцевого самоврядування.

Під час державної реєстрації ОСББ з'ясується, що є ще одна правова колізія. Так, у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, майбутній голова правління ОСББ визначається як «керівник». Законом про ОСББ, Типовим статутом ОСББ, статутом ОСББ не використовується термін «керівник». В ОСББ є голова правління і цей термін «голова правління» застосовується в Типовому статуті ОСББ і статуті ОСББ з певними повноваженнями. Означена термінологічна колізія також потребує правового вирішення.

Важливо зазначити, що згідно з ч. 3 ст. 35 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [9] засновники (учасники) юридичної особи несуть відповідальність за відповідність установчих документів законодавству. У ч. 4 ст. 35 цього ж Закону визначено, що особи, винні у внесенні до установчих документів або інших документів, що подаються до державної реєстрації завідомо неправдивих відомостей, що підлягають внесенню до Єдиного державного реєстру, несуть відповідальність встановлену законом.

Висновки. Виходячи з викладеного, очевидною є необхідність удосконалення правового обґрунтування першого етапу створення ОСББ та його державної реєстрації. Зокрема, це стосується створення, повноважень та функцій ініціативної групи, визначення порядку голосування й прийняття рішень на установчих зборах, ведення протоколу цих зборів та особливостей прийняття статуту ОСББ.

Важливим також видається правове розв'язання термінологічної колізії щодо особи (керівник чи голова правління), якій надається право вчиняти юридичні дії від імені ОСББ без довіреності, у тому числі підписувати договори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Акт приймання-передачі житлового комплексу або його частини з балансу на баланс. Комісія: К.О. Сиротюк, А.В. Юшкевич, А.Г. Дуб, Р.Ю. Драгоненко, Н.Ю. Іваненко, В.В. Христун, Н.М. Тюпа; керівник від ЖЕО №1. С.М. Ковальова, керівник від ОСББ «УЖД». К.О. Сиротюк; акт від 25.08.2016 р.
2. Калюжна В. В. Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків: призначення, особливості цивільно-правового статусу, цивільно-правове регулювання діяльності у світлі досвіду зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право, 2018. Вип. 55, т. 1. С. 93-94.
3. Коваленко О.С. Роль об'єднання співвласників багатоквартирного будинку у формуванні громадського суспільства України. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?фор=18zz=515>
4. Кодекс законів про працю України. Нормативні документи з урахуванням останніх змін, в редакції станом на 10.11.2017 р. Суми: ТОВ «ВВП НОТІС», 2017. 96 с.
5. Лойко В.В. Економіко-правові аспекти створення та функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). *Економіка та держава*. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=18<z=4610<i=9>
6. Махортов Ю.О., Телічко Н.А. Реформування ЖКГ та соціальна політика держави із захисту населення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011 №9. URL: www.investplan.com.ua/pdf/9_2011/10.pdf.
7. Мирза С.С. Порівняльно-правовий аналіз форм управління багатоквартирним будинком, передбачених чинним законодавством України. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/>
8. Правила управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків і споруд: Наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 02.02.2009 року №13. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 квітня 2009р. за №377/16393. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-09>
9. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Відомості Верховної Ради України, 2003, №31-32, ст. 263.
10. Про житлово-комунальні послуги. Закон України від 07.06.2018 №2454-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19>
11. Про затвердження форми протоколу зборів співвласників багатоквартирного будинку. Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 25.08.2015 р. №203; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 08 вересня 2015 р. за №1083/27528.
12. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 №2866-III. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>
13. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку. Закон України від 14.05.2015 №417-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19>

14. Сімейний кодекс України: Відомості Верховної Ради України, 2002, №21-22, ст. 135.
15. Соболева О. Аферисти не сплять: збагачення за допомогою ОСББ. *Вектор ньюз. Новини «Суспільство»*. URL: <https://www.vectornews.net/news/society/99691-aféristi-ne-splyat-zbagachennya-zadomogoyu-osbb.html>
16. Тарасов А.В. ООББ VS Власники: концепції оптимальної взаємодії. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/378>
17. Типовий статут об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 27 серпня 2003 року №141 (у редакції наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 23 вересня 2015 року №238).
18. Утвенко В.В. Правове врегулювання діяльності об'єднань співвласників багатоквартирних будинків: зарубіжний досвід. *Наукові праці МАУП*. Вип. 44 (1). 2015. С. 94-99.
19. Цивільний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 18 червня 2018р.: (офіц. текст). Київ: Паливода А.В., 2018. 448с.
20. Цирфа Г.О. Правовий статус ОСББ. Проблеми його створення і функціонування. *Правове врегулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави*: зб. тез. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 14-15 березня 2012 р. Київ, 2012. С. 25.
21. Юнін О.С. Переваги та недоліки об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як однієї з форм управління багатоквартирними будинками. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. №2. С.31-37. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/199/1/6.pdf>
22. Янголь Є.В. Передумови, підстави та способи створення Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична №2 (1). 2012. С. 189-198.

REFERENCES:

1. Akt pryimannia-peredachi zhytlovoho kompleksu abo yoho chastyny z balansu na balans. (2016, August 26). [The act of acceptance and transfer of a residential complex or its part from balance sheet to balance sheet]. Komisiia: Syrotiuk, K.O., & Yushkevych, A.V., & Dub, A.H. & Drahonko, R.Iu., & Ivanenko, N.Iu., & Khrystun, V.V., & Tiupa, N.M., ; kerivnyk vid ZhEO №1 - Kovalova, S.M, kerivnyk vid OSBB «UZhD» - Syrotiuk, K.O. [in Ukrainian].
2. Kaliuzhna, V. V. (2018). Obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnykh budynkiv: pryznachennia, osoblyvosti tsyvilno-pravovoho statusu, tsyvilno-pravove rehuliuвання diialnosti u svitli dosvidu zarubizhnykh krain. [Association of co-owners of multi-apartment buildings: purpose, peculiarities of civil-legal status, civil-legal regulation of activity in the light of the experience of foreign countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii: Pravo, Vyp. 55, t. 1. 93-94. [in Ukrainian].
3. Kovalenko, O.S. (2012). Rol obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku u formuvanni hromadskoho suspilstva Ukrainy. [The role of the association of co-owners of an apartment building in the formation of public society in Ukraine]. Retrieved from: <http://www.dy.nauka.com.ua/?fop=18zz=515> [in Ukrainian].
4. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. (2017, November 10). [Labor Code of Ukraine.] Normatyvni dokumenty z urakhuvanniam ostannikh zmin. Sumy: TOV «VVP NOTIS», 96. [in Ukrainian].
5. Loiko, V.V. (2020). Ekonomiko-pravovi aspekty stvorennia ta funktsionuvannia obiednan spivvlasnykiv bahatokvartyrnykh budynkiv (OSBB). Economic and legal aspects of the creation and functioning of associations of co-owners of multi-apartment buildings (OSBB). *Ekonomika ta derzhava*. Retrieved from : <http://www.economy.in.ua/?op=18&z=4610&i=9> [in Ukrainian].
6. Makhortov, Yu.O., & Telichko, N.A. (2011). Reformuvannia ZhKH ta sotsialna polityka derzhavy iz zakhystu naseleennia. [Housing and housing reform and social policy of the state to protect the population]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. №9. Retrieved from: www.investplan.com.ua/pdf/9_2011/10.pdf. [in Ukrainian].
7. Myrza, S.S. (2017). Porivnialno-pravovyi analiz form upravlinnia bahatokvartyrnym budynkom, peredbachenykh chynnym zakonodavstvom Ukrainy. [Comparative legal analysis of the forms of management of multi-apartment buildings provided for by the current legislation of Ukraine]. Retrieved from: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/> [in Ukrainian].
8. Pravyla upravlinnia budynkom, sporudoiu, zhytlovym kompleksom abo kompleksom budynkiv i sporud. (2009. February 2). [Rules for managing a house, structure, residential complex, or a complex of buildings and structures]. *Nakaz Ministerstva z pytan zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy №13*. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 27 kvitnia 2009r. za №377/16393. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-09> [in Ukrainian].
9. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidprietstv ta hromadskykh formuvan (2003, May 15). [On state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public formations]. *Zakon Ukrainy № 755-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> [in Ukrainian].
10. Pro zhytlovo-komunalni posluhy. (2018 June,7). [On housing and communal services]. *Zakon Ukrainy №2454-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19> [in Ukrainian]

11. Pro zatverdzhennia formy protokolu zboriv spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku. (2015, August 25). [On the approval of the protocol form of the meeting of co-owners of an apartment building]. Nakaz Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy №203; zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 08 veresnia 2015 r. za №1083/27528. [in Ukrainian].
12. Pro obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku. (2001, November 29). [On the association of co-owners of an apartment building]. Zakon Ukrainy №2866-III. Retrieved from: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-14> [in Ukrainian].
13. Pro osoblyvosti zdiisnennia prava vlasnosti u bahatokvartyrnomu budynku. (2015, May 14). [On the peculiarities of the exercise of the right of ownership in an apartment building]. Zakon Ukrainy №417-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19> [in Ukrainian].
14. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 21-22,135 [in Ukrainian]
15. Sobolieva, O. (2019). Aferysty ne spliat: zbahachennia za dopomohoiu OSBB. [Fraudsters do not sleep: enrichment with the help of condominiums]. Vektor niuz. Novyny «Suspilstvo». Retrieved from: <https://www.vectornews.net/news/society/99691-aferysty-ne-splyat-zbagachennya-za-dopomogoyu-osbb.html> [in Ukrainian]
16. Tarasov A.V. (2020). OCBB VS Vlasnyky: kontseptsii optimalnoi vzaiemodii. [Condominium VS Owners: concepts of optimal interaction]. Retrieved from: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/378> [in Ukrainian]
17. Typovi statut obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku. (2003, August 27). [Model charter of the association of co-owners of an apartment building] Nakaz Derzhavnogo komitetu Ukrainy z pytan zhytlovo-komunalnoho hospodarstva №141 (u redaktsii nakazu Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy vid 23 veresnia 2015 roku №238). [in Ukrainian]
18. Utvenko, V.V. (2015). Pravove vrehuliuvannia diialnosti obiednan spivvlasnykiv bahatokvartyrnykh budynkiv: zarubizhnyi dosvid. [Legal regulation of the activities of associations of co-owners of apartment buildings: foreign experience]. Naukovi pratsi MAUP. Vyp. 44 (1). 94-99. [in Ukrainian]
19. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2018, June 18). [The Civil Code of Ukraine]. chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopov. (ofits. tekst). Kyiv: Palyvoda A.V. 448. [in Ukrainian]
20. Tsyryfa, H.O. (2012). Pravovyi status OSBB. Problemy yoho stvorennia i funktsionuvannia. [Legal status of condominiums. Problems of its creation and functioning]. Pravove vrehuliuvannia suspilnykh vidnosyn v umovakh demokratyzatsii Ukrainskoi derzhavy: zb. tez. mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 14-15 bereznia 2012 r. Kyiv, 25. [in Ukrainian]
21. Yunin, O.S. (2017). Perevahy ta nedoliky obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku yak odnii z form upravlinnia bahatokvartyrnymy budynkami. [Advantages and disadvantages of uniting co-owners of an apartment building as one of the forms of management of apartment buildings]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. №2. 31-37. Retrieved from: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/199/1/6.pdf> [in Ukrainian]
22. Yanhol, Ye.V. (2012). Peredumovy, pidstavy ta sposoby stvorennia Obiednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku. [Prerequisites, grounds and methods of creation of the Association of co-owners of an apartment building]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna. №2 (1). 189-198. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2022

УДК 342.9:340.134

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-237-242

Рубаненко Алла Миколаївна,

аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету

e-mail: vladvokat333@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1479-4756>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

Стаття присвячена важливій та актуальній темі вивченню адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства в окремих зарубіжних державах. Зазначено, що на іноземців та осіб без громадянства в Україні поширюється національний правовий режим, тобто вони наділені тим же обсягом прав та обов'язків, як і громадяни України. За виключенням окремих політичних та трудових прав. Таким чином, іноземці та особи без громадянства притягаються до юридичної відповідальності, у тому числі й адміністративної, на рівні з громадянами України. У

Випуск 12. 2022

контексті удосконалення та оптимізації процесу притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства в Україні доцільним є вивчення позитивного зарубіжного досвіду. Таким чином, пропонуване дослідження є актуальним та важливим.

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. З числа загально-наукових методів нами було використано діалектичний, загально-логічний, аналізу, узагальнення та формалізації. Відносно спеціально юридичних методів, то ми серед інших використовували формально-юридичний, системний, теоретико-правовий. Ключове місце у нашому дослідженні, безперечно, посів порівняльно-правовий метод, що дозволив здійснити порівняльно-правове дослідження підстав адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства в іноземних державах, а також ті, санкції та стягнення, які можуть застосовуватися окремих зарубіжних державах.

Авторами встановлено, що держави англо-американської правової системи не визнають відокремленого адміністративного законодавства. Діяння, які в Україні вважаються адміністративними правопорушеннями, порушеннями митного права або податковими проступками, в США належать до категорії злочинів або цивільно-правових проступків.

Доведено, що в більшості країн Європи, які належать до континентальної групи правових систем, справи про адміністративні правопорушення належать до сфери кримінального права, тобто такі порушення вважаються різновидом злочинів.

Визначено, що особливістю адміністративно-правового статусу іноземців у Японії є той факт, що міграційна політика цієї країни не орієнтована на інтеграцію іноземців, плюс ця держава не має адекватної соціальної інфраструктури для їх облаштування.

Ключові слова: зарубіжний досвід, іноземці, особи без громадянства, адміністративна відповідальність.

Rubanenko A. FOREIGN EXPERIENCE OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY OF FOREIGNERS AND PERSONS WITHOUT CITIZENSHIP

The paper is devoted to a careful and topical topic of studying the administrative responsibility of foreigners and stateless persons in some foreign countries. It is noted that foreigners and stateless persons in Ukraine are subject to the national legal regime, i.e., they are endowed with the same scope of rights and responsibilities as citizens of Ukraine. Except for certain political and labor rights. Thus, foreigners and stateless persons are brought to legal responsibility, including administrative, on a par with the citizens of Ukraine. In the context of improving and optimizing the process of bringing to administrative responsibility foreigners and stateless persons in Ukraine, it is advisable to study the positive foreign experience. Thus, the proposed study is relevant and important.

The methodological basis of the study were general scientific and special legal methods of cognition. Among the general scientific methods, we used dialectical, general logical, analysis, generalization, and formalization. Regarding specifically legal methods, we used, among others, formal-legal, systemic, theoretical, and legal. The key place in our study, of course, was occupied by the comparative law method, which allowed to conduct a comparative legal study of the grounds of administrative liability of foreigners and stateless persons in foreign countries, as well as those sanctions and penalties that may apply to some foreign countries.

The authors found that the states of the Anglo-American legal system do not recognize separate administrative legislation. Acts that in Ukraine are considered administrative offenses, violations of customs law or tax misdemeanors in the United States belong to the category of crimes or civil misdemeanors.

It has been proven that in most European countries belonging to the continental group of legal systems, cases of administrative offenses belong to the field of criminal law, i.e., such offenses are considered a type of crime.

It is determined that the peculiarity of the administrative and legal status of foreigners in Japan is the fact that the migration policy of this country is not focused on the integration of foreigners, plus this country does not have adequate social infrastructure for their settlement.

Key words: foreign experience, foreigners, stateless persons, administrative liability.

Постановка проблеми. На іноземців та осіб без громадянства в Україні поширюється національний правовий режим, тобто вони наділені тим же обсягом прав та обов'язків, як і громадяни України. За виключенням окремих політичних та трудових прав. Таким чином, іноземці та особи без громадянства притягаються до юридичної відповідальності, у тому числі й адміністративної, на рівні з громадянами України. У контексті удосконалення та оптимізації процесу притягнення до адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства в Україні доцільним є вивчення позитивного зарубіжного досвіду. Таким чином, пропонуване дослідження є актуальним та важливим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика правового регулювання адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства була та лишається предметом наукового інтересу багатьох вчених. Наприклад, О. Фазикош вивчав питання зарубіжного досвіду провадження у справах про адміністративні правопорушення [1], І. Кузьмин та А. Юрковський описували досвід притягнення іноземців до юридичної відповідальності [2], а Т. Смашникова досліджувала досвід Японії у сфері адміністративної відповідальності іноземців [3].

Мета статті полягає у дослідженні зарубіжного досвіду адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед пропонуємо зосередити увагу на державах англо-американської правової сім'ї, адже їм притаманна цілком відмінна від вітчизняної модель правового регулювання у досліджуваній сфері. Так, держави, що до неї належать, не визнають відокремленого адміністративного законодавства. Діяння, які в Україні вважаються адміністративними правопорушеннями, порушеннями митного права або податковими проступками, в США належать до

категорії злочинів або цивільно-правових проступків. Виконання рішень судів про стягнення заборгованості, що виникла в результаті вчинення таких правопорушень, відбувається за загальними процедурами із врахуванням усіх положень угод про співпрацю у цивільних та кримінальних справах, що укладені між США та іншими державами, що є набагато ефективнішим, ніж намагання виконати рішення органу публічної влади у некримінальній справі за межами країн [4, с. 275].

Відносно адміністративно-правових санкцій, які можуть застосовуватися до іноземців та осіб без громадянства, то варто звернути увагу на те, що у Сполучених Штатах чіткого розмежування між термінами «депортація» (deportation) та «видворення» (removal) не існує. Обидва поняття мають схоже смислове значення – переселення, посилення назад, видворення. Правові підстави цієї процедури містяться у 4-му розділі 2-го розділу Закону про імміграцію та громадянство. Видворення (removal) – це юридичний процес в імміграційному суді США, протягом якого вирішується питання про право іноземця або постійного мешканця на подальше перебування у США.

Однією із загальних причин, через які іноземця можуть видворити зі США, є незаконне перебування на території США. Останнє означає перебування особи за підробленими імміграційними документами або документами, термін дії яких минув. Особа, яка нелегально перебувала на території США від 6 місяців до 1 року та добровільно виїхала з країни ще до винесення припису про видворення, позбавляється права в'їзду до країни терміном на 3 роки. У разі якщо термін незаконного перебування іноземного громадянина перевищив 1 рік, йому встановлюється 10-річна заборона на в'їзд до Сполучених Штатів, незалежно від того, чи він виїхав добровільно чи був видворений.

В імміграційному праві США існує інститут прискореного видворення (Expedited Removal), регульований актами 235 та 238 глави 4 розділу 2 Закону про імміграцію та громадянство 1952 року. Імміграційні інспектори уповноважені видавати накази про прискорене видворення щодо таких іноземців, які перетнули державний кордон США без імміграційних документів або з неналежними документами (наприклад, підробленими); якщо після закінчення терміну візи, що давала право іноземцю на легальне перебування в США, не минуло більше 1 року. Наказ про прискорене видворення на підставі відсутності документів може включати заборону на в'їзд терміном на 5 років та на 20 років після другого та наступного видворення.

Також варто відмітити, що від імміграційного працівника вимагається поставити запитання, чи боїться іноземець повернення до своєї країни. Якщо іноземець висловлює намір подати прохання про надання притулку або висловлює свої побоювання щодо повернення на батьківщину, він має право на співбесіду з працівником, який відповідає за надання притулку, який має визначити достовірність таких побоювань. Особам, які порушили імміграційне законодавство США, імміграційний агент пропонує підписати спеціальні документи, що мають загальну назву «нотифікація справи». Призначається дата необхідної явки до суду. Іноземець буде зобов'язаний з'явитися до суду у зазначений час. Якщо він не з'явиться у встановлений час, то набуде чинності рішення суду про видворення. Щойно іноземця буде виявлено, його заарештують і помістять до імміграційної в'язниці і потім відправлять за межі США.

Правові наслідки видворення за межі США мають такий вигляд. Іноземний громадянин, видворений за межі країни за рішенням імміграційного суду, на 5 років позбавляється права повторного в'їзду до США. У разі повторного видворення цей термін зростає до 20 років. Водночас для осіб, винних у скоєнні тяжких злочинів на території США, а також осіб, вигнаних зі США внаслідок незаконного перебування в країні понад 1 рік і вчинили потім спробу нелегального в'їзду в країну, встановлено безстрокову заборону на в'їзд. Іноземець, якому вже було відмовлено у в'їзді до США безпосередньо в пункті пропуску через кордон (внаслідок чого він був видворений), забороняється повторний в'їзд протягом 5 років з моменту винесення розпорядження про висилку, якщо це сталося після 1 квітня 1998 р., та на 10 років – до настання зазначеної дати. Такі санкції поширюються лише на тих осіб, які зазнали видворення один раз. Після повторного видворення термін заборони зростає до 12 років. 10 років становить період дії заборони для осіб, які раніше виправлені за в'їзд на територію США без обов'язкової реєстрації в пункті пропуску через кордон [5].

У більшості країн Європи, які належать до континентальної правової сім'ї, справи про адміністративні правопорушення належать до сфери кримінального права, тобто такі порушення вважаються різновидом злочинів. Так, адміністративні правопорушення в Німеччині, Швейцарії, Бельгії, Італії, Португалії є різновидом кримінально караних діянь. У німецькому законодавстві, якщо діяння містить ознаки як проступку, так і злочину, перевага у застосуванні надається кримінальному закону. Злочини в Німеччині визначаються Кримінальним кодексом, а незначні правопорушення передбачені низкою підзаконних нормативно-правових актів [1, с. 179]. Слід зазначити, що такий підхід набагато спрощує виконання рішення суду про притягнення іноземця до відповідальності за умови, коли іноземець вже перебуває за межами держави. Між державами Європи укладена значна кількість двосторонніх та багатосторонніх угод про співробітництво в сфері юстиції, допомогу в цивільних та кримінальних справах, які містять механізми притягнення до відповідальності іноземців, які вже виїхали з держави після вчинення порушення. Одним із таких документів є Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах [6].

Враховуючи це, науковий інтерес, у контексті вивчення адміністративної відповідальності іноземців

та осіб без громадянства, становить і законодавство Федеративної Республіки Німеччини. Щодо заборони на в'їзд до Німеччини слід зазначити, що це рішення компетентних органів Німеччини як одного з видів покарання застосовується щодо громадян України досить часто і, на відміну від інших країн Шенгенської угоди, заборона на в'їзд до Німеччини застосовується на необмежений термін. Слід зазначити, що цей перелік не є вичерпним: нелегальне перетинання чи спроба нелегального перетину кордону, а також порушення порядку в'їзду та перебування іноземців у Німеччині та інших країнах Шенгенської угоди або митних правил; надання іноземним громадянином свідомо неправдивих відомостей чи використання фальшивих документів; дані іноземного громадянина внесені до національного реєстру небажаних до в'їзду осіб (AZR) або до Шенгенської інформаційної системи з метою відмови у в'їзді; іноземний громадянин був засуджений у Німеччині або в одній із країн Європейського союзу за кримінальний злочин, який карається позбавленням волі на строк не менше одного року; перебування іноземного громадянина на території Німеччини становить загрозу та небезпеку для громадського порядку, внутрішньої безпеки, громадського здоров'я або міжнародних відносин однієї чи кількох держав-членів Європейського союзу; якщо існують підстави вважати, що іноземний громадянин сприяв незаконній імміграції до Німеччини або допомагав іншому іноземцю подати до компетентних органів Німеччини фальсифіковані документи з метою незаконного отримання візи/виду на проживання тощо; стосовно іноземного громадянина було винесено відповідними компетентними органами Німеччини рішення про його адміністративне видворення або депортацію з Німеччини або з інших країн ЄС; іноземець був депортований з Німеччини у примусовому порядку та не компенсував державі витрати на його затримання, арешт та депортацію, які були виділені з державного бюджету Німеччини; невиконання іноземним громадянином зобов'язань залишити Німеччину у добровільному порядку, зазначених у рішенні про видворення протягом встановленого строку.

Якщо особі було пред'явлено вимогу про зобов'язання залишити Німеччину в добровільному порядку, і для виконання цього зобов'язання було встановлено певний термін для від'їзду з країни, у такому випадку така особа зобов'язана залишити країну у зазначений термін, а також надати підтвердження свого своєчасного від'їзду до компетентних органів Німеччини країни, а саме довідку про перетин кордону (Grenzübertrittsbescheinigung). Після того як іноземець чи особа без громадянства виконає вищезгадане зобов'язання, їй необхідно надати цю довідку в компетентний орган одним з нижченаведених способів: якщо особа залишає Німеччину, виїжджаючи в третю країну (тобто без транзиту або зупинки в будь-якій країні Шенгенської угоди), то необхідно пред'явити цей документ прикордонній службі під час виїзду на контрольно-пропускному пункті. Однак, якщо ж іноземець або особа без громадянства залишає Німеччину, виїжджаючи через іншу країну Шенгенської угоди, то необхідно особисто подати цю довідку в німецьке дипломатичне представництво (посольство або консульство) за межами країн Шенгенської угоди. Доставка поштою чи кур'єром не приймається. Процедура особистого подання цього документа обумовлена виконанням зобов'язання залишити Німеччину в добровільному порядку і може бути підтверджена лише особистим поданням цього документа після виїзду з території країн Шенгенської угоди. Слід зазначити, що надання цієї довідки до прикордонних органів інших країн Шенгенської угоди не є доказом факту виїзду з Німеччини.

Необхідно врахувати, що ця ситуація застосовується також якщо іноземець чи особа без громадянства відлітає з Німеччини не прямим рейсом, а з пересадками в аеропортах інших країн Шенгенської угоди. Якщо ж особа має дозвіл на перебування в іншій країні Шенгенської угоди, то необхідно подати цю довідку особисто в місцеве представництво Німеччини в країні проживання (посольство або консульство). Доставка поштою чи кур'єром також не приймається. Процедура особистого подання цього документа необхідна, оскільки іноземець чи особа без громадянства не підлягає перевірці під час виїзду з Німеччини через внутрішні кордони. Якщо така особа вчасно не залишить Німеччину або не надає довідку про перетин кордону відповідно до вищезазначених вимог, то їй буде встановлено заборону на в'їзд до Німеччини та країн Шенгенської угоди. У такому разі дані такої особи будуть внесені до національного реєстру небажаних до в'їзду осіб (AZR), а також до Шенгенської інформаційної системи з метою відмови у в'їзді та арешті. Варто відмітити й те, що перетинаючи територію іншої країни Шенгенської угоди іноземець та особа без громадянства несе відповідальність за виконання вимог в'їзду на територію цієї країни. Ні зобов'язання залишити Німеччину, ні довідка про перетин кордону не дають таким особам права на транзит через територію інших країн Шенгенської угоди [7].

Стосовно досвіду держав Далекосхідної правової сім'ї, то цікавим видається досвід Японії, де в якості правової основи здійснення імміграційної політики та адміністративно-правового статусу іноземців виступає Закон про імміграційний контроль та визнання статусу біженця 1951 р. з наступними змінами [8]. Відповідно до ст. 2 цього нормативного правового акту іноземцем визнається будь-яка особа, яка не має японського громадянства. Дозвіл на в'їзд та паспорт є основними документами для в'їзду до країни. Видача дозволу на в'їзд залежить від конкретної позиції Міністерства Юстиції: ціль та тривалість перебування, відповідність особи для перебування в Японії [9]. Підстави, згідно з якими іноземцю може бути відмовлено у дозволі на в'їзд до Японії: 1) наявність інфекційних захворювань чи психічних розладів; 2) застосування раніше до цієї особи процедури депортації; 3) відсутність коштів, необхідні проживання; 4) притягнення до кримінальної відповідальності в Японії та за кордоном. Цікавим є також Закон Японії «Про реєстрацію іноземців» від 28 квітня 1952 р. [2, с. 123.], згідно з яким кожен іноземець, який перебуває в Японії понад 90

днів з моменту в'їзду, або 60 днів з дня народження, або при виході з японського громадянства, повинен зареєструватися в муніципальних органах влади за місцем проживання. При цьому заповнюється анкета з 18 пунктів (дата та місце народження, стать, громадянство, рід занять, статус, номер паспорта, період перебування, місце роботи та ін.). Реєстраційне посвідчення видається всім іноземцям (крім туристів), у тому числі особам без громадянства строком на 5 років. Звільняються від реєстрації іноземці, які прибули до Японії на термін менше 90 днів, а також іноземні громадяни, які мають дозвіл на в'їзд у разі нагальної потреби, при аварії, для тимчасового укриття, як члени екіпажів повітряних та морських суден; особи з дипломатичними та службовими статусами (проходять реєстрацію в МЗС Японії), військовослужбовці та вільнонаймані збройних сил США та ООН, а також члени їхніх сімей. Відповідно до Закону про реєстрацію, з Японії можуть бути депортовані: 1) іноземці, які стали займатися діяльністю, що не відповідає зазначеній під час реєстрації; 2) іноземці, засуджені згідно із Законом про неповнолітніх до ув'язнення понад три роки; 3) іноземці, визнані винними у порушенні Закону про наркотики, психотропні, стимулюючі препарати тощо; 4) засуджені до довічного ув'язнення або терміном понад рік (крім осіб, покарання яких відкладається); 5) особи, які займаються бізнесом, пов'язаним із проституцією; 6) сприяють нелегальному в'їзду до країни. Щодо прав іноземців у Японії, то вони не мають права обирати та бути обраними до органів державної влади. Також іноземці не можуть бути призвані на військову службу. Однак кожен має право на безкоштовну медичну допомогу [2, с. 123]. Таким чином, особливістю адміністративно-правового статусу іноземців у Японії є той факт, що міграційна політика цієї країни не орієнтована на інтеграцію іноземців, плюс ця держава не має адекватної соціальної інфраструктури для їх облаштування. Крім того, Японія має особливе географічне положення – віддаленість від класичних маршрутів результату біженців [3, с. 27].

Висновки. На підставі проведеного дослідження нами зроблено такі висновки:

1. Встановлено, що держави англо-американської правової сім'ї не визнають відокремленого адміністративного законодавства. Діяння, які в Україні вважаються адміністративними правопорушеннями, порушеннями митного права або податковими проступками, в США належать до категорії злочинів або цивільно-правових проступків. Виконання рішень судів про стягнення заборгованості, що виникла в результаті вчинення таких правопорушень, відбувається за загальними процедурами із врахуванням усіх положень угод про співпрацю у цивільних та кримінальних справах, що укладені між США та іншими державами, що є набагато ефективнішим, аніж намагання виконати рішення органу публічної влади у некримінальній справі за межами країн.

2. Доведено, що в більшості країн Європи, які належать до континентальної правової сім'ї, справи про адміністративні правопорушення належать до сфери кримінального права, тобто такі порушення вважаються різновидом злочинів. Так, адміністративні правопорушення в Німеччині, Швейцарії, Бельгії, Італії, Португалії є різновидом кримінально каранних діянь. У німецькому законодавстві, якщо діяння містить ознаки як проступку, так і злочину, перевага у застосуванні надається кримінальному закону. Злочини в Німеччині визначаються Кримінальним кодексом, а незначні правопорушення передбачені низкою підзаконних нормативно-правових актів.

3. Визначено, що особливістю адміністративно-правового статусу іноземців у Японії є той факт, що міграційна політика цієї країни не орієнтована на інтеграцію іноземців, плюс ця держава не має адекватної соціальної інфраструктури для їх облаштування. Крім того, Японія має особливе географічне положення – віддаленість від класичних маршрутів результату біженців.

Перспективи подальших наукових досліджень адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства можуть полягати у вивченні практики Європейського суду з прав людини з цього питання з метою подальшого удосконалення законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Фазикош О. В. Зарубіжний досвід провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3–2. Том 2. С. 178–182.
2. Кузьмин И. А., Юрковский А. В. Особенности конституционно-правовой охраны в Японии. *Вопросы российского и международного права*. 2016. № 5. С. 123–127.
3. Смашникова Т. Б. Особенности административно-правового статуса иностранцев в Японии. *Актуальные проблемы современности: наука и общество*. 2018. № 4. С. 27–29.
4. Рубаненко А. М., Плевако В. В. Административна відповідальність іноземців: порівняльно-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 275–279.
5. Відповідальність за порушення імміграційного режиму іноземцями: порівняльно-правовий аналіз. *Юриспруденція*: вебсайт. URL: <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=25&art=944> (дата звернення 08.04.2022).
6. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах: міжнародний договір. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036/print (дата звернення: 08.04.2022)
7. Депортація з Німеччини, заборона на в'їзд і внесення інформації у SIS. *Центр Санрайз*: вебсайт. URL: <https://deportation.com.ua/deportaciya-iz-germanii-zapret-na-vezd-i-vnesenie-informacii-v-sis> (дата звернення: 07.04.2022)

8. Immigration Control and Refugee Recognition Act (Cabinet Order No. 319 of 1951). Latest Amendment: act № 30 2008. URL: www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/icrra.pdf (дата звернення: 30.12.2021).
9. Сайт Міністерства юстиції Японії : URL: www.moj.go.jp/ENGLISH (дата звернення: 04.02.2022).

REFERENCES:

1. Fazikosh O.V. (2015). Foreign experience in proceedings on administrative offenses. Scientific Bulletin of Kherson State University. Legal Sciences Series, 3–2. Volume 2, 178–182 [in Ukrainian].
2. Kuzmin I.A, Yurkovsky A.V. (2016). Features of constitutional and legal protection in Japan. Issues of Russian and international law, № 5, 123–127 [in Russian].
3. Smashnikova T.B. (2018). Features of the administrative status of foreigners in Japan. Current issues of modernity: science and society, № 4. 27–29 [in Ukrainian].
4. Rubanenko A.M., Plevako V.V. (2019). Administrative responsibility of foreigners: comparative legal aspect. Comparative and analytical law, 4, 275–279 [in Ukrainian].
5. Responsibility for violation of the immigration regime by foreigners: a comparative legal analysis. Jurisprudence: website. Available at: <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=25&art=944> [in Russian].
6. European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters: International Treaty. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036/print [in Ukrainian].
7. Deportation from Germany, entry ban and entry into the SIS. Sunrise Center: website. Available at: <https://deportation.com.ua/deportaciya-iz-germanii-zapret-na-vezd-i-vnesenie-informacii-v-sis> [in Russian].
8. Immigration Control and Refugee Recognition Act (Cabinet Order No. 319 of 1951). Latest Amendment: act № 30 2008. Available at: www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/icrra.pdf [in Russian].
9. Website of the Ministry of Justice of Japan: Available at: www.moj.go.jp/ENGLISH [in English].

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2022

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-242-248

Кожура Людмила Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор, директор Юридичного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

e-mail: lepel@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4100-9530>

Маркарян Марина Валеріївна,

кандидат юридичних наук

e-mail: sauliak_marina@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3281-5039>

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Досліджено специфіку функціонування закордонних дипломатичних установ України в умовах цифрової трансформації.

Визначено, що наразі ж поширеною є практика ведення дипломатичними представництвами сторінок у соціальних мережах, організації онлайн-лекцій та онлайн-брифінгів дипломатів, створення чат-ботів, інформаційних платформ, мобільних застосунків або ж різних дистанційних курсів, орієнтованих на популяризацію своєї країни в світі.

У діяльності закордонних дипломатичних установ України не лише активно проваджуються різні форми та методи цифрової трансформації, а вже наявні й певні здобутки, що втілюються в реальних показниках. Передусім, цифрова трансформація у закордонних дипломатичних установах України спрямована на переведення більшості послуг в онлайн-формат, спрощення процедур їхнього отримання, мінімізацію бюрократичних формальностей, підвищення оперативності прийняття рішень та надання допомоги, оптимізацію фінансових витрат на утримання установ, доступність інформації та зменшення навантаження на працівників дипломатичних установ.

Розкрито основні аспекти цифрової трансформації, яка нині відбувається у системі органів дипломатичної служби загалом, та у закордонних дипломатичних установах зокрема.

Охарактеризовано основні здобутки МЗС України у напрямі цифрової трансформації, зокрема такі: впровадження проекту «ДРУГ» (Добровільна реєстрація українських громадян) введення електронних черг в усіх закордонних дипломатичних установах України; надання доступу 2 мільйонам слабочуючим та нечуючим українцям до послуг МЗС завдяки новому програмному забезпеченню; зменшення терміну видачі українських е-віз для іноземців; створення чат-бот платформи для цілодобової консультативної підтримки громадян; упроваджено новий інформаційний

ресурс «Поради подорожуючим від консульської служби України»; завершено формування нормативно-правової бази, необхідної для ведення консульського обліку в електронній формі (е-Облік); МЗС України під'єднано до системи електронної взаємодії «Трембіта», що прискорить отримання інформації від Міністерства внутрішніх справ України для оперативного підтвердження чинності посвідчення водія та видачі довідки про несудимість.

Окреслено подальші напрями здійснення цифрової трансформації, що безпосередньо впливають на функціонування закордонних дипломатичних установ України, а саме: приєднання МЗС України до реєстрів інших органів, передусім Міністерства юстиції; запуск МЗС України модулів «е-Нотаріат», «е-Легалізація», «е-Апостиль» за сприяння Міністерства цифрової трансформації України та спільно з Міністерством юстиції України і Державною податковою службою України.

Ключові слова: державна служба, публічна служба, дипломатична служба, консульська служба, представництва, консульства.

Kozhura L Markaryan M. FUNCTIONING OF UKRAINIAN DIPLOMATIC INSTITUTIONS ABROAD IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

The specifics of the functioning of foreign diplomatic institutions of Ukraine in the conditions of digital transformation have been studied.

It was determined that the practice of maintaining pages in social networks, organizing online lectures and online briefings of diplomats, creating chatbots, information platforms, mobile applications, or various distance courses aimed at popularizing one's country in the world is currently widespread.

In the activities of foreign diplomatic institutions of Ukraine, not only various forms and methods of digital transformation are actively pursued, but certain achievements are already available, which are embodied in real indicators. First of all, digital transformation in foreign diplomatic institutions of Ukraine is aimed at transferring most services to an online format, simplifying the procedures for obtaining them, minimizing bureaucratic formalities, increasing the efficiency of decision-making and providing assistance, optimizing financial costs for maintaining institutions, making information available and reducing the burden on employees diplomatic institutions.

The main aspects of digital transformation, which is currently taking place in the system of diplomatic service bodies in general, and in foreign diplomatic institutions in particular, are revealed.

The main achievements of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in the direction of digital transformation were characterized, in particular the following: implementation of the project "DRUG" (Voluntary registration of Ukrainian citizens) introduction of electronic queues in all foreign diplomatic institutions of Ukraine; provision of access to 2 million hard of hearing and deaf Ukrainians to the services of the Ministry of Foreign Affairs thanks to new software; reducing the deadline for issuing Ukrainian e-visas for foreigners; creation of a chatbot platform for round-the-clock advisory support of citizens; a new information resource "Advice to travelers from the consular service of Ukraine" was introduced; the formation of the regulatory and legal framework necessary for keeping consular records in electronic form (e-Accounting) has been completed; The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine is connected to the "Trembit" electronic interaction system, which will speed up the receipt of information from the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for prompt confirmation of the validity of a driver's license and the issuance of a criminal record certificate.

Further directions of digital transformation, which directly affect the functioning of foreign diplomatic institutions of Ukraine, are outlined, namely: joining the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to the registers of other bodies, primarily the Ministry of Justice; launch of the "e-Notary", "e-Legalization", "e-Apostille" modules by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine with the assistance of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine and jointly with the Ministry of Justice of Ukraine and the State Tax Service of Ukraine.

Key words: state service, public service, diplomatic service, consular service, representative offices, consulates.

Постановка проблеми. Ми живемо в час цифрової революції та кардинальних змін, які передусім пов'язані з розвитком інформаційно-комунікативних технологій та глобалізацією. Швидкими темпами новітні технології заповнюють всі сфери суспільного життя, несучи з собою нові можливості й перспективи, однак, водночас і загрози. Науковці різних галузей знань нині активно досліджують як такі новації впливають на життя людей, як із користю можна використати здобутки технологічного розвитку, як вберегтися від загроз, які є, так би мовити, зворотнім боком прогресу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням, пов'язаним із здійсненням дипломатичної служби та функціонуванням органів дипломатичної служби, присвятили свої праці А.Х.Абашидзе, Н.М.Вапнярчук, Є. В. Габер, В. І. Головченко, В. М. Горбещ, Б. І. Гуменюк, О. В. Задорожній, О.В. Зайчук, В. М. Матвієнко, А. І. Музика, Н. М. Оніщенко, А. В. Панов, В. М. Репецький, В. А. Смолій, В.С. Степанков, М. В. Федоров, Т. В. Чухліб та інші.

Мета статті - охарактеризувати особливості функціонування закордонних дипломатичних установ України в умовах цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терміни «цифрова трансформація», «діджиталізація» та «цифровізація» ввійшли в наше життя та зараз широко застосовуються як у політиці, економіці, праві, так і в побуті. Зауважимо, що наразі тривають наукові пошуки та дискусії щодо трактування та співвідношення зазначених термінів. Інколи ці терміни вживаються як тотожні поняття, наприклад на офіційному сайті Президента України зазначено: «Президент України Володимир Зеленський підтримує діджиталізацію країни та радий, що Кабінету Міністрів вдалося сформувати чітку стратегію цифрової трансформації на наступні три роки. «Ми – перша країна у світі з цифровими паспортами та четверта у Європі з цифровим водійським посвідченням. Цифровізація – це пряма й найкраща боротьба з корупцією. Комп'ютер хабара не бере. Діджиталізація – це боротьба з корупцією, зменшення спілкування громадян з чиновниками,

спрощення процедур, і за нею – майбутнє», – наголосив Глава держави» [1].

Натомість деякі вчені намагаються їх диференціювати, так В.С.Куйбіда, О.В. Карпенко та В.В. Наместник пропонують такі дефініції: «цифрові трансформації» – спричинені використанням цифрових технологій зміни в природі людини, її мисленні, життєдіяльності та управлінні; «цифровізація – процес впровадження цифрових технологій для вдосконалення життєдіяльності людини, суспільства і держави» [2].

На думку С.І.Туль, діджиталізація – це унікальне явище сучасності, зумовлене розвитком продуктивних сил, і, одночасно, – як процес масштабних змін у відносинах між акторами (урядом, бізнесом і соціумом у представництві його індивідуумів), що охоплює всі сфери суспільної діяльності та відбувається під впливом інтеграції цифрових технологій, даних і мережі Інтернет [3, с. 7].

Г.В. Подзігун під цифровою трансформацією як об'єктом публічного адміністрування розуміє систему заходів з перетворення, удосконалення різних галузей суспільного життя шляхом інтеграції інформаційних та телекомунікаційних технологій у такі сфери суспільних відносин задля розвитку відкритого інформаційного суспільства, підвищення продуктивності, економічного зростання, створення робочих місць, а також підвищення якості життя громадян України [4, с. 65].

Цілком погоджуємося з наведеною позицією науковиці, тому надалі будемо послуговуватися саме цією дефініцією до терміна «цифрова трансформація». Одним із ключових завдань, які нині стоять перед українським урядом, є цифрова трансформація країни. Створення цифрової держави – це потреба часу, яка має вивести Україну у світові лідери із залучення інвестицій, протидії корупції та непотрібної бюрократії, а найголовніше – зручності та комфорту взаємодії людини із державою [5].

З метою реалізації відповідного завдання у системі органів виконавчої влади 2 вересня 2019 року було створено профільне міністерство – Міністерство цифрової трансформації України, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації тощо [6].

Безперечно, світова пандемія Covid-19, спричиняючи періодичні локдауни та регулярне введення карантинних обмежувальних заходів, продемонструвала гостру потребу в можливості отримання публічних послуг та налагодженні комунікацій віддалено (дистанційно), і цілком закономірно лише прискорила цифрову трансформацію [7].

Цифрова трансформація фактично зачепила всі сфери публічного управління, а відтак і не оминула дипломатичну службу, попри те, що це доволі консервативний і традиційний інструмент зовнішньої політики держави. Вважаємо, що при дослідженні питання функціонування закордонних дипломатичних установ України в умовах цифрової трансформації, варто передусім використовувати системний підхід, оскільки закордонні дипломатичні установи України є елементом системи органів дипломатичної служби, а тому нерозривно пов'язані й тісно взаємодіють з іншими елементами структури. З огляду на зазначене, передусім окреслимо загальні тенденції, що характерні для всієї системи органів дипломатичної служби, та розглянемо ті, які стосуються саме закордонних дипломатичних установ України. Загалом цифрова трансформація нині доволі активно провадиться у МЗС України. Так, за словами Міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби, масштабна цифровізація в МЗС входить до його пріоритетів на посаді міністра закордонних справ і вже відчутно прогрес у перетворенні МЗС на сучасне, цифрове відомство, яке працює в інтересах громадян, держави та бізнесу [8].

У липні 2020 року профільним заступником міністра в МЗС України, що курує сферу цифрової трансформації (заступник Міністра закордонних справ України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації), було призначено Д.Ю. Сеніка. Загалом упровадження такої посади в органах державної влади є результатом спільних дій Міністерства цифрової трансформації та інших міністерств, що направлені на цифрову трансформацію України. Для цього у центральних органах влади, обласних адміністраціях та інших відомствах призначаються відповідальні за діджиталізацію – CDTO (Chief Digital Transformation Officer – профільний заступник міністра з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації). Передбачається, що в міністерствах новопризначені CDTO впроваджуватимуть е-послуги, будуть оптимізувати інформаційні системи та державні реєстри, визначатимуть, які процеси потребують цифровізації у першу чергу. Загалом CDTO працюватимуть над розвитком інформаційних ресурсів, інформаційно-телекомунікативних систем, електронних реєстрів та 169 їхньої взаємодії, над посиленням кібербезпеки та захисту інформації, впроваджуватимуть електронні адміністративні та публічні послуги, а також займатимуться спрощенням адміністративних процедур [9]. Крім того, у структурі МЗС України функціонує окремий профільний підрозділ – Департамент цифровізації. Деякі довгострокові пріоритети, що спрямовані на цифрову трансформацію і за виконання яких відповідальне МЗС України, визначені у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України від 18.09.2020 р. Зокрема, це такі: вчинення всіх консульських дій з використанням засобів інформаційно-телекомунікаційних систем; під'єднання існуючих інформаційно-телекомунікаційних систем консульської служби до державних реєстрів та забезпечення автоматичного обміну даними, зокрема засобами «Трембіта»; доступ громадян України до консульських послуг онлайн; розширення географії дипломатичної та консульської присутності України за кордоном [10, с. 78].

Охарактеризуємо деякі основні здобутки МЗС України у напрямі цифрової трансформації. Варто зауважити, що ще до проголошення «тотальної» цифрової трансформації нашої держави, у 2017 при МЗС України було започатковано проект «ДРУГ» (Добровільна реєстрація українських громадян), що створений для громадян України, які подорожують за кордон, та є ефективним інструментом попередження, за потреби – розшуку та надання сприяння громадянам України в разі надзвичайних подій за кордоном (природних катаклізмів, соціальних заворушень, військових конфліктів) [11].

Для реєстрації у системі «ДРУГ» потрібно заповнити електронну анкету, яка складається з таких розділів: 1) інформація про особу, яка подорожує; 2) маршрут подорожі та період перебування за кордоном; 3) інформація про близьких осіб, які подорожують; 4) контактна особа в Україні. У разі виникнення надзвичайної ситуації в країні, до якої 170 зареєструвалася особа, система надішле актуальну інформацію у формі текстового повідомлення на номер телефону або повідомлення на електронну адресу. Крім того, посольство чи консульство України матимуть можливість встановити зв'язок з особою, яка заповнила анкету, або з особами, які зазначені в анкеті [12].

Крім того, систему «ДРУГ» використовували, коли були запроваджені обмеження у перетині кордонів у зв'язку зі спалахом Коронавірусу, і повернутися до України нашим співвітчизникам самостійно було досить проблематично. У березні 2020 року Міністр закордонних справ України Д. Кулеба закликав усіх українців, які тоді опинилися за кордоном, реєструватися в системі «ДРУГ», оскільки саме на основі неї формували списки для подальшої евакуації громадян [13].

Тепер розглянемо, як впливає цифрова трансформація безпосередньо на функціонування закордонних дипломатичних установ України. Ще до XIX століття послы мали повноваження вести переговори від імені свого монарха і навіть підписувати договори від його імені. Окрім своєї ролі у переговорному процесі, послы також уособлювали характер, культуру та досягнення своєї країни. Винайдення телеграфу різко змінило роль послів, оскільки інформація тепер могла миттєво кружляти всім світом. Згодом прийняття дипломатичних рішень перейшло від посла до міністерства закордонних справ. Однак при прийнятті дипломатичних рішень все ще опиралися на інформацію, зібрану та проаналізовану послами при різних дворах та у столицях. Більше того, послы все ще повинні були створити сприйнятливий середовище для реалізації зовнішньої політики своєї країни. Протягом XX століття розвиток комунікаційних технологій знову змінив функції послів. Світові лідери тепер могли розмовляти телефоном та регулярно особисто зустрічатись, тим самим усуваючи позицію посла як посередника між ними [14].

Наразі ж поширеною є практика ведення дипломатичними представництвами сторінок у соціальних мережах, організації онлайн-лекцій та онлайн-брифінгів дипломатів, створення чат-ботів, інформаційних платформ, мобільних застосунків або ж різних дистанційних курсів, орієнтованих на популяризацію своєї країни в світі. Аналізуючи нові виклики та завдання дипломатії доби глобалізації, професор Б.І.Гуменюк цілком слушно зауважує, що в зв'язку з розвитком засобів комунікації – телебачення, радіо, електронної пошти – підвищуються й вимоги до інформаційної роботи закордонних установ. Крім того, порівняно з минулими часами, де пріоритетною була оперативної інформаційна робота закордонних дипломатичних установ, зростає значення їхньої аналітичної роботи. В іншому разі центральні зовнішньополітичні відомства стикнулись би з проблемами інформаційного перенавантаження та інформаційного «шуму», тобто з ситуацією, коли у величезному потоці інформації було б складно виділити головне [15]. Важливо, що розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій вплину і на структуру закордонних дипломатичних установ України.

Одним із сучасних засобів розширення географії дипломатичної присутності України за кордоном є створення нового формату посольств – Посольство України з резиденцією Надзвичайного і Повноважного Посла України в Києві, що по суті є віртуальним посольством. На жаль, законодавство України не визначає реального правового механізму створення, організації та функціонування такої інституції, а тому наразі Посольство України з резиденцією Надзвичайного і Повноважного Посла України в Києві виглядає радше як можливість, ніж реальність, оскільки ще жодного такого не відкрито. Тому розглянемо зарубіжних досвід впровадження такого інституту в реальне життя. Враховуючи, що в різних країнах назва цього інституту відрізняється, використовуватимемо узагальнюючий термін – віртуальне дипломатичне представництво. Останнім часом такий формат набирає популярності та вже впроваджений деякими провідними країнами світу (США, Ізраїль, Сінгапур).

Варто зауважити, що віртуальні посольства не замінюють традиційні форми дипломатії, а використовуються паралельно. Зокрема, його використовують країни переважно у таких випадках: 1) відкриття посольства на території приймаючої сторони несе ризик, оскільки існує потенційна загроза життю співробітників цієї інституції; 2) приймаюча країна розглядається як майбутній перспективний партнер двосторонніх відносин, а таке посольство закладає плацдарм для подальшого поглиблення відносин; 3) приймаюча країна незначних розмірів, що ускладнює пошук приміщення для відкриття повноцінного посольства, та відсутня доцільність у «реальній» інституції; 4) приймаюча країна не належить до кола першочергових інтересів іншої держави, але вбачається необхідність у підтриманні стійких дипломатичних відносин; 5) відсутність встановлених офіційних дипломатичних відносин між країнами (однак у такому випадку, віртуальне посольство не розглядається як офіційна державна дипломатична інституція, а радше як ресурс для поширення інформації про свою державу серед населення такої країни та майданчик для

неофіційного спілкування) тощо. Такою формою дипломатичної присутності (віртуальні представництва – Virtual Presence Post, VPP) активно користуються Сполучені Штати Америки, як для налагодження відносин із цілою країною (наприклад, Республіка Сейшельські острови, Мальдівська республіка, Сан Марино, Монако, Ліхтенштейн та ін.), так і з окремо взятим регіоном в іноземній країні (наприклад, Ксела (Гватемала), Гренландія (Данія) Бангалор (Індія), Мінданао (Філіппіни) та ін.). Загалом станом на 05.07.2021 р. функціонує 24 таких віртуальних представництва [16].

Тобто це саме ті країни, куди направлена трудова міграція українців. З огляду на зазначене, для зменшення навантаження на працівників консульської служби та поліпшення умов отримання цих послуг громадянами України надзвичайно актуальним є впровадження електронних послуг. Як повідомляється Департаментом консульської служби МЗС України, у 2020 році завершено формування нормативно-правової бази, необхідної для ведення консульського обліку в електронній формі (е-Облік); МЗС України під'єднано до системи електронної взаємодії «Трембіта», що прискорить отримання інформації від Міністерства внутрішніх справ України для оперативного підтвердження чинності посвідчення водія та видачі довідки про несудимість; триває робота щодо приєднання МЗС України до реєстрів інших органів, передусім Міністерства юстиції.

Наразі у закордонних дипломатичних установах надаються такі онлайн-послуги: Е-черга (онлайн-запис на консульський прийом) та еДовідка (довідки про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України та довідки про підтвердження дійсності посвідчення водія).

Серед пріоритетів консульської служби у сфері цифрової трансформації такі: 1) під'єднання до реєстрів державних органів; 2) забезпечення закордонних дипломатичних установ України мобільними комплектами для оформлення паспортів; 3) подальша модернізація інформаційно-телекомунікативних систем консульської служби; 4) цифровізація нових консульських послуг (набуття / припинення громадянства України, е-Облік тощо); 5) запровадження сучасних телефонних автовідповідачів, функціонал яких передбачатиме організацію комунікацій та надання відповідей на найтипівіші запитання.

Висновки. Отже, можемо дійти висновку, що у діяльності закордонних дипломатичних установ України не лише активно проваджуються різні форми та методи цифрової трансформації, а вже наявні й певні здобутки, що втілюються в реальних показниках. Передусім, цифрова трансформація у закордонних дипломатичних установах України спрямована на переведення більшості послуг в онлайн-формат, спрощення процедур їхнього отримання, мінімізацію бюрократичних формальностей, підвищення оперативності прийняття рішень та надання допомоги, оптимізацію фінансових витрат на утримання установ, доступність інформації та зменшення навантаження на працівників дипломатичних установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Володимир Зеленський підтримує стратегію цифрової трансформації України на наступні роки. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskijpidtrimuye-strategiyu-cifrovoyi-transfor-66605>
2. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместнік В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2018. № 1. С. 5–10.
3. Туль С.І. Трансформація світового ринку праці в умовах діджиталізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Вінниця, 2019. 20 с.
4. Подзігун Г.В. Публічне адміністрування у сфері цифрової трансформації: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2021. 196 с.
5. Офіційний сайт Міністерства та Комітету цифрової трансформації України. Цифрова трансформація – один з пріоритетів Уряду. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/tsifrova-transformatsiya-odin-z-prioritetiv-uryadu>
6. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF>
7. Маркарян М.В. Діяльність закордонних дипломатичних установ України в умовах цифрової трансформації. *Актуальні питання реформування правової системи України*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 2–3 липня 2021 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2021. С. 46–49.
8. Дмитро Кулеба представив новий чат-бот МЗС України для консульської допомоги громадянам. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-predstaviv-novij-chat-bot-mzsukrayini-dlya-konsulskoyi-dopomogi-gromadyanam>
9. Офіційний сайт Міністерства та Комітету цифрової трансформації України. Нові призначення CDTO в міністерствах. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/novi-priznachennya-cdto-v-ministerstvakh>
10. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 № 471. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-programi-diynalnosti-kabinetuministriv-t120620>
11. Офіційний сайт Проєкту Добровільної реєстрації українських громадян при подорожах за кордон («ДРУГ»). URL: <https://friend.mfa.gov.ua/#/about>

12. Маркарян М.В. Роль дипломатичних представництв у механізмі захисту прав громадян України за кордоном у процесі становлення громадянського суспільства. *Сучасна гуманітаристика: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (15 грудня 2017 р., ПереяславХмельницький (Київ. обл.), 2017. Вип. 5. С.298–301.

13. Микола Кондратенко. Реєструйтеся в системі ДРУГ: глава МЗС пояснив, що робити українцям за кордоном. Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/uk/reiestruitiesia-v-systemi-druh-u-mzs-rozkazaly-shchorobyty-ukraintsiam-za-kordonom/a-52773525>

14. Ilan Manor. Ambassadors in Digital Age. URL: <https://diplomatmagazine.com/ambassadors-in-digital-age> Official Website of U.S. Department of State. URL: <https://careers.state.gov/learn/what-we-do/where-we-work>

231. Official Website of U.S. Virtual Embassy Iran. URL: <https://ir.usembassy.gov/tehran>

15. Гуменюк Б.І. Дипломатія доби глобалізації: нові виклики та завдання. *Світогляд*. 2009. № 1. С. 23-33.

16. Official Website of U.S. Department of State. URL: <https://careers.state.gov/learn/what-we-do/where-we-work> 231. Official Website of U.S. Virtual Embassy Iran. URL: <https://ir.usembassy.gov/tehran>

REFERENCES:

1. Volodymyr Zelenskyi pidtrymuie stratehiu tsyfrovoyi transformatsii Ukrainy na nastupni roky. (2021). [Volodymyr Zelenskyu supports the digital transformation strategy of Ukraine for the coming years. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezidenta Ukrainy. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidtrimuye-strategiyu-cifrovoyi-transfor-66605> [in Ukrainian].

2. Kuibida V.S., & Karpenko, O.V., & Namestnik, V.V. (2018). Tsyfrove vriaduvannia v Ukraini: bazovi definitsii poniatiino-katehorialnoho aparatu. [Digital governance in Ukraine: basic definitions of the conceptual and categorical apparatus]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. Serii: Derzhavne upravlinnia. № 1. 5–10.* [in Ukrainian].

3. Tul, S.I. (2019). Transformatsiia svitovoho rynku pratsi v umovakh didzhytalizatsii. [Transformation of the global labor market in conditions of digitalization]. avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk. 20. [in Ukrainian].

4. Podzihun, H.V. (2021). Publichne administruvannia u sferi tsyfrovoyi transformatsii. [Public administration in the field of digital transformation]. dys. ... kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhia. 196. [in Ukrainian].

5. Tsyfrova transformatsiia – ody z priorytetiv Uriadu. (2020). [Digital transformation is one of the Governments priorities]. Ofitsiyni sait Ministerstva ta Komitetu tsyfrovoyi transformatsii Ukrainy. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua/news/tsifrova-transformatsiya-odin-z-priorytetiv-uryadu> [in Ukrainian].

6. Pytannia Ministerstva tsyfrovoyi transformatsii. (2019, September 18). [Issues of the Ministry of Digital Transformation]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 856. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF> [in Ukrainian].

7. Markarian, M.V. (2021). Diialnist zakordonnykh dyplomatychnykh ustanov Ukrainy v umovakh tsyfrovoyi transformatsii. [Activities of foreign diplomatic institutions of Ukraine in conditions of digital transformation]. Aktualni pytannia reformuvannia pravovoi systemy Ukrainy. Materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Dnipro, 2–3 lyupnia 2021 r.). 46–49. [in Ukrainian].

8. Dmytro Kuleba predstaviv novyi chat-bot MZS Ukrainy dlia konsulskoi dopomohy hromadianam. (2021). [Dmytro Kuleba presented a new chatbot of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for consular assistance to citizens]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-predstaviv-novij-chat-bot-mzs-ukrayini-dlya-konsulskoyi-dopomogi-gromadyanam> [in Ukrainian].

9. Novi pryznachennia CDTO v ministerstvakh. (2020). New appointments of CDTOs in ministries. Ofitsiyni sait Ministerstva ta Komitetu tsyfrovoyi transformatsii Ukrainy. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua/news/novi-pryznachennya-cdto-v-ministerstvakh> [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Prohramy diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2020, June 12). [On approval of the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 471. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-programi-diyalnosti-kabinetuministriv-t120620> [in Ukrainian].

11. Ofitsiyni sait Proiektu Dobrovolnoi reiestratsii ukrainskykh hromadian pry podorozhakh za kordon («DRUH»). The official website of the Project of Voluntary Registration of Ukrainian Citizens Traveling Abroad ("FRIEND"). Retrieved from: <https://friend.mfa.gov.ua/#/about> [in Ukrainian].

12. Markarian, M.V. (2017). Rol dyplomatychnykh predstavnytstv u mekhanizmi zakhystu prav hromadian Ukrainy za kordonom u protsesi stanovlennia hromadianskoho suspilstva. [The role of diplomatic missions in the mechanism of protection of the rights of Ukrainian citizens abroad in the process of formation of civil society]. *Suchasna humanitarystyka: zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi internet-konferentsii* (15 hrudnia 2017 r., Pereiaslav Khmelnytskyi (Kyiv. obl.) Vyp. 5. 298–301. [in Ukrainian].

13. Mykola Kondratenko. (2020). Reiestruitiesia v systemi DRUH: hlava MZS poiasnyv, shcho robyty ukrainsiam za kordonom. [Register in the DRUG system: the head of the Ministry of Foreign Affairs explained what Ukrainians should do abroad]. Deutsche Welle. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/reiestruitiesia-v-systemi-druh-u-mzs-rozkazaly-shchorobyty-ukraintsiam-za-kordonom/a-52773525> [in Ukrainian].

14. Ilan Manor. Ambassadors in Digital Age. Retrieved from: <https://diplomatmagazine.com/ambassadors-in-digital-age> [in USA].

15. Humeniuk, B.I. (2009). *Dyplomatiia doby hlobalizatsii: novi vyklyky ta zavdannia*. [Diplomacy in the age of globalization: new challenges and tasks]. *Svitohliad*. № 1. 23-33. [in Ukrainian].

16. Official Website of U.S. Department of State. Retrieved from : <https://careers.state.gov/learn/what-we-do/where-we-work>. Official Website of U.S. Virtual Embassy Iran. Retrieved from: <https://ir.usembassy.gov/tehran> [in World].

Стаття надійшла до редакції: 22.04.2022

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-248-253

Oksana Kuzmenko,

Head of the Department of Administrative and Financial Law
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Professor, Doctor of Legal Sciences
e-mail: kov2101@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Viktoriia Chorna,

Professor of the Department of Administrative and Financial Law
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Professor, Doctor of Legal Sciences
e-mail: demidenkov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES TO THE DIVISION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY INTO PERSPECTIVE AND NEGATIVE

The issues related to increase in number of foreigners and stateless citizens who stay illegally within the territory of Ukraine are considerably relevant today, and, unfortunately, their topicality will be ever-greater in future. Currently the issue of refoulement and deportation is referred to the competence of administrative courts. So, implementing legally provided authorities, the administrative courts shall decide the public-law disputes on the claims of public bodies about adoption of measures of a coercive character provided by art. art. 288-289 of the Administrative Court Procedure Code of Ukraine according to the statutory procedural order.

Accordingly, the purpose of the present paper is a definition of topical issues of consideration by the administrative courts of proceedings on the cases on the administrative claims related to refoulement or compulsory deportation and detention of foreigners or stateless persons.

In order to achieve the purpose, the paper includes the study of opinions of scientists in the field of administrative law towards understanding and correlation of corresponding definitions (administrative legal proceedings, proceedings on the cases on the administrative claims related to refoulement or compulsory deportation and detention of foreigners or stateless persons); Regulations of the Administrative Court Procedure Code of Ukraine; provisions of other regulatory documents.

It was emphasized that the content of protection of rights and freedoms is based on the activity focused on removal of obstacles in exercise of rights and freedoms and on fight against default in correlative obligations and abuse of law.

The paper gives reasons for the fact that the liability may be incurred only for objectified behavior of person, i.e. for his/her activity or omission to act. In such a case, his/her thoughts and intention that were not implemented by him/her can not be considered as the reasons for legal assessment. The paper also emphasizes that the protection from illegal acts, removal of their causes and conditions facilitating the administrative and delictual endeavor is beyond the scope of administrative courts.

The paper gives reasons for the fact that judge's discretion relates to the establishment of: firstly, the facts that appear to the judge to be necessary for dispute essential resolution; secondly, the way of dispute resolution; thirdly, the regulation itself that applies in this particular case.

As a result, the authors came to the conclusion that today there is a negative transformation of implementation of prospective (negative) liability of person for actions (omission to act) that were not and would never be performed by him/her, but only for thoughts and intentions. We believe, that it is not a correct practice due to the fact that it defies a principle of the administrative law presented in the form of statement that the liability may be incurred only for objectified behavior of person, i.e. for his/her activity or omission to act. In such a case, his/her thoughts and intention that were not implemented by him/her can not be considered as the reasons for legal assessment.

Key words: administrative law, administrative liability, administrative legal proceedings, administrative and delictual procedure, relations of administrative obligations, sanction, action, foreigner.

Кузьменко О., Чорна В. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОДІЛУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ПЕРСПЕКТИВНУ ТА НЕГАТИВНУ

В даній статті визначено, що питання, пов'язані зі збільшенням кількості іноземців та громадян без громадянства, які нелегально перебувають на території України, сьогодні є значною актуальністю, і, на жаль, у майбутньому їхня актуальність буде дедалі більшою. Наразі питання видворення та депортації віднесено до компетенції адміністративних судів. Так, реалізуючи передбачені законом повноваження, адміністративні суди вирішують публічно-правові спори за позовами державних органів про вжиття заходів примусового характеру, передбачених ст. ст. 288-289 Кодексу адміністративного судочинства України в установленому законом процесуальному порядку.

В роботі проведено дослідження думок науковців у галузі адміністративного права щодо розуміння та співвідношення відповідних дефініцій (адміністративне судочинство, провадження у справах за адміністративними позовами щодо видворення чи примусового видворення та затримання). іноземців або осіб без громадянства); Регламент КАС України; положення інших нормативних документів.

Підкреслено, що зміст захисту прав і свобод ґрунтується на діяльності, спрямованій на усунення перешкод у здійсненні прав і свобод та на боротьбу з невиконанням відповідних обов'язків і зловживанням правом.

У статті обґрунтовано, що відповідальність може наставати лише за об'єктивну поведінку особи, тобто за її діяльність чи бездіяльність. При цьому не реалізовані ним думки та наміри не можуть бути підставою для правової оцінки. У документі також наголошується, що захист від протиправних дій, усунення їх причин і умов, що сприяють адміністративним та правопорушним діям, виходить за межі адміністративних судів.

У статті обґрунтовується той факт, що дискреційне право судді стосується встановлення: по-перше, фактів, які видаються судді необхідними для вирішення спору по суті; по-друге, спосіб вирішення спору; по-третє, саме регулювання, яке застосовується в даному конкретному випадку.

У результаті автори дійшли висновку, що на сьогоднішній день відбувається негативна трансформація реалізації перспективної (негативної) відповідальності особи за дії (бездіяльність), які не були і ніколи не будуть вчинені нею, а лише за думки і наміри. Вважаємо, що це не є правильною практикою через те, що вона суперечить принципу адміністративного права, викладеному у формі твердження про те, що відповідальність може бути притягнута лише за об'єктивну поведінку особи, тобто за її/її діяльність чи бездіяльність. діяти. При цьому не реалізовані ним думки та наміри не можуть бути підставою для правової оцінки.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративна відповідальність, адміністративне судочинство, адміністративно-деліктний порядок, адміністративно-зобов'язальні відносини, санкція, позов, іноземець.

Problem statement. Currently Ukraine and its legal system are in the state of comprehensive reforms that cause the development of new approaches to the development of law and legislation that shall be oriented to the building of well-developed of social and constitutional state. Current trends of legal system reformation require new content and execution according to general European standards the main purpose of which is increase in safety of citizens. Development and implementation of means and the efficient tools oriented to the exercise of established rights of human and citizen.

Moreover, the proposed current legislative innovations have rather politicized content; they do not have a well-balanced interrelation to the applicable laws and regulations of various levels being taken as a basis of legal system of state, resulting, consequently, in disorder, discontinuity, chaotic and inconsistent development of Ukrainian legislation.

Analysis of research and publications on the problem under consideration. Certain issues of consideration by the administrative courts of proceedings on the cases on the administrative claims related to refoulement or compulsory deportation and detention of foreigners or stateless persons were the subjects of research of: L.V. Koval "Administrative Law of Ukraine" (1998); V.I. Olefir "Administrative and legal fight against irregular migration in Ukraine" (1999); O.V. Kuzmenko "Administrative and legal opposition to irregular migration in Ukraine" (2000); R.M. Myroniuk "Administrative and legal procedure of refoulement of foreigners and stateless persons outside the territory of Ukraine" (2002); V.S. Stefaniuk "Judicial administrative procedure" (2003); I.B.Koliushko, R.O. Kuibida "Administrative justice: European experience and offers for Ukraine" (2003); M.M.Maksiuta "Improvement of the activity of law enforcement authorities towards prevention and fight against human trafficking" (2005); O.O. Bielievska "Special aspects of administrative liability of foreigners in Ukraine" (2008); D.V. Holoborodko "Administrative claim on compulsory deportation of foreigners and stateless persons from the territory of Ukraine in the activity of internal affairs authorities" (2008); Ye.S. Herasyenko "Administrative refoulement of foreigners and stateless citizens" (2009); O.V. Anina "Foreigners and stateless citizens in the administrative and delictual procedure of Ukraine" (2012); V.I. Halunko "Administrative liability of foreigners and stateless citizens" (2011); L.L. Savranchuk "Public administration of processing and issue of visa documents for entrance of foreigners and stateless citizens into Ukraine" (2012); M.M. Arekelian "Proceedings on the cases on the refoulement of foreigners and stateless persons in the administrative court" (2013) etc.

The summary of opinions described in the researches enables (with corresponding assumptions) to speak to the fact of establishment of administrative legal proceedings as the judicial control in the field of enforcement of legitimacy of application of compulsory measures to the foreigners. Proceedings on the cases on refoulement of foreigners shall be carried out to the extent of administrative legal proceedings, so major academic papers in the field of administrative procedure (V.B. Averianov, I.P. Holosnichenko, S.V. Kivalov, I.B. Koliushko, A.Yu.Osadchyi, O.M. Paseniuk, V.I. Palko, V.H. Perepeliuk, A.V. Rudenko, O.A. Serheichuk, M.I. Smokovych) became the outstanding factors of their theoretical processing. Theoretical developments of subjection to a jurisdiction in the administrative procedure (R.V. Vatamaniuk, V.S. Biluha), time limits in the administrative procedure (M.O. Soroka, V.A. Lypa), procedural status of the parties to the administrative legal proceedings (I.H.Ditkevych, V.M. Bevzenko) were used during characterization of procedural institutes defining the specific

natures of proceedings on the cases on refoulement of foreigners.

Goal of research is a definition of topical issues of consideration by the administrative courts of proceedings on the cases on the administrative claims related to refoulement or compulsory deportation and detention of foreigners or stateless persons.

Statement of basic materials. Legal policy of modern Ukraine is a part of state policy being the plan of actions adopted and implementable by the government. It shall be oriented to enforcement of rights and freedoms of human and citizen, consolidation of legality and public order, building of legal nation and high legal culture of society and individuals [1, c. 76]. However, the activity of state towards definition and theoretical justification of needs in imposition and repeal of prohibitions to the activity of particular entities; allocation and adjustment of administrative liability for their violations shall be focused on satisfaction of will and interests of social groups and objectivization of public interests. Relation between state policy and law is rather natural in that respect. This relation: a) objectifies the laws, gives the meaning of practical factor in public life of society to it; б) requires from political decisions to be complied with legal provisions [2]. So, the adoption of such enactments that satisfy the parochial political interests of political parties or certain politicians is impossible. In view of this we can not admit the possibility of implementation of prospective (negative) liability for actions that were not and would never be performed by person. Let's explain the thought of authors in details.

Ukrainian legislation includes some statutory enactments providing the prospective (negative) liability. For example, the Act of Ukraine "On legal status of foreigners and stateless citizens" was passed in 2011, and the Act "On prevention of corruption" [3] was passed in 2014, and the Administrative Court Procedure Code. Let's review the content of their particular dictates.

So, the Act of Ukraine "On legal status of foreigners and stateless persons" provides the compulsory deportation of foreigners and stateless citizens. This implies the refoulement of foreigners or stateless persons from Ukraine provided that they did not implement the decision on refoulement within the established time limit without good cause or there are the justified reasons to believe that the foreigner or stateless person would avoid the implementation of such a decision except for the cases of detention of the foreigner or stateless person for illegal crossing of state border of Ukraine outside of posts of inspection of state border of Ukraine and their extradition to the border authorities of neighboring state. Firstly, this kind of liability has the different names in various laws and regulations. However, it defines the same kind of compulsion and procedure of application (the attention of scientists was focused on this issue repeatedly). For example, part 3 art. 24 of the Code of Ukraine on the Administrative Violations provides the possibility of application of administrative refoulement outside the territory of Ukraine to the foreigners and stateless persons for commission of administrative offences, violating the public order seriously [4]; the Act of Ukraine "On Immigration" provides the refoulement (art. 13) provided that the person, in respect of which the decision on cancellation of permit for immigration was adopted, failed to leave Ukraine, and in such a case this person is subject to refoulement according to the procedure provided by the law of Ukraine [5]; art. 3 of the Act of Ukraine "On refugees and persons who need the additional or temporary protection" establishes that the refugee or the person who needs the additional protection or to whom the temporary protection was provided, can not be expelled or compulsory deported to the country where there is a danger for their life of freedom according to their race, religion, nationality, citizenship (patriality), belonging to certain social group or commitment to political opinions, as well as for any other reasons recognized by international treaties or international organizations, the member of which Ukraine is, as the persons that can not be deported to the countries of origin [6]. Such free use of terms results in widespread conflicts of law in judicial proceeding concerning application of corresponding coercive measures to guilty foreigners and stateless persons.

Secondly, the main point of the present paper lies in the fact that according to the Act of Ukraine "On legal status of foreigners and stateless persons" the compulsory deportation may be applied to the foreigner provided that: "or there are the justified reasons to believe that the foreigner or stateless person would avoid the implementation of a decision about the refoulement" [7]. At the same time, the Administrative Court Procedure Code of Ukraine also provides (art. 289) that "in the event of availability of justified reasons to believe that the foreigner or stateless person, in respect of which the administrative claim on refoulement was filed, does not have a document that enables her to leave Ukraine, would avoid the implementation of a decision about his/her refoulement and prevent carrying out the procedure of refoulement or provided that there is a risk of his/her escape", the administrative court shall be entitled to adopt certain preventive and stop measures. Further it is specified in clause 3 art. 289 that "bailment and recognizance release can not apply to the foreigners and stateless citizens to whom such measures applied before, as well as in respect of which there are sufficient data on their involvement in preparation and/or carrying out the terrorist activity". Consequently, it was established that the guilt of person shall be proved on the basis of reasons of "whether there is a risk of his/her escape", "in the event of availability of justified reasons to believe that such a person would avoid the implementation of a decision", "in respect of which there are sufficient data on their involvement in preparation and/or carrying out the terrorist activity". So, none of mentioned actions is not an offence and does not have a set of all elements of administrative offences. The information on future illegal behavior does not have the marks of guilty and set of all elements of the offence. These definitions are more used in criminal law. So, the terrorist activity (involvement, preparation and/or carrying out) according to Section IX "Crimes against public safety", (art. 258) the act of terrorism, (art. 258-1), involvement into commission of act of terrorism, (art. 258-2) public calls for commission of act of terrorism, (art. 258-3) building a terrorist group or the

terrorist organization (art. 258-4) facilitation the commission of the act of terrorism, (art. 258-5) financing of terrorism are the regulations of the Criminal Code of Ukraine and shall be determined to be the crimes providing the criminal responsibility. In view of this they shall not be considered at the administrative courts as a reason for refusal in adoption of decision to foreign citizens and stateless persons in the form of: bailment and recognizance release [8].

Ukrainian law provides that the legal responsibility shall be incurred upon the availability of three reasons: firstly, it is the regulatory reason, including the regulation that establishes the set of elements of the offence; secondly, it is the actual reason (offence); thirdly, it is the procedural reason (enabling legislation and jurisdictional act). So, the obtained information shall confirm fairly and accurately the availability of the foreigner's intention to avoid the departure, as well as it shall contain the "stamp" of future illegal behavior. It is incomprehensible in which forms such information, as well as the warranties of the fact that the person would avoid the departure rather than he/she will change his/her intentions at the last moment, may be objectified [9]. So, according to Ukrainian law, the foreign citizen and stateless person may be compulsory deported for thoughts and considerations. However, the Constitution of Ukraine warrants to every person the right to liberty of world view, thoughts, beliefs and prohibits to consider the assumption to be the guilty evidence.

Thirdly, the Administrative Court Procedure Code of Ukraine provides in the art. 289 that the judge of the administrative court of Ukraine may adopt the following decisions in respect of the foreigners and stateless persons: "1) detention of the foreigner or stateless person for the purpose of identification and (or) enforcement of refolement outside the territory of Ukraine; 2) detention of the foreigner or stateless person for the purpose of enforcement of his/her extradition according to international readmission agreements of Ukraine; 3) bailment of the foreigner or stateless person by the enterprise, institution or organization; 4) obligation of the foreigner or the stateless person to stand bail" [10]. In this regard we would like to admit the following: functional authorities of judge are the possibilities to commit various procedural acts and to take the organizational measures focused on the enforcement of case consideration. Kind and extent of functional authorities of judge shall be defined by corresponding function of judicial power. According to art. 2 of the Administrative Court Procedure Code of Ukraine the task of administrative legal proceedings is a fair, impartial and well-timed resolution of disputes in the field of public relations by courts for the purpose of the efficient protection of rights, freedoms and interests of natural persons, rights and interests of legal entities from violations on the part of the authorities [11]. But in practice the question arises whether the administrative courts actually perform the above-mentioned tasks, especially in terms of taking decisions provided for in Art. 289 regarding foreigners and stateless persons, as well as other proceedings on certain categories of administrative cases, since administrative proceedings are aimed at resolving a public dispute, protecting the rights and interests of citizens from violations by the authorities, if any the violation took place. It is not clear how the task of protecting and resolving a legal dispute regarding the detention and compulsory deportation of foreigners and stateless persons is being implemented. And on what basis the administrative court has the right to make decisions regarding foreigners and stateless persons about: 1) bailment of the foreigner or stateless person by the enterprise, institution or organization; 2) obligation of the foreigner or the stateless person to stand bail; 3) the detention of a foreigner or a stateless person with the placement to the Migrants Accommodation Centre for the foreigners and stateless persons who are illegally staying in Ukraine. Such a decision does not resolve a public-legal dispute about the right of a person, does not fulfill the task of protecting the rights and freedoms of a person. These are measures of a discontinuous nature, which are used to stop the unlawful actions of a person, the consequences of unlawful actions, and bringing the person to justice. And protection of rights or freedoms occurs when there are: a) non-fulfillment of a legal obligation as a correlation of rights or freedoms; b) Abuse of law that impedes the exercise of rights or freedoms; c) a dispute about the existence of the very right or freedom [12]. So, the content of the protection of rights and freedoms is based on the activity aimed at the removal of obstacles in the exercise of rights and freedoms, at the fight against default in correlative obligations and abuse of the law. Protection, in its turn, means the preventive activity of state and non-state formations in preventing offences against the rights of citizens, eliminating the causes and conditions conducive to administrative and delictual invasions [13]. However, the task of administrative courts does not include the protection from unlawful acts, the elimination of their causes and conditions conducive to administrative and delictual invasions! Justification of the position that the main purpose of the detention and compulsory deportation of the foreigners and stateless persons is a protection of individuals and legal entities from the unlawful activities of this category of persons, but this is not a task laid down in the basis of administrative legal proceedings!

At the same time, as V.K. Kolpakov says, the foreigners and stateless persons can not have duties that would be correlated with the legitimate interests of Ukrainian citizens. As regards the prohibition on the violation of the rights of citizens, it should be noted that different types of liability for such actions are provided by other and more specific regulations [14]. So, we believe that the transfer to the consideration and adoption of a decision on the detention and compulsory deportation to the competence of the administrative court as a necessity of protection of the rights and legitimate interests of citizens of Ukraine is unjustified and wrong.

At the same time, we consider to be unfavorable the right of the administrative court to adopt the decision about the application of following measures: to take a person on bail; to release on bail; the detention of a foreigner or stateless person with placement to the Migrants Accommodation Centre for the foreigners and stateless persons who are illegally staying in Ukraine. It is the court that determines "the authorized person of enterprises, institutions

or organizations that deserve special trust (bailman), bailman for the performance of assigned duties by a foreigner or a stateless person" [15].

Actually, the Ukrainian legislation provides for the right of the court at its discretion. The concept of "discretion" means a decision, a conclusion, and an opinion. Exercising his/her functions the judge makes power decisions based on the rules of law. Essentially, the judge's discretion is his/her right to choose the most appropriate way to solve the task set before him/her. The law has a general character and regulates social relations in general terms. In the specific case, the judge, within the limits of the law, must independently choose the most reasonable and appropriate way of resolving the dispute in order to achieve the goal of restoring justice. At the same time, "the definition of the beneficence of an authorized person, enterprise, institution and organization" goes beyond the concept of discretion and has a subjective nature in relation to the adoption of the said decision. Accordingly, the judge's discretion concerns the establishment of: firstly, the facts that appear to the judge necessary to resolve the dispute substantially; secondly, the way of resolving a dispute; and thirdly, the very regulation to be applied in this particular case [16].

Although the Criminal Procedure Code provides for a personal bail (Art. 180), it consists in the provision by individuals, considered to be trustworthy by the investigating judge and by the court, a written commitment that they go bail for the performance of assigned obligations by suspected or accused person [17]. At the same time, it is impossible to equal the functions assigned to administrative courts and functions assigned to courts that hear criminal proceedings.

The next is, regarding the obligation of a foreigner and stateless person to stand bail, this measure also raises a lot of questions regarding the amount of bail, which is determined by the court, taking into account the property and family status of a foreigner or stateless person. Currently, the impartial procedure for determining the property status of a foreigner or a stateless person in Ukraine is not established by law. However, the limits of the bail are established pursuant to Part 7 of Art. 289. The bail is determined by the court taking into account the property and family status of a foreigner or stateless person in the range from one hundred to two hundred amount of the subsistence level for able-bodied persons and is paid to the account within five working days from the day of adoption of the decision about the bailment by the court. (starting from December 1, 2018, the subsistence level is equal to 1853 UAH, respectively, the amount of the bail varies from 1853000 UAH to 3706000 UAH, the limit exceeds 100 thous. US dollars). So, the judge is entitled to establish the limits of the bail at his/her discretion. In consideration of Art. 9 of the Administrative Court Procedure Code of Ukraine, administrative courts adopt measures prescribed by law that are necessary to clarify all the circumstances of the case, including the identification and reclaim of evidence on their own initiative, as well as the court examines administrative cases, not merely according to the statement of claim filed accordingly to the Code, within the limits of the claims. The court may go beyond the requirements of the claim, if it is necessary for the efficient protection of rights, freedoms, rights of the person and citizen, other holders of rights in the field of public-legal relations from violations on the part of authorities. Accordingly, in the case of the application of measures applied to foreigners and stateless persons during detention and compulsory deportation, the main purpose and function is the protection of the right of the authorized person or (i) the public order. Consequently, it follows that in the substantive aspect the measure applied by the court must ultimately give rise to the substantive consequences for the parties in the field of public-legal relations. On this occasion, we would like to point out that in view of the above, we consider that issues of compulsory deportation and detention of foreign citizens and stateless persons should be subordinated to courts of general jurisdiction, since these issues are not covered by the tasks of administrative legal proceedings.

Fourthly, Clause 13 of Art. 289 provides for "the conditions upon which it is impossible to provide for the compulsory deportation of a person", namely: 1) the lack of cooperation between a foreigner or a stateless person during the procedure for his/her identification; 2) lack of information from the country of citizenship of the foreigner or the country of origin of the stateless person or documents necessary for identification of the person. In this regard, it is necessary to recall the fundamental principles of law - the inevitability of punishment and legitimacy in the application of measures of state coercion. It is the inevitability of punishment that is the most effective measure restrains the individual from malfeasances. The inevitability of punishment is also an indicator of respect for the law, and therefore the legislator is obliged to develop and implement such a system of enforcement measures that makes impossible not to comply with this principle. Recognition of the impossibility of the enforcement of compulsory deportation is an indicator of the weakness of the state, and it can not be admitted and accepted.

Conclusions. In view of the aforesaid, it should be noted that two kinds of legal responsibility – prospective (positive) and retrospective (negative) are generally determined in legal theory of Ukraine. The prospective (positive) legal responsibility is a fulfillment of duties towards the society, constitutional state, group of persons and particular person in good faith. The retrospective (negative) legal responsibility includes the specific legal relations between the state and the offender as a result of state and legal coercion characterized by disapproval of the offence and the offender, assignment of obligation to the offender to be subjected to the imprisonment and unfavorable consequences of personal, material, organizational nature for the offence committed by him/her.

Today there is a negative transformation of implementation of prospective (negative) liability of person for actions (omission to act) that were not and would never be performed by him/her, but only for thoughts and intentions. We believe, that it is not a correct practice due to the fact that it defies a principle of the administrative law presented in the form of statement that the liability may be incurred only for objectified behavior of person, i.e.

for his/her activity or omission to act. In such a case, his/her thoughts and intention that were not implemented by him/her can not be considered as the reasons for legal assessment.

REFERENCES:

1. Malko, O.V. (1999). *Novi yavlyshcha v polityko-pravovomu zhytti: Teoretychni ta praktychni pytannia.* [New phenomena in political and legal life: Theoretic and practical issues]. 76. [in Ukrainian].
2. Kolpakov, V.K. (2004). *Administrativno-deliktnyi pravovyi fenomen.* [Administrative and delictual legal phenomenon]. 326. in Ukrainian].
3. *Pro zapobihannia koruptsii.* (2014, October 14). [On the prevention of corruption]. Zakon Ukrainy No 1700-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
4. *Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennia.* (1984, December 7). [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. No8074-10. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian]
5. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy.* (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
6. *Pro imihratsiu* (2001, June 7). [On immigration]. Zakon Ukrainy № 2491-III [in Ukrainian].
7. *Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva* (2011, September 22). [On the legal status of foreigners and stateless persons]. Zakon Ukrainy № 3773-VI [in Ukrainian].
8. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy.* (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
9. Kolpakov, V.K. (2004). *Administrativno-deliktnyi pravovyi fenomen.* [Administrative and delictual legal phenomenon]. 311. [in Ukrainian].
10. *Kodeks administrativnoho sudochynstva* (2005, July 6). [Code of administrative proceedings]. Zakon Ukrainy № 2747-IV [in Ukrainian].
11. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy.* (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
12. Nataliia Vitruk (1983). *Legal means of exercise of rights of individuals.*(Exercise of rights of citizens under conditions of developed socialism) 99. [in Ukrainian].
13. Kolpakov, V.K. (2004). *Administrativno-deliktnyi pravovyi fenomen.* [Administrative and delictual legal phenomenon]. 210. [in Ukrainian].
14. Kolpakov, V.K. (2004). *Administrativno-deliktnyi pravovyi fenomen.* [Administrative and delictual legal phenomenon]. 346. [in Ukrainian].
15. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy.* (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
16. Marochkin, I. (2006). *Status suddiv.* [Status of judges]. *Navchalno-praktychnyi posibnyk.* 356. [in Ukrainian].
17. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy.* (2012, April 12). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Kodeks № 4651-VI [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-253-258

Омельченко Андрій Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного та трудового права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
e-mail: a.omelchenko@i.ua
orcid.org/0000-0002-8407-8555

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Одним із напрямків адміністративної реформи в Україні є розвиток сфери надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам. Дослідження правових засад надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я має на меті удосконалення організаційно-правових умов захисту прав пацієнтів медичної сфери. Метою статті є дослідження правових засад надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я.

Правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг врегульовані Законом України «Про адміністративні послуги». Адміністративна послуга – це

результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону. Суб'єктами звернення у цьому випадку є фізичні особи, юридичні особи, які звертаються за отриманням адміністративних послуг, а суб'єктами надання адміністративної послуги – органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні реєстратори, суб'єкти державної реєстрації, уповноважені надавати адміністративні послуги.

В Україні на нормативному рівні затверджені стандарти надання відповідних адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України та Державною службою України з лікарських засобів.

Аналіз загальних норм законодавства про адміністративні послуги та спеціальних норм, що стосуються надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я свідчить про належний стан правового регулювання у цій сфері. Однак необхідність підвищення ефективності механізму медичної допомоги обумовлює актуальність подальших наукових досліджень удосконалення адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, адміністративно-правове регулювання, адміністративна послуга, стандарт надання адміністративної послуги.

Omelchenko A. ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF HEALTH CARE

One of the directions of administrative reform in Ukraine is the development of the sphere of providing administrative services to individuals and legal entities. The study of the legal basis for the provision of administrative services in the field of health care aims to improve the organizational and legal conditions for the protection of the rights of patients in the medical field. The purpose of the article is to study the legal basis of providing administrative services in the field of health care.

The legal basis for exercising the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities in the field of administrative services is regulated by the Law of Ukraine «On Administrative Services». Administrative service is the result of the exercise of authority by the entity providing administrative services at the request of a natural or legal person, aimed at acquiring, changing or terminating the rights and/or performing the duties of such a person in accordance with the law. In this case, the subjects of the application are natural persons, legal entities applying for administrative services, and the subjects of the provision of administrative services are executive authorities, other state bodies, local self-government bodies, their officials, state registrars, subjects state registration entities authorized to provide administrative services.

In Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine and the State Service of Ukraine for Medicinal Products have approved standards for the provision of relevant administrative services at the regulatory level.

The analysis of the general norms of the legislation on administrative services and special norms related to the provision of administrative services in the field of health care indicates the proper state of legal regulation in this area. However, the need to increase the efficiency of the medical care mechanism determines the relevance of further scientific research on the improvement of administrative services in the field of health care.

Key words: health care, administrative and legal regulation, administrative service, standard of administrative service provision.

Постановка проблеми. Як відомо, одним із напрямків адміністративної реформи в Україні є розвиток сфери надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам.

Дослідження правових засад надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я має на меті удосконалення організаційно-правових умов покращення захисту прав та інтересів пацієнтів медичної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правове регулювання сфери охорони здоров'я стало предметом наукових досліджень широкого кола авторів [1–15]. Однак питання надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я потребують свого подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження правових засад надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг врегульовані Законом України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI [16].

Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону. Суб'єктами звернення у цьому випадку є фізичні особи, юридичні особи, які звертаються за отриманням адміністративних послуг, а суб'єктами надання адміністративної послуги – органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні реєстратори, суб'єкти державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [16].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р була схвалена Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. Відповідно до загальних положень цієї концепції послуги, що надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні, становлять сферу публічних послуг. Залежно від суб'єкта, що надає публічні послуги, розрізняють державні та муніципальні послуги. Державні послуги надаються органами державної влади (в основному виконавчої) та державними підприємствами, установами, організаціями, а також органами місцевого самоврядування в порядку виконання делегованих державою повноважень за рахунок коштів державного бюджету. Муніципальні послуги надаються органами місцевого самоврядування, а також органами виконавчої влади та підприємствами, установами, організаціями в порядку виконання делегованих органами місцевого

самоврядування повноважень за рахунок коштів місцевого бюджету [17].

Важливою складовою як державних, так і муніципальних послуг є адміністративні послуги. Належність послуг до адміністративних визначається за такими критеріями: повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначається законом; послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень; послуги надаються за зверненням фізичних та юридичних осіб; результатом розгляду звернення є адміністративний акт, що має індивідуальний характер (паспорт, свідоцтво, ліцензія, дозвіл тощо); надання послуг пов'язане із забезпеченням створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів [17].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1076-р був затверджений план заходів щодо реформування системи надання адміністративних послуг. Цим планом було передбачено провести інвентаризацію адміністративних послуг, затвердити переліки адміністративних послуг, які безоплатно надаються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери їх управління, із зазначенням нормативно-правових актів, якими передбачено надання таких послуг, затверджено порядки надання та стандарти послуг; завершити роботу щодо перегляду затверджених Кабінетом Міністрів України переліків платних послуг, які можуть надаватися центральними органами виконавчої влади та бюджетними установами, з метою виключення послуг, не пов'язаних з виконанням покладених на такі органи та установи завдань, а також послуг, що можуть бути надані недержавними суб'єктами господарювання; затвердження стандартів адміністративних послуг [18].

Важливим нормативно-правовим актом щодо надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я є наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28 грудня 2011 р. № 986 «Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України». Зазначеним наказом було затверджено стандарти восьми адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я, а саме: стандарт надання адміністративної послуги Міністерством охорони здоров'я України з державної акредитації закладів охорони здоров'я; стандарт надання адміністративної послуги Міністерством охорони здоров'я України з ліцензування господарської діяльності з медичної практики; стандарт надання адміністративної послуги Міністерством охорони здоров'я України з віднесення харчових продуктів до категорії харчових продуктів спеціального дієтичного споживання, функціональних харчових продуктів та дієтичних добавок та їх державної реєстрації; стандарт надання адміністративної послуги Міністерством охорони здоров'я України з проведення державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять такі організми або отримані з їх використанням; стандарт надання адміністративної послуги Міністерством охорони здоров'я України з атестації лікарів; стандарт надання адміністративної послуги Міністерством охорони здоров'я України з атестації професіоналів з вищою немедичною освітою, які працюють у системі охорони здоров'я; стандарт надання адміністративної послуги Міністерством охорони здоров'я України з реєстрації оптово-відпускних цін на лікарські засоби і вироби медичного призначення, що закуповуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, ведення відповідного реєстру та надання інформації з нього; стандарт надання адміністративної послуги Міністерством охорони здоров'я України з видачі листа-повідомлення щодо можливості ввезення на митну територію України незареєстрованих лікарських засобів з метою індивідуального використання громадянами [19].

Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 07 травня 2013 р. № 362 «Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг Міністерства охорони здоров'я України» були затверджені інформаційні картки з таких вісімнадцяти видів адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я: адміністративної послуги з видачі ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики; адміністративної послуги з анулювання власної ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики за заявою ліцензіата; адміністративної послуги з переоформлення ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики; адміністративної послуги з проведення акредитації закладу охорони здоров'я; адміністративної послуги з видачі дублікату акредитаційного сертифіката; адміністративної послуги з переоформлення акредитаційного сертифіката; адміністративної послуги з видачі спеціального дозволу на зайняття народною медициною (цілительством); адміністративної послуги з переоформлення спеціального дозволу на зайняття народною медициною (цілительством); адміністративної послуги з видачі дублікату спеціального дозволу на зайняття народною медициною (цілительством); адміністративної послуги з видачі листа-повідомлення щодо можливості ввезення на митну територію України незареєстрованих лікарських засобів; адміністративної послуги з видачі листа-повідомлення щодо можливості ввезення на митну територію України незареєстрованих лікарських засобів з метою індивідуального використання громадянами; адміністративної послуги з видачі листа-повідомлення щодо можливості ввезення на митну територію України незареєстрованих лікарських засобів з метою використання у випадках стихійного лиха, катастроф, епідемічного захворювання тощо; адміністративної послуги з декларування зміни оптово-відпускних цін на лікарські засоби і вироби медичного призначення, що закуповуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, та ведення відповідного реєстру; адміністративної послуги з видачі реєстраційного посвідчення на лікарський засіб та реєстраційного

посвідчення на лікарський засіб (медичний імунобіологічний препарат); адміністративної послуги з проведення державної реєстрації косметичних засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням; адміністративної послуги з видачі ліцензії на провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України; адміністративної послуги з переоформлення ліцензії на провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України; адміністративної послуги з анулювання власної ліцензії на провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України за заявою ліцензіата [20].

Наказом Державної служби України з лікарських засобів від 21 листопада 2011 р. № 406 «Деякі питання надання адміністративних послуг Держлікслужбою України» було затверджено перелік із шести адміністративних послуг, які безоплатно надаються Державною службою України з лікарських засобів (видача висновку про якість ввезених лікарських засобів; галузева атестація лабораторій з контролю якості та безпеки лікарських засобів; сертифікація відповідності вимогам належної виробничої практики (висновку щодо підтвердження відповідності вимогам належної виробничої практики); сертифікація лікарського засобу (для міжнародної торгівлі); підтвердження про державну реєстрацію медичних виробів; повідомлення щодо ввезення на митну територію України незареєстрованих медичних виробів), а також вісім стандартів адміністративних послуг: стандарт надання адміністративної послуги Державною службою України з лікарських засобів з видачі висновку про якість ввезених лікарських засобів; стандарт надання адміністративної послуги Державною службою України з лікарських засобів з галузевої атестації лабораторій з контролю якості та безпеки лікарських засобів; стандарт надання адміністративної послуги Державною службою України з лікарських засобів з видачі сертифіката відповідності вимогам належної виробничої практики (висновку щодо підтвердження відповідності вимогам належної виробничої практики); стандарт надання адміністративної послуги Державною службою України з лікарських засобів щодо видачі сертифіката лікарського засобу (для міжнародної торгівлі); стандарт надання адміністративних послуг Державною службою України з лікарських засобів з ліцензування господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами та імпорту лікарських засобів; стандарт надання адміністративної послуги Державною службою України з лікарських засобів з державної реєстрації медичної техніки та виробів медичного призначення; стандарт надання адміністративної послуги Державною службою України з лікарських засобів з надання підтвердження про державну реєстрацію медичних виробів; стандарт надання адміністративної послуги Державною службою України з лікарських засобів з видачі повідомлення щодо ввезення на митну територію України незареєстрованих медичних виробів [21].

Висновки. Аналіз загальних норм законодавства про адміністративні послуги та спеціальних норм, що стосуються надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я свідчить про в цілому належний стан правового регулювання у цій сфері.

Однак необхідність підвищення ефективності функціонування механізму надання медичної допомоги та захисту прав пацієнтів обумовлює актуальність подальших наукових досліджень надання та удосконалення адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Стеценко С. Г. Медичне право України : підруч. для студ. ВНЗ / С. Г. Стеценко [та ін.] ; Національна академія прокуратури України, Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Правова єдність, 2008. 507 с.
2. Надюк З. О. Державне регулювання ринку медичних послуг в Україні: монографія / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя : [б.в.], 2008. 296 с.
3. Сенюта І. Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я : [монографія]. Л. : Астролябія, 2007. 223 с.
4. Волков В. Д. Медичне право України: практикум / В. Д. Волков, Л. М. Дешко, Ю. В. Мазур ; Донец. нац. ун-т, Донец. нац. мед. ун-т ім. М. Горького. Донецьк : Сучасний друк, 2010. 249 с.
5. Сучасне українське медичне право : монографія / Болотіна Н. Б. [та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуж. діяча науки і техніки України С. Г. Стеценка. К. : Атіка, 2010. 495 с.
6. Стеценко В. Ю. Медичне право України (реформування охорони здоров'я в умовах страхової медицини) : монографія / Стеценко В. Ю., Токарев Г. М. К. : Атіка, 2012. 142 с.
7. Майданик Р. А. Медичне право в системі права України : навч.-практ. посіб. / Р. А. Майданик. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Алерта, 2013. 35 с.
8. Медичне право України : практикум / [уклад. : Сенюта І. Я. та ін.] ; за заг. ред. І. Я. Сенюти. Львів : Світ, 2014. 294 с.
9. Миронова Г. А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги : монографія / Г. А. Миронова ; [відп. ред. акад. НАПрН України О. Д. Крупчан] ; НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака Нац. акад. прав. наук України. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 308 с.

10. Сенюта І. Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики : [монографія] / Ірина Сенюта. - Львів : Медицина і право, 2018. 638 с.
11. Медичне право : навч.-метод. посіб. / [уклад.: Г. В. Муляр, О. С. Ховпун, Г. П. Шуст] ; Акад. праці, соц. відносин і туризму. Київ : Акад. праці, соц. відносин і туризму, 2019. 134 с.
12. Чеховська І. В. Медичне право : навч. посіб. / І. В. Чеховська ; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2020. 479 с.
13. Ямненко Т. М. Правове регулювання медичних послуг: навч. посіб. для студентів спец. 081 «Право» / Ямненко Т. М. ; Нац. авіац. ун-т, Юрид. ф-т. Київ : Вид-во Людмила, 2020. 163 с.
14. Сіделковський О. Л. Єдиний медичний простір України: адміністративно-правові засади створення : монографія / Сіделковський О. Л. ; Міжрегіон. Акад. упр. персоналом. Київ : Чалчинська Н. В., 2020. 325 с.
15. Медичне право : підручник / [С. О. Болдіжар та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. Б. Булеци, д-ра юрид. наук, доц. М. В. Менджул] ; ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т», Юрид. ф-т. Ужгород : Рік-У, 2021. 719 с.
16. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
17. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text>
18. Про затвердження плану заходів щодо реформування системи надання адміністративних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1076-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-2011-%D1%80#Text>
19. Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28 грудня 2011 р. № 986. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0404-12#Text>
20. Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг Міністерства охорони здоров'я України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 07 травня 2013 р. № 362. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0362282-13#Text>
21. Деякі питання надання адміністративних послуг Держлікслужбою України : наказ Державної служби України з лікарських засобів від 21 листопада 2011 р. № 406. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0406848-11#n14>

REFERENCES:

1. Stetsenko, S. H. (2008). *Medychne pravo Ukrainy*. [Medical law of Ukraine]. Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. 507. [in Ukrainian].
2. Nadiuk, Z. O. (2008). *Derzhavne rehuliuвання rynku medychnykh posluh v Ukraini*. [State regulation of the medical services market in Ukraine]. Monohrafiia Klasych. pryvat. un-t. Zaporizhzhia. 296. [in Ukrainian].
3. Seniuta, I. Ya. (2007). *Medychne pravo: pravo liudyny na okhoronu zdorovia*. [Medical law: the human right to health care]. Monohrafiia. 223. [in Ukrainian].
4. Volkov, V. D. (2010). *Medychne pravo Ukrainy: praktykum*. [Medical law of Ukraine: practicum]. Donets. nats. un-t, Donets. nats. med. un-t im. M. Horkoho. 249. [in Ukrainian].
5. Stetsenko, S.H. (Ed), & Bolotina, N.B.(2010). *Suchasne ukrainske medychne pravo*. [Modern Ukrainian medical law]. Monohrafiia. 495. [in Ukrainian].
6. Stetsenko, V. Yu. & Tokariiev, H.M. (2012). *Medychne pravo Ukrainy (reformuvannia okhorony zdorovia v umovakh strakhovoi medytsyny)*. [Medical law of Ukraine (health care reform in the conditions of insurance medicine)]. Monohrafiia. 142. [in Ukrainian].
7. Maidanyk, R. A. (2013). *Medychne pravo v systemi prava Ukrainy*. [Medical law in the legal system of Ukraine]. Navch.-prakt. posib 2-he vyd., pererob. i dopov. 35. [in Ukrainian].
8. Seniuta, I.Ia. (Ed.) (2014). *Medychne pravo Ukrainy*. [Medical law of Ukraine]. Praktykum. 294. [in Ukrainian].
9. Myronova, H. A. (2015). *Pryvatnopravove rehuliuвання osobystykh nemainovykh vidnosyn u sferi nadannia medychnoi dopomohy*. [Private law regulation of personal non-property relations in the field of medical care]. Monohrafiia. NDI pryvat. prava i pidpriemnytstva im. F. H. Burchaka Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kyiv. 308. [in Ukrainian].
10. Seniuta, I. Ya. (2018). *Tsyvilno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi nadannia medychnoi dopomohy: pytannia teorii i praktyky*. [Civil and legal regulation of relations in the field of medical assistance]. Monohrafiia. 638. [in Ukrainian].
11. Muliar, H.V., & Khovpun, O.S., & Shust H.P. (2019). *Medychne pravo*. [Medical law]. Akad. pratsi, sots. vidnosyn i turyzmu. 134. [in Ukrainian].
12. Chekhovska, I. V. (2020). *Medychne pravo*. [Medical law]. navch. posib. Un-t derzh. fisk. sluzhby Ukrainy. 479. [in Ukrainian].
13. Yamnenko, T. M. (2020). *Pravove rehuliuвання medychnykh posluh*. [Legal regulation of medical services]. navch. posib. dlia studentiv spets. 081 «Pravo». 163. [in Ukrainian].

14. Sidelkovskiy, O. L. (2020). Yedynyi medychnyi prostir Ukrainy: administratyvno-pravovi zasady stvorennia. [The unified medical space of Ukraine: administrative and legal principles of creation]. Monohrafiia. 325. [in Ukrainian].
15. Boldizhar, S.O., & Buletsa S.B., & Mandzhul, M.V. (2021). Medychne pravo Pidruchnyk. 719. [in Ukrainian].
16. Pro administratyvni posluhy (2012, September 6). [On administrative services]. Zakon Ukrainy № 5203-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [in Ukrainian].
17. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku systemy nadannia administratyvnykh posluh orhanamy vykonavchoi vlady. (2006, February 15). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 90-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
18. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo reformuvannia systemy nadannia administratyvnykh posluh. (2011, October 26). [On the approval of the plan of measures to reform the system of providing administrative services]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1076-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-2011-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
19. Pro zatverdzhennia standartiv nadannia administratyvnykh posluh Ministerstvom okhorony zdorovia Ukrainy. (2011, December 28). [On the approval of standards for the provision of administrative services by the Ministry of Health of Ukraine]. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 986. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0404-12#Text> [in Ukrainian].
20. Pro zatverdzhennia informatsiinykh kartok administratyvnykh posluh Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. (2013, May 7). [On approval of information cards of administrative services of the Ministry of Health of Ukraine]. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy № 362. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0362282-13#Text> [in Ukrainian].
21. Deiaki pytannia nadannia administratyvnykh posluh Derzhliksluzhboiu Ukrainy. (2011, November 21). [Some issues of providing administrative services by the State Medical Service of Ukraine]. Nakaz Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z likarskykh zasobiv № 406. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0406848-11#n14> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2022

УДК 342.95:378

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-258-265

Куліш Анатолій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
директор Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
e-mail: a.kulich@jur.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1619-3831>

Дуліба Євгенія Володимирівна,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного
господарства та природокористування
e-mail: dulibayevheniia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

Миргород-Карпова Валерія Валеріївна,

кандидат юридичних наук,
Заступник директора з наукової роботи
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
e-mail: v.myrhorod@jur.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3302-221X>

Аврамова Ольга Євгенівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ
e-mail: gamm@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1941-9894>

«АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ» В УКРАЇНІ: МІСЦЕ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЗАКОНОДОВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена основам утворення академічної доброчесності на міжнародній арені та в національному просторі.

Вказано, що освіта є пріоритетом для будь-якої сучасної держави, адже за випускниками освітніх закладів майбутнє України. Освітній процес є динамічним, оскільки наповнений постійними реформами, модернізаціями, удосконаленнями, а також вступом нових талановитих і здібних студентів. Разом із нововведеннями щодо освітнього процесу з'являються нові виклики та проблеми в отриманні якісної освіти. Все більше студентів знецінюють важливість якості освіти та використовують механізми для полегшення виконання наукових робіт. У статті підкреслено, що такі механізми у національному законодавстві визначаються як «академічна недоброчесність».

Розглянуто особливості впровадження академічної доброчесності у ХХ столітті та проаналізовано основоположні поняття у цій сфері. Акцентовано увагу на проблемах та передумовах порушення доброчесності студентами.

У статті особлива увага приділена питанню передумов виникнення у студентів бажання не дотримуватись правил академічної доброчесності. Було проведено опитування серед студентів щодо питання причин виникнення академічної недоброчесності. В результаті встановлено, що вмотивованість викладача дуже впливає на бажання студентів навчатись. Також, за результатами опитування, було визначено, що завищений обсяг наукових робіт, та вимоги, які не відповідають інтелектуальному рівню відповідно до року навчання, спонукає використовувати плагіат.

Зроблено висновок, що освітні заклади повинні контролювати це питання. Також необхідно донести до студентів ту думку, що у випадку недотримання принципів академічної доброчесності розвиток науки постає під загрозою, адже саме молоді вчені є катализатором змін.

Ключові слова: академічна доброчесність, академічна недоброчесність, освітній процес, заклади вищої освіти, міжнародні норми.

Kulich A., Duliba YE., Myrhorod-Karpova V., Avramova O. THE METHODOLOGICAL BASIS OF THE FUNCTIONING OF THE CONCEPT OF "ACADEMIC INTEGRITY" IN UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANALYSIS

The article is devoted to the foundations of the formation of academic integrity in the international arena and in the national space.

It is indicated that education is a priority for any modern state, because the future of Ukraine depends on the graduates of educational institutions. The educational process is dynamic, as it is filled with constant reforms, modernizations, improvements, as well as the admission of new talented and capable students. Along with innovations in the educational process, new challenges and problems in obtaining quality education appear. More and more students underestimate the importance of quality education and use mechanisms to facilitate the performance of scientific works. The article emphasizes that such mechanisms are defined as "academic dishonesty" in national legislation.

The peculiarities of the implementation of academic integrity in the 20th century were considered and the fundamental concepts in this field were analyzed. Attention is focused on the problems and prerequisites of violation of integrity by students.

In the article, special attention is paid to the question of the prerequisites for the students' desire not to observe the rules of academic integrity. A survey was conducted among students regarding the causes of academic dishonesty. As a result, it was established that the teacher's motivation greatly affects the students' desire to learn. Also, according to the results of the survey, it was determined that the inflated volume of scientific works, and requirements that do not correspond to the intellectual level according to the year of study, encourages the use of plagiarism.

It was concluded that educational institutions should control this issue. It is also necessary to convey to students the idea that in case of non-compliance with the principles of academic integrity, the development of science is in danger, because it is young scientists who are the catalyst for change.

Key words: academic integrity, academic dishonesty, educational process, institutions of higher education, international norms.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті вища освіта є доступнішою, ніж будь-коли. Утім студенти досить часто нівелюють якість отримуваної освіти. Впровадження поняття «академічна доброчесність», регулювання відповідальності на законодавчому рівні, постійні бесіди зі студентами, новітні програми для перевірки плагіату, на жаль, не допомагають. Проблема недотримання академічної доброчесності треба вирішувати докорінно.

На сьогоднішній день популяризація академічної недоброчесності означає те, що науковий розвиток буде призупинено. Молоді, перспективні вчені вже зараз використовують чужі надбання, нехтуючи своїм потенціалом. Тому проблема недотримання академічної доброчесності здобувачами освіти, як має своїм результатом отримання неякісної вищої освіти та гальмування наукового розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом проблемі академічної доброчесності у різних сферах наукових досліджень (юриспруденція, соціологія, педагогіка, державне управління тощо) приділяється увага як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Зокрема, І. Дегтярьова, Т. Добко, М. Дойчик, І. Олексів, В. Турчиновський, Т. Фінікова у колективній монографії «Академічна чесність як основа сталого розвитку університету» дослідили поняття академічної культури та доброчесності, вплив цього явища на якість української вищої школи [1]. Т. Лічман, В. Хмарський приділили увагу вивченню досвіду зарубіжних країн у формуванні культур академічної доброчесності та запровадження цього інституту в освіту [2; 3]. Етико-правова природа академічної доброчесності в Україні, а також окремі організаційно-правові проблеми, що виникають у діяльності закладів вищої освіти були виявлені та розкриті у працях таких науковців, як О. Аврамова, О. Бернацький, А. Грубінко, Л. Крупнова, В. Теремецький [4; 5]. Правові аспекти функціонування інституту академічної доброчесності в освіті перебувають є предметом наукових розробок А. Мельниченко, В. Буяк [6; 7]. Попри дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених щодо основних аспектів функціонування академічної доброчесності та ролі цього поняття в освітньому процесі проблема застосування «недоброчесності» студентами все ще не вирішена.

Мета статті – висвітлення основ для утворення поняття «академічної доброчесності» у світі та в Україні зокрема, дослідження законодавчого врегулювання поняття «академічна доброчесність», виявлення основних причин для порушення положень щодо доброчесності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язання сучасних проблем вітчизняного освітнього процесу вимагає радикального та концептуального підходу з боку держави. Адже вирішення більшості існуючих проблем у цій сфері (надмірне адміністрування, поєднане з хронічною нестачею належного матеріально-фінансового забезпечення закладів освіти різних рівнів; застарілі методи та підходи в освітньому процесі, які відірвані від потреб ринку праці; недостатня кваліфікація педагогічних та науково-педагогічних кадрів; високий рівень корумпованості освітнього процесу тощо) не можливе лише за допомогою педагогічної майстерності, оскільки вони мають соціально-правові витоки [8, с. 75].

Юнгсуп Кім, учасник Конференції Міжнародного центру академічної доброчесності промовив: «Академічна доброчесність є способом змінити цей світ. Але спочатку змініть університет, а вже потім – світ» [9, с. 19]. Вважаємо, що цей вислів досить слушно визначає місце академічної доброчесності в освітньому процесі. Дотримання принципів академічної доброчесності є гарантом розвитку науки та підвищення освіченості населення. Не дарма вчений підкреслює вплив освітнього закладу на результативність боротьби з академічною недоброчесністю, адже тільки локально можна подолати основні джерела виникнення цієї проблеми.

З такою позицією погоджується В. Ромакін, який висловлює таку думку: «щоб провести дослідження стану академічної чесності, необхідно розглянути всю систему освіти. Але цього дуже мало. Треба проаналізувати національну систему етичних відносин та традицій» [10, с. 174]. Ю. Калиновський додає, що проблема «академічної чесності у закладах вищої освіти України виходить за межі суто освітнянського середовища і зачіпає всі сфери суспільного життя» [11, с. 481].

Для відтворення історичних передумов виникнення академічної недоброчесності у дослідженні Т. Бічера та П. Траулера «Племена та території» справедливо підкреслено таке «... зміна сил, що впливають на сучасну вищу освіту у всьому світі, привели до зростання та посилення факторів, які діють на неї. До них можна віднести: масовість, що привела до радикального збільшення кількості студентів; економізацію академічного простору, що зумовлює зростання впливу запитів та потреб абітурієнтів і студентів на зміст та практичну орієнтованість програм та курсів; глобалізацію, що призводить до орієнтації на тенденції розвитку світової економіки, прискорений розвиток нових інформаційних та комунікаційних технологій, створення міжнародної мережі знань, набуття англійською мовою домінуючої позиції в розповсюдженні наукової інформації» [12, с. 71].

До історичних передумов виникнення академічної доброчесності можна віднести: доступність вищої освіти для великої кількості студентів і, як наслідок, неможливість прослідкувати за якістю засвоєння матеріалу для його самостійного опрацювання, великий обсяг завдань, що призводить до нездатності їх швидкого та самостійного виконання, а також невмотивованість викладачів та студентів.

Визначення «академічної доброчесності» можна віднайти в наукових працях вчених, нормативних документах навчальних закладах, а також національних законодавчих актах. Зокрема, у наукових дослідженнях присутня дискусія щодо спільного і відмінного між термінами «академічна чесність» та «академічна доброчесність». Термін «honesty» визначають як правдивість в словах; «integrity» – як чесність в поведінці особи. Через те, що термін «доброчесність» є ширшим, адже включає в себе і чесність в словах і в поведінці, у цьому дослідженні ми будемо використовувати саме це поняття.

Студентам та багатьом освітянам здається, що поняття академічної доброчесності з'явилося досить нещодавно, десь з моменту, коли українська освіта почала впроваджувати європейські стандарти. Утім своєю появою «академічна доброчесність» сягає глибин історії. Цей період досить повно та слушно охарактеризував Т. Фініко у дослідженні «Академічна доброчесність: глобальний контекст та національна потреба»: «Друга половина ХХ століття стала часом радикальних трансформацій сфери вищої освіти. Світова система вищої освіти переживає академічну революцію у вищій освіті, що характеризується безпрецедентними за своїми масштабами та різноманітністю перетвореннями. Можна стверджувати, що

зміни, які відбулися в останній час, були, принаймні, настільки ж радикальними, як і перетворення, що здійснилися у XIX столітті, коли створювалися дослідницькі університети. Академічні перетворення в кінці XX і на початку XXI століть мають більш широке охоплення в силу свого глобального характеру, а також чисельності закладів та кількості людей, що залучені до цього процесу» [13, с. 9].

В основу класичного визначення цього поняття покладено сполучення таких фундаментальних чеснот, як: чесність, довіра, справедливість, повага та відповідальність, а пізніше, у 2013 році, новою, шостою чеснотою – мужність [14]. У своєму дослідженні «Фундаментальні цінності академічної доброчесності» Саллі Коул інтерпретує їх наступним чином:

1) чесність – обов'язкова основа викладання, навчання, дослідження і роботи, а також необхідна передумова повноцінної реалізації довіри, справедливості, поваги і відповідальності;

2) довіра – коли чесність інституціоналізована як цінність, вона уможлиблює розвиток довіри; довіра виникає з часом і досвідом та будується насамперед на основі дій, а не слів;

3) справедливість – справедливе ставлення є ключовим фактором, якій слід враховувати при формуванні етичних комісій. Важливими компонентами справедливості є здатність прогнозувати, прозорість, чіткі та обґрунтовані очікування;

4) повага – наукові спільноти можуть лише тоді досягнути успіху, якщо у них панує повага до членів спільноти, їх різноманітності та інколи суперечливих точок зору;

5) відповідальність – за дотримання принципів доброчесності є як особистим обов'язком, так і спільною справою. Кожен член академічної спільноти – кожен студент, член професорсько-викладацького складу, представник адміністрації, несуть відповідальність за дотримання принципів академічної доброчесності під час навчання, викладання та здійснення наукових досліджень;

6) відвага (мужність) – відвага відрізняється від інших цінностей академічної доброчесності тим, що це радше якість чи здатність, аніж цінність як така. У людях рису «сміливість» часто плутають із «безстрашністю». В реальному житті, під сміливістю розуміють здатність діяти згідно власних цінностей всупереч страху [9, с. 20].

Довгий час регулювання на законодавчому рівні поняття «академічної доброчесності» залишалось проблемним. Однак євроінтеграційні процеси прискорили зміни у цьому питанні. Зокрема, у національному законодавстві поняття академічної доброчесності закріплюється в Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII, де академічна доброчесність визначається як сукупність принципів, правил поведінки учасників освітнього процесу, спрямованих на формування самостійної і відповідальної особистості, спроможної вирішувати завдання відповідно до освітнього рівня з дотриманням норм права та суспільної моралі. Законодавець визначає, що академічної доброчесності мають дотримуватися усі учасники освітнього процесу: здобувачі освіти, науково-педагогічні працівники та адміністрації [15].

Згідно з положеннями ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 № 3792-XII одним із видів порушень авторського права і (або) суміжних прав, що дає підстави для захисту таких прав, у тому числі судового, є: «в) плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» [16].

Відповідно до рекомендацій щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо), що відображені у листах МОН України від 15.08.2018 № 1/11-8681: академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства [17].

Здійснюючи проміжний висновок, слід зазначити, що терміни «плагіат» та «академічна доброчесність» є не побутовими категоріями, які вигадали в університетах. Обидва поняття виникли разом з набранням популярності та доступності вищої освіти, через що необхідним стало їх законодавче закріплення. На сьогоднішні студентів масово ознайомлюють з існуючими дефініціями в національному законодавстві. Також зміст цих положень дуже часто відображають у внутрішньо-університетських документах, які регламентують принципи діяльності закладів.

Академічна доброчесність – це саме те поняття з яким зустрічається кожний здобувач освіти. Механізм «видавати чужий матеріал за свій» є найпростішим інструментом у досягненні цілі отримати високий бал. Насправді, такий інструмент є пасткою для самого студента та тривожним дзвінком для викладача. Крадучи у себе можливість навчитись, студент нівелює роль освіти у своєму житті. Тому з'являється таке питання: «Навіщо здобувати освіту, якщо ти її не здобуєш, а копіюєш та вставляєш чужий текст, видаючи його за власний?»

У цьому контексті доречно процитувати думку А. Колеснікова, який в своєму науковому дослідженні «Академічна доброчесність в українському освітньо-науковому просторі: проблеми та соціальні загрози» зазначає: «важливим є формування у студентів розуміння сутності академічної доброчесності й застосування окремих її важелів ще з першого курсу навчання. Крок у цьому напрямі – студенти першого курсу підписують декларації про академічну доброчесність, де буде зазначено розуміння сутності явищ списування, прогулів, недоброчесної поведінки, плагіату всіх видів та чітко прописано відповідальність за виявлені факти цих явищ» [18, с. 125].

Однак запобігати порушенню основних аспектів академічної доброчесності методами декларацій, ознайомлювальних лекцій не ефективно. Найчастіше розуміння важливості написання дослідницьких робіт з дотриманням принципів академічної доброчесності як студентських, так і наукових, залишається лише на папері. Так, метод знизити оцінку за плагіат або гірше – позбавити права навчатись в конкретному університеті на деякий час працює. Суворі заходи відповідальності не викорінюють основне завдання – знищити бажання списати та скопіювати чуже, бо найголовніше – це знецінення освіти для самого здобувача освіти.

З метою з'ясування причин недотримання академічної доброчесності в навчальних закладах було опитано 134 студенти Сумського державного університету, що навчаються на різних спеціальностях. Респондентам поставлено 8 питань з можливістю обрати один варіант відповіді. Зміст питань та відповіді на них у відсотковому визначенні нами відображені в Таблиці 1.

Таблиця 1. Результати соціологічного опитування в рамках дослідження щодо дотримання студентами основ академічної доброчесності

п/п	Питання	Результати
.	Як Ви вважаєте, чому в освітньому процесі присутня академічна недоброчесність?	не вистачає часу на самостійне виконання завдань – 52,9 %; не цікаво навчатись – 8,9 %; великий обсяг завдань – 38,2 %.
.	Чи виконували би Ви завдання чесніше, якби мали гарні відносини з викладачем?	так – 70,6 %; ні – 29,4 %.
.	Чи впливає вмотивованість викладача щодо викладання предмету на Ваше бажання виконувати завдання?	так – 97,1 %; ні – 2,9 %.
.	Ситуація: викладач змінив кількість сторінок для есе з 20 балів до 5 балів – чи напишете Ви цю роботу самостійно?	так, бо мені це більше по силі – 79,4 %; ні – 20,6 %.
.	Як Ви думаєте, що у протидії з недоброчесністю подіє більше?	зміна вимог до роботи на користь студента – менше сторінок, джерел – 76,5 %; штраф за плагіат у розмірі 10 000 грн – 23,5 %.
.	Ситуація: Ви любите вивчати Адміністративне право, а вас змушують написати статтю з Екологічного права, яке ви також вивчаєте і маєте успіхи. На плагіат роботи не перевіряють. Що Ви зробите в даній ситуації?	напишу статтю з екологічного права, скопіюю всю інформацію – 29,4%; якщо дадуть змогу написати статтю з адміністративного права напишу її сам – 61,8 %; взагалі писати нічого не буду, треба було одразу адміністративне право пропонувати – 8,8%.
.	Як Ви вважаєте, який захід у протидії з академічною недоброчесністю подіє?	санкція у вигляді штрафу 10 000 грн – 17,6 %; позбавлення права навчатись у цьому навчальному закладі на один рік – 23,5 %; дозволити плагіат, але такого формату – не копіювати інформацію, а переформулювати текст своїми словами – 58,8 %.
.	Чи знаєте Ви лайфхаки, як обійти програму, яка перевіряє текст на плагіат?	так – 52,9 %; ні – 47,1%.

Джерело: складено авторами на підставі власного соціологічного дослідження.

Аналізуючи результати наведеного соціологічного опитування, можна дійти висновку, що роль викладача у сучасному розумінні недооцінена. На щастя, радянська система, в якій образ вчителя асоціювався з суворістю та майбутньою двійкою у щоденнику зник. Передумовою для змін стали євроінтеграційні процеси, де вчитель та студент перебувають на одному рівні. В опитуванні студенти неодноразово зазначили, що на процес їх навчання насамперед впливає викладач. Також окремим проблемним питанням залишаються обсяги наукових робіт. Ставити завдання написати студенту 30 сторінок курсового дослідження без використання джерел та посилатись лише на законодавство – є першопричиною плагіату. І респонденти, і автори цього дослідження переконані, що розумне визначення обсягів роботи є передумовою до самостійного виконання завдання студентами.

Адміністративний вплив на регулювання академічної доброчесності дуже важливий, проте перш ніж визначати суворі санкції необхідно визначити джерело виникнення цих проблем.

Н.Сорокіна у своєму дослідженні «Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених» справедливо акцентує увагу на важливості академічної доброчесності для молодих науковців: молоді вчені мають бути авангардом впровадження етичних ідеалів та моральних

стандартів в українському освітньому та науковому просторі. Адже саме на молодих учених покладається надія щодо утвердження і поширення високих етичних і моральних ідеалів та належних стандартів академічної доброчесності як у процесі здійснення наукової діяльності, так і в процесі навчання й виховання майбутніх поколінь та сьогоднішніх молодих людей як справжніх гідних громадян своєї держави [19, с. 6].

Проте, якщо для науки важливо, щоб молоді вчені дотримувались принципів доброчесності, то варто звикати до такого стилю роботи ще у студентстві. Тому, якщо нам потрібні науковці, які будуть мислити самостійно і критично, то потрібно викоринювати проблему академічної недоброчесності ще з першого курсу. Вважаємо за необхідне також дослідити питання векторів протидії академічної недоброчесності у вітчизняній літературі.

Я. Тицька у своєму науковому дослідженні «Академічна доброчесність та академічна відповідальність у забезпеченні якості освіти» доречно визначає заходи щодо протидії поширенню плагіату:

- використання спеціалізованого програмного забезпечення для виявлення плагіату на основі чітких правил і політики щодо його використання;

- попереднє експертне оцінювання, зокрема й самооцінювання, та/або технічна перевірка (за допомогою спеціалізованих програмних засобів) щодо ознак академічного плагіату у творах, підготовлених до друку;

- розбудова національних та університетських інституційних депозитаріїв, які містять бази даних академічних/наукових текстів студентів/викладачів/науковців;

- дослідження внутрішніх причин і сучасних освітніх практик у сфері боротьби з плагіатом для вироблення на цій основі відповідних політик, інструкцій, керівництв;

- сприяння розповсюдженню результатів досліджень академічної спільноти;

- загальна популяризація культури боротьби з плагіатом [20, с. 195].

Вважаємо, що такі заходи матимуть ефект, адже вдосконалення програм перевірки на плагіат має вирішити проблему, коли студент цитує автора з дотриманням всіх положень для цитування, а програма це зчитує, як плагіат. Також до списку заходів щодо протидії академічної недоброчесності варто додати: встановлення стандартів для наукових, творчих робіт для кожного курсу окремо. Наприклад, встановлювати об'єм наукових робіт, який буде по силі здобувачам освіти, залежно від їх року навчання. Також доречним буде постійний моніторинг думки студентів щодо якості викладання предмету, адже результат опитування студентів показав, що вмотивованість викладача впливає на якість виконання робіт студентами.

Висновки. Поняття «академічної доброчесності» широко використовується закладами вищої освіти. Дуже часто для здобувачів освіти проводять заходи, спрямовані на ознайомлення з поняттям академічної недоброчесності. Утім на практиці такі заходи є неефективними, тому заклади вищої освіти застосовують суворі методи відповідальності.

Однак перед тим, як вводити імперативні норми щодо відповідальності за порушення норм доброчесності, необхідно провести роботу зі студентами для визначення основних причин виникнення зловживання плагіатом. Завищені сподівання від студентів, недосконалість програм щодо перевірки на плагіат, негативне суб'єктивне ставлення викладача щодо студента – все це може стати підґрунтям для виникнення проблем. Тому вважаємо, що необхідно акцентувати увагу на важливості першочергових чинників, котрі є основою для виникнення окресленої проблеми, та які допоможуть у її вирішенні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. Міжнарод. благод. фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. Політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. 234 с.
2. Лічман Т. Процедура розгляду справ про порушення стандартів академічної чесності (із використанням практик американських університетів). *Академічна чесність як основа сталого розвитку університету* / за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 151–170.
3. Хмарський В. Academic integrity в США: кілька спостережень 2015 року. *Академічна чесність як основа сталого розвитку університету* / за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 57–58.
4. Teremetskyi V., Avramova V., Hrubinko A., Krupnova L., Lisohorova K. Ethical And Legal Essence of Academic Integrity In Ukrain. *Journal of Law and Political Sciences*. 2020. Vol. 23. Issue 2/C. P. 320-344. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37701>.
5. Теремецький В. І. Правова природа академічної доброчесності в Україні. *Академічна доброчесність: виклики сучасності / Збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 11.03 – 23.03.2019)*. Варшава, 2019. С. 151–155.
6. Мельниченко А. Прояви академічної нечесності. *Академічна чесність як основа сталого розвитку університету* / за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 108–116.
7. Буюк Б. Академічна доброчесність: від ментальної ідеї до законодавчої норми. *Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції: збірн. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 вересня 2020 р.)*. Тернопіль: ТНПУ, 2020. С. 8–9.
8. Теремецький В. І., Гринько П. О., Кармаза О. О. Концептуальні засади підвищення ефективності законодавчого регулювання освітнього процесу в Україні. *Наука і освіта*. 2017. № 6. С. 74–80.

9. Коул Саллі. Фундаментальні цінності академічної доброчесності. *Міжнародний центр академічної доброчесності*. 2019. URL: <https://www.donnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/8/2019/08/Fundam.czinnosti-Akad.dobroch>.

10. Ромакін В. В. Академічна етика як передумова верховенства права. *Наукові праці Миколаївського гуманітарного університету імені Петра Могили. Педагогіка*. 2006. № 46. С. 174–179.

11. Калиновський Ю. Ю. Академічна чесність як чинник правового виховання студентської молоді. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 63. С. 477–482.*

12. Becher T., Trowler P. *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*, 2nd ed. Philadelphia: Open University Press. 2001. P. XIII. 238 p.

13. Фініков Т. Академічна доброчесність: глобальний контекст та національна потреба. *Академічна чесність як основа сталого розвитку університету* / за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. С. 9–36.

14. The Fundamental Values of Academic Integrity. The Center for Academic Integrity. October 1999. URL: <http://www.academicintegrity.org/ica/about-4.php>

15. Про освіту: Закон України від 05.09.2017. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

16. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>

17. Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо): лист МОН України від 15.08.2018 № 1/11-8681. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/akredytatsiya/instruk-list/1-11-8681-vid-15082018-rekomendatsii-shchodo-zapobigannya-akademichnomu-plagiatu.pdf>.

18. Колесніков А. Академічна доброчесність в українському освітньо-науковому просторі: проблеми та соціальні загрози. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. № 24. С. 122–129.

19. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: кол. моногр. / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.

20. Тицька Я. «Академічна доброчесність» та «академічна відповідальність» у забезпеченні якості освіти. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 192–196.

REFERENCES:

1. Finikov, T.V., & Artiukhov, A.Ie. (2016). Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu. [Academic honesty as the basis of sustainable development of the university]. 234. [in Ukrainian].

2. Lichman, T. (2016). Protsedura rozghliadu sprav pro porushennia standartiv akademichnoi chesnosti (iz vykorystanniam praktyk amerykanskykh universytetiv). [Procedure for consideration of cases of violations of standards of academic integrity (using the practices of American universities)]. Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu. 151–170. [in Ukrainian].

3. Khmarskyi, V. (2016). Academic integrity v SShA: kilka sposterezhen 2015 roku. [Academic integrity in the USA: some observations of 2015]. Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu. 57–58. [in Ukrainian].

4. Teremetskyi, V., & Avramova, V., & Hrubinko, A., & Krupnova, L., & Lisohorova, K. (2020). Ethical And Legal Essence of Academic Integrity In Ukrain. *Journal of Law and Political Sciences*. Vol. 23. Issue 2/C. 320-344. Retrieved from: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37701> [in English].

5. Teremetskyi, V. I. (2019). Pravova pryroda akademichnoi dobrochesnosti v Ukraini. [The legal nature of academic integrity in Ukraine]. Akademichna dobrochesnist: vyklyky suchasnosti. Zbirnyk naukovykh ese uchasykiv dystantsiinoho etapu naukovooho stazhuvannia dlia osvitan (Respublika Polshcha, Varshava, 11.03 – 23.03.2019). 151–155. [in Ukrainian].

6. Melnychenko, A. (2016). Proiavy akademichnoi necheshnosti. [Manifestations of academic dishonesty]. Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu. 108–116. [in Ukrainian].

7. Buiak, B. (2020). Akademichna dobrochesnist: vid mentalnoi idei do zakonodavchoi normy. [Academic integrity: from a mental idea to a legislative norm]. Suchasni stratehii gendernoi osvity v umovakh yevrointehratsii: zbirn. mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (10–11 veresnia 2020 r.). 8–9. [in Ukrainian].

8. Teremetskyi, V. I., & Hrynko, P. O., & Karmaza, O. O. (2017). Kontseptualni zasady pidvyshchennia efektyvnosti zakonodavchoho rehulivannia osvitnoho protsesu v Ukraini. [Conceptual principles of increasing the effectiveness of legislative regulation of the educational process in Ukraine]. *Nauka i osvita*. № 6. 74–80. [in Ukrainian].

9. Koul Salli. (2019). Fundamentalni tsinnosti akademichnoi dobrochesnosti. [Fundamental values of academic integrity]. Retrieved from: <https://www.donnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/8/2019/08/Fundam.czinnosti-Akad.dobroch>. [in Ukrainian].

10. Romakin, V. V. (2006). Akademichna etyka yak peredumova verkhovenstva prava. [Academic ethics as a prerequisite for the rule of law], *Naukovi pratsi Mykolaivskoho humanitarnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Pedahohika*. № 46. 174–179. [in Ukrainian].

11. Kalynovskyi, Yu. Yu. (2012). Akademichna chesnist yak chynnyk pravovoho vykhovannia studentskoi molodi. [Academic honesty as a factor in the legal education of student youth]. *Hileia: naukovyi visnyk: zb. nauk. pr. Vyp. 63.* 477–482. [in Ukrainian].
12. Becher, T., & Trowler, P. & Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines Open University Press. P.XIII. 238. [in English].
13. Finikov, T. (2016). Akademichna dobrochesnist: hlobalnyi kontekst ta natsionalna potreba. [Academic Integrity: Global Context and National Need]. *Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu.* 9–36. [in Ukrainian].
14. The Fundamental Values of Academic Integrity. (1999) Retrieved from: <http://www.academicintegrity.org/icai/about-4.php> [in English].
15. Pro osvitu (2017, September 5). [On education]. *Zakon Ukrainy № 2145-VIII.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
16. Pro avtorske pravo i sumizhni prava (1993, December 23). [On copyright and related rights]. *Zakon Ukrainy № 3792-XII.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> [in Ukrainian].
17. Rekomendatsii shchodo zapobihannia akademichnomu plahiatu ta yoho vyavlennia v naukovykh robotakh (avtoreferatakh, dysertatsiiakh, monohrafiakh, naukovykh dopovidiakh, stattiakh toshcho) (2018, August 15). [Recommendations on preventing academic plagiarism and its detection in scientific works (abstracts, dissertations, monographs, scientific reports, articles, etc.)]. *Lyst MON Ukrainy № 1/11-8681.* Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/akredytatsiya/instrukt-list/1-11-8681-vid-15082018-rekomendatsii-shchodo-zapobigannya-akademichnomu-plagiatu.pdf>. [in Ukrainian].
18. Kolesnikov, A. (2019). Akademichna dobrochesnist v ukrainskomu osvitho-naukovomu prostori: problemy ta sotsialni zahrozy. [Academic integrity in the Ukrainian educational and scientific space: problems and social threats]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy. № 24.* 122–129. [in Ukrainian].
19. Sorokina, N.H., & Artiukhov, A.Ie., & Dehtiarova, I.O. (2017). Akademichna dobrochesnist: problemy dotrymanna ta priorityty poshyrennia sered molodykh vchenykh. [Academic Integrity: Compliance Challenges and Dissemination Priorities Among Young Scholars]. 169. [in Ukrainian].
20. Tytska, Ya. (2018). «Akademichna dobrochesnist» ta «akademichna vidpovidalnist» u zabezpechenni yakosti osvity. ["Academic integrity" and "academic responsibility" in ensuring the quality of education]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. № 11.* 192–196. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 22.04.2022

УДК 34:336.719.2 (477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-265-270

Пустовіт Юлія Юріївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права

Державного торговельно-економічного університету

e-mail: y.pustovit@knu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1845-7044>

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Зазначене дослідження присвячено нагальній проблемі сьогодення, що стала в процесі незворотних змін в політичному і в економічному просторі України, та і їх впливу для юридичних осіб. Викладена у статті теоретична інформація може використовуватися під час обґрунтування та практичного розроблення методик реалізації, через адміністративні норми законодавства, правового інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб.

У даній роботі проаналізовано підстави для притягнення до адміністративної відповідальності юридичних осіб. Визначено загальні підходи в сучасному адміністративному праві, пов'язані з формуванням правового інституту відповідальності юридичних осіб.

Здійснено аналіз сучасних проблем застосування заходів адміністративної відповідальності як інструменту захисту прав і свобод суб'єктів адміністративних відносин. Виокремлено основні ознаки адміністративної відповідальності юридичних осіб.

Проаналізовано класичний склад адміністративних правопорушень юридичних осіб. Проведено комплексний аналіз адміністративних стягнень за правопорушення юридичних осіб та, на основі цього, визначено недоліки, які впливають на ефективність їх практичного застосування. Виділено основні матеріально-правові та процесуально-правові особливості адміністративної відповідальності.

На основі досліджених матеріалів, були сформульовані пропозиції та рекомендації для вдосконалення регулювання у сфері відповідальності юридичних осіб, які направлені на регулювання порушень щодо юридичних осіб в адміністративному праві.

Ключові слова: юридичні особи, адміністративна відповідальність, суспільні відносини, застосування стягнень.

Pustovit Yu. ADMINISTRATIVE LIABILITY OF LEGAL ENTITIES: LEGAL REGULATION

This study is devoted to the urgent problem of today, which has become a process of irreversible changes in the political and economic space of Ukraine, and their impact on legal entities. The theoretical information presented in the article can be used during the substantiation and practical development of implementation methods, through the administrative norms of legislation, of the legal institution of administrative responsibility of legal entities.

This paper analyzes the grounds for bringing legal entities to administrative responsibility. General approaches in modern administrative law related to the formation of the legal institution of responsibility of legal entities are analyzed.

An analysis of modern problems of applying measures of administrative responsibility as a tool for protecting the rights and freedoms of subjects of administrative relations was carried out. The main features of administrative responsibility of legal entities are highlighted.

The classic composition of administrative offenses of legal entities is analyzed. A comprehensive analysis of administrative fines for offenses by legal entities was conducted and, on the basis of this, shortcomings were identified that affect the effectiveness of their practical application. The main material-legal and procedural-legal features of administrative responsibility are highlighted.

On the basis of the researched materials, proposals and recommendations were formulated to improve regulation in the field of responsibility of legal entities, which are aimed at regulating violations against legal entities in administrative law.

Key words: legal entities, administrative responsibility, public relations, application of fines

Постановка проблеми. Адміністративна відповідальність є важливим заходом впливу для дотримання порядку, охорони прав та свобод всіх суб'єктів зазначених правовідносин. У зазначених правовідносинах важливу роль відіграють юридичні особи, тому велике значення має і адміністративна відповідальність пов'язана з ними.

Правове регулювання у сфері адміністративної відповідальності юридичних осіб є важливим для дотримання порядку.

Вплив загальнообов'язкових правил на юридичних осіб створює відповідний правовий режим для створення окремого виду відносин, що відповідають інтересам держави.

Серед засобів, які держава застосовує для боротьби з порушенням законодавства, найвагоміше місце посідає адміністративна відповідальність. Зокрема, дієвим засобом у боротьбі з правопорушеннями у сфері адміністративної відповідальності юридичної особи є превентивні заходи та заходи примусу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В теорії адміністративного права інституту адміністративної відповідальності відводиться одне з провідних місць. Науковцями здійснено багато досліджень, серед більшої можна виділити таких: Є.С.Герасименко, І.П.Голосніченко, О.А.Зима, С.С.Єсімов, Л.О.Кравченко, Ю.А.Колесниченко, В.А.Крижановська, В.А.Крогюк, О.І.Лук'янець, О.Г.Літус, М.В.Удод, С.А.Шепетько та інші. Однак тільки декілька були присвячені адміністративній відповідальності юридичних осіб. В цих працях основну увагу було присвячено узагальненню підстав такої відповідальності, та доказуванню самого факту її виникнення.

Тому проблема залишається актуальною і потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є аналіз стану правового забезпечення адміністративної відповідальності юридичних осіб, визначення проблем правового регулювання адміністративної відповідальності юридичних осіб, а також можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що останнім часом проблеми адміністративної відповідальності не так часто обговорюються на сторінках юридичних видань. Це можна пояснити тим, що на рівні державної влади виявлена необхідність розробки нового Кодексу, що має замінити чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі по тексту КУпАП) [1].

Він діє вже більше ніж тридцять п'ять років та зберігає багато неправильних підходів до регулювання адміністративної відповідальності.

Завданням КУпАП про адміністративні правопорушення є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством (стаття 1 КУпАП) [1].

Відповідно до статті 8 КУпАП підлягає адміністративній відповідальності особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, на підставі закону, що діє під час і за місцем вчинення правопорушення.

В адміністративному праві під суб'єктом розуміють носія (юридичну чи фізичну особу) прав і обов'язків у сфері публічного управління, передбачених адміністративно-правовими нормами, який здатен надати права реалізовувати, а покладені обов'язки — виконувати.

Отже, постає питання хто є суб'єктом адміністративної відповідальності? «особа, яка вчинила

адміністративне правопорушення» – хто ця особа?

Відповідно до теорії адміністративного права, суб'єктами відносин в адміністративному праві є приватні особи та органи владних повноважень (суб'єкти публічного адміністрування). В свою чергу, можемо взяти за основу в нашому дослідженні найбільш поширену класифікацію суб'єктів адміністративного права:

- фізичні особи — громадяни України, іноземці, особи без громадянства;
- юридичні особи — органи виконавчої влади, будь-які інші державні органи, органи місцевого самоврядування;
- інші юридичні особи публічного права (підприємства, установи, фонди тощо);
- громадські об'єднання;
- колективні суб'єкти (утворення), які не мають ознак юридичної особи, але нормами адміністративного права тією чи іншою мірою наділені певними правами та обов'язками: структурні підрозділи державних і недержавних органів, підприємств, установ, організацій, деякі інші громадські утворення (наприклад загальні збори громадян за місцем проживання).

Отже, в КУпАП немає визначення поняття «особа», а є теоретичні класифікації науковців. Спробуємо дослідити зазначене питання з іншого боку.

Статтею 254 КУпАП зазначено, що про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженими на те посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадської самодіяльності.

Протокол про адміністративне правопорушення, у разі його оформлення, складається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, у двох примірниках, один із яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності.

У протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, прізвище викривача (за його письмовою згодою), якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі.

Протокол підписується особою, яка його склала, і особою, яка притягається до адміністративної відповідальності; при наявності свідків і потерпілих протокол може бути підписано також і цими особами.

У разі відмови особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, від підписання протоколу, в ньому робиться запис про це. Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право подати пояснення і зауваження щодо змісту протоколу, які додаються до протоколу, а також викласти мотиви свого відмовлення від його підписання.

При складенні протоколу особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснюються його права і обов'язки, передбачені статтею 268 КУпАП, про що робиться відмітка у протоколі (стаття 256 КУпАП) [1].

Враховуючи все вище викладене, можемо зробити чіткий висновок про те, що суб'єктом адміністративної відповідальності є лише фізична особа – громадянин України, іноземець та особа без громадянства.

Також відповідне твердження було встановлене, свого часу, Конституційним Судом України. В Кримінальному кодексі України передбачено вірогідність використання заходів правового характеру для юридичної особи, адміністративне ж законодавство залишається в цьому питанні практично незмінним.

Декілька слів доцільно сказати про особливості вітчизняного законодавства що до правопорушень в сфері адміністративного права. Об'єднання нормативно правових актів в адміністративний кодекс було здійснене ще в 1980 роках, в радянській практиці до розуміння сутності відповідальності в адміністративному праві, її змісту та суб'єктів.

В радянській системі юридична особа не визнавалась суб'єктом адміністративної відповідальності щодо каральної відповідальності. Як наслідок, КУпАП був розрахований на застосування лише для фізичної особи. З того часу в адміністративно-правовому регулюванні відбулось багато змін [1].

У наш час КУпАП вже реалізує варіанти залучення до відповідальності юридичних осіб як до прикладу, згідно з частиною 1 статті 14-2 зазначається, про адміністративну відповідальність за правопорушення забезпечення безпеки дорожнього руху несуть як фізичні особи так юридичні особи, що до яких зареєстровано транспортний засіб [1].

Так, у відношенні закону, юридичних осіб уже визнано суб'єктами адміністративної відповідальності. Варто відзначити що в Господарському кодексі України, намагались перелічити загальні правила для відповідальності юридичних осіб, яку в даному нормативно правовому акті називають адміністративно господарською відповідальністю [2].

Цей термін, вживається в зазначеному кодексі не тільки щодо санкцій та відповідальності суб'єктів господарювання, а й щодо відносин, які становлять предмет його регулювання загалом, однак цим самим в ньому поєднано два несумісні поняття.

Так, у відношенні закону, юридичних осіб уже визнано суб'єктами адміністративної відповідальності. Варто відзначити що в Господарському кодексі України, намагались перелічити загальні правила для відповідальності юридичних осіб, яку в даному нормативно правовому акті називають адміністративно господарською відповідальністю [2].

Цей термін, вживається в зазначеному кодексі не тільки щодо санкцій та відповідальності суб'єктів господарювання, а й щодо відносин, які становлять предмет його регулювання загалом, однак цим самим в ньому поєднано два несумісні поняття.

Адміністративні правовідносини є видом публічно-правових відносин, оснований на нерівності сторін, підпорядкуванні їх, коли в господарських правовідносинах, вони проявляються як приватноправові відносини, де сторони будуть рівними. Відносин, де сторони одночасно є рівними та нерівними, не можуть бути [3].

Так в тих випадках, коли в Господарському кодексі йдеться про «адміністративно-господарські» дії, насправді важливо говорити про адміністративно правові значення.

Це стосується, зокрема, й «адміністративно-господарських» санкцій, в яких відповідно до ст. 217 Господарського кодексу України можуть застосовуватись до суб'єктів господарювання за ініціативою відповідних органів державної влади або місцевого самоврядування [2].

Зазначивши недосконалість розділення предметів регулювання різних галузей права в Господарському кодексі України, доречно було б відзначити визнання ним можливості застосування до юридичних осіб заходів адміністративної відповідальності, якими без сумніву, є «адміністративно-господарські» санкції [2].

У нормативно-правових актах, що регулюють адміністративну відповідальність, санкції, які застосовуються до юридичних осіб мають назву не тільки «штраф», а й, «заходи впливу» чи «фінансові санкції» й інші, хоча за змістом це все випадки застосування майнового впливу за недотримання загальнообов'язкових правил, тобто штраф [4].

Оскільки йде мова про використання санкцій в адміністративному порядку, то штраф є нічим іншим, як адміністративним покаранням, загалом йдеться про адміністративну відповідальність. В обґрунтування викладеного вище зазначимо деяку аргументацію [5].

По-перше, адміністративна відповідальність є відповідальністю яка не має компенсаційної мети, на відміну від майнової відповідальності. Штраф, що накладається відповідно до перерахованих нормативно-правових актів, стягується на користь держави, тобто мета цих санкцій однозначно каральна [4].

По-друге, адміністративна відповідальність настає через вчинення особливого виду правопорушення, що має назву - адміністративне.

Зазначені порушення найчастіше полягають у недотриманні різноманітних загальнообов'язкових правил, тобто таких правил, що діють у відносинах державного керування і за недотримання яких встановлено відповідну санкцію.

Якщо взяти до уваги Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» то в ньому йдеться про застосування покарання у справах про порушення юридичними особами та фізичними особами – підприємцями зазначеного закону, законодавства про харчові продукти та корми» [5].

У преамбулі даного нормативно-правового акту зазначено, що цей закон визначає правові та організаційні засади державного контролю, що здійснюється з метою перевірки дотримання операторами ринку законодавства про харчові продукти, корми, здоров'я та благополуччя тварин, а також законодавства про побічні продукти тваринного походження під час ввезення (пересилання) таких побічних продуктів на митну територію України. Отже, порушення саме загальнообов'язкових правил, тобто вчинення адміністративних правопорушень.

По-третє, що можливо є найвагомішим фактором, реалізується адміністративна відповідальність в адміністративному порядку, тобто без звернення до суду [6].

Заходи адміністративної відповідальності застосовуються великою кількістю органів і посадовими особами – представниками публічної адміністрації, що мають назву - суб'єкти адміністративної юрисдикції.

Саме те, що адміністративна відповідальність регулярно реалізується в судовому порядку, за останні роки викликає навіть суперечки серед науковців щодо належності цього правового інституту до інститутів адміністративного права.

Судовий порядок відповідальності дає підстави для висновку, що ця відповідальність вже не геть адміністративна, причому зберігається тенденція до постійного поширення кількості проступків, справи про які розглядаються суддями [7].

Проте з позицією, відповідно до якої відносини адміністративної відповідальності не можна вважати управлінськими, а значить, що вони не відповідають адміністративно-правовому регулюванню, складно погодитись.

Тому адміністративна відповідальність знову буде регламентуватись в управлінських відносинах суб'єктами публічного управління, що й властиво для відносин, які регулюються адміністративним правом [8].

На даний момент поняття та види кримінальних проступків в нормативно правових актах не закріплені. Повертаючись до адміністративної відповідальності юридичних осіб, варто відмітити, що в нормативно правових актах, які її регулюють, зазначають як адміністративний, так і судовий порядок використання санкцій. Існування першого свідчить, що ця відповідальність є очевидно адміністративною.

У вище вказаному Законі України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» то в ньому йдеться про застосування покарання у справах про порушення юридичними особами та фізичними особами – підприємцями зазначеного закону, законодавства про харчові продукти та корми» прямо

вказується те, що за порушення норм цього закону, законодавства про харчові продукти та корми тягне за собою складання протоколу та накладання штрафу (стаття 66 ЗУ «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» то в ньому йдеться про застосування покарання у справах про порушення юридичними особами та фізичними особами – підприємцями зазначеного закону, законодавства про харчові продукти та корми») [5].

Тому виходячи з наведеного вище можна стверджувати що юридична особа за порушення законодавства має нести відповідальність, а саме адміністративне стягнення.

Виходячи з пункту 22 частини 1 статті 92 Конституції України [9], у якому зазначається, що лише закони України визначають діяння, за які є адміністративна відповідальність.

Законодавство про адміністративні правопорушення має визначати загальні правила адміністративної відповідальності юридичних осіб.

Повертаючись до Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» то в ньому йдеться про застосування покарання у справах про порушення юридичними особами та фізичними особами – підприємцями зазначеного закону, законодавства про харчові продукти та корми» згідно зі ст. 66 до операторів ринку, якщо ними порушено вимоги даного нормативно правового акту, застосовується санкція у вигляді штрафу [5].

Однак якихось чітких правил розгляду таких справ, гарантій для осіб, які притягаються до відповідальності, закон не визначає. В даній статті зазначена можливість заперечення рішення щодо стягнення штрафу в судовому розгляді. Регламент даного заперечення ніде не визначено.

Висновки. Отже, з огляду на все вище викладене, вважаємо що необхідність затвердження Кодексу про адміністративні проступки, проект даного кодексу на даний момент є розроблений і переданий на розгляд до Верховної Ради України, є дуже нагальною потребою нашого сьогодення. У вище зазначеному нормативно-правовому акті чітко визначено, в згрупованому вигляді, не тільки підстави накладання на юридичних осіб адміністративних стягнень, насамперед штрафу, але й встановлено загальні правила та процедури притягнення юридичних осіб до адміністративної відповідальності, що, безумовно, сприятиме забезпеченню законності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X / Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1679>
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Кравченко Л. Проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб у сфері валютного законодавства. *Юридичний журнал*. 2004. №8. С. 69-72.
5. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18 травня 2017 р. № 2042-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 03.12.2019 р. № 17, ст.71 (зі змінами) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>
9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

REFERENCES:

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]. Zakon Ukrainy № 8073-X. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1679> [in Ukrainian].
2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Economic Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 436-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
4. Kravchenko, L. (2004). Problemy administratyvnoi vidpovidalnosti yurydychnykh osib u sferi valiutnoho zakonodavstva. [Problems of administrative responsibility of legal entities in the field of currency legislation]. *Yurydychnyi zhurnal*. №8. 69-72. [in Ukrainian].
5. Pro derzhavnyi kontrol za dotrymanniam zakonodavstva pro kharchovi produkty, kormy, pobichni produkty tvarynnoho pokhodzhennia, zdorovia ta blahopoluchchia tvaryn. (2017, May 18). [On state control over

compliance with the legislation on food products, feed, by-products of animal origin, animal health and welfare]. *Zakon Ukrainy № 2042-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text> [in Ukrainian].

6. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy*. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 4651-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

7. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy*. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 435-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

8. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen*. (2019, December 3). [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of the pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses]. *Zakon Ukrainy № 17*. (zi zminamy). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> [in Ukrainian].

9. *Konstytutsiia Ukrainy*. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2022

УДК 343.848

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-270-275

Шевченко Любов Василівна,

доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Київського національного університету імені Вадима Гетьмана
e-mail: luvash@i.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2188-1735>

Шевченко Денис Сергійович,

аспірант Науково-дослідного інституту публічного права
e-mail: shevchenko1211@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0102-7515>

ЗАСОБИ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена узагальненню міжнародного досвіду щодо залучення засуджених жінок до праці, професійного навчання та навчання з метою сприяння їх ресоціалізації. Проаналізовано процес залучення засуджених жінок до праці та професійного навчання на прикладі країн із розвинутою пенітенціарною системою та висвітлено шляхи вирішення проблеми їх працевлаштування під час відбування покарання. Зазначається, що освіта та професійна підготовка засуджених, зокрема жінок, є ефективним засобом зниження рівня рецидивної злочинності, а також дає змогу зменшити витрати на утримання засуджених за повторні злочини.

Світовий досвід у цій галузі є одним із найважливіших джерел прогресивних інноваційних ідей. Це невід'ємна частина міжнародного пенітенціарного співробітництва.

Сьогодні міжнародне співробітництво пенітенціарної системи України здійснюється за такими напрямками: реалізація міжнародних проектів та впровадження зарубіжного досвіду в гуманітарних засадах; виконання висновків і рекомендацій органів ООН і Ради Європи. Пенітенціарна система нашої країни має найтісніші зв'язки з країнами Німеччини, Франції, Швейцарії, Англії.

Незважаючи на національну та іншу специфіку цих країн, застосування їхнього досвіду дозволить заощадити час і уникнути помилок у розвитку діяльності установ, що виконують кримінальні покарання, врахувати місцеві умови та суттєво вдосконалити нашу систему ресоціалізації осіб, які перебувають у в'язницях.

Слід зазначити, що досвід зарубіжних країн щодо трудового залучення засуджених до позбавлення волі розділився, в одних - залучення до праці є обов'язковим, в інших - здійснюється за його бажанням. В Україні засуджені до позбавлення волі мають право працювати на громадських засадах на підставі цивільно-правового договору або трудового договору, укладеного між засудженим і фізичною особою - підприємцем або юридичною особою, для якої засуджені виконують роботу, або надавати послуги.

Таким чином, доцільно проаналізувати процес залучення засуджених, зокрема жінок, до роботи на прикладі країн з розвинутою пенітенціарною системою та визначити шляхи вирішення питання їх працевлаштування під час відбування покарання. Адже професійне навчання є однією з найважливіших освітніх та реабілітаційних програм, які можуть бути організовані в місцях позбавлення волі.

Ключові слова: виправлення, ресоціалізація, суспільно-корисна праця, позбавлення волі, навчання, пенітенціарна установа, засуджені жінки, професійна підготовка.

Shevchenko L., Shevchenko D. MEANS OF CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF CONVICTED WOMEN: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Випуск 12. 2022

The article is devoted to the generalization of international experience regarding the involvement of convicted women in work, professional training and education in order to promote their resocialization. The process of engaging convicted women in work and vocational training is analyzed on the example of countries with a developed penitentiary system, and the ways of solving their employment while serving their sentence are highlighted. It is noted that education and vocational training of convicts, in particular women, is an effective way to reduce the level of recidivism, and makes it possible to reduce the costs of maintaining offenders convicted of repeated crimes.

World experience in this field is one of the most important sources of progressive innovative ideas. It is an integral part of international penitentiary cooperation.

Today, the international cooperation of the penitentiary system of Ukraine is carried out in the following areas: implementation of international projects and implementation of foreign experience on humanitarian grounds; implementation of conclusions and recommendations of UN and Council of Europe bodies. The penitentiary system of our country has the closest ties with the countries of Germany, France, Switzerland, and England.

Despite the national and other specificities of these countries, the application of their experience will save time and avoid mistakes in the development of the activities of institutions that carry out criminal punishments, take into account local conditions and significantly improve our system of resocialization of persons who are in prisons.

It should be said that the experience of foreign countries in terms of labor involvement of those sentenced to imprisonment is divided, in some - labor involvement is mandatory, in others - it is carried out at his will. In Ukraine, those sentenced to imprisonment have the right to work on a voluntary basis on the basis of a civil law contract or an employment contract concluded between the convict and a natural person - an entrepreneur or a legal entity, for whom the convicts perform work or provide services.

Thus, it is expedient to analyze the process of engaging convicts, in particular women, to work on the example of a country with a developed penitentiary system and to identify ways of solving their employment while serving their sentence. After all, professional training is one of the most important educational and rehabilitation programs that can be organized in prisons.

Key words: correction, resocialization, community service, deprivation of liberty, education, penitentiary, convicted women, professional training.

Постановка проблеми. Законодавством України визнано створення умов для ресоціалізації засуджених, захист інтересів особи, суспільства, держави, запобігання вчиненню злочинів. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого. Лише за умови виправлення засуджених можемо говорити про досягнення карального ефекту від призначеного покарання. Тільки виправлення особи дозволяє згодом формувати її правoslухняну поведінку, уникати рецидиву, відновлювати засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, чим і буде забезпечено загальну та спеціальну превенцію. Процес ресоціалізації засуджених жінок до нормального соціального середовища після тривалого терміну позбавлення волі явище складне, воно потребує значних вольових зусиль. Це зумовлено тим, що, як правило, жінка, яка вийшла з місць позбавлення волі стикається з побутовою невлаштованістю, настороженим ставленням до неї рідних і знайомих, з труднощами працевлаштування і таке інше. Все це впливає на психіку звільненої, і радість звільнення змінюється невпевненістю в собі, озлобленістю до навколишніх і через безвихідь з'являється думка знову повернутися до асоціального способу життя. Тому, важливо починати соціальну підготовку засуджених жінок до життя на волі ще в стінах установ кримінально-виконавчої системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у дослідження правових аспектів праці засуджених зробили такі вчені, Бублік, Л.Ю. Величко, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, Т.В. Дуюнова, В.В.Жернаков, І.Л. Жук, А.Ф. Зелінський, І.Б. Калініна, О.М. Кревсун, О.В. Лисодед, О.М. Неживець, М.С.Пузирьов, А.Х. Степанюк, С.О. Стефанов, Ю.М.. Царюк, І.С. Яковець, та інші. В дослідженнях цих вчених розглядалися, проблеми мінімізації ступеню негативного впливу покарання на психофізичний стан жінки. Однак, поза увагою авторів залишаються питання запровадження нових засобів та способів для виправлення та ресоціалізації засуджених жінок, адже, це є пріоритетним завданням, яке стоїть не лише перед нашою державою, але й перед провідними країнами світу.

Мета статті - аналіз заходів виправлення та ресоціалізації засуджених жінок, дослідження міжнародного досвіду в питанні виправлення та ресоціалізації жінок.

Вклад основного матеріалу дослідження. Ресоціалізацію слід розглядати як поновлення в людини втрачених соціальних цінностей і досвіду спілкування, поведінки, життєдіяльності, як процес, що відбувається в межах реадптації та сприяє відновленню пристосувальних можливостей людини до наявних норм і правил поведінки.

Одним із основних засобів ресоціалізації засуджених є загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, яке забезпечується з метою доступності і безоплатності здобуття повної загальної середньої освіти. Відповідно КВК України (ст. 107) «засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, мають право одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту» [1], зокрема, законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту». Засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази та педагогічних кадрів. Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах

професійного навчання робітників на виробництві. Завдяки набуттю певного рівня освіти засуджені відчувають, що вони мають шанс на виправлення, та після звільнення займають гідне місце у суспільстві. Це і є головною метою щодо забезпечення можливості засудженим отримати освіту у місцях позбавлення волі.

Важливим засобом виправлення та ресоціалізації засуджених є суспільно корисна праця, яка регулюється чинним законодавством, зокрема Кримінально-виконавчим кодексом України (ст. ст. 118–122) та Кодексом законів про працю України, й посідає одне з основних місць у виправленні цих осіб. Праця, безумовно, серед заходів виправного впливу на засуджених займає особливе місце. Ставлення до суспільно корисної діяльності є так званим моральним критерієм людини. Праця засуджених виконує функцію запобігання деградації особистості, яка можлива через позбавлення волі певної особи. Вона є особливим засобом у ресоціалізації особи за умови прагнення і набуття перспектив на майбутнє у свідомості засуджених. Дуже важливо, щоб засуджена особа усвідомила майбутні позитивні перспективи у своєму житті, прагнула до самостійності і самоствердження через працю, яка не викликає у неї огиди, оскільки вона відповідає належним умовам. Саме тому заохочення до праці, створення умов для неї, встановлення меж, які б унеможливили зловживання своїм правом – основні завдання, які постають нині як на законодавчому рівні, так і на рівні практичної реалізації [2, с. 80].

Відношення суспільства до праці засуджених останнім часом змінилося в усьому світі. Розуміння значимості праці засуджених у контексті формування нової моделі особи як повноцінного члена сучасного суспільства, знайшло своє втілення у нормах міжнародних правових актів, в яких ресоціалізація засуджених, зокрема жінок є одією з найважливіших прогресивних ідей та невід'ємною частиною міжнародної пенітенціарної співпраці. Сьогодні міжнародна співпраця пенітенціарної системи України здійснюється в таких площинах: реалізація міжнародних проектів та впровадження зарубіжного досвіду на гуманітарних засадах; виконання висновків і рекомендації органів ООН і Ради Європи. Найбільш щільні зв'язки пенітенціарної системи нашої держави з країнами Німеччини, Франції, Швейцарії, Англії. Незважаючи на національну та іншу специфіку цих країн, застосування їх досвіду дозволить заощадити час і уникнути помилок у розбудові діяльності установ, що виконують кримінальні покарання, врахувати місцеві умови та значно вдосконалити нашу систему ресоціалізації осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Тому будь-який позитивний досвід поведження з засудженими, зокрема жінками слід впроваджувати у практичну роботу.

Однією з таких країн, що досягла успіхів у справі ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, є Федеративна Республіка Німеччина. Позитивний досвід цієї країни цікавий нам насамперед тим, що її систему поведження з засудженими за багатьма напрямками можна порівняти з українською. У кримінально-виконавчих установах ФРН так само, як і в нашій державі, основними засобами, що сприяють ресоціалізації злочинців, є загальноосвітнє та професійне навчання, а також продуктивна праця. Разом з тим, існують і деякі відмінності [3, с.12–13]. Відмінною особливістю німецьких в'язниць є те, що особи засуджені до позбавлення волі терміном понад 6 місяців, перші півроку перебувають у вступному відділенні за умов суворого одиночного ув'язнення. За цей час проводиться вивчення засудженої особи, на підставі чого визначається форма укладання, вид роботи, навчання та ін. Навчання не випадково стало одним із провідних способів у ресоціалізації засуджених жінок. У ході численних досліджень було встановлено, що понад 50 % жінок, засуджених до позбавлення волі, не мають закінченої освіти. Це, у свою чергу, заважає здобувати професії. А некваліфіковані працівники та некваліфікована праця практично не користуються попитом на ринку праці [3].

Отже, навчання засуджених є найневід'ємнішою та взаємопов'язаною складовою максимально успішного працевикористання засуджених, у тому числі жінок. Кримінально-виконавчий кодекс ФРН зобов'язує засуджених, які не закінчили основну школу, відвідувати відповідні заняття у спеціальній школі. Передбачається також, що засуджений має право відвідувати у робочий час основну школу, курси підвищення кваліфікації, навчатися заочно та брати участь в інших освітніх заходах.

Доречно сказати, що пенітенціарна практика Німеччини діє за загальним принципом щодо жінок, засуджених до позбавлення волі: усі засуджені, якщо не навчаються, повинні працювати. Праця розглядається не як складова покарання, а як невід'ємна частина соціально-педагогічної роботи з засудженими до позбавлення волі. Засуджені жінки у Німеччині працюють переважно на підприємствах кримінально-виконавчих установ або на підприємствах незалежних комерційних організацій при установах, крім того, залучаються до трудової діяльності в кримінально-виконавчій установі. Підприємства установ є підрозділами карно-виконавчих установ. Верстати, інструменти, сировина, які використовуються засудженими жінками перебувають у власності держави (у власності відповідної федеральної землі). Організація виробництва здійснюється керівництвом за рахунок установи. Підприємства комерційних організацій, навпаки, перебувають у приватній власності. Відповідно, на власнику лежать усі виробничі ризики. Кримінально-виконавча установа надає приміщення та робочу силу – засуджених. Вся організація виробничого процесу може лежати на комерційній організації. Лише охорона засуджених залишається повноваженням співробітників кримінально-виконавчої установи. Однак між працівниками-засудженими та комерційною організацією в жодному разі не виникає трудових угод – зберігаються виключно публічно-правові відносини з адміністрацією установи [4]. На підприємствах кримінально-виконавчої установи жінки-засуджені можуть пройти курс професійного навчання або підвищення кваліфікації, які їм стануть у

нагоді при трудовій адаптації після звільнення. На підприємствах комерційних організацій самі умови праці максимально наближені до умов підприємств, розташованих з іншого боку колючого дроту. Це є перевагою такої форми організації праці засуджених жінок, що суттєво полегшує процес їхньої реадaptaції у період після звільнення.

Для вітчизняної пенітенціарної системи може бути цікавим також досвід Німеччини щодо стимулювання праці засуджених жінок, зокрема окрім заробітної плати в цій країні передбачено винагороду за працю у вигляді звільнення засудженої від роботи на один день, якщо вона працювала протягом двох місяців поспіль.

Зважаючи на те, що особи, які відбули тривалий термін ув'язнення, не завжди можуть правильно орієнтуватися на волі, законодавством ФРН передбачено можливість поміщення засуджених жінок до установ відкритого типу, де вони можуть виявляти більше самостійності, особистої відповідальності за свою поведінку. Засудженим надається можливість працювати на умовах вільного найму, як будь-якого вільного громадянина. Особливою формою таких відкритих установ є «перехідні будинки». Виконання покарань у подібних закладах має на меті допомогти жінкам засудженим до тривалих термінів ув'язнення швидше адаптуватися до життя на волі. До таких установ направляються засуджені жінки, до яких може бути застосовано умовно-дострокове звільнення за 6–12 місяців до закінчення терміну їх ув'язнення. Засуджені жінки не можуть бути обмежені в праві на освіту та працю, тобто вони можуть працювати на підприємствах, установах, організаціях всіх форм власності або вчитися в школі чи ПТУ. За допомогою адміністрації працюючі засуджені жінки укладають з роботодавцем трудовий договір та отримують заробітну плату за повним тарифом. Однак вони повинні повністю оплачувати своє утримання у в'язниці.

Отже, оцінюючи досвід Німеччини з організації трудової та освітньої діяльності, можна відзначити високий рівень диференціації засуджених жінок за рівнем їх соціальної спрямованості. Німецька пенітенціарна система максимально використовує працю у сфері ресоціалізації засуджених жінок та розглядає її як основний спосіб підготовки їх до звільнення. Особливо позитивної оцінки заслуговує використання праці засуджених жінок на підприємствах приватних компаній. Здається, що такий досвід за можливості частково може бути застосований у пенітенціарній системі нашої держави.

Досвід Великобританії, як і в Німеччини в питаннях ресоціалізації осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі є позитивним та перспективним. Тюремні установи в цій країні надають достатню кількість місць для забезпечення корисною роботою всіх працездатних засуджених, жінок в тому числі, які бажають працювати. Основна мета – зайняти засуджених корисною справою, прищепити їм навички до певних видів робіт, створити та закріпити звичку до регулярної праці. У Англії засуджені самі обирають, вчитися їм чи працювати. Праця засуджених – оплачувана, а якщо жінка не зайнята на виробництві, їй виплачується допомога з безробіття. Таким чином, праця стимулюється додатковими доходами [5]. План корисних заходів у процесі відбування покарання складається індивідуально для кожного засудженого, в тому числі окремо для засуджених жінок. Він включає в себе організацію праці, професійне навчання, освіту тощо. Головне завдання навчання полягає у забезпеченні такого рівня підготовки, щоб засуджені після звільнення могли знайти цікаву роботу та підняття у засуджених рівеня свідомості, що могло б допомогти їм повернутися до нормального життя після звільнення і не дозволило б стати на шлях злочину. Ключову роль грають освітні програми для засуджених жінок, які знаходяться у межах установи. Освітні програми включають багаторівневу підготовку, починаючи з базових курсів навчання грамоти та закінчуючи вищими рівнями професійного навчання, метою яких є сприяння подальшому працевлаштуванню цих жінок. Доречно сказати, що Закон «Про подальшу та вищу освіту» від 1992 р. дав засудженим можливість подальшої освіти, вступу до коледжу та до вищих навчальних закладів; отримати навички спілкування та самостійного життя.

Тому, було б доцільно запозичити досвід саме правового регулювання професійного навчання та освіти в місцях позбавлення волі, що застосовується у Великій Британії та врахувати окремі аспекти в нашому законодавстві, зокрема необхідно щоб в'язниці надавали належні програми освіти та професійного навчання, розраховані окремо на засуджених жінок, які дозволять їм самостійно заробляти на життя після звільнення.

Для узагальнення характеристики процесу залучення засуджених жінок до праці у пенітенціарних системах Європи необхідно розглянути специфічний досвід деяких скандинавських країн. Так, у Фінляндії режим відбування покарання передбачає обов'язок засуджених, зокрема жінок працювати. Винятки становлять лише особи, які містяться у в'язниці в порядку запобіжного заходу під час попереднього слідства, непрацездатні через хворобу та інвалідність, звільнені від роботи засуджені вагітні жінки та жінки, які не працюють у зв'язку з народженням дитини. Також, жінки засуджені можуть отримувати роботу на волі, якщо виконуватимуть її під наглядом адміністрації установи [6]. У в'язницях, де це можливо організовується вільне виробництво. Не виключена робота жінок засуджених у приватних осіб за наймом. При цьому зарплата та умови праці контролюються адміністрацією в'язниць. Засудженим жінкам, які утримуються у відкритих в'язницях, дозволяється мати готівку. У закритих в'язницях засуджені отримують за роботу фіксовані незначні кошти, податки з яких не стягуються. У Фінляндії засудженим, зокрема жінкам законодавчо надано право вибору: праця чи навчання у робочий час [7], до того ж за навчання, роботу або будь-які інші види діяльності в робочий час засудженим виплачуються кошти [8].

Слід зазначити, що в'язниці мають можливість давати різносторонню професійно-технічну та загальну освіту. Засуджені можуть навчатися як за межами в'язниці, так і за договором із навчальним закладом про організацію навчання у спеціально обладнаних класах, розташованих у в'язниці. Ув'язнені жінки в цій країні можуть навчатися у початковій або середній школі, здобувати вищу професійну освіту. Також, жінки-в'язні можуть здобути заочну освіту [9, с.102].

З вищевикладеного можна дійти висновку, що розглянута кримінально-виконавча система Фінляндії має багато спільного з українською системою. Однак слід врахувати, що законодавством Фінляндії передбачено значно більшу кількість заходів, орієнтованих на виправлення засуджених жінок та серйозну підготовку їх до життя на волі.

У Швеції багато уваги приділяється питанню допомоги засудженим, зокрема жінкам у процесі реінтеграції в суспільство, створюються всі необхідні умови доступу засуджених до освіти [Error! Bookmark not defined.]. Слід зазначити, що у Швеції розроблено та успішно діє у межах системи програма індивідуального підходу. Так, для засуджених, також окремо для жінок розробляється програма індивідуального навчання з урахуванням їх здібностей та певних потреб. Виконання програми, яка може продовжитися навіть після звільнення засуджених, контролює спеціальний співробітник.

У Норвегії засудженим жінкам надається «прийнятна» робота, яку вони зобов'язані виконувати. Допускається робота поза виправною установою, але за належного нагляду за ув'язненими. Питання працевлаштування засуджених жінок в цій країні вирішуються досить просто, оскільки у в'язницях Норвегії дуже мало засуджених, особливо жінок. Доречно сказати, що у Норвегії переконані, якщо суспільство хоче, щоб із місць позбавлення волі вийшла людина, яка зробила правильні висновки, то гроші, що виділяються на в'язницю виправдовують себе. Але, якщо хочуть отримати професійного правопорушника (злочинця), тоді кошти на розвиток пенітенціарних установ виділяти немає необхідності.

Цікаво, що засуджені жінки, які виявили інтерес до навчання, звільняються від роботи та отримують спеціальну грошову допомогу раз на добу. Навчання може відбуватися в організаціях у вигляді спеціальної підготовки та шляхом консультаційної допомоги. Крім того, освіту можна здобути в заочних навчальних закладах або з використанням телекомунікаційних систем. У Норвегії деякі засуджені жінки навчаються за програмами вищих навчальних закладів. В основу навчання покладено модель «імпорту»: з одного боку, вчителі зі звичайних шкіл приходять до в'язниці вести заняття, а з іншого – велика група засуджених ходить слухати лекції до шкіл, що функціонують на волі під наглядом адміністрації установи.

Висновки. Підсумовуючи досліджувану проблематику, можемо стверджувати, що подальший розвиток кримінально-виконавчого законодавства України та пенітенціарної практики щодо залучення до праці засуджених, зокрема жінок, однозначно має відбуватися з урахуванням досвіду правозастосовної практики розвинених країн та взаємодії з ними. На прикладі окремих країн із розвинутою пенітенціарною системою ми можемо значно покращити процес залучення засуджених, зокрема жінок до праці, та вирішення проблеми їхньої трудової зайнятості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 року № 1129-IV . URL: <https://www.google.com.ua/>.
2. Лисенко М. І. Забезпечення права на працю засуджених в умовах ізоляції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 13. Том 2. С. 78-80.
3. Андреев Н. А., Морозов В. М., Ковалев О. Г. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ: Учебное пособие. М., 2001. 182 с.
4. Бурцев А. М. Правовое регулирование труда заключенных в ФРГ. *Управление персоналом*. 2007. № 5. С. 69–71.
5. Власов В. Тюремь-побратимы. *Преступление и наказание*. 2000. № 2. С. 40–48.
6. Антилла И. Консервативная и радикальная политика в отношении преступников скандинавских стран. Хельсинки. 1979 // Сборник переводов. 294 с.
7. Багреева Е. Пенитенциарная система Финляндии. *Преступления и наказание*. 1995. № 8. 136 с.
8. Альперн Л. Сон и явь женской тюрьмы. СПб.: Алетейя, 2004, 446 с.
9. Бутенко Т. П. Правовое регулирование образования осужденных к лишению свободы в условиях реформирования уголовно-исполнительной системы: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. 182 с.

REFERENCES:

1. Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy (2003, July 11). [Criminal and Executive Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №1129-IU*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
2. Lysenko, M. I. (2015). Zabezpechennia prava na pratsiu zasudzhenykh v umovakh izoliatsii. [Ensuring the right to work for convicts in isolation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. № 13. Tom 2.78-80. [in Ukrainian].
3. Andreev, N. A., & Morozov, V. M., & Kovalev O. G. (2001). Resotsializatsiya osuzhdennykh v penitentsiarnykh uchrezhdeniyah FRG [Resocialization of convicts in penitentiary institutions of Germany] *Uchebnoe posobie*. 182 [in Russian].
4. Burtsev, A. M. (2007). Pravovoe regulirovanie truda zaklyuchennykh v FRG. [Legal regulation of the labor of prisoners in Germany]. *Upravlenie personalom*. №5. 69–71. [in Russian].

5. Vlasov V. (2000). Tyurmyi-pobratimyi. [Twin prisons]. Prestuplenie i nakazanie. №2. 40–48. [in Russian].
6. Antilla, I. (1979). Konservativnaya i radikalnaya politika v otnoshenii prestupnikov skandinavskih stran. [Conservative and radical policy towards criminals in the Scandinavian countries]. 294. [in Russian].
7. Bagreeva, E. (1995). Penitentsiarnaya sistema Finlyandii. [Finnish penitentiary system]. Prestupleniya i nakazanie. № 8. 136. [in Russian].
8. Alpern, L. (2004). Son i yav zhenskoy tyurmyi. [Dream and reality of a women's prison]. 446. [in Russian].
9. Butenko, T. P. (2007). Pravovoe regulirovaniye obrazovaniya osuzhdennykh k lisheniyu svobody v usloviyakh reformirovaniya ugovovno-ispolnitelnoy sistemyi. [Legal regulation of education of convicts sentenced to deprivation of liberty in the context of reforming the penitentiary system] Dis... kand. yurid. nauk. 182. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2022

УДК 347:347.44(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-275-280

Погребняк Марія Володимирівна,
аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
e-mail: pohribniakmaria@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3112-1281>

МІСЦЕ ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ) У ЗОВОВ'ЯЗАЛЬНОМУ ПРАВІ

Метою цієї статті є визначення місця договору довічного утримання (догляду) у зобов'язальному праві.

Встановлено, що у сучасному цивільному законодавстві та доктрині зберігся характерний для римського приватного права підхід до розуміння правової сутності зобов'язання, як правовідношення між кредитором і боржником.

Внаслідок вивчення доктринальних позицій щодо місця договору довічного утримання (догляду) у зобов'язальному праві, зроблено висновок про існування трьох позицій вчених: 1) договір довічного утримання не має права на існування; 2) договір довічного утримання є різновидом інших цивільно-правових договорів; 3) договір довічного утримання є самостійним цивільно-правовим договором.

Встановлено, що перша позиція вчених спричинена пануючою за радянських часів вимогою до правил поведінки радянських людей, що виражали суть комуністичної моралі, тому договір довічного утримання повністю суперечив правилам соціалістичного співжиття.

Друга позиція вчених зумовлена тим, що цей договір вперше одержав правове регулювання в ЦК УРСР 1963 р. у межах договору купівлі-продажу. Встановлено, що договір довічного утримання одержав правове регулювання як різновид договору ренти у багатьох державах світу (цивільні кодекси Франції, Німеччини, Молдови та ін.).

Позиція вчених щодо самостійного характеру договору довічного утримання пояснюється на підставі характерних йому особливостей, що зумовлено правовою природою цього договору: 1) метою укладення договору є відчуження права власності на майно та надання матеріального утримання (догляду); 2) відплатний характер; 3) реальний характер; 4) двосторонній; 5) строковий; 6) фидуціарний (довірчий) характер.

На сьогоднішню дискусію про місце договору довічного утримання (догляду) у зобов'язальному праві остаточно було вирішено у ЦК України від 16 січня 2003 року шляхом виокремлення у підрозділі 1 «Договірні зобов'язання» окремої глави 57 «Довічне утримання (догляду)».

Ключові слова: зобов'язання, зобов'язальне право, договір довічного утримання (догляду), правова природа, самостійний характер.

Pogrebnyak M. PLACE OF LIFE MAINTENANCE (CARE) CONTRACT IN MANDATORY LAW

The purpose of this article is to determine the place of the contract of lifelong support (care) in the law of obligation.

It has been established that in modern civil legislation and doctrine, the approach to understanding the legal essence of an obligation, as a legal relationship between a creditor and a debtor, characteristic of Roman private law, has been preserved.

As a result of the study of the doctrinal positions regarding the place of the contract of lifelong support (care) in the mandatory law, it was concluded that there are three positions of scientists: 1) the contract of lifelong support does not have the right to exist; 2) the lifetime maintenance contract is a type of other civil law contracts; 3) the lifetime maintenance contract is an independent civil law contract.

It was established that the first position of the scientists was caused by the prevailing Soviet-era requirement for the rules of behavior of Soviet people, which expressed the essence of communist morality, therefore the contract of lifelong maintenance completely contradicted the rules of socialist coexistence.

The second position of scientists is due to the fact that this contract was first legally regulated in the Central Committee of the Ukrainian SSR in 1963 within the scope of the contract of sale. It has been established that the life maintenance contract

has received legal regulation as a type of annuity contract in many countries of the world (civil codes of France, Germany, Moldova, etc.).

The position of scientists regarding the independent nature of the lifetime maintenance contract is explained on the basis of its characteristic features, which are determined by the legal nature of this contract: 1) the purpose of concluding the contract is the alienation of property rights and the provision of material maintenance (care); 2) retaliatory character; 3) real character; 4) bilateral; 5) fixed-term; 6) fiduciary (trust) character.

To date, the debate about the place of a life-long maintenance (care) contract in the law of obligations was finally resolved in the Central Committee of Ukraine of January 16, 2003 by separating a separate chapter 57 "Lifelong maintenance (care)" in sub-section 1 "Contractual obligations" : obligation, right of obligation, lifetime maintenance (care) contract, legal nature, independent character.

Key words: obligation, obligation law, lifetime maintenance (care) contract, legal nature, independent character.

Постановка проблеми. Зобов'язальне право становить невід'ємну складову частину цивільного права, оскільки забезпечує правове регулювання цивільних правовідносин у їх динаміці. Здійснення власником майна правомочності щодо розпорядження ним спричиняє виникнення низки прав та обов'язків, тобто виникнення зобов'язальних правовідносин. Водночас зобов'язальне правом є правовим підґрунтям для виникнення та існування певних речових прав (наприклад, договір довічного утримання (догляду) є правовим документом для засвідчення права власності на майно зі сторони набувача).

Зобов'язальні правовідносини, як і будь-які інші цивільні правовідносини, виникають на підставі низки юридичних фактів, де найбільш поширеним є договір. Договір є важливим правовим явищем у цивільному праві, оскільки має значення джерела права, що встановлює права та обов'язки для його учасників. Саме на підставі договору довічного утримання (догляду) виникають правовідносини між відчужувачем та набувачем, встановлюється індивідуальний правовий режим поведінки сторін.

Необхідність з'ясування місця договору довічного утримання (догляду) у зобов'язальному праві зумовлено необхідністю надати вичерпну його характеристику як юридичного факту, визначити його місце в системі юридичних фактів і виділити спеціальні юридичні ознаки за якими слід відмежовувати цей договір від інших.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвідки загальних положень договору довічного утримання (догляду) у сучасній юридичній літературі України здійснили О.М. Великорода, М.Д. Пленок, М.В. Ткаченко, Н.Л. Цопіна, О.С. Яворська та інші вчені. Проте сьогодні існує низка теоретичних і практичних питань, пов'язаних із визначенням місця договору довічного утримання (догляду) у зобов'язальному праві та розумінням правової природи цього договору, що потребує самостійного наукового дослідження.

Мета статті полягає у визначення місця договору довічного утримання (догляду) у зобов'язальному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з прикладних завдань науки цивільного права є пізнання та висвітлення об'єктивно існуючої системи зобов'язального права, а також визначення в ній місця конкретного цивільно-правового договору [1, с. 298].

Сучасна цивілістика завдячує римським юристам появою поняття «зобов'язання», які застосовували термін «obligatio» для позначення правовідношення між кредитором і боржником (І. 3. 13; Д. 44. 7. 3) [2-3]. Із зазначеного змісту римських сентенцій С.Д. Гринько було виділено «ознаки зобов'язань за римським приватним правом: 1) особисте правовідношення; 2) предметом є відповідна дія; 3) зміст становить обов'язок боржника що-небудь «дати», «зробити», «надати», і тому у праві кредитора вимагати виконання покладеного на боржника обов'язку; 4) породжує майновий інтерес для кредитора» [4]. Отже, у сучасному цивільному законодавстві та доктрині зберігся характерний для римського приватного права підхід до розуміння правової сутності зобов'язання.

Відповідно до ст. 509 ЦК України «зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» [5]. Таке законодавче положення відображає усталену в законодавчій практиці та юридичній доктрині позицію щодо сутності зобов'язання (ст. 106 ЦК УРСР 1922 р., ст. 151 ЦК УРСР 1963 р.). Як наголошував М.М. Агарков, у такому визначенні в якості ознаки, що характеризує зобов'язання, взято право вимоги кредитора та обов'язок боржника [6, с. 177]. Із зазначеного законодавчого визначення поняття зобов'язання М.М. Агарков виділив такі його елементи: 1) зобов'язанням є відносини між двома сторонами, в яких на одній стороні є право вимоги, на іншій – відповідний обов'язок; кожна сторона може складатися з однієї чи декількох осіб; 2) право вимоги однієї сторони і кореспондуючий їй обов'язок іншої сторони спрямовані на те, щоб боржник (або боржники) здійснив дію чи утримався від будь-якої дії; 3) зобов'язальні відносини між сторонами є цивільними правовідносинами, тобто це відносини, санкціоновані цивільним законом [6, с. 179].

Майже одноставну підтримку в юридичній літературі одержали міркування О.С. Іоффе щодо особливостей зобов'язань, як специфічного виду цивільних правовідносин [7, с. 3-12]. Так, Н.С. Кузнецова певну автономію зобов'язальних правовідносин у цивільних правовідносинах пояснює наявністю

особливостей зобов'язань: по-перше, зобов'язання є майновими цивільними правовідносинами, оскільки опосередковують процес переміщення майна або інших матеріальних результатів; по-друге, мають відносний характер, оскільки правовідносини встановлюються між конкретно визначеними, а не будь-якими третіми особами; по-третє, боржники покликані до відповідних активних (позитивних) дій; дуже рідко на учасника зобов'язання покладається виконання пасивної функції; по-четверте, для юридичного змісту зобов'язання вирішальне значення набуває надана управомоченому суб'єктові можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи [8, с. 610]. Подібним чином обґрунтовують специфіку зобов'язання як цивільного правовідношення Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубєва та ін. [9, с. 357-358; 10, с. 6] Разом з тим Є.О. Харитонов вказує на те, що зобов'язання опосередковують динаміку цивільного обігу [9, с. 358].

Більш детально обґрунтовував цивільно-правову природу зобов'язання О.О. Красавчіков, який наголошував на тому, що за своєю юридичною природою цивільно-правове зобов'язання є різновидом цивільних правовідносин, що володіє низкою ознак і моментів, які дозволяють розглядати всю сукупність зобов'язань як єдине ціле, з однієї сторони, та відрізнити цивільно-правові зобов'язання від інших цивільних правовідносин – з іншої [11, с. 413-415]. До ознак і специфічних моментів вченим віднесено такі: 1) визначеність суб'єктного складу зобов'язання; за цією ознакою вони є відносними правовідносинами: немає кредитора без боржника, як і наявність боржника означає існування кредитора; 2) динамічність зобов'язання, оскільки зобов'язання існують у часі; 3) наказовість змісту зобов'язання, де суб'єктивне право надає кредитору як «простір» для власних дій, так і можливість вимагати (наказувати) відповідну поведінку від зобов'язаної особи, боржника; 4) цілеспрямованість зобов'язання – це правовий засіб забезпечення задоволення інтересів кредитора; 5) конкретизованість змісту зобов'язання, оскільки боржник у кожному зобов'язанні зобов'язаний здійснювати суворо визначені дії або утримуватися від них; 6) санкціонованість зобов'язання, тобто кожне зобов'язання містить санкцію, що спонукає боржника до належного виконання обов'язку; юридична сила відповідної санкції міститься у законі незалежно від того, встановлено чи ні іншу санкцію у нормативних актах або домовленості сторін – договорі [11, с. 413-415]. Вважаємо, що така характеристика містить зазначені ознаки зобов'язання та найбільш ґрунтовно відображає специфіку зобов'язання як цивільного правовідношення, тому заслуговує на підтримку.

У ч. 2 ст. 509 ЦК України зазначено, що зобов'язання виникають із підстав, передбачених статтею 11 цього Кодексу [5]. «Особливе місце серед цих підстав - зазначає А.Л. Ткачук - безумовно, належить договору, оскільки саме з цивільно-правових договорів виникає переважна більшість договорів» [12, с. 373]. Міркування вченого заслуговують на підтримку, оскільки цивільно-правовий договір виконує функцію безпосередньої правотворючої підстави виникнення зобов'язання; права і обов'язки сторін, які становлять зміст зобов'язання, виникають із самого договору і не потребують інших фактів [8, с. 613].

Ґрунтуючись на загальних положеннях зобов'язання в цивільному праві можна визначити місце договору довічного утримання (догляду) у зобов'язальному праві.

У юридичній літературі історично виникли три позиції щодо місця договору довічного утримання (догляду) в зобов'язальному праві: 1) договір довічного утримання не має права на існування; 2) договір довічного утримання є різновидом інших цивільно-правових договорів; 3) договір довічного утримання є самостійним цивільно-правовим договором.

Прихильниками першої позиції були окремі представники радянського права. Так, на думку І.Л. Брауде, договір довічного утримання суперечить нормам зобов'язального права. Вчений зазначав, що у цьому договорі є ціна, однак вона настільки невизначена, що ніяким чином не може бути врахована, оскільки породжує стихійні ринкові відносини [13, с. 162]. У зв'язку з цією обставиною, на переконання вченого, цей договір не можна віднести до жодного зі схожих видів цивільно-правових договорів, зокрема договору страхування, оскільки страхування одним громадянином іншого громадянина суперечить закону, договору дарування, оскільки у цьому договорі порушується принцип відплатності [13, с. 162]. Разом з тим, вважав вчений, відсутні конкретні умови залежно від яких встановлюється ціна, тому такий правочин набуває спекулятивного характеру: кожен із учасників шукає вигоду для себе, покупець сподівається на те, що йому недовго доведеться безоплатно утримувати продавця, а останній сподівається на довге забезпечене життя на утриманні покупця [13, с. 162].

Подібну позицію займав і С. М. Ландкоф, який відносив договір довічного утримання до «кабальних правочинів», оскільки покупець (набувач майна) використовував тяжке матеріальне становища продавця (відчужувача майна) та його непрацездатність за віком чи станом здоров'я [14, с. 242]. Викладена позиція вчених пояснюється пануючою за радянських часів вимогою до правил поведінки радянських людей, які мали поважати моральні принципи соціалістичного суспільства («ставлення до праці як моральний принцип, соціалістичний гуманізм, принцип колективізму, соціалістичний патріотизм та інтернаціоналізм, комуністична ідейність як головний принцип комуністичної моралі), що виражали суть комуністичної моралі» [15]. У зв'язку з цим договір довічного утримання повністю суперечив правилам соціалістичного співжиття.

Позиція вчених про те, щоб вважати договір довічного утримання різновидом інших цивільно-правових договорів була зумовлена тим, що цей договір вперше одержав правове регулювання в ЦК УРСР 1963 р. у межах договору купівлі-продажу. Така законодавча позиція одержала підтримку окремих вчених (В.Ф. Маслов, В.О. Тархов та ін.), які визнавали договір довічного утримання двостороннім і відплатним –

різновидом договору купівлі-продажу [16, с. 12].

Водночас у юридичній літературі висловлювалися міркування щодо віднесення його до договору безоплатного дарування (М.І. Бару). Для підтвердження своєї позиції вчений наводив відмінності між договорами купівлі-продажу та довічного утримання, що полягали у двох моментах: 1) мета укладення: для договору купівлі-продажу метою є одержання у власність майна; для договору довічного утримання – матеріальна допомога іншій стороні – відчужувача; 2) момент укладення договору: договір купівлі-продажу завершається переходом права власності; договір довічного утримання починається з моменту переходу права власності [17, с. 337-347]. Не погоджуючи із таким твердженням В.Ф. Маслов слушно зазначав, що обов'язок довічного утримання є своєрідною матеріальною винагородою за уступку права власності, тому його не можна кваліфікувати як безоплатний [18, с. 113].

Слід зазначити, що договір довічного утримання одержав правове регулювання як різновид договору ренти у багатьох державах світу (цивільні кодекси Франції, Німеччини, Молдови та ін.).

Поряд із викладеними двома позиціями щодо місця договору довічного утримання (догляду) в зобов'язальному праві поступово формувалася протилежна - договір довічного утримання є самостійним цивільно-правовим договором. Найкращі представники радянської цивілістичної доктрини висловлювали позицію щодо самостійного характеру договору довічного утримання на підставі характерних йому особливостей.

Одним із прихильників цієї позиції був В.О. Рясенцев, який пропонував визнавати договір довічного утримання як самостійний вид цивільно-правових договорів [19, с. 25]. Для договору довічного утримання вчений пропонував застосувати презумпцію цивільного права, згідно з якою будь-який договір дійсний, якщо він не суперечить закону та суспільним інтересам. На думку вченого, договір повністю відповідає інтересам сторін, насамперед, пристарілих і непрацездатних власників майна, тому слід відреагувати на виклики життя та визнати юридичну силу за цим договором [19, с. 25].

Позиція В.О. Рясенцева була підтримана колегами при написанні підручника «Советское гражданское право» (1987 р.), де О.Ю. Кабалкін визначив поняття та значення договору відчуження майна на умовах довічного утримання як різновиду договору купівлі-продажу (зміст підручника побудовано за структурою ЦК РСФСР) [20, с. 29-30]. Разом з цим О.Ю. Кабалкін зробив висновок про те, що в системі радянського права довічне утримання є договором особливого типу. Вчений писав про те, що «важливою ознакою за якою цей договір зближається з договором купівлі-продажу є перехід майна у власність, однак відмінностей між ними набагато більше» [20, с. 29-30].

Подібну позицію займав і О.С. Іоффе, який відносив договір довічного утримання до договорів із відплатної реалізації майна поряд із купівлею-продажем, поставкою, державною закупівлею (контрактацією) [7]. Вчений пояснював свою позицію таким чином: «Поняттям довічного утримання охоплюється надання матеріального забезпечення у вигляді житла, харчування, догляду та іншої необхідної допомоги. Однак названі конкретні моменти мають значення для аналізу прав і обов'язків учасників договору. В самому ж визначенні його поняття достатньо вказати на обов'язок довічного утримання відчужувача, який приймає на себе набувач будинку» [7]. На його думку, договір довічного утримання в системі зобов'язань із відплатної реалізації майна не може бути розташовано раніше інших договорів, які відносяться до цієї групи [7].

Договір довічного утримання, наголошувала також Р.О. Халфіна, має право на існування незалежно від його правового закріплення у законодавстві, оскільки «для визнання дійсним договору немає необхідності у тому, щоб договір було віднесено до певного, встановленого законом типу» [21, с. 197].

Найбільш детально обґрунтовував самостійність договору довічного утримання В.Ф. Яковлев. На думку вченого, договір довічного утримання є самостійним інститутом договірного права, а не різновидом договору купівлі-продажу чи дарування з таким причин. По-перше, договір укладається лише між особливими суб'єктами цивільного права. По-друге, якщо за договором купівлі-продажу у покупця може виникати як право власності, так і право оперативного управління, то за договором довічного утримання – лише право власності. Разом з тим за таким договором встановлено певні обмеження у здійсненні набувачем права власності. По-третє, найбільш істотною особливістю цього договору є те, що договір є відплатним, однак до його змісту не включено умову про ціну, а за договором купівлі-продажу ціна становить засади еквівалентності благ. Матеріальний розмір зустрічного задоволення за договором довічного утримання наперед не відомий, тому його не може бути встановлено при укладенні договору (утримання для відчужувача будинку може становити як мізерну частину від вартості будинку, так й істотно перевищувати її). Разом з тим, набувач зобов'язується на користь іншої сторони й здійснити дії немайнового характеру, що також не характерно договору купівлі-продажу. По-четверте, зобов'язання з договору довічного утримання є тривалими, можуть продовжуватися довгі роки, тому основний їх зміст становлять не права та обов'язки щодо передання будинку за певну плату, а саме права та обов'язки, пов'язані з наданням утримання. По-п'яте, закон встановлює спеціальні підстави зміни та припинення зобов'язань із договору довічного утримання, застосування яких для договору купівлі-продажу не можливе [11, с. 20-21].

На той час прихильники третьої позиції мали рацію, оскільки інтерес до договору довічного утримання істотно зріс після Великої Вітчизняної війни, яка породила матеріальну скруту більшості населення та появу одиноких людей, інвалідів, які потребували постійного утримання і догляду.

З прийняттям 16 січня 2003 року ЦК України питання про місце договору довічного утримання (догляду) у зобов'язальному праві остаточно було вирішено шляхом виокремлення у підрозділі 1 «Договірні зобов'язання» окремої глави 57 «Довічне утримання (догляду)» [5]. Таке розміщення норм щодо правового регулювання зобов'язань із договору довічного утримання (догляду) у структурі кодифікованого акту констатує той факт, що цей договір віднесено до самостійного цивільно-правового договору.

Відповідно до ст. 744 ЦК України «за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно» [5].

Висновок. Із законодавчої дефініції можна зробити висновок про правову природу договору довічного утримання (догляду), що підтверджує його самостійне значення у зобов'язальному праві України: 1) метою укладення договору є відчуження права власності на майно та надання матеріального утримання (догляду); 2) відплатний характер; 3) реальний характер; 4) двосторонній; 5) строковий; 6) фідучіарний (довірчий) характер.

Вважаємо, що подальшого наукового обговорення та опрацювання потребує проблематика, пов'язана із розглядом питання щодо порядку укладення договору довічного утримання (догляду), адже судова практика постійно поповнюється новими спірними справами, пов'язаними саме з порядком укладення цивільно-правового договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теремецький В. І. Місце договірних відносин роздрібної купівлі-продажу у системі договірних зобов'язань. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право.* 2015. Вип. 2. С. 297–305.
2. Хрестоматія по інституціямъ гражданского римскаго права и истории гражданского процесса. К. : Типографія «Петръ Барскій», 1908. 55 с.
3. Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана: Очерки по истории составления и общая характеристика. М. : Госюриздат, 1956. 131 с.
4. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права : поняття, система, рецепція : монографія / за наук. ред. Є. О. Харитонов. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2012. 724 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
6. Ученые труды ВИЮН. Вып. 3 / Агарков М.М. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 192 с.
7. Иоффе О. С. Обязательственное право. М., Юрид. лит. 1975. 880 с. https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/IOFFE_1975.pdf
8. Цивільне право України: підручник : у 2 кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Кн. 1. К. : Юрінком Інтер, 2002. 720 с.
9. Харитонов Є. О., Саниахметов Н. О. Цивільне право України : підручник. К. : Істина, 2003. 776 с.
10. Цивільне право України : в 2 т. Т. 2 : підручник / за ред. Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубева. Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. 872 с.
11. Советское гражданское право: в 2-х / под ред. О. А. Красавчикова. М. : Высшая школа, 1985. Т. 1. 544 с.
12. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар / за ред. Є. О. Харитонов, О. М. Калітенко . Х. : ТОВ «Одіссей», 2003. 856 с.
13. Брауде И.Л. Право на строение и сделки по строениям по советскому праву. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 20-тип. Союзполиграфпрома, 1950. 168 с.
14. Ландкоф С. Н. Основы гражданского права: 2-ге вид. Київ: Радянська школа, 1948. 424 с.
15. Горбатов Л.С. Моральні принципи соціалістичного суспільства. К.: Політвидав України, 1979. 135 с. URL: [http://propaganda-journal.net/bibl/Moralische_Grundsuetzen_der_sozialistische_Gesellschaft_\(L_S_Gorbatova\)_an_ukrainisch.html](http://propaganda-journal.net/bibl/Moralische_Grundsuetzen_der_sozialistische_Gesellschaft_(L_S_Gorbatova)_an_ukrainisch.html)
16. Тархов В.А. Советское гражданское право. Ч. 2. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. - 232 с.
17. Советское гражданское право : в 2-х ч. / под общ. ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. К. : Вища школа, 1978. Ч. II. 494 с.
18. Маслов В.Ф. Договоры с условием пожизненного содержания. *Советское государство и право.* 1954. № 6. С. 112-116.
19. Рясенцев В. Договор об отчуждении имущества на условии пожизненного пользования. *Социалистическая законность.* 1945. № 1-2. С. 23-25.
20. Советское гражданское право : Учебник. В 2-х частях. / под ред. В.А. Рясенцева. М. : Юрид. лит., 1987. Ч. 2. 576 с.
21. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве. М. : Академия наук СССР, 1954. 237 с.

REFERENCES:

1. Teremetskiy, V. I. (2015). Mistse dohovirnykh vidnosyn rozdrubnoi kupivli-prodazhu u systemi dohovirnykh zoboviazan. [The place of contractual relations of retail sale in the system of contractual obligations]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya: Pravo. Vyp. 2.* 297–305. [in Ukrainian].
2. HrestomatIya po institutsiyam' grazhdanskago rimskago prava i istorii grazhdanskago protsessa. (1908). [Textbook on the institutions of civil Roman law and the history of the civil process]. 55. [in Ukrainian].
3. Pereterskiy, I. S. (1956). Digestyi Yustiniana: Ocherki po istorii sostavleniya i obschaya charakteristika. [Digests of Justinian: Essays on the history of compilation and general characteristics]. 131. [in Russian].
4. Hryenko, S. D. (2012). Deliktne zoboviazannia rymskoho pryvatnoho prava : poniattia, systema, retseptsiia. [Tort obligations of Roman private law: concept, system, reception]. *Monohrafiia.* 724. [in Ukrainian].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №№ 40–44.* 356. [in Ukrainian].
6. Agarkov, M.M. (1940). Uchenye trudy VIYuN. Vyip. 3. 192. [in Russian].
7. Ioffe, O. S. (1975) Obyazatelstvennoe pravo. [Law of Obligations]. 880 Retrieved from: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/IOFFE_1975.pdf [in Russian].
8. Dzera, O.V. (ed), & Kuznetsova, N.S. (ed), & Bobrova, D.V., & Dovhert, A.S. ta in. (2002) Tsyvilne pravo Ukrainy. [Civil law of Ukraine]. *Pidruchnyk : u 2 kn. Kn. 1.* 720. [in Ukrainian].
9. Kharytonov, Ye. O., & Saniakhetov, N. O. (2003). Tsyvilne pravo Ukrainy. [Civil law of Ukraine]. 776. [in Ukrainian].
10. Kharytonov, Ye.O., & Holubieva, N.Iu. (2008). Tsyvilne pravo Ukrainy. [Civil law of Ukraine]. V 2 t. T. 2. 872. [in Ukrainian].
11. Krasavchikov, O.A. (ed). (1985). Sovetskoe grazhdanskoe pravo. [Soviet civil law]. T.1. 544. [in Russian].
12. Kharytonov, Ye.O., & Kalitenko, O.M. (2003). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. [The Civil Code of Ukraine]. *Naukovo-praktychnyi komentar.* 856. [in Ukrainian].
13. Braude, I.L. (1950). Pravo na stroenie i sdelki po stroeniyam po sovetskomu pravu. [The right to build and deals on buildings under Soviet law]. 168. [in Ukrainian].
14. Landkof, S. N. (1948). Osnovy tsyvilnoho prava. [Fundamentals of civil law]. 2-he vyd. 424. [in Ukrainian].
15. Horbatov, L.S. (1979). Moralni pryntsypy sotsialistychnoho suspilstva. [Moral principles of socialist society]. 135. Retrieved from: [http://propaganda-journal.net/bibl/Moralische_Grundsuetzen_der_sozialistische_Gesellschaft_\(L_S_Gorbatova\)_an_ukrainisch.html](http://propaganda-journal.net/bibl/Moralische_Grundsuetzen_der_sozialistische_Gesellschaft_(L_S_Gorbatova)_an_ukrainisch.html) [in Ukrainian].
16. Tarhov, V.A. (1979). Sovetskoe grazhdanskoe pravo. [Soviet civil law]. Ch. 2. 232.[in Russian].
17. Maslov, V.F., Pushkin, A.A. (1978). Sovetskoe grazhdanskoe pravo. [Soviet civil law]. v 2-h ch. Ch. II. 494. [in Russian].
18. Maslov, V.F. (1954). Dogovoryi s usloviem pozhiznennogo sodержaniya. [Contracts with the condition of life maintenance]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo. № 6.* 112-116. [in Russian].
19. Ryasantsev, V. (1945). Dogovor ob otchuzhdenii imuschestva na uslovii pozhiznennogo polzovaniya. [An agreement on the alienation of property on the condition of life use]. *Sotsialisticheskaya zakonnost. № 1-2.* 23-25. [in Russian].
20. Ryasantsev, V.A. (1987). Sovetskoe grazhdanskoe pravo. [Soviet civil law]. *Uchebnyk. V 2-h chastyah. Ch. 2.* 576. [in Russian].
21. Halfina. R.O. (1954). Znachenie i suschnost dogovora v sovetskom sotsialisticheskom grazhdanskom prave. [The meaning and essence of the contract in the Soviet socialist civil law]. 237. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 23.04.2022

УДК 343.56

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-281-286

Сердюков Олексій Сергійович,
аспірант кафедри теорії та історії права
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
e-mail: serdiukovalexey@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7255-1344>

ВИМОГИ ДО ОРГАНІЗАТОРІВ АЗАРТНИХ ІГОР: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Азартні ігри як вид господарської діяльності існує практично в усіх країнах світу. Актуальним є лише питання про форму її здійснення: це може бути незаконна діяльність, або ж законодавчо дозволена діяльність в тій чи іншій країні. Проведення азартних ігор є дуже прибутковим бізнесом. Наприклад, з січня по жовтень 2021 року, валовий дохід від ігор в Сполучених Штатах Америки становив 43,43 млрд доларів. Доходи від азартних ігор є важливим джерелом поповнення державного бюджету кожної країни, саме тому більшість держав легалізували цей вид діяльності шляхом встановлення обов'язкового ліцензування проведення азартних ігор та закріпили вимоги до організаторів азартних ігор. В статті виконано системний аналіз положень законодавства щодо гемблінгу у низці зарубіжних країн, порівняно їх досвід та основи механізму провадження цієї діяльності в Україні. Зокрема, шляхом систематизації опрацьованих нормативно-правових актів щодо азартних ігор в іноземних державах було виділено і окреслено основні риси трьох моделей провадження грального бізнесу – британської, американської та європейської.

Метод порівняння моделей організації азартних ігор дозволяє виділити аспекти національної моделі, що потребують удосконалення шляхом перейняття іноземного досвіду. Найбільш суперечливим є недопущення іноземних представників до ведення діяльності щодо організації азартних ігор в Україні, так як така заборона значно скорочує відсоток надходжень до державного бюджету від діяльності всесвітньовідомих гемблінг-гігантів.

У статті розглянуто основні аспекти регулювання сфери азартних ігор в Україні та світі в контексті вимог до їх організаторів. Проаналізовано вітчизняну та зарубіжні моделі регулювання організації гемблінг-індустрії та виділено їх проблемні аспекти та позитивну практику.

Ключові слова: азартні ігри, гемблінг, організатор, ліцензія.

Serdiukov O. REQUIREMENTS FOR GAMBLING ORGANIZERS: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE

Gambling as a form of economic activity exists in almost all countries of the world. Only the question of the form of its implementation is relevant: it can be an illegal activity, or an activity permitted by law in one or another country. Gambling is a very profitable business. For example, from January to October 2021, the gross revenue from games in the United States of America was 43.43 billion dollars [2]. Income from gambling is an important source of replenishment of the state budget of each country, which is why most states have legalized this type of activity by establishing mandatory gambling licensing and established requirements for gambling organizers. The article carries out a systematic analysis of the provisions of the legislation on gambling in a number of foreign countries, compares their experience and the basics of the mechanism of implementation of this activity in Ukraine. In particular, through the systematization of the elaborated regulatory legal acts on gambling in foreign countries, the main features of three models of conducting gambling business - British, American and European - were highlighted and outlined.

The method of comparing models of gambling organizations makes it possible to highlight aspects of the national model that need improvement by adopting foreign experience. The most controversial is the prohibition of foreign representatives from conducting activities related to the organization of gambling in Ukraine, since such a ban significantly reduces the percentage of revenues to the state budget from the activities of world-famous gambling giants.

The article examines the main aspects of the regulation of gambling in Ukraine and the world in the context of requirements for their organizers. The domestic and foreign models of regulation of the organization of the gambling industry were analyzed and their problematic aspects and positive practices were highlighted.

Key words: gambling, gambling, organizer, license.

Постановка проблеми. 14 липня 2020 року було ухвалено Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор». Україна легалізувала азартні ігри вивівши їх із тіні. Наразі процес розбудови моделі адміністративно-правового регулювання проведення азартних ігор в нашій державі тільки започатковується. В зарубіжних країнах досвід проведення азартних ігор є вагомим. Актуальним питанням для України є вивчення з метою перейняття зарубіжного досвіду вимог щодо організаторів проведення зазначеного виду діяльності задля впровадження позитивної практики у вітчизняну модель нормативно-правового регулювання гемблінгу (від англ. Gambling, гра на гроші; азартна гра).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання азартних ігор в Україні досліджувалися Є.В. Ковтун, Н.І. Майдаником, С.Л. Пановим, С.М. Шеленковим, проте в зв'язку з

прийняттям Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» з'являється низка проблем практичного значення, врегулюванню яких може допомогти дослідження та впровадження практики іноземних держав щодо цього питання.

Метою статті є дослідження зарубіжної моделі адміністративно-правового регулювання проведення азартних ігор в частині вимог до організаторів азартних ігор та порівняння їх з вітчизняною моделлю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Азартною грою визнається будь-яка гра, обов'язковою умовою участі в якій є внесення гравцем певної ставки, яка надає право на отримання призу, розмір і імовірність отримання якого частково або повністю залежать від випадковості, знань і майстерності цього гравця [1].

Виходячи з наведеної дефініції, автор цієї статті виділяє специфічні ознаки азартної гри, які забезпечують можливість відмежування її від інших видів діяльності:

- 1) можливість отримання або неотримання призу;
- 2) наявність ставки;
- 3) імовірність призу та його розмір частково або повністю залежить від випадковості.

Важливу роль в процесі адміністративно-правового регулювання сфери проведення азартних ігор відіграє встановлення вимог щодо суб'єктів їх проведення та отримання відповідних дозволів.

Враховуючи євроінтеграційні процеси, які відбуваються в нашій державі, вкрай важливим є досвід із зазначеного питання у країн-учасниць Європейського Союзу. Зокрема, **Німеччина** як федеративна держава, що складається з 16 федеральних автономних земель, має свої особливості щодо регулювання інституту азартних ігор, так як кожна із земель має власну позицію у питаннях гемблінгу. Доволі довгий час землі просто не могли домовитись щодо адміністративно-правового регулювання азартних ігор: одні виступали за ліцензування гральної діяльності, інші проти ігор в інтернеті. Саме тому до 2020 року гральний бізнес у Німеччині був незаконним.

Нормативно-правовим актом, який регулює здійснення азартних ігор в Німеччині, є Державний договір про азартні ігри (Glücksspielneuregulierungstaatsvertrag). Перша редакція цього закону стосувалася лише букмекерських контор і була датована 2012 роком. Проте, ця редакція закону не вирішувала одного з найважливіших питань – питання отримання ліцензії на здійснення азартних ігор.

У березні 2020 року було прийнято чергову редакцію закону Glücksspielneuregulierungstaatsvertrag (він же GlüNeuRStV або German Interstate Treaty on Gambling (ISTG 2021)), норми якого набули чинності з 1 липня 2021 року, і які, нарешті, забезпечили регулювання азартних ігор в онлайн режимі.

Згаданим актом встановлюється наступне: подати заявку на отримання ліцензії на проведення онлайн азартних ігор можуть заявники, зареєстровані в Європейському союзі та Європейській Економічній Зоні. Збір документів для нерезидентів Німеччини максимально полегшений. Так, в разі необхідності, документи не німецькою мовою, можуть подаватися у формі завіреної копії оригіналу та перекладу. Ще одна вимога до організатора азартних ігор – майнова. Заявник повинен внести гарантійний депозит у розмірі не менше 5 мільйонів євро. В окремих випадках, ця сума може бути збільшена до розміру очікуваного середньомісячного обороту, який становить максимум 50 мільйонів євро [9].

У **Латвії**, за видачу гральних ліцензій і затвердження менеджерів закладів з проведення азартних ігор, відповідає Інспекція з нагляду за лотереями та азартними іграми. Для отримання дозволу на відкриття казино, підприємець має зареєструвати у Латвії акціонерне товариство, в якому 51% акцій компанії має належати особам, які мають громадянство Латвії. Ліцензії у цій країні коштують достатньо дорого. За загальний дозвіл на проведення всіх видів легальних азартних ігор (наприклад бінго, кості, рулетку, тоталізатор, ігри в карти тощо), організатори сплачують 427 тис. євро. Також суб'єкти організації азартних ігор можуть придбати ліцензію на окремі види гри, зокрема, ліцензія на організацію роботи тоталізаторів та прийом ставок – 42 тис. 690 євро, а на відкриття грального залу або приміщення для бінго - 4 тис. 270 євро [10].

В **Естонії** регулятором проведення азартних ігор виступає податково-митний департамент Міністерства фінансів.

Розглядаючи вимоги до організаторів азартних ігор в Естонії можемо виділити такі:

- організатором грального бізнесу може бути як фізична, так і юридична особа. Існують окремі вимоги для фізичних осіб – вони можуть проводити лише ігри, в яких результат залежить від навичок гравців та знання правил (наприклад, така азартна гра, як покер);
- операторам організації азартних ігор заборонено займатися будь-якими іншими видами підприємницької діяльності;
- для оформлення ліцензії, претендент повинен надати докази наявності у його компанії технічної бази щодо ігор;
- регулятор висуває вимоги до розмірів акціонерного та статутного капіталів;
- претендент має оплатити державне мито і лише після цього його документи на отримання дозволу будуть розглянуті. Розмір такого стягнення залежить від того, які види ігор планує організовувати оператор;

• в разі схвалення документів регулятором, претендент має додатково сплатити ліцензійний збір в розмірі від 3 тис. 200 євро до 47 тис. 940 євро [3].

У **Болгарії** в ролі регулятора галузі виступає Державна комісія з азартних ігор, яка видає ліцензії на ведення грального бізнесу, проводить перевірки та виконує інші завдання.

Щодо вимог до організаторів азартних ігор, то організаторами можуть бути фізичні особи як резиденти, так і нерезиденти країни. Для іноземців встановлюються додаткові вимоги: щоб займатися гральною діяльністю, такі особи мають інвестувати в економіку країни 10 млн. доларів та створити не менше, ніж 500 робочих місць. Також існує дозвіл на відкриття казино нерезидентам країни у власних готелях категорії не менше чотирьох зірок.

Цікавим у моделі адміністративно-правового регулювання діяльності азартних ігор Болгарії є те, що займатися такою діяльністю можуть і держструктури. Для них встановлюється вимога щодо місця розташування - заклади, де проводяться азартні ігри, не можуть розташовуватись у державних будівлях. Отримувані доходи від азартних ігор мають спрямовуватися в розвиток охорони здоров'я, спорту, культури та інших соціальних сфер [7].

В **Данії** регулятором проведення азартних ігор є Управління з азартних ігор (DGA).

Вимоги до організаторів гемблінгу в Данії можна поділити на три групи. Так, заявник має відповідати таким вимогам:

1. вікові – 21 рік;
2. моральні, зміст якого проявляється у відсутності судимостей та боргів;
3. територіальні - якщо власник компанії не проживає в Данії або в одній із країн Європейського Союзу, на місці повинен бути призначений керуючий, який відповідатиме згаданим вимогам [4].

Розглядаючи країни, які не є учасницями Європейського Союзу, можна виділити також певні особливості адміністративно-правового регулювання видачі дозволів організаторам азартних ігор. Зокрема, азартні ігри на території **Великої Британії** регулюються Gambling Act («Закон про азартні ігри») 2005 року. Регулятором проведення азартних ігор є Комісія з азартних ігор Великобританії. Вона ж і займається видачею ліцензій.

Щодо наземного сегмента грального бізнесу, тобто офлайн закладів, то діє таке поняття, як історичні ліцензії. Йдеться про те, що ряд підприємств споконвіку володіє правом на управління гральними об'єктами, розташованими в курортній місцевості. Тому для сучасної гральної компанії цікавішою бачиться пропозиція щодо ліцензування онлайн-операторів.

Вартість ліцензійного свідоцтва залежить від загального розміру доходу компанії, виду дозвільного документа та інших факторів. Наприклад, персональна ліцензія менеджера коштує 370 фунтів стерлінгів, а розмір щорічного ліцензійного збору може змінюватись від 1 тис. до 155 тис. фунтів стерлінгів [5].

В **Китаї** гральний бізнес за межами гральних зон заборонено. Азартні розваги доступні тільки в Макао та Гонконзі, які виступають центрами такого виду бізнесу в цій країні. Особливістю є те, що прослідковуються інструменти федерального методу управління, оскільки в кожному місті діють свої законопроекти, що регламентують надання гральних послуг [8].

Розглядаючи вимоги до організатора азартних ігор в Гонконзі, можна дійти висновків, що отримати ігрову ліцензію та офіційно надавати азартні розваги в зазначеному регіоні практично неможливо, адже цій території діє компанія-монополіст НКЖС, а ліцензії на організацію маджонг-клубів не видаються, починаючи з 1977 року. Організацію інших азартних ігор на території Гонконгу заборонено.

У Макао регуляторами грального бізнесу є голова адміністрації Макао та два допоміжні органи – Coordination Bureau (Координаційне бюро) а Gaming Inspection (Гральна інспекція). В цьому місці прослідковується діаметрально протилежна модель надання гральних послуг, адже законодавча база цього регіону дозволяє залучати зарубіжних підприємців до проведення азартних ігор. Привабливість гральної зони для туристів та місцевих жителів підвищує саме те, що у світових операторів наземних казино є можливість отримати ліцензію у гральній столиці Китаю.

Свого часу (у 2001 році) для отримання дозволу глава адміністрації гральної зони надав концесії відповідно до міжнародних тендерів трьом гральним операторам.

Учасники ринку мали відповідати таким вимогам:

- досвід в управлінні гральними закладами;
- розвиток інфраструктури та майданчиків гральних закладів, що сприяє розвитку туризму;
- підготовлений інвестиційний проєкт;
- наявність коштів на оплату концесійної оренди;
- надання робочих місць та гарантії навчання персоналу;
- додаткові інвестиції у розвиток культури, спорту, науки, освіти та економіки регіону;
- внесок у програми розвитку туризму та соціального забезпечення в Макао.

Згодом, задля збільшення кількості операторів азартних ігор, влада Китаю видала дозвіл концесійним компаніям видавати власні субконцесії, чим було значно розширено ринок суб'єктів надання

гральних послуг в Макао [8].

В США для реєстрації грального бізнесу підприємець має подати заяву владі штату та відкрити для компанії рахунок у банку.

Для цього у бізнесмена має бути офіційна юридична адреса та назва компанії. Найменування потрібне оригінальне, що не повторює жодне з тих, які вже є в реєстрі. Крім того, потрібно буде внести документи для реєстрації у податковій системі, щоб отримати номер платника податків.

Незважаючи на те, що гральний бізнес у країні розвивається, приносить прибуток державі, тим самим залучаючи іноземний капітал, при його організації існують свої підводні камені. Зокрема, це стосується іноземних інвесторів, які виходять на американський ринок і мають намір отримати банківський кредит. Найчастіше їм відмовляють у позиці, що створює фінансові складнощі під час відкриття казино біля Америки. Імовірність отримати позитивну відповідь від банку вища у тих компаній, які вже визнані на ринку, і давно ведуть успішну діяльність [6].

Загалом, проаналізувавши підходи до законодавчого закріплення вимог до організаторів проведення азартних ігор в різних країнах світу, можемо виокремити такі моделі грального бізнесу:

- британська модель, положення якої спрямовані на реалізацію принципу обмеження державною владою гемблінгу, але, в той же час, цій моделі притаманний й ліберальний підхід. Тобто, законодавство побудоване так, що воно теоретично стримує розширення ринку подібних послуг, обмежує вільний доступ населення до ігор, але фактично робить це доволі толерантно, поступово, керуючись реальною оцінкою ризиків суворої заборони, пов'язаних із можливим подальшим нелегальним розвитком грального бізнесу на власній території;

- американська модель, в якій держава використовує економічний лібералізм по відношенню до грального бізнесу. Держава не перешкоджає побудові нових казино та розширенню ринку, одержанню максимального прибутку, водночас, зазначені процеси суворо контролюються. Оскільки американській моделі властивий федералізм, то її особливістю є те, що в окремих адміністративно-територіальних одиницях можливі суворіші обмеження розвитку грального бізнесу.

- європейська модель, за якої гральний бізнес інтегрується до економіки країни, шляхом визнання та використання азартних ігор країною для посилення своїх можливостей, результатом чого є підтримка не тільки локальних територій, а й регіональних ринків в цілому.

В Україні вимоги до організаторів азартних ігор встановлені статтею 14 Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор». Загалом, для отримання відповідної ліцензії, мають бути дотримані певні вимоги. Організатором гемблінгу може бути виключно юридична особа - резидент України, яка відповідає певним критеріям:

1. територіальний критерій. Юридична особа має бути утвореною на території України та провадить діяльність на ній в установленому законом порядку;

2. спеціалізація. Юридична особа має встановити в Статуті своїм основним видом діяльності - організацію та проведення азартних ігор;

3. фінансовий критерій. Статутний (складений) капітал такої юридичної особи має бути сформований на суму не менше тридцяти мільйонів гривень, враховуючи, що законодавством дозволяється формування більшого розміру статутного (складеного) капіталу за рахунок цінних паперів, іншого майна та майнових прав. Якщо статутний (складений) капітал юридичної особи сформовано за рахунок бюджетних коштів, то така особа не має права отримати ліцензію на провадження досліджуваної діяльності. Виняток – якщо такий капітал сформовано особою, що має у власності іподром з подальшими планами проведення парі тоталізатора на ньому. Організатор зобов'язаний оформити банківську гарантію здійснення виплати вигравшів чи цільовий банківський депозит на суму 7 розмірів мінімальної заробітної плати, розмір якої вимірюється станом на 1 січня поточного року;

4. звітний критерій. Джерело походження коштів, якими сформовано статутний капітал має підтверджуватись шляхом пред'явлення офіційних документів та/або їх копій, які підлягають засвідченню в установленому порядку;

5. безпековий критерій. Керівництво, кінцеві бенефіціарні власники, головний бухгалтер та власники істотної участі мають мати бездоганну ділову репутацію та не мати громадянства держави-окупанта, держави-агресора по відношенню до України, яка визнана такою в установленому законодавством порядку. Така юридична особа не може прямо чи опосередковано контролюватися або діяти в інтересах резидентів іноземної держави-окупанта та/або держави-агресора по відношенню до України. Також варто зазначити, що у її складі не мають права бути учасники (акціонери) юридичних осіб, або органів місцевого самоврядування, які відповідно до чинного законодавства внесені до Реєстру неприбуткових установ та організацій. До кінцевих бенефіціарів також встановлюється вимога щодо заборони бути резидентами держави-окупанта та/або держави-агресора по відношенню до України. Учасники такої юридичної особи не мають бути кінцевими власниками резидента держави-окупанта та/або держави-агресора по відношенню до України, а також така компанія не може володіти будь-яким способом і будь-якою часткою резидента такої ворожої країни. Найцікавішим критерієм відповідності в межах безпекового критерію є те, що учасниками не можуть бути юридичні особи, які зареєстровані і провадять свою діяльність у державах, яких через їх

відмову у співпраці, або неналежну співпрацю у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення внесено Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) до відповідного переліку.

6. віковий. Законодавством встановлена нижня межа віку, яку має досягнути працівник організації азартних ігор – 21 рік;

7. організаційно-правовий критерій. Так, відповідно до нього, організаторами азартних ігор не можуть бути установи, які свою діяльність спрямовують у сфері банківських та фінансових послуг, такі, яким за рішенням суду заборонено проведення та організацію азартних ігор та такі, які включені до Реєстру неприбуткових установ та організацій [1].

Проаналізувавши вимоги, закріплені вітчизняним законодавством щодо організаторів азартних ігор, можемо зробити висновок, що вони мають віковий, майновий та територіальний цензи. Особливістю української моделі регулювання організації гемблінгу є адаптація норми щодо недопущення до провадження даного виду діяльності осіб, які пов'язані з державою-окупантом та/або державою-окупантом, що є одним з механізмів встановлення економічних санкцій щодо таких держав.

Вважаємо, що положення даної статті є недосконалими, адже містять слова, які виключають однозначність та вичерпність регулювання («іншим вимогам»). Таке формулювання вказує на недотримання нормо проєктувальної техніки, зміст якої полягає у тому, що формулювання норми має бути вичерпним, чітким та однозначним для розуміння осіб. Наявність невичерпних оціночних ознак в подальшому можуть призвести до вчинення правопорушень. Вважаємо, що варто виключити із Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» такі слова.

Вимогами передбачені доволі значні фінансові вимоги до організаторів азартних ігор. Цей момент є неоднозначним, оскільки високі ставки є обґрунтованими, зважаючи на ризикованість та небезпеку лудоманії, до якої можуть призвести азартні ігри, і якій організатори мають протидіяти. В той же час, високі ставки можуть стати перепоною для появи нових суб'єктів організації азартних ігор. Вважаємо, що для вирішення цього питання доцільно запровадити механізм варіативності фінансових витрат та ставок на початок гемблінг-діяльності в залежності від низки чинників – кількості гравців, виду азартної гри, масштабу діяльності тощо.

Проаналізувавши іноземний та вітчизняний досвід встановлення вимог до організаторів азартних ігор вважаємо, що недопущення іноземних представників до ведення діяльності щодо організації гемблінгу є помилковим, адже це значно скорочує відсоток надходжень до державного бюджету, які забезпечуються провадженням такої діяльності. Також, при відміні такого обмеження, на ринок гральних послуг України змогли б зайти всесвітньовідомі компанії з надання азартних ігор, що дозволило б розвивати туристичний аспект зазначеного бізнесу. Ліквідація такої заборони дозволила б створити в Україні один центр, в якому організувати азартні ігри змогли б як резиденти нашої держави, так і не резиденти. Порівнявши доходність та ефективність обох моделей, можливо буде обрати оптимальний для нашої країни варіант.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14.07.2020 р. №768-IX. Дата оновлення: 13.08.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text>
2. Індустрія азартних ігор США у 2021 році отримала рекордні доходи. URL: <https://gamingpost.net/uk/industriya-azartnyh-igor-ssha-u-2021-roci-otrymala-rekordni-dohody.html>
3. Estonia: Gambling Laws and Regulations 2022. URL: <https://iclg.com/practice-areas/gambling-laws-and-regulations/estonia>
4. Gambling Act (Danish). URL: <https://www.spillemyndigheden.dk/uploads/2019-01/Act%20on%20Gambling.pdf>
5. Gambling Act 2005. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/19/contents>
6. Gambling In The United States: An Overview. URL: <https://www.encyclopedia.com/reference/social-sciences-magazines/gambling-united-states-overview>
7. Gaming in Bulgaria: overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/6-635-4308?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/6-635-4308?transitionType=Default&contextData=(sc.Default))
8. Gaming in China: overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-635-9387?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-635-9387?transitionType=Default&contextData=(sc.Default))
9. Staatsvertrag zum Glücksspielwesen in Deutschland. URL: <https://gluecksspielstaatsvertrag.org/>
10. The Gambling Law Review: Lithuania. URL: <https://thelawreviews.co.uk/title/the-gambling-law-review/lithuania>

REFERENCES:

1. Pro derzhavne rehulivannia diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor. (2020, July 14). [On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling]. Zakon Ukrainy №768-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> [in Ukrainian].

4. Gambling Act (Danish). Retrieved from: <https://www.spillemyndigheden.dk/uploads/2019-01/Act%20on%20Gambling.pdf> [in English].
5. Gambling Act (2005). Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/19/contents> [in English].
6. Gambling In The United States: An Overview. Retrieved from: <https://www.encyclopedia.com/reference/social-sciences-magazines/gambling-united-states-overview> [in English].
7. Gaming in Bulgaria: overview. (2022). Retrieved from: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/6-6354308?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/6-6354308?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)) [in English].
8. Gaming in China: overview. (2019). Retrieved from: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-635-9387?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-635-9387?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)) [in English].
9. Staatsvertrag zum Glücksspielwesen in Deutschland. (2012). Retrieved from: <https://gluecksspielstaatsvertrag.org/> [in Deutsch].
10. The Gambling Law Review: Lithuania. (2022) Retrieved from: <https://thelawreviews.co.uk/title/the-gambling-law-review/lithuania> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 23.04.2022

УДК 342.9.07

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-286-291

Титикало Роман Сергійович,
асистент кафедри менеджменту охорони здоров'я
Інституту післядипломної освіти НМУ імені О.О. Богомольця,
кандидат юридичних наук, адвокат
e-mail: r.titikalo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6406-8800>

ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У даній статті здійснено дослідження функцій органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування є елементом політичної системи, які виконують певні завдання, функції, що обумовлені їх компетенцією.

Зазначено, що функції місцевого самоврядування – це нормативно визначені напрямки і види діяльності органів місцевого самоврядування, що обумовлені її завданнями і цілями та визначені в Конституції України та інших законодавчих актах.

Відзначено, що органи місцевого самоврядування мають подвійний адміністративно-правовий статус як самоврядного органу та як органу, що виконує делеговані повноваження, тобто повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад.

Зазначається, що функції місцевого самоврядування зумовлені природою, місцем органів самоврядування в системі народовладдя, завданнями та цілями, на досягнення яких спрямована їх діяльність.

Визначено, що перелік функцій місцевого самоврядування залежно від сфери їх діяльності є більш широкий, адже, включає в себе виконання нормативно визначених власних та делегованих завдань в усіх сферах публічного адміністрування, окрім цього, функції місцевого самоврядування отримали своє зовнішнє вираження.

Види функцій місцевого самоврядування обумовлені їх особливостями: 1) визначені диференційовано залежно від адміністративного рівня територіальної громади; 2) визначаються територіальними межами дії юрисдикції територіальної громади чи їх об'єднань; 3) мають широку предметну компетентність, що обумовлено виконанням власних та делегованих повноважень; 4) визначають методи та форми діяльності.

Стверджується, що функції місцевого самоврядування залежно від: I. напрямку діяльності поділяються на: а) правозахисна; б) правозастосовча; в) адміністративна; г) соціально-економічна; д) організаційна; е) комунікативна; є) установча; ж) юрисдикційна; з) нормотворча; II. характеру повноважень: а) власні; б) делеговані; III. сфери реалізації повноважень: а) соціально-культурна; б) економічна; в) бюджетна; г) регулятивна; д) обслуговуюча; е) оборонна; є) реєстраційна; ж) юридична.

Ключові слова: публічна влада, механізм держави, місцеве самоврядування, публічно-правова сфера, публічне адміністрування.

Tytykalo R. FUNCTIONS OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

This article examines the functions of local self-government bodies. Local self-government bodies are an element of the political system that perform certain tasks and functions determined by their competence.

It is noted that the functions of local self-government are normatively defined directions and types of activities of local self-government bodies, which are determined by its tasks and goals and defined in the Constitution of Ukraine and other legislative acts.

It is noted that local self-government bodies have a dual administrative and legal status as a self-government body and as a body that performs delegated powers, that is, the powers of executive bodies granted to local self-government bodies by law,

as well as the powers of local self-government bodies, which are transferred to the relevant local state administrations under by decision of district and regional councils.

It is noted that the functions of local self-government are determined by the nature, the place of self-government bodies in the system of people's government, the tasks and goals that their activities are aimed at achieving.

It was determined that the list of functions of local self-government, depending on the sphere of their activity, is wider, because it includes the performance of normatively defined own and delegated tasks in all spheres of public administration, in addition, the functions of local self-government received their external expression.

Types of functions of local self-government are determined by their features: 1) defined differently depending on the administrative level of the territorial community; 2) are determined by the territorial limits of the jurisdiction of the territorial community or their associations; 3) have broad subject competence, which is due to the performance of their own and delegated powers; 4) determine methods and forms of activity.

It is claimed that the functions of local self-government, depending on: I. the direction of activity, are divided into: a) human rights protection; b) law enforcement; c) administrative; d) socio-economic; e) organizational; e) communicative; f) installation; g) jurisdictional; h) rule-making; II. nature of powers: a) own; b) delegated; III. spheres of exercise of powers: a) social and cultural; b) economic; c) budgetary; d) regulatory; e) service provider; f) defensive; g) registration; g) legal.

Key words: public power, state mechanism, local self-government, public-legal sphere, public administration.

Постановка проблеми. Органи місцевого самоврядування є елементом політичної системи, які виконують певні завдання, функції, що обумовлені її компетенцією. З даного приводу О.Глипка, відзначає, що місцеве самоврядування є недержавним інститутом, який здійснює управління, а отже становить невід'ємний елемент політичної системи. Саме тому, процеси трансформації політичної системи та місцевого самоврядування не можуть проходити окремо, а навпаки, повинні обумовлювати один одного. Функції місцевого самоврядування повинні в першу чергу реалізовуватися в напрямку забезпечення стабільності та упорядкованості відносин на місцевому рівні та гарантування конституційного права громадян на місцеве самоврядування, тобто можливість вирішувати питання місцевого характеру самостійно [1]. Таким чином, розкриваючи питання функцій місцевого самоврядування, безумовно, потрібно враховувати особливості подвійного адміністративно-правового статусу місцевого самоврядування як самоврядного органу та як органу, що виконує делеговані повноваження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою ролі та значенням органів місцевого самоврядування в системі органів державної влади займалися: В.Авер'янова, В.Погорілко, Ю.Шемчушенко, М.Цвіка, В.Ткаченко, О.Петришина, О.Батанов, М.Баймуратов, В.Григор'єв, І.Щебетун, П.Трачук, В.Костицький.

Метою статті є визначення змісту функцій органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функція (лат. *functio* – діяльність, виконання) – стала сукупність однорідних спеціалізованих робіт (дій, операцій), здатність реалізації яких підтримується в організації, обов'язок (іноді – здатність) оператора (технічного об'єкта або людини) виконувати яку-небудь операцію [2, с.745].

Як слушно зауважує О.Рось у функціях представницьких органів місцевих рад найбільш повно розкривається соціальне призначення місцевого самоврядування. Як важливий елемент правового статусу представницьких органів місцевого самоврядування функції обумовлюють конкретно-предметну визначеність цих основних органів у системі самоврядування. Вони є своєрідною основою на якій і формуються повноваження, форми й методи діяльності місцевих рад. Функції – це зумовлені соціальним призначенням представницьких органів місцевого самоврядування в Україні основні напрями або види діяльності рад по здійсненню завдань, визначених Конституцією України, Законом про місцеве самоврядування, іншими законами і нормативними актами [3, с.99-100]. Тоді як функції представницьких органів місцевого самоврядування, на думку, О.Рось – це сукупність правових способів та організаційних, матеріальних та фінансових засобів що дозволять реалізовувати повноваження надані законом місцевим радам [3, с.101].

О.Батанова, який зазначає, що повною мірою визначивши функції муніципальної влади, можна уявити, яку роль вона відіграє у механізмі вирішення питань місцевого значення та надання публічних послуг населенню, у громадянському суспільстві, політичній системі суспільства, конституційному механізмі взагалі та яке її соціально-політичне призначення [1 с. 369].

І.Дробуш, розмежовуючи функції органів державної влади та органів місцевого самоврядування акцентує увагу, що функції місцевого самоврядування зумовлені природою, місцем органів самоврядування в системі народовладдя, завданнями та цілями, на досягнення яких спрямована їх діяльність [4, с. 6]. Окрім цього, автор на основі сформульованого поняття терміну «муніципальна технологія» виділила технологічні функції представницьких органів місцевого самоврядування в Україні «бюджетно-фінансові, нормотворчі, інформаційні» та інші функції [5].

Н. Скрипченко на основі аналізу повноважень визначених законом виокремлює наступні функції притаманні представницьким органам місцевого самоврядування, «нормотворча, правозахисна, установча, контрольна» [6].

На автономність даних функцій вказує і О.Глипка. Однак, недоцільною є позиція відокремленості функцій місцевого самоврядування та держави, оскільки для забезпечення становлення громадянського суспільства функції місцевого самоврядування повинні доповнювати функції держави, перебувати з

останніми в тісному взаємозв'язку та бути взаємообумовленими. Безперечно, функції місцевого самоврядування мають особливу природу, пов'язану із реалізацією народовладдя, однак не виправданим є позиціонування функцій місцевого самоврядування як абсолютно відмежованих від функцій держави. Правова природа функцій місцевого самоврядування безпосередньо і впливає із сутності народовладдя, можливості самостійно вирішувати питання місцевого значення відповідним суб'єктом місцевого самоврядування. В даному випадку, варто зазначити, що кожен суб'єкт здійснює відповідні функції в межах своїх повноважень [1, с.183].

Функції місцевого самоврядування – це основні або кардинальні, пріоритетні та постійні напрямки і види його здійснення, передусім щодо реалізації природного права людини і громадянина на місцеve самоврядування; охоплюють основні сторони соціальної справедливості місцевого самоврядування та призначення щодо вирішення завдань, які входять до кола питань місцевого значення; відображають недержавну природу місцевого самоврядування; дають відповідь на питання, чим має займатися місцеve самоврядування та розкривають матеріальний зміст публічно-владної діяльності суб'єктів його системи; характеризують способи, засоби, методи, за допомогою яких забезпечується реалізація публічно-владних прерогатив місцевого самоврядування [7, с.273].

О.Гливіка визначає функції місцевого самоврядування як основні напрями та орієнтири діяльності органів місцевого самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення в межах, що базуються на положеннях Конституції і законів України [1, с.183].

Функції місцевого самоврядування – це основні напрямки його діяльності у вирішенні завдань місцевого самоврядування [8, с.72; 9, с.8].

Функції місцевого самоврядування – це комплекс прав та обов'язків, які витікають із завдань, виконання яких сприяє оптимальному поєднанню місцевих та загальнодержавних інтересів, а також реалізації соціально-економічного потенціалу самоврядних територіальних одиниць [10, с.137].

Так, Г.Барабашев та К.Шеремет, під вказаними функціями розуміють основні напрями їх діяльності, що виражають роль і соціальне призначення органів місцевого самоврядування у державі і суспільстві [11, с.55]. О.Батанов функції органів місцевого самоврядування визначає як “основні напрямки і види муніципальної діяльності, пов'язані з реалізацією права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, що виражають волю й інтереси місцевих жителів і забезпечують здійснення ними взаємовідносин з державою, її органами, органами місцевого самоврядування в межах Конституції і законів України” [12, с.24].

Досить спірне, на нашу думку, є твердження О.Алтуніної, що функціями місцевого самоврядування є: 1) є продовження функцій держави в цілому та функцій публічного адміністрування, зокрема; 2) є окремим напрямком їх діяльності; 3) похідні від мети та завдань органів місцевого самоврядування; 4) конкретизуються у повноваженням органів місцевого самоврядування; 5) можуть бути власними та делегованими; 6) сприяють оптимальному поєднанню місцевих та загальнодержавних інтересів, найбільш ефективній реалізації соціально-економічного потенціалу самоврядних територіальних одиниць [9, с.10].

О.Алтуніна виокремлює наступні особливості функцій місцевого самоврядування: 1) вони є продовженням функцій держави в цілому та функцій суб'єктів публічного управління зокрема; 2) є окремими напрямками їх діяльності; 3) похідні від мети та завдань органів місцевого самоврядування, функції виникають, здійснюються і розвиваються відповідно до тих завдань, що належить виконати органам місцевого самоврядування в Україні; 4) конкретизуються у повноваженнях органів місцевого самоврядування; 5) чітко невизначені у спеціальному законодавстві; 6) здійснення функцій органами місцевого самоврядування має постійний, систематичний характер і відбувається протягом всього часу їх існування; 7) можуть бути власними (самоврядними) та делегованими; 8) сприяють оптимальному поєднанню місцевих та загальнодержавних інтересів, найбільш ефективній реалізації соціально-економічного потенціалу самоврядних територіальних одиниць [9, с.10].

Отже, функції місцевого самоврядування – це нормативно визначені напрямки і види діяльності органів місцевого самоврядування, що обумовлені її завданнями і цілями та визначені в Конституції України та інших законодавчих актах.

Основними функціями виконавчих органів рад є виконавча (організація виконання рішень відповідної ради) та розпорядча (самостійний розгляд та вирішення питань, віднесених до відання місцевого самоврядування) [13, с.179].

Виділяють також класифікацію функцій місцевого самоврядування за формами діяльності (нормотворча, установча, контрольна та правоохоронна) та сферами діяльності (залучення населення до участі у вирішенні питань місцевого та загальнодержавного значення) [14, с.196].

О.Котельникова дає перелік наступних функцій місцевого самоврядування: забезпечення участі населення у вирішенні місцевих справ (питань); управління місцевою муніципальною власністю і фінансовими засобами; забезпечення розвитку відповідної території; соціально-культурне, комунально-банківське й інше обслуговування населення: охорона громадського порядку, забезпечення режиму законності на відповідній території; захист інтересів і прав місцевого самоврядування [15, с.81-82].

На думку О.Рось, основна функція полягає у виявленні і відображенні думок, настроїв та інтересів їх виборців тобто членів територіальної громади та їх оформленні у вигляді загальнообов'язкових рішень з питань місцевого значення [3, с.99].

І.Дробуш функції органів місцевого самоврядування класифікує за такими критеріями як: об'єкти (сфери впливу), суб'єкти, способи, засоби, форми діяльності. Зокрема, залежно від різних сфер вчена розрізняє такі функції органів самоврядування: політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні. За суб'єктами, тобто органами, що здійснюють муніципальну діяльність на функції сільських, селищних рад, міських рад, районних та обласних рад. Залежно від способів, засобів і методів муніципальної діяльності, які знаходяться в певній послідовності та є необхідними для реалізації функцій місцевого самоврядування [4; 9, с.11]

В.Чушенко і В.Куйбіда називають такі функції органів місцевого самоврядування: забезпечення оптимального соціально-економічного та культурного розвитку відповідних територіальних громад; забезпечення реальної участі жителів територіальних громад у вирішенні суспільних та державних справ; формування і остаточне вираження волі та інтересів територіальної громади; контрольну функцію [16, с.189-190; 9, с.11].

В. Борденюк виокремлює три основні функції органів місцевого самоврядування: 1) підтримка демократії; 2) забезпечення права громадян на участь в управлінні державними справами на місцевому рівні; 3) надання послуг місцевому населенню [17, с.69; 9, с.11].

В.Погорілко, О.Фрицький та М.Баймуратов до загальних функцій органів місцевого самоврядування відносять: політичну, представницьку, нормотворчу, фінансово-бюджетну, контрольну, матеріально-технічну [18, с.174; 9, с.11].

О.Алтуніна функції органів місцевого самоврядування необхідно об'єднати у такі групи: I) загальні: 1) вирішення питань місцевого значення, виходячи з інтересів громадян, які проживають на підвідомчій їм території та враховуючи державні інтереси; 2) забезпечення виконання на своїй території загальнодержавних нормативних актів, комплексного соціально-економічного розвитку; 3) здійснення керівництва підприємствами (об'єднаннями, організаціями і установами), які є їх комунальною власністю; 4) розпорядження рухомим і нерухомим майном, доходами місцевих бюджетів, іншими коштами, землею, природними ресурсами, що є у власності територіальних громад; 5) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку, контроль за їх виконанням; 6) затвердження бюджетів і контроль за їх виконанням; 7) встановлення місцевих податків і зборів відповідно до закону; 8) забезпечення проведення місцевих референдумів та реалізації їх результатів; 9) забезпечення участі жителів територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення та суспільно-державних справ; 10) забезпечення задоволення потреб населення у соціально-культурних, комунально-побутових та інших життєво важливих послугах [**Error! Bookmark not defined.**, с.10]; II) спеціальні – це функції, які спрямовані на забезпечення діяльності відповідних рад, у зв'язку з чим вони здійснюють координуючі, розпорядницькі та забезпечуючі; III) забезпечувальні (допоміжні) – функції, які спрямовані на забезпечення реалізації (здійснення) основних функцій, які покладені на органи місцевого самоврядування та мають внутрішньо-організаційний характер [9, с.12].

Існує точка зору, що критеріями класифікації функцій представницьких органів місцевого самоврядування можуть бути: правова, організаційна та матеріально-фінансова в межах повноважень визначених законом про місцеве самоврядування та іншими законами; територіальні межі здійснення повноважень рад; конкретні сфери діяльності місцевого самоврядування; завдання, які вирішують ці ознаки на певному етапі діяльності рад; способи впливу цих органів на певні об'єкти тощо. Оскільки, відповідно до п. 2 ст. 23 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [19], місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні і обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, функції територіальних громад реалізуються переважно через відповідні ради та їх органи. Залежно від спрямованості муніципальної діяльності представницьких органів окрім внутрішніх об'єктних функцій розрізняють ще зовнішні об'єктні функції – зовнішньоекономічну, зовнішньо-соціальну, зовнішньо-культурну, зовнішньо-екологічну. Об'єктні функції зосереджуються у сфері діяльності представницьких органів місцевого самоврядування, зокрема, зовнішні функції розкривають роль цих органів у здійсненні регіональної та загальнодержавної політики [3, с.100].

Т.Котенко, окремий блок напрямів вдосконалення місцевого самоврядування становить проблематика трансформації соціальної основи місцевого самоврядування, тобто самого суспільства, де функціонує місцеве самоврядування [20, с. 81].

На нашу думку, перелік функцій місцевого самоврядування залежно від сфери їх діяльності є більш широкий, адже, включає в себе виконання нормативно визначених власних та делегованих завдань в усіх сферах публічного адміністрування, окрім цього, функції місцевого самоврядування отримали своє зовнішнє вираження.

Висновки. Види функцій місцевого самоврядування, на нашу думку, обумовлені їх особливостями: 1) визначені диференційовано залежно від адміністративного рівня територіальної громади; 2) визначаються територіальними межами дії юрисдикції територіальної громади чи їх об'єднань; 3) мають широку предметну компетентність, що обумовлено виконанням власних та делегованих повноважень; 4) визначають методи та форми діяльності.

На нашу думку, функції місцевого самоврядування залежно від: I. напрямку діяльності поділяються

на: а) правозахистна; б) правозастосовча; в) адміністративна; г) соціально-економічна; д) організаційна; е) комунікативна; є) установча; ж) юрисдикційна; з) нормотворча; II. характеру повноважень: а) власні; б) делеговані; III. сфери реалізації повноважень: а) соціально-культурна; б) економічна; в) бюджетна; г) регулятивна; д) обслуговуюча; е) оборонна; є) реєстраційна; ж) юридична.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гливка А. О. Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 180-189. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8866/Hlyvka%20APP_58-18.pdf?sequence=1&isAllowed=y
2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
3. Рось О.Г. Функції як складова інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні. *Молодий вчений*. 2020. № 7 (83). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/7/22.pdf>
4. Дробуш І. В. Функції представницьких органів місцевого самоврядування в Україні : атореф. дис. ... канд. юрид. наук. К. : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2002. 14 с.
5. Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні та конституційно-правові проблеми її реалізації : монографія. Рівне : Овід, 2015. 540 с.
6. Скрипченко Н., Босов А. Удосконалення діяльності органів місцевого самоврядування на основі моніторингу стійкого розвитку адміністративних районів. *Держ. упр. та місц. самоврядування* : зб. наук. пр. / редкол. : С.М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 3(3). С. 243–254.
7. Лихачов С.В. Щодо функцій органів місцевого самоврядування в Україні. *Форум права*. 2010. №2. С.272-276.
8. Кравченко В.В. Муніципальне право України: навчальний посібник. К., 2003. 672 с.
9. Алтуніна О.М. Сутність та види функцій органів місцевого самоврядування. *Форум права*. 2009. №3. С.8-13.
10. Ковбас І.В. Щодо функцій органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №2. С.135-138.
11. Барабашев Г. Советское строительство : учебник / Г. Барабашев, К. Шеремет. 2-е изд. М., 1981. 300 с.
12. Батанов О. В. Функції територіальних громад як специфічних суб'єктів конституційного права. *Право України*. 1998. № 8. С. 21-24.
13. Правознавство: підручник / за ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. К. : Юрінком Інтер, 2004. 752 с.
14. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник / за заг. ред. С.Г. Серегіна. Х., 2005. 256 с.
15. Котельникова Е. А. Административное право : учебник / Е. А. Котельникова, И. А. Семенцова, М. Б. Смоленский. Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. 352 с.
16. Куйбіда В., Чушенко В. Система місцевого самоврядування в Україні. *Вісник УАДУ*. 1998. № 2. С. 186–194.
17. Борденюк В. Муніципальна реформа: що, як і задля чого. *Віче*. 1998. № 7. С. 63–79.
18. Муніципальне право України : підручник / [В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фризький, М. О. Баймуратов та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фризького. К. : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
19. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст.170.
20. Котенко Т. В. Тенденції розвитку функцій місцевого самоврядування в умовах розбудови громадянського суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 80-84.

REFERENCES:

1. Hlyvka, A. O. (2016). Funktsii mistsevoho samovriaduvannia v umovakh transformatsii politychnoi systemy Ukrainy. [Functions of local self-government in the conditions of transformation of the political system of Ukraine]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 58. 180-189. Retrieved from: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8866/Hlyvka%20APP_58-18.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
2. Curmin, Yu.P. (ed), & Bakumenko, V.D., & Mykhnenko, A.M., Kovbasiuk, Yu.V. (ed), Troshchynskiy, V.P. (ed). (2010). Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia. [Encyclopedic dictionary of public administration]. 820. [in Ukrainian].
3. Ros, O.H. (2020). Funktsii yak skladova instytutsiinoi spromozhnosti predstavnytskykh orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [Functions as a component of the institutional capacity of representative bodies of local self-government in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*. № 7 (83). Retrieved from: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/7/22.pdf> [in Ukrainian].
4. Drobush, I. V. (2002). Funktsii predstavnytskykh orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [Functions of representative bodies of local self-government in Ukraine]. atoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. 14. [in Ukrainian].

5. Drobush, I.V. (2015). Sotsialna funktsiia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini ta konstytutsiino-pravovi problemy yii realizatsii. [Social function of local self-government in Ukraine and constitutional and legal problems of its implementation]. 540. [in Ukrainian].
6. Skrypchenko, N., & Bosov, A. (2009). Udoskonalennia diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia na osnovi monitorynhu stiikoho rozvytku administratyvnykh raioniv. [Improving the activities of local self-government bodies based on monitoring the sustainable development of administrative districts]. Derzh. upr. ta mists. samovriaduvannia. Vyp. 3(3). 243–254. [in Ukrainian].
7. Lykhachov, S.V. (2010). Shchodo funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [Regarding the functions of local self-government bodies in Ukraine]. Forum prava. №2. 272-276. [in Ukrainian].
8. Kravchenko, V.V. (2003). Munitsypalne pravo Ukrainy. [Municipal law of Ukraine]. 672. [in Ukrainian].
9. Altunina, O.M. (2009). Sutnist ta vydy funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. [The essence and types of functions of local self-government bodies]. Forum prava. №3. 8-13. [in Ukrainian].
10. Kovbas, I.V. (2015). Shchodo funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia yak subiektiv administratyvnoho prava. [Regarding the functions of local self-government bodies as subjects of administrative law]. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal. №2. 135-138. [in Ukrainian].
11. Barabashev, G. (1981). Sovetskoe stroitelstvo. [Soviet construction]. 2-e izd. 300. [in Russian].
12. Batanov, O. V. (1998). Funktsii terytorialnykh hromad yak spetsyfichnykh subiektiv konstytutsiinoho prava. [Functions of territorial communities as specific subjects of constitutional law]. Pravo Ukrainy. № 8. 21-24. [in Ukrainian].
13. Kopeichikov, V.V., & Kolodii, A.M. (2004). Pravoznavstvo. [Science of law]. 752. [in Ukrainian].
14. Cerehin, S.H. (2005). Derzhavne budivnytstvo i mistseve samovriaduvannia v Ukraini. [State construction and local self-government in Ukraine]. 256. [in Ukrainian].
15. Kotelnikova, E. A. (2002). Administrativnoe pravo. [Administrative law]. 352. [in Russian].
16. Kuibida, V. (1998). Systema mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [The system of local self-government in Ukraine]. Visnyk UADU. № 2. 186–194. [in Ukrainian].
17. Bordeniuk, V. (1998). Munitsypalna reforma: shcho, yak i zadlia choho. [Municipal reform: what, how and why]. Viche. № 7. 63–79. [in Ukrainian].
18. Pohorilko, V.F., & Fryzkyi, O.F., & Baimuratov, M.O. (2001). Munitsypalne pravo Ukrainy. [Municipal law of Ukraine]. 352. [in Ukrainian].
19. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. Zakon Ukrainy № 280/97-VR. [in Ukrainian].
20. Kotenko, T. V. (2012). Tendentsii rozvytku funktsii mistsevoho samovriaduvannia v umovakh rozbudovy hromadianskoho suspilstva. [Trends in the development of local self-government functions in the context of the development of civil society]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. № 1. 80-84. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 24.04.2022

ЗМІСТ**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

Соболь Є.Ю., Габелко В.О. СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК: СПІВВІДНОШЕННЯ ФОРМАЦІЙНОГО ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДІВ	4
Зеленко І.П. ПЛЮРАЛІЗМ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВИХ АКСІОМ	9

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Мілова Т.М. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ЯК ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ	14
--	-----------

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Бутрин-Бока Н.С., Зигрій О.В. НЕСУДОВІ ФОРМИ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	19
Гнатів О.Б., Паламар С.Б. ІНСТИТУТ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	24
Кучеренко О.М. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА МАЙНО, ПРИДБАНЕ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИНАХ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА	29
Марценко Н.С. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, СПРИЧИНЕНУ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ	34
Поляруш С.І. РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКА ПРОПОЗИЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ	40
Трошкіна К.Є. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СФЕРІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА	45
Чернік С.Д. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ	50
Аверіна Є.А. СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	55
Вийванко О. ПРИНЦИПИ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ У СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	59

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Ментух Н.Ф., Шевчук О.Р. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	64
Фомічов К.С. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	69

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кравцов Д.М., Зіноватна І.В., Бурнягіна Ю.М., Орлова Н.Г., Соловійов О.В., Конопельцева О.О. МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ	73
Сокурєнко О.А. ДОСВІД РОЗВИНУТИХ КРАЇН СВІТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	79

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Сухоребра Т.І. ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	83
АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО	
Кондратенко В.М. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ	87
Корнійченко А.О. СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ «ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО» ТА «SMART-СУСПІЛЬСТВО»	90
Ніронка Ю.М. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ	95
Окопник О.М. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ	99
Павловська Н.В. ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ДЕЛІКТИ)	103
Переверзєв Д.М. МЕТОДОЛОГІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ	106
Звенигородська О.В. ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА В УКРАЇНІ	110
Мироненко М.О. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В НОТАРІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ	114
Кіблик Д.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	119
Колбіна Н.Г. СФЕРА ХАРЧУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	124
Роїк В.А. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ЯК СТРУКТУРНОГО ЕЛЕМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	128
Томіліна І.П. ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ	133
Чорний С.В. МІЖНАРОДНІ АКТИ, ЯКІ РОЗПОВСЮДЖУЮТЬСЯ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ НЦБ ІНТЕРПОЛ	138
Швайка М.М. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС»	143

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Рогатинська Н., Підгородецька Ю. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СПЕЦІАЛІСТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	147
Драгоненко А.О. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	151
Зінченко С.О. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ	157

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

Рябовол Л.Т. СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ВИМОГА/ РЕКОМЕНДАЦІЯ ООН	164
--	------------

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

Моргунов О.А. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ	171
Теремецький В.І., Гуц Н.Г. НОВАЦІЇ У ПОРЯДКУ УКЛАДЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ	176
Черкасський Р.А. МІСЦЕ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	181
Поліщук М.А. ЗАГАЛЬНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ТА ОТРИМАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ	185
Заровна І.О. ФОРМИ І МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ	189
Манжул І.В. ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	195
Вербіцька М., Івах М. ОПЛАТНЕ ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА У ВОЄННИЙ ЧАС	201
Голяченко І.П. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ	206
Колодчина Р.В. ПРАВОВИЙ СТАТУС МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ НАДАЮТЬ ПСИХІАТРИЧНУ ДОПОМОГУ	212
Лутяк О.М. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	217
Чиж Б.І. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ	222
Дьомін Ю.М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	226
Мілова Т.М., Данилків Д.Я. ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ СТВОРЕННЯ Й ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКІВ	231
Рубаненко А.М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА	237
Кожура Л.О., Маркарян М.В. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	242
Kuzmenko O., Chorna V. THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES TO THE DIVISION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY INTO PERSPECTIVE AND NEGATIVE	248
Омельченко А.В. АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	253
Куліш А.М., Дуліба Є.В., Миргород-Карпова В.В., Аврамова О.Є. «АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ» В УКРАЇНІ: МІСЦЕ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЗАКОНОДОВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ	259
Пустовіт Ю.Ю. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ	265
Шевченко Л.В., Шевченко Д.С. ЗАСОБИ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	270

Погребняк М.В. МІСЦЕ ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ) У ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОМУ ПРАВІ	275
Сердюков О.С. ВИМОГИ ДО ОРГАНІЗАТОРІВ АЗАРТНИХ ІГОР: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД	281
Титикало Р.С. ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	286

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Sobol E., Gabelko V. SOCIAL DEVELOPMENT: THE RELATIONSHIP BETWEEN FORMATIC AND CIVILIZATIONAL APPROACHES	4
Zelenko I. PLURALISM OF APPROACHES TO CLASSIFICATION LEGAL AXIOMS	9

CONSTITUTIONAL LAW

Milova T. CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY AS GUARANTEES OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE	14
--	----

CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW

Butryn-Boka N., Zygrii O. NON-COURTARY FORMS OF CIVIL DISPUTE RESOLUTION: INTERNATIONAL EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES	19
Palamar S., Hnativ O. THE INSTITUTE OF DISPUTE RESOLUTION WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE IN CIVIL PROCEEDINGS: MAIN ASPECTS AND PROSPECTS	24
Kucherenko O. OWNERSHIP PROPERTY ACQUIRED IN ACTUAL MARRIAGE RELATIONS: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN PRACTICE	29
Martsenko N. CIVIL LIABILITY FOR DAMAGES, CAUSED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE	34
Poliarush S. INNOVATIVE PROPOSAL: PROBLEMS OF PROTECTION AND PROTECTION	40
Troshkina K. PECULIARITIES OF COPYRIGHT MEDIATION APPLICATION	45
Chernik S. LEGAL REGULATION OF FAMILY RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT	50
Averina E. PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF NOTARIAL ACTIVITIES AS A SUBJECT OF LEGAL REGULATION	55
Vyyvanko O. PRINCIPLES OF RESTRICTIONS ON RIGHTS IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF INTELLECTUAL PROPERTY	59

COMMERCIAL LAW AND PROCEDURE

Mentukh N., Shevchuk O. LEGAL ASPECTS OF TAXATION OF ECONOMIC ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	64
Fomichov K. PECULIARITIES OF THE NATIONAL MECHANISM FOR ENSURING THE SAFETY OF BUSINESS ENTITIES	69

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kravtsov D., Zinovatna I., Burniagina Y., Orlova N., Soloviov O., Konopeltseva O. MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY TO SOLVE THE LABOR DISPUTES	73
--	----

Sokurenko O. EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD IN THE ORGANIZATION OF THE PENSION SECURITY SYSTEM	79
---	-----------

ENVIRONMENTAL LAW

Sukhorebra T. STATE ENVIRONMENTAL POLICY: LEGAL ANALYSIS	83
---	-----------

ADMINISTRATIVE, INFORMATION, FINANCIAL AND TAX LAW

Kondratenko V. CURRENT TRENDS IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF CIVIL SOCIETY CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES	87
Korniychenko A. THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEGAL CATEGORIES «INFORMATION SOCIETY» AND «SMART-SOCIETY»	90
Nironka YU. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN PUBLIC CONTROL	95
Okopnyk O. PROBLEMS OF PREVENTING CORRUPTION IN UKRAINE	99
Pavlovska N. FEATURES OF CONSIDERATION OF CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES (TORT)	103
Pereverziev D. METHODOLOGY OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES	106
Zvenyhorods'ka O. CONCEPTS AND MAIN COMPONENT ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR IN UKRAINE	110
Myronenko M. FOREIGN EXPERIENCE OF IMPLEMENTATION OF MEDIATION IN NOTARIAL ACTIVITIES	114
Kiblyk D. PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY REGARDING ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES	119
Kolbina N. NUTRITION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH	124
Royik V. PURPOSE AND TASKS OF THE DEPARTMENT OF PROTECTION OF THE INTERESTS OF SOCIETY AND THE STATE AS A STRUCTURAL ELEMENT OF THE NATIONAL POLICE	128
Tomilina I. PREVENTIVE MEASURES OF THE NATIONAL POLICE AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION IN THE FIELD OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER	133
Chorniy S. INTERNATIONAL ACTS THAT APPLY TO THE ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF UNITS OF THE NCB INTERPOL	138
Shvayka M. MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CATEGORY "ADMINISTRATIVE FORCE"	143

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE;
OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITY**

Rohatynska N., Pidhorodetska YU. PROCEDURAL STATUS OF THE SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS	147
Dragonenko A. CONCEPTS AND SIGNS OF WAR CRIMES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW	151
Zinchenko S. STAGES OF FORMATION OF LEGAL REGULATION OF INQUIRY IN UKRAINE	157

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

Riabovol L. FORMATION OF A SAFE SCHOOL ENVIRONMENT IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS AS A REQUIREMENT/RECOMMENDATION OF THE UN	164
CURRENT ISSUES OF THE ISSUE	
Morgunov O. STATE POLICY IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION: ISSUES OF TODAY	171
Teremets'kyi V., Huts N. PROCEDURE NOVATIONS FOR CONCLUDING INDEPENDENT CONTRACTOR AGREEMENTS	176
Cherkasskyi R. THE PLACE OF THE STATE CUSTOMS SERVICE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF PREVENTION AND FIGHT AGAINST CRIME IN UKRAINE	181
Polishchuk M. GENERAL LEGAL BASES OF PROVIDING AND RECEIPT OF FINANCIAL ASSISTANCE IN UKRAINE	185
Zarovna I. FORMS AND METHODS OF INTERACTION OF THE STATE MIGRATION SERVICE OF UKRAINE WITH OTHER SUBJECTS OF STATE POLICY IMPLEMENTATION IN THE SPHERE OF MIGRATION	189
Manzhul I. THE INSTITUTE OF CRIMINAL OFFENSES IN THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES	195
Verbitska M., Ivakh M. PAID SEIZURE OF PROPERTY IN WARTIME	201
Golyachenko I. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE PRINCIPLES OF PROCEDURE IN CASES ABOUT ADMINISTRATIVE OFFENSES	206
Kolodchyna R. LEGAL STATUS OF MEDICAL WORKERS WHO PROVIDE PSYCHIATRIC HELP	212
Lutak O. THE FINANCIAL AND ECONOMIC PROCESSES IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE	217
Chizh B. THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION OF VOCATIONAL EDUCATION	222
Domin Yu. LEGAL REGULATION OF TRANSPLANTATION IN UKRAINE: THE CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT	226
Milova T., Danylkiv D. MAIN MECHANISMS OF CREATION AND STATE REGISTRATION OF CONDOMINIUM ASSOCIATIONS	231
Rubanenko A. FOREIGN EXPERIENCE OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY OF FOREIGNERS AND PERSONS WITHOUT CITIZENSHIP	237
Kozhura L Markaryan M. FUNCTIONING OF UKRAINIAN DIPLOMATIC INSTITUTIONS ABROAD IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION	242
Kuzmenko O., Chorna V. THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES TO THE DIVISION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY INTO PERSPECTIVE AND NEGATIVE	248
Omelchenko A. ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF HEALTH CARE	253
Kulish A., Duliba YE., Myrhorod-Karpova V., Avramova O. THE METHODOLOGICAL BASIS OF THE FUNCTIONING OF THE CONCEPT OF "ACADEMIC INTEGRITY" IN UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANALYSIS	259
Pustovit Yu. ADMINISTRATIVE LIABILITY OF LEGAL ENTITIES: LEGAL REGULATION	265

Shevchenko L., Shevchenko D. MEANS OF CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF CONVICTED WOMEN: INTERNATIONAL EXPERIENCE	270
Pogrebnyak M. PLACE OF LIFE MAINTENANCE (CARE) CONTRACT IN MANDATORY LAW	275
Serdiukov O. REQUIREMENTS FOR GAMBLING ORGANIZERS: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE	281
Tytykalo R. FUNCTIONS OF LOCAL GOVERNMENT BODIES	286

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Право**

**Випуск 12
2022**

**Відповідальний за випуск – Соболь Є.Ю.
Науковий редактор – Рябовол Л.Т.
Відповідальний редактор – Трошкіна К.Є.
Літературний редактор – Громко Т.В.**

Підписано до друку 3.05.2022 р.
Формат 60x84x1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк різнограф. Ум. друк. арк. 12,01. Наклад 100 прим.

Віддруковано: ФОП Озеров Г.В.
м. Харків, вул. Університетська, 3 – 9
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 818604 ВІД 02.03.2000